

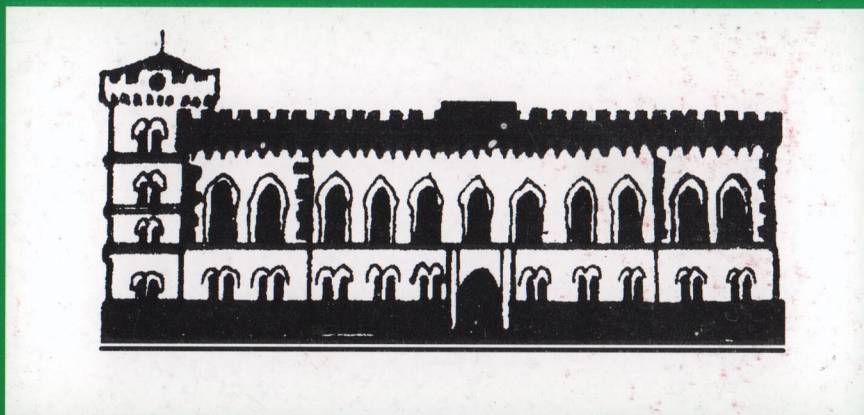
MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

V

EDITURA MIRTON 1997

<https://biblioteca-digitala.ro>

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE-ISTORIE

V

*Acest volum a fost publicat cu
generoasa contribuție financiară a
Consiliului Local Timișoara*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale

RĂMNEANȚU VASILE

Analele Banatului / Vasile Rămneanțu, Florin

**Drașoveanu, Florin Medeleț – Timișoara: Editura
Mirton, 1977**

500 p.: il.; 25 cm.

Bibliogr.

ISBN 973-578-361-4

I. Drașoveanu Florin

II. Medeleț Florin

1. Banat

008(498.5)

069(498.5)

913(498.5)

**MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA**

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE–ISTORIE

V

*Volumul apare în anul aniversării
a 125 ani de la înființarea Muzeului
Banatului*

Timișoara 1997

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. FLORIN DRAȘOVEAN – editor coordonator

TATIANA BĂDESCU – director adjunct al Muzeului Banatului

FLORIN MEDELEȚ – redactor șef, responsabil de număr

DAN CIOBOTARU – secretar de redacție

MIRCEA MARE, VASILE DUDAȘ, VASILE RĂMNEANȚU,

NICOLETA TOMA, membri

Vigneta copertei: WILIAM VASTAG

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

– *Történelmi és Régészeti Ertesítő*, 1872–1918

– *Gemina*, 1923

– *Analele Banatului*, 1928–1931

– *Tibiscus*, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, Timișoara.
Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Roumanie.

Please send any mail to the following address: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Romania.

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Rumänien.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

**ARHEOLOGIE, ISTORIE
VECHE, ANTROPOLOGIE,
ARHEOZOOLOGIE**

SOME REMARKS CONCERNING THE TURDAȘ AND TĂUĂLAȘ GROUPS

Florin Drașovean

Wellknown in the archaeological literature, even from the second half of the XIX century, the neolithic settlement from Turdaș was definitively admitted in the scientific field when both the results of the excavations made by Marton Roska in 1910 (ROSKA 1928; 1942, 287–290) and of the Sofia Torma collection (ROSKA 1941) were issued.

On the basis of these materials, Milutin Garašanin, in his monography on Vinča in order to name the early stage of this civilization (GARAŠANIN 1951; 1973; 1979).

This terminology was taken over by D. Berciu, N. Vlassa and other archaeologists. Perceiving the difference between the materials from Turdaș and those of Vinča area, I. Paul uses the term of Turdaș for whole evolution of the eponym settlement and of Transsylvania Vinča culture (PAUL 1965, 298; 1969, 43; 1981, fig. 18, 21 and 231, 233; 1992, 129 and tabel 2; 1995, 68).

Gh. Lazarovici distinguishes two phases in the evolution of the Vinča communities in Transsylvania: one of them called Vinča, that covers the phase A and, partially, the phase B, and a late stage, in which there are materials typical for Turdaș culture (LAZAROVICI 1997a, 223–277; 1997b, 1979, 123, 132, 135; 1981, 181–185; 1987, 34–40).

Z. Kalmar and myself, reinterpreting the discoveries from Turdaș, consider that the beginning of living here can't be earlier than Vinča C1 phase (KALMAR 1991, 5; DRAȘOVEAN 1993, 166) as well as all the other Turdaș settlements along the Mureș Valley (DRAȘOVEAN 1996, 93–100). On the basis of these arguments we consider the use of terms like Turdaș, Vinča-Turdaș and Turdaș-Vinča – when defining the early stage of Vinča culture – as being inappropriate (DRAȘOVEAN 1996, 93–94). We can talk about a Turdaș group only at the Vinča C1 chronological horizon.

Approximately at 20 km, westward of Turdaș, there is a settlement at Deva-Tăuălaș that was excavated in 1994 and 1947 by H. Dumitrescu and M. Macrea. The materials discovered here thanks to an important presence of the painted pottery represented a special art if compared to the materials from Turdaș culture area and they integrated in the new created Tăuălaș Group. This group was parallelized with Vinča B. (DUMITRESCU, 1996; 1984; LAZAROVICI-DUMITRESCU, 1986). At a more attentive analysis, all the materials from Tăuălaș from the inferior stratum can be synchronized towards the end of Vinča B2 stage and the beginning of Vinča C1 stage for that the supe-

rior stratum, which abounds in painted materials to be put in parallels with Vinča C1 (LAZAROVICI-DUMITRESCU, 1986, 15, 18, 19, 26).

From what we have already told, the two settlements from Turdaş and Tăuălaş, the first level, are partially contemporary. Also, the vessels processing technology, the shapes and the decorations are similar. Thus, the clay is mixed up with fine micaceous sand, then it is burnt to red-orange and to brick colour. In the case of the fine pottery, the vessels usually have a smooth surface, only a lesser quantity being burnished (ROSKA, 1928, 9; DUMITRESCU 1984, 11; 1986, 22-24; LAZAROVICI 1991, 115-120).

The shapes are common. Thus, the quadrilater vessel, decorated with dotted-incised bands – characteristic for Turdaş group – is also frequently met among the materials from Tăuălaş. (DUMITRESCU 1984, pl. V/2, 7, 9, 11, 12; 1986, fig. 1/1, 6, 8, 11, 13; 3/3, 7, 10). This situation can also be noticed in the case of the high pedestaled bowls (DUMITRESCU 1984, 13-14; 1986, fig. 4/10), of carinated and tronconic vessels (DUMITRESCU 1984, 14; 1986, 17).

The decorations of the pottery from the two settlements are similar. Thus, dotted-incised bands (DUMITRESCU 1984, pl. III; IV; V; VIII-XVII; XIX-XXI) the meandering and zig-zag patterns (DUMITRESCU 1984, pl. VII; XII/1, 7, 8, 11-14; XXV; 1986, fig. 3/1, 6, 15; 7/1-6) are a characteristic of the Turdaş group (ROSKA 1928, fig. 27/3-6, 11; 28/6-8, 10; 1941, pl. LXXXI/6, 15; LXXXII/5; XCII/6, 9, 14; XCIII/4-7, 10; CVI/6, 7; CVII/14, 17, 18; CVIII/9; LXXXII/13; LXXXV/1; CIV/2, 5; CIX/6, 10; CX/12, 15). This patterns have been noticed even for three decades ago, but the presence of the painted pottery with a black colour and, seldomer, a red one in the settlement of Tăuălaş determined the researchers to consider the discoveries from Tăuălaş as being a part of a special cultural group which was named Tăuălaş group.

After a more attentive analysis, we can also find that, among the materials of Sofia Torma's collection from Turdaş, there are some painted sherd (ROSKA 1941, pl., in a similar manner to that of those from Tăuălaş (DUMITRESCU, 1986, pl. I/1, 3-8; II/1, 2, 5, 6, 14, 15). Moreover, a series of settlements from the same region (Zlaşti, DRAŞOVEAN-MARIS 1997), Pianul de Jos (PAUL 1969, 50 and pl. 1) belonging to Turdaş group, contains all these elements. In conclusion, all those arguments show that between the materials from Turdaş and those of Tăuălaş there are not essentially cultural and chronological differences that could determine us to integrate them in different cultural groups. Consequently, we should abandon one of these names, and the researches from Turdaş will have to define more precisely the cultural content of the Turdaş group.

1995, december

BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES

- DRAȘOVEAN, FL. 1994, *The Petrești culture in Banat*. In: *AnB* III, pp. 139–170;
1996, *Cultura Vinča târzie (fuza C) în Banat*. *BHAB* I, Timișoara.
- DUMITRAȘCU, S., 1969, *Două așezări ale culturii Turdaș*. În: *Lucrări științifice*, A, Oradea.
- DUMITRESCU, H., 1966, *Câteva probleme legate de cultura Petrești*. In: *SCIV*, 17, 3, pp. 422–433;
1984, *Cercetările arheologice de la Tăuălaș-Deva* (I). In: *Acta MN* XXI, pp. 3–44;
1986, *Cercetările arheologice de la Tăuălaș-Deva* (II). In: *Acta MN* XXII–XXIII, pp. 3–14.
- GARASANIN, M., 1951, *Hronologija vinčanske grupe*, Ljubljana;
1973, *Praistorija na tlu S.R. Srbije*, Beograd;
1979, *Vinčanska grupa*. In: *PJZ*, II, sarajevo.
- LAZAROVICI, Gh., 1977a, *Sfârșitul culturii Vinča-Turdaș în Câmpia Transilvaniei*. In: *StComCaransebeș*, II, pp. 211–227;
1977b, *Periodizarea culturii Vinča în România*. In: *Banatica*, IV, pp. 19–44;
1979, *Neoliticul Banatului*. In: *BMN*, II, Cluj-Napoca;
1981, *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien*. In: *PZ* 56, 2, pp. 169–196;
1987, „Șocul” *Vinča C in Transilvania*. In: *Acta MP*, XI, pp. 33–55;
1991, *Aspectul Tăuălaș*, In: *Cultura Vinča în România*, Timișoara, pp.
- LAZAROVICI GH.– DUMITRESCU H., 1986 *Legăturile cronologice, culturale și locul aspectului Tăuălaș în cadrul culturii Vinča-Turdaș și a neoliticului transilvan*. In: *Acta MN* XXII–XXIII, pp. 15–26.
- PAUL I., 1965 *Unele probleme ale neoliticului în legătură cu cultura Petrești*. In: *RevMuz*, II, 4, pp. 39–49;
1969, *Așezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos*. In: *StComSibiu*, 14, pp. 23–88;
1981, *Der Gegenwärtige Forschungsstand zur Petrești-Kultur*. In: *PZ*, 56, 2, pp. 197–234;
1992, *Cultura Petrești*, Editura Museion, București;
1996, *Vorgeschichtliche untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia.
- ROSKA M., 1928 *Stațiunea neolitică de la Turdaș*. In: *PMJH*, 3–4, 24–25, pp. 18–25;
1941 *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj;
1942 *Erdely regeszteti repertoriuma*, I, Cluj.

SCURTE CONSIDERAȚII DESPRE INELELE DE BUCLĂ („LOCKENRING”-URI) DIN BANAT

Petru Rogoza

Răspândirea acestui tip de podoabă pentru păr („*Haarschmuckring*”), cunoscută sub denumirea de inel de buclă („*Lockenring*”) în Banat (Pl. I; Fig. 1) este destul de largă până în prezent și credem că asemenea exemplare vor mai apare, probabil, în viitor, în cadrul necropolelor și așezărilor de epoca bronzului din această arie geografică.

Actualmente sunt cunoscute în Banat^x 22 de exemplare (Fig. 1), dintre care 3 sunt din bronz¹, din bronz aurit și 18 din aur.

Referiri la problemele exploatării și prelucrării cuprului, aurului, argintului și altor metale în Banat pe parcursul epocii bronzului au făcut mai mulți cercetători¹, care au emis păreri pertinente asupra acestui subiect.

În privința încadrării tipologice am folosit tipologia lui E. Zaharia², apărută acum mai bine de trei decenii și jumătate, problematica încadrării tipologico-cronologice și a ariei de răspândire a acestui tip de podoabă fiind abordată și de alți cercetători³.

Catalogul descoperirilor (Pl. I; Fig. 1).

1. *Balta Sărată*, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin (Pl. III/3). În punctul „*Câmpul lui Poșta*” a fost găsit un inel de buclă din aur, în zona așezării aparținând grupului cultural Balta Sărată (în prezent aflat la muzeul din Caransebeș), de tipul B_{1c}, datat în Br C-D. Are diametrul de 1,5 × 1 cm. R. Petrovsky, M. Gumă, în *StComC, In Mem CD*, p. 57, fig. 1; E. Zaharia, în *Dacia*, N.S. III, p. 107, 109–110, fig. 6/5.

2. *Beba Veche*, com., jud. Timiș (Pl. III/4). Din necropolă provin două inele de buclă din aur (aflate la Muzeul Banatului), nr. inv. 107–108, aur 980‰, Gr.: 2,50 gr. Sunt de tip A₁, datele în Br A₂–B₁, cu diametrul de 0,7 și 0,6 cm. D. Popescu, în *MCA*, II, 1956, p. 206–207, fig. 123, cu bibl. respectivă; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 107–108, fig. 4/1; I. Bona, *Alba Regia*, 4–5, 1963–1964, p. 17 și urm.; T. Soroceanu, în *Banatica*, 3, 1975, p. 35, fig. 2,5.

3. *Cornuțel*, com. Păltiniș, jud. Caraș-Severin (Pl. III/5). În cadrul depozitului de bronzuri a fost identificat un fragment de inel de buclă din bronz, probabil de tip B, datat în Br D – Ha A1. E. Zaharia, *op. cit.*, p. 103–104; I.

Stratan, în *SCIV*, 15, 5, 1964, p. 523–527; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele...*, 1977, 55, p. 187–188, pl. 35/8; S. Morintz, *Contribuții...*, I, 1978, 172–174, fig. 95/7; M. Gumă, *Civilizația...*, 1993, p. 165, 252, 287, nr. 15, 41, pl. XIII/4.

4. *Cruceni*, com. Foeni, jud. Timiș (Pl. III/7). În necropola de aici, în M. 83, a fost descoperit un inel de buclă din bronz, de tip A_2 , datat în Br C-D. Diametrul 1,7 cm. O. Radu, în *SCIV* 24, 3, 1973, p. 508–509, pl. 3/4; S. Morintz, *op. cit.*, p. 43, fig. 23/4; E. Zaharia, *op. cit.*, 107–108, fig. 1/2; M. Gumă, *op. cit.*, p. 288, nr. 13, Pl. VIII/16.

5. *Pecica*, jud. Arad (Pl. II/9–10). În punctul „Rovine” au fost descoperite două inele de buclă din foiță de aur, ornamentate și îndoite în formă de „U”. Se încadrează în tipul B_1d , datându-se în Br C-D. Acest tip se întâlnește încă din fazele de început ale culturii mormintelor tumulare. M. Roska, *ErdRep*, I, 1942, p. 226, fig. 276/a; D. Popescu, *op. cit.*, p. 200–207, fig. 118/4,6; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 109–110, 121, fig. 2/4, 8/1; A. Moszolics. *Bronze und Goldfunde...*, 1973, 168–169, 256, pl. 1311 I. Bona, *Die Mittlere Bronzezeit...*, 1975, p. 185–186; T. Kovacs, în *Folia arch* XXVII, 1976, p. 55–71, fig. 1/1, 2/1, 3–5; M. Petrescu-Dâmbovița, *op. cit.*, p. 42, pl. 6/4–5.

6. *Peciu Nou*, jud. Timiș. În un mormânt de incinerare din necropola ce se datează în HaA1, a fost găsit un inel de buclă din foiță de bronz aurit. Inf. F. Medeleț.

7. *Pojejena*, jud. Caraș-Severin (Pl. III/6). În cadrul depozitului de bronzuri de aici, publicat în 1990 de A. Oprinescu *Banatica*, 10, 1990, 82, pl. I/5-5a) și datat în HaA1, a apărut și o verigă de bronz cu capetele deschise și suprapuse, diametrul de 3,1 cm, pe care noi o considerăm ca fiind un inel de buclă de tip A_3 . E. Zaharia, *op. cit.*, p. 10, fig. 1/1; M. Gumă, *op. cit.* p. 256, nr. 48, pl. XXIV.

8. *Sacu*, jud. Caraș-Severin (Pl. II/1a-g). În punctul „Țărinioara-Pelcea”, în nivelul arheologic aparținând grupului cultural Balta Sărată (în S3/1994, B2, c. 1–2, -0,75 m), a fost găsit un inel de buclă din aur, de tip B_1d , („*Sibiner Typ*”), cu greutatea de 1,340 gr., având lungimea desfășurată de 7,5 cm; datat în Br C-D. Foițele sunt în număr de trei, având formă de „bărcuță”, cu secțiunea în forma literei „V”, ornamentate cu puncte în tehnica „*au repousse*”; urechiușele au secțiunea rotundă. Inelul de buclă se află la Muzeul Județean de Istorie Reșița. E. Zaharia, *op. cit.*, p. 109, 118–119, fig. 2/5; E. Schalk, în *UPA*, 9, 1992, p. 133–135, fig. 52/10.

9. *Satu Mare* com. Secusigiu, jud. Arad (Pl. II/2–8). În 1907 s-au găsit într-un depozit de bronzuri șapte inele de buclă din foiță de aur, în formă de „bărcuță”, de tip $B1d$ („*Sibiner Typ*”) datate în Br B-C; D. Popescu, *op. cit.* p. 200; E. Zaharia, *op. cit.* p. 109, 118–119, fig. 2/5; I. Bona, *op. cit.* 185; M. Petrescu-Dâmbovița, *op. cit.*, p. 43–44, pl. 9/8–14; E. Schalk, *op. cit.*, 133–135, fig. 52/10.

10. *Sculia*, com. Gătaia, jud. Timiș. Este amintit un inel de buclă de aur, descoperit într-un loc neprecizat. D. Popescu, *op. cit.*, 200.

11. *Banat*, (Pl. III/1). În colecțiile Muzeului Banatului (nr. inv. 104) se află un inel de buclă din aur de tip B_1C , datat în Br C-D, cu diametrul de 2,1 x 1,5 cm, cu secțiune triunghiulară, Gr.: 5,43 gr; aur 980%, E. Zaharia, *op. cit.* p. 117–118, fig. 6/7, 6/1–3.

12. *Banat* (Pl. III/2). În colecțiile Muzeului Banatului (nr. inv. 102) se află un inel de buclă din aur de tip B_1C , datat în Br C-D, cu diametrul de 1,8 x 1,4 cm, cu secțiune triunghiulară, Gr.: 4,25 gr; aur 980%, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 117–118, fig. 6/8, 5/1–3.

13. *Banat*, În colecțiile Muzeului Banatului (nr. inv. 101) se păstrează un inel de buclă din aur de tip B_1C , datat în Br C-D, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 117–118, fig. 6/8. 5/1–3.

14. *Banat*, Este amintit un inel de buclă din aur, păstrat la Muzeul din Vrșac. D. Popescu, *op. cit.*, p. 200.

Timișoara. 6.03.1995

Nr. crt.	Loc de descoperire	Aur	Bronz	Bronz aurit	Nr. piese	Necropole	Așezare	Depozit	Neprecizat	Tip. 1959 Zaharia	Datare
1	Balta Sărată	X			1		X		B1CBr C-D		
2	Beba Veche	X			2	X				A1	BrA2-B1
3	Cornușel		X		1	X(?)		X		(B?)	Br D-HaA
4	Cruceni		X		1	X				A2	Br C-D
5	Pecica	X			2		X			B1d	Br C-D
6	Peciu Nou			1		X			?		HaA1
7	Pojejena		X		1			X		A3	HaA1
8	Sacu	X			1		X			B1D	Br C-D
9	Satu Mare	X			7			X		B1d	Br B-C
10	Sculia	X			1				X	?	?
11	Banat	X			1				X	B1c	Br C-D
12	Banat	X			1				X	B1c	Br C-D
13	Banat	X			1				X	B1c	Br C-D
14	Banat	X			1				X	?	?
	Total	18	3	1	22	3+1(?)	3	3	5		

Fig. 1

x Ne referim numai la descoperirile de acest fel făcute în Banatul românesc.

1 D. Popescu, *MCA*, II, 1956, p. 236–237; M. Gîriș, *Mokrin* I, XI, 1971, p. 227, M. Rusu, *Metalurgia bronzului...*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea Al. I. Cuza, Iași, 1972, p. 13–15; F. Medeleș, *Studii de istorie a Banatului*, 13, 1987, p. 1–20; idem, *Caiete, Banatica*, Reșița, 1993, p. 8–11; idem, *AnB*, s.n., III, 1994, p. 194–195, 1981; M. Gîmă, *Civilizația...*, *Bibl. Thr.*, IV, 1993, p. 243–248 și urm.; I. Andrișoiu, *Metalurgia...*, *AnB*, s.n., II, 1993, p. 81–107.

2 E. Zaharia, *Dacia*, N. S. III, 1959, p. 103–134.

3 D. Popescu, *op. cit.*, p. 200–201, B. Hänsel, *Beiträge...*, I. 1968, p. 113–115; M. Gîriș, *op. cit.*, p. 228–229; A. Moszolics, *Bronze unde Goldfunde...*, 1973, p. 51–52; T. Soroceanu, *Banatica*, 3, 1975, p. 38, fig. 5; I. Bona, *Die Mittlere Bronzezeit...*, 1975; T. Kovacs, *FolArch*, XXVII, 1976, p. 55–71, fig. 1/1, 2/1, 3–5; J. Todoroviș, *Karaburma*, II, 1977, p. 53–56, 61–63, 69, 80–81, 94–104; E. Comșa, *Thraco-Dacica*, II, p. 111–124; T. Bader, *Bemerkunden...*, 1990, p. 190, 202, fig. 26; E. Schalt, *UPA*, 9, 1992, p. 133–134, fig. 51–52; J. W. Neugebauer, *Bronzezeit in Österreich*, St. Polten-Wien, 1994, fig. 34; M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele...*, 1977, p. 43–44, p. 9/8–14; I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor...*, *Bibl. Thr.*, II, 1992, p. 85, pl. 72/36–37, 41–42, 44–45, 26–27, pl. 14/9–9.

SOME REMARKS ON THE LOCKRINGS FROM BANAT

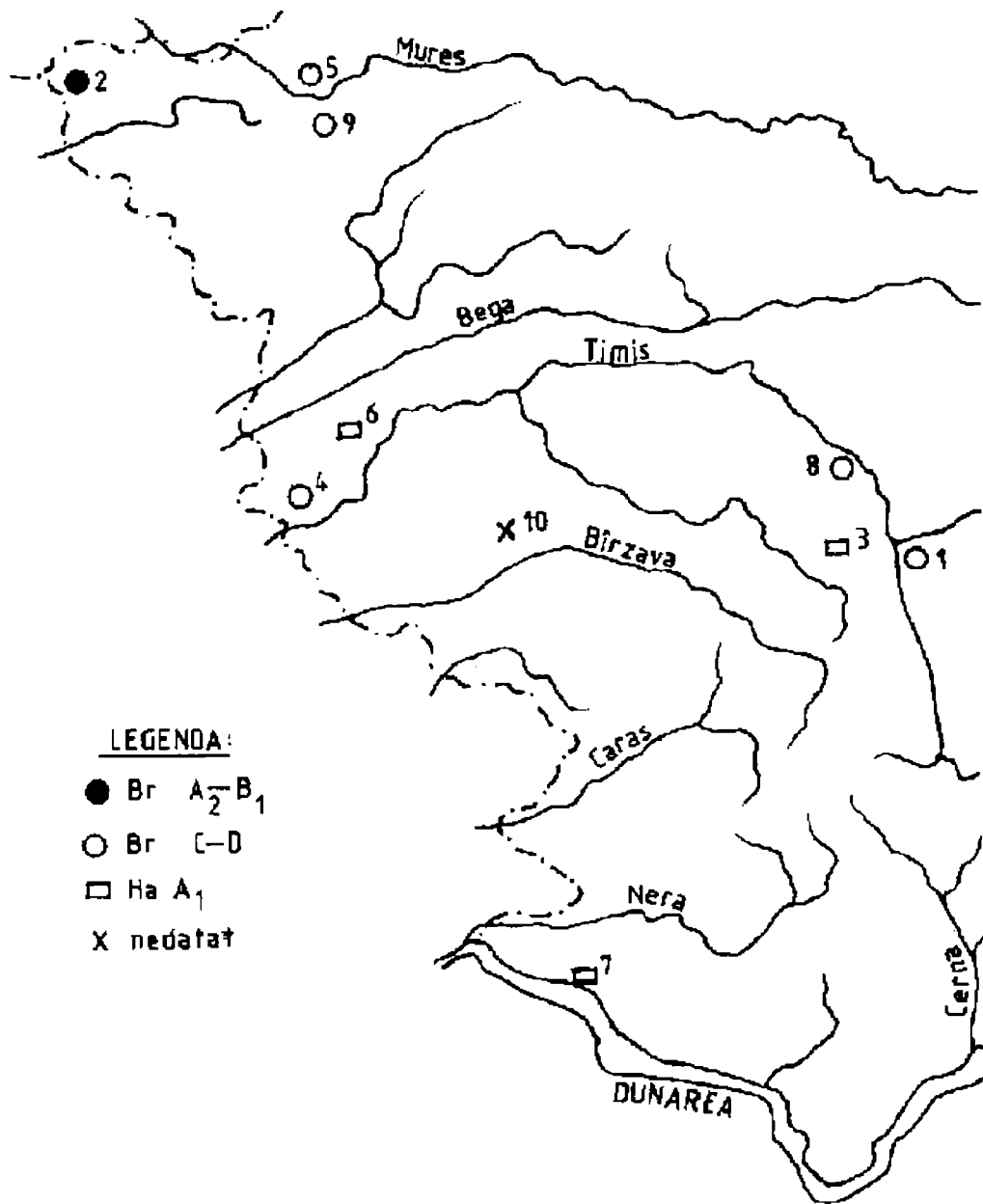
– Summary –

The paper deals with the gold, bronze or gilt bronze Lockrings discovered in 14 settlements or necropolises from Banat (south-west Romania).

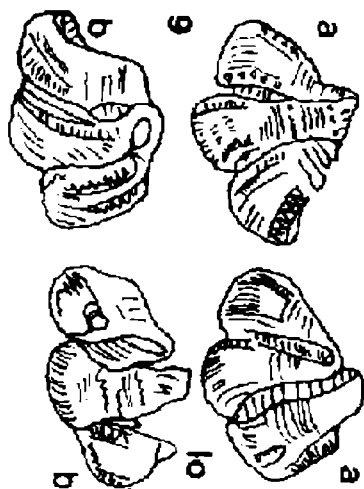
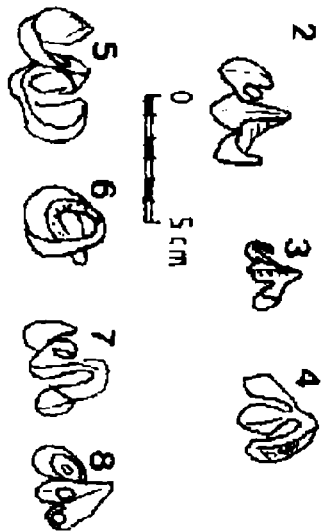
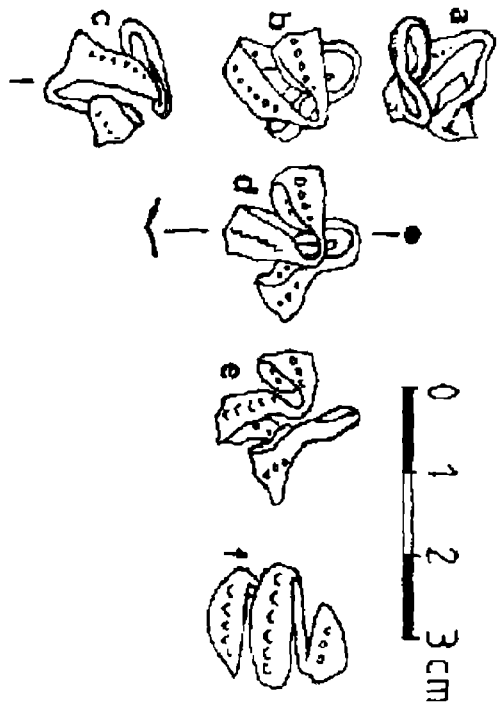
LISTA PLANȘELOR ȘI FIGURILOR

- Pl. I – Harta răspândirii inelelor de buclă („*Löckenring*”-uri) din Banat: 1. Balta Sărată; 2. Beba Veche; 3. Cornușel; 4. Cruceni; 5. Pecica; 6. Peciu Nou; 7. Pojejena; 8. Sacu; 9. Satu Mare; 10. Sculia.
- Pl. II – Inele de buclă din aur („*Löckenring*”-uri): 1/a-g Sacu; 2–8 Satu Mare (după M. Petrescu-Dâmbovița, 1977); 9/a-b, 10/a-b Pecica (după D. Popescu, 1956).
- Pl. III – Inele de buclă din aur („*Löckenring*”-uri): 1–2 Banat; 3. Balta Sărată; 4. Beba Veche; din bronz; 5. Cornușel (după S. Morintz, 1978); 6. Pojejena (după A. Oprinescu, 1990); 7. Cruceni (după O. Radu, 1973).

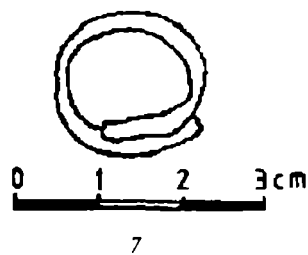
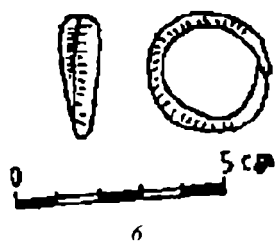
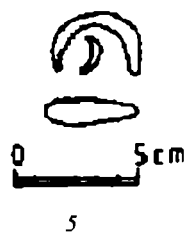
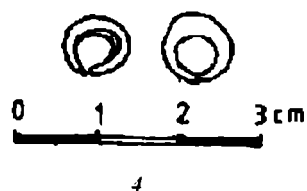
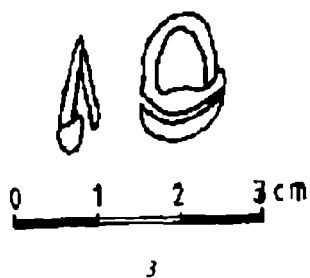
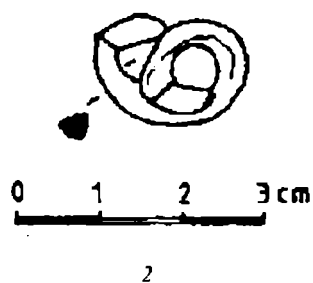
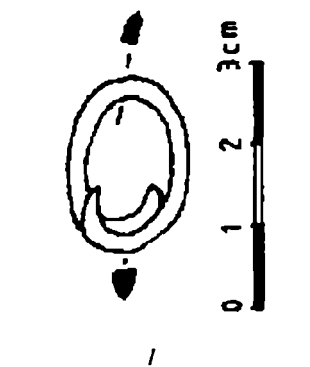
Fig. 1 – Tabel analitic al descoperirilor de inele de buclă („*Lockenring*”-uri) din Banat.

Planşa I

Planşa II

Planşa III

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

- I. ANDRIȚOIU, *Civilizația tracilor... – Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, în *BiblThr*, II, 1992, p. 1–224.
- I. ANDRIȚOIU, *Metalurgia... – Metalurgia bronzului în sud-vestul Transilvaniei. Epoca bronzului*, I, în *AnB*, s.n., II, 1993, p. 85–117.
- T. BADER, *Bemerkungen... – Bemerkungen über die Agäische Einflüsse auf die Alt-und Mittelbronzezeitliche Entwicklung im Donau-Karpatenraum*, în *Orientalisch-Agäische Einflüsse in der Europäische Bronzezeit*, Bonn, 1990, p. 181–205.
- I. BONA, *Die Mittlere Bronzezeit... – Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre sü-östliche Beziehungen*, Budapesta, 1975.
- E. COMȘA, *Contribuții privind ritul funerar al purtătorilor culturii Monteoru (Necropola nr. 3 de la Sărata Monteoru)*, în *Thraco-Dacica*, II, 1981, p. 111–124.
- M. GIRIC, *Mokrin... – Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba*, I, tom XI, Washington – Kikinda – Beograd, 1971.
- M. GUMĂ, *Civilizația... – Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *BiblThr*, IV, București, 1993.
- B. HÄNSEL, *Beiträge... – Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, I–II, Bonn, 1968.
- T. KOVACS, *Spätbronzezeitliche Goldfunde aus der Theisseggend*, în *FoliaArch*, XXVII, 1977, p. 55–71.
- F. MEDELEȚ, *Depozitul atelier... – Depozitul atelier de unelte de bronz descoperit la Timișoara (cartierul Fratelia)*, în *Studii de istorie a Banatului*, XIII, Timișoara, 1987, p. 1–20.
- F. MEDELEȚ, *Caiete Banatica... – Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musee national de Belgrade*, în *Caiete Banatica*, Reșița, 1993, p. 5–39.
- F. MEDELEȚ, *În legătură cu o mare spirală dacică din argint aflată în Muzeul Național din Belgrad*, în *AnB*, s.n. III, 1994, p. 192–213.
- S. MORINTZ, *Contribuții... – Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978.
- A. MOSZOLICS, *Bronze und Goldfunde... – Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens Depotfundhorizonte von Forro und Opalyi*, Budapesta, 1973.
- A. OPRINESCU, *Depozitul de bronzuri de la Pojejena*, în *Banatica*, 10, 1990, p. 81–87.
- M. PETRESCU-DÂMBOVIȚA, *Depozitele... – Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- R. PETROVSZKY, M. GUMĂ, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României, descoperirile de tip Balta Sărată*, în *StComC*, Caransebeș, 1979, p. 71–110.
- D. POPESCU, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *MCA*, II, 1956, p. 197–250.
- O. RADU, *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș)*, în *SCIV*, 24, 3, 1974, p. 503–520.

- M. RUSU, *Meturgia bronzului... – Meturgia bronzului în Transilvania la începutul Hallstat-ului*, (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1972, p. 13–15.
- E. SCHALK, *Das Gräberfeld von Hernadkuk*, în *UPA*, 9, 1992, p. 133–136.
- T. SOROCEANU, *Însemnătatea cimitirului de la Mokrin pentru cronologia timpurie a bronzului în Banat*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 33–48.
- I. STRATAN, *O nouă descoperire hallstattiană în Banat*, în *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 523–528.
- J. TODOROVICI, *Karaburma... – Praistorijska Karaburma*, II, Belgrad, 1977.
- E. ZAHARIA, *Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihre Typologischen und Chronologischen Beziehungen*, în *Dacia*, N.S. III, 1959, p. 103–134.

Datorită bogatelor resurse naturale existente, precum și datorită situării geografice deosebit de favorabile (la răspântia a patru mari căi de circulație)¹, în Banat s-a desfășurat către sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului, o activitate metalurgică deosebită, acest fenomen fiind ilustrat atât de numeroasele descoperiri de depozite de bronzuri cât și de cele peste 70 de descoperiri izolate.

La descoperirile izolate cunoscute se adaugă și cele trei celturi pe care le discutăm în cele ce urmează (P.I.I.) și care, în parte, sunt inedite².

ANINA (Jud. Caraș-Severin)

Dimensiuni: lungime (L) = 10 cm, lățimea tăișului (l) = 5 cm, diametrul găurii de înmănușare (d.g.) = 3,4 x 2,4 cm.

Celtul a fost găsit în împrejurimile orașului fără a se cunoaște cu exactitate locul de descoperire. Amintit în repetate rânduri în literatura de specialitate³ el nu a fost niciodată publicat⁴.

Celtul de la Anina⁵, este masiv, cu lamă ușor lătită, și gaura de înmănușare ovală. Buza găurii de înmănușare este îngroșată, imediat sub ea fiind dispuse două nervuri paralele. Lama celtului are fețele ușor reliefate, iar decorul constă în șase nervuri perpendiculare pe canelurile de sub buză, cele două nervuri mediane unindu-se în una singură. Tăișul prezintă urme de folosire (fig. 1).

DOLAȚ (jud. Timiș)

Dimensiuni: L = 10 cm, l = 5 cm, d.g. = 3,4 x 2,3 cm., adâncimea găurii de înmănușare (ad.g.) = 5,2 cm, greutate (G) = 261 gr.

În anul 1967, elevul Ferenczi Iosif, de la școala generală din localitate, a descoperit în grădina casei familiale un celt care a fost predat prof. Dumitru Roșca, în colecția căruia se află și acum⁶.

Celtul are un corp svelt, cu lama arcuită ușor spre exterior. Toarta celtului este ruptă din vechime, iar în partea superioară prezintă o bavură rămasă de la procesul de turnare. Sub toartă se poate observa o perforație pentru cuiul de fixare. Gaura de înmănușare este ovală cu buza îngroșată și răsfrântă ușor spre exterior. Decorul constă în trei caneluri orizontale situate imediat sub buza găurii de înmănușare. Celtul are o patină verde-închis și prezintă urme de folosire (fig. 2).

Localitatea a fost deja menționată pentru vestigiile arheologice de epoca bronzului și prima epocă a fierului⁷. În primăvara anului 1993, în malaxorul balastierei de la Jupa (fosta A.E.P.I.), vis-à-vis de triaj, a fost găsit, în prundișul adus din albia majoră a râului Timiș, un celt care a ajuns în Muzeul din Caransebeș.

Dimensiuni: L=12,2 cm, l=5 cm, d.g.=3,5 × 2,5 cm, ad.g.=7 cm⁸.

Celtul este masiv, cu buza ușor îngroșată, fețele laterale fiind bine reliefate. Imediat de sub buză pornesc două nervuri paralele ce constituie decorul celtului. Toarta este ruptă din vechime și una din fețe prezintă o spărtură având dimensiunile de 4 × 1 cm. Gaura de înmănșare a celtului este ovală. Prezintă urme de folosire și patina este de culoare verde-deschis (fig. 3).

CONCLUZII

Fiind descoperiri izolate, încadrarea acestor celturi s-a făcut pe baza analogiilor existente în literatura de specialitate.

Astfel, celtul de la Anina (jud. Caraș-Severin) are analogii cu celtul⁹ considerat ca fiind probabil din depozitul descoperit între Giurgiova și Secășeni¹⁰, depozit pe care M. Petrescu-Dâmbovița îl integrează în seria Moigrad-Tăuteu (Ha.B₁) spre deosebire de M. Rusu care-l situează mai degrabă în Ha.A₂¹¹. În menționările din literatura de specialitate, celtul de la Anina este încadrat cronologic la orizont Reinecke Bz.D-Ha.A¹². În opinia noastră, pe baza caracteristicilor pe care le prezintă, celtul de la Anina poate fi încadrat în Ha.A₁-A₂ (seria Cincu-Suseni)¹³, eventual Ha.A₂.

Celtul de la Dolaș (jud. Timiș), are bune analogii cu celturile de la Jamu Mare (Jud. Timiș)¹⁴, Cetatea de Baltă (jud. Alba)¹⁵ și Techirghiol (jud. Constanța)¹⁶. Pe baza acestora, celtul de la Dolaș se poate încadra cronologic în Ha.A₁-A₂ (seria Cincu-Suseni).

Celtul de la Jupa (jud. Caraș-Severin) este de tip transilvănean și are bune analogii în depozitele de bronzuri de la Cugir (jud. Alba)¹⁷, Tirol (jud. Caraș-Severin)¹⁸, Uioara de Sus (jud. Alba)¹⁹ și Zlatna III (jud. Alba)²⁰. Pe baza acestor analogii, celtul de la Jupa poate fi încadrat în Ha.A₁-A₂ (seria Cincu-Suseni). Date fiind și condițiile de descoperire în (albia majoră a râului Timiș) acest celt va putea intra în categoria obiectelor depuse votiv. Începând din perioada Bronzului mijlociu, depunerile votive devin frecvente în Europa²¹, fiind întâlnite și în România. În acest sens, amintim depozitul de la Galospetreu (jud. Bihor)²² aruncat în albia râului Er, precum și descoperirile izolate de la Porțile de Fier²³ sau Baziaș (jud. Caraș-Severin)²⁴ și probabil și cea de la Unip (jud. Timiș)²⁵. În lipsa unor informații mai precise privind condițiile de descoperire și frecvența descoperirilor de acest tip, toate acestea pot fi doar ipoteze.

Dincolo de importanța pe care o au fie chiar și din punct de vedere statistic, prin stilistică și procedeele tehnologice de fabricare și finisare, descoperirile izolate ce le-am prezentat completează cunoștințele noastre privind metalurgia bronzului din Banat la începutul epocii fierului.

NOTE

- ¹. M. Gumă, 1993, 109.
- ². Cele trei culturi au fost obiectul unei lucrări prezentate la Sesiunea jubiliară de comunicări științifice studențești de la Oradea, 28–29 mai 1993.
- ³. R. Petrovsky, 1973, 385, nr. 2, s.v. *Anina*; C. Săcărin, 1979, 111 nr. 1; M. Gumă, 1992, 30; M. Gumă, 1993, 250 și 283.
- ⁴. Desen și informații P. Rogoza, căruia îi mulțumim.
- ⁵. Lipsesc informațiile privind greutatea și adâncimea găurii de înmănușare.
- ⁶. Informații Dumitru Roșca, căruia îi mulțumim și pe această cale. Din aceeași localitate, în colecția domniei sale se află și un topor masiv de piatră, cu gaură de înmănușare, specific epocii bronzului, păstrat în stare foarte bună. Toporul a fost găsit de către elevi în spațiul intravilan, probabil în perioada 1968–1969.
- ⁷. R. Petrovsky, 1977, 438, nr. 36.
- ⁸. Lipsesc informațiile privind greutatea celtului.
- ⁹. E. Iaroslavski, Gh. Lazarovici, 1979, 449, fig. 11/15.
- ¹⁰. O. Răuț, 1967, 44–47.
- ¹¹. M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 130.
- ¹². M. Gumă, 1992, 30; M. Gumă, 1993, 250 și 283.
- ¹³. Legat de prelungirea cronologică a seriei Cincu-Suseni, vezi M. Gumă, 1993, 262; M. Gumă, 1995, 104, 106.
- ¹⁴. B. Milleker, 1882, 173.
- ¹⁵. V. Pepelea, 1973, 519, 521, Pl.2; M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 88, 234, Pl. 127/7.
- ¹⁶. M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 121, 316, Pl. 285/1.
- ¹⁷. M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 91, 134/15, 17.
- ¹⁸. M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 114, 280, Pl. 215/3.
- ¹⁹. M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 115, 280, Pl. 216/12.
- ²⁰. M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 119, 312, Pl. 278/6.
- ²¹. A. D. Alexandrescu, 1968, 22; T. Kovacs, 1994, 16; T. Kemenczei, 1994, 58.
- ²². M. Rusu, 1972, 7, M. Petrescu-Dâmbovița, 1977, 94 și urm.
- ²³. A. D. Alexandrescu, 1966, 121, 170, nr. 11, Pl. II/4, XXVII; A.D. Alexandrescu, 1968, 22.
- ²⁴. A. D. Alexandrescu, 1966, 189, nr. 290, Pl. XXIX; A. D. Alexandrescu, 1968, 22; R. Petrovsky, 1973, 386, nr. 1; R. Petrovsky, 1977, 455, nr. LXIX/3; P. Rogoza, 1983, 139; M. Gumă, 1992, 30; M. Gumă, 1993, 251, 285.

THREE UNPUBLISHED SOCKETED-AXES FROM BANAT

On the base of the geographical position, extremely favourable (at the crossroad of four big ways of circulation), as well as because of the rich natural resources, the Banat encouraged the development of a strong metallurgical activity, as it is proved both the bronze hoards and by the numerous isolated findings (more than 70), which in the last time become more and more numerous.

To these isolated findings it is also added the three socketed-axes from which some have already been mentioned in the scientific literature but without any graphical representations.

Excepting the socketed-axe from **Anina** (Caras Severin distric) (P.I.I. fig. 1) whose chronological determination may be prolonged from Ha A1-A2 (Cincu-Suseni group) to Ha.A2 (Jupalnic-Turia group), the other socketed-axes discovered at **Dolat** (Timis county) (P.I. fig. 2) and at **Jupa** (Caras Severin county) (P.I.I. fig. 3) are determined into Ha A1-A2 (Cincu-Suseni group).

Excepting the socketed-axe from Jupa, which was found in the gravel brought from the upper riverbed of Timis (this fact could raise the hypothesis of an offering), the other two socketed-axes have not clear conditions of discovery.

Both from a statistical point of view and a stylistic-technological one, the three isolated findings underline the technological knowledge to which the craftsman of the Bronze Age arrived.

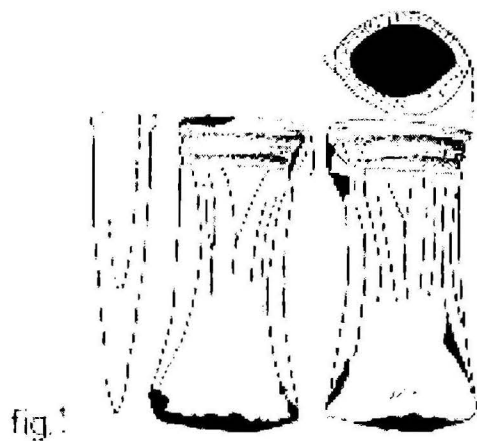

fig.1

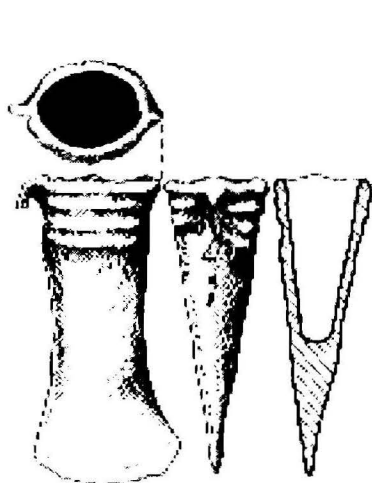

fig.2

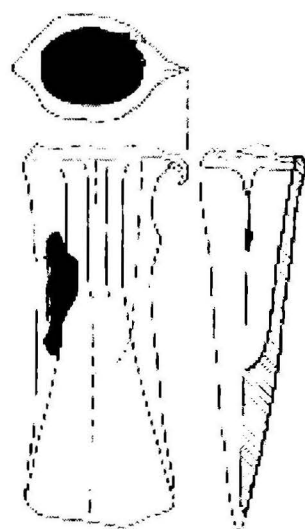

fig.3

0 5cm

CONSIDERAȚII ANTROPOLOGICE ASUPRA UNOR OASE CALCINATE PROVENITE DINTR-O NECROPOLĂ DE LA VOITENI, JUDEȚUL TIMIȘ, DATATĂ LA SFÂRȘITUL EPOCII BRONZULUI

Marius Muntean

Am primit spre determinare antropologică de la domnul arheolog Szentmiklosi Alexandru, oasele calcinate din două urne funerare, descoperite în necropola de la Voiteni. Acestea au fost notate cu mormântul 2 (M2) – 1996 și mormântul 4 (M4) – 1996.

Ca metodă de lucru am folosit morfoscopia, morfometria și compararea rezultatelor cu date din literatură.

Rezultate

Mormântul 2 – 1996

Din acest mormânt am primit spre determinare 203 fragmente osoase calcinate. Oasele au o culoare albă, uniformă, cu aspect și sunet de porțelan. Lungimea fragmentelor osoase nu depășește 9 cm.

Un număr de 23 de fragmente au aparținut oaselor craniene: un fragment de mandibulă, cu o lungime de 42 mm și o lățime maximă de 23 mm, cuprinde alveolele destinate următorilor dinți: 41, 42, 43, 44, 46 și parțial 47, 45 a fost extras, 46 este mezializat, marginea sa medială este de 2–3 mm distal de orificiul mentonier. Acest fragment indică o mandibulă gracilă. Un fragment de maxilă cu procesul alveolar drept are o lungime de 28 mm, cuprinde alveolele dinților: 11, 12, 13, 14 și 15. 14 are două rădăcini. La nivelul alveolei incisivului lateral se observă o îngustare a alveolei prin apozitie osoasă. La nivelul apexului se observă o cavitate cu suprafața netedă. Ea măsoară 4 mm înălțime și 3 mm în lățime și pare a fi amprenta unui granulom periapical. Consider că incisivul lateral era în stadiul de rest radicular pe cale de avulsie. Este păstrat un fragment de rădăcină dentară care cuprinde extremitatea apicală, are o lungime de 11 mm și o grosime maximă de 4 mm. Un fragment din osul zigomatic păstrează procesul frontal și o parte din corp și are diametrul maxim de 37 mm. Sunt păstrate două fragmente din oasele temporale: un fragment de stâncă și un fragment din scuama și procesul zigomatic al temporalului drept. Este păstrat un fragment din scuama occipitalului, din apropierea protuberanțelor occipitale. Grosimea acestuia la nivelul protuberanței este de 9,5 mm. Un alt fragment de occipital de la nivelul

asterionului are o grosime cuprinsă între 4 și 6 mm. Marginea suturală a acestuia este dințată, cu semne de obliterare pe fața endocraniană. Grosimea fragmentelor osoase provenite din calotă este cuprinsă între 2,2 și 4,5 mm.

Este păstrat un fragment de claviculă provenit din zona mijlocie a acestuia, cu o lungime de 52 mm și un diametru anteroposterior de 8,5–10 mm. Sunt conservate cinci fragmente de vertebre care reprezintă corpul unei vertebre cervicale și un fragment din osul sacru. Au fost identificate 7 fragmente de os spongios care provin din epifizele unor oase lungi. Este conservat capul femural drept împreună cu o porțiune mare din col. Diametrul anteroposterior al capului femural este de 40 mm. Este conservată patela dreaptă și un fragment din patela stângă. Din extremitatea distală a radiusului drept s-a conservat un fragment cu o lungime de 70 mm, culoarea acestui fragment este diferită de a celorlalte oase, fiind gri-albăstrui. Este singurul fragment de această culoare. Este conservat un fragment de aripă iliacă.

55 de fragmente provin din oase lungi. Printre acestea unele au permis identificarea oaselor din care provin. Acestea au următoarele grosimi: la nivelul humerusului 2 mm, la nivelul diafizei radiusului, 1,3 mm, un fragment femural de la nivelul liniei aspre măsoară 6 mm. Diafiza tibiei are o grosime de 3 mm.

Singurul fragment care permite diagnosticul sexului este cel care cuprinde protuberanțele occipitale. Grosimea mică a acestuia, precum și gracilitatea celorlalte oase indică sexul feminin. Urmele de obliterare de la nivelul suturii lambdoide permite încadrarea scheletului în grupa de vârstă cuprinsă între 25–30 ani.

Pe baza diametrului capului femural, după Gejvall (citad de Dardu Nicolaescu Plopșor) talia putea fi de 155 cm.

Mormântul 4 – 1996

Din acest mormânt ne-au parvenit 148 fragmente osoase cu dimensiuni de până la 10 cm, fragmentele au o culoare uniformă, albă, cu aspect și sunet de porțelan, cu numeroase fisuri și deformări datorită focului.

Din craniu provin 19 fragmente: un fragment din osul frontal cu o lungime de 5 cm provine din regiunea supraorbitală, este deformat de foc și este conservată doar tăblia externă. 8 fragmente au aparținut calotei, acestea au o grosime de 3,7–3,9 mm. Un fragment prezintă o sutură dințată, probabil sagitală, fără urme de sinostozare. Un fragment din osul occipital cu o lungime de 78 mm cuprinde și o porțiune din marginea mastoidiană. Acesta are o grosime de 3,3 mm și nu prezintă urme de obliterare. La nivelul protuberanței occipitale are o grosime de 11,2 mm. Două fragmente provin din scuama osului temporal drept. Acestea se întregesc și au o lungime de 7 cm. Sunt mult deformate de foc și cuprind creasta zigomatică și procesul zigomatic. Un fragment din maxila dreaptă cuprinde o porțiune din corp cu procesele alveolare și palatin. Este conservată rădăcina primului premolar. Aceasta are o lungime de 11 mm. Este parțial conservat traiectul unei fistule situate între rădăcinile vestibulare ale primului molar. Din mandibulă sunt păstrate trei fragmente, una cu o lungime de 47 mm a conservat procesul condilian și

incizura, mandibulei de pe ramura dreaptă. Un fragment cu o lungime de 48 mm a conservat procesul coroidian stâng. Un fragment de 33 mm prezintă o alveolă din regiunea molară și conservă un fragment de rădăcină.

13 fragmente provin din coloana vertebrală, dintre acestea una aparține arcului anterior al atlasului și 12 provin din corpuri vertebrale. A putut fi măsurată înălțimea a patru corpuri ale vertebrelor lombare. Acesta este de 24,6, 25, 27,2 și 28,1 mm. Este păstrat un fragment de claviculă, un fragment de corp humeral, cu grosimea diafizei de 3,3 mm. Fragmente din diafiza ulnară au o grosime de 2mm. Sunt păstrate două fragmente care conservă parțial articulația cotului, ele provin din humerus și ulnă. Au fost recunoscute fragmente de oase metacarpiene, metatarsiene și falange. Mai sunt conservate un fragment de platou tibial, unul de aripă iliacă. Sunt conservate capetele femurale, care au un diametru anteroposterior de 36 și 37 mm. Grosimea maximă a unor oase lungi este de 6 mm.

Gracilitatea oaselor și diametrul mic al capului femural indică sexul feminin. Osificarea cartilajelor de creștere de la nivelul capului femural și epifizei radiale distale indică o vârstă care este sigur mai mare de 15 ani și probabil mai mare de 20 de ani. Fragmente din calotă care păstrează suturi dințate indică absența obliterării și pledează pentru o vârstă mai mică de 25 de ani. Pe baza diametrelor capetelor femurale se estimează o înălțime de 153,5 cm.

Discuții

Ambele loturi de oase au o culoare albă, uniformă, cu aspect și sunet de porțelan. Pe ruptură proaspătă au o culoare cenușie. Excepție face doar un fragment provenit din M2. Acesta reprezintă treimea distală a radiusului drept și are o culoare gri-albăstruie.

Culoarea oaselor calcinate variază de la negru, diferite nuanțe de gri până la alb. Culoarea este dependentă de temperatura la care s-a produs arderea și de timpul de expunere la foc al cadavrului. După Holden (1995) oasele au culoarea neagră atunci când au fost arse la o temperatură minimă de 300°, iar culoarea albă se obține la temperaturi ridicate (în crematoarele moderne – până la 1000–1200°). Culoarea gri se obține la temperaturi intermediare. Dacă culoarea albă se găsește doar la suprafața externă a oaselor, iar spre interior culoarea este cenușie sau neagră, înseamnă că temperatura maximă a fost atinsă doar la stratul superficial al osului și ea scade gradat spre profunzime. De asemenea, fenomenul indică o ardere rapidă și țesutul osos nu a ajuns la un echilibru termic cu mediu înconjurător.

Având în vedere faptul că oasele ambelor urne au un aspect asemănător și au aparținut unor femei adulte de talie apropiată se poate considera că și condițiile incinerării au fost asemănătoare. S-a folosit același tip de rug, același material de combustie, condiții meteorologice apropiate (vânt, ploaie). Focul a dezvoltat o temperatură mare, dar perioada de timp a arderii a fost relativ scăzută.

Concluzii

Oasele calcinate provenite din mormintele 2 – 1996 și 4 – 1996 din necropola de la Voiteni au aparținut unor femei adulte cu o talie mijlocie. Incinerarea s-a făcut la un foc care a dezvoltat o temperatură ridicată, dar de scurtă durată.

BIBLIOGRAFIE

1. HOLDEN, J. L.; PHAKEY, P. P., CLEMENT, J. G. – *Scanning electron microscope observations of incinerated human femoral bone: a case study*. Ireland-Rorensic Sci. Int. 1995, 74(1-2) p.17-28.
2. KENNEDY, K. A. – *The wrong urn: commingling of cremains in mortuary practices*. – United States – J. Forensic Sci. 1996, 41(4), p. 689-692.
3. MEDELEȚ, FL. – *Die Urnengraberfelder im Banat. The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring regions in the 2-nd Millenium B. C.* – Belgrad-Vršac, 1996, p. 231-245.
4. MURRAY, K. A., ROSE, J. C. – *The analysis of cremains. A case study involving the inappropriate disposal of mortuary remains*. United States. J. Forensic Sci. 1993, 38(1), p. 98-103.
5. NICOLAESCU PLOȘOR, D. – *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, 1975, Editura Academiei – București.

ANTHROPOLOGISCHE BETRACHTUNGEN ÜBER EINIGE KALZINIERT KNOCHEN AUS EINER SPÄTBRONZEZEITLICHEN NEKROPOLE VON VOITENI (KR. TEMESCH)

– Zusammenfassung –

Die vorliegende Arbeit stellt ein anthropologisches Studium einiger kalzinierten Knochen aus 2 in der spätbronzezeitlichen Nekropole von Voiteg (Voiteni, Kr. Temesch) gefundenen Urnen. Die 2 Urnen, bezeichnet als M2 – 1996 und M4 – 1996, enthielten 203 bzw. 148 kalzinierte Knochen-fragmente. Alle Fragmente haben Porzellanaussehen und-klang und eine gleiche weisse farbe. Die Länge der Knochen überschreitet nicht 10 cm. Wir haben festgestellt, dass die Knochen Frauen angehört hatten. Die Frau von M2 – 1996 starb im Alter von 25-30 Jahren und war 155 cm gross, während die Frau von M4 – 1996 bei 25 25 jahren gestorben und 153,5 cm gross war.

DESCOPERIRILE APARTINÂND EPOCII FIERULUI ÎN PEȘTERILE DIN MUNȚII ANINEI

Sorin M. Petrescu

Încadrat într-un amplu complex cultural răspândit pe un areal foarte mare, orizontul de descoperiri destul de unitare caracterizat prin folosirea aproape exclusivă a ceramicii negre lustruite și ornamentate prin canelare și fațetare marchează începutul primei epoci a fierului în Banat.¹

În cadrul modificărilor profunde care au loc în această epocă² peșterile reîncep să fie folosite ca adăpost – după ce în bronzul mijlociu și târziu au fost cam evitate – dar într-o mai mică măsură.

Cele mai timpurii materiale ale primei epoci a fierului sunt cele descoperite în P. Galaț din Valea Gârliștei (pl. I/1). Fragmentele ceramice recoltate de pe planșeul peșterii (pl. IV) sunt realizate din pastă compactă, bine arsă, lustruită, de culoare cărămizie (pl. IV/1), brun roșcată (pl. IV/4) și neagră (pl. IV/2, 3, 5). Ornamentele sunt realizate prin ghirlande de caneluri pe corpul vasului (pl. 1–2, 4), caneluri oblice pe umărul vasului (pl. IV/3) și proeminențe conice³ (pl. IV/5).

Lipsa ornamentelor sub formă de ghirlande, de caneluri pe gâtul vaselor ne împiedică să atribuim aceste descoperiri grupului Susani, la fel cum lipsa ceramicii roșii în interior nu ne permite apropierea de cultura Gava. În aceste condiții, dat fiind și caracterul redus al descoperirilor, este dificil și hazardant să încercăm o încadrare culturală a acestor descoperiri. Se pare că în zona carstică a râului Gârliște avem de-a face poate cu un aspect cultural local, redus ca arie de răspândire ce poate fi situat aproximativ la nivelul fazelor Ha A₂–B₁ ale cronologiei central europene.

Puțin mai târzii sunt descoperirile de pe Valea Nerei din P. din Colțul Cătănii (pl. I/2). În sondajul practicat, între 0,10 și 0,35 m printre materialele Coțofeni au apărut și două fragmente aparținând epocii fierului (pl. V/1–2), de culoare neagră aparținând speciei fine (Pl. V/1) și uzuale (Pl. V/2).

Dacă proeminența conică (pl. V/2) nu este prea concludentă având o evoluție bună în toată prima epocă a fierului, celălalt fragment este mai concludent prin motivul ornamental. El constă dintr-o canelură dispusă în ghirlandă, de sub care pornesc în jos caneluri dispuse una lângă alta. Prin aceasta, considerăm că aceste fragmente dacă nu le putem atribui cultural, cronologic pot fi atribuite fazelor Ha B₁–B₂.

Contemporane sau un pic mai târzii sunt descoperirile din V. Carașului din P. Lilieilor (pl. 1/3) și P. de după Cârșe (pl. V/3–5). Ceramica este semifină (pl. V/5) și uzuală (pl. V/3–4) și are culoarea cărămizie (pl. V/3, 5), neagră și lustruită (pl. V/4). Ca forme distingem vasul borcan cu buză

alveolată (pl. V/3). strachina cu buză puternic evazată (pl. V/4) și strachină cu buza dreaptă trasă spre interior (pl. V/5). Încadrăm aceste materiale în fazele Ha B-C ale cronologiei central-europene.

Singurele descoperiri care pot fi încadrate și cultural sunt cele efectuate în V. Nera, în P. din Colțul Cătănii (pl. I/2). În sondajul făcut în peșteră (pl. III/1), deasupra nivelului Coțofani și Hallstatt, între 0-0,10 m într-un strat răscolit ce conține materiale amestecate, au fost descoperite două fragmente ceramice: o proeminență conică din pastă semifină neagră, lustruită și un fragment de strachină cu buza invazată realizată din pastă fină, neagră, lustruită și ornamentată cu caneluri orizontale (pl. V/6-7). Pe baza acestui ultim fragment ceramic atribuim descoperirile din ultimul nivel al Peșterii din Colțul Cătănii – fazei mijlocii (II) a culturii Basarabi, respectiv Ha C.

În Banat civilizația dacică este cunoscută destul de puțin prin cercetări sistematice și prin unele descoperiri întâmplătoare, acestea din urmă făcând parte din colecții particulare și deci greu accesibile în totalitate cercetătorului. Iată de ce descoperirea unor vestigii ale locuirii dacice în peșteri vine să contribuie la o cunoaștere mai bună a acesteia, la crearea unei imagini reale a ceea ce a însemnat civilizația dacică din Banat.

Urme de locuire dacică au fost descoperite în patru peșteri: Omului, Racoviță și Țapului din V. Carașului și Galaț din V. Gârliștei. Interesant, nu au fost sesizate urme dacice în V. Nerei, lucru explicabil poate datorită lipsei de apă pe platou și a slabelor surse de subsistență din Chei.

În peșterile Racoviță și Țapului materialul ceramic a fost adunat de pe planșeu fără a se efectua sondaje. În peșterile Omului, și Galaț au fost practicate sondaje dar pentru prima documentația s-a pierdut⁴.

Ceramica aparține celor două categorii bine cunoscute: lucrată cu mâna aproape în totalitate – și la roată (pl. VI/11-13), de forme și ornamente diverse.

Ceramica lucrată cu mâna, de culoare brun-gălbuie, cărămizie, brun-cenușie, cenușie sau neagră (pl. VI-XIII), de uz comun sau semifină are pereții destul de bine neteziți și de multe ori chiar lustruți intens la exterior (pl. VI/3; VII/4-5; IX; X/1-2, 4-6; XI; XII/1-2, 5, 7-8; XIII/1-4).

Formele de vase cele mai des întâlnite sunt străchinile și vasele mijlocii sau mari cu profil bitronconic (pl. VI/3; VII/5; IX/1-4, 6-7; X/2, 5-6; XI/5-8; XII/1-2, 5), cu buză dreaptă sau aproape dreaptă (pl. VI/1-2, 10; VIII/1,3 IX/8; X/3-4; XI/3-4; XII/4), cu buză evazată (pl. VI/9; XIII/1-2, 4), precum și vasul sac de dimensiuni mai mari (pl. VI/5; VII/3,7) sau tăvile (pl. X/1; XI/1). Ca motive decorative sunt utilizate mai ales brăiele crestate (pl. VI/1; VII/7), brăiele alveolate (pl. VII/3; VIII/1-2; XII/3) și crestele (pl. XIII/5).

Tot cu rol ornamental, majoritatea ceramicii cu profil bitronconic are realizate caneluri oblice late prin lustruire, iar într-un caz este utilizată rozeta șampilată (pl. IX/5).

Torțile sunt fie simple (pl. VII/1; XIII/6), torsadate (pl. XII/6) sau cu caneluri longitudinale (pl. XII/7). În unele cazuri, vasele de dimensiuni mai mari prezintă proeminențe – apucători cilindrice (pl. VI/2).

Ceramica lucrată la roată este puțină (pl. VI/11-13) și aparține speciei semifine, predomină vasul cu buza îngroșată și puternic răsrântă spre exterior (pl. VI/11) și cel cu fundul inelar (pl. VI/12).

Data fiind lipsa unui material dacic abundent descoperit și publicat în Banat⁵, ne este destul de greu să-l încadrăm cronologic pe cel descoperit în peșterile analizate.

Astfel, vasul-sac este frecvent întâlnit în așezări dacice încă din secolele III–II î.e.n.⁶, același lucru putându-l spune și despre străchinile cu profil bitronconic⁷ (pl. VI/3; VII/5; IX/2–4, 6–7; X/4–6; XI/3,5–8; XII/1,5). Totodată materialul are analogii – prin forme – cu cel descoperit la Iaz⁸ și care este datat tot în secolele III–II î.e.n. Pentru o încadrare mai precisă ne vom folosi de o serie de analogii privitoare la câteva motive ornamentale. Astfel asocierea canelurilor cu formele ceramice mai sus prezentate indică o datare în sec. III î.e.n.⁹. Toartele torsadate au analogii bune la Slimnic unde le găsim dateate în sec. III î.e.n.¹¹, Cățelu Nou¹² și Poiana¹³, dateate și ele tot atunci.

Către aceeași perioadă ne conduc și analogiile perfecte cu materialele descoperite la Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”¹⁴ și Duleu¹⁵, dateate și ele în sec. III î.e.n.

Oricum, considerăm că locuirea dacică din peșteri este, temporal vorbind, posterioară descoperirilor de la Gornea – „Ogașul Padina cu Spini”¹⁶ și Dubova¹⁷ dateate în sec. IV–III î.e.n. și anterioară primul nivel dacic al așezării de pe Stenca Liubcovei datat în sec. III–II î.e.n.¹⁸. În consecință credem că putem data locuirea dacică la mijlocul și a doua jumătate a sec. III î.e.n.

O problemă pe care, suntem obligați s-o comentăm este cea privitoare la destinația pe care a avut-o P. Țapului, rolul ei în eventuala practică rituală a cultului chtonian.

Ulterior descoperirii ei¹⁹, s-au găsit în partea finală a galeriei din stânga (pl. V/1) trei vase dacice de provizii prinse în crusta de calcar a planșeului pe care le-au donat Muzeului Banatului din Timișoara.²⁰

Pe baza acestui fapt, luând în considerare bogatul material arheologic și aspectul sălii centrale ce este luminată datorită unui horn din tavan ce comunică la suprafață, Florin Medeț a emis apoteza că în această peșteră avem de-a face cu un loc de cult dacic²¹, la aceasta raliindu-se și Richard Petrovsky²² iar mai târziu și I.H. Crișan²³.

Așa cum se știe, peștera a jucat un rol important în practicarea cultului lui Zamolxis²⁴, fapt cunoscut și la alte popoare antice, în cultul lui Dionyssi²⁵, Rhoses²⁶, Zeus²⁷ și exemplele ar putea continua ajungând până la creștinism²⁸. Câteodată există date clare despre existența la daci a unei categorii de „anahoreți”²⁹, „călugări” celibatari, vegetarieni și abstenenți cu eventuale preocupări astronomice ce stăteau în peșteri, departe de așezări³⁰. O astfel de peșteră ar putea să fie p. Țapului din V. Carașului.

Făcând abstracție de faptul că peștera este umedă și accesul în ea se face printr-un culoar ce poate fi trecut doar târâș, totul pledează în favoarea ipotezei amintite mai sus. Astfel, peștera este ușor accesibilă de sus de pe platou³¹ iar sala centrală unde au fost găsite fragmentele ceramice este luminată în proporție de 60–70 % prin hornul ce comunică la suprafață. La aceasta se mai adaugă și cele trei vase mari de provizii depuse probabil ritual³² în capătul galeriei din stânga.

Este posibil ca și peștera Omului (pl. IV/5) aflată la aproximativ 40 m amonte de P. Țapului, la aceeași altitudine și cu aceeași orientare a celor trei intrări – din care doar una accesibilă³³ – luminoasă și uscată, să fi avut o utilizare cultică, cele două peșteri făcând parte dintr-un complex sacru în această regiune. Ne oprim aici cu prezentarea ipotezelor pentru a nu risca să alunecăm pe o pantă periculoasă, total opusă cercetării științifice. Oricum, cercetările viitoare vor confirma sau nu aceste – deocamdată – ipoteze.

SORIN M. PETRESCU

N O T E

¹ M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în SV României*. BiblThr., IV, București, 1993, p. 181, (în continuare, *Civilizația...*).

² *Ibidem*, p. 180.

³ Material inedit.

⁴ P. Omului din V. Carașului era considerată până acum fără urme arheologice, fiind sesizate doar urme de vetre nedatabile, vezi, R. Petrovsky, *St. Com. Caransebeș* III, 1979, p. 238–240.

⁵ Există materiale dacice descoperite în Banat, dar o parte din ele nu sunt încă publicate, iar altă parte a intrat în colecții particulare devenind inaccesibile.

⁶ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, Ed. Științifică, București, 1969, pl. XXVIII, M. Gumă, *Banatica*, IV, 1977, p. 89, pl. XIV/1.

⁷ I. H. Crișan, *op. cit.*, pl. XXXVI/8–3'' (Morești).

⁸ P. Bona – P. Rogozea, *Acta MN*. XX I–XXIII, 1985–1986, p. 448–451, pl. IX 2.

⁹ Vl. Zirra, *Dacia*, N.B., XXXVII, 1993, p. 146–147, fig. 29/2.

¹⁰ I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, pl. 70/5, 8.

¹¹ G. Trohani, *Cercetări arheologice*, I 1975, fig. 18.

¹² V. Leahu, *Cercetări arheologice*, I, 1962, p. 15–41; *Idem*, *Cercetări arheologice*, II, 1965, p. 55–67.

¹³ R. Vulpe, *SCIVA*, III, 1952, p. 194, și urm.

¹⁴ Material inedit, săpături Fl. Medeleț. Informație dr. M. Gumă, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁵ Material inedit, în colecțiile particulare. M. Teodorescu și P. Cireșan. Informație amabilă dr. M. Gumă.

¹⁶ I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Banatica*, II, 1973, p. 407–408, fig. 5/5–6; Gh. Lazarovici, *Gornea-Preistorie*, 1977, p. 103–104, pl. LXXXII–LXXXIII.

¹⁷ Punct situat la vest de Sacoviștea Mare, la cca. 200 m, pe plaja Dunării, astăzi sub apele lacului de acumulare. Vezi, Gh. Lazarovici, *Gornea-Preistorie*. Caiete Banatica, IV, Seria arheologie, Reșița, 1977, p. 104, nota 5.

¹⁸ M. Gumă, *Banatica*, IV, 1977, p. 60–104, pl. XII–XIV.

¹⁹ Peștera a fost descoperită în 5.IV.1976. Vezi, A. Abramovici, A. Sangheli, A. Faur, M. Pomârlean, *Caiete Banatica*, 7, Seria științe naturale, Reșița, 1978, p. 205–206, fig. 4.

²⁰ Informație amabilă Fl. Medeleț, căruia îi mulțumim și pe această cale. Vezi și R. Petrovsky *St. Com. C.*, III, 1979, p. 242.

- ²¹ Fl. Medeleț, *Descoperiri dacice pe V. Carașovei* (comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Muzeului de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 25-27 mai 1978).
- ²² R. Petrovsky, *St. Com. C.*, III, 1979, p. 242.
- ²³ I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 382.
- ²⁴ Herodot, IV, 95; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 5; N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 1936, p. 78-81; Al. Borza, *R. ISBC*, X, 1942, p. 649-672; I. I. Russu, *AISC*, V, 1944-1948, p. 93, 96; H. Daicoviciu, *Dacii*, 1965, p. 171-173.
- ²⁵ P. Bouance, *Rendic. Pontif. Acad. di Archeologia*, XXXIII, 1962, p. 107-127.
- ²⁶ E. Rahde, *Psycho*, Paris, 1928, p. 287; I. I. Rusu, *AISC*, V, 1944-1948, p. 94.
- ²⁷ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 94, cu bibliografia; P. Coșean, *Peșterile României*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 15.
- ²⁸ D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 106-115.
- ²⁹ Strabon, *Geografia*, VII, 3, 5 și 3, 11.
- ³⁰ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 170-171.
- ³¹ A. Abramovici, A. Sangheli, A. Faur, M. Pomârlean, *op. cit.*, p. 205. Alții o consideră în mod eronat o peșteră greu accesibilă, vezi I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 382.
- ³² Păstrarea de grâne sau lichide în vase era imposibilă datorită gradului mare de umiditate existent în această porțiune finală a peșterii.
- ³³ R. Petrovsky, *St. Com. C.*, III, 1979, p. 239.

LISTA PLANȘELOR

- I. 1. P. Galaț, V. Gârliștei; 2. P. din Colțul Cătănii, V. Nera; 3. P. Liliecilor, V. Caraș.
- II. 1. V. Caraș, P. Țapului, 2. P. Omului; 3. P. Racoviță.
- III. Profile stratigrafice. 1. P. din Colțul Cătănii: a – strat răvășit, cu fragmente Coțofeni, Ha și feudale; b – nivel Coțofeni și Hallstatt; c – strat pigmentat cu cărbune, lut și fragmente ceramice; d – steril; 2. P. de după Cârșe: a – nivel actual; b – nivel Hallstatt; c – steril. 3. P. Galaț: 1. pământ afânat; 2. nivel cu cenușă (Ha și dacic); 3. lentilă de lut; 4. nivel Coțofeni II-III; 5. nivel Coțofeni III; 6. steril.
- IV. Epoca fierului (Ha A₂ – B₁). P. Galaț.
- V. Epoca fierului (Ha B₁ – B₂) 1-2 P. din Colțul Cătănii; 3-4. P. Liliecilor 5. P. de după Cârșe (Ha B-C); 6-7 P. din Colțul Cătănii (HaC).
- VI. Ceramică dacică. V. Caraș, 1-2, P. Racoviță; 3-13 P. Țapului.
- VII. Ceramică dacică. P. Țapului.
- VIII. Ceramică dacică. P. Țapului.
- IX. Ceramică dacică. P. Omului.
- X. Ceramică dacică. P. Omului.
- XI. Ceramică dacică. P. Omului.
- XII. Ceramică dacică. P. Omului.
- XIII. Ceramică dacică. 1-5, P. Omului, 6, P. Galaț.
- XIV. Descoperiri aparținând epocii fierului în peșterile din M. Aninei.

ENTDEKUNGEN AUS DER EISENZEIT AUS ANINA GEBIRGE

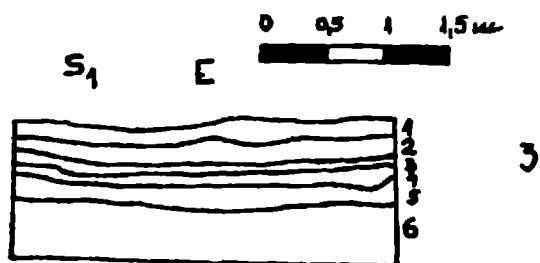
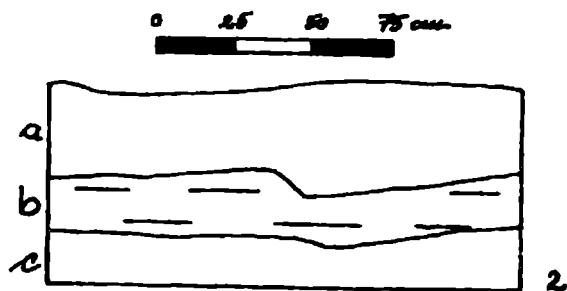
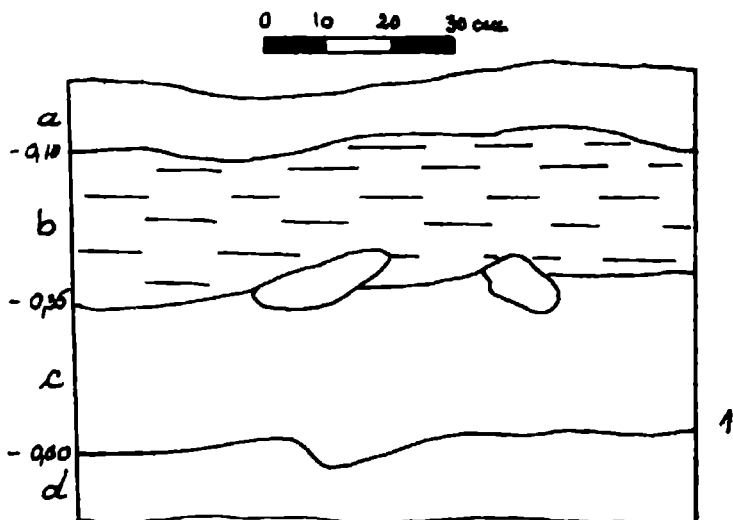
Es werden die Entdeckungen den Höhlen aus Anina Gebirge vergeführt.

Die frühzeitigsten Materiale gehören Ha A₂-B₁ und wurden in „Galat” Höhle entdeckt. Ein wenig jünger sind die Materiale aus der „Colțul Cătănii” Höhle die chronologisch Ha B₁-B₂ angehören gleichzeitig oder ein wenig jünger sind die Materiale aus der „Lilieilor Höhle”, die Ha B-C angehören.

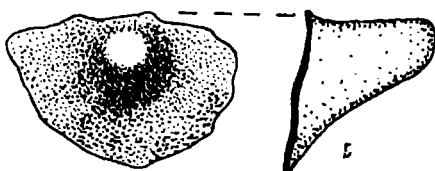
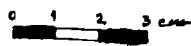
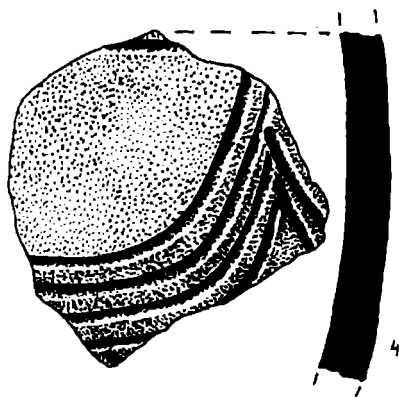
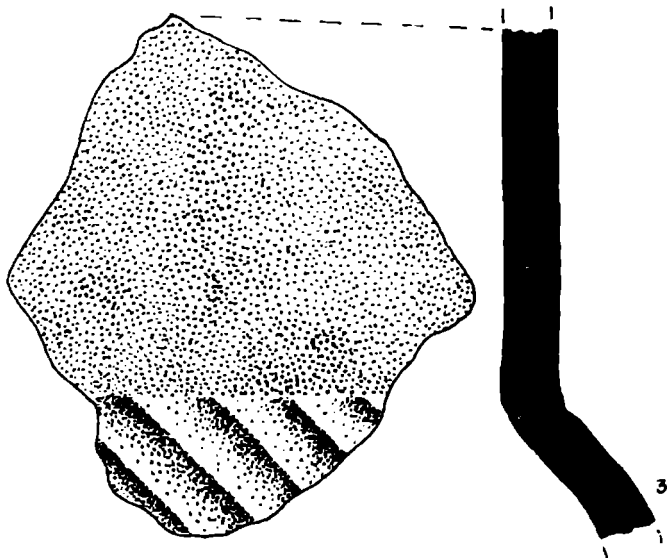
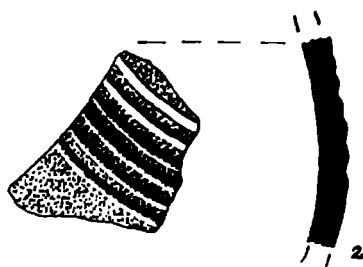
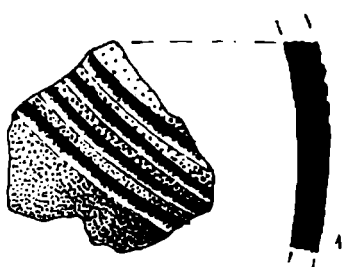
Die einzigen Entdeckungen die dieser Kultur gehören sind die von „Colțul Cătănii” Höhle die der Mittelphase der Basarabi Kultur (HaC) angehören.

Die Dakische Zivilisation ist in vier Höhlen erkündigt: „Omului”, „Racovita”, „Țapului”, und „Galat”. Auf der Grundlage der entdeckten Übereinstimmung, die präsentierten Entdeckungen wurden in der Mitte und zweite Hälfte des III Jhr (v. Chr) datiert.

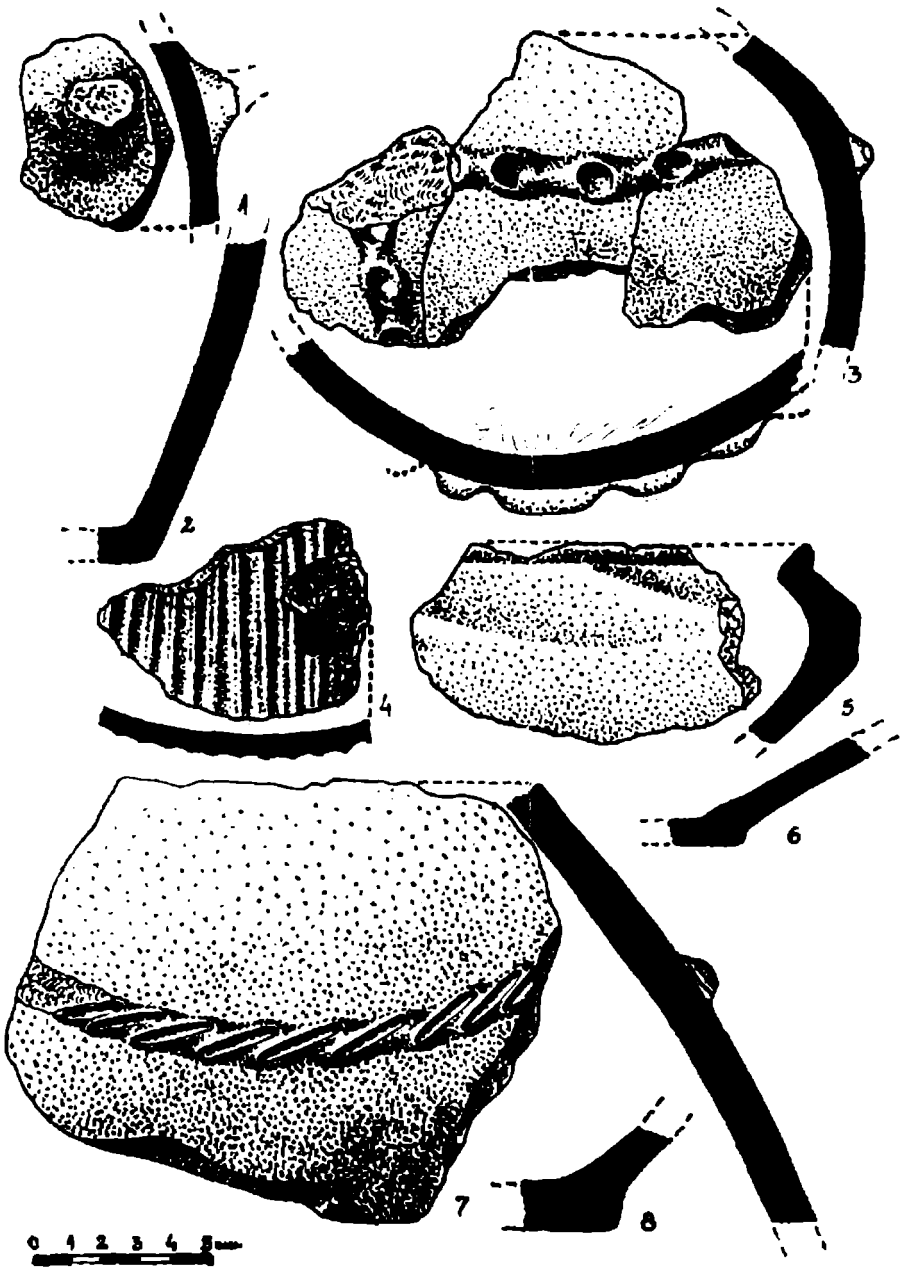
Der Verfasser dankt daß die dakische Gemeinschaften aus der Gegend, die „Țapului” und „Omului” Höhlen auch als Verbrunnenplätze verwendet haben die nachfolgende Ausgrabungen haben diese Hypothese aufgeklärt.

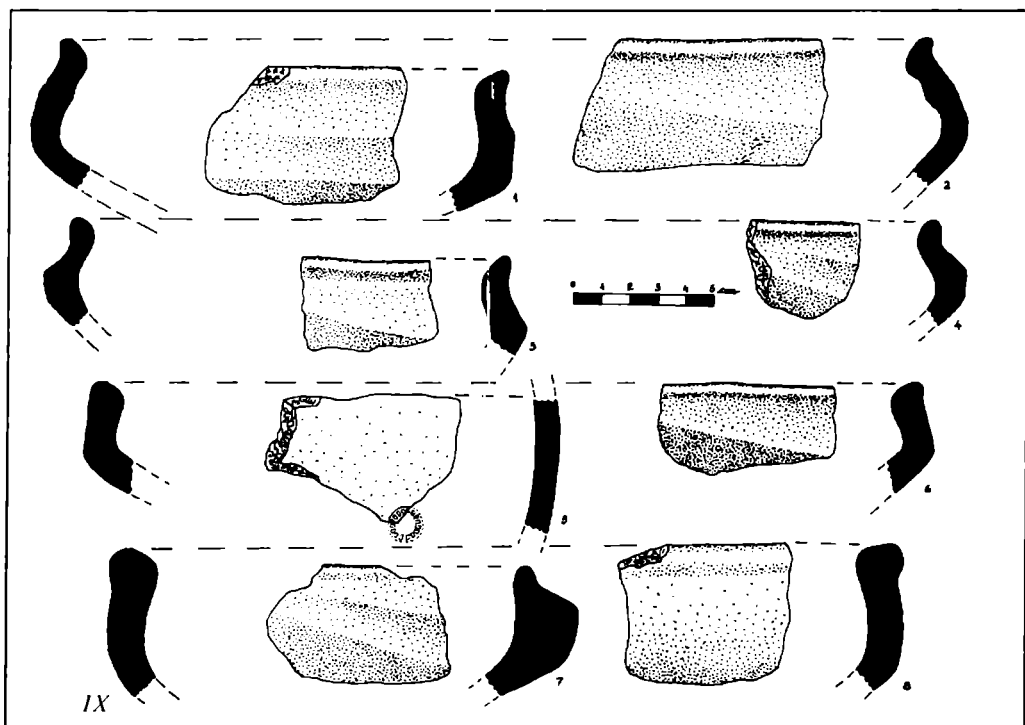
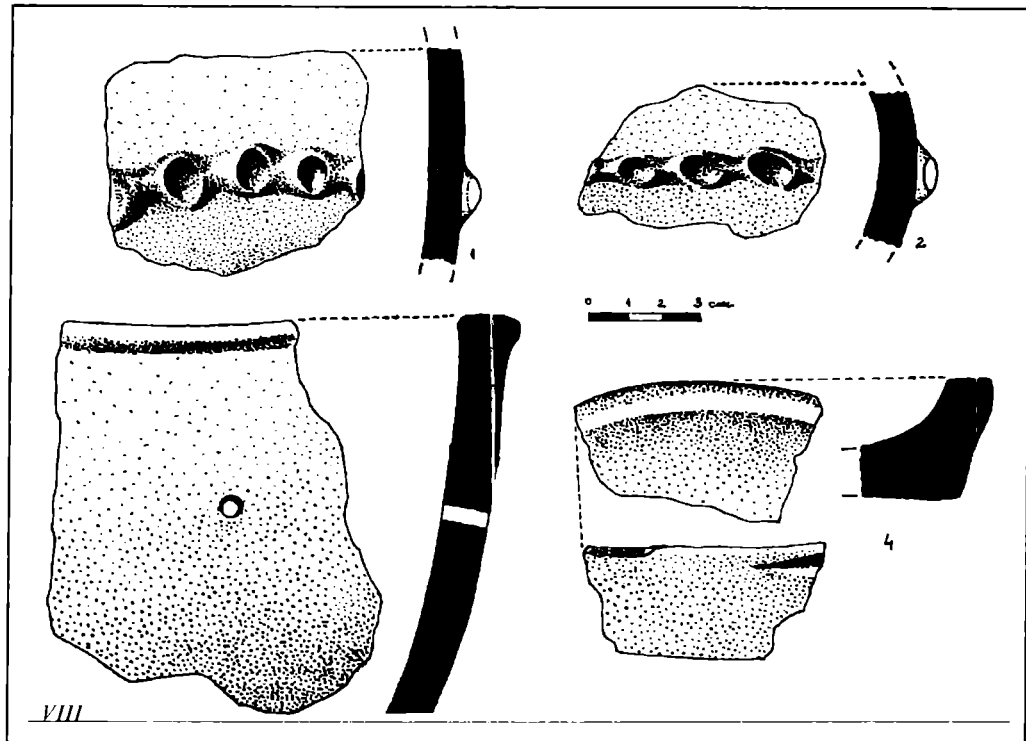

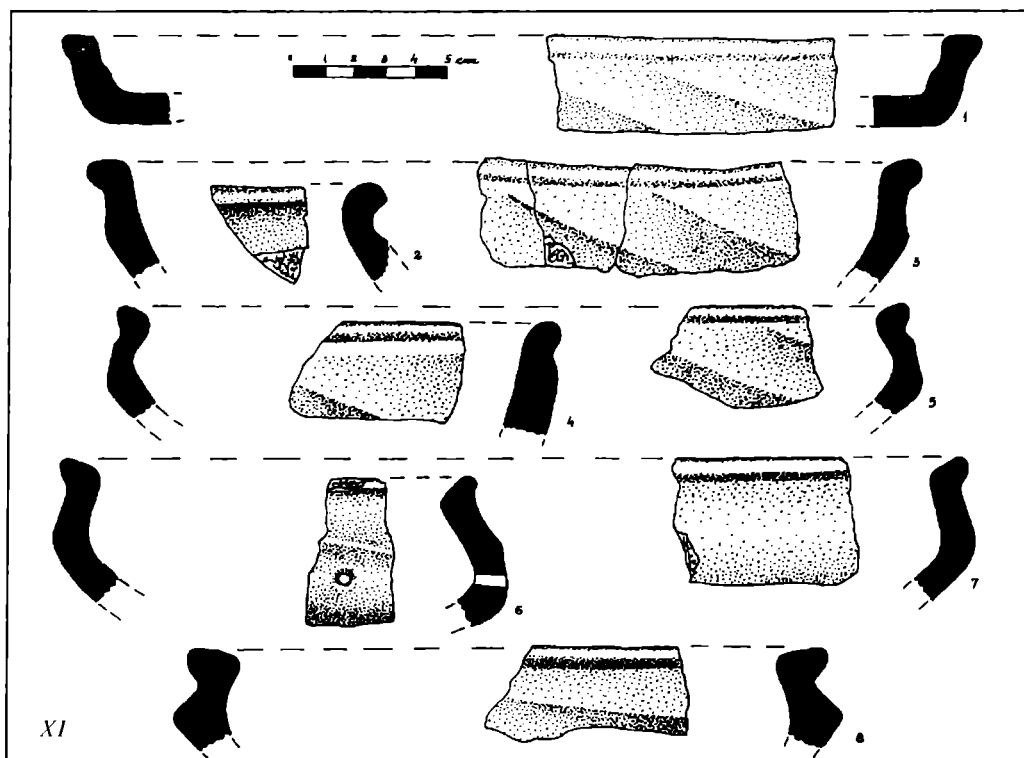
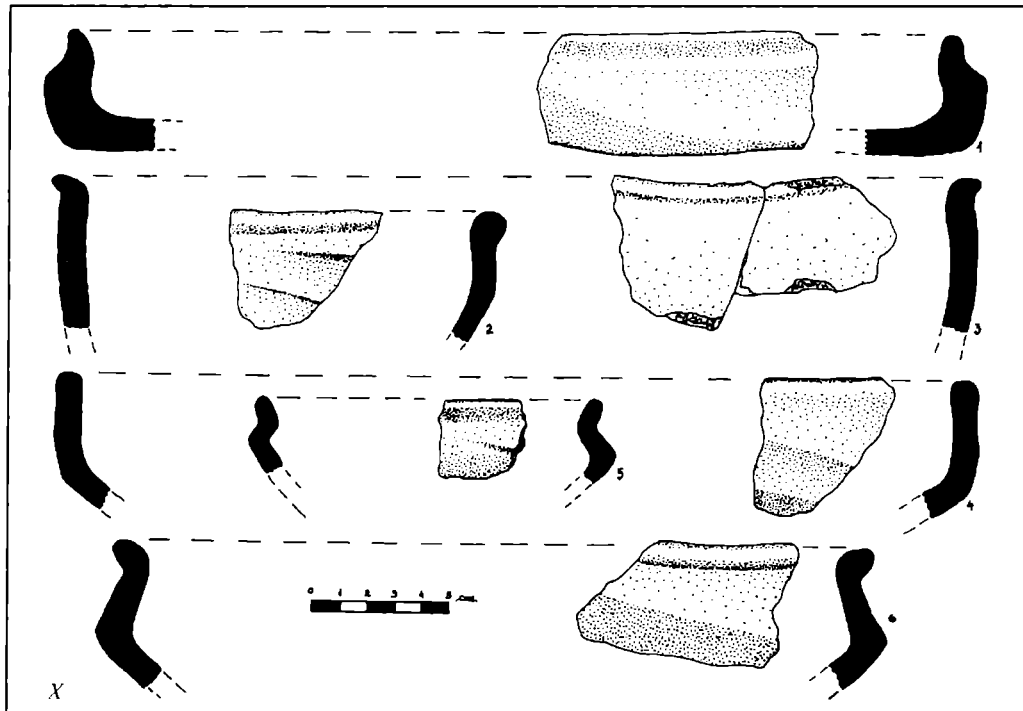
III

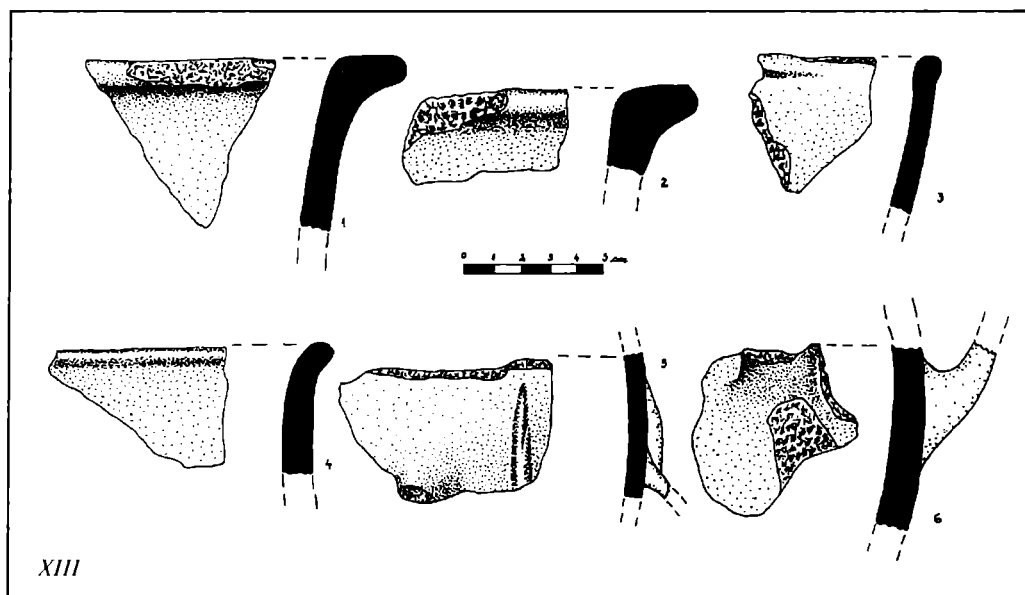
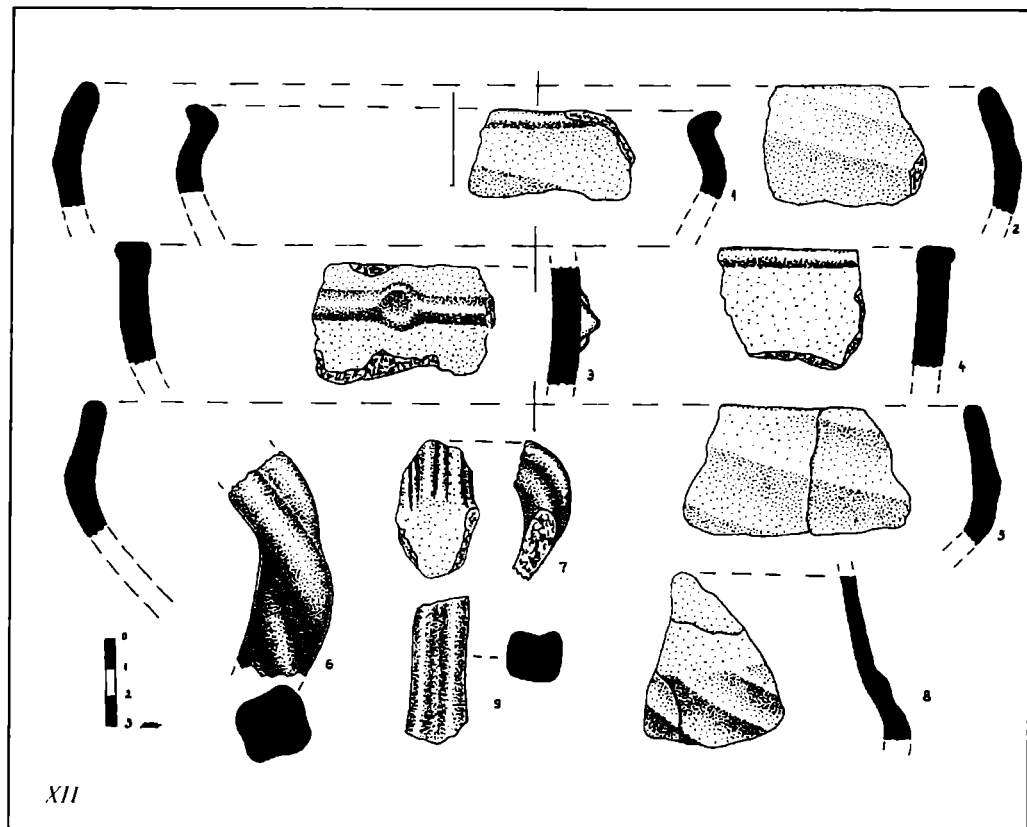

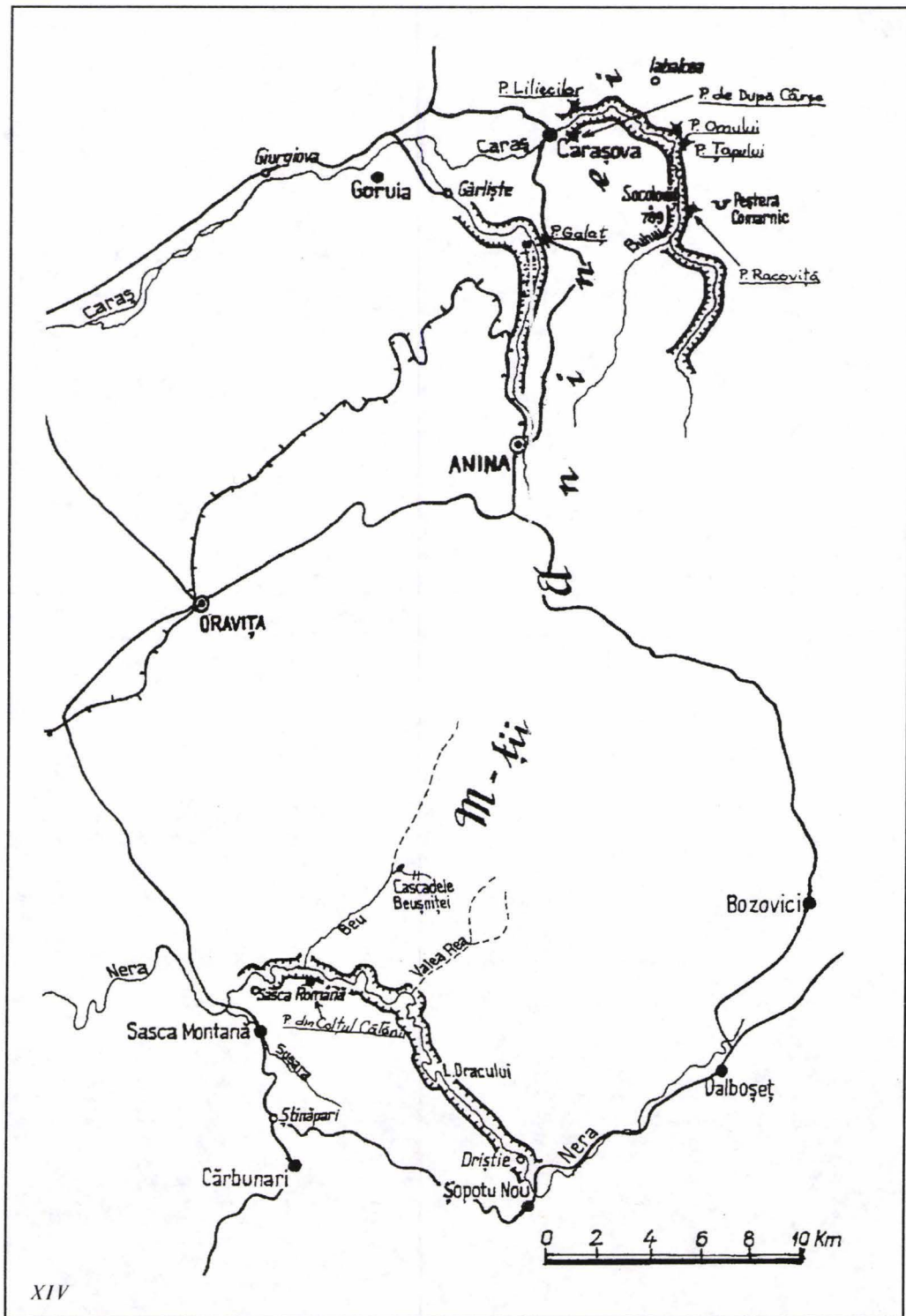
IV

RESTURILE DE FAUNĂ DINTR-O LOCUINȚĂ HALLSTATIONĂ DE LA REMETEA MARE – GOMILA LUI GABOR (JUDEȚUL TIMIȘ)

Georgeta El Susi

Materialul faunistic cercetat provine dintr-o locuință incendiată, săpată în așezarea hallstattiană de la Remetea Mare – Gornila lui Gabor (informații Fl. Medeleț, autorul săpăturii). Au fost analizate un număr de 183 fragmente, dintre care 166 determinate cu precizie, atribuite la 27 indivizi, conform datelor statistice din tab. 1.

Repartiția speciilor în locuință

Tabel 1

Specia	Fragmente	%	NMI	%
Bos taurus	27	15,7	5	18,5
Sus scrofa dom.	33	19,2	5	18,5
Ovis aries	6	3,5	1	3,7
TOTAL DOMESTICE	66	39,7	11	40,7
Cervus elaphus	43	35,1	5	18,5
Sus scrofa ferr.	49	28,6	7	25,9
Bos primigenius	3	1,7	1	3,7
Ursus arctos	3	1,7	1	3,7
Lepus sp.	1	0,5	1	3,7
Martes martes	1	0,5	1	3,7
TOTAL SALBATICE	100	60,3	16	59,2
MAMIFERE	166	97	27	100
Păsări	5	2,9		
Oase nedeterminate	12			
TOTAL ESANTION	183			

În proporție de 80% oasele prezintă o pigmentație roșiatică-negricioasă ca urmare a contactului cu focul. S-a păstrat o cantitate însemnată de oase

întregi, în procent de 60% din eşantion. Restul materialului este fragmentat, având urme de tăiere ori de roadere. Următoarele piese prezintă urme de prelucrare (folosire):

– radius întreg de mistreţ, cu 2/3 din regiunea cranială a diafizei prelucrată; procesul a afectat parţial şi epifiza proximală.

Repartiţia materialului pe regiuni scheletetice

Tabel 2

	Bos taurus	Sus domestic.	Ovis aries	Sus ferrus	Cervus elaph.	Bos primigen.	Ursus arctos	Lepus sp.	Martes martes	TOTAL
Craniu	4		1		1					6
Maxila	2	1			3					6
Mandibula	2	3			1					6
Scapula		1			1					2
Humerus		6		2	2	2			1	13
Radius	3		1	4	2					10
Ulna	2	3		3						8
Metacarp	2	1		3						6
Coxal	1		1	5	3	1		1		12
Femur	3	6	1	6	7		2			25
Tibia	2	2	1	6	8		1			20
Astragal	1	2		7	4					14
Calcaneu	1	4		5	1					11
Metatars	1	2	1	1	3					8
Falanga I	3			5	1					9
Fal. II		2		1						3
Fal. III				1	4					5
Centrotars					2					2
TOTAL	27	33	6	49	43	3	3	1	1	166

– radius proximal drept de cerb, cu faţa cranială a epifizei proximale şi a diafizei şlefuite.

– radius distal de cerb (animal subadult), având regiunea cranială a diafizei şlefuită. Acest proces pare să se continue şi pe diafiză. Întrucât restul piesei lipseşte nu putem preciza până unde se continuă prelucrarea. Posibil ca

toate aceste piese să fi avut o utilizare identică, dacă luăm în considerare faptul că pentru obținerea lor s-a folosit același tip de os, de dimensiuni apropiate, indiferent de specie.

Urmărind distribuția materialului pe regiuni anatomice (tab. 2) se constată că un procent de 54,2% îl reprezintă oasele provenite din regiunile carnoase ale corpului: scapulă, femur, tibie, radius, coxal. 12,8% este procentul fragmentelor din regiunea capului și 34,9% cel al oaselor din regiunile seci: extremitățile distale ale membrilor. Nu au fost identificate vertebre ori fragmente de coaste. Un singur axis de vită s-a păstrat acesta fiind secționat la jumătatea corpului său; probabil la acest nivel al corpului s-a făcut detașarea capului de rest. Cele 12 fragmente nedeterminabile sunt așchii din diafizele oaselor lungi.

Datele metrice ale suinelor

Tabel 3

PIESA	VARIABILITATEA
HUMERUS – Lg. maximă	215,5*
– Lț. trohlee	35,5; 40; 45,5
– Lț. distală	44,5; 52,5; 57,5
RADIUS – Lg. maximă	211; 211,5
– Lț. prox.	42; 42,5; 43
– Gros. prox.	29; 29; 28
– Lț. dist.	50; 50
– Gros. dist.	32; 32,5
TIBIA	
– Lț. dist.	38,5; 39; 39; 31,5*
– Gros. dist.	36; 33,5; 34; 38; 39; 25,5*
COXAL	
– Diametru acetab.	43; 44; 46,5; 44; 63
ASTRAGAL	
– Lg. laterală	50,5; 51,5; 52; 55,5; 56; 57,5; 41*; 42*
– Lg. medială	45; 46,5; 46,5; 48,5; 50; 51,5; 37; 37,5
– Lț. maximă	29; 30,5; 33; 30; 34; 34,5; 25; 25
CALCANEU	
– Lg. maximă	98; 103; 104,5
– Lț. maximă	37,5; 40,5; 41; 45
METACARP III	
– Lg. maximă	95
METACARP IV	
– Lg. maximă	99

* sunt notate oasele de porc

SUINELE

Cele mai multe oase s-au păstrat de la acest grup de mamifere, e vorba de 33 oase de porc și 49 de mistreț. Resturile speciei domestice provin de la 5 indivizi cu următoarele vârste de sacrificare: 9–10 luni (un animal), 12–14 luni (un individ), 21–23 luni (un individ), 24–30 luni (un individ) și peste 3,5 ani, ultimul animal. S-au estimat înălțimi la greabăn de 73,3 cm și 75,1 cm. O talie de 87,2 cm ar putea indica, fie o femelă de mistreț, fie un mascul domestic. Cert este că în zonă există o populație domestică supusă metisajelor cu populația sălbatică, în mod natural.

Materialul atribuit cu certitudine mistrețului aparține la 7 exemplare, cu următoarele vârste de sacrificare: 2 ani, 2,5 ani, 3,5–4 ani (pentru trei exemplare) și peste patru ani, 4 exemplare. Pe 12 piese întregi s-a stabilit o medie a taliei de 98,4 cm (90,3–110).

Dacă se are în vedere distribuția pe regiuni scheletice a materialului suinelor se constată următoarele aspecte. Pentru porc repartitia apare echilibrată, atât pe regiuni corporale, cât și pe părți (dreapta, stânga). În schimb, pentru mistreț, predomină oasele provenite din partea stângă (31 fragmente), față de cea dreaptă (17 oase). De asemenea, nu este reprezentată deloc regiunea capului, astfel că aprecierile asupra vârstelor s-a realizat pe elemente de schelet postcranian. Ponderea cea mai mare o au oasele din regiunea șoldului.

BOVINELE

Speciei domestice aparțin 27 fragmente provenite de la 5 animale, sacrificate după cum urmează: unul în jur de 1,5 ani, altul între 2–2,5 ani, al treilea între 4–4,5 ani și ultimii doi peste 5 ani. Cele trei oase de bour provin de la o femelă adultă, datele lor matrice sunt notate cu asterisc în tabelul 4. Pentru o femelă de *Bos taurus* s-a estimat o talie în medie de 103 cm, pe baza a două oase întregi: un radius cu lg. de 236,5 mm și un metacarp de 174 mm. Animalul a depășit 4,5 ani atunci când fusese sacrificat. Valoarea taliei este mică, ea aflându-se la limita inferioară de variație a bovinelor din așezarea de la Remetea Mare – Gomial lui Pituț (EL SUSI, 1988, 156). Talia se înscrie, mai degrabă în aria dimensională a vitelor din Europa Centrală (BÖKÖNYI, 1981, 105–121).

Pentru bovinele domestice nu am identificat oase aflate în conexiuni anatomice, materialul fiind oarecum disparat, probabil, de aici și numărul relativ mare de indivizi în raport cu eșantionul speciei. Doar pentru bour s-a putut reconstitui o parte de șold, cu coxalul, fragmente de femur (regiunea sa proximală).

OVINELE

Lor le aparțin 6 oase provenind de la un mascul: un corn cu diametru mare bază/diametru mic/circumferință de 42/38/131. Piesa are o lungime de 202 mm.

Dimensiunea	Bovine	Cerb
MANDIBULA		
M1-M3	83	
- Lg. M3	36	
HUMERUS		
- Lț. trohlee	86,5*	
- Lț. distală	96,5	56,5; 68
- Gros. dist.	95	57,5; 63
RADIUS		
- Lț. maximă	236,5;	
- Lț. supr. art.	66,5; 69	56
- Lț. prox.	71; 72,5	64
- Gros. prox.	36; 38	
- Lț. diaf.	34,5	
- Lț. dist.	62; 65; 65	
- Gros. dist.	43; 42; 42	
COXAL		
- Lg. maximă	580*	
- Diametru acetab.	92,5	61
TIBIA		
- Lț. dist.	59; 65,6	54; 54; 55,5; 55,5
- Gros. dist.	45; 49	41; 42; 42,5; 43
METACARP		
- Lg. maximă	(174)	199 (METATARS)
- Lț. prox.	57	42,5; 46,5
- Gros. prox.	33,5	41,5; 44,5
- Lț. diaf.	31	24
- Lț. dist.	-	49,5
- Gros. dist.	-	36,5
CALCANEU		
- Lg. maximă		127,5
- Lț. maximă		45
ASTRGAL		
- Lg. laterală	67; 61,5	56; 58; 58,5; 61
- Lț. maximă	42,5	37; 37,5; 38; 38,5

CERVIDELE

Cerbului îi revin 43 oase aparținând la cinci indivizi, dintre care unul a fost vânat pe la 23–27 luni. Cele două oase întregi par să provină de la un animal cu o talie în jur de 80 cm, probabil o femelă. Și în cazul acestei specii, deși s-au înregistrat fragmente osteologice din toate regiunile scheletului, prevalează totuși cele din regiunea coapse și a membrului inferior.

URSIDELE

De la urs s-au păstrat trei oase întregi, o pereche de femure și o tibie aferentă unuia dintre femure. Femurul stâng este întreg, cu o lungime de la capul femural de 402 mm, lț. distală/grosime distală de 81/71 mm. Micul trohanter este bine schițat, capul femural prezintă ușoare urme de deteriorare. Femurul drept, deși provine de la același animal este ceva mai mic decât corespondentul său. El are lățimea distală/grosimea distală de 79/61, existând, deci diferențe sensibile. Cele două piese prezintă urme de decalcificare și exostoze, mai pronunțate pe tibie, ceea ce indică, alături de alte aspecte morfologice o vârstă avansată pentru animalul ucis. A treia piesă de urs este o tibie stg. cu lg maximă de 295 mm. lț. proximală/grosime de 85,5/66, lț. distală/grosime de 63/36,5 mm. Deteriorările prezente pe capetele femurale nu se leagă de încercările de detașare din cavitățile acetabulare ale coxalelor. Ele sunt roșături ori deteriorări în procesul de fosilizare. O detașare a femurului din cavitatea acetabulară, în procesul de tranșare a animalului e greu de realizat fără a lăsa urme pe condil. Mai probabil, că halca respectivă de carne (ce conținea aceste oase) a fost fiartă (opinie sugerată de autorul săpăturii). Incendierea locuinței, și implicit a oaselor împiedică alte observații asupra modului de preparare a cărnii.

De la *iepure* s-a păstrat un fragment de coxal, cu diametrul acetabular de 13 mm și un os de *jder*, tot o prezență accidentală, care e posibil să nici nu țină de încărcătura faunistică a complexului.

*

* *

Resturile de faună prelevate din locuința respectivă atestă, în această fază preliminară de investigare a sitului sub raport faunistic speciile consumate într-o anumită perioadă de timp de către ocupanții respectivi. Acestea erau, cu predilecție specii sălbatice, ale căror oase reprezintă mai bine de 60% din eșantion. Cu excepția *jderului* toate mamiferele sălbatice aveau un rol preponderent alimentar. Mamiferele domestice sunt reprezentate de vită, oaie, porc. Numărul de indivizi de la care provin oasele este relativ mare pentru o locuință, e vorba de 11 animale domestice și 16 de mamifere vânat. În comparație cu spectrul faunistic de la „Gomial lui Pituț” (așezare amplasată în același areal, cu aceleași condiții bio-geografice), semnalăm ca element nou – ursul – în rest spectrele celor două așezări nu diferă sub raport calitativ ci doar cantitativ (procentele oferite de specii).

Dacă procedăm la o estimare a cantității de carne furnizată de cei 27 indivizi prezumați, obținem în jur de 4270 kg; dintre ele cca 1270 kg (36,8%) oferite de speciile domestice și peste 63% de cele vânat. Evident că aceste calcule sunt incorecte în sensul că animalele respective au fost tranșate și împărțite între membrii așezării respective; așadar numai o parte din cantitate a revenit ocupanților locuinței respective. Făcând abstracție de aceste fapte, la 0,5 kg carne consumată în medie de o persoană pe zi, se ajunge la un consum de 168 kg de persoană/an. Așadar, cele 4270 kg ajungeau timp de un an la 25 persoane, ori 50 persoane pe o durată de jumătate de an. În cazul în care consumul de proteine animale era modificat, datele se schimbă sensibil. Aceste calcule sunt pur teoretice, doar în momentul în care așezarea este integral cercetată sub raport arheologic, ar putea oferi date cât de cât apropiate de realitate.

BIBLIOGRAFIE

- BÖKÖNYI SÁNDOR – 1981, *Eisenzeitliche Tierhaltung und jagd im Jugoslawischen Donau Gebiet. Die Altere Eisenzeit in der Wojwodina und benachbarten Gebieten*, Materijali, XIX (Referate des Symposium Novi-Sad), p. 105–121
- EL SUSI GEORGETA – 1988, *Considerații privind fauna din așezarea hallstattiană timpurie de la Remetea Mare – Gomila lui Pituș, Thraco-Dacica*, T 1X, 1–2, p. 153–160.

THE FAUNAL REMAINS OF A HALLSTATTIAN DWELLING FROM REMETEA-MARE – GOMILA LUI GABOR (TIMIS COUNTY)

Summary

The analysed sample belongs to a burnt dwelling, digged in the hallstattian site from Remetea Mare – Gomila lui Gabor. Were collected about 183 bones, of which 166 were determined as the table 1 shows. Approximately 80% of fragment are burnt and 60% of the sample are whole bones. Some bones are polished: a whole radius of wild boar and two radius of red deer. A distribution of the assemblage on skeletal regions (tab. 2) indicates a 54,2% of fragments from meaty regions, a 34,9% from cranial regions and only 10,9% from the meatless parts. Were not identified ribs or vertebrae. 33 bones become from pig and 49 from wild boar. The measurements of fragments give us some information about the wither's heights. These are: 73,3 cm; 75,1 cm for pig and 90,3–110 (M = 98,4; n = 12) for wild swine (tab. 3). 27 bones were collected from cattle. A 103 cm wither's height was estimated for a cow (tab. 4). Only 6 bones come from a ram. A horncore with the greatest diameter/smallest diameter/circumference of 42/38/131 can be mentioned. A pair of femur and a left tibia belong to a senile brown bear. Determination of age groups emphasises in almost all cases the predominance of adults and matures.

FINDINGS OF COINS FROM THE ROMANIAN PART OF BANAT REGION IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM IN VRŠAC

Ljiljana Bakić

The formation of coin collection of the National Museum in Vršac began long back in 1896 when the region of South Banat was an integral part of Temeser Banat Region. Nowadays it is a region spread in both Serbia and Romania. Therefore, our collection includes also the coins originating from the area today belonging to Romania.

Abundant literature from the end of the last and the beginning of this century dealing with archaeology of Banat (by that the eastern, Romanian, and the western Yugoslav part of Banat are meant) also mentions numerous coin findings from that region. One can immediately observe that the coins from overall Banat region looked upon on a broader scale geographically speaking (both northern and southern parts of Romanian and Yugoslav part) at that time went to the collections of several museums: besides Vršac museum (then called Verseczi Museum), also to the museum of Southern Hungary in Timisoara (then called Délmagyarországi Museum), the National Museum in Budapest (Nemzeti Museum). One should bear in mind that a substantial quantity of coins went to Bela Crkva¹ (Weisskirchen, Fehértemplom, Biserica Albă), where a museum was founded even back in 1877, whose activity was greatly contributed by Feliks Milleker (Felix, Bodog, Srečko) and Leonard Bem (Leonhard Böhm). Coin findings from this region frequently went to Vienna (Bécs).

In view of all the above mentioned as well as of the fact that the data on coin findings are mainly insufficient, it is very difficult to trace many findings. In this case we are interested in coin findings that reached Vršac Museum originating from the present Romanian part of Banat. For that purpose we are going to compare the data from the so called entry register kept from 1896 till 1940 by F. Milleker, the famous researcher of Banat archaeology and history the data from literature with the actual state of the collection.

The entry register records the following information regarding the inflow of coins from the territory we are researching.

¹ For the history of the Museum in Bela Crkva and the present state of the collection see Lj. Bakić-D. Ujes 1995, with quoted literature.

GREEK, „BARBARIAN COINS”

- a drachma of Apollonia, found in Koronini² (present Pescari), presented to the museum in September 1895 (entry register, date: 2/9/1958, item no. 2);
- a drachma of Dyrrachion, from the same place, presented to the museum in January 1896 (e. r. 24/01/1896, i. no. 14)
- a drachma of Apollonia, from the same place, bought off in November 1896 (e. r. 30/11/1896, i. no. 1)
- a Dacian silver coin from Varhelj, presented by Adolf Vajsertel (e.r. 1/11/1895, i. no. 1)
- 2 „barbarian silver coins” from Potok³ (present Potoc) – purchased in 1897 (e. r. 28/05/1898, i. no 12).
- a barbarian silver coin from Oršava (present Orșova), purchased (e. r. 12/09/1910, i. no. 88)

ROMAN COINS

- a small Roman silver coin („a family coin” as stated by Milleker) from Fizeš (present Fizes), a gift by Nandor Štajn (e.r. 2/12/1897, i. no. 2)
- denar of Marka Antonija (Mark Antony) from Veliki Žam (present Jamu Mare), the gift by Wilder (e. r. 4/9/1901, i. no. 1)
- among the findings from Varadija⁴ (present Varadia), 2 Roman coins are mentioned – large bronze coins (1 Vespasian), purchase (e. r. 31/07/1902, i. no. 65)
- among other findings there is a silver denar of Antonius from Deta (present Deta), (e. r. 29/07/1904, i. no. 60).
- a coin of Trajan Germ. Dac., also from Deta, purchase (e. r. 19/05/1910, i. no. 47).
- a Roman large bronze, III century, from Orsava (present Orșova), text illegible, a gift (e.r. 2/07/1917, i. no. 17)
- a silver denar of Antonius Pius from Berzaška (present Berzasca) discovered in 1895 in „Lyborazdija” Valley, the gift by Ernest Neustadt (e.r. 15/10/1913, i. no 77).

MIDDLE-AGE COINS

- 4 pieces of Turkish coins from a hoard in Pećika (present Pecica) in the parish. Discovered in the current year. The gift by Karl Kinc (e. r. 24/11/1901, i. no. 11)
- 52 small Turkish coins from a collective finding in Pecika in 1901, the gift by Antala Krojca (e.r. 11/10/1903, i. no. 87)

² B. Milleker 1897, 27; I. Berkeszi 1907, 12–13; B. Mitrea 1945, 88, no. 6; F. Medeleț 1994, 275.

³ B. Milleker 1899, 90; B. Milleker 1906, 121; I. Berkeszi 1907, 34; F. Medeleț 1994, 277.

⁴ B. Milleker 1906, 261; F. Medeleț, 1994, 292.

– 37 Hungarian silver denars of Ferdinand I (1526–1564), 14 Maximilians (1565–1579), and 7 Rudolfs (1579–1585) from a larger hoard of the coins from Korniareva (present Cornereva) discovered in January (?) 1902. The coins were in a big pot. The gift by Imre Pongracz, a retired home-guard major from Orșava (e.r. 23/02/1902, i. no. 12).

– 46 small Middle-Age silver coins, 3 fragments of curled silver wire from the finding in Mali Gaj⁵ (present Gaiu Mic), (e.r. 29/06/1903, i. no. 48)

– 731 pieces of Hungarian Middle-Age coins from Sokolovac (present Socol) purchased from Karl Bem from Bela Crkva, at the cost of the town (e.r. 31/08/1912, i. no. 31)

The above mentioned data from the old entry register of F. Milleker have been fully quoted the way he himself registered them. The data from the literature are more numerous, but this time only the ones referring to findings entered in Milleker's entry register have been included. It is noticeable that the descriptions given by Milleker are rather meagre, so that it is very hard to recognise corresponding numismatic items in the collection. It is also noticed that the coins which have got into the Vrșac Museum mainly originate from the area of the Romanian part of Banat, except for the finding Pecika, which is the most northern point, at the right bank of the Mures River. Today, the state of the museum collection is as follows:

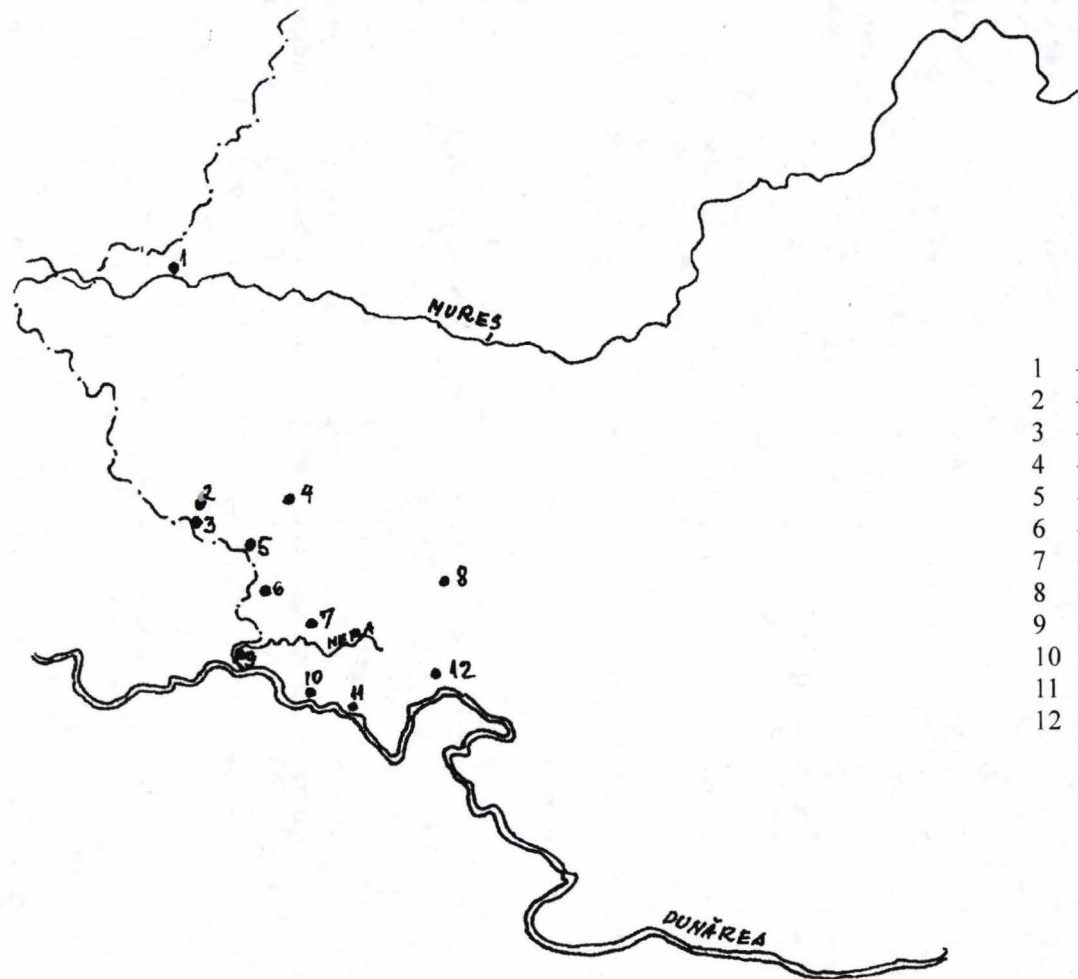
1. 2 specimens of Dacian coins, 1 specimen of *re-mint*, without the data referring to the place of finding (1–3)
2. 8 specimens of drachma of Apollonia and Dyrrachion, without the data referring to the place of finding (4–11)
3. the finding of Hungarian coins from Socol with the total of 16 silver coins of Ladislaus IV (1272–1290) and Robert Karl (1308–1342).

Since there are no more precise data, it is impossible to associate the data from Milleker's old inventory book with the coins present in the museum (findings from 1–11). Milleker registered pieces of „Barbarian money” (2 coins from Potoc, 1 coin from Orșova and 1 coin from Varhelj, the only one he refers to as being Dacian), that had come to the museum. Two of the coins in the museum are in the form of a *scyphate*, of rough execution, with a silver coating, weighing 12,80 g. and 13,20 g with very stylised images on the obverse and the reverse which could be associated with the mintage of Transylvania and Banat from the second half of II and the beginning of the I century B.C.⁶ The third specimen is of silver, weighing 12,50 g. *re-mint*, which is hard to determine so far. The examples quoted by L. Bem⁷ do not correspond to our findings. We can only suppose that the findings from Varhelj or Orșova are in question.

⁵ O. Gohl 1903, 106 – mentions the finding of various coins containing 378 pieces, and this figure is corrected by pencil by Milleker into 619 pieces, while I. Berkeszi 1907, 19 – notifies that the total number of coins was 613 pieces, out of which 26 coins were sent to the National Museum in Budapest, and Vrsac Museum obtained 333 pieces.

⁶ They are similar to Dessewffy 1258, 1259, Forrer 346 (no. 1); and Dessewffy 819 - obverse, and 408 - reverse (no. 2).

⁷ L. Böhm 1861, T.XIII/5-7, F. Medeleț 1994, 277 with quoted literature.

- 1 – PECICA
- 2 – DETA
- 3 – GAIU MIC
- 4 – FIZEȘ
- 5 – JAMU MARE
- 6 – VĂRĂDIA
- 7 – POTOȘ
- 8 – CORNEAREVA
- 9 – SOCOL
- 10 – PESCARI
- 11 – BERZASCA
- 12 – ORȘOVA

Two drachmas, one of Apollonia and the other one of Dyrrachion, reached Vršac museum from the hoard discovered 1895. in Koronini. Greek and Hellenistic coins from the collection of Vršac museum have been processed by D. Ujes and L.J. Bakić⁸, and they have indicated possibility that the two drachmas of Apollonia from Vršac museum are the same ones mentioned in the old inventory book of F. Milleker (4-5).

The hoard from Sokolovac (Socol) as quoted by F. Milleker included 731 pieces of Hungarian Middle-Age coins. The hoard from the same place that is presently in Vršac museum contains 16 specimens. Whether this finding is separated, which would not be unusual for that time, or two hoards are in question, for the time being the question remains open.

The numismatic collection currently present in the museum collection at Cultural-Educational Community of Bela Crkva (Biserica Albă) was examined and a part of it was even published (v. supra, f. 1), so the conclusion can be reached that the collection in question is small, obviously fragmented, without the information regarding the place of finding. The trace of findings from the Romanian part of Banat, which had come to this museum and are quoted in older literature, has been lost (Mercina, Pescari, Potoc).

The purpose of this brief review of numismatic findings from the territory of the Romanian part of Banat is the comparison of the actual state of the Vršac museum collection with data quoted in the entry register of F. Milleker and other literature. However, the lack of data, the fact that numismatic collections of Timisoara and Budapest museums are not published, which also house specimens from our Banat, make complete numismatic research difficult. But it indicates that the connection between South Banat and the neighbouring regions on the Romanian side of the Danube existed also in the numismatic sense.

Ljiljana Bakić
National Museum Vršac
YUGOSLAVIJA

⁸ D. Ujes - Lj. Bakić 1996, 24 with quoted literature.

LITERATURA

- BAKIĆ – UJES 1995 = Lj. Bakić, D. Ujes, *Catalogul sistematic al monedelor din colecția Muzeului Biserica Albă*, I, I. (*Systematic catalogue of coins in the Museum Collection of Bela Crkva*, I. Banatica 13, Timișoara, 1995).
- DESSEWFFY – M. Dessewffy, *Barbár Pénzei* I, Budapest 1910; III, Budapest 1913; IV, Budapest 1915.
- BÖHM, L. 1861, L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, II, Leipzig 1861
- FORRER, R. 1908, R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande*; Strassburg 1908.
- GÖHL, O. 1903, O. Göhl, *Éremleletek, Numizmatikai Közlöny*, II. Budapest 1903.
- MILLEKER, B. 1897, B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I. Temesvar 1897.
- MILLEKER, B. 1899, B. Milleker, *A Verseczi Városi Múzeum, Archaeologiai Értesítő*, XIX, Budapest, 1899.
- MILLEKER, B. 1906, B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, III, Temesvar 1906.
- BERKESZI, I. 1907, I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei, Történelmi és Régészeti Értesítő*, Temesvarot 1907.
- MITREA, B. 1945, B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista, Ephemeris Daco-romana* X, Roma 1945, 1–154.
- MEDELEȚ, F. 1994, F. Medeleț, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului – Epoca Latène, secolul IV î.n.d.Chr.* – 106, București, 1994.
- UJES - BAKIĆ 1996, D. Ujes - Lj. Bakić, *Grčki i helenistički novac iz Narodnog muzeja u Vršcu i pregled srodnih nalaza u jugoslovenskom delu Južnog Banata, Numizmatičar* 18/19, Beograd 1996.

ZONA PORȚILOR DE FIER ALE DUNĂRII

Istoricul cercetărilor arheologice dintre Baziaș și Orșova pe malul românesc al Dunării

(Partea I – până la cucerirea romană a Daciei)

Florin Medeleț

„Regele fluviilor”, cum numea Napoleon Bonaparte Dunărea, trece din câmpia panonică în cea valahă prin cea de a șasa poartă muntoasă – de departe cea mai spectaculoasă și mai importantă din punct de vedere arheologic. Această *Clisură* (cu sens de încuietore) adevărată poartă a Orientului (B. v. Gonda, 1896) cu ale sale cataracte succesive și cu al său drum din vremea împăraților romani, de la Tiberiu la Traian, este amintită de Theophilact Simocates (*Hist.* VIII, 4–5, ed. C. de Boor, Leipzig, 1837) de Theophanes Confessor (*Chron.*, 282–283, ed. C. de Boor, I. Leipzig, 1883) și este asemuită cu strâmtoarea Siciliei în *Lexiconul Suidas* (III, 56, ed. Ada Adler, I–V, Leipzig, 1928–1938), reprezentând 137 km. din cursul fluviului de la Baziaș la Turnu Severin. Construcția hidrocentralelor a determinat extinderea numirii de „Porți de Fier” (nume dat illo tempore doar cataractelor dintre Orșova și Turnu Severin) asupra întregii Clisuri și, de asemenea asupra zonei din aval de Turnu Severin, până la barajul hidrocentralei Porțile de Fier II.

Cea mai veche menționare a unei antichități cunoscute pe malul stâng al Dunării o aflăm în repertoriul de inscripții romane din Dacia întocmit la începutul veacului al XVI-lea de către canonicul Ioan Mezerzius, unde este amintită și o inscripție de la Orșova (cf. I. I. Russu, IDR, I, 37; versus: V. Wollmann, IDR, III/1). Theodor Mommsen, în anii '70 ai veacului trecut (CIL, III/1–2, pp. 153–160) și apoi, timișoreanul Alfred von Domaszewski la începutul secolului nostru, (CIL, III/3–4, pp. 1373–1374), au făcut o analiză aprofundată a numeroaselor manuscrise cuprinzând știri de epigrafie latină din Dacia, ce se datează în veacurile XVI–XVIII.

Hiatusul știrilor privind antichitățile și arheologia din Porțile de Fier ale Dunării, datorat în veacurile XVI–XVII stăpânirii otomane, este încheiat datorită cercetărilor complexe întreprinse de contele Ferdinand Aloys de Marsili, prezent pe Dunăre și-n regiunile învecinate în anii 1690–1700 și a cărui monografie, prezintă, inclusiv ilustrate, mai multe antichități și puncte arheologice de pe malul stâng al Dunării, mai cu seamă fortificații romane și feudale. (*Danubius Pannonico-Mysius observationibus geographicis, astronomicis, physicis, perlustratus et in sex tomos digestus*, Hagae – Amstelodami, 1726, I – II). Numeroase din ridicările topografice ale zonei realizate în veacul al XVIII-lea,

mai cu seamă cu prilejul războaielor austro-turce din 1737–1739 și 1788 – 1791, consemnează multe din fortificațiile medievale ca și dintre peșterile existente în clisura Dunării.

Francesco Grisellini, (*Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standes personen und Gelehrte*, I – II, Viena, 1779, 1780), mai cu seamă în scrisoarea a IX-a a celebrei sale monografii, menționează anticihități de epocă romană de la Orșova și Moldova Nouă (= Boșneac), fiind mai sărac în informații decât Marsili despre malul stâng al Dunării pe care l-a văzut numai din barcagul care îl purta către Orșova.

Nici primele trei sferturi de veac ale secolului al XIX-lea nu îmbogățesc substanțial cunoștințele noastre despre arheologia Clisurii Dunării dar construcția drumului de pe malul stâng al Dunării sub conducerea contelui Istvan Szecheny și a inginerului Pál Vásárhelyi în anii 1834–1836, între Moldova Veche și Orșova va permite accesul către localitățile și siturile arheologice din zonă în deceniile următoare. La aceasta se cuvine să semnalăm importante desene datorate lui Vásárhelyi privind podul de la Drobeta și drumul roman cu o bună încercare de reconstituire, realizate în anul 1834 când Dunărea a avut un nivel extraordinar de scăzut în 23 octombrie. (cf. B. v. Gonda, 1896, pp. 63 și 98–101). Cu siguranță construcția drumului a scos la iveală diverse vestigii arheologice despre a căror soartă nu avem – din păcate – cunoștință. Călătoria pe Dunăre a învățatului român August Treboniu Laurian (v. *Istriana*, în *Magazin Istoric pentru Dacia*, II. București, 1846, pp. 65 – 138 și *idem*, *Temisiana*, București, 1846) din vara lui 1845 prilejuiește iarăși semnalarea vestigiilor de la Orșova iar repertoriul epigrafic al lui Johann Ferdinand Neigebauer (1783–1866), consul al Austriei la București intitulat *Dacien aus den Ueberresten des kalssischen Alterthums mit besonderer Rücksicht au Siebenbürgen topographisch zusammengestellt*, Kronstadt (Brașov), 1851, în spec. p. 9–16, nu face decât să reia inscripția de la Moldova Nouă publicată prima oară de Grisellini (cf. IDR, III/1 p. 22). Așisderea culegerea de inscripții publicate în 1865 la Viena de către transilvăneanul J. Ackner și de către Fr. Müller sub titlul, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, ultima despre Dacia înainte de apariția prestigiosului CIL în 1873, menționează din zona Porților de Fier inscripțiile romane de la Orșova și Moldova Nouă (cf. IDR, I, 51–52 și IDR, III/1, 22–23). Reamintind deosebita importanță a Corpusului de inscripții latine, se cuvine să menționăm și cercetările de teren întreprinse în zona Porților de Fier ale Dunării până la declanșarea primului război mondial. Înainte de toate le amintim pe cele întreprinse de istoricul și colecționarul Leonhardt Böhm (1833–1924) din Bela Crkva care străbate malul stâng al Dunării în repetate rânduri (cf. L. Böhm, *Geschichte de Temeser Banat*, Leipzig, II, 1861, cap. 10; *idem*, *Aus dem Banat*, în *Mitteilungen der k. k. Central-Comission zur Erhaltung der Baudenkmäler in Osterreich*, XII, 1867, pp. XLI – LII; *Idem*, *Alterthümer längs der Donau von Pancsowa bis Orsova*, în *AEM*, IV, 1880; *idem*, *Történelmi – régészeti tanulmányok az Al-Duna, hajdani erődítéseiéről*, în *TRÉT*, VI, 2, 1880, pp. 64 – 72, (*Studii istorico-arheologice asupra vechiilor fortificații pe Dunărea de Jos*); *idem*, *Öt megerősített pont az Aldunán*, în *TRÉT*, VI, 1, 1880, pp. 3–11, (*Cinci locuri fortificate la Dunărea de Jos*); *idem*, *Egy kőkorszaki telep az Al Dunavidéken Szokolovac köség határban*, în *TRET*, XIX, 3–4, 1903, 19–21, (*O*

așezare din epoca pietrei lângă Dunărea de jos în hotarul localității Sokolovac); *idem*, *Tizenkét római hely Nyugat-Dáciában*, în *TRÉT*, XX, 1–2, 1904, pp. 39–51, (*Douăsprezece localități romane în Dacia de sud*). Colecția de antichități a lui L. Bohm, a constituit nucleul patrimonial al Muzeului din Bela Crkva, întemeiat la 1877.

În aceeași perioadă de sfârșit al veacului al XIX-lea, pot fi amintite cercetările de la Pojejena ale lui Carl Torma împreună cu W. Frommer (cf. *Inscripfen aus Dacia, Moesia und Pannonia inferior*, în *AEM*, VI, 2, 1882) ca și cele ale lui G. Téglás (cf. *AEM*, XXIV, 1904, *idem*, *Klio*, XI, 1911, pp. 506–507 dar și *idem*, *Bronzkarperec az aldunai Kozlatelep, illetőleg Gospodin-Dojka zuhatag mellől*, în *ArchÉrt*, XV, 1895, 447–448 (= *O brățară de bronz din așezarea Cozla de la Dunărea de Jos adică de lângă cataracta de la Gospodin-Doica*); *idem*, *A felső-moesiai kialakulásának története az Aldunánál*, în *TRÉT*, XVIII, 1902, pp. 30–43, (= *Dezvoltarea limesului din Moesia Superior pe Dunărea inferioară*) *idem*, (*A moesiei limes kiterjeszkedése Torontál, Temes és Krasószörény vármegyék dunai partvonalasora Nérő császár idejében*, în *MKE*, X, 1916, (*Lărgirea limesului Moesiei în vremea lui Nero pe linia Dunării a comitatelor Torontal, Timiș și Caraș-Severin*). Zona, (Pojejena – Moldova Veche) este străbătută și de Franz Cummont (cf. *AEM*, XIV, 1890), iar la 1901, Felix Milleker efectuează săpături propriu-zise la Pescari (fost Coronini) pentru muzeul din Vrșac (cf. Milleker, *Délm*, III, 208; *idem*, *ArchÉrt*, XXIV, 1904 apud F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*, I, în *Starinar*, XII, 1937, p. 64).

După cum se poate remarca, cercetările arheologice propriu-zise sunt puțin numeroase și nu depășesc stadiul recunoașterilor, recuperărilor sau sondajelor. Cu atât mai valoroase sunt informațiile pe care le deținem grație activității unor colecționari, de până la 1918: Leonhardt Böhm (v. supra), Karl Böhm (fiul precedentului), amândoi din Bela Crkva, Sigismund Ormos (1813–1894), din Timișoara, Gustav Tyll din Moldova Nouă, Alex. Mihalik și Imre Pongracz din Orșova. Parte din colecțiile acestora au ajuns în muzeele din Timișoara și Vrșac dar și la Muzeul Național Maghiar din Budapesta.

Perioada dintre cele două războaie mondiale este săracă de asemenea în cercetări arheologice ale zonei. Se remarcă activitatea colecționarului G. Georgescu, căpitan al portului Moldova Nouă, mutat apoi la Orșova, a cărui colecție s-a împărțit între Muzeul Banatului și Muzeul din Lugoj, bună parte din ea risipindu-se. Este, de asemenea de menționat recunoașterea arheologică întreprinsă de către Constantin Daicoviciu și directorul Muzeului din Timișoara, Ioachim Miloia: *Cercetări arheologice în Banatul de Sud*, în *Analele Banatului*, III, oct-dec., 1930. Mai adăugăm aci informațiile cuprinse în lucrările monografice ale unor învățători locali pasionați (vezi, d. ex., Daniil Laitin, *Dunărea dintre Baziaș și Turnu Severin*, București, 1925; *idem*, *Orșova (monografie)*, în *Anuarul XX al Gimnaziului mixt din Orșova pe anul școlar 1938–1939*, Turnu Severin 1939, pp. 3–49; *idem*, *Orșova, monografie istorică*, Turnu Severin, 1940; *idem*, *Muzeul de istorie al Gimnaziului*, în *Anuarul XXIV – 1942/1943 al Gimnaziului mixt din Orșova*, Turnu Severin, 1943, pp. 5–12; ca și Al. Moisi, *Monografia comunei Coronini și a ținutului Clisura, jud. Caraș de la anul 1784–1934*, Oravița, 1934; *idem*, *Monografia Clisurii*, Oravița, 1938).

Perioada de după cel de al doilea război mondial până la deschiderea lucrărilor pentru hidrocentrala de la Porțile de Fier I, este și mai puțin propice cercetărilor arheologice din diferite motive conjunctural – politice bine cunoscute. Recunoașterea arheologică a zonei ce urma să fie acoperită de apele lacului a fost realizată în anii 1964–1965 (vezi. D. Tudor, S. Morintz, Exp. Bujor, P. Diaconu, N. Constantinescu, *Cercetări arheologice în zona viitorului lac de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier”*, în SCIV, XVI, 2, 1965, pp. 395–406. Punctual, astfel de cercetări au fost repetat reluate în anii ce au urmat și, pentru dezvoltarea cercetărilor arheologice din Clisura superioară, cercetarea de teren din septembrie 1969, întreprinsă de un colectiv de cercetători clujeni în frunte cu prof. Constantin Daicoviciu (Andrei Bodor, Nicolae Gudea, Gh. Lazarovici, I.I. Russu, I. Uzum, V. Wollmann) a constituit un moment important. Fără a intra în amănuntele cercetării diverselor așezări din Clisură, aceasta neintrând în subiectul lucrării de față), voi aminti pe scurt câteva din lucrările importante ce cuprind rezultate (și) ale cercetărilor arheologice din Clisura Dunării. Repertoriile descoperirilor întocmite la începutul secolului nostru pentru arheologie de către Bódóg (Felix = Srečko) Milleker, (*Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtt időkől*, Timișoara, I (1897), II (1899), III (1906), și pentru numismatică de către Istvan Berkeszi, (*Délmagyarország éremleletei*, în *TRÉT*, XXIII, 1–2, 1907, pp. 1–49) au fost urmate în perioada interbelică numai de sinteza de senectute a lui Milleker apărută parțial la Belgrad în patru numere succesive (*Vorgeschichte des Banats*, I – IV, în *Starinar*, XII – XV, 1937–1940). Partea a cincea a rămas în manuscris. Din punct de vedere numismatic, o bună parte din datele mai vechi sunt reluate și completate prin contribuțiile risipite în varii reviste de O. Gohl dar și în monografia monetăriei est celtice a lui Karl Pink (*Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Diss Pann, II, 15, Budapest, 1939) ca și în lucrarea apărută imediat după război a lui Bucur Mitrea (*Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în EDR, X, 1945, pp. 3–154).

Repertoriile numismatice și studiile Iudithei Winkler (*Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *Studii și Cercetări Științifice*, Cluj, VI, 1–2, 1955, pp. 13–181; *idem*, *O mincich Dáku a Gétú*, în *Num. Sbor*, V, 1958, pp. 5–43; *idem*, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în *JNG*, 17, 1967, pp. 123–156 ș.a.) au fost completate de monografia lui Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, și, recent de un repertoriu al monedelor de epocă Laténe în Banat (F. Medeț, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Laténe, secolul IV în d. Chr. – 106*, în *Analele Banatului, S.N. Arheologie - istorie*, III, 1994, pp. 239–308).

Arheologic, mențiunile din repertoriul întocmit de M. Roska, (*Erdély Régészeti Repertoriuma*, I, Cluj, 1942), sunt puțin numeroase. Cu puține excepții, date noi despre descoperirile din zona Porților de Fier văd lumina tiparului în repertorii mai mult sau mai puțin specializate abia începând cu deceniul al șaptelea. Apariția segmentului *L 34 Budapest* din *Tabula Imperii Romani*, Budapest, 1968 în care malul stâng al Dunării în Clisură a fost întocmit de către M. Macrea, D. Protase, I.I. Russu și D. Tudor a fost urmată de publicarea lui IDR III/1 (Dacia superior, zona de sud-vest), București, 1977. Urmare a cercetărilor din zona Porților de Fier a apărut *Atlasul complex „Porțile*

de Fier”, București, 1972. Numeroase date din bibliografie mai veche ca și altele inedite sunt cuprinse în lucrarea lui Richard Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Caraș-Severin din paleolitic până în sec. V î.e.n.*, publicată în trei numere succesive al revistei – anuar a Muzeului de Istorie din Reșița (*Banatica*, II, 1973, III, 1975 și IV, 1977). Peșterile cu urme de locuire umană sunt cuprinse într-un succint repertoriu datorat lui Petru Rogoza (*Cercetări arheologice în endoceratul din sud-vestul României*, în *Banatica*, IX, 1987, pp. 347–362). Aceștia li se adaugă lucrarea lui F. Medeleț și I. Bugilan (*Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, IX, 1987, pp. 87–198).

Numeroase date despre arheologia clisurii sunt cuprinse în lucrările monografice apărute mai cu seamă în ultimii 30 de ani. Unele dintre acestea, se referă la o anumită perioadă a preistoriei Banatului și menționez, Florea Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978, Gheorghe Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, I–II, Cluj-Napoca, 1979 și Marian Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, Bibliotheca Thracologica, IV, 1993, la care aș adăuga și lucrarea de informare datorată lui Liviu Mărghită (*Banatul în lumina arheologiei*, I, 1979, II, 1980, III, 1985, Timișoara). Despre altele, mai generale, privind fie unele obiecte (securi și topoare din epoca bronzului, unelte de piatră cioplită, seceri de bronz, brățări de bronz, spade de bronz sau fibule hallstattiene depozitate de bronzuri) fie unele culturi (d. ex. cultura Coțofeni) în evoluția lor pe întreg cuprinsul României, datorate unor cercetători între care îi amintesc pe Alexandru Vulpe, Al. Păunescu, Mircea Petrescu-Dâmbovița, A.D. Alexandrescu, Mircea Rusu, T. Bader și Petre Roman, fac doar mențiunea în această expunere. Mai amintesc volumul al III-lea partea I-a a Inscricțiilor Daciei romane, întocmit de I. I. Russu, alături de Milena Dușanić, N. Gudea și V. Wollmann ce se referă la teritoriul Banatului (*Inscripțiile Daciei romane*, III, 1, Zona de sud-vest, București, 1977), două din multele încercări diletante din perioada interbelică (Tr. Simu, *Drumuri și cetăți romane din Banat*, Lugoj, 1924; Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943) utile în măsura unor observații proprii ale autorilor și – în măsura în care se referă la zona dunăreană în discuție – lucrarea monografică despre două legiuni romane datorată Doinei Benea, (*Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983).

O sinteză succintă a rezultatelor primilor ani de cercetare în zona lacului de acumulare a hidrocentralei Porțile de Fier I a fost publicată la Craiova în 1968 (C. S. Nicolaescu-Plopșor și colab. *Rezultatele arheologice din zona Porților de Fier*, în *Comunicări, ser. arheologică*, IV, Craiova, 1968).

În ce privește studierea pe epoci a siturilor arheologice din Clisură ca și prezentarea mai mult sau mai puțin extinsă și aprofundată a problematicii diferitelor perioade din paleolitic și până în evul mediu cu specială privire asupra defileului Dunării, lucrările sunt îndeajuns de numeroase. În cele ce urmează voi prezenta selectiv contribuțiile cercetătorilor care au efectuat cercetări arheologice în zonă, într-o succesiune a perioadelor abordate. Astfel pentru paleoliticul și epipaleoliticul zonei amintesc contribuțiile regretatului Florea Mogoșanu (*Prezența lamelelor Doufour în așezările acropaleolitice din Banat*, în *SCIV*, XVIII, 1, 1967; *idem*, *Descoperiri paleolitice de la Gornea*, în *SCIV*,

XVIII, XXI, 4, 1970, pp. 531–538; *idem*, *Information générale sur le Paléolithique du Banat, (Sud-Ouest de la Roumanie)*, în *Dacia*, N.S., XVII, 1972, pp. 5–27; *idem*, *Date cu privire la paleoliticul din jud. Caraș-Severin*, în *Banatica*, II, 1973, pp. 13–23; și *idem*, *Mezoliticele de la Ostrovul Corbului. O nouă așezare de tip Schela Cladovei*, în *SCIVA*, XXIX, 3, 1978, pp. 335–351), ale lui Alexandru Păunescu, (*Artă epipaleolitică de la Cuina Turcului*, în *Rev. Muz.* 4, 1969, pp. 342–348; *idem*, *Epipaleoliticul de la Cuina Turcului-Dubova*, în *SCIV*, XXI, 1, 1970, pp. 3–47; *idem*, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului - Dubova*, (jud. Mehedinți), în *Tibiscum*, V. Timișoara, 1979, pp. 11–56) și Vasile Boroneanț, (*Descoperiri gravettiene în Peștera lui Climente*, în *RevMuz*, V, 6, 1968, pp. 542–546; *idem*, *La période épipaléolithique sur le rive roumaine des Portes de Fer du Danube*, în *PZ*, 45, 1, 1970, pp. 1–25, *idem*, *Noi date despre cele mai vechi manifestări de artă plastică pe teritoriul României*, în *Studii și Cercetări de istoria artei*, XIX, 1, 1972, pp. 109–115; *idem*, *Începuturile cultivării pământului în zona Porțile de Fier*, în *Terra Nostra*, 3, 1973, pp. 115–123; *idem*, *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone des "Portes de Fer"*, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, pp. 5–39; *idem*, *O galerie de artă a preistoriei pe meleagurile noastre. Peștera cu picturi de la Pescari, jud. Caraș-Severin*, în *Magazin Istoric*, IX, 6, București, 1975; *idem*, *Artă rupestră din peștera Gaura Chindiei, com. Pescari, (jud. Caraș-Severin)*, în *RevMuzMon*, ser. *MonIst.*, XLVI, 1, 1972, pp. 23–24; *idem*, *Cel mai vechi conflict armat cunoscut pe teritoriul României*, în *Studii de istorie și teorie militară*, București, 1980, pp. 5–19; *idem*, *Betrachtungen über das Epipaläolithikum (Mesolithikum) in Rumänien*, în *Mesolithikum in Europa*, Potsdam, 1980; *idem*, *Probleme ale culturii Schela Cladovei – Lepenski Vir în lumina noilor cercetări*, în *Drobeta*, IV, 1980, pp. 27–42; *idem*, *Descoperiri arheologice în unele peșteri din Defileul Dunării, în Porțile de Fier – Speologie*, București, ed. Acad. RSR, 1979, pp. 141–185; *idem*, *Thoughts on the Chronological Relations between the Epi-Paleolithic and the Neolithic of the Lower Danube*, în *Europe*, Edinburgh, 1985, pp. 475–480; *idem*, *Interférences écologiques et culturelles dans le cadre géographiques periméditerranéen entre l'Anatolie et la Roumanie au cours de l'Épipaléolithique*, în *X Türk. Tarih Kongresi, Ankara - 1986*, 1990, pp. 711–718; *idem*, *Les enterrements de Schela Cladovei: nouvelles données*, în *Contributions to the Mesolithic in Europe, Papers of the Fourth Int. Symp. – The Mesolithic Europe*, Leuven, 1990, pp. 120–125; *idem*, *La 30 de ani de la începerea săpăturilor arheologice de la Schela Cladovei*, în *Drobeta*, VII, 1996, pp. 3–11.

Alături de recenta semnalare a unei sculpturi neolitice (Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *O nouă sculptură neolitică descoperită în Clisură*, în *Banatica*, 12/1, 1993, pp. 7–19) sunt de menționat, pentru perioada postglaciară, studiile antropologice cum ar fi cele datorate regretatului Dardu Nicolăescu Plopșor, (*Les hommes de l'épipaléolithique de Schela Cladovei sud-ouest de la Roumanie*, în *VII-th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Tokio, 1968, p. 28 sq. *idem*, *Deux cas de mort violente dans l'épipaléolithique final de Schela Cladovei*, în *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, XIII, 1976, pp. 3–5).

Mai multe cercetări privesc fauna și flora caracteristice Clisurii Dunării în paleolitic și epipaleolitic. Amintesc studiile de palinografie datorate lui Marin Cărciumaru (*Analyse pollinique des coprolithes par quelques stations archéologiques des deux bords du Danube dans la zone des "Portes de Fer"*, în *Dacia*, N.S.

XVII, 1973, pp. 53–60; *idem*, în *SCIV*, XXIV, 1, 1973, pp. 5–14; *idem*, *Compte rendu de l'analyse pollinique des coprolithes d'Icoana – Portes de Fer*, în *Actes Belgrad, Congr. VIII Int. S. P.P., II, Belgrad, 1973 etc.*) dar și la cele privind paleofauna epipaleolitică datorate regretatei Alexandra Bolomey, (*An Outline of the Late Epipaleolithic Economy of the "Iron Gates": the Evidence on Bones*, în *Dacia*, N.S. XVII, 1973, pp. 41–52; *idem*, *Câteva observații asupra faunei de mamifere din straturile romanello-azilliene de la Cuina Turcului*, în *SCIV*, XXI, 1, 1970, pp. 37–39) ale lui Eugen Kessler, (*Avifauna postglaciară de la Cuina Turcului, / Cazanele Mari, România*), în *Tibiscus – St. Nat. I, Timișoara*, 1974, pp. 113–122; *idem*, *Material fosil și subfosil de păsări din Defileul Dunării de la Porțile de Fier*, în *Drobeta*, VI, 1985, pp. 337–339) sau ale Elenei Terzea (*Mamifere cuaternare din zona Porțile de Fier*, în *Porțile de Fier. Speologia*, București, Ed. Acad. RSR, 1979, pp. 105–139).

*

* *

Epoca neolitică și cea a tranziției spre epoca bronzului, intens cercetate, au prilejuit apariția unor studii de sinteză ca și a altora referitoare la cercetările punctuale din Clisură. Fără a epuiza nogata bibliografie, între studiile de sinteză menționez pe cel al lui V. Boroneanț (*Neoliticul timpuriu în zona "Porțile de Fier"*, în *Comunicări, ser. Arheologie*, VII, Craiova, 1968), cele ale lui Eugen Comșa privind cultura Vinča, (*Considerații cu privire la complexele neolitice din preajma Dunării în sud-vestul României*, în *SCIV*, XVI, 3, 1965, pp. 545–551; *idem*, *Données concernant la civilisation Vinča du sud-ouest de la Roumanie*, în *Dacia*, N.S. XIII, 1969, pp. 11–24; *idem*, *Unele caracteristici ale plasticității antropomorfe din așezările culturii Vinča din zona Porților de Fier în Banatica*, I, 1971, pp. 85–92; *IDEM*, *Das Banater Neolithikum im Lichte der neuen Forschungen*, în *MFME*, 1969, 2, pp. 29–38) dar și cele două volume despre bibliografia neoliticului din România apărute în 1976 și 1977. Reamintind monografia despre Neoliticul Banatului (vezi supra) datorată lui Gh. Lazarovici, același cercetător a publicat și alte studii (*Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în *Banatica*, I, 1971, pp. 17–32; *idem*; *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, în *Banatica*, II, 1973, pp. 25–55; *idem*, *Cu privire la neoliticul din Banat*, în *Tibiscus*, III, 1974, pp. 45–64; *idem*, *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica*, 3, 1975, pp. 7–24; *idem*, *Despre eneoliticul timpuriu Banat*, în *Tibiscus*, IV, 1975, pp. 9–31; *idem*; *Fragen der neolitischen Keramik im Banat*, în *Festschrift Pittioni*, 1976, 203–234; *idem*, *Neoliticul timpuriu din zona Porțile de Fier (Clisură)* în *Banatica*, VII, 1983, pp. 9–34; *idem*, *Neoliticul în județul Caraș-Severin*, în *SympThrac*, 9, 1992, pp. 7–15; *idem*, *Über das Früheneolithikum in Süd-Ost Europas (I. Rumänien)*, în *Kulturraum Donau*, 1995, pp. 33–55) câtă vreme Adriana Oprinescu, (*Aspecte ale eneoliticului în județul Caraș-Severin*, în *SympThrac*, 9, 1992, pp. 16–19; *idem*, *Überlagerungen im Äneolithischen Banat*, în *Kulturraum Donau*, 1995, pp. 57–62) și, mai cu seamă Petre Roman, (*Strukturänderungen des Endeneolithikums in Donaukarpatenraum*, în *Dacia*, N.S. 1971, pp. 31–170; *idem*, *Modificări culturale ale culturilor eneoliticului final din regiunea*

carpato-danubiană, în *Banatica*, II, 1973, pp. 57–77; *idem*, *Der Kostolac-Kulturbegriff nach 35 Jahre n*, în *PZ*, 55, 1980, 220–227; *idem*, *Der Übergang vom Neolithikum zur Bronzezeit auf dem Gebiets Rumäniens*, în *GCBI*, XXI, 1983, pp. 115 qq.) au abordat problemele eneoliticului și trecerii către epoca bronzului în Clisura Dunării. Un număr relativ mare de lucrări și rapoarte se referă la cercetări și descoperiri arheologice punctuale din zona Porțile de Fier a Dunării: Dubova-Cuina Turcului (V. Boroneanț, *La civilisation Criș de Cuina Turcului*, în *Actes VII-Praga, Congr. Int. P.P. Praga*, I, 1970, 407–410), Insula Banului (P. Roman, V. Boroneanț, *Locuirea neolitică din Ostrovu Banului de la Gura Văii*, în *Drobeta*, I, 1974, pp. 117–138), Gornea, (Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, Reșița, 1977) Liubcova, (Eugen Comșa, *Materiale de tip Starcevo descoperite la Liubcova*, în *SCIV*, XVIII, 2, 1966, pp. 355–361; *idem*, *Așezarea neolitică de la Liubcova*, în *Banatica*, V, 1979, pp. 537–540; A.S. Luca, *Săpăturile arheologice de salvare de la Liubcova-Ornița (Raport preliminar pe anul 1985)*, în *Banatica*, VIII, 1985, pp. 465–468; *idem*, *Așezarea Starčevo-Criș de la Liubcova-Ornița (săpăturile din 1985)*, în *Banatica*, IX, 1987, pp. 13–25; *idem*, *Contribuții la istoria artei neolitice – plastica așezării de la Liubcova-Ornița (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, X, 1990, pp. 6–43; A.S. Luca, I. Dragomir, *Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornița (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, IX, 1987, pp. 31–42), Pojejena (A.S. Luca, *Așezarea aparținând culturii Starčevo-Criș de la Pojejena-Nucet (jud. Caraș-Severin)*, *Campania* 1986, în *Banatica*, 13/1, 1995, pp. 5–22; dar și *idem*; *Contribuții la problema modelelor de cuptoare în cultura Starčevo-Criș*, în *AN.B., S.N., Arheologie-Istorie*, II, 1993, pp. 19–24). O prezentare mai completă a acestor contribuții va fi făcută cu prilejul publicării repertoriului de descoperiri arheologice din zona Porților de Fier. Așisderea, pentru perioada neolitică din zona Porților de Fier, cercetările privind paleofauna zonei datorate Georgetei El Susi (*Prezența lui Equus (Asinus) Hadrantinus Reg. în așezarea vinciană de la Gornea - Căunița de Sus, (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VIII, 1985, pp. 79–81; *idem*, *Economia animalieră a comunității vinciene timpurii de la Gornea-Căunița de Sus*, în *Banatica*, 9, 1987, pp. 43–55; *idem*, *La faune de l'établissement vinčien de Liubcova-Ornița (dep. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 11, 1991, pp. 9–17; *idem*, *The animal Husbandry during the Late Neolithic and Bronze Age in settlements of Danube Valley (Southern Banat)*, în *Kulturraum Donau*, 1995, pp. 65–73) fără de care studii privind vânătoarea, pescuitul și clevajul în zona în discuție nu ar fi fost posibile (vezi, de ex., A.S. Luca, G. El Susi, *Considerații privind uneltele de os și corn din stațiunea neolitică de la Liubcova-Ornița*, în *Apulum*, XXV, 1988, pp. 45–58; E. Comșa, *Vânătoarea în timpul epocii neolitice de pe întinsul Transilvaniei, Banatului și Crișanei*, în *Sargetia*, XVI– XVII, 1982–1983, pp. 77–94; *idem*, *Creșterea animalelor domestice în cursul epocii neolitice pe teritoriul Banatului*, în *AnB, s.n., Arh.Ist.*, II, 1993, pp. 13–18). Amintesc și G. El Susi, *Studiul resturilor de faună din așezarea Coșofeni de la Moldova-Veche-Ostrov în Tibiscum-Caransebeș*, VIII, 1993, pp. 35–40.

În ce privește cercetările privind epoca bronzului amintesc, în afara lucrărilor generale, D. Berciu, *Aperçu des problèmes suscités par la civilisation Verbicioara (recentement découverte en Roumanie) et du problème de la fin de l'âge du bronze dans la région des Portes de Fer et du Bas Danube*, în *Sbornik*, Belgrad, 1964, V. Boroneanș, *Gornea-Vodneac, un nou aspect al epocii bronzului în zona Porților de Fier*, în *Rev. Muz.* VIII, 1, pp. 5–12; *idem*, *Descoperiri aparținând culturii Verbicioara din regiunea "Porțile de Fier"*, în *Drobeta*, II, 1976, pp. 14–29, I. Chicideanu, *Cultura Gârla Mare*, în *COMBZROM*, 1995 pp. 171–181, Fl. Gogâltan, *Die frühe Bronzezeit im Südwesten Rumänien, Stand der Forschung*, în *TD*, XVI, 1–2, 1955, pp. 55–79; *idem*, *About the Early Bronze Age in the Roumanian Banat*, în *YOUGDANBAS*, 1996, pp. 43–68, Gh. Lazarovici, C. Săcărin, *Epoca bronzului în Clisura Dunării*, în *Banatica*, V, 1979, pp. 71–105, C. Săcărin, *Câteva considerații privind epoca bronzului în sud-vestul României*, în *SympThrac*, 9, 1992, pp. 20–22.

Sunt de menționat și studiile privind sfârșitul epocii bronzului și începuturile primei epoci a fierului ca și comunicările privind unele cercetări punctuale în situri ale epocii bronzului sau descoperirea unor depozite de bronzuri (mare parte datând de la începuturile epocii fierului), după cum urmează: M. Gumă, *The end of the Bronze Age and the begining of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and nord-western Bulgaria. A short review*, în *TD*, XVI, 1–2, 1995, pp. 99–137; C. Săcărin, *O nouă descoperire de epoca bronzului în Clisura Dunării*, în *Banatica*, VII, 1983, pp. 59–64 în materialele de la Cozla – Piatra Ielișovei); *idem*, *Bronzuri descoperite pe teritoriul județului Caraș-Severin*, în *St. Com. Caransebeș-Istorie*, III, 1979, pp. 111–1117; Mai multe depozite de bronzuri au fost publicate în afara celor cuprinse în lucrarea lui Mircea Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977 și în cea mai veche, datorată lui Mircea Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N.S. VII, 1963, p. 177 sqq). Mă refer la depozitele de la Cozla (C. Săcărin, *Depozitul de bronzuri de la Cozla*, în *Banatica*, V, 1979, pp. 107–114), Liborajdea (Marian Gumă, Ion Dragomir, *Un depozit de bronzuri din prima epocă a fierului descoperit la Liborajdea / comuna Sichevița, județul Caraș-Severin*), în *Banatica*, VIII, 1985, pp. 123–137), Liubcova-Tîglărie (Caius Săcărin, *Depozitul de bronzuri de la Liubcova-Tîglărie*, în *Banatica*, VIII, 1985, pp. 91–98), Pojejena (Adriana Oțrînescu, *Depozitul de bronzuri de la Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 10, 1990, pp. 81–84) și, deși de la sfârșitul halstattului, cel de la Drencova (Eugen Iaroslavschi, *Un depozit de bronzuri de la Drencova, (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, II, 1973, pp. 79–84). Sunt de menționat și siturile din epoca bronzului cercetate arheologic la Stenca Liubcovei și Divici, odată cu cercetarea cetăților dacice din punctele respective (vezi, *infra*)., Situația este asemănătoare și pentru cercetarea primei epoci a fierului în Clisura Dunării. O seamă de monografii și studii de sinteză sunt datorate lui Marian Gumă, (*Unele probleme și perspective ale cercetării primei epoci a fierului în județul Caraș-Severin*, în *St.*

Com. Caransebeș, II, 1977, pp. 251–276; *idem*, *Câteva observații asupra grupului Bosut*, în *SCIVA*, 32, 1, 1981, pp. 43–66; *idem*, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, în *Banatica*, VII, 1983, pp. 65–138; *idem*, *Civilizația primei epoci a fierului din sud-vestul României*, București, Bibl. Thrac. IV, 1993; *idem*, *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului*, în *SympThrac*, 9, 1992, pp. 26–37) lor adăugându-li-se prezentarea grupului hallstattian de la Insula Banului, datorată lui Sebastian Morintz și Petre Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României - Insula Banului*, în *SCIV*, 20, 1969, pp. 393–423). Ca și pentru celelalte epoci au fost publicate rezultatele mai multor cercetări punctuale cum ar fi cele de la Cozla - Piatra Ielișovei (Marian Gumă, *O nouă descoperire aparținând culturii Basarabi în sudul Banatului*, în *St. Com. Caransebeș*, IV, 1982, pp. 155–171), Gornea (M. Gumă, *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea*, în *Banatica*, V, 1979, pp. 115–180), Ieșelnița (M. Nica, *Complexul de tumuli hallstattieni de la Ieșelnița, jud. Mehedinți*, în *Historica*, III, 1974, pp. 7–42), Moldova Nouă (M. Gumă, *O nouă așezare hallstattiană timpurie la Moldova Nouă*, în *ActaMN*, XVI, 1979, pp. 481–493) sau Pescari (C. Săcărin, *Trei celturi de la Pescari - jud. Caraș-Severin*, în *Banatica*, IV, 1977, pp. 111–115).

*
* *

Cercetările privind epoca Latène în Clisura Dunării sunt numeroase, publicându-se fie descoperiri izolate, fie cercetări arheologice sistematice – unele de mare amploare. O prezentare sintetică o datorăm lui Marian Gumă (*Vestigii de civilizație dacică în zona piemontului bănățean*, în *SympThrac*, 9, 1982, pp. 38–43). Acestea i se adaugă publicarea a varii obiecte cum sunt de ex. fibulele de tip tracic „de la Orșova” descoperite de fapt pe malul drept al Dunării (D. Berciu, *Ein Problem aus der Frühgeschichte Südosteuropas. Die thrakischen Fibeln*, în *Balkanica*, VI, București, 1943, pp. 283–306), unele antichități Latène descoperite de mult în Clisură (B. Milleker, *A Duna Tisza-Maros-köz La Tène-kori emlékei*, în *TRET*, XVI, 1, 1900, pp. 21–35), fibulele tracice de la Gornea (I. Uzun, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în *Banatica*, II, 1973, pp. 403–416) dar și alte descoperiri din zonă (M. Gumă, I. Dragomir, *Câteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în Clisura Dunării*, în *Banatica*, VI, 1981, pp. 107–114; I. Dragomir, *Noi descoperiri arheologice în hotarul localităților Gornea și Sichevița (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VI, 1981, pp. 463–466; Ștefan Roman, *Descoperiri dacice la Răzvrata, comuna Ogradena*, în *Drobeta*, I, 1974, pp. 253–255). Amintesc importante complexe dacice cercetate la Schela Cladovei care au modificat sensibil datarea începuturilor ceshii dacice (V. Boroncant, M. Davidescu, *Două bordeie dacice la Schela Cladovei, Turnu Severin*, în *Apulum*, VII/1, 1968, pp. 254–258, v. și I. H. Crișan, *Precizări în legătură cu cronologia ceshii dacice*, în *Drobeta*, 1976, pp. 34–39) și cercetările din așezările dacice fortificate de la Stenca Liubcovei (M. Gumă, *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei, (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, IV, 1977, pp. 69–103; M. Gumă, Caius Săcărin, *Cercetările arheologice de la Stenca Liubcovei*, în *Materiale CA*, XV, Brașov, 1981, București, 1983, pp. 135–137; M. Gumă, *O nouă contribuție*

arheologică la studiul manifestărilor religioase ale geto-dacilor, în *ActaMN*, XVIII, 1985, pp. 45–58), Pescari, (F. Medeț, N. Gudea, T. Sorocanu, *Descoperiri din epoca daciă la Pescari, (jud. Caraș-Severin*, în *ActaMN*, VIII, 1971, pp. 465–475; Ștefan Matci, Ilie Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, II, 1973, pp. 141–155) și Divici, (M. Gumă, A. S. Luca, C. Săcărin, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1985–1987*, în *Banatica*, IX, 1987, pp. 199–217; M. Gumă, A. Rustoiu, C. Săcărin, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1988–1994. Principalele rezultate*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, București, 1995, 401–426 ed. Institutul român de tracologie). Analiza paleofaunei din cetățile de la Liubcova - Stenca și de la Divici datorate Georgetei El Susi *Considerații privind materialul faunistic provenit din așezarea dacică de la Stenca Liubcovei (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VIII, 1985, pp. 123–136; *idem*, *Studiu preliminar al materialului faunistic din cetatea dacică de la Divici (com. Pojejena, jud. Caraș-Severin)*, în *TD*, XIII, 1–2, pp. 169–178) completează imaginea lumii dacice din Clisura în veacurile II a. Chr – I d. Chr. Cercetarea epocii romane și a epocii romane târzii în privința Clisurii Dunării implică atât studii mai vaste, de sinteză în care se fac considerații generale comunicări ale unor rezultate în cercetarea unor puncte importante (Dierna, Pojejena, Gornea și Moldova Nouă) ca și ale unor descoperiri întâmplătoare. Prezentarea acestei perioade ca și a cercetărilor privind prefeudalismul și evul mediu vor face obiectul unei a doua părți a notelor de față ce va apare în următorul număr al Analelor Banatului.

Florin Medeț

Institutul Român de Tracologie

Filiala Banat Timișoara

THE IRON GATES REGION ON THE DANUBE

History of Archaeological Research on the Romanian Side of the Danube between Bazias and Orsova

(Part I – Until the Roman Conquest of Dacia)

Summary

The Researches made on the Romanian side of Danube in the Iron Gates Region until the Roman conquest are being presented according to thematic and chronological order.

DIE ROMANISIERUNG IN DEN AUXILIARTRUPPEN AUS DEM SÜDWESTEN DAKIENS

Eduard Nemeth

Unter den Romanisierungsfaktoren der Provinzen spielte die römische Armee eine entscheidende Rolle. Diese Rolle verteilte sich auf zwei wichtigen Ebenen: der Einfluss dieser Truppen auf die einheimische Bevölkerung und die Integration der Soldaten aus den Auxiliartruppen. Wenn der erste Prozess sehr komplex war – ihn zu erfassen benötigt eine umfangreichere Arbeit – kann der zweite Prozess besser verfolgt werden. Wichtige Hinweise dafür liefern uns vor allem die Inschriften dieser Soldaten. Die Kriterien die diese Inschriften enthalten sind mehrfach: die Sprache, die Personennamen, die Gottheiten oder Personen denen die Inschriften gewidmet sind. Diese Kriterien werden wir in der vorliegenden Arbeit in Betracht ziehen. Erwähnen wir nur noch, daß die Tatsache, daß diese Soldaten Inschriften errichten schon für einen ersten Schritt in Richtung Romanisierung spricht.

Bekannterweise kamen die Soldaten dieser Truppen aus dem peregrinischen Umfeld der Provinzen. Nach der Entlassung aus der Armee genossen diese Veteranen wichtige Vorteile: die *honesta missio*, was ihnen das römische Bürgerrecht (*civitas*), die gesetzliche Anerkennung der Heirat (*jus conubii*) und auch materiellen Vorteile wie Geld oder Boden (*missio nummaria* oder *missio agraria*) brachte. Wir wissen nicht ob alle diese auch für die sogenannten "Nationalnumeri" zuträfen, da diese Einheiten nicht in den gewöhnlichen Militärdiplomen erscheinen. Einen Anreiz für den Militärdienst muss es aber ebenfalls gegeben haben.

Die einzige Legion im Südwesten Dakiens war die *legio III Flavia felix* im Lager von *Berzobis* (heute Berzovia, Kr. Caraş-Severin)¹. Die Legion nahm an den dakischen Kriegen teil und blieb in Dakien spätestens bis am Ende der Herrschaft des Kaisers Trajans und am Anfang der Zeit Hadrians². Die Verteidigung dieses Teils der Provinz wurde also Auxiliartruppen überlassen. Solche Einheiten sind in mehreren Kastellen aus diesem Provinzteil belegt: in *Arcidava* (Vărădia, Kr. Caraş-Severin)³ – *cohors I Vindelicorum milliaria C.R.*; in *Praetorium* (Mehadia, Kr. Caraş-Severin)⁴ – *cohors III Delmatarum milliaria equitata c. R.*; in *Teregova* (Kr. Caraş-Severin)⁵ – *cohors VIII Raetorum*; in *Pojecjena* (Kr. Caraş-Severin)⁶ – *cohors V Gallorum*; in *Tibiscum* (Jupa, Kr. Caraş-Severin)⁷ – *cohors I Vindelicorum milliaria c. R.*, *cohors I Sagittariorum*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, *numerus Maurorum Tibiscensium*. Leider wurden die meisten dieser Kastelle nur flüchtig erforscht (mit Ausnahme des grossen Lagers von *Tibiscum*), so dass wir nicht viel über die Soldaten und Veteranen

dieser Einheiten wissen. Trotzdem enthalten die Inschriften die wir kennen wichtige Daten.

Was die Namen der Soldaten betrifft, können wir eine erste Einteilung machen: Namen die noch Teile enthalten, welche auf die ethnische Herkunft der betreffenden Person hinweisen und Namen die nur römische Elemente enthalten. Alle uns bekannten Namen der ersten Gruppe erscheinen in Inschriften aus dem grossen Lager von *Tibiscum*, wo neben Kohorten auch zwei "Nationalnumeri" stationiert waren: *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* und *numerus Maurorum Tibiscensium*.⁹ Es gibt Namen die gar kein römisches Element enthalten wie *Neses Ierhei ex numero Palmyrenorum* und seine Brüder *Malchus* und *Ierheus*,¹⁰ mit palmyrenischen Namen, *Brisanus Aulusani, miles cohortis...*¹¹ der einen thrakischen Namen trägt und *Dislariia ...s, librarius numeri...* und *Txema...*, die auf einer typischen maurischen Inschrift mit zwei Feldern erscheinen.¹² Alle drei sind Grabinschriften und die Soldaten waren alle im aktiven Militärdienst als sie starben.

Ihre Namen weisen noch keinen römischen Einfluss auf. Die Inschrift des *Neses Ierhei* hat auch einen palmyrenischen Textteil.

Eine ganze Reihe von Namen enthält das *nomen gentile Aelius* gefolgt von typischen semitisch-palmyrenischen Namen: *Aelius Zabdibol, armorum custos ex numero Palmyrenorum* der die Inschrift für *Belus deus Palmyrenus* errichtet.¹³ Grabinschriften enthalten die Namen *Aelius Borafas Zabdiboli, miles ex numero Palmyrenorum* und *Aelius Guras Iidei, optio ex Numero Palmyrenorum*¹⁵. Gemeinsam dieser zwei Inschriften ist die Erwähnung der Filiation, da der zweite semitische Name im lateinischen Genitiv erscheint. Ausserdem hat die Inschrift des *Aelius Guras* einen palmyrenischen Textteil: „Gura, Sohn des Iaddai optio“.¹⁶ Das Grabmal war von *Aelius Habibis, pontifex et heres* gestellt. Eine andere Grabinschrift war die des *Aelius Male, miles ex numero Palmyrenorum*.¹⁷ Auch bei den Mauren findet man ähnliche Namensbildungen: ein Grabmal für *Aelius Sebl... er ex numero Maurorum Tibiscensium et Aeliae Sa...* errichtete ihr Sohn *Aelius Valens*¹⁸ (wenn der Name des Sohnes richtig ergänzt wurde). Es handelt sich hier um die Einbürgerung der Palmyrener vom Kaiser Hadrian durch zwei Dekrete aus den Jahren 120¹⁹ und 126²⁰. Die Diplome wurden *ante emerita stipendia* den *Palmyreni sagittarii ex Syria* verliehen, und gab diesen nur das römische Bürgerrecht. Ein ähnliches Dekret erliess Antoninus Pius den *mauri equites (et pedites?)*²¹. Beide Dekrete erklären die Häufigkeit des Namen *Aelius* in diesen Einheiten, da beide Kaiser *Aelius* hießen. Wir betrachten diese Personen als die Generation die etwas fortgeschrittener auf dem Weg der Romanisierung war. Sie bekamen die Namen des Kaisers der ihnen das Bürgerrecht verliehen hat, behalten aber ihre eigene „nationale“ Namen als *cognomina*. Interessant ist der Fall der *Aelii Sebl... er* und *Sa...* wo der Sohn – wenn die Ergänzung seines Namen, richtig ist – schon ein echtes römisches Kognomen trägt: *Valens*. Der Sohn gehört wahrscheinlich der ersten Generation die als römische Staatsbürger geboren ist.

Die Personen die nur römische Namen tragen gehören eben dieser und den nächsten Generationen. Meistens kann man in ihren Namen die *praenomina* und *nomina* der verschiedenen Kaiser erkennen, die *cognomina* aber sind gewöhnliche römische Namen. Manchmal findet man auch in diesen Fällen

Hinweise auf ihre ethnische Herkunft. So errichtet *Publius Aelius [Ser?] vius, veteranus ex optione* eine Inschrift dem *Genius numeri Palmyrenorum Tibiscensium, dis patriis et pro salute augustorum nostrorum (duorum)*.²² Die *dis patriis* sind die Götter seiner palmyrenischen Vorfahren, zumal er aus dem Numerus der Palmyrener hervorgekommen ist und den Genius dieser Einheit in erster Stelle erwähnt. Eine Grabinschrift aus Tibiscum erwähnt zwei Soldaten, Antonius Marcus und Valerius Iulianus die als *milites ex Palmyra* oder *ex palmyrenis* bezeichnet werden.²³ Das Grabmal wurde einem Aelius Priscus gestellt. Wahrscheinlich waren alle diese Personen palmyrenischer Herkunft, obwohl ihre Namen diese Herkunft nicht mehr verraten. Ebenfalls wahrscheinlich war auch *Publius Aelius Claudianus, miles numeri Palmyrenorum Tibiscensium*²⁴ palmyrenischer Herkunft.

Innerhalb der Romanisierung in der Armee erwarben die Soldaten Merkmale der römischen Zivilisation. Sie nahmen römische Namen an und lernten die lateinische Sprache, die sie in Inschriften verwenden. Dies war aber kein einseitiger Prozess. Die betreffenden Personen brachten ihre Kultur und Religion mit, die teilweise in der römischen Kultur angenommen wurden. Ein Beispiel gibt es gerade aus Tibiscum, wo ein *Aurelius Laecanius paulinus, veteranus ex custode armorum cohortis I Vindelicorum et decurio coloniae Sarmizegetusae* eine Inschrift an *Deus Sol Ierhabol* für die Gesundheit der Kaiser Caracalla und Geta stellt.²⁵ Laccanius Paulinus (oder Lecanius, wiewer in einer anderen Inschrift erscheint)²⁶ war wahrscheinlich nicht palmyrenischen Ursprungs und trotzdem identifiziert er den semitischen Gott Ierhabol mit dem römischen Deus Sol. Es ist wohl bekannt dass dieses Phänomen weitverbreitet im römischen Reich und eine der Stärken der römischen Zivilisation war.

Eduard Nemeth

Banater Museum

Timișoara

A N M E R K U N G E N

1. S. TIR, L34, 36.
2. S.U.A. D. Protase, *ActaMN*, 4, 1967, 47–72.
3. TIR, L34, 30.
4. TIR, L34, 93; M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea de la Mehădia*, București 1993.
5. TIR, L34, 25.
6. TIR, L34, 91.
7. S.U.A. TIR, L34, 111; D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București 1994.
8. D. Benea, *Apulum*, 18, 1980, 131–140.
9. Dies, *Banatica*, 8, 1985, 139–154.
10. IDR III/1, 167.
11. IDR III/1, 163.

12. IDR III/1, 172.
13. IDR III/1, 134.
14. IDR III/1, 152.
15. IDR III/1, 154.
16. *Ebenda*, S. 180.
17. IDR III/1, 155.
18. IDR III/1, 156.
19. IDR, I, D5 und D6.
20. IDR I, D8 und D9.
21. IDR I, D29.
22. IDR III/1, 136.
23. IDR III/1, 160.
24. IDR III/1, 153.
25. IDR III/1, 137.

Săpăturile arheologice efectuate în orașul roman Tibiscum¹, au avut darul de a scoate la iveală în vara anului 1991, o piesă din bronz, astăzi intrată în patrimoniul Muzeului din Caransebeș.² Piesa este bine conservată și are următoarele dimensiuni: lungimea 7 cm și lățimea feței de 2,3 cm. A fost descoperită în nivelul al II-lea de locuire datat în secolul al II-lea d. Chr.³

Obiectul din bronz înfățișează un cap de Silen bărbos sub formă de mască sau aplică. Este bine știut că divinitatea grecească Dionysos zeul vegetației, viței de vie și al beției, este reprezentat pe monumente alături de un cortegiu în care distingem pe acoliții săi Sileni.

În epoca romană se disting mai multe tipuri de monumente dionisiace dar și statui, precum și reprezentări ale zeului bărbos, exemplu amforeta cu scene bahice de la Greci, hermele și efigiile cu rost decorativ – simbolic, cum sunt cele de pe candelabrul de la Callatis⁴.

În cadrul reliefurilor de cult se remarcă două variante plastice relieful plat și relieful ajurat, acesta din urmă mai frecvent în Transilvania și anume în zona Ulpia Traiana Sarmizegetusa deși nu lipsește nici în restul Daciei și nici chiar în Dobrogea⁵.

Silenus, satir cu înfățișarea grotească, dar de o profundă înțelepciune, înzestrat cu harul profeției, apare în piesa de față (Fig. 1–2) chel, cu fruntea lată încununată de ciorchini de struguri și viță de vie. Figura redă grotescul prin încruntarea sprâncenelor, ochii bulbucăți, nasul cârn, gura larg deschisă, reprezentându-l ca mereu băut.

Profunda înțelepciune este trădată de fruntea lată și chelia, iar bătrânețea prin barba lungă și stufoasă și sprâncenele la fel.

Ca obiect decorativ, piesa a fost utilizată ca aplică pe mânerul sau pe corpul unui vas bahic. Aceste tipuri de vase având ca decor măștile de Silen sau reprezentările bahice, provin din sudul Italiei din Tarent.

Există la Muzeul Național din Neapole două toarte, purtând fiecare două aplici de fixare pe corpul vasului reprezentând un cap de Silen⁶.

Așa cum am menționat mai sus, această piesă a fost descoperită în orașul roman Tibiscum, în nivelul al II-lea de locuire, un nivel afectat în urma unui puternic incendiu, probabil momentul impactului cu marcomanii.

În România mai există o piesă asemănătoare în Muzeul Național din București⁷ și avem unele informații despre descoperirea unei piese asemănătoare la Căței⁸.

Fiind un domeniu deosebit de important în cunoașterea civilizației romane, bronzurile sunt acea categorie de material arheologic care pe lângă

importanța istorică reflectă și gustul artistic al autorului dar și al celui ce o folosește.

Protoma dionisiacă descoperită la Tibiscum, se alătură pieselor din bronz cunoscute până în prezent îmbogățind cunoștințele noastre în domeniul bronzurilor figurative cât și patrimoniul național.

NOTE

¹ A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Comunicare la Sesiunea Națională de rapoarte arheologice*, Iași, 1992.

² M. C. Nr. inv., 14057.

³ A. Ardeț, *Le municipe romain de Tibiscum*, in *La Politique Edilitaire dans les provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca, 1993, p. 83-89.

⁴ E. Florescu, M. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar Enciclopedic de Artă veche a României*, București, 1980, p. 134-135.

⁵ V. Canarache, *Măști și figuri Tanagra din atelierele de la Callatis*, Constanța, 1969, fig. 60.

⁶ Suzanne Tassinari, *La Vaisselle de bronze en Italie et en Gaule*, in *Dossiers de L'archéologie*, Nr. 28, 1978, p. 99-108.

⁷ R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *op. cit.*, p. 135.

⁸ Informație inedită D. Isac pentru care îi mulțumim.

LISTA FIGURILOR

Figura 1, Tibiscum „Satir din bronz” – desen.

Figura 2, Tibiscum „Satir din bronz” – foto.

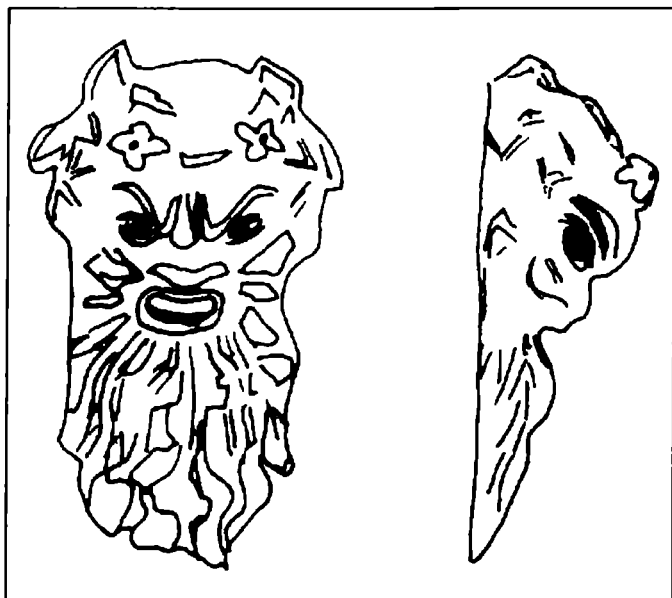

Fig. 1

Fig. 2

ZUSAMMENFASSUNG

In antiken Tibiscum wurde ein Bronzefundstück in Gestalt eines bärtigen Silenkopfes (Bild 1–2) ausgegraben.

Diese Stück hat die Formm eines Augsatzes für Henkel eines Gefäßes und stellt die maske eines Silens dar.

Silenos war Dionyssos ständiger Begleiter, er galt als Erzieher des Gottes des Weines und des Rausches.

Im Römischen Reich gab es mehrere Arten von Darstellungen des bärtigen Götterbegleiters: als bacchische Statuen und auch als Dekorationselemente, wie unser Stück, welche als Henkelattasche eines Trinkgefäß zierte.

Solche Gefäße kamen aus Tarent im süden Italiens.

In Rumänien gibt es ein ähnliches Stück im Bukarester National museum.

TEZAUURUL MONETAR DE LA MOLDOVA NOUĂ

(SEC. IV P.CHR.)

Nicolae Gudea, Radu Ardevan, Nicoleta Toma

În colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara se păstrează un tezaur compus din 750 monede romane târzii de bronz (*folles* din secolul IV p.Chr.), ce provine din localitatea Moldova Nouă, jud. Caraș-Severin. Data exactă și condițiile descoperirii nu se cunosc; se știe doar că a fost găsit în hotarul acestei localități cândva în deceniul al șaptelea al secolului nostru¹. A fost achiziționat de muzeul timișorean și inventariat în Cabinetul numismatic, nr. inv. 373.

Cândva între anii 1978–1980, tezaurul a fost luat în studiu de regretatul profesor Eugen Chirilă și de Nicolae Gudea, la Cluj-Napoca. Cercetarea n-a putut fi încheiată; s-a făcut doar o determinare rapidă a pieselor pe baza *LRBC* și s-a stabilit că tezaurul cuprinde 748 de piese². Revenit la Timișoara, tezaurul a fost restudiat în 1995–1996 de semnatarii acestor rânduri.

Cu această ocazie s-au constatat câteva neconcordanțe între actuala determinare și prima. Mai întâi, numărul pieselor – mai mare cu două exemplare. Apoi, apariția a două tipuri noi, fiecare cu câte un exemplar: *Pax publica*³ și *Gloria exercitus*⁴, probabil tocmai cele două piese în plus. Dar și gruparea exemplarelor cunoscute pe tipuri și ateliere este simțitor diferită⁵. Care poate fi explicația acestei situații? Desigur, faptul că prima determinare s-a făcut incomplet și rapid a putut cauza unele erori și discordanțe față de catalogul obținut acum. Dar probabil că o parte din vină revine și condițiilor de păstrare: până în 1995 întregul tezaur a fost inventariat sub un singur număr de inventar, astfel încât o reorganizare a depozitului a putut duce la amestecarea materialului monetar, la răstăcirea ori gruparea greșită a unor piese⁶. Numai că această eventualitate, care nu este o certitudine, nu putea modifica esențial aspectul și compoziția tezaurului.

Restudierea pieselor a permis determinarea a 540 de monede. Alte 197 de piese au putut fi determinate parțial (fără precizarea atelierului emitent). Au rămas nedeterminabile doar 13 exemplare. Catalogul lor complet figurează în Anexa I.

Câteva piese merită o atenție specială. Astfel, unele prezintă variante ușor diferite de *LRBC* (nr. 166, 274, 295, 420, 432); o monedă nu se regăsește deloc în acest determinant (nr. 143). Există și două exemplare incuse (nr. 475 – parțial – și nr. 588), iar o piesă este surfrapată (nr. 308). Dar toate aceste fenomene survin curent în numismatica epocii⁷.

În schimb, alte câteva piese pot fi imitații sau falsuri (nr. 84, 378, 459, 461); desenul reversului este schematizat, barbarizat, iar literele prezintă uneori forme ciudate. În mod absolut sigur, două monede nu provin din ateliere romane, ci constituie imitații barbare: nr. 282 (legenda reversului este puternic barbarizată IYIIND BIΓHBHTIO) și nr. 544 (imitații de litere pe revers, imaginea total disproporționată, semn ilizibil în câmp)⁸. Unele din aceste exemplare au fost ilustrate în planșe (în catalog sunt marcate cu asterisc). Structura tezaurului poate fi urmărită în Anexele II–VII.

În ceea ce privește cronologia, observăm că majoritatea zdrobitoare a monedelor din tezaur datează din ultimii ani ai domniei lui Constantius al II-lea (351–361 p.Chr.)⁹ – Vezi Anexa V. Luând ca bază de calcul doar cele 642 piese date, în acest interval se plasează 98,75% din ele. Cele mai multe se concentrează în anii 351–354 (68,38%); perioada imediat următoare, anii 355–361, reprezintă doar 30,37%. Credem că acumularea tezaurului a avut loc în timp scurt, începând după 351 și încheindu-se simțitor înainte de 361 p.Chr. Mai verosimilă ni se pare acumularea lui dintr-o dată, într-un singur moment, probabil relativ curând după anul 354¹⁰.

Această impresie este întărită de proporția tipurilor monetare în tezaur (vezi Anexa IV). Un singur tip – cel cunoscut ca *Fel. Temp. Reparatio* – Falling Horseman – reprezintă singur 98,79% din piesele determinabile¹¹. La fel se prezintă și relația dintre monarhii emitenți (vezi Anexa III). Constantius II înseamnă, singur 82,17% din piesele ce pot fi atribuite cu certitudine, dar împreună cu diferiții săi coregenți ocupă 98,75% din acestea. Remarcăm lipsa din tezaur a monedelor de tipul *Spes Reipublicae*, ceea ce susține o încheiere a tezaurizării mai devreme, în jurul anului 357¹².

În ceea ce privește data încheierii acumulării și ascunderii sale, tezaurul studiat acum își află unele analogii în Banatul de sud¹³. El se deosebește de cele mai importante descoperiri de acest fel prin data mai timpurie la care se încheie. Dar, deoarece slăbirea circulației monetare după anul 361 este un fenomen general în lumea romană, nu putem plasa exact în timp îngroparea tezaurului, nici n-o putem pune în legătură cu un eveniment politico-militar¹⁴. În actualul stadiu al cercetării, nu îl putem încadra într-un orizont de tezaure din zonă.

În schimb, structura pe ateliere monetare a tezaurului diferă simțitor de cea predominantă în regiune, în majoritatea tezaurelor monetare de sec. IV descoperite în nord-vestul Peninsulei Balcanice (Illyricum) predominând emisiunile atelierelor monetare de la Sirmium și Siscia, urmate de cele din Propontida¹⁵. Dar în tezaurul de la Moldova Nouă domină categoric monedele emise la Thessalonica – 31,85%; procentaje importante ocupă și cele de la Sirmium și Constantinopole, urmate de Siscia, Heraclea și Nicomedia (vezi Anexa II). Dacă urmărim proporția monedelor după zona mai largă de proveniență, obținem următoarele rezultate:

– Occident (Treveri, Arles, Roma)	0,55%
– Illyricum (Aquileia, Siscia, Sirmium) ¹⁶	25,92%
– Peninsula Balcanică de sud (Thessalonica, Heraclea)	40%
– Propontida (Constantinopole, Nicomedia, Cyzicus)	32,77%
– Orient (Antiochia, Alexandria)	0,73%

Împreună, monetăriile din Balcani și Propontida oferă 72,77% din compoziția tezaurului. O asemenea structură nu-și găsește analogii în spațiul geografic care ne interesează acum (nord-vestul Peninsulei Balcanice, Dacia de sud-vest). Este încă un detaliu care pledează pentru o acumulare de foarte scurtă durată. Probabil că e vorba de un depozit monetar **adus ca atare** de undeva din sud-estul Peninsulei Balcanice și ascuns curând după aceea; el putea să fi reprezentat averea unui mărunț funcționar sau militar sosit de curând în sudul Banatului.

Prezența unui asemenea tezaur la Moldova Nouă nu constituie ceva neobișnuit, fiind cunoscut faptul că localitatea romană de aici își continuă sigur existența în sec. IV¹⁷ și că aici s-au descoperit și alte depozite monetare romane târzii¹⁸. De altfel, abundența descoperirilor de monede romane de sec. IV în zonă este bine cunoscută, ea dovedind perpetuarea stăpânirii romane în sud-vestul Daciei până la apariția hunilor¹⁹.

ianuarie 1997

NICOLAE GUDEA – RADU ARDEVAN – NICOLETA TOMA
Institutul de Arheologie și Istoria Artei Muzeul Banatului
Str. Constantin Daicoviciu nr. 2 P-ța Huniade nr. 1
Cluj-Napoca Timișoara

NOTE

¹ Cf. B. Mitrea, în *Dacia*, X, 1966, p. 410 (iulie 1965); dar este oare tezaurul studiat acum?

² Lista dactilografiată a monedelor existente în tezaur se află la N. Gudea. La acea dată, din 748 de piese fuseseră determinate 488, restul fiind considerate nedeterminabile.

³ Vezi Anexa I, nr. 1.

⁴ Vezi Anexa I, nr. 736.

⁵ Cf. supra, nota 2.

⁶ Restudierea tezaurului a implicat acum și reinventarierea lui, fiecare monedă primind un număr propriu de inventar. Menționăm că între 1991–1994 Cabinetul numismatic al Muzeului Banatului a fost sigilat.

⁷ Două monede de acest fel (nr. 295 și 432) își află exemplare identice la E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, în *Apulum*, XI, 1973, p. 223–236, nr. 16, respectiv 18. Pentru problema generală, vezi idem, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974, p. 54–64.

⁸ *Ibidem*, p. 61–62. Rămâne de văzut dacă falsurile ce apar în zona dunăreană se datorează sau nu unor ateliere locale.

⁹ Aspect comun majorității tezaurelor contemporane din Banat (*ibidem*, p. 79).

¹⁰ Această părere este susținută de proporția mai mică a monedelor din anii 355–361. Coeficientul intrărilor de monedă pe an este abia de 27,85, în timp ce pentru perioada 351–354, el atinge cifra de 109,75. Cum monedele se pot data doar larg, pe durata câtorva ani, este posibil ca acumularea să se fi făcut curând după 355 p.Ch., când în circulație predominau net monedele perioadei imediat anterioare.

¹¹ Fenomen comun în epocă (E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 85).

¹² *Ibidem*, p. 80. Dar trebuie subliniat faptul că în tezaurul de la Moldova Nouă lipsesc cu totul monedele Æ 4.

¹³ Așa par a fi tezaurele – foarte parțial cunoscute – de la **Făget** (B. Mitrea, în *Dacia*, XI, 1967, p. 386), **Pojejena de Jos** (D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, București, 1966, p. 176–177), **Zrenjanin** (*ibidem*, p. 179 – cel găsit în 1896), **Moldova Nouă** – „*Flotatii*” (E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 68) și **Moldova Veche** (N. Gudea, în *Banatica*, I, 1971, p. 140), poate și **Novi Becej** (D. Protase, *op. cit.*, p. 176). Cel descoperit la **Răcășdia** – anume lotul II – prezintă unele asemănări cu tezaurul nostru de la Moldova Nouă și se încheie cam la aceeași dată (N. Gudea, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 484–485).

Pentru descoperirile cunoscute doar din semnalări vechi, menționăm că monedele „de la Iulianus” pot fi de fapt emisiuni pentru Iulianus Caesar, până în anul 361 p.Chr.

Există și descoperiri aproximativ contemporane, dar care au alte date de încheiere a acumulării: **Dalboșeț** (N. Gudea, în *Tibiscus*, II, 1973, p. 53–60), **Răcășdia I** (idem, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 183–190), **Răcășdia III** (D. Bălănescu, N. Gudea, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 485–488), **Jupa** (E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 5–14), **Orșova I** (*ibidem*, p. 16–27) și **Orșova II** (*ibidem*, p. 27–44).

¹⁴ *Ibidem*, p. 85–86.

¹⁵ *Ibidem*, p. 80–84, 93.

¹⁶ Am inclus aici și Aquileia deoarece ea se plasează pe aceeași linie de comunicații cu Siscia și Sirmium, iar monedele lor dovedesc aceeași arie de legături și direcție de influență.

¹⁷ *IDR* III/1, p. 52–55.

¹⁸ Alte trei tezaure monetare de sec. IV, fragmentare: descoperit în 1929, 384 de piese (D. Protase, *op. cit.*, p. 175); descoperit în iulie 1965, peste 900 de piese (B. Mitrea, în *Dacia*, X, 1966, p. 410); descoperit în 1970, cca. 4000 de piese (E. Chirilă, N. Gudea, în *Apulum*, X, 1972, p. 714) – sau poate numai două? (cf. supra, nota 1).

¹⁹ E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 87–92.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Planșele I–V: Monede din tezaurul de la Moldova Nouă, 2×1 (numerele corespund cu cele din catalog).

CATALOGUL MONEDELOR*

Nr. crt.	Emitent	Referință	Oficina	Observații
TREVERI				
	<i>Pa-x pu-blica, Æ, perioada III b, 337-341</i>			
1.	Helena	LRBC I, 128(?) T[R?] 	?	exerga fragmentară
ARLES (?)				
	<i>Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 355-360</i>			
2.	Constantius	LRBC II, 458 <u>M</u> [?C]ON·	?	
ROMA				
	<i>Fel Temp Re-paratio, FH 4, Æ 2, 352-354</i>			
3.	Constantius	LRBC II, 662 <u>R</u> R[?]	?	
AQUILEIA				
	<i>Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 352-354</i>			
4.	Constantius	LRBC II, 924 <u>LXXII S</u> [AQ?]	?	exerga ilizibilă
5.	Constantius	LRBC II, 928 <u>LXXII Ω</u> AQ[?]	?	exerga fragmentară
6.	Constantius	LRBC II, 928 <u>LXXII Ω</u> A[Q]	?	exerga fragmentară
	<i>Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 352-354</i>			
7.	Constantius	LRBC II, 930 AQP	P(?)	
8.	Constantius	LRBC II, 930 AQ[T]	T(?)	
9.	Constantius	LRBC II, 932 <u>II</u> AQ[?]	?	exerga fragmentară
10.	Gallus	LRBC II, 933 <u>II</u> [AQ]P	P	exerga ilizibilă
	<i>Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 355-360</i>			
11.	Constantius	LRBC II, 938 <u>M</u> [AQ]P	P	exerga ilizibilă
12.	Iulianus	Cf. LRBC II, 939 dar <u>M</u> A[Q?]	?	exerga ilizibilă, M și nu II
13.	Constantius	LRBC II, 942 (?) <u>M</u> AQP 	P (?)	
14.	Constantius	LRBC II, 943 <u>II</u> AQP·	P	
15.	Constantius	LRBC II, 932 935 943 <u>II</u> [AQ?]	?	exerga ilizibilă

*monedă ilustrată în planșe

Victoriaeddauggqnn, perioada IV, 341–346

16.	Constantius	LRBC I, 798	$\frac{I-R}{[?]SIS}$	?	
-----	-------------	-------------	----------------------	---	--

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 351–354

17.	Gallus	LRBC II, 1211	$\frac{[A]SIS}{II}$	A(?)	
18.	Constantius	LRBC II, 1212	$\frac{II}{[?]SIS}$	?	exerga ilizibilă
		sau 1214	$\frac{II}{[?]SIS}$		
19.	Constantius	LRBC II, 1216	$\frac{I}{ASIS \cdot S}$	A	
20.	Constantius	LRBC II, 1216	$\frac{I}{[?]SIS \cdot S}$	?	
21.	Constantius	LRBC II, 1216	$\frac{I}{[?]SIS \cdot S}$	?	
22.	Gallus	LRBC II, 1217	$\frac{I}{ASIS \cdot S}$	A	
23.	Gallus	LRBC II, 1217	$\frac{I}{[?]SIS \cdot S}$	?	
24.	Gallus	LRBC II, 1217	$\frac{I}{[?]SIS \cdot S}$	?	exerga fragmentară

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 351–354

25–27.	Constantius	LRBC II, 1218	ASIS	A	
28.	Constantius	LRBC II, 1218	ASI[S]	A	
29–31.	Constantius	LRBC II, 1218	rSIS	Γ	
32–33.	Constantius	LRBC II, 1218	[?]SIS	?	exerga fragmentară
34.	Gallus	LRBC II, 1219	ASIS	A(?)	
35–36.	Gallus	LRBC II, 1219	[?]SIS	?	exerga fragmentară
37–38.	Constantius	LRBC II, 1222	ASISΣ	A	
39.	Constantius	LRBC II, 1222	ASIS[Σ]	A(?)	
40.	Constantius	LRBC II, 1222	[?]SIS[ζ]	?	
		sau 1228			

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 355–361

41.	Iulianus	LRBC II, 1229	ASIS[?]	A	
		sau 1232			
42.	Constantius	Cf. LRBC II, 1234 dar	$\frac{M}{ASIS}$	A	$\frac{nu M}{ASIS}^4$
43.	Constantius	LRBC II, 1234 sqq.	$\frac{M}{AS[IS?]}$	A	
44.	Constantius	LRBC II, 1234	$\frac{M}{BSIS[Z]}$	B(?)	
45–47.	Constantius	LRBC II, 1234	$\frac{M}{[?]SISZ}$	?	officina ilizibilă

48.	Constantius	LRBC II, 1234 sqq.	<u>M </u> [?]SIS[?]	?	exerga fragmentară
49.	Constantius	LRBC II, 1234 sqq.	<u>M </u> A[S1]S[?]	A	exerga ilizibilă
50.	Constantius	LRBC II, 1234 sqq.	<u>M </u> [?]SIS[?]	?	exerga ilizibilă
51–52.	Iulianus	LRBC II, 1235	<u>M </u> [?]SISZ	?	officina ilizibilă
53.	Iulianus	LRBC II, 1235 sqq.	<u>M </u> [?]SIS[?]	?	exerga ilizibilă
54.	Iulianus	LRBC II, 1235 sqq.	<u>M </u> [?]SIS?	?	exerga stearsă
55.	Constantius	LRBC II, 1236	<u>M </u> [?]S1SD	?	exerga fragmentară
56.	Constantius	LRBC II, 1240	<u>M </u> ASISL	A	

SIRMIMUM

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 351–354

57–58.	Constantius	LRBC II, 1601	<u>S· A</u> [?]SIRM]	?	exerga distrusă
--------	-------------	---------------	-------------------------	---	-----------------

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 351–354

59–60.	Constantius	LRBC II, 1603	ASIRM	A	
61.	Constantius	LRBC II, 1603	ASIRM	A(?)	exerga greu lizibilă
62.	Constantius	LRBC II, 1603	ASI[RTM	A	exerga fragmentară
63–65.	Constantius	LRBC II, 1603	ASI[RM]	A	exerga fragmentară
66–67.	Constantius	LRBC II, 1603	AS[IRM]	A	exerga ilizibilă
68–69.	Constantius	LRBC II, 1603	[?]SIRM	?	officina ilizibilă
70.	Constantius	LRBC II, 1603	[?]SIR[M]	?	exerga fragmentară
71.	Constantius	LRBC II, 1603	[?]SI[R]M	?	exerga tocită
72.	Constantius	LRBC II, 1603	[?]SI[RM]	?	exerga tocită
73.	Constantius	LRBC II, 1603	[?]SI]RM	?	exerga fragmentară
74.	Constantius	LRBC II, 1605	A[S]IRM.	A	
75.	Constantius	LRBC II, 1605	AS[IR]M.	A	exerga tocită
76–77.	Constantius	LRBC II, 1605	BSIRM.	B	
78.	Constantius	LRBC II, 1605	BS[IR]M.	B	exerga tocită
79.	Constantius	LRBC II, 1605	[?]SIRM.	?	officina ilizibilă
80.	Constantius	LRBC II, 1605	[?]SI[RM].	?	exerga tocită
81.	Constantius	LRBC II, 1605	[?]Si[1]RM	?	exerga fragmentară
82.	Constantius	LRBC II, 1605 sau 1610 1612	[?]SIRM. <u>M </u> [?]SIRM.	?	monedă fragmentară

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 355–361

83.	Constantius	LRBC II, 1609 sqq.	<u>M </u> ASIR[M]	A	exerga fragmentară
-----	-------------	--------------------	-----------------------	---	--------------------

*84–85.	Constantius	LRBC II, 1609	$\frac{M}{BSIRM}$	B	nr. 84: literele din exergă sunt ciudate
86.	Constantius	LRBC II, 1609 sqq.	$\frac{M}{[?]BSIRM[?]}$	B	exerga fragmentară
87–88.	Constantius	LRBC II, 1609	$\frac{M}{BSI[RM]}$	B	exerga fragmentară
89.	Constantius	LRBC II, 1609	$\frac{M}{BS[IR]M}$	B	
90.	Constantius	LRBC II, 1609	$\frac{M}{BS[IRM]}$	B	exerga tocită
91.	Constantius	LRBC II, 1609	$\frac{M}{[?]SIRM}$	?	exerga tocită
92–94.	Constantius	LRBC II, 1609 sqq.	$\frac{M}{[?]SIRM}$	?	exerga fragmentară
95–96.	Constantius	LRBC II, 1609 sqq.	$\frac{M}{[?]SIR[M]}$	?	exerga tocită
97.	Constantius	LRBC II, 1609 sqq.	$\frac{M}{[?]S[IR]M}$	?	exerga ilizibilă
98.	Constantius	LRBC II, 1609	$\frac{M}{[?]S][R]M}$	?	exerga fragmentară
99.	Constantius	LRBC II, 1610	$\frac{M}{BSIRM\cdot}$	B	
100.	Constantius	LRBC II, 1610	$\frac{M}{B[SIR]M\cdot}$	B	exerga tocită
101.	Constantius	LRBC II, 1610 sqq.	$\frac{M}{[?]SIRM\cdot}$	?	exerga fragmentară
102.	Constantius	LRBC II, 1610	$\frac{[M] \perp}{[?]SIR]M\cdot}$	?	exerga tocită
103.	Constantius	LRBC II, 1610 sau 1612	$\frac{M}{[?]SIR]M\cdot}$	?	monedă fragmentară
104.	Iulianus	LRBC II, 1611 sau 1614	$\frac{M}{BSIR[M?]}$	B	exerga fragmentară
105.	Iulianus	LRBC II, 1611 sau 1614	$\frac{[M] \mid}{BSIR[M?]}$	B	exerga fragmentară
106.	Iulianus	LRBC II, 1611	$\frac{M}{[?]SIRM\cdot}$	?	exerga tocită
107.	Iulianus	LRBC II, 1611 sau 1614	$\frac{M}{[?]SIR]M[?]}$	?	officina lipsește
108.	Iulianus	LRBC II, 1611	$\frac{M}{[?]SIR]M\cdot}$	?	exerga fragmentară
109.	Iulianus	LRBC II, 1611 sau 1614	$\frac{M}{[?]S[IRM?]}$	?	exerga distrusă
110–119.	Iulianus	LRBC II, 1611 sau 1614	$\frac{M}{[?]SIRM?}$	?	exerga distrusă
120.	Constantius	LRBC II, 1612	$\frac{M}{\cdot ASIRM\cdot}$	A	

121.	Constantius	LRBC II, 1612	$\frac{M}{\cdot A[SIRM \cdot]}$	A	exerga ilizibilă
122.	Iulianus	Cf. LRBC II, 1612	$\frac{M}{\cdot ASIRM \cdot}$	A	dar Iulianus (nu figurează în LRBC)
123–124.	Constantius	LRBC II, 1612	$\frac{M}{\cdot BSIRM \cdot}$	B	
125.	Constantius	LRBC II, 1612	$\frac{M}{\cdot BS[IR]M \cdot}$	B	exerga tocită
126.	Constantius	LRBC II, 1612	$\frac{M}{\cdot [?]SIR[M \cdot]}$	?	exerga fragmentară
127.	Constantius	LRBC II, 1613	$\frac{M}{ASIRM^*}$	A	
128.	Constantius	LRBC II, 1613	$\frac{M}{BS[IR]M^*}$	B	exerga tocită
129.	Constantius	LRBC II, 1613	$\frac{M}{B[SIR]M^*}$	B	exerga tocită
130–131.	Constantius	LRBC II, 1613	$\frac{M}{[?]SIRM^*}$	?	exerga fragmentară
132.	Constantius	LRBC II, 1613	$\frac{M}{[?]SIR[M]^*}$	?	exerga fragmentară
133.	Constantius	LRBC II, 1613	$\frac{M}{[?]SI[R]M^*}$	?	exerga fragmentară
134.	Constantius	LRBC II, 1613	$\frac{M}{[?]SIRM^*}$	?	exerga fragmentară
135.	Iulianus	LRBC II, 1614	$\frac{M}{ASIRM^*}$	A(?)	
136–138.	Iulianus	LRBC II, 1614	$\frac{M}{BSIRM^*}$	B	
139.	Iulianus	LRBC II, 1614	$\frac{M}{[?]SIRM^*}$	?	exerga fragmentară
140.	Iulianus	LRBC II, 1614	$\frac{M}{[?]SIR[M]^*}$	?	officina lipsește
141.	Iulianus	LRBC II, 1614	$\frac{M}{[?]SI[R]M^*}$	?	exerga tocită
142.	Iulianus	LRBC II, 1614	$\frac{M}{[?]SIR[M]^*}$	?	exerga tocită
*143.	Constantius	nu figurează în LRBC	$\frac{M}{A \cdot S[IRM]}$	A(?)	exerga ilizibilă

THESSALONICA

Victoriaeddauggqnn, perioada IV, 341–346

144.	Constans	LRBC I, 860	SMTS[?]	?	officina lipsește
145.	Constans	LRBC I, 861	SMTS[?]	?	officina ilizibilă
146.	Constantius	LRBC I, 862	$\frac{\text{⌘}}{SMTS \epsilon}$	€	

Fel Temp-Reparatio (Galley 1), Æ 3, 346–350

147. Constans sau Constantius	LRBC II, 1641 sau 1642	TESA	A	avers ilizibil
148. Constantius	LRBC II, 1642	TESA	A	

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 351–354

149. Constantius	LRBC II, 1675	TSA	A	
150. Constantius	LRBC II, 1675	TS _ε	ε	
151. Gallus	LRBC II, 1676	TS _ε	ε	
152–153. Constantius	LRBC II, 1677	II *TSA	A	
154. Constantius	LRBC II, 1677	II *TS _Δ	Δ	
155. Constantius	LRBC II, 1677	II *TS[?]	?	officina lipsește
156–158. Constantius	LRBC II, 1679	·S· TSA	A	
159. Constantius	LRBC II, 1679	·S· [T]SA	A	exerga fragmentară
160–162. Constantius	LRBC II, 1679	·S· TSB	B	
163. Constantius	Cf. LRBC II, 1679	·S· TSB	B	dar FH 4
164. Constantius	LRBC II, 1679	·S· TS _Γ	Γ	
*165–166. Constantius	Cf LRBC II, 1679	·S· TS _Γ	Γ	dar FH 4 (nu e în LRBC)
167. Constantius	LRBC II, 1679	·S· TS _Δ	Δ	
168–169. Constantius	LRBC II, 1679	·S· TS[?]	?	exerga fragmentară
170. Gallus	LRBC II, 1680	·S· TS _ε	ε	
171. Gallus	Cf. LRBC II, 1680	·S· T[S?]	?	dar FH 4 (nu e în LRBC), exerga ilizibilă

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 351–354

172–184. Constantius	LRBC II, 1681	A SMTS	A	
185–186. Constantius	LRBC II, 1681	A [S]MTS	A	exerga fragmentară
187. Constantius	LRBC II, 1681	A S[M]TS	A	
188–189. Constantius	LRBC II, 1681	A SMT[S]	A	exerga fragmentară
190–191. Constantius	LRBC II, 1681	A [SM]TS	A	exerga fragmentară

192.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{A}{S[MT]S}$	A	exerga tocită
193.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{A}{SM[TS]}$	A	exerga fragmentară
194.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{A}{S[MTS]}$	A	exerga fragmentară
195–198.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{A}{[SMTS]}$	A	exerga distrusă
199–208.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{B}{SMTS}$	B	
209.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{B}{SM[TS]}$	B	exerga fragmentară
210–226.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Gamma}{SMTS}$	Γ	
227.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Gamma}{[S]MTS}$	Γ	exerga fragmentară
228–229.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Gamma}{SMT[S]}$	Γ	exerga fragmentară
230–233.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Gamma}{[SM]TS}$	Γ	exerga deteriorată
234.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Gamma}{SM[TS]}$	Γ	exerga fragmentară
235–248.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Delta}{SMTS}$	Δ	
249–250.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Delta}{[S]MTS}$	Δ	exerga tocită
251.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Delta}{S[M]TS}$	Δ	exerga ciobită
252.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Delta}{SMT[S]}$	Δ	exerga fragmentară
253.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Delta}{[SM]TS}$	Δ	exerga fragmentară
254.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\Delta}{SM[TS]}$	Δ	exerga fragmentară
255–262.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\epsilon}{SMTS}$	ϵ	
263.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\epsilon}{[S]MTS}$	ϵ	exerga fragmentară
264.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\epsilon}{[SM]TS}$	ϵ	exerga tocită
265.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{\epsilon}{SM[TS]}$	ϵ	exerga distrusă
266.	Constantius	LRBC II, 1681	$\frac{?}{SMTS}$	?	officina ilizibilă
267–273.	Gallus	LRBC II, 1682	$\frac{\epsilon}{SMTS}$	ϵ	

*274–275.	Gallus	Cf. LRBC II, 1682	$\frac{\epsilon }{\text{SMT}[S]}$	ϵ	legenda Av scrisă continuu
276.	Gallus	LRBC II, 1682	$\frac{[\epsilon] }{\text{SMTS}}$	ϵ	officina ilizibilă
277.	Gallus	LRBC II, 1682	$\frac{[\epsilon] }{[S] \text{MTS}}$	ϵ	Rv ilizibil
278.	Constantius	LRBC II, 1683	[SM]TSA	A	exerga fragmentară
279.	Constantius	LRBC II, 1683	[S]MTS Γ	$\Gamma(?)$	exerga fragmentară
280.	Constantius	LRBC II, 1683	SMTS[?]	?	officina ilizibilă
281.	Constantius	LRBC II, 1683	[S]MTS[?]	?	exerga fragmentară
*282.	Constantius	LRBC II, 1683	[SM]T[S?]	?	exerga tocită (fals?)
283.	Constantius	LRBC II, 1683	[SMTS?]	?	exerga greu lizibilă
Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 355–361					
284.	Constantius	LRBC II, 1684 sau 1687	$\frac{M }{\text{SMTSA}}$	A	FH 3 sau FH 4? (conservare mediocră)
285–288.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{\text{SMTSA}}$	A	
289.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{[S] \text{MTSA}}$	A	
290.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{[S] \text{MTS}[?]}$	A sau B	exerga fragmentară
291–292.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{\text{SMTSB}}$	B	
293–294.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{\text{SMTS} \Gamma}$	Γ	
*295.	Constantius	Cf. aLRBC II, 1684 dar	$\frac{N }{\text{SMTS} \epsilon}$	ϵ	nr. 16 din <i>Ergänzungen...</i>
296–303.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{\text{SMTS}[?]}$		officina lipsește
304.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{\text{SMT}[S?]}$	?	exerga fragmentară
305.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{[S] \text{MTS}[?]}$	?	exerga fragmentară
306.	Constantius	LRBC II, 1684	$\frac{M }{S[\text{MTS}[?]}$	?	exerga ilizibilă
307.	Iulianus	LRBC II, 1685	$\frac{M }{\text{SMTS} \epsilon}$	ϵ	
*308.	Iulianus	LRBC II, 1685	$\frac{M }{\text{SMTS} \epsilon}$	ϵ	monedă surfrapată (...CAES pe Rv, sub M)
309.	Iulianus	LRBC II, 1685	$\frac{M }{\text{SMTS}[?]}$	?	officina lipsește
310.	Iulianus	LRBC II, 1685	$\frac{M }{[S] \text{MTS}[?]}$	?	exerga fragmentară
311.	Iulianus	LRBC II, 1685	$\frac{[M] }{[SMTS?]}$	?	exerga lipsește, semnul în câmp ilizibil

Fel Temp-Reparatio, FH 4, Æ 3, 355–361

312.	Constantius	LRBC II, 1687	$\frac{M }{S[MTS]A}$	A(?)	exerga greu lizibilă
313.	Constantius	LRBC II, 1687	$\frac{M }{[SM]TS\Delta}$	Δ	exerga tocită
314.	Iulianus	LRBC II, 1688	$\frac{M }{[SM]TS\epsilon}$	ϵ	exerga fragmentară
315.	Iulianus	LRBC II, 1688	$\frac{M }{[SM]TS\epsilon}$	ϵ	exerga fragmentară

HERACLEA THRACICA

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 351–354

316.	Constantius	LRBC II, 1896	[S]MHA	A	exerga fragmentară
317.	Constantius	LRBC II, 1896	SMH Γ	Γ	
318.	Constantius	LRBC II, 1896	SMH ϵ	ϵ (?)	
319.	Gallus	LRBC II, 1897	[S]MHA	A	
320.	Gallus	LRBC II, 1897	[S]MH Δ	Δ (?)	
321.	Gallus	LRBC II, 1897	SMH[?]	?	officina lipsește
322.	Gallus	LRBC II, 1897	[SMH?]	?	exerga distrusă
323.	Constantius	LRBC II, 1898	$\frac{S }{SMHA}$	A	
324.	Constantius	LRBC II, 1898 sau sau Gallus 1899	$\frac{S }{[SM]HA}$	A	Av ilizibil, Æ 2 bătut pe flan de Æ 3
325.	Constantinus	LRBC II, 1898	$\frac{S }{SMH\Gamma}$	Γ	
326.	Constantius	LRBC II, 1898	$\frac{S }{SMH[?]}$	?	exerga deteriorată
327.	Constantius	LRBC II, 1898	$\frac{S }{S[MH?]}$	?	exerga ilizibilă
328.	Constantius	LRBC II, 1898	$\frac{S }{[SM]H[?]}$	?	exerga fragmentară
329.	Constantius	LRBC II, 1898	$\frac{S }{[SMH?]}$	?	exerga ilizibilă
330.	Gallus	LRBC II, 1899	$\frac{S }{SM[H?]}$	?	exerga fragmentară
331–333.	Gallus	LRBC II, 1899 (?)	$\frac{S }{[SMH?]}$	?	exerga distrusă

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 351–354

334–336.	Constantius	LRBC II, 1900	SMHA	A	
337.	Constantius	LRBC II, 1900	SMHA	A(?)	
338.	Constantius	LRBC II, 1900	[S]MHA	A	
339.	Constantius	LRBC II, 1900	SMHB	B	
340–341.	Constantius	LRBC II, 1900	SMH Δ	Δ	
342–345.	Constantius	LRBC II, 1900	SMH ϵ	ϵ	
346–348.	Constantius	LRBC II, 1900	SMH[?]	?	officina lipsește

349.	Constantius	LRBC II, 1900	[S]MH[?]	?	
350.	Constantius	LRBC II, 1900 sau sau Gallus 1901	[S]MH[?]	?	Av ilizibil, exerga greu lizibilă
351.	Gallus	LRBC II, 1901	SMHB	B	

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 355–361

352.	Constantius	LRBC II, 1902	$\frac{M }{[SM]HA}$	A(?)	exerga fragmentară
353.	Constantius	LRBC II, 1902	$\frac{M }{S[MH]\Gamma}$	Γ	exerga fragmentară
354.	Constantius	LRBC II, 1902	$\frac{M }{[S]MH\Delta}$	Δ	exerga greu lizibilă
355–356.	Constantius	LRBC II, 1902	$\frac{M }{SMH[?]}$	?	
357.	Constantius	LRBC II, 1902	$\frac{M }{SM[H?]}$	?	exerga greu lizibilă
358.	Constantius	LRBC II, 1902	$\frac{M }{[SM]H[?]}$	?	exerga ilizibilă
359.	Constantius	LRBC II, 1902(?)	$\frac{M }{[SMH?]}$	?	exerga ilizibilă

CONSTANTINOPOLE

Fel Temp Re-paratio, FH 4, Æ 2, 351–354

360.	Constantius	LRBC II, 2030	$\frac{\Gamma' }{CONSH}$	H(?)	
361.	Constantius	Cf LRBC II, 2030 dar	$\frac{\Gamma' }{CO[N]S[?]}$	?	TEMP R-EPARATIO
362.	Gallus	LRBC II, 2031	$\frac{\Gamma' }{CONS\Gamma}$	Γ	
363.	Constantius	LRBC II, 2032(?)	$\frac{A' }{[CONS?]}$	?	exerga distrusă
364–365.	Constantius	LRBC II, 2033	$\frac{B' }{[CONS?]}$	?	exerga distrusă
366.	Gallus	LRBC II, 2034	$\frac{B' }{CONS[?]}$	?	exerga fragmentară
367.	Constantius	LRBC II, 2035	$\frac{B^* }{[C]ONS\epsilon}$	ϵ	
368.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S' *}{CONSA}$	A(?)	
369.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S' *}{CONS\epsilon}$	ϵ	
370.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S' *}{[C]ONS\Theta}$	Θ	
371.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S' *}{CONSA}$	IA	

372.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{CONS[?]}$	?	exerga fragmentară
373–374.	Constantius	Cf. LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{CONS[?]}$	?	dar TEMP R-EPARATIO
375.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{CON[S?]}$	?	exerga fragmentară
376.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{[C]ONS[?]}$	?	exerga fragmentară
377.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{[C]ONS[?]}$	?	dar Æ 3
*378.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{[C]ON[S?]}$	?	exerga fragmentară (fals?)
379.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{[C]O[N]S[?]}$	?	exerga deteriorată
380.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{[CON]S[?]}$	?	exerga deteriorată
381–383.	Constantius	LRBC II, 2037	$\frac{\cdot S \cdot}{[CONS?]}$	?	exerga distrusă
384.	Gallus	LRBC II, 2038	$\frac{\cdot S \cdot}{CONSA}$	A	
385.	Gallus	LRBC II, 2038	$\frac{\cdot S \cdot}{CONSB}$	B	
386.	Gallus	Cf. LRBC II, 2038(?)	$\frac{[S] \cdot}{CONS[?]}$	?	dar TEMP R-[EPARATIO]
387.	Gallus	LRBC II, 2038(?)	$\frac{\cdot S \cdot}{[CON]S[?]}$	?	exerga ilizibilă
388.	Gallus	LRBC II, 2038	$\frac{\cdot S \cdot}{[CONS?]}$	?	exerga ilizibilă

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 3, 351–354

389.	Constantius	LRBC II, 2039	CONS Γ	Γ	
390.	Constantius	LRBC II, 2039 sqq.	[C]ONSH	H	monedă corodată
391.	Constantius	LRBC II, 2039	CON[S?]	?	exergă fragmentară
392–393.	Constantius	Cf. LRBC II, 2039	CONS[?]	?	dar TEMP R-EPARATIO
394.	Constantius	LRBC II, 2041	CONSA $\cdot$	A	
395.	Constantius	Cf. LRBC II, 2041	CONSA $\cdot$	A	dar legenda Rv continuă
396.	Constantius	LRBC II, 2041	[CO]NSA $\cdot$	A sau Δ	
397.	Constantius	LRBC II, 2041	CONSB $\cdot$	B	
398.	Constantius	LRBC II, 2041	CONS Γ $\cdot$	Γ	
399.	Constantius	LRBC II, 2041	CONSS $\cdot$	S	
400.	Constantius	LRBC II, 2041	[CONS]S $\cdot$	S	
401.	Constantius	LRBC II, 2041	CONSH $\cdot$	H	
402.	Constantius	Cf. LRBC II, 2041	CONSI $\cdot$	I	dar R-EPARATIO(?)
403.	Constantius	LRBC II, 2041	CONSIA $\cdot$	IA	
404.	Constantius	Cf. LRBC II, 2041	CONSIA $\cdot$	IA	dar R-EPARATIO
405.	Constantius	Cf. LRBC II, 2043	$\frac{\cdot}{[C]ONSA}$	A	dar R-EPARATIO

406.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{[C]ON[S]A}$	A	dar R-EPARATIO
407.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONSB}$	B	
408.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONSB}$	B	dar R-EPARATIO
409.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{[CO]NSS}$	S	exerga fragmentară
410.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONSZ}$	Z	dar R-EPARATIO
411.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONSH}$	H	
412.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{[C]ONS\Theta}$	Θ	dar R-EPARATIO
413.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONSI}$	I	
414.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{[CO]NSI}$	I sau H	officina greu lizibilă
415–416.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONSIA}$	IA	
417.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONSIA}$	IA	dar R-EPARATIO
418.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONS[?]}$	?	officina lipsește
*419–420.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONS[?]}$	?	dar R-EPARATIO
421.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CONS[?]}$	?	dar R-EPARATIO
422.	Constantius	Cf. <i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{CON[s?]}$	?	dar R-EPARATIO
423.	Constantius	<i>LRBC</i> II, 2043	$\frac{\cdot}{[C]ONS[?]}$	?	
424–425.	Gallus	Cf. <i>LRBC</i> II, 2044	$\frac{\cdot}{CONSA}$	A	dar R-EPARATIO
426.	Gallus	Cf. <i>LRBC</i> II, 2044	$\frac{\cdot}{CONSB}$	B	dar R-EPARATIO
427.	Gallus	Cf. <i>LRBC</i> II, 2044	$\frac{\cdot}{CONS_{\Gamma}}$	$\Gamma(?)$	dar R-EPARATIO
428.	Gallus	Cf. <i>LRBC</i> II, 2044	$\frac{\cdot}{CONS_{\epsilon}}$	$\epsilon(?)$	
429.	Gallus	Cf. <i>LRBC</i> II, 2044	$\frac{\cdot}{CONSH}$	H	dar R-EPARATIO
430.	Gallus	<i>LRBC</i> II, 2044	$\frac{\cdot}{CONSIA}$	IA	
431.	Gallus	Cf. <i>LRBC</i> II, 2044	$\frac{\cdot}{[CONS?]}$	?	dar R-EPARATIO, exerga distrusă

*432.	Constantius	Cf. LRBC II, 2045 dar	$\frac{\epsilon \cdot }{\text{CONS}[?]}$	?	nr. 18 din Ergänzungen...
433.	Constantius	Cf. LRBC II, 2045	$\frac{\epsilon \cdot }{\text{CON}[S?]}$	?	dar TEMP-REPARATIO
434.	Constantius	LRBC II, 2045	$\frac{\epsilon \cdot }{[\text{CONS?}]}$	?	exerga ilizibilă

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 3, 355–361

435.	Constantius	Cf. LRBC II, 2049	$\frac{\cdot M \cdot }{[\text{CO}]NSA}$	A	dar R-EPARATIO, exerga stearsă
436.	Constantius	Cf. LRBC II, 2049	$\frac{\cdot M \cdot }{[\text{CONS?}]}$	?	dar R-EPARATIO
437.	Iulianus	Cf. LRBC II, 2050	$\frac{[\cdot M \cdot] }{[\text{C}]ONSA}$	A	dar R-EPARATIO
438.	Iulianus	Cf. LRBC II, 2041 dar	$\frac{M }{[\text{C}]ONSA}$	A	TEMP-REPARATIO, M fără puncte

NICOMEDIA

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 351–354

439.	Constantius	LRBC II, 2304	SMNA	A	
440.	Constantius	LRBC II, 2304	S[M]NA	A(?)	
441.	Constantius	LRBC II, 2304	SMNB	B	
442.	Constantius	LRBC II, 2304	[SM]N Γ	Γ	exerga fragmentară
443.	Constantius	LRBC II, 2304	SMNS	S	
444–445.	Constantius	LRBC II, 2034	SMN[?]	?	exerga fragmentară
446.	Gallus	LRBC II, 2305	SMNE	ϵ	exerga fragmentară
447–448.	Gallus	LRBC II, 2305	SMN[?]	?	exerga greu lizibilă
449.	Constantius	LRBC II, 2306	$\frac{\cdot S \cdot }{[S]M[N]B}$	Γ	exerga fragmentară
450.	Constantius	LRBC II, 2306	$\frac{\cdot S \cdot }{SMN[?]}$	?	exerga fragmentară
451.	Constantius	LRBC II, 2306	$\frac{\cdot S \cdot }{SM[N?]}$	?	exerga stearsă
452.	Constantius	LRBC II, 2307	$\frac{\cdot S \cdot }{SMNB}$	B	

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 3, 351–354

453.	Constantius	LRBC II, 2309	SMNA	A	
454.	Constantius	LRBC II, 2309	SMNB	B	
455–456.	Constantius	LRBC II, 2309	SMN Γ	Γ	
457.	Constantius	LRBC II, 2309	SMN Δ	Δ	
458.	Constantius	LRBC II, 2309	SMN ϵ	ϵ	
*459.	Constantius	LRBC II, 2309	SMN[?]	?	exerga fragmentară, litere puțin ciudate
460.	Gallus	LRBC II, 2310	SMNB	B	
*461.	Gallus	Cf. LRBC II, 2310	SMNB	B	dar TEMP-REPARATIO
462.	Gallus	LRBC II, 2310	[S]MN Δ	Δ	

463.	Gallus	LRBC II, 2310	SMNS	S	
464.	Gallus	LRBC II, 2310	SMN[?]	?	exerga fragmentară
465.	Gallus	LRBC II, 2310	[SMN?]	?	exerga distrusă

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 3, 355–361

466.	Constantius	LRBC II, 2313	<u>M </u> SMN[?]	?	exerga fragmentară
------	-------------	---------------	----------------------	---	--------------------

CYZICUS

Glor-ia Exerc-itus (2 steaguri), perioada II, 330–335

467.	Constantin cel Mare	LRBC I, 1213(?)	[SM]KA·	A	exerga tocită
------	---------------------	-----------------	---------	---	---------------

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 351–354

468.	Constantius	LRBC II, 2486 sau 2488, 2494	<u>[?] </u> SMK _Γ	Γ	semnul din câmp e șters
469.	Constantius	LRBC II, 2490	SMKB	B	
470.	Constantius	LRBC II, 2490	SMK _Γ	Γ	
471.	Constantius	LRBC II, 2490	SMK _Δ	Δ	
472.	Constantius	LRBC II, 2490	SMK[?]	?	officina lipsește
473.	Constantius	LRBC II, 2490(?)	SM[K?]	?	exerga fragmentară
474.	Constantius	LRBC II, 2492	SMK[?]	?	exerga greu lizibilă
*475.	Gallus	LRBC II, 2493	[SMK?]	?	exerga distrusă, monedă incusă
476.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> [S]MK A	A(?)	exerga fragmentară
477–478.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> SMKB	B	
479.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> [S]MK B	B(?)	exerga greu lizibilă
480.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> SMK _Γ	Γ	
481.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> SMK _Γ	Γ(?)	
482.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> SMK _€	€	
483–484.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> SMK[?]	?	exerga fragmentară
485.	Constantius	Cf. LRBC II, 2494	<u>·S· </u> SMK[?]	?	dar flan de Æ 3
486.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> [S]MK [?]	?	exerga greu lizibilă
487.	Constantius	LRBC II, 2494	<u>·S· </u> [SMK?]	?	exerga distrusă
488.	Gallus	LRBC II, 2495	<u>·S· </u> SMKA	A(?)	exerga deteriorată
489.	Gallus	LRBC II, 2495	<u>·S· </u> [S]MK B	B	

490.	Gallus	LRBC II, 2495	$\frac{\cdot S \cdot }{SMK_{\Delta}}$	Δ	
491–492.	Gallus	LRBC II, 2495	$\frac{\cdot S \cdot }{SMK[?]}$	?	exerga fragmentară
<i>Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 351–354</i>					
493–497.	Constantius	LRBC II, 2496	SMKA	A	
498–499.	Constantius	LRBC II, 2496	SMKB	B	
500–502.	Constantius	LRBC II, 2496	SMK Γ	Γ	
503.	Constantius	LRBC II, 2496	SMK Γ	$\Gamma(?)$	
504.	Constantius Cf.	LRBC II, 2496 dar	[S]M $\overline{H}$ Γ	$\Gamma(?)$	dar FH 4
505–507.	Constantius	LRBC II, 2496	SMK Δ	Δ	
508–509.	Constantius	LRBC II, 2496	SMK ϵ	ϵ	nr. 509: officina $\epsilon(?)$
510–513.	Constantius	LRBC II, 2496	SMKS	S	
514–515.	Constantius	LRBC II, 2496	[S]MKS	S	nr. 514: officina S(?)
516.	Constantius	LRBC II, 2496	[SM]KS	S	exerga fragmentară
517–519.	Constantius	LRBC II, 2496	SMK[?]	?	exerga deteriorată
520.	Constantius Cf.	LRBC II, 2496	SMK[?]	?	dar TEMP R-EPARATIO
521.	Gallus	LRBC II, 2497	SMKB	B	
522.	Gallus	LRBC II, 2497	SMK Γ	Γ	
523–524.	Gallus	LRBC II, 2497	SMK Δ	Δ	
525.	Gallus	LRBC II, 2497	SMK[?]	?	
526.	Gallus	Cf. LRBC II, 2497	SMK[?]	?	dar legenda Av e G2F și nu G5F

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 355–361

527.	Iulianus	LRBC II, 2499 sqq.	SMK[?]	?	Rv ilizibil
528–529.	Constantius	LRBC II, 2500	$\frac{* }{SMK[?]}$	?	
530.	Constantius	LRBC II, 2500	$\frac{* }{[SMK?]}$	?	exerga distrusă
531.	Constantius	LRBC II, 2502(?)	$\frac{\cdot M \cdot }{SMKA}$	A	monedă corodată
532.	Constantius	LRBC II, 2502	$\frac{\cdot M \cdot }{SMKS}$	S	
533–535.	Constantius	LRBC II, 2502	$\frac{\cdot M \cdot }{SMK[?]}$	?	
536.	Constantius Cf.	LRBC II, 2502 dar	$\frac{M }{SMK[?]}$	?	M fără puncte

ANTIOCHIA

Fel Temp Re-paratio, FH 3, Æ 2, 351–354

537.	Constantius Cf.	LRBC II, 2631	$\frac{S }{AN[?]}$	?	dar FH 4
------	-----------------	---------------	---------------------	---	----------

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 351-354

538. Constantius LRBC II, 2632(?) A[N?] ? exerga ilizibilă

Fel Temp-Reparatio, FH 4, Æ 3, 355-361

539. Constantius LRBC II, 2637 $\frac{M}{ANH}$ H

ALEXANDRIA

Fel Temp-Reparatio, FH 3, Æ 3, 351-354

540. Gallus LRBC II, 2845 ALEA A

MONEDE DETERMINABILE PARȚIAL:

A. FTR, 351-354

* 541-561. FH 3, Æ 2, Constantius *nr. 544: fals(?)
562-563. FH 4(?), Æ 2, Constantius
564. FH, Æ 2, Constantius
565-570. FH 3, Æ 2, Gallus
571. FH, Æ 2, Gallus
572. FH 3, Æ 2, Gallus(?)
573-579. FH 3, Æ 3, Constantius
580. FH, Æ 3, Constantius
581-584. FH 3, Æ 3, Gallus
585-586. FH, Æ 3, Gallus
587. Æ 3, Gallus

B. FTR, 355-361

*588-638. FH 3, Æ 3, Constantius * nr. 588: monedă incusă
639. FH 3(?), Æ 3, Constantius
640. FH 4, Æ 3, Constantius
641. FH, Æ 3, Constantius
642. FH 3, Æ 3, Constantius(?)
643-644. FH, Æ 3, Iulianus

C. FTR. 351-361

645-718. FH 3, Æ 3, Constantius
719-721. FH 3(?), Æ 3, Constantius
722-735. FH, Æ 3, Constantius

D. Gloria Exercitus

736. Æ 3, Constantius, monedă greu lizibilă

E. Monede greu lizibile și ilizibile

737. Æ 3, Constantius
738. Æ 3, Constantius(?)
739-740. Æ 2, FTR, FH

741-745. Æ 3, FTR, FH 3
 746-747. Æ 3, FTR, FH
 748-750. Æ 3, monede ilizibile

Abrevieri:

Av	Avers
Rv.	Revers
FTR	<i>Fel Temp Reparatio</i>
FH	Falling Horseman
LRBC	P.V. Hill, J.P.C. Kent, R.A.G. Carson, <i>Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498</i> , London, 1965
Ergänzungen...	E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, <i>Ergänzungen zu Late Roman Bronze Coinage</i> , în <i>Apulum</i> , XI, 1973, p. 223-236.

ANEXA II

DISTRIBUȚIA PIESELOR PE ATELIERE MONETARE:

Nr. crt.	Atelierul	Nr. piese	% din total I
1.	Treveri	1	0,18
2.	Arles (?)	1	0,18
3.	Roma	1	0,18
4.	Aquileia	12	2,22
5.	Siscia	41	7,59
6.	Sirmium	87	16,11
7.	Thessalonica	172	31,85
8.	Heraclea Thracica	44	8,14
9.	Constantinopol	79	14,62
10.	Nicomedia	28	5,18
11.	Cyzicus	70	12,96
12.	Antiochia	3	0,55
13.	Alexandria	1	0,18
Total I		540	
14.	Nedeterminabile	210	(nu se poate preciza atelierul monetar)
Total II		750 buc.	

DISTRIBUȚIA MONEDELOR PE EMITENȚI:

Nr. crt.	Emitent	Nr. piese	% din total I
1.	Constantin cel Mare	1	0,13
2.	Helena	1	0,13
3.	Constans	3	0,40
4.	Constantius II	604	82,17
5.	Constantius Gallus	83	11,29
6.	Iulian	43	5,85
Total I		735	
7.	Nedeterminabile	15	
Total II		750 buc.	

ANEXA IV

DISTRIBUȚIA MONEDELOR PE TIPURI MONETARE:

Nr. crt.	Tipul monetar	Nr. piese
1.	<i>Gloria Exercitus</i> – 2 steaguri (330–335)	1 + 1(?)
2.	<i>Pax Publica</i> (337–341)	1
3.	<i>Victoriaeddauggqnn</i> (341–346)	4
4.	<i>Fel. Temp. Reparatio</i> – Galley (346–350)	2
5.	<i>Fel. Temp. Reparatio</i> – Falling horseman (351–361)	736
6.	Nedeterminabile	5
Total		750 buc.

ANEXA V

DISTRIBUȚIA MONEDELOR PE SECVENȚE CRONOLOGICE:

Nr. crt.	Perioada	Nr. piese	% din total I
1.	330–335	1	0,15
2.	337–341	1	0,15
3.	341–346	4	0,62
4.	346–350	2	0,31
5.	351/352–354	439	68,38
6.	355–360/361	195	30,37
Total I		642	
7.	Monede care nu se pot data cu exactitate 108		
Total II		750 buc.	

ANEXA VI**DISTRIBUȚIA MONEDELOR PE ATELIERE ȘI SECVENȚE
CRONOLOGICE:**

	330-335	337-341	341-346	346-350	351/352-354	355-360/361	nedatabile	TOTAL
Treveri		1						1
Arles						1(?)		1
Roma					1			1
Aquileia					7	4	1	12
Siscia			1		24	16		41
Sirmium					25	61	1	87
Thessalonica			3	2	135	32		172
Heraclea					36	8		44
Constantinopol					75	4		79
Nicomedia					27	1		28
Cyzicus	1				59	10		70
Antiochia					2	1		3
Alexandria					1			1
Nedeterminabile					47	57	106	210
TOTAL	1	1	4	2	439	195	108	750

DISTRIBUȚIA MONEDELOR PE ATELIERE ȘI EMITENȚI:

	Constantin cel Mare	Helena	Constans	Constantius II	Gallus	Iulian	Nedeterminabile	TOTAL
Treveri		1						1
Arles				1				1
Roma				1				1
Aquileia				10	1	1		12
Siscia				29	7	5		41
Sirmium				62		25		87
Thessalonica			3	147	14	7	1	172
Heraclea				33	9		2	44
Constantinopol				62	15	2		79
Nicomedia				19	9			28
Cyzicus	1			56	12	1		70
Antiochia				3				3
Alexandria					1			1
Nedeterminabile				181	15	2	12	210
TOTAL	1	1	3	604	83	43	15	750

LE TRÉSOR MONÉTAIRE DE MOLDOVA NOUĂ (IV-E SIÈCLE AP. J.-C.)

Résumé

Nous publions et discutons ici un trésor monétaire romain du IVe siècle ap. J.-C., trouvé à Moldova Nouă (Dacie de Sud-Ouest), sur la rive du Danube et gardé au musée de Timișoara. Il comprend 750 pièces en bronze, AE 2 et AE 3, dont on a classifié complètement 540 et partiellement 197.

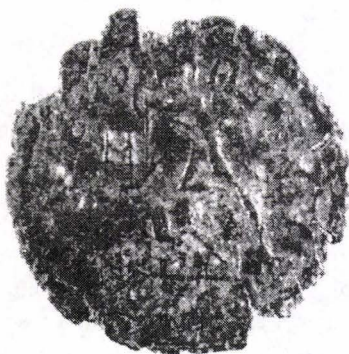
L'annexe I étale le catalogue complet du trésor. Sa structure est détaillée dans les annexes II–VII. Quelques monnaies présentent certaines particularités (nos 143, 166, 274, 295, 308, 420, 432, 475, 588), ou semblent être des pièces fausses (nos 84, 282, 378, 459, 461, 544). Les plus remarquables se trouvent illustrées dans les planches.

La plupart des monnaies datent des années 351–361. Le trésor doit avoir été enfoui peu après 357. Dans la région il y a des certains trésors contemporains, pourtant on n'arrive pas à encadrer le nôtre dans un horizon de trésors.

Le groupement des pièces par ateliers de monnaie est assez peu commun pour cette zone géographique. Le trésor semble avoir été accumulé rapidement dans le Sud-Est des Balkans. Sa présence à Moldova Nouă témoigne une fois de plus de l'appartenance du Banat à l'Empire romain durant le IVe siècle ap. J.-C.

Illustrations

Planches I–V: Monnaies du trésor de Moldova Nouă, 2x1 (les numéros sont ceux du catalogue).

84

143

166

Planşa I

274

282

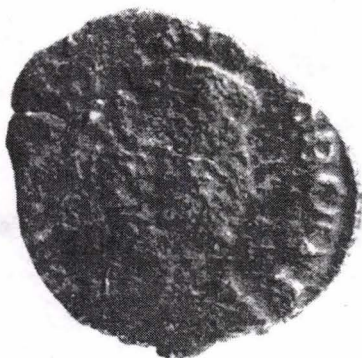

295

Planşa II

378

308

420

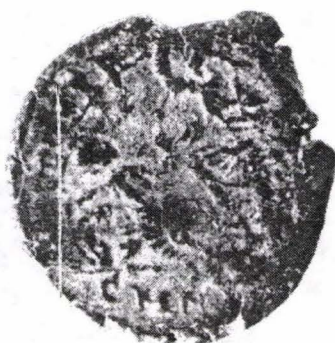
Planşa III

432

459

461

Planşa IV

475

544

588

Planşa V

În perioada de după părăsirea Daciei de către romani, pronunțatul proces de decadență și ruralizare a orașelor din fost provincie a avut ca efect deplasarea treptată a centrului de greutate a vieții economice și sociale din fostele centre urbane spre mediul rural, mai adecvat modului de viață al populației locale cât și cerințelor impuse de cursul evenimentelor istorice ulterioare.

În Banat, ca și în alte zone ale fostei provincii, așezările daco-romane se înfiripă sau continuă să existe în preajma sau pe locul fostelor așezări din sec. II–III d. Hr. de-a lungul aceluiași cursuri de apă, fie pe terase înalte, fie pe cele joase, având aceeași structură – de așezări deschise, nefortificate.

O altă categorie de așezări daco-romane se constituie la sfârșitul sec. III și în sec. IV – V d. Hr., pe locuri nepopulate în timpul provinciei, inclusiv în Banat.

Atribuirea lor populației romanice se sprijină, în primul rând, pe prezența elementelor culturii materiale de pregnantă tradiție romană, a unor reminiscențe de factură dacică, cât și pe absența produselor specifice triburilor sarmatice sau germanice.¹

Pentru Banat, teritoriu cuprins între Dunăre, Mureș și Tisa, istoriografia este unanim de acord că zona a fost controlată și stăpânită de Imperiul Roman pe tot parcursul sec. III–IV d. Hr.

Acest teritoriu avea numeroase așezări rurale care și-au continuat neîntrerupt existența și după retragerea administrației romane, fiind lăsat ca zonă tampon în fața primelor valuri ale popoarelor migratoare.

Locuințele din aceste așezări, prin tipul construcției, prin anexele și inventarul lor, vin să sprijine acest demers în favoarea apartenenței etnice a așezărilor rurale, anume populației daco-romane și descendenței sale directe, populația românească formată în spațiul bănățean.

În acest sens este necesară o prezentare a celor mai semnificative tipuri de locuințe descoperite într-o serie de așezări reprezentative din Banat.

Prezentarea așezărilor este făcută cronologic pentru două perioade distincte (sec. III – V d. Hr. și sec. VI – IX d. Hr.) cât și în ordine alfabetică în interiorul fiecărei perioade.

Comuna Grădinari (jud. Caraș-Severin) – punctul „Săliște” 2.

Așezarea este amplasată pe malul stâng al Carașului, la cca. 500 m sud

de comună. Locuirea din acest punct nu suprapune sub raport stratigrafic, complexe aparținând altor epoci istorice.

Locuințele apar imediat sub sol, la numai 0,20 – 0,35 m, conturul lor fiind uneori greu de delimitat, atunci când chirpiciul este absent.

Gropile acestora se adâncesc în lutul galben nisipos între 0,40–0,65 m de la nivelul antic de călcare, încadrându-se în tipul locuințelor de suprafață, cu groapa semiadâncită și cu pereții acesteia ușor oblici.

Planul locuințelor este fie dreptunghiular (L. 3, L.4, L.6) cu dimensiuni cuprinse între 7 x 4,25 m (L.6) și 3,60 x 2,20 (L.4), fie de plan aproape pătrat (cazul locuințelor L.2 și L.5), cu dimensiuni apropiate (2,80 x 2,60 m). Colțurile locuințelor sunt rotunjite³.

Pereții sunt din nuiele, peste care s-a aplicat un strat compact de lut bine întins. Suprastructura de rezistență a pereților și acoperișul era formată din bârne care după urmele carbonizate descoperite în interiorul locuințelor L.1, L.2 și L.4 nu depășea grosimea de 15 cm.

Luând în considerare adâncimea la care se afla fundul locuințelor (0,40 – 0,65 m de la nivelul antic de călcare), bârnele din suprastructura acestora, mai sus menționate, cât și fragmentele de pereți din chirpici prăbușiți în interiorul lor (L.3, L.4 și L.5), autorul cercetărilor de la Grădinari, consideră că tipul de locuință din această așezare este cel de suprafață.⁴

Doar în două din locuințele cercetate au fost descoperite instalații de foc (L.4 și L.5).

Astfel, în colțul de sud-vest al locuinței L.4 a fost dezvelită o vatră cu diametrul de 1 m. Aceasta este construită din lut galben, pe un pat din pietricele de râu, peste care s-a aplicat un strat de lipitură, fără urme de refacere, de culoare brun-cărămizie și consistență dură (aproape vitrificat).

În colțul de nord-est al locuinței L.5 s-au păstrat urmele unei vetre construite din trei pietre alungite, cu suprafața dreaptă, dispuse în forma literei „U”.

O singură groapă menajeră de interior a fost depistată în locuința L.4. Această groapă are diametrul de 0,60 m și pereții drepecți, ce se adâncesc până la 1,10 m față de nivelul actual de călcare. Gura gropii se conturase pe fundul locuinței, la 0,80 m.

Sfârșitul locuirii de la Grădinari – „Săliște” a fost violent, prin incendiere, fapt relevat de stratul de arsură din locuințe și resturile bănelor carbonizate.

Așezarea descoperită aici este încadrată, pe baza inventarului locuințelor cercetate (îndeosebi ceramica), în perioada sec. III – IV d. Hr.

Sat Hodoni (com. Satchinez, jud. Timiș) – punctul „Pustă” 5.

Pe platoul numit „Pustă” se suprapun două așezări: prima cu un nucleu fortificat, datează din epoca bronzului; a doua așezare, deschisă, se datează în sec. III – IV. d. Hr.

Cercetările efectuate în așezarea de sec. III – IV d. Hr., au dus la degajarea a unsprezece locuințe, dintre care opt bordeie, două semibordeie și o locuință de suprafață.

Toate locuințele cercetate au formă dreptunghiulară și colțurile rotunjite.⁶ Excepție face bordeiul nr. 3, singurul complex cu două faze de folosință.

Prima fază a acestuia are formă trapezoidală, cu colțurile rotunjite, apropiindu-se de un oval. În faza a doua se revine la forma dreptunghiulară.

Trei din bordeie (nr. 1, 2 și 9) erau compuse din două încăperi, despărțite de un perete de lut cruțat, lat de 20–25 cm.

Gropile bordeiilor sunt de obicei săpate în stratul de lut viu până la o adâncime de cca. 1,50 m de la nivelul actual de călcare.

Dimensiunile bordeiilor oscilau între 3,20 – 4 m lungime și între 2 – 3 m lățime.

Cele două semibordeie (nr. 4 și nr. 10) au baza la o adâncime cuprinsă între 0,9 – 1 m. Semibordeiul nr. 10, dreptunghiular cu colțurile rotunjite, având dimensiuni reduse (2,40 x 1,50), suprapune o groapă de provizii din epoca bronzului. În umplutura sa a fost descoperită o importantă cantitate de bucăți de zgură. Posibil ca semibordeiul nr. 10 să fi folosit drept spațiu anexă al unui atelier metalurgic aflat undeva în apropiere.⁷

Locuința de suprafață (nr. 5), singura descoperită în așezare, avea baza la o adâncime de 0,30–0,40 m de la nivelul actual de călcare și se remarcă prin cantitatea mare de fragmente ceramice aflate în spațiul său. Dimensiunile ei (6 x 4 m) generoase în comparație cu cele ale bordeiilor, conturează un dreptunghi, probabil cu două încăperi.

În ceea ce privesc instalațiile de foc din locuințe, au fost descoperite urmele a patru vetre, distruse parțial din vechime și aflate în bordeiele nr. 1, 3, 4 și 6. Vetrele din bordeiele 1 și 3 aveau forma ovală, cu axele de 1,20 x 1 m, respectiv 1,70 – 1,50 m.

În exteriorul locuințelor, dar în imediata lor apropiere, au fost descoperite trei vetre de foc, un cuptor de pâine și un cuptor de olar, care deserveau comunitatea.

Tot în apropierea locuințelor au fost depistate 16 gropi de provizii și 7 gropi menajere.⁸

Locuințele și anexele lor întăresc imaginea unei comunități rurale daco-romane stabile și prospere pentru secolul IV în câmpia Banatului.

Moldova Veche (jud. Caraș-Severin) – „Vinograda – Vlaskicrai”⁹.

În raza cercetată, așezarea nu suprapune, stratigrafic, complexe aparținând altor epoci.

Din cele cinci locuințe cercetate, patru dintre ele fac obiectul perioadei prezentate.

Forma locuințelor este rectangulară (L.1, L.5), patrulateră cu colțurile rotunjite (L.2) sau ovală (L.4).

Locuințele apar la 0,25 – 0,40 m sub solul arat. Gropile locuințelor se adâncesc în lutul galben, de la nivelul antic de călcare, între 0,45 și 0,55 m (pentru L.1, L.4 și L.5); excepție face L.2, a cărei groapă se adâncește la 0,25 m. Având în vedere adâncimea gropilor de locuințe de la nivelul antic, apreciem că tipul de locuință întrebuintat este cel de semibordei (L.1, L.4, L.5); doar L.2 se încadrează în tipul locuințelor de suprafață. Fundul semibordeiilor, ușor albiat, coboară la adâncimi cuprinse între 0,75 și 1 m sub nivelul actual.

Dimensiunile semibordeiilor sunt cuprinse între 4,20 – 4,60 m lungime și 2,80 – 4 m lățime.

Excepție face locuința de suprafață – L.2, de mai mici dimensiuni, respectiv 2,50 x 2,20 m.

Locuințele aveau, probabil, pereți construiți dintr-o rețea de nuiele împletite, cu diametrul între 2 – 5 cm, peste care s-a aplicat un strat compact de lipitură de lut (chirpic). Nu au fost găsite gropi de la parii ce susțineau locuința și acoperișul.¹⁰

Toate cele patru complexe au în interior instalații de foc, sub forma unor vetre deschise, construite din lut galben pe un pat de pietricele de râu, peste care s-a aplicat un strat de lipitură fără urme de refacere, de culoare brun-cărmizie și consistență dură.

Ca formă, vetrele sunt ovale, cu dimensiunile de 0,80 – 1,10 m (în semibordeiul L1), rotunde (semibordeiele nr. 4 și 5), cu diametrele de 1 m, respectiv 0,70 m. Ele sunt plasate pe latura sudică a semibordeiilor.

Doar în locuința L.2, vatra e plasată în centrul încăperii și are o formă pătrată, cu laturile de 0,50 x 0,50 m.

În semibordeiul nr. 4, pe latura N-V, a fost descoperit un cuptor de copt pâine. Era de formă rotundă, ușor alungit spre gura de servire, cu dimensiunile de 1 x 1,15 m. Săpat în pământul galben, conturul lui apare la 0,35 m de nivelul de călare actual. Pereții se păstrează pe o înălțime de 20 cm, având o grosime de 1,5 – 2 cm, cu o ușoară înclinație spre interior. Vatra păstrată intactă, cu aspect vitrificat, se afla la 0,50 m adâncime.

Alături de vetrele deschise pentru foc, în interiorul semibordeiilor au fost descoperite patru gropi pentru păstrarea alimentelor. Dintre acestea, două gropi au aparținut semibordeiilor nr. 1, și câte una în semibordeiele nr. 4 și nr. 5. De formă rotundă sau ovală, ele aveau adâncimi cuprinse între 0,90 cm și 1,80 m față de nivelul actual de călare.¹¹

Această așezare, prin tipul de locuințe și inventarul lor se încadrează în categoria așezărilor rurale prezente în număr mare pe teritoriul Banatului.

Începutul existenței ei poate fi plasat la mijlocul sec. III d. Hr. cunoscând o maximă înflorire la mijlocul sec. IV d. Hr. și continuând să ființeze până la începutul sec. V d. Hr.

Timișoara – punctul „Cioreni”.¹²

Punctul „Cioreni” reprezintă un promontoriu ce domina câmpia joasă din apropierea gării Ronaț – Triaj.

Aici s-au descoperit mai multe locuințe și anexe gospodărești ce aparțineau unei așezări daco-romane (sec. III – IV d. Hr.).

Au fost dezvelite integral 4 locuințe dintre care 3 de tip bordei și o locuință semibordei.

Locuințele aveau o formă qvasidreptunghiulară, cu dimensiunile cuprinse între 2,75 – 4 m lungime și 2,50 – 3,75 m lățime.

Cavitatea săpată în vederea construirii locuințelor coboară la 0,60 sau 0,80 m sub limita inferioară a stratului de cultură. Excepție face bordeiul nr. 4, care prezintă trei nivele de refacere. Primul nivel atinge adâncimea de 1,35

m; în ultima fază, locuința a avut două încăperi (adâncime 0,80 m). Fiecare nivel este marcat printr-o refacere realizată prin lipitură de lut de cca. 1–3 cm. La bordeiele nr. 2 și nr. 3 se păstrează urmele gropilor stâlpilor centrali care susțineau acoperișul, cu diametre între 50, respectiv 25 cm, cât și ale parilor care susțineau stâlpii centrali.

În bordeiul nr. 2 s-au descoperit gropile de la stâlpii de pe laturile de sud și nord care sprijineau scheletul pereților.

Diametrul varia între 15–20 cm. Stâlpii erau uniți între ei printr-o lipitură de lut.

Acoperișul, din paie sau stuf, era fixat pe un schelet ridicat în jurul unui stâlp central.

Vetrele de foc lipsesc din interiorul locuințelor, excepție făcând semibordeiul nr. 1, unde în peretele de vest al locuinței a fost scobită o vatră, distrusă însă din vechime.

Așezarea de la Timișoara – Cioreni alături de cea de la Hodoni constituie dovezi grăitoare despre continuitatea de viață a populației daco-romane în câmpia Banatului.

Cercetări în așezări ale populației locale din sec. III – IV d. Hr. unele continuând să existe și în sec. V d. Hr. au fost efectuate și în șantierele arheologice de la Timișoara – Freidorf și Timișoara-Fratelia, ca și la Jabăr (com. Boldur), unde așezarea de sec. IV d. Hr. se continuă până în sec. VII–VIII d. Hr.¹³

În toate așezările cercetate forma de locuire predominantă continuă să fie bordeiul sau semibordeiul având forma rectangulară, cu colțurile rotunjite, și mai puțin locuințele de suprafață.

Mai rar apare, ca formă, locuința de plan oval, sau chiar circular.

Un calcul procentual dovedește că două treimi din locuințele cercetate în aria bănățeană aparțin categoriei bordeielor și semibordeielor și doar o treime poate fi inclusă în categoria locuințelor de suprafață.

Există așezări în care cele două tipuri principale de locuință coexistă în raporturi diferite după cum există și așezări în care unul din cele două tipuri este clar dominant. Astfel, la Grădinari (jud. Caraș-Severin), toate locuințele cercetate aparțin tipului de suprafață, pe când la Hodoni (jud. Timiș), cu o singură excepție, locuințele sunt de tip bordei.

În câteva cazuri s-au descoperit locuințe-bordei cu două încăperi sau altele prezentând urme de refacere, (Hodoni - Jud. Timiș).

Dintre anexele interioare ale locuințelor, instalația de foc este prezentă în mai bine de jumătate din cazuri. Ea se prezintă, de regulă, sub forma unei vetre deschise, la nivelul podinei, plasată de obicei într-un colț, mai rar central.

Vetre exterioare și cuptoare s-au descoperit în imediata vecinătate a unor locuințe, pe care desigur le deserveau.

Gropile de provizii, de forme și dimensiuni diverse, apar ca numeroase în aceste așezări, unele fiind plasate chiar în interiorul locuințelor (Gornea, Jud. Caraș-Severin).

Ca o primă concluzie, se constată că în toate aşezările rurale daco-romane, dintre care unele îşi prelungesc existenţa până la sec. V d. Hr., populaţia îşi perpetuează vechile forme de locuire: locuinţe construite la suprafaţa solului, semibordeie şi bordeie adânc săpate în pământ.

În Dacia intracarpatică analogii apar în aşezările de la Mugeni (jud. Harghita), Archiud (jud. Bistriţa-Năsăud), Sebeş şi Obreja (jud. Alba), cât şi în Oltenia, la Cioroiul Nou şi Verbiţa.¹⁴

Aşa cum rezultă din cele prezentate, până în a doua jumătate a sec. IV d. Hr., aşezările din Banat cunosc o dezvoltare deosebită care însă se alterează pentru următoarele două secole.

Această situaţie are drept cauză invazia hunică cu toate consecinţele politice, sociale şi economice care au urmat.

O parte din aşezările bănăţene au fost pustiite, fapt care a determinat populaţia autohtonă să se retragă în zone mai ferite, de deal şi de munte, din calea valurilor succesive de populaţii migratoare.

Doar aşa se pot explica puţinele descoperiri arheologice pentru perioada sec. V–VI d. Hr. în Banat.

Faptul că, începând cu sec. VII d. Hr., populaţia autohtonă românească îşi face, din nou, tot mai simţită prezenţa printr-o serie de aşezări mai numeroase în zonele colinare (Lugoj, Gătaia – Jud. Timiş), de deal şi de munte (Gornea, Ilidia şi depresiunea Oraviţa – Jud. Caraş-Severin), nu este întâmplător. Explicaţia poate fi acel nucleu de populaţie autohtonă care, odată cu relativa stabilizare a climatului politic, revine în vechile aşezări, inclusiv în cele de câmpie (Jabăr – Jud. Timiş şi Ielnac – Jud. Arad).

Pentru aceste considerente este necesară o trecere în revistă a celor mai semnificative aşezări din perioada sec. VI–IX d. Hr.

Arad-Vladimirescu (localitate suburbană). Punctul „La cetate”¹⁵. Pe un platou ce se ridică între două foste braţe ale râului Mureş a fost descoperită o fortificaţie de pământ şi lemn, folosită drept refugiu pentru populaţia românească din sec. IX–X d. Hr.

La Arad – Vladimirescu, sub fortificaţia de sec. IX–X d. Hr., a fost dezvelită parţial şi o aşezare românească anterioară acesteia, datată în sec. VIII–IX d. Hr.

Din cele trei locuinţe cercetate rezultă, ca forme, două pătrate cu colţurile rotunjite (pentru bordeie) şi un dreptunghi cu colţurile rotunjite (pentru semibordei).

Semibordeiul are dimensiunile de 3,80 x 3 m. La adâncimea de 1,90 m a fost surprinsă pardoseala locuinţei, realizată prin luiture.

În evoluţia în timp a semibordeiului se observă două faze de locuire. După ce a fost folosită o perioadă de timp, locuinţa a fost abandonată. Acest lucru se observă prin depunerea unui strat de pământ cenuşiu, amestecat cu fragmente ceramice şi cu bucăţi de cărbune. Peste acest strat se suprapune un alt strat de pământ, mai închis la culoare şi mult mai dens. Se pare că stratul acesta a fost bătut şi întrebuiţat în a doua fază de locuire a semibordeiului¹⁶.

Gropile bordeielor își au nivelul de pornire la - 1,30 - 1,40 m față de actualul nivel de călcare. Față de vechiul nivel de călcare, ele se adâncesc cu aproximativ 0,50-0,60 m.

La cele două bordeie au fost găsite gropi de pari cu diametrul în jur de 20 cm și care se adânceau față de pardoseală cu aproximativ 25-35 cm. În aceste gropi erau înfiți parii pentru susținerea acoperișului care, probabil, era în două ape.

În zona colțurilor de N-V ale bordeielor, respectiv N-E pentru semi-bordei, au fost descoperite urmele unor vetre de foc, constând din pietre de diferite dimensiuni care reprezentau căptușeala pereților de la margine cât și fragmente din calota cuptorului. Pe baza materialelor recuperate se poate trage concluzia că acestea au aparținut unor cuptoare de tip „pietrar”.

În interiorul uneia din locuințe a apărut o platformă cu cca. 20-25 cm mai înaltă decât pardoseala bordeiului.

În aceeași locuință, în apropierea cuptorului, a apărut o groapă de formă ovoidală, groapă ce se adâncește cu aproximativ 15 cm față de nivelul podelei. Probabil aceasta a fost făcută pentru strângerea cenușei și a resturilor menajere.¹⁷

Nivelul de depunere ce înconjoară locuințele, cele două faze de refacere ale semibordeiului cât și intersectarea unuia dintre bordeie de către o altă locuință ulterioară demonstrează o locuire îndelungată a așezării de la Arad-Vladimirescu.

Felnac (jud. Arad).¹⁸ Stațiunea arheologică se află la 1 km N-V de localitate, pe o terasă ce se ridică la aproximativ 200 m de râul Mureș.

Așezarea de sec. VII-VIII d. Hr. suprapune alte locuiri aparținând sec. III-IV d. Hr. și sec. I î. Hr. - I d. Hr.

Din așezarea de sec. VII-IX d. Hr. au fost dezvelite două locuințe de aspect oval, având diametrul mare de aproximativ 4,50 și cel mic de cca. 3 m.

Nivelul de călcare al bordeiului B.1 se afla la o adâncime de 0,80 m în timp ce fundul bordeiului B.2 se afla la 1,60 m față de actualul nivel de călcare. Vatra de călcare a bordeielor era impermeabilizată prin intermediul unui strat de lut bătătorit. În pământul de umplutură al bordeiului B.1 a fost găsită multă cenușă ce provine de la distrugerea prin incendiere a locuinței.

Fiecare locuință-bordei avea câte o vatră de foc, de formă circulară (diametrul de cca. 40-60 cm), realizată dintr-un rând de pietre de râu peste care s-a aplicat un strat de lipitură din lut. La vetre s-au constatat straturi de lipitură suprapuse, încât crusta ajungea până la grosimea de 10-15 cm, dovadă certă a îndelungatei folosințe a respectivelor vetre de foc.

Cea mai mare parte a materialelor recuperate (mai ales ceramica) se încadrează cronologic pe durata secolelor VII-VIII d. Hr., pentru așezarea de la Felnac aceasta fiind perioada de maximă înflorire.¹⁹

Gornea (com. Sichevița Jud. Caraș-Severin) - punctul „Căunița de Sus”.²⁰ Acest punct se află pe o terasă mijlocie din clisura superioară a Dunării.

Cercetările efectuate au dat la iveală o importantă locuire prefeudală și feudal timpurie.

Locuirea prefeudală de la „Căunița de Sus” cuprinde ambele tipuri importante de locuire: locuința bordei și locuința de suprafață.

Din cele 11 locuințe descoperite, 10 sunt de tip bordei (și varianta semibordei), doar o singură locuință fiind de suprafață.

Gropile celor 10 bordeie au fost săpate la adâncimi variabile, cuprinse între 0,35 și 1,10 m.

Din punct de vedere al formei, locuințele de la Gornea – „Căunița de Sus” se încadrează în trei categorii:

Complexele de formă rectangulară, rotunjite la colțuri, cum sunt complexele de locuire notate B.1, B.2, B.4, B.6 și B.7; reprezentative pentru această grupă sunt locuințele – bordei B.1 și B.6, prevăzute cu mai multe instalații pentru foc, care corespund unor faze de reconstrucție a bordeiilor respective.²¹

În această grupă a locuințelor cu plan rectangular, poate fi încadrată și locuința de suprafață denumită Platforma 11.

Complexele de formă ovală – sunt complexele de locuire notate B.5, B.8, B.9 și eventual B.10 (cu plan greu de fixat).

Complexele de formă circulară: – locuința – bordei notată B.3, compusă din două încăperi.

Dimensiunile locuințelor – bordei sunt cuprinse între 1,60 x 1,35 m (B.9) și 4,50 x 3,25 m (B.6).

În ceea ce privește locuința de suprafață numită Platforma 11, aceasta este o alcătuire din țigle și pietre dispuse în formă dreptunghiulară, cu dimensiuni aproximative de 4,20 x 2,35 m și grosimea de 0,15 m.

În ceea ce privește modul de construcție al complexelor de locuire tip bordei, se observă că, indiferent de adâncimea lor, pereții laterali și podeaua erau aliniate, iar acoperișul se sprijinea pe stâlpi de lemn – după cum dovedesc gropile din centrul și marginea unor bordeie.

În majoritatea locuințelor nu s-au descoperit urme care să dovedească podirea lor. Excepție face B.1, de unde provin mai multe fragmente de lipitură de la podeaua de lut.

În ceea ce privește instalațiile auxiliare din interiorul locuințelor, se remarcă faptul că, în aproape toate locuințele de la Gornea – „Căunița de Sus” au fost amenajate, pe una dintre laturi sau într-un colț – de regulă opus intrării, instalații pentru foc de diferite tipuri. Majoritatea instalațiilor de foc de la Gornea erau într-un stadiu avansat de distrugere. Conform tehnicii de construcție a instalațiilor pentru foc, acestea se împart în trei categorii: cuptoare – pietrar; cuptoare amenajate în peretel bordeiilor sau într-un bloc de pământ cruțat (cuptorite sau cotlonite); vetre simple amenajate.

La Gornea – „Căunița de Sus” – în categoria cuptoarelor pietrar a fost dezvelită o singură instalație tipică. Aceasta se afla în B.1 – în prima fază de existență a bordeiului. Vatra era din pietre, având axele de 1 x 1,25 m. Ea era înconjurată de alte pietre legate între ele sau lipite cu lut, care probabil, formau pereții laterali ai cuptorului.

În locuința B.1 sunt prezente toate cele trei tipuri de instalații pentru foc – corespunzătoare celor trei faze succesive de refacere. Ele se datează diferit, în funcție de fazele funcționării bordeiului.²²

Cuptoarele săpate sau scobite în peretele bordeiului – constituie tipul cel mai răspândit în așezarea de la „Căunița de Sus”. În general, aceste cuptoare au forma rotundă, ușor ovală. Dimensiunile lor sunt cuprinse între 1.10 – 1.50 m. Ele sunt scobite într-unul din pereți sau în colțul bordeiului.

În locuința B.1 exista un astfel de cuptor în faza a doua a bordeiului. Luturile succesive denotă o folosire îndelungată. Cuptoare similare apar în B.3 și B.5. În B.6 apar trei cuptoare de tipul săpat, fiecare pe altă latură a locuinței – bordei.

Vetrele simple sunt prezente la „Căunița de Sus” prin două instalații de acest tip. Astfel, în locuință – bordei B.1 – în ultima ei fază, s-a găsit o asemenea vatră simplă. Avea forma unei grupări de pietre de râu, cu urme de ardere, așezate în jurul unei adânciri în podea. Forma vetrei – posibil ovală, cu dimensiuni de 1,50 x 0,50 m.

Cealaltă vatră simplă s-a găsit în locuința bordei B.2. Fapt semnificativ, vatra era pavată cu cărămizi romane refolosite.²³

Așezarea veche românească de la Gornea – „Căunița de Sus”, și-a început existența în secolul al VII-lea d. Hr., durând, pe vatra inițială, până la sfârșitul secolului al VIII-lea d. Hr..

Gornea (com. Sichievița, jud. Caraș-Severin) – punctul „Zomonite”.²⁴

Acest perimetru se află la cca. 3 km spre sud de vatra actuală a Gornii, pe terasa joasă a văii pârâului Camenița. Pe acest spațiu s-au succedat două locuiri distincte din punct de vedere cronologic: o locuire prefeudală, datată în sec. VIII–X d. Hr. și o locuire feudal-timpurie, încadrată cronologic între sec. XI–XIII d. Hr.

Prima locuire, prefeudală, a fost documentată prin dezvelirea a trei complexe, numerotate B.2, B.7, și B.8., intercalate printre complexe feudale.

Locuința – bordei (B.2), avea o formă ovală, cu groapa ușor albiată și axa orientată pe direcția N–E / S–V. Dimensiunile celor două axe erau de 4,60 x 2,90 m, locuința fiind adâncită până la 0,80 m de la baza stratului de cultură. În interior nu s-au găsit urme de instalații de foc.²⁵

Locuința nr.7 – de suprafață, avea o formă rectangulară, cu dimensiunile de 3,25 x 2,30 x 0,45 m. Colțurile sale erau rotunjite și era orientată pe direcția N–E / S–V.

În interiorul complexului, ca și în jurul său, au fost descoperite, pe lângă numeroase fragmente ceramice, și aproximativ 35 kg de zgură de fier. Tot în această locuință s-a găsit și o statueta de bronz care, după tehnică și factură, aparținea epocii romane.²⁶

În interiorul locuinței nr.7, pe latura lungă, înspre colțul estic, a fost descoperit un cuptor având formă piramidală, cu profilul trapezoidal și baza mare în jos. Dimensiuni: diagonala bazei 0,90 m; diagonala în partea superioară 0,40 m și înălțimea de 0,95 m. Vatra era puternic arsă. Pe vatră și la gura cuptorului au fost găsite mai multe pietre.

Atât în interior cât și în imediata apropiere a acestui cuptor au fost descoperite numeroase bucăți de zgură de fier, având dimensiuni diferite.²⁷

Locuința nr.8 – avea o formă de pară, observându-se o ușoară alungire pe direcția N-V / S-E. Dimensiunile sale au fost de 3,90 x 1,75 m.

Așezarea prefeudală de la Gornea – „Zomonite” era compusă din semibordeie și locuințe de suprafață, fiecare locuință prezentând alt plan constructiv.

Raportată la celelalte puncte de interes arheologic, se pare că locuirea de la „Zomonite” continua așezarea mai timpurie de pe terasa de la Gornea – „Căunița de Sus”.

Jabăr (com. Boldur, jud. Timiș) – punct „Cotun”.²⁸

În acest punct se suprapun mai multe nivele de locuire, începând cu epoca bronzului, sec. III-IV d. Hr. și prelungindu-se până în prefeudal, sec. VI-VIII d. Hr.

Între complexele cercetate se află cinci semibordeie feudale care prezintă același plan constructiv – un contur patrulater, neregulat, cu colțurile rotunjite și dimensiuni de 4 x 3,5 m.

Groapa semibordeiilor cobora până la o adâncime de 0,80 – 1 m față de nivelul de călare actual.

Semibordeiul nr. 6 cuprindea două nivele de locuire:

- primul nivel (între 1–0,79 m) – conținea ceramică lucrată manual (sec. V d. Hr.).

- nivelul al doilea (între 0,70 – 0,35 m) – conținea ceramică lucrată la roată (sec. VI-VIII d. Hr.).

În trei semibordeie (nr. 3, 5 și 6) au fost descoperite instalațiile de încălzire, amenajate din pietre de râu sub care se afla uneori o vatră din lut ars, de formă discoidală, cu suprafața netezită, bine conservată (semibordeiul nr. 3).

La cuptorul-pietrar din semibordeiul nr.6 au fost observate două faze în construirea vetrei, respectiv refaceri succesive, corespunzătoare celor două nivele de locuire ale semibordeiului.

Descoperirile de la Jabăr fac dovada existenței unei localități rurale autohtone cu o lungă evoluție în timp (sec. V-VIII d. Hr.)²⁹.

Lugoj (jud. Timiș) – punct „Știuca Veche”³⁰

Situl arheologic aflat în marginea pârâului Știuca Veche este situat la doi km SE de municipiul Lugoj.

Bordeiele descoperite aici au fost afectate de un canal colector construit în zona respectivă, astfel că forma și dimensiunile exacte ale acestora nu au putut fi reconstituite. Partea păstrată a bordeiilor prezintă o formă ovală, cu axul lung între 2,30 – 2,60 m, iar cel scurt între 1,40–1,60 m. Adâncimea acestor bordeie este cuprinsă între 0,30–1,10 m de la nivelul actual de călare.

La unele bordeie apar la extremitățile axului lung, una sau două rânduri de terase interioare, cruțate în lutul galben, prevăzute cu gropi de la parii care susțineau din lateral acoperișul³¹.

Instalațiile de foc nu au fost depistate, fiind distruse de lucrările din zonă, dar prezența lor este dovedită de descoperirea în umplutura bordeiului a unor pietre de râu, urme de luitură și bucăți de cărbune.

Pe baza inventarului ceramic, aceste complexe din așezarea de la Lugoj – „Știuca Veche” se încadrează în perioada sec. VII–VIII d. Hr.

Sacoșu Mare (com. Darova, jud. Timiș) – punctul „Burău”³²

Au fost descoperite urmele unei așezări prefeudale din care au fost cercetate patru locuințe, de formă ovală, neregulată, având dimensiunile cuprinse între 3–7,5 m (diametrul mare) și 1,5–4,5 m (diametrul mic).

Toate cele patru locuințe de suprafață au dispus de instalații de încălzire sub forma unor cuptoare-pietrar, distruse de lucrările din zona respectivă. Resturile lor se concretizează sub forma unor pietre de râu calcinate, a unor bucăți de chirpic și cărbune cât și a urmelor de arsură din umplutura locuințelor.

Complexul de locuire nr. 4, spre deosebire de celelalte locuințe, se concretiza printr-un fel de pavaj continuu din pietre de râu de mărime mijlocie intercalate de bucăți de lipitură și fragmente ceramice.³³

Așezarea feudal-timpurie de la Sacoșu-Mare – punct „Burău” se încadrează, pe baza materialului ceramic, într-un interval de timp ce aparține sec. VII–VIII d. Hr.

Cercetări în așezări ale populației străromânești, corespunzătoare sec. VII–IX d. Hr., au mai fost întreprinse și în alte localități din Banat, cum ar fi Ilidia (jud. Caraș-Severin), Gătaia (jud. Timiș), unde cercetările vor continua și în anii următori.

În toate așezările cercetate, corespunzând acestei perioade, forma de locuire predominantă continuă să fie bordeiul sau semibordeiul. Cea mai des întâlnită formă este cea rectangulară (dreptunghi, pătrat, trapez), cu colțurile rotunjite și mai puțin locuința de suprafață. Locuința de plan oval apare relativ frecvent. Mai rar apar și alte forme, cum ar fi cea circulară sau în formă de pară.

Locuințele de suprafață scad procentual la o pătrime din totalul complexelor cercetate, față de situația anterioară, aceea a sec. IV–VI d. Hr.

În unele așezări cercetate (Jabăr, Felnac, Lugoj) nu au fost descoperite locuințe de suprafață, iar în altele, apar în număr redus (Gornea – „Căunița de Sus”). Singura așezare cercetată în care predomină locuința de suprafață este cea de la Gornea-„Zomonite”.

În câteva cazuri, s-au descoperit locuințe-bordei cu două încăperi (Gornea – „Căunița de Sus”). De asemenea, au fost dezvelite locuințe-bordei cu două nivele de locuire, survenite în urma unor refaceri (Arad-Vladimirescu, Jabăr), sau chiar cu trei faze de refacere (Gornea – „Căunița de Sus”).

Privitor la amenajările interioare ale locuințelor, instalația de foc reprezintă cea mai importantă dintre aceste anexe. Ea crește procentual, ajungând să fie prezentă în procent de 80% în locuințele cercetate. Numărul vetrelor deschise din locuințe scade foarte mult în raport cu perioada sec. IV–

VI d. Hr. În schimb cuptorul-pietrar, rar întâlnit în perioada anterioară, devine cea mai utilizată instalație de foc, fiind prezent în mai bine de jumătate din locuințele cercetate.

Îi urmează cuptoarele săpate sau scobite în lut, într-o proporție mai redusă. Vetrele simple, deschise, sunt foarte puține pentru această perioadă de timp. Același proces de refacere – întâlnit la locuințe – se observă și la instalațiile de foc. Acesta este cazul întâlnit la cuptoarele-pietrar de la Felnac (jud. Arad), Jabăr (jud. Timiș), și Gornea – „Căunița de Sus”, unde, într-un bordei cu trei faze de refacere se întâlnesc și trei instalații de foc, fiecare de alt tip constructiv.

Tot în număr foarte redus apar vetrele exterioare, aflate în imediata vecinătate a locuințelor pe care le deserveau. Spre deosebire de perioada istorică anterioară, gropile de provizii nu mai apar în interiorul locuințelor, ci doar în vecinătatea acestora.

Ca o concluzie parțială, se poate afirma că în toate așezările rurale protoromânești din Banatul sec. VII–IX d. Hr., populația autohtonă își păstrează tipurile tradiționale de locuire; aceste locuințe – de suprafață sau îngropate – prin tipul de construcție cât și prin anexele pe care le conțin urmează, în mod fidel, pe cele din perioada anterioară, aceea a sec. IV–VI d. Hr.

Rezultatele cercetărilor arheologice pentru sec. VII–IX d. Hr. în Banat, integrează acest spațiu într-un orizont de cultură și civilizație românească unitar. Analogiile cu cercetări întreprinse în întreg spațiu românesc – Orlea (jud. Dolj)³⁴, Sânnicolau Român (jud. Bihor)³⁵, Dridu (jud. Ialomița),³⁶ Dodești (jud. Vaslui)³⁷, Bratei (jud. Sibiu)³⁸, vin să confirme unitatea culturii materiale și spirituale românești aflată în acea perioadă istorică în plin proces de afirmare.

Compararea rezultatelor din așezările prefeudale din Banat cu descoperiri similare, contemporane, semnalate pe întreg cuprinsul țării, reflectă pe lângă continuitatea etnică, o incontestabilă unitate a culturii materiale și spirituale vechi românești existentă la începuturile feudalismului pe teritoriului României.

Dincolo de analogiile pentru datarea materialului arheologic, oferite de mai toate descoperirile din obiectivele enumerate mai sus, deosebit de important și semnificativ devine faptul că prin compararea situațiilor generale și a aspectelor particulare, se constată asemănări, uneori până la identitate, în privința tipului de așezare, a tipului de locuință și a instalațiilor de foc utilizate, toate constituindu-se în argumente privind perpetuarea unor elemente tradiționale de cultură materială și spirituală ale populației autohtone.

Din datele oferite de cercetările arheologice referitor la problema tipului de locuință, reiese că dezvoltarea societății romanice și protoromânești din Banat a înregistrat o evoluție istorică foarte asemănătoare celei observate pe întreg teritoriul românesc de la nordul Dunării în perioada sec. IV–IX d. Chr.

- ¹ Protase, D., *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și postromană (sec. II-VI) până la venirea slavilor*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 101.
- ² Bozu, O., *Așezarea daco-romană de la Grădinari – „Săliște” (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 10, 1990, p. 147-187.
- ³ *Ibidem*, planșa I (Anexă).
- ⁴ *Ibidem*, p. 156.
- ⁵ Bejan, A., Benea, D., *Șantierul arheologic Hodoni-Pustă. Raport preliminar 1979-1984*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 187-201.
- ⁶ *Ibidem*, planșa II (Anexă).
- ⁷ Bejan, A., Mare, M., *Descoperiri arheologice de epoca bronzului și de sec. III-IV e. n. la Hodoni-Pustă. Raport privind cercetările arheologice din anii 1983-1984*, în *SIB*, XIII, 1987, p. 21-22, planșa III (Anexă).
- ⁸ Bejan, A., *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale daco-romane din Banat în lumina descoperirilor de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 154-156, planșa IV (Anexă).
- ⁹ Bozu, O., G., El Susi, *Așezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul „Vinograda-Vlaskicrai” (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 239-270.
- ¹⁰ *Ibidem*, planșa V (Anexă).
- ¹¹ *Ibidem*, p. 244, 248, 250-253.
- ¹² Benea, D., Bejan, A., Mare, M., *Așezarea daco-romană de la Cioveni-Timișoara*, în *SIB*, XII, 1986, p. 21-32.
- ¹³ Moroz-Pop, M., *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din jud. Timiș, din paleolitic și până în Evul Mediu*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 473-474.
- ¹⁴ Protase, D., *op. cit.*, p. 100 și notele 28-33.
- ¹⁵ Barbu, M., Zdroba, M., *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu – Campania 1977*, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 101-123.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 103-105.
- ¹⁷ Barbu, M., Zdroba, M., *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1978*, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 181-193.
- ¹⁸ Zdroba, M., Barbu, M., *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (rapoarte preliminare)*, în *Ziridava*, 1976, 6, p. 47-56.
- ¹⁹ Mărghitău, L., *Banatul în lumina arheologiei*, vol. 3, Timișoara, 1985, p. 58.
- ²⁰ Uzum, I., *Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea – „Căunița de Sus”* în *Banatica*, 10, 1990, p. 205-266.
- ²¹ *Ibidem*, planșa VI (Anexă).
- ²² *Ibidem*, planșa VII (Anexă).
- ²³ *Ibidem*, p. 216-217.
- ²⁴ *Idem*, *Locuirile medievale de la Gornea „Zomonite” (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 249.
- ²⁵ *Ibidem*, planșa VIII (Anexă).
- ²⁶ Pop, C., Uzum, I., *Un bronz roman de la Gornea – „Zomonite”* în *Banatica*, 6, 1981, p. 137-140.
- ²⁷ Uzum, I., *Locuirile medievale...*, planșa IX (Anexă).
- ²⁸ Moroz-Pop, M., *op. cit.*
- ²⁹ *Idem*, *Contribuții privind cultura materială a populației locale romanizate în centrul*

Banatului între sec. IV–IX d. Chr., în perspectiva cercetărilor de la Jabăr (jud. Timiș) (material nepublicat).

³⁰ Mare, M., *O așezare prefeudală de la Lugoj (jud. Timiș) – sec. VIII e.n.*, în *SIB*, XVI, 1993, p. 109–126.

³¹ *Ibidem*, planșa X (Anexă).

³² Moroz-Pop, M., *Așezarea feudal-timpurie de la Sacoșu Mare (com. Darova, jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p. 149–158.

³³ *Ibidem*, planșa XI (Anexă).

³⁴ Toropu, O., Stoica, O., în *Materiale*, IX, 1963, p. 491 și urm.

³⁵ Dumitrașcu, S., Crișan, I., în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 46–58.

³⁶ Zaharia, E., *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 7–194.

³⁷ Teodor, Gh., Dan, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați*, Iași, 1984, p. 49–106 și 129–140.

³⁸ Zaharia, E., *Populația românească în Transilvania în sec. VII–VIII*, București, 1977, p. 7–121.

DWELLING PATTERNS IN BANAT BETWEEN 4th c. - 9th c. AD

(Summary)

The paper deals with the different types of dwellings from Banat dating from the period between 4th c. and 9th c. A.D, divided into two distinct subperiods.

The main type of dwelling assigned to the first subperiod (i.e. 4th c. - 6th c. A.D) is the rectangular dugout (or semidugout) with rounded corners, more frequent as compared with the surface of dwellings. The oval or even circular plane dwellings assigned to this subperiod are very rare.

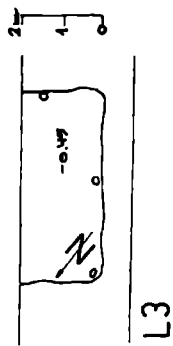
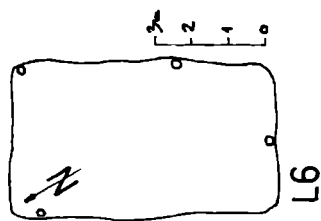
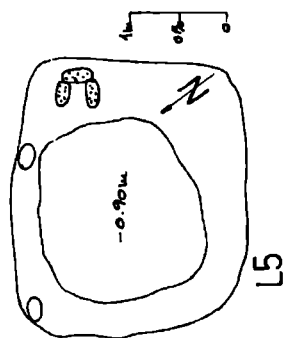
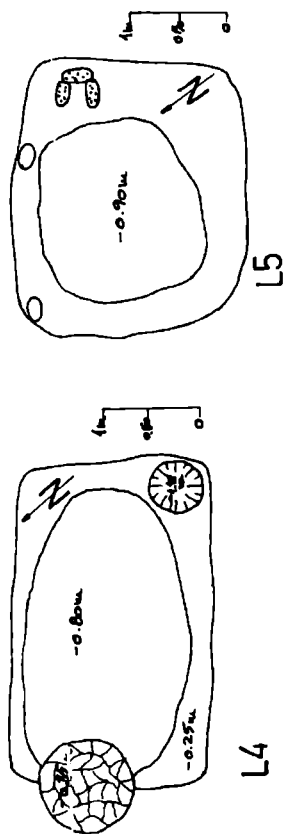
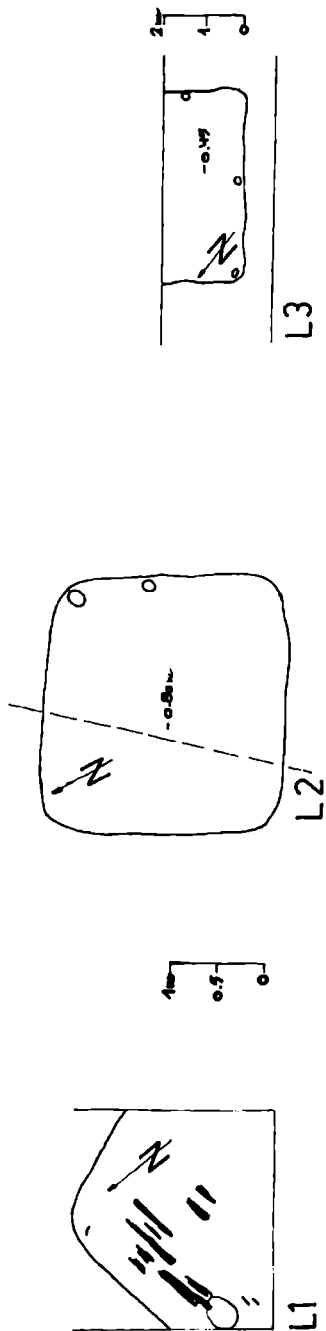
Two thirds of the dwellings investigated in Banat belong to the dugout (or semidugout) type, while only one third are surface dwellings. Some of the dugouts had two rooms. Rebuilding signs have been noticed in some cases. Fire places have been found in more than half of the investigated dwellings.

The second subperiod (7th c. - 9th c. A.D) is also characterized by the prevalence of the dugout (or semidugout) type of dwelling. The most common plane is the rectangular one (square, oblong) with rounded corners. The surface dwellings are less common. The oval plane dwelling is rather frequent while the circular or peach-shaped dwellings are rare.

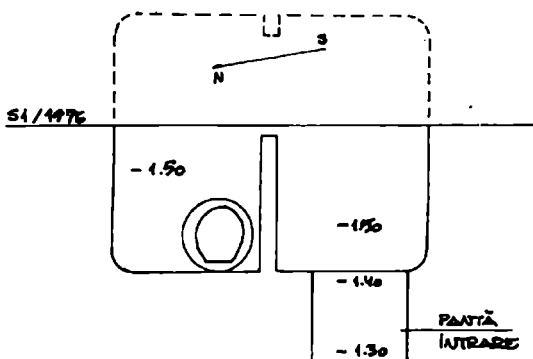
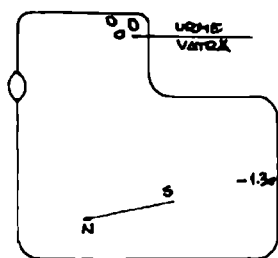
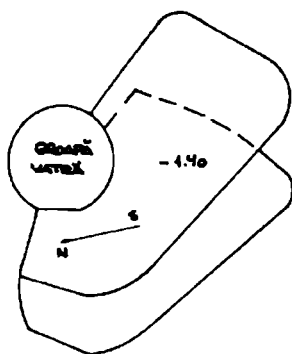
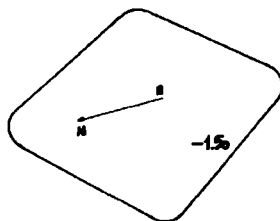
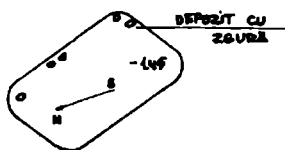
The surface dwellings represent one fourth of the total number of the explored complexes.

The fire places were present in 80% of the dwellings. The stone made ovens are prevalent, as compared with the situation noticed for the previous subperiod.

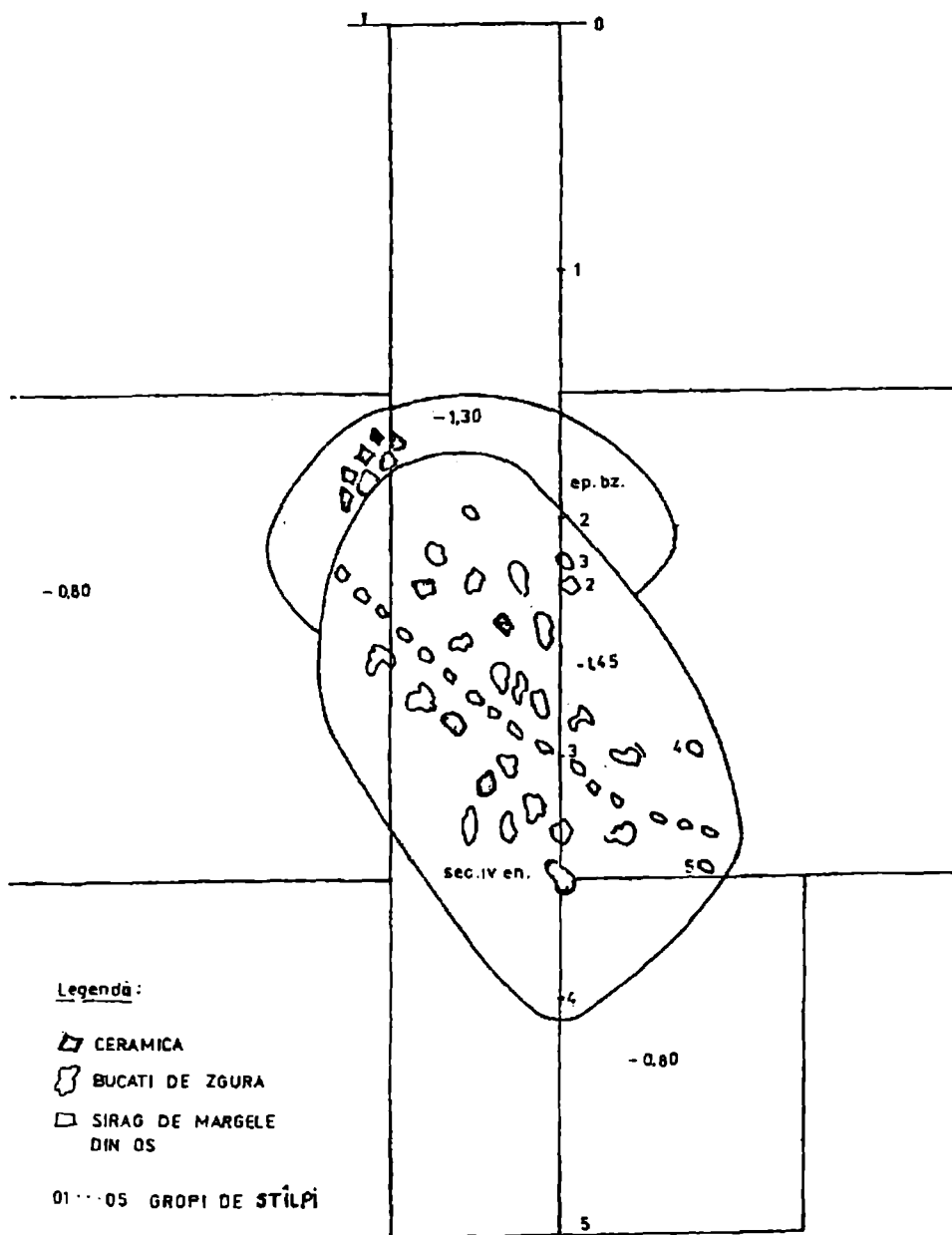
As a conclusion, one can state that in all old Roumanian rural settlements from the 7th c. - 9th c. Banat the autochthonous populations kept its traditional dwelling types (dugout or surface dwellings). These types continue, both as building technique and by their annexes, the types recorded for the previous subperiod (i.e. 4th c. - 6th c. A.D).

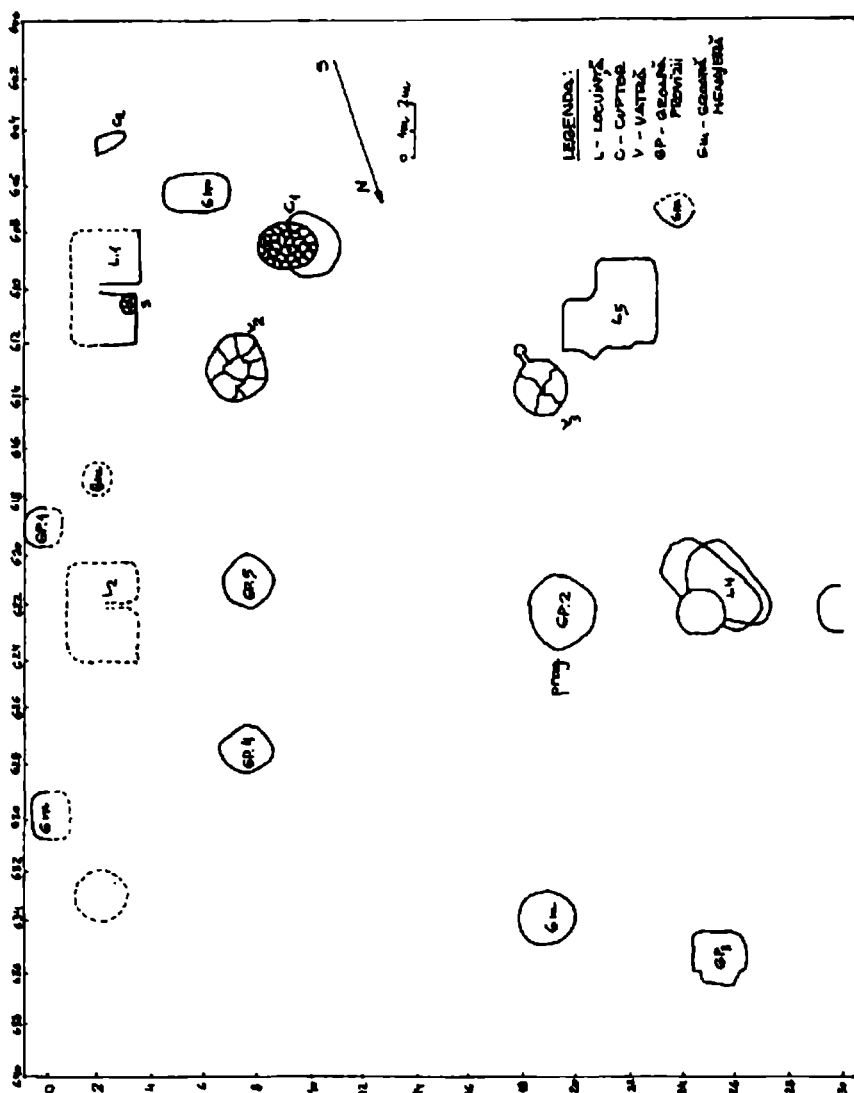
Pl. I. Grădinari „Săliște” - Planul locuințelor cercetate

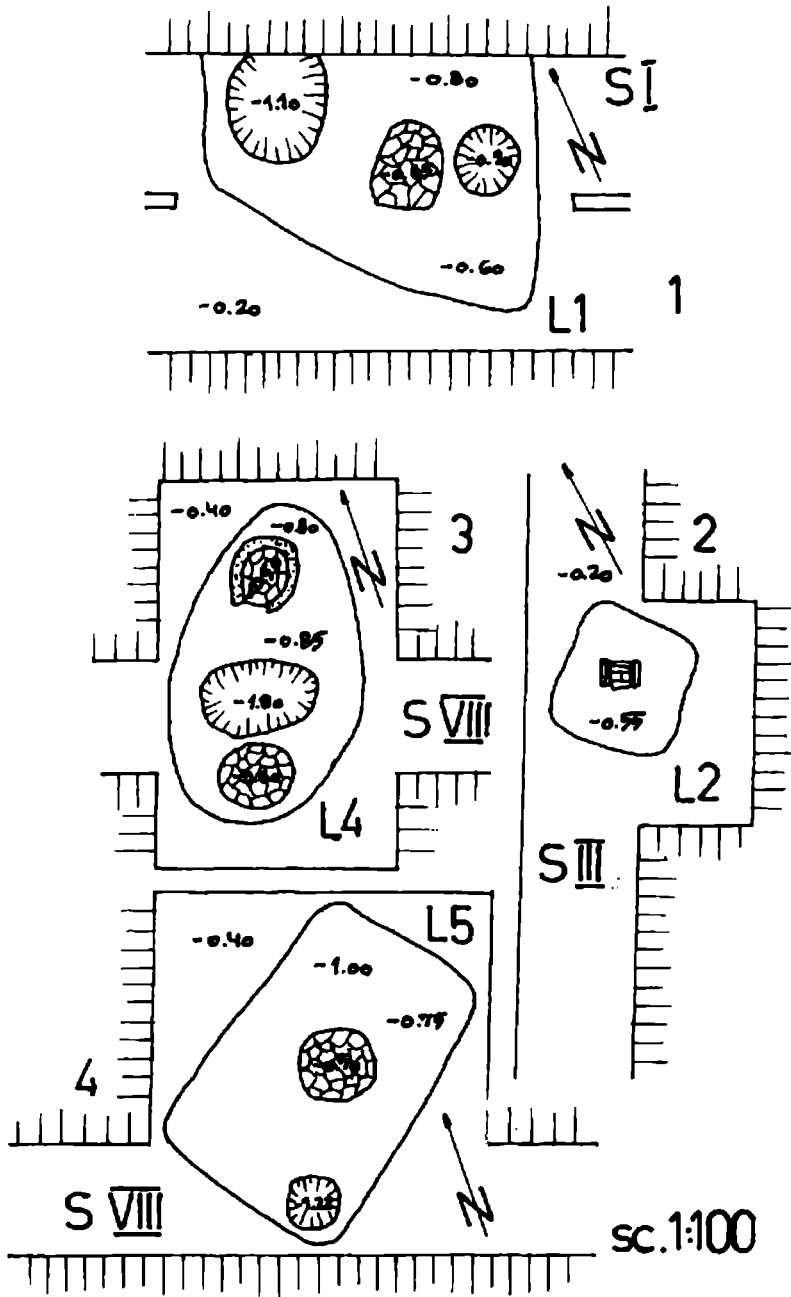
Pl. II. Hodoni, pustă; așezare 3-4; tipurile locuințelor

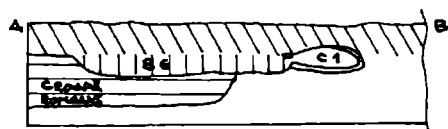
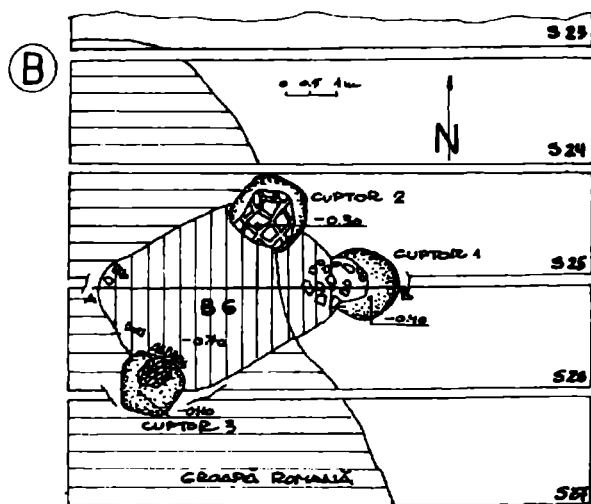
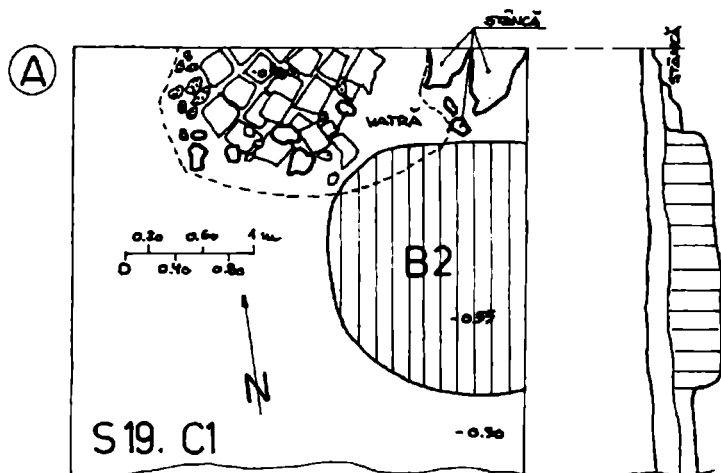

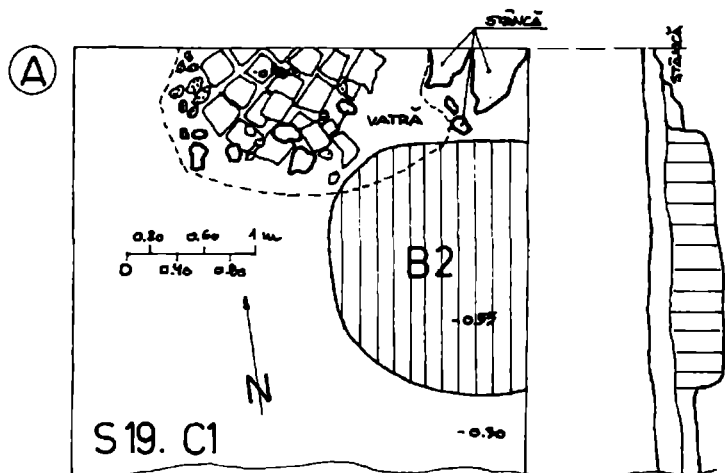
Pl. III. Hodoni - Locuință de sec. III-IV e.n. suprapusă peste o groapă de epoca bronzului

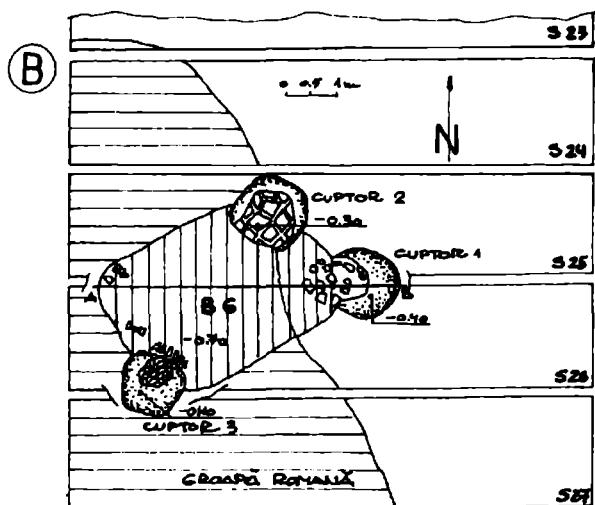
Pl. IV. Hodoni pustă, sector A - Planul descoperirilor de sec. III-IV e.n., 1979-1981

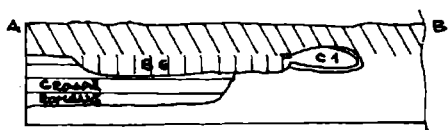

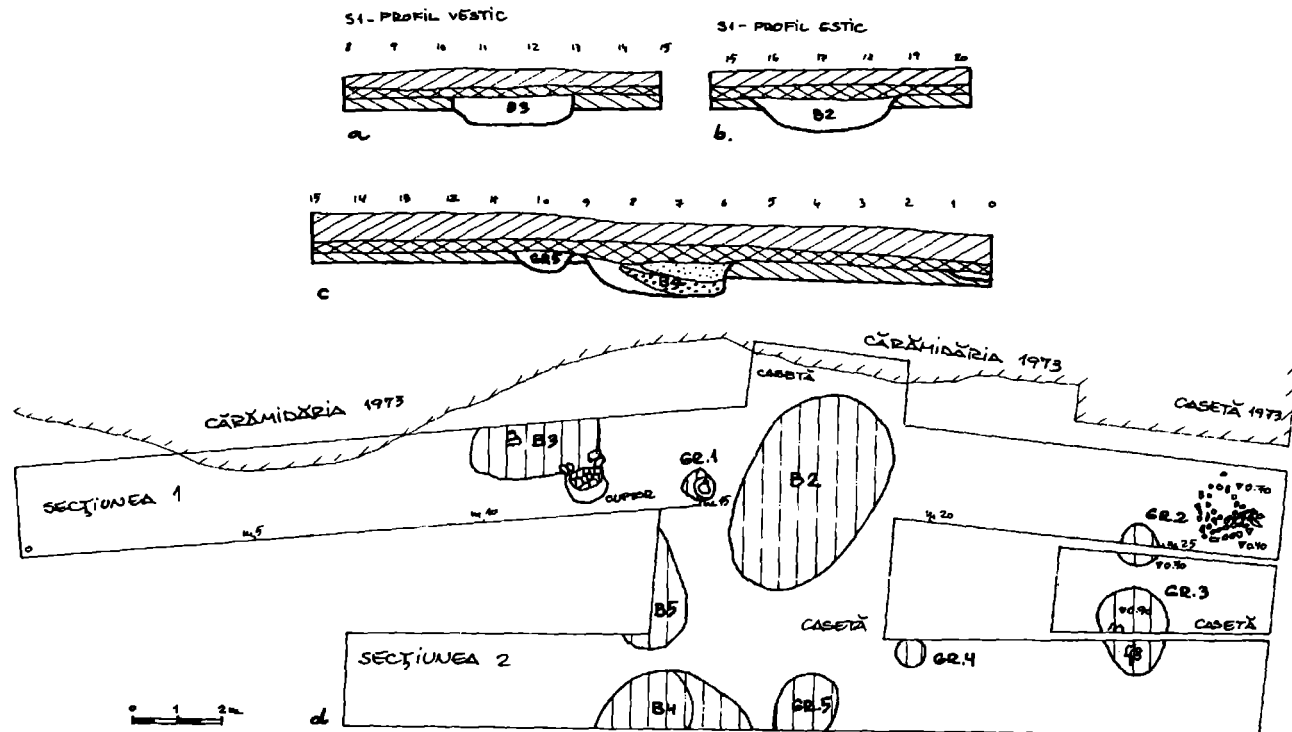

Complexul de
locuire B2

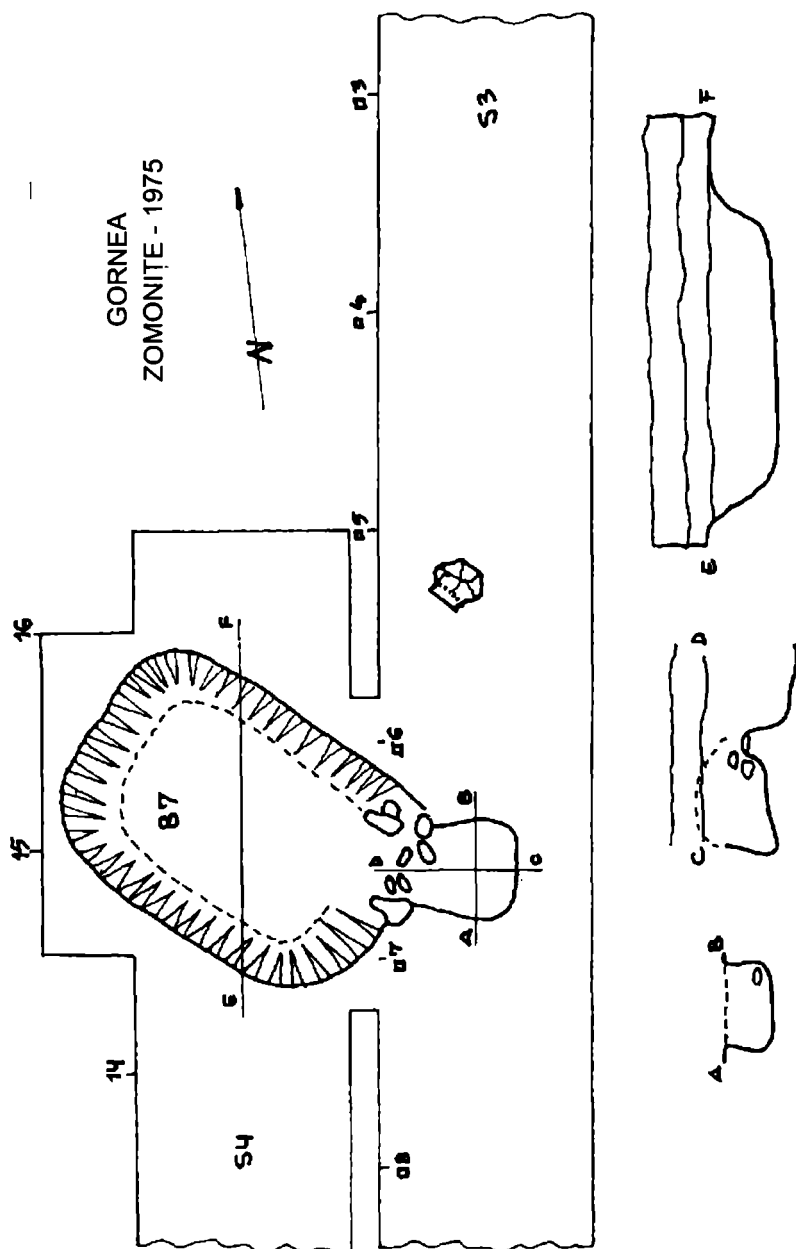

Planul complexului
de locuire B2

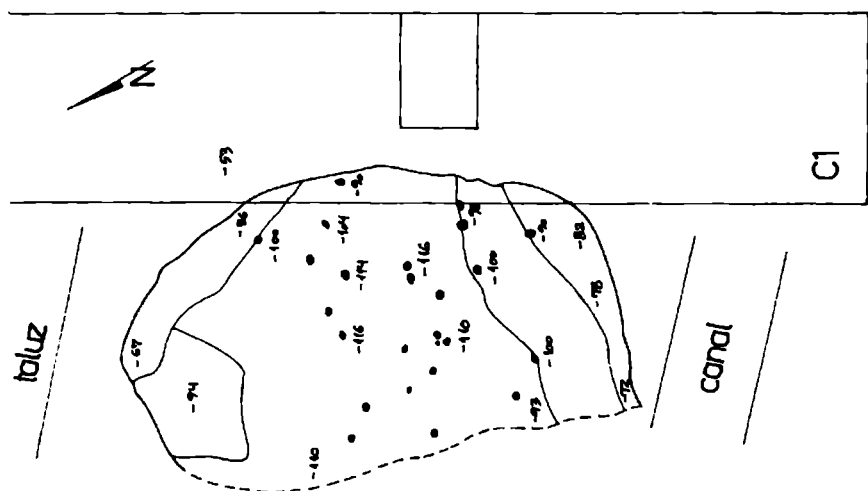

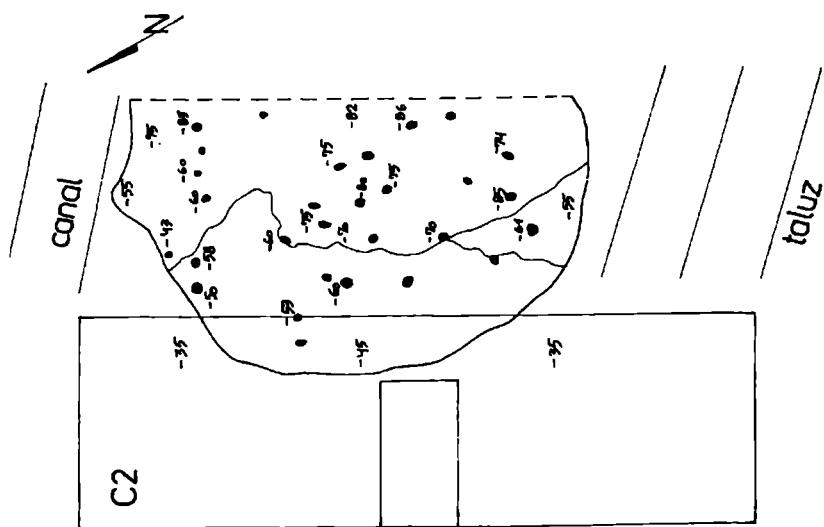
Pl. VIII. Situația săpăturilor de salvare executate la "Zomonițe" în anul 1974 (plan)

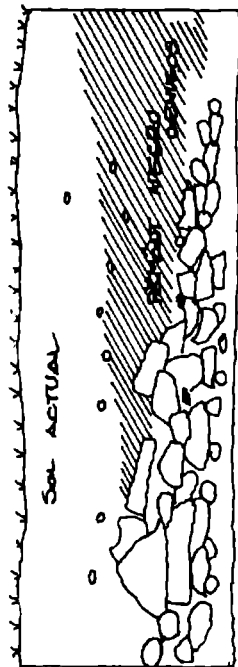
Pl. XI. Complexul de locuire B7 și cuptorul pentru prelucrarea fierului de la "Zomonite" (plan)

Caseta C1
plan bordei B1

Caseta C2
plan bordei B2

Pl. XI. Sacoșu Mare-Burău - Amenajare din pietre
caseta C

DUDEȘTII-VECHI – PUSTA BUCOVA. NECROPOLA ȘI MORMINTE DE ÎNHUMAȚIE DIN SECOLELE VI-XII (I)

Adrian BEJAN – Mircea MARE

I. Pe teritoriul Banatului, descoperirile arheologice care pot fi puse în legătură cu prezența aici a populațiilor migratoare sunt îndeosebi necropolele de inhumație. Pentru secolele VII-XII aceste necropole, constând majoritatea doar din câteva morminte descoperite sau chiar morminte izolate, se concentrează, probabil și ca urmare a unor tendințe ale cercetării, astfel:

- în vestul Banatului, pe valea Mureșului, zona Mureș-Aranca¹ și zona Szeged (Ungaria)²

- de-a lungul cursului inferior al Tisei și în Banatul sârbesc, pe cursul inferior al Timișului (zona Pancevo) și sudul Banatului (descoperirile din jurul localităților³ Vârșeț și Biserica Albă).

- Câmpia bănațeană, unde apar necropole la Deta⁵, Timișoara⁵ (*Podul Modoș*), Sănandrei⁶ și Hodoni⁷.

Alături de descoperirile arheologice din ultimele decenii, inedite sau intrate în circuitul științific, prezintă importanță renintegrarea în argumentația științifică a descoperirilor arheologice, numismatice, etc.) efectuate anterior primului război mondial (anii 1914–1918). Reevaluarea acestor descoperiri se impune atât datorită condițiilor fortuite în care majoritatea au reapărut la lumina zilei, cât și prezentării lor confuze de-a lungul timpului în literatura de specialitate. Clarificarea contextului și conținutului descoperirii poate constitui efectiv o contribuție la cunoașterea unui anumit proces istoric.⁸

Cercetările efectuate în ultimii ani ai secolului XIX – primul deceniu al sec. XX de către un arheolog amator (Kislegý Nagy Gyula) în zona Sânicolaul Mare – Cenad – Dudeștii Vechi⁹ au vizat o parte din numeroasele movile (tumuli) plasate izolat sau grupate pe arii mai restrânse. Cele cunoscute sub numele de „*Pusta Bucova*”¹⁰ se particularizează în bibliografia arheologică datorită diversității interpretărilor ulterioare.

Pentru evitarea confuziilor, în prezentarea descoperirilor am abordat următoarea metodologie:

- a). Prezentarea descoperirilor în forma științifică inițială, efectuată de către autorul descoperirii

- b). Analiza științifică a descoperirilor

- c). Stabilirea raportului dintre descoperiri și interpretările survenite de-a lungul timpului.

II. Pe valea râului Aranca, între localitățile Dudeștii Vechi (fost Beșenova Veche) și Sânicolaul Mare se găsesc mai multe movile cu urme de locuire din diferite perioade, îndeosebi din epoca neolitică, reutilizate în epoci

mai târzii, ca necropola de inhumație. După abordarea cu rezultate modeste¹¹ a mai multor tumuli de mai mari dimensiuni, cercetătorul amator Kislegý Nagy Gyula s-a orientat spre zona numită „*Pusta Bucova*” unde se aflau concentrate pe o arie relativ restrânsă aproximativ zece asemenea movile, unele aplatizate, puțin supraînălțate față de nivelul câmpiei. La orientarea cercetării a contribuit și faptul că pe arătură se găseau fragmente ceramice aparținând primului mileniu (cioburi decorate cu linii sub formă de val)¹². Sunt cercetate șapte asemenea movile, descoperitorul publicând parțial rezultatele cercetărilor sale¹³:

Tumulul nr. 2 (Bucova 2). Localizat conform hărții militare (Spezial-karta în zona 21, col. XXIII, lat. N. 38°11'40'' și long. E. 40°3'57''). Înălțimea păstrată – 0, 50 m. (aplatizat). Formă conică, circumferința inferioară de cca. 50 m. La doi metri distanță de centru, spre SV, la o adâncime de 0,25 m. s-a descoperit un schelet de femeie, distrus parțial de lucrările agricole. Deși mormântul a fost distrus de arătură, s-a putut constata că nu a existat sicriu, iar corpul a fost orientat NE (capul) – SV (picioarele). De sub craniu și din zona scheletului s-au recuperat, fără a se putea preciza poziția exactă a obiectelor¹⁴, următoarele piese:

- mic disc de bronz (aplică?) cu diametrul de 17,5 mm, cu marginea zimțată și având un orificiu central cu diametrul de 4,5 mm. Pe față este decorat de la exterior spre centru cu opt semicercuri care se ating succedându-se, rezultând astfel în jurul orificiului un decor de stea în opt colțuri. În interiorul fiecărui semicerc este imprimat câte un cerculeț, două nituri fixează pe spate câte o plăcuță de 6 mm lungime (dreptunghiulară). Între nituri s-au găsit resturi de țesătură fină;¹⁵

- șapte rozete din bronz turnat. Una are diametrul de 23 mm. și o toartă de prindere în formă de semidisc.¹⁶ Partea centrală a rozetei, bombată, este decorată cu un decor vegetal (tulpina – din care pornesc trei frunze). Celelalte erau hexagonale sau ovale, cu axele celor mai mari de 26 și 21 mm. Una din ele este decorată cu două dungi care pornesc din colțurile rotunjite, se întretaie și împart suprafața piesei în patru zone distincte: două romburi și două triunghiuri. Dintre acestea, un romb are în interior un decor asemănător cu o frunză triunghiulară, iar un triunghi este perforat de un orificiu rotund. Pe dos, spre marginile piesei, se disting urmele a trei nituri, fiecare de 9 mm. lungime¹⁷.

- verigă (cercel?) din sârmă de bronz, rupt în două, cu diametrul deschiderii de 28 mm;

- cercel de bronz sferic, cu diametrul de 6 mm.¹⁸

- disc din bronz, cu diametrul de 47 mm. și grosimea de 2,5 mm. Decorul central sugerează un animal stilizat (grifon?);¹⁹

- instrument de perforat din bronz (lung de 10 m). Partea care intră în mâner era de 3,7 cm. Diametrul maxim al piesei se află deasupra mânerului și era de 2 cm;

- 32 perle albe de sticlă, sferică (cu excepția uneia), opt dintre ele fiind duble. Au diametrul cuprins între 4–7 mm. Sunt perforate pe lungime.

La 150 m NV de Bucova II se află tumulul III (Bucova III)²⁰. De dimensiuni mai mici, dar de aceeași formă ca anteriorul. Conținea un schelet de bărbat plasat spre centrul movilei, la aproximativ 0,50 m. adâncime. Nu

s-au depistat urme de sicriu. Scheletul, așezat pe spate, a fost orientat cu capul spre vest. Ca inventar, mormântul conținea:

- în partea stângă a craniului, în dreptul urechii, un cercel mic din bronz, cu o sferă masivă și tortiță.²¹
- în partea dreaptă a craniului, tot în zona urechii, o verigă rotundă din bronz²²;
- în zona centurii, șase aplici în formă de scut (dreptunghiulară?) cu dimensiunile de 2 x 1,5 cm.²³;
- în aceeași zonă a centurii, o aplică rotundă din bronz, cu diametrul de 2,3 cm.²⁴;
- fragmentele unei bijuterii din plăcuțe de bronz;
- de-a lungul brațului drept, pe toată lungimea brațului, resturile de metal ale unei tolbe de săgeți („teaca” de metal). Lungimea totală a „tecii” a fost de 0,80 m., lățimea 9 cm.
- în continuarea „tecii”, deasupra umărului bărbatului, se găseau patru vârfuri de săgeți, din fier, lipite între ele de rugină²⁵.
- pe piept, la mijloc, se găsea un amnar²⁶
- pe piciorul stâng al bărbatului se găsea un craniu de cal, așezat astfel încât incisivii animalului atingeau genunchiului mortului;
- sub craniul de cal erau oasele de la picioarele calului și copite de cal „îndoite în unghi drept”, iar sub ele se aflau fragmente de scărițe de șa.
- lângă craniul de cal s-au găsit trei aplici („nasturi”) de bronz cu marginile zimțate, cu diametrul de la 1 la 8 cm.²⁷ Probabil împodobeau harnașamentul, pe fruntea craniului păstrându-se urma de culoare verde în locul unde a putut fi un astfel de obiect.
- lângă mort a fost depusă o ofrandă de carne din care s-a păstrat un os fragmentar lung de 15 cm de la o pulpă de animal.

Din cele șapte fragmente metalice recuperate s-au reconstituit părțile inferioare ale celor două scărițe de șa (lipsind părțile superioare, cu urechea de prindere). Lățimea bazei (tălpiei) scărițelor era de 3,8 cm., părțile laterale erau aplatizate.

Fragmentele metalice de „teacă” reprezintă armătura metalică a unei tolbe de săgeți. Se păstrau resturi din lemnul pe care au fost prinse.

Banda metalică se îndoia, formând un tub cilindric, aplatizat pe partea care se așeza pe spatele luptătorului. O plăcuță metalică prinsă cu un nit închidea tubul în partea superioară. Probabil plăcuța acoperea capacul propriu-zis, din lemn al tolbei, deoarece dimensiunile sale corespund unei cavități mai mari decât cea a tecii metalice. Resturile de teacă păstrate constau din șapte fragmente de tablă, precum și nitul de legătură, ulterior s-au indentificat ca provenind din mormânt, încă un amnar, mai mic decât primul, și un fragment de metal, probabil tot din componența „tecii”, găsit în zona umărului drept al bărbatului. Pe acest obiect, ca și pe placa de închidere a tolbei, s-au găsit resturi de țesături de bună calitate (fină).

Tumul nr. 4 (Bucova IV)²⁸. Tumul de mai mari dimensiuni, păstrează pe suprafața sa o așezare neolitică și o necropolă formată din 18 morminte, plasate majoritatea pe versantul nordic. Dintre acestea, 16 conțin schelete intacte (complete) așezate pe spate și cu capul orientat spre vest, îngropate la

adâncimi între 0,5 și 1,5 m. Unele au urme de sicriu, altele sunt fără sicriu. La 11 schelete brațele au fost așezate paralel cu corpul, cinci schelete au mâinile împreunate pe piept. Necropola se afla plasată pe versantul nordic al tumulului, dar nu s-a constatat o sistematizare a înmormântărilor.

Din cele 16 morminte, doar patru au un inventar modest, ele fiind descrise mai amănunțit:

a) mormânt de adult; scheletul cu mâinile împreunate pe piept, fără urme de sicriu, se afla la 1m. adâncime. Lângă craniu s-a găsit un cui de fier plat, de 3 cm. lungime;

b) mormânt asemănător, pe pieptul decedatului se afla o grămăjoară de fragmente de fier. Scheletul avea lățimea la umeri de 40 cm., la bazin de 33 cm., și lungimea de 175 cm.

c) mormânt asemănător, cu scheletul la adâncimea de 1,5 m., având pe craniu o sârmă mică din fier;

d) mormânt asemănător; pe piept s-a găsit un obiect de bronz rotund cu urechiușă de prindere, diametru 0,8 cm., înălțimea urechii 0,5 cm. Descoperitorul presupune că nu a fost folosit drept pandativ, deoarece se afla pe pieptul mortului, iar urechiușa a fost îndoită (utilizată).

În cadrul necropolei se particularizează două morminte:²⁹ (pl. VI/4)

M. 17. Descoperit în centrul tumulului. Nederanjat ulterior, fără urme de coșciug. Scheletul se afla la adâncimea de 0,40 m. Se pare că nu este o înmormântare integrală a scheletului, s-au descoperit doar oasele de la picioare și câteva fragmente de craniu, deși nu sunt urme de deranjare ulterioară. Lipseau vertebrele, coastele, oasele de la mâini și bazinul. Inventarul mormântului constă din următoarele obiecte din fier: în partea superioară a scheletului, spre bazin, două scărițe de șa fragmentare; lângă femurul drept, o săgeată de formă rombică de 7 cm. lungime și 3 cm. lățime maximă, cu vârful rupt. Săgeata se lipește în partea inferioară prin rugină de un mic obiect cilindric (perforator, sulă?) de 6 cm. cu extremitățile mai subțiri și diametrul maxim de 1 cm. la mijlocul obiectului; aproximativ la mijlocul scheletului s-a găsit o cataramă dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, lungă de 6 cm., lată de 3,5 cm. și cu laturile lungi curbate spre interior.

Dintre scărițele de șa una era întregibilă, executată din bandă plată de metal care în partea superioară se unește formând urechea scăriței, ureche de 1,5 cm. înălțime. Înălțimea interioară a scăriței era de 10,5 cm., lățimea bazei de 4 cm. A doua scăriță s-a păstrat fragmentar doar partea inferioară, lățimea bazei fiind de 3,5 cm. În această zonă banda de metal era puternic îndoită în jos.

De sub schelet a apărut un vas neolitic, provenind probabil de la nivelul neolitic de locuire care s-a surprins aproape la toți tumulii.

M. nr.18. Descoperit la distanță de 6 m. de precedentul și la adâncimea de 1m. Este de asemeni o înmormântare incompletă: câteva fragmente de craniu fără maxilar, părți din coaste și oasele picioarelor. Inventar: două verigi deschise de argint, cu diametrul de 2cm., în zona pieptului; pe partea dreaptă a scheletului, spre mijloc, un cuțit cu lungimea totală de 11 cm., lățimea lamei de 1cm.; lângă umărul drept un vârf de săgeată din fier cu două aripioare, lungime 5 cm., lățimea maximă 2 cm.; două vârfuri de săgeți de formă

rombică păstrate fragmentar, trei perforatoare („sule”) cilindrice din fier unite prin rugină și un al patrulea separat, toate de forma obișnuită, îngroșate la mijloc și subțiate la extremități. Se particularizează unul dintre ele de 7 cm lungime care se termină la un capăt ascuțit, iar la celălalt într-un spin. Vârfurile de săgeți și obiectele mici de metal au apărut lângă umărul drept, tot aici fiind găsită și o bandă de metal lungă de 6 cm. dar de lățime variabilă, lățimea maximă fiind de 1,6 cm.

La picioarele scheletului se afla un craniu de cal, în aceeași poziție precum cel din tumulul Bucova III, și două copite de cal. În gura calului se aflau fragmentele zăbalei din fier; într-î grămăjoară în fața incisivilor calului, fragmentele a două scărițe de șa, două cataramae întregi din fier. o jumătate dintr-o cataramă din fier mai mică, un cerc din fier rupt în patru bucăți, patru fragmente dintr-un cerc de fier de formă ovală, o lamă de cuțit, o piatră de mici dimensiuni. Una din scărițe are dimensiunile: înălțime totală 17 cm., urechea de prindere 5,5 cm. lungime, cu orificiul pentru curea de 2 cm.; dimensiunile interioare ale scăriței sunt de 13,5 cm. înălțime și 10,5 lățime; baza (talpa) are o lățime maximă de 2,8 cm. și este îndoită în jos; spre extremități se subțiază până la 2 cm., dimensiune care este și grosimea părții laterale și apaltizate. A doua scăriță, identică cu prima, are lățimea bazei de 3,1 cm.

Descoperiri izolate din aria tumulului Bucova IV:

a). La patru m. vest de M. 18, la o adâncime de 0,50 m. s-au găsit șase săgeți din fier

b). În zona nord-vestică a tumulului, la 0,40 m. adâncime s-a găsit un fragment dintr-un colier realizat din trei sârme subțiri din bronz împletite, de care sunt prinse mici plăcuțe triunghiulare, de culoare argintie. În total sunt nouă plăcuțe, exemplarele întregi sunt perforate la mijloc și atașate de colier prin bucățile de sârmă de bronz. La două pandative urechea s-a rupt și ele au fost legate de colier prin perforare la una din margini³⁰ (pl. VI/3).

c) La 10–15 cm. deasupra nivelului neolitic au apărut fragmente ceramice sau vase fragmentare. Lângă un fragment de craniu uman s-a găsit un borcănaș înalt de 14,5 cm. decorat dinspre fund spre gât cu registre (grupe) de câte patru linii orizontale. Sub gât, registrul al șaptelea (cel mai de sus) este din linii în val³¹ (pl. VI/2).

d) La cinci m. NV de M.17 au apărut trei castronașe fragmentare, suprapuse și răsturnate cu fața în jos, acoperind oase de animale rupte și parțial arse. La 7 m. E de același mormânt a mai apărut un asemenea castronaș, așezat tot cu fața în jos, sub care erau de asemenea fragmente de oase de animale. Cel mai mare castron dintre primele trei s-a aflat așezat deasupra celorlalte. Avea diametrul buzei de 33 cm. Descrierea decorului este confuză, se pare că avea ca decor de la mijloc spre bază motive imprimate de jur împrejurul vasului (puncte, linii, liniuțe oblice). Buza era decorată cu proeminențe rotunde așezate simetric în patru grupe.³² Vasul era de culoare gălbuie (pl. VI/1). Al doilea vas, restaurat în întregime, avea dimensiunile: înălțime 12,5 cm., diametrul bazei (fundului) 9 cm., diametrul mijlocului 26 cm. diametrul buzei 29 cm. Avea o toartă semicirculară în secțiune. Culoarea vasului era maroniu deschis. Decorul sugera imprimarea în jurul mijlocului a

unui brâu cu un bețișor dreptunghiular sau cu roțița. Buza era imprimată cu mici liniuțe oblice („oase de pește”). Al treilea castronaș, cel mai mic și aflat sub celelalte, s-a păstrat doar parțial (50%) și era nedecorat. Aceste vase îl aminteau descoperitorului de ceramica de proastă calitate din epoca bronzului.

e) La patru metri de M.18 s-au mai găsit două castronașe asemănătoare, tot cu fața în jos și cu fragmente de oase în interior. Într-unul s-a aflat și o cataramă de fier rotundă cu diametrul de 4,5 cm. identică cu cea din mormântul de călăreț din apropiere. Descoperitorul consideră că aceste vase au fost depuse cu ofrande, în cadrul unor ritualuri de înmormântare.

Tumulul nr. VI (Bucova VI) circular, formă conică, mai mic decât Bucova I (1/5 din volumul precedentului), aflat la 600 m. sud de acesta, menționat pe harta militară sub numele de „*Hunca Mare*”³³. Conține doar nivel de cultură neolitic.

Pârâul Aranca pe traseul său, dinspre Mureș spre Tisa, în apropierea localității Beșenova Veche face două brațe, unul dinspre Sânicolaul Mare, al doilea dinspre Cenadul Vechi. Cel dinspre Cenad, numit Gornia Aranca, la aproximativ 500 m. de Beșenova Veche cotește spre sud, dar înainte de cotitură crează o mică albie secundară care descrie un semicerc, pentru a reveni apoi și a-și continua cursul spre zona mlăștinoasă numită „Stare Bastye”. În interiorul semicercului menționat se ridică o zonă mai înaltă, cu un perimetru de aproximativ 200 de m. și înălțime maximă de 3m. Pe suprafața movilei au fost depistate cu ocazia unei cercetări de teren fragmente ceramice și oase de animale, fapt ce a determinat desfășurarea de cercetări arheologice, între 7 aprilie 1906– 23 august 1907. S-a împărțit movila în 20 de parcele care au fost săpate până la adâncimea de 2,5–3 m., degajându-se în total 1336 m² de pământ. S-a dezvelit o așezare neolitică.³⁴ În mijlocul movilei, la adâncime de 1,5 m., deranjând nivelul neolitic, a apărut un schelet uman întins pe spate. Nu s-au depistat urme de sicriu. Scheletul era orientat cu capul NE, brațele erau așezate paralel cu corpul. Lungimea scheletului: 1,60 m., lățimea umerilor 0,36 m., lățimea bazinului 0,30m. Inventarul mormântului: un disc rotund de bronz cu urechiușă, probabil mânerul unei oglinzi. Sub acesta s-a găsit un vârf de săgeată din fier. Sub bazin, în partea dreaptă, o cataramă ruginită din fier de mici dimensiuni. La laba piciorului drept, spre exterior, o fusaiolă de culoare cenușie. După deshumare au mai fost depistate: un cercel de argint cu patru proeminențe așezate sub formă de buchet (ciorchine?). În vârful colinei, la 10 cm. adâncime, s-au găsit un cuțit din fier, o zăbală (pentru cal mic, mărunț, mânz, probabil, zăbala fiind de dimensiuni mici) și o cruciuliță de bronz cu urechiușe. Pe baza analogiei cruciuliței, descoperitorul datează mormântul în sec. V–VI.³⁵

III. A. Bucova IV. Necropolă de înhumare

Tumulul IV din punctul Bucova, locuit în epoca neolitică, a fost refolosit ca necropolă de înhumare în perioada migrațiilor. Cele șasesprezece morminte fără inventar sau cu inventar puțin constituie un grup compact de înmormântări. Ritul de înmormântare este creștin. Atât adâncimea înmormântărilor (între 0,50–1,5 m.) cât și cele două variante de rit creștin (cu mâinile așezate paralel cu corpul și cu mâinile împreunate pe piept) încadrează cimitirul de la Pusta Bucova IV în cadrul necropolelor bănățene de sec. XI–XII³⁶,

cele cu existență îndelungată putându-se perpetua până în feudalismul dezvoltat.

M. 17 și M. 18 diferă de restul mormintelor de inhumație din necropolă, atât datorită ritului funerar cât și inventarului lor.

Înmormântările de călăreți cu schelet de cal incomplet sunt caracteristice populațiilor migratoare necreștine din mileniul I și primele secole ale mileniului II d. Hr. de pe o întinsă arie geografică.

Inventarul mormintelor M 17 și M 18 conține piese identice tipologic. Dintre acestea, cele care datează mormintele sunt piesele de harnașament (scărițele de șa, zăbalele și cataramele dreptunghiulare) și săgețile romboidale.

Scărițele de șa reprezintă variante des întâlnite în mormintele de sec. X, îndeosebi în morminte atribuite maghiarilor, în Transilvania, în mormintele de la Siclău³⁷ și Cluj³⁸-, dar și în morminte care nu sunt atribuite etnic maghiarilor (Necropola de la Hodoni)³⁹

Zăbala face parte din tipul format din două bare, unite la mijloc prin două inelușe, descoperit aproape în aceleași morminte de călăreți, împreună cu scărițele de șa. El este contemporan cu zăbala executată dintr-o singură bară. Zăbala din două bare unite la mijloc prin două inele este atribuită de asemenea etnic maghiarilor, dar apare pentru sec. X–XI și în unele morminte pecenege.⁴⁰

Cataramele dreptunghiulare cu colțurile rotunjite și cu laturile curbate spre interior fac parte din harnașamentul călărețului. Sunt foarte frecvente în mormintele pecenege⁴¹, găsindu-se însă și în mormintele maghiare.⁴²

Vârfurile de săgeți romboidale au existența cronologică mai îndelungată, pe parcursul sec. X–XII. Apar în aceleași tipuri de morminte⁴³, împreună cu piesele de harnașament. De menționat că cele două morminte nu conțineau, cu excepția cuțitului din M. 18 alte arme: săbii, vârfuri de lance, piese metalice de la arc sau de la tolba de săgeți.

În ceea ce privește ritul de înmormântare, el prezintă unele particularități ce deosebesc cele două morminte de mormintele contemporane de sec. XI–XII. Descrierea descoperirilor nu oferă date privind modul de execuție a gropii mormântului. Morții au fost îngropați direct pe pământ, fără coșciug. Doar M. 18 conține, alături de scheletul uman și un craniu și două copite de cal. Craniul se afla plasat la picioarele mortului, probabil în stânga scheletului, cu cele două copite sub el. În jurul oaselor de cal s-au aflat piesele de harnașament mai importante, zăbala aflându-se în gura calului.

Înmormântările de cai (integral sau doar capul și copitele) aparțin ritualului funerar caracteristic secolelor X–XI și sunt atribuite atât maghiarilor necreștinați (sec. X) cât și pecenegilor (sec. X–XI). Mai puțin obișnuită în epocă este înmormântarea parțială a scheletului uman, mormintele atribuite etnic populațiilor menționate conținând schelete umane întregi. În mormântarea doar a unor părți din scheletul uman este atestată la înmormântări din perioada avară târzie (sec. VIII–IX)⁴⁴. Obiceiul depunerii de ofrande de hrană (carne) în mormânt (direct pe pământ sau într-un vas) este de asemenea o practică utilizată mai timpuriu de sec. X, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a mileniului I, de către populațiile nomade. Îngroparea doar de ofrande (fără schelet) (morminte cenotafe?) se încadrează în aceeași perioadă. Vasul

descoperit (fig. VI/2) nu depășește nici el prin tehnica de execuție și decor începutul mileniului II.

În actualul stadiu al cercetării, inventarul mormintelor M. 17 și M. 18 indică datarea lor pe parcursul secolelor X–XI, probabil prima parte a intervalului (a doua jumătate a sec. X). Cei doi înhumați au fost călăreți nomazi necreștinați, pecenegi sau maghiari, elementele de rit anterioare sc. X permițând ipoteza atribuirii lor și unor avari târzii, penetrați aici după distrugerea statului avar la sfârșitul sec. IX.

Reevaluarea succintă a descoperirilor arheologice de la tumulul IV Pusta Bucova–Dudeștii Vechi permite următoarele concluzii:

- tumulul a slujit ca așezare neolitică, iar în perioada de început a feudalismului a fost utilizat ca și necropolă de inhumație;

- necropola se încadrează în rândul necropolelor de sec. X–XI din Banat (unele continuându-se până în sec. XIV): Hodoni, Banatsko Arangelovo, Batmonostor, Bociar, Novi Becei, etc. Cele două grupe⁴⁵ de înmormântări aparțin astfel: 16 morminte fără inventar, populației locale, sedentare și creștine și două morminte de călăreți, aparținând unei populații nomade, coabitând cu populația locală, pecenegi, sau avari târzii, ori călăreți maghiari necreștinați.

Referirile la voievodatul bănățean al lui Glad indică prezența în cadrul acestei formațiuni politice și a oastei conducătorului Glad a pecenegilor, slavilor și românilor.⁴⁶ Documentele ulterioare⁴⁷ înfrângerii lui Ahtum fac referiri la prezența în zonă a unei comunități pecenege importante (vechiul nume al localității Beșenova făcând de asemeni referire la prezența acestei populații și după dispariția voievodatului bănățean al lui Glad și Ahtum). Sunt considerente care ne determină să atribuim ipotetic-pecenegilor cele două morminte de călăreți nomazi din necropola de la Bucova IV.

ADRIAN BEJAN

UNIVERSITATEA DE VEST

FACULTATEA DE LITERE - FILOSOFIE ȘI ISTORIE

TIMIȘOARA

MIRCEA MARE

MUZEUL BANATULUI

TIMIȘOARA

NOTE

1. Csallány, D., *Kora-Avarkori girleletek*, în *Folia Arch*, I–II, Budapesta, 1939, p. 121–155.

2. A se vedea revistele muzeului și universității din Szeged: *A Morà Ferencz Muzeum*, Szeged, I (1960) și următ.: *Acta Universitatis de Attila Josef*. Acta antiqua et archaeologica, Szeged, I (1950) și următ.

³ Cuprinde îndeosebi în *Starinar*. Organ Srpskog Arheoloskog Društva, Beograd, Seria I (1884) și următ.; seria II (1906) și următ.; seria III (1950) și următ., seria IV (1992) și următ., *RVM*, Novi Sad, I (1956) și următ., *Glasnik*, Narodni Muzej Pancevo, I (1989) și următ.

⁴ Hampel, J., *Alterthümer des frühen Mittelalter in Ungarn*, Braunschweig, II, 1905, p. 370.

⁵ Bejan, A., *Necropola de inhumație din sec. VIII–IX de la Timișoara – Podul Modoy*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 489–498.

⁶ Idem, *Banatul în secolele IV–XII*, Timișoara, 1995, p. 79–83.

⁷ Bejan, A., Moga, M., *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)* în *Tibiscus*, V, 1979, p. 159–169; Drașovean Fl., Țicu, D., Muntean, M., *Hodoni, Locuirile neolitice și necropola*

medievală timpurie, Reșița, 1996, p. 34–54 și pl. LIV–LXIX; Bejan, A., *Note de lectură*, în SIB, XVIII, 1994, 1997 (sub tipar)

⁸ Elocvent în acest sens este publicarea contextului descoperirilor numismatice de la Deta și Denta, cf. Bejan A., *Documente privind conținutul și componența descoperirilor monetare de la Deta (jud. Timiș) din anii 1880–1881*, în *Cercetări numismatice*, V, București, 1983, p. 53–66.

⁹ Referitor la cercetările lui Kislegy Nagy Gyula a se vedea Medeleț Fl., Bugilan, I., *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, IX, Reșița, 1977, p. 100: „... între 1893 și 1909, Kislegy Nafy Gyula, arendaș de moșii, sondează nu mai puțin de 47 de movile de pământ aflate în hotarele localităților Dudeștii Vechi, Cenad, Sănnicolaul Mare, Teremia Mare, Tomnatec, Vizejdia și Nerău, ale căror rezultate, parțial cunoscute, nu pot fi folosite decât cu maximum de prudență datorită lipsei de metodă a săpăturilor și faptului că nu există certitudinea cercetării exhaustive a acestor movile, Nagy limitându-se adesea, probabil, doar la creșterea înmormântărilor secundare din mantaua movilelor.”

¹⁰ Kislagy Nagy G., *Lovas Halomsírokról torontálmegyében*, în *ArchÉrt*, XXIV, 1904, Bp., p. 417–421; Idem, *Arsnkavidéki halmok (Torontal M)*, în *ArchÉrt*, XXVII, 3, 1907, Bp., p. 267–279; Idem, *Az Obessenyöl Őstelen (Torontal M)*, în *ArchÉrt*, XXIX, 2, 1909, Bp. p. 146–154 (partea I) și *ArchÉrt*, XXXI, 1, 1911, p. 147–169.

¹¹ AÉ, 1904, p. 418.

¹² *Ibidem*

¹³ Medeleț Fl. și Bugilan, I., *loc. cit.* informează despre existența unui manuscris Nagy, cuprinzând relatarea în detaliu a cercetărilor acestui arheolog amator. Manuscrisul se află în lucru, urmând a fi valorificat științific (inf. Medeleț Fl.).

¹⁴ Descoperirile de la Bucova II, în *ArchÉrt* 1904, p. 418–419

¹⁵ *Ibidem*, fig. 1, p. 418

¹⁶ *Ibidem*, fig. 2

¹⁷ *Ibidem*, fig. 3, p. 419

¹⁸ *Ibidem*, fig. 4

¹⁹ *Ibidem*, fig. 5

²⁰ Descoperirile de la Bucova III, *Ibidem*, p. 419–421

²¹ *Ibidem*, fig. 1, p. 419

²² *Ibidem*, fig. 2

²³ Una din ele, *Ibidem*, fig. 3

²⁴ *Ibidem*, fig. 4

²⁵ *Ibidem*, fig. 5

²⁶ *Ibidem*, fig. 6

²⁷ *Ibidem*, fig. 7

²⁸ Pentru Bucova IV Idem, *ArchÉrt*, 1907, p. 266–278. Localizarea tumulului: harta militară 1 : 75.000, lat. N. 46°4'27'', long. E. 38°12'17'' (p. 267) necropola la p. 273–278. S-a încercat depistarea în Muzeul Banatului a pieselor provenind din descoperiri, reușindu-se până în prezent depistarea câtorva piese (vezi planșele).

²⁹ Inventarele mormintelor în *ArchÉrt*, 1907, p. 275, pl. II.

³⁰ *Ibidem*, fig. 26, pag. 273

³¹ *Ibidem*, fig. 27, pag. 273

³² *Ibidem*, fig. III/1, p. 278

³³ *Ibidem*, p. 278–279

³⁴ Descrierea cercetărilor, în *ArchÉrt* 1909, p. 146–154 și 1911, p. 147–169. Localizarea obiectivului și modul de organizare a șantierului, la p. 146–147, *ArchÉrt*, 1909.

- ³⁵ ArchÉrt 1911 p. 168–169 - descrierea mormântului.
- ³⁶ Țeicu, D., *Necropole medievale românești din Banat în lumina cercetărilor arheologice*, în Mitropolia Banatului, XXXII, 4–6, 1982, Timișoara, p. 267–277; *Idem*, *Necropole medievale (sec. X–XIV) din sudul Banatului*, în Banatica, XII, 1, 1993, p. 229–254; Drașovean, Fl., Țeicu, D., Munteanu, M., *op. cit.* p. 42.
- ³⁷ Rusu, M., Dorner, E., în *Materiale*, VIII, 1962, p. 709, fig. 4/2
- ³⁸ *Istoria României*, I, 1960, p. 771, fig. 190/11
- ³⁹ A. Bejan, Moga, M., *op. cit.*, p. 163, fig. 3/1; Drașovean Fl., Țeicu, D., Munteanu, M., *Idem*, p. 37–38.
- ⁴⁰ Sâmpetru, M., *Înmormântări pecenege din Câmpia Dunării*, în SCIV, XXIV, 3, 1973, p. 445–465
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 458–459
- ⁴² Stoianov, M., *Nekropole X–XV veka u Vojvodini*, Novi Sad, 1989, p. 65 nr. 340 (Novi Becej).
- ⁴³ Sâmpetru M., *Ibidem*, p. 158–159; Stoianov, N., *Ibidem*, p. 21, nr. 98–99 (Batmonostor Vinograd - Ungaria), p. 65, nr. 335 (Novi Becej); Sarkadkeresztur - sec. X–XI în *Evkönive (A Hernya Otto Muzeum)*, Miskolc, 1993, p. 502, fig. X/1–6, etc.
- ⁴⁴ Analogia cea mai apropiată este mormântul de la Sânnandrei, cf. Bejan, A., *Banatul în sec. IV–XII*, p. 80–83
- ⁴⁵ Prezența a două tipuri distincte de înmormântare la Hodoni cf. Drașovean, Fl., ... p. 37; alte necropole similare din Banat, cf. *Ibidem* (cu bibliografia și Stoianov, N., *ibidem*).
- ⁴⁶ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpéterfy, I, 1937, p. 90 (Anonymus, cap. 44)
- ⁴⁷ Bako, G., *The relation of the Principality of the Banat with the Hungarians and the Petchenegs in the tenth Century*, în *Relation between the Autochthonous Population and the Migratory Population of the Territory of Romania*, București, 1975, p. 241–248.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

Obiecte provenind de la Dudeștii Vechi (Beșenova Veche) aflate în colecția Muzeului Banatului – Timișoara

- Pl. I/fig. 1 1. Bucova, inv. 3636; 2–3 Dudeștii Vechi, inv. 3643; 4–9 Bucova, inv. 3656
- Pl. II/fig. 2 1–3 Dudeștii Vechi, inv. 3630; 4–5 Bucova, Hunca Mare, inv. 3617
- Pl. III/ fig. 2 1–3/6–8 Dudeștii Vechi, inv. 3670; 4–6/9–11 Dudeștii Vechi, inv. 3705
- Pl. IV / fig. 3 1–4 Dudeștii Vechi, inv. 3705; 5 Bucova, inv. 3764
- Pl. V / fig. 3 1–2/6–7 Bucova, inv. 3764; 3–4/8–9 Bucova, inv. 3764
- Pl. VI Bucova IV. Inventar din necropolă (dopă AÉ, XXVII, 3, 1907 : 1 = fig. III/1, p. 278; 2 = fig. 27, p. 273; 3 = fig. 26, p. 273; 4 = fig. II, p. 275.

THE INHUMATION GRAVES AND NECROPOLIS FROM THE 6th – 12th CENTURES (1)

– Summary –

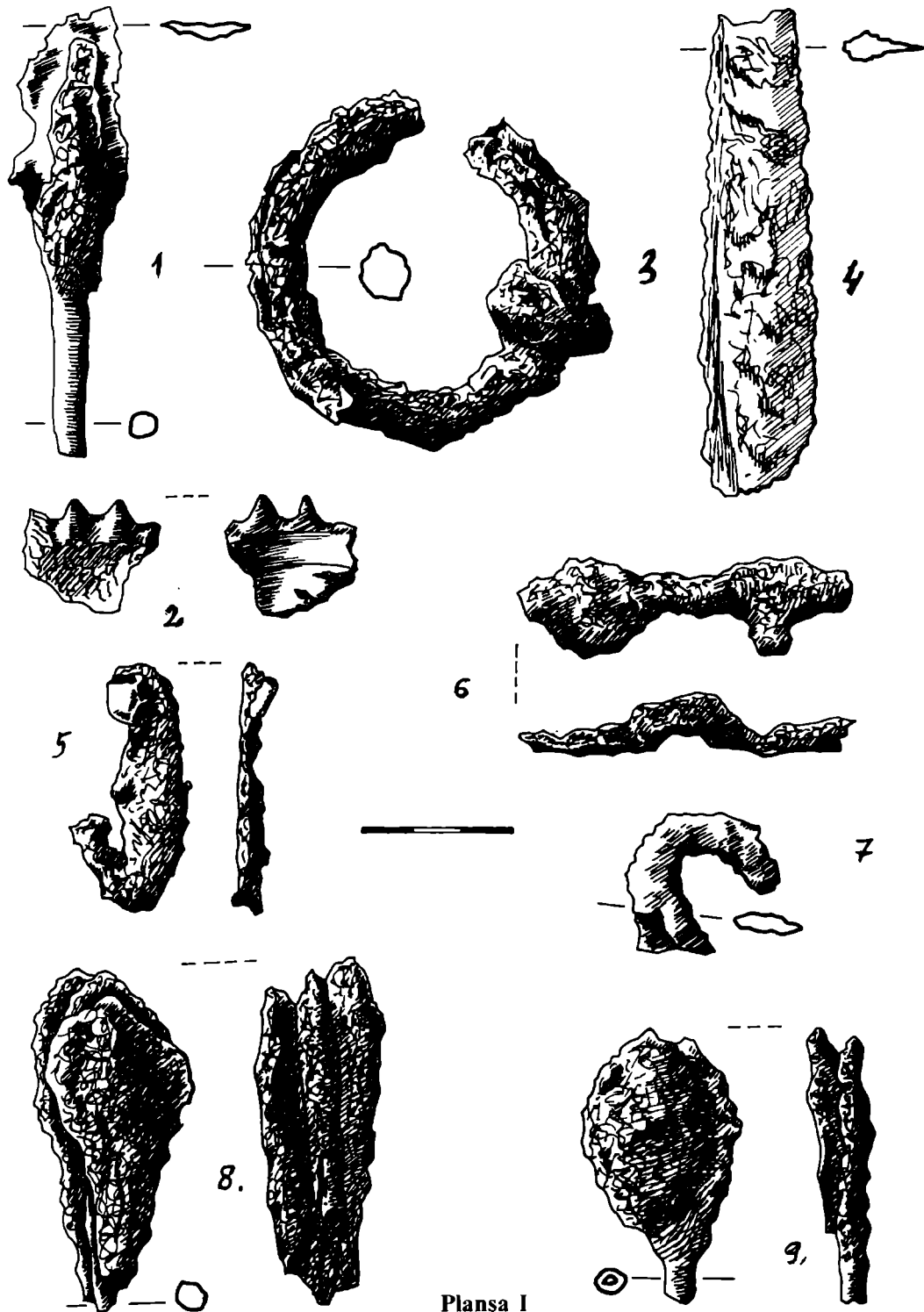
Beside the archaeological discoveries from the last decades, capitalised or unpublished, the integration of the archaeological and numismatic discoveries made before the World War I in a scientific approach is of great importance.

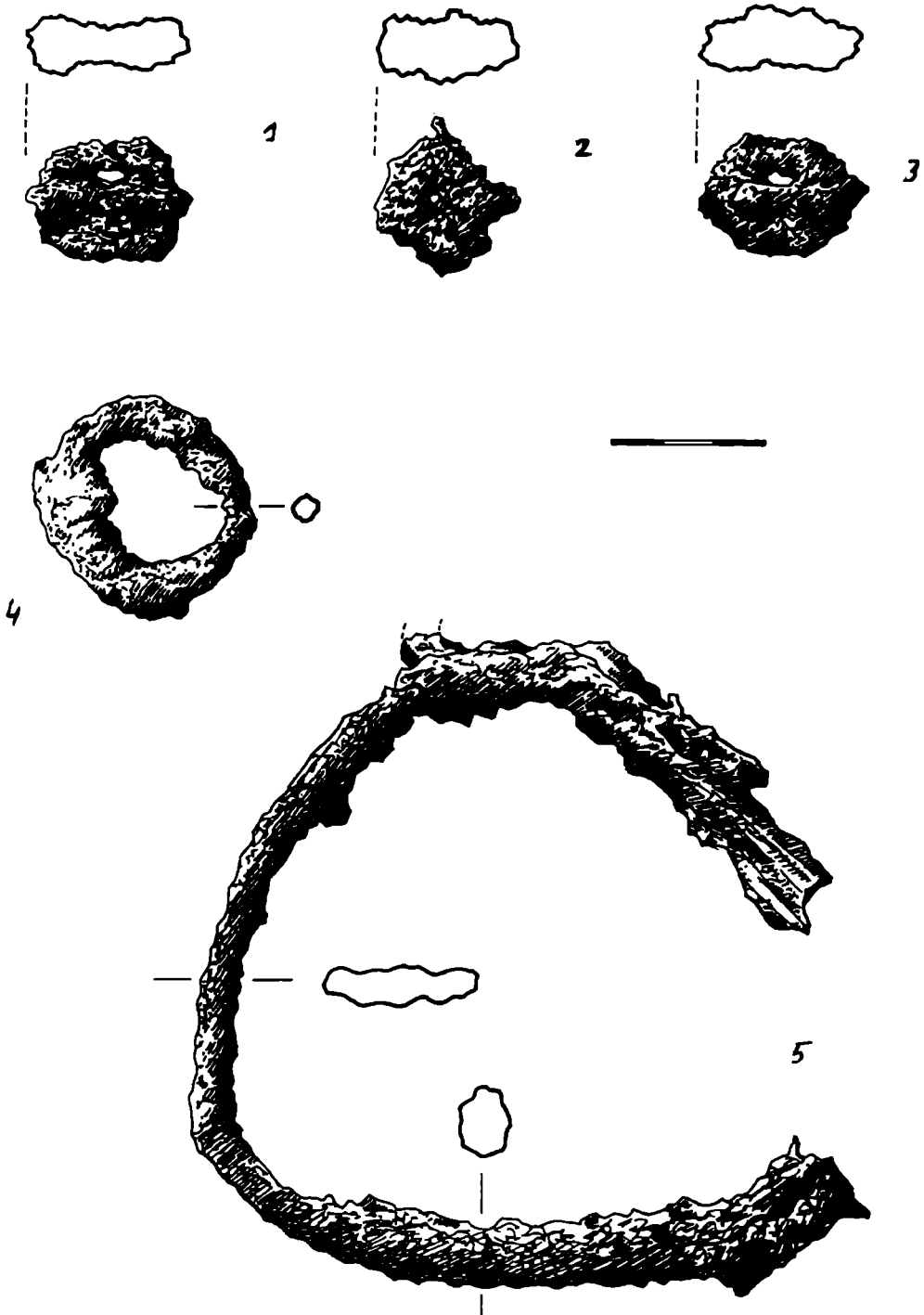
In the late 19th – early 20th century the amateur archaeologist Kislegy Nafy Gyula carried out some researches in the Sânnicolau Mare – Cenad – Dudeștii Vechi (former Besenova Veche) area. He investigated some mounds (tumuli), isolated or grouped together on smaller areas. Those known as „Pusta Bucova” have a particular position in the archaeological literature, because of the diverse significance they have been given. In a restricted area, more than ten such mounds were located, from which the researches pointed out three. These were: Bucova II – female grave; Bucova III – the grave of a male wandering rider; Bucova IV – inhumation necropolis.

The burials, dated by the discoverer to the beginning of the 2nd millennium, superposed a Neolithic settlement. From a Neolithic mound, located also within the territory of Besenova Veche, a burial has been recovered, dated to 5th–6th centuries on the basis of the funeral inventory.

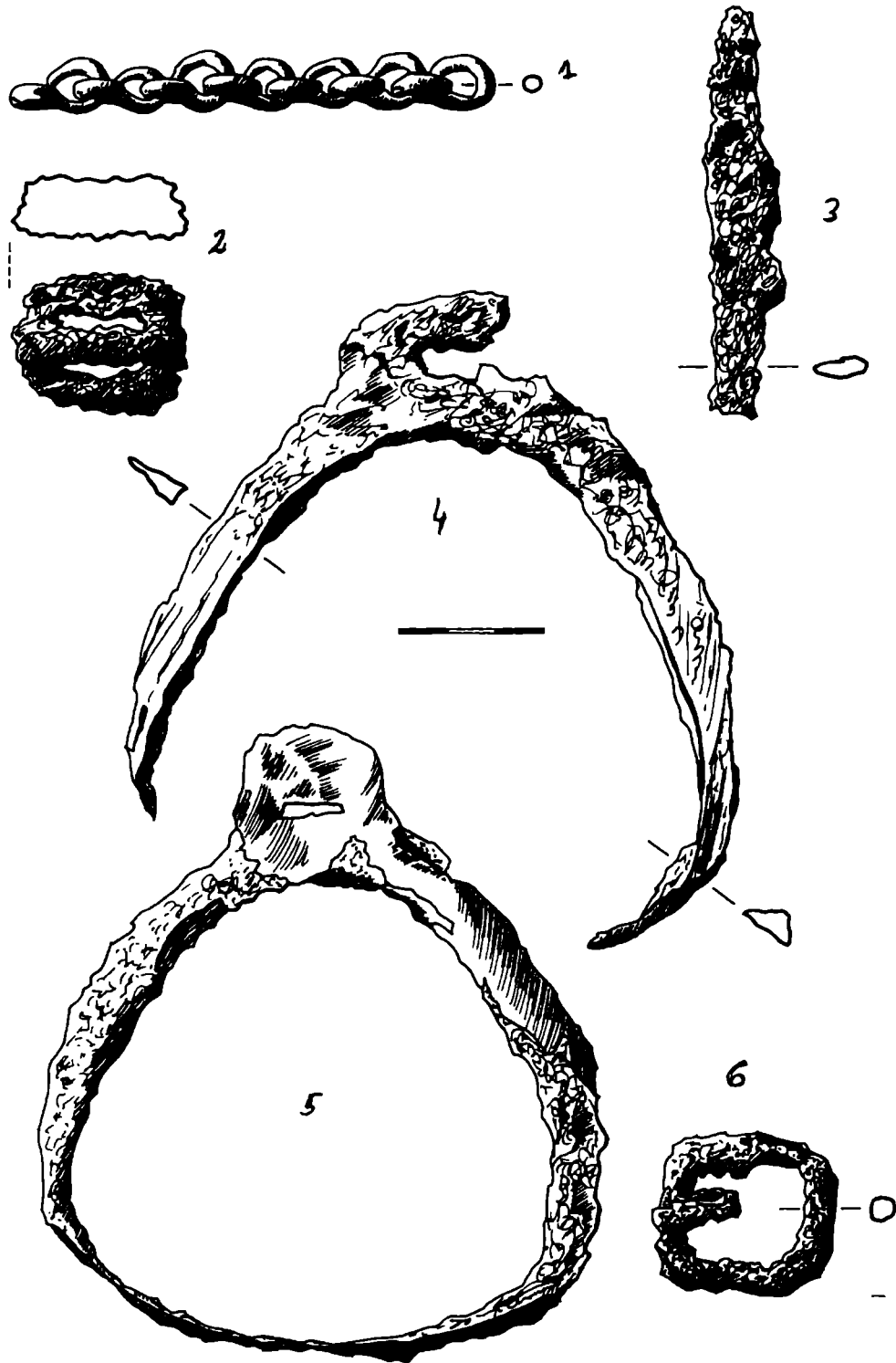
The reanalysis of the necropolis from the tumulus IV (Bucova IV) points out that the tumulus has been the location of a Neolithic settlement and of an Early Middle Age inhumation necropolis. The necropolis can be dated to 10th – 11th centuries, more probably at the end 10th century – beginning of the 11th century. There were two groups of burials: 16 Christian graves lacking inventories and belonging to local, sedentary people; 2 graves (M. 17 and M. 18) belonging to riders from a wandering population, cohabiting with the local peoples.

The funeral rite, inventories and documentary information are backing the assignment of the 2 graves to the Petchenegs, wandering people in process of sedentarisation in the 10th century Banat.

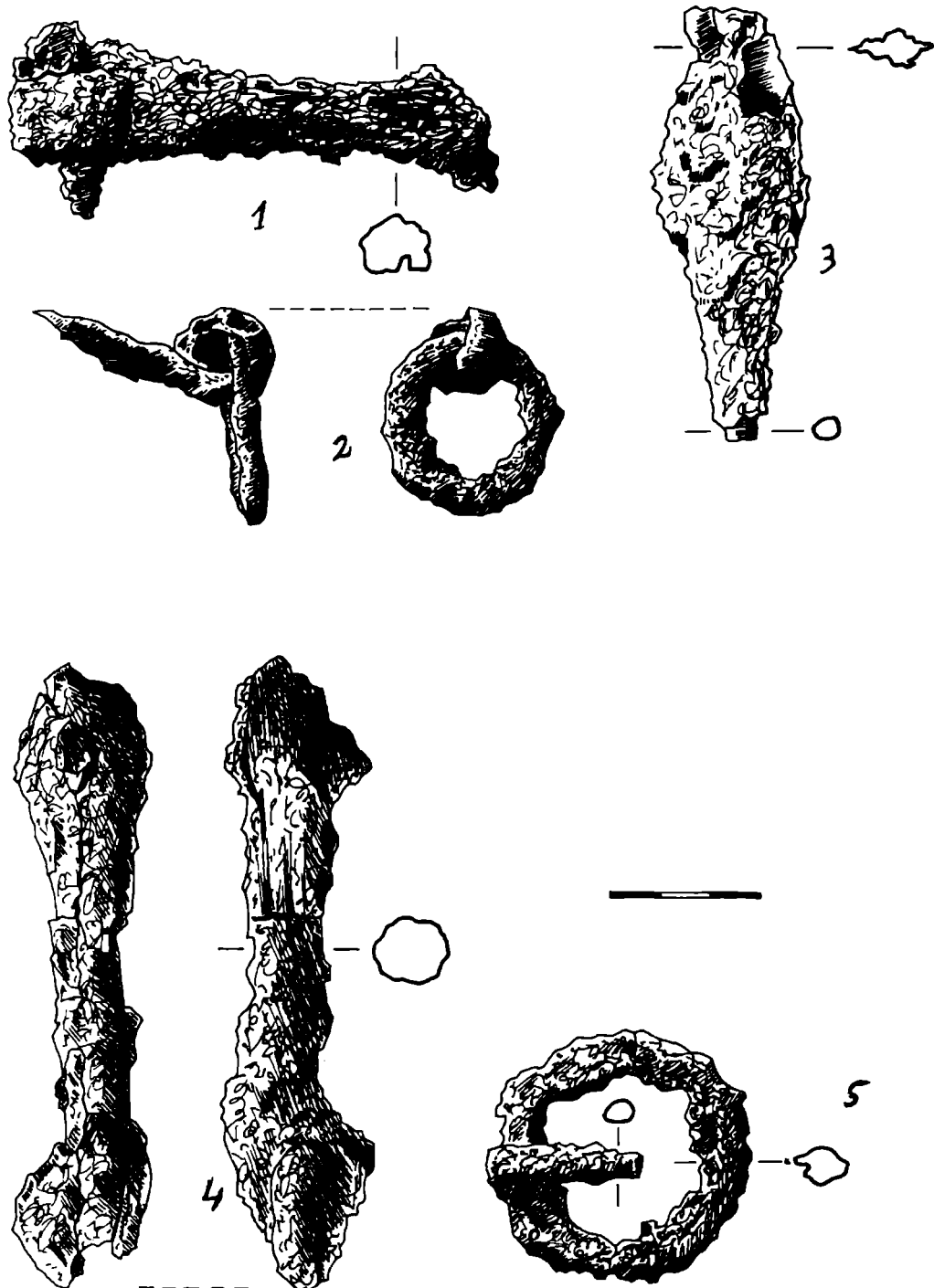

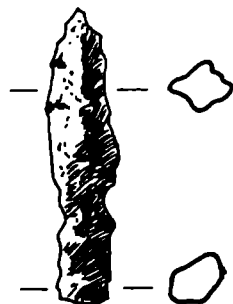
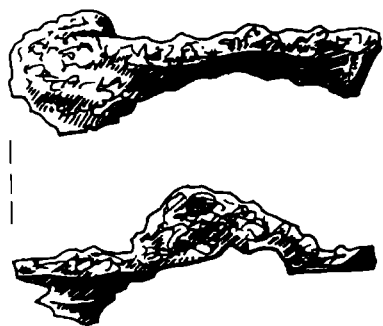
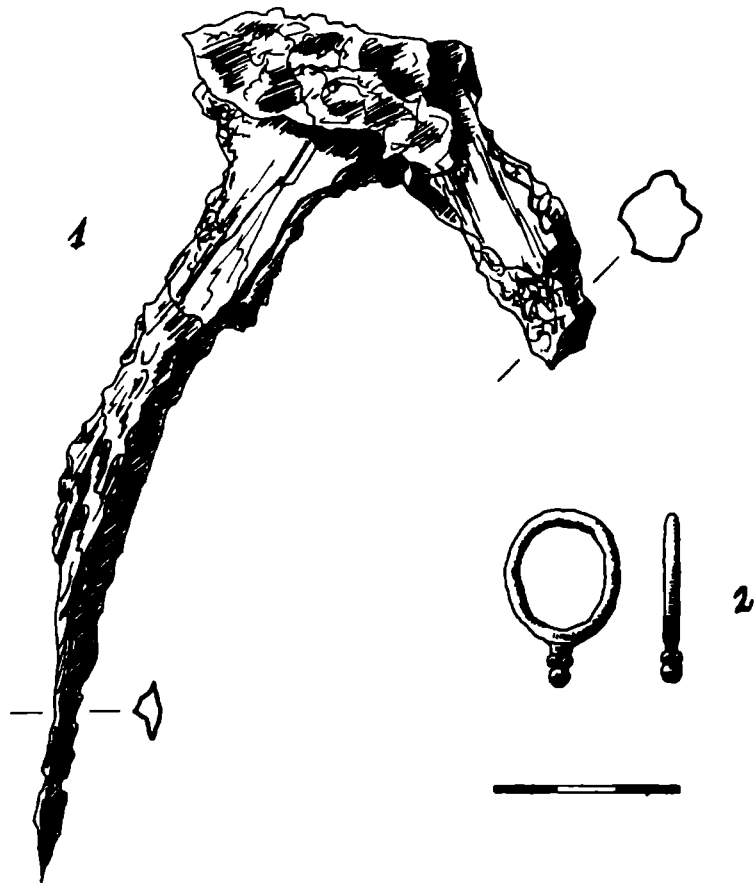
Planşa II

Planşa III

Planşa IV

3

Planşa V

4

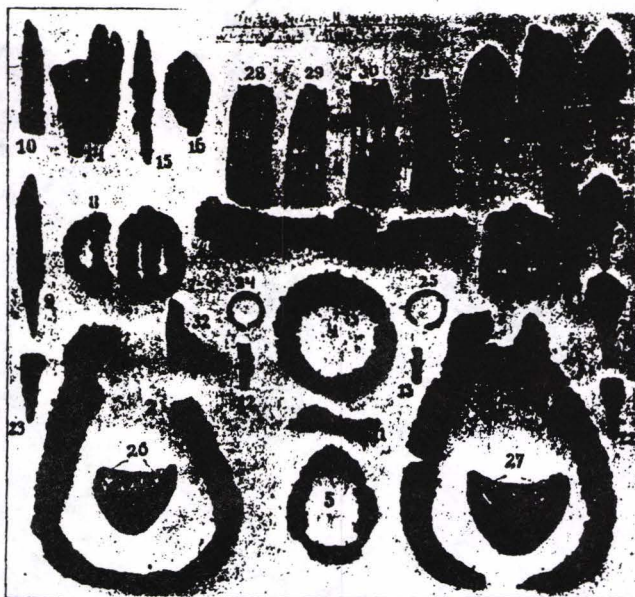
1

2

3

4

Planșa VI

Fig. 1

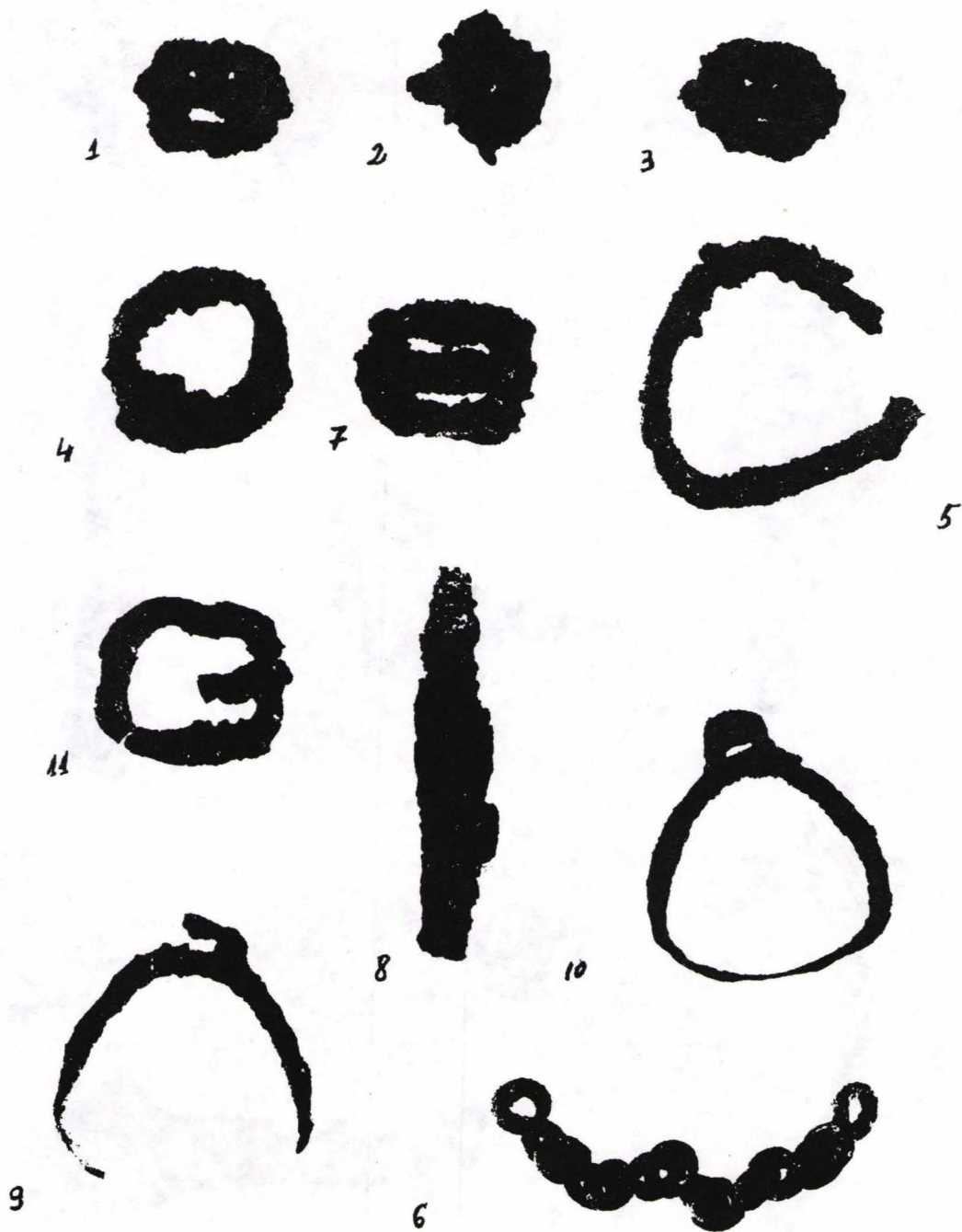

Fig. 2

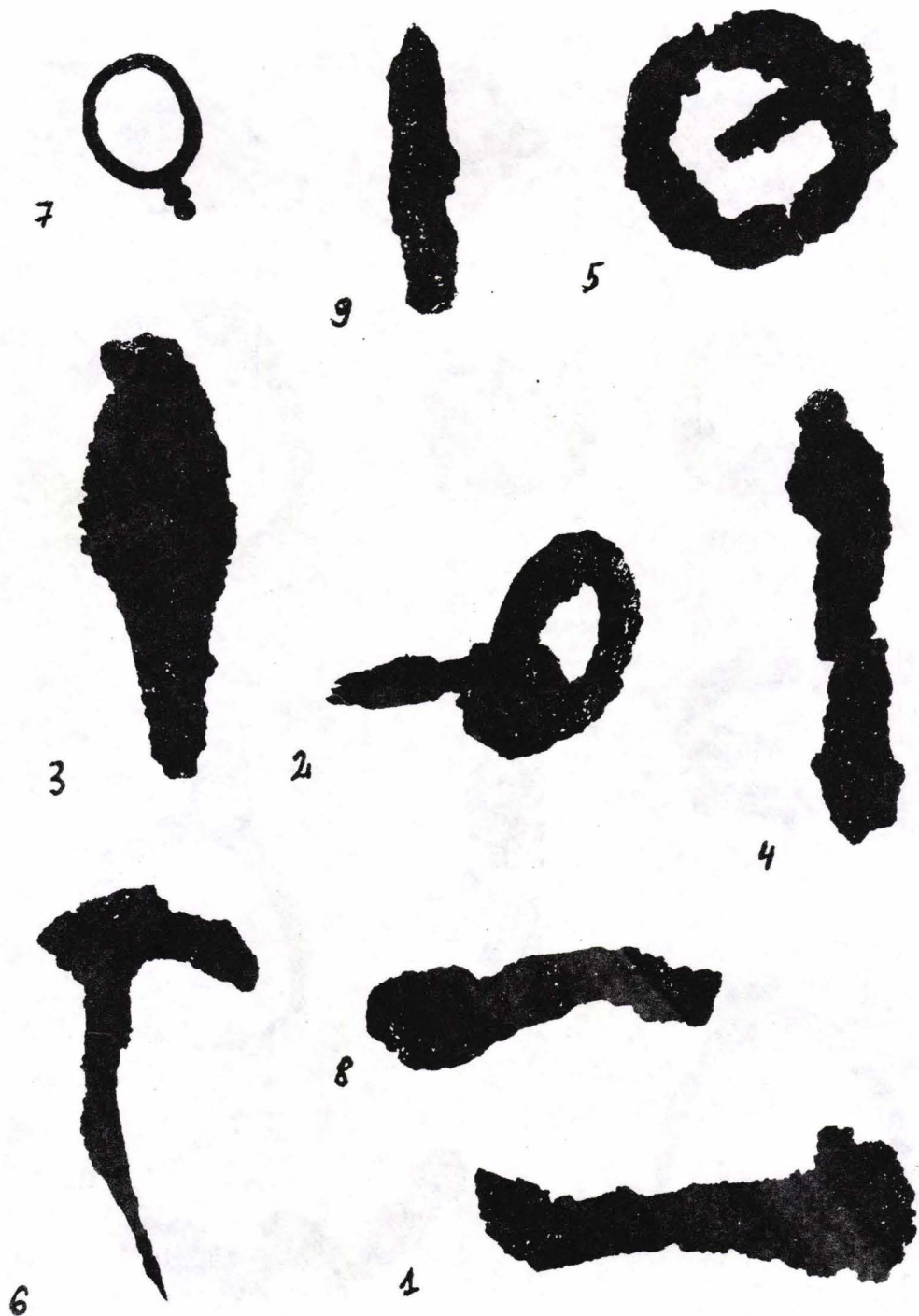

Fig. 3

DETERMINAREA ANTROPOLOGICĂ A UNOR SCHELETE PROVENITE DINTR-UN CIMITIR DESCOPERIT ÎN COMUNA SATCHINEZ, JUDEȚUL TIMIȘ, DATAT ÎN SECOLELE XVII-XIX

Marius Muntean

Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate de Florin Drașovean în așezarea IX de la Satchinez au fost identificate și un număr de 11 morminte. Acestea au fost datate în secolele XVIII-XIX. Gropile mormintelor au fost orientate est-vest, iar adâncimea lor era cuprinsă între 95-130 cm. Cimitirul nu este marcat, iar sătenii nu știu nimic de existența sa.

Material și metodă de lucru

Dintre cele 11 morminte, au fost săpate doar 10, mormântul notat cu M4 a fost doar identificat în profitul săpăturii. Cele 10 scheletele au fost restaurate și măsurate după metoda lui Martin. Talia a fost calculată după tabelele lui Breintinger și Bach, capacitatea craniană a fost calculată după metoda lui Lee Pearson, iar vârsta a fost estimată după gradul de osificare a suturilor craniene și după abrazia dentară.

Rezultate

M1. Din acest mormânt provine un schelet foarte bine conservat care a aparținut unui individ de sex masculin decedat la vârsta de 50-55 de ani.

Craniul are o lungime mijlocie, o lățime mijlocie spre îngustă, iar indicele cranian indică un mezocrania. Indicele de lungime – înălțime auriculară este hipsicran, iar indicele de lățime – înălțime auriculară este acrocran. În normă verticală craniul are forma birsoidă. Regiunea frontală se caracterizează printr-un relief supraorbital puțin marcat, cu regiunea glabelară, relativ accentuată, datorită proeminenței sinusurilor frontale. Lățimea minimă a frunții este mijlocie, lățimea maximă a frunții este îngustă. Indicele frontal sagital este camemetop, iar indicele parieto-frontal este eurimetop. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital bombat în regiunea superioară. Ampretele musculare sunt bine dezvoltate, procesele mastoide sunt conice și mari. Indicele parieto-occipital indică un occipital larg. În normă posterioară craniul are formă de casă. În regiunea bregmatică se observă o bombare. Desenul sutural este punctat pe suturile coronală și sagitală. Sutura lambdoidă este mai puțin obliteratedă. Circumferința orizontală a craniului este foarte mică, iar capacitatea indică un craniu aristencefal.

Masivul facial se caracterizează prin următoarele elemente: înălțimea superioară a feței este mijlocie. Datorită edentației frontale a maxilei această dimensiune este ușor micșorată prin resorbția rebordului alveolar. Înălțimea totală a feței este înaltă la limita inferioară. Lățimea feței este mijlocie. Indicele facial total este leptoprosop, iar indicele facial superior este hiperlepten. Unghiul facial este ortognat (97°). Înălțimea nasului este situată la limita dintre nasurile scunde și mijlocii, iar lățimea sa este mijlocie. Indicele nazal este camerin la limita inferioară. Apertura piriformă este de tip antropin. Orbitale sunt rectangulare cu o înălțime mijlocie spre înaltă și o lățime îngustă spre mijlocie. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. datorită edentațiilor extinse nu se mai poate preciza forma arcadelor dentare. Bolta palatină este lipsită de torus. Pe maxilă sunt prezenți cei doi premolari și cei trei molari din partea dreaptă. Acestea sunt puțin abrazați, probabil datorită extracției antagoniștilor. Rezorbția osului alveolar indică boala parodontală. La nivelul celui de al doilea molar se găsește o carie complicată. Mandibula are unghiurile ușor eversate și un menton ascuțit. Pe arcada alveolară sunt prezenți doar trei dinți: caninul stâng, primul și al doilea molar din partea dreaptă. Primul molar are o carie de colet. Molarii din partea stângă au fost extrași. Alveolele celorlalți dinți sunt prezente, dar datorită resorbției osoase au o adâncime de 3–5 mm. Aceste alveole denotă pierderea dinților postmortem.

La nivelul scheletului postcranian am surprins două anomalii de dezvoltare. Arcul posterior al atlasului este dehiscent (Planșa VIa). Sternul este curbat în sens sagital și are aspectul literei S, cu concavitatea inferioară situată anterior (Planșa VIb). Asemenea deformări sternale sunt puse pe seama rahitismului și sunt cunoscute în literatura medicală sub numele de torace de pantofar.

M2. Din acest mormânt provine un schelet foarte slab conservat. Sunt păstrați 7 dinți care indică o vârstă de 4 ani.

M3. Și din acest mormânt provin puține resturi osoase și dinți. Frontalul prezintă sutură metopică, iar morfologia dentară indică vârsta de 5 ani.

M5. Din acest mormânt provine un schelet foarte bine conservat care a aparținut unui bărbat.

Craniul are o lungime mijlocie și o lățime mijlocie. Indicele cranian este situat la limita dintre brahican și hiperbrahican. Indicele de lungime-înălțime este hipsicran. Indicele de înălțime-lățime este tapeinocran spre metriocran. În norma verticală craniul are formă romboidă. Regiunea frontală prezintă un relief supraorbital foarte puternic, lățimea minimă a frunții este lată, lățimea maximă a frunții este mijlocie. Înclinația frunții este camemetopă. Indicele parieto-frontal este eurimetop. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital puțin curbat cu un relief muscular puternic dezvoltat. Procesele mastoide sunt conice și mari. Din normă posterioară craniul are formă de casă. Circumferința orizontală este mare spre foarte mare, capacitatea craniană indică aristencefalia.

Înălțimea superioară a feței este foarte înaltă, iar înălțimea totală a feței este înaltă. Lățimea feței este la limita dintre fețele late și foarte late. Indicele facial total indică mezoprosopia. Indicele facial superior este mezen. Unghiul facial este ortognat (86°). Înălțimea nasului este mijlocie, lățimea sa este mijlocie spre lată, iar indicele nazal este camerin. Nasul este convex, cu apertura piriformă de tip antropin. Spina nazalaă este puternic dezvoltată. Orbitale sunt rectangulare, au înălțime mijlocie și o lățime mijlocie, cu indicele orbital situat la limita dintre orbitale mezocohne și hipsicohne. Fosele canine au adâncime mijlocie. Arcadele dentare au formă eliptică. Indicele palatin este brahistafilin. Unghiul de profil este ortognat. Mandibula prezintă unghiuri puternic eversate, iar mentorul are aspect de piramidă. Pe arcada maxilară au fost extrași molarii primi și secunzi, 25 este în stadiu de rest radicular, iar 35 și 36 prezintă carii complicate. Abrazia dentară pledează pentru o vârstă cuprinsă între 40 și 50 ani.

M6. Din acest mormânt provine un schelet foarte slab conservat, care a aparținut unei femei mature. S-a păstrat întreagă doar o tibie, care a permis estimarea taliei.

M7. Din acest mormânt provine un schelet bine conservat, care a aparținut unui bărbat decedat la o vârstă între 40–50 ani. Craniul are o lungime mijlocie, este lat. Indicele cranian este brahicran. Indicele lungime-înălțime auriculară este hipsicran, iar indicele de lățime-înălțime auriculară este acrocran. În normă verticală craniul are o formă romboidă. Regiunea frontală are un relief supraorbital bine reprezentat. Indicele frontal sagital este camemetop. Lățimea minimă a frunții este situată la limita dintre frunțile înguste și mijlocii, iar lățimea maximă a frunții este lată. Indicele parieto-frontal este stenometop. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital cu o lățime mijlocie, puțin bombat, cu creste și amprente musculare bine marcate. Procesele mastoide sunt conice și bine dezvoltate. Din normă posterioară craniul are formă de casă. Circumferința orizontală este mică, capacitatea craniană indică aristencefalia.

Masivul facial se caracterizează prin următoarele date metrice: înălțimea superioară a feței, înălțimea totală, precum și lățimea feței sunt mijlocii. Indicele facial total este mezoprosop, iar indicele facial superior este curien spre mezen. Înălțimea nasului este situată la limita dintre nasurile mijlocii și înalte. Lățimea nasului este mijlocie spre lată, iar indicele nazal este mezin. Apertura piriformă este de tip antropin. Orbitale se caracterizează printr-o înălțime scundă spre mijlocie și o lățime foarte îngustă spre îngustă. Indicele orbital indică orbite hipsiconhe. Fosele canine sunt adânci. Arcadele dentare sunt incomplete prin extracția dinților 27, 37, 44–47. Molarii de minte sunt absenți. În jumătatea posterioară a bolții palatine se găsește o formațiune torusală. Rezorbția procesului alveolar indică o boală parodontală. Abrazia dentară este corespunzătoare vârstei de 40 până la 50 de ani. Unghiurile mandibulare sunt în ortopozitie, mentonul are o formă stelată.

M8. Scheletul provenit din acest mormânt este slab conservat. Din neurocraniu se păstrează doar 6 fragmente, din oasele lungi sunt păstrate parțial diafizele. Scheletul a aparținut unui adolescent de sex masculin.

M9. Din acest mormânt provine un schelet bine conservat, care a aparținut unui bărbat matur.

Craniul este puțin deformat postmortem prin deformarea și înfundarea jumătății posterioare a parietalului drept și prin deformarea jumătății stângi a frontalului. Craniul este scurt și are o lățime mijlocie. Indicele cranian este hiperbrahican la limita inferioară. Indicele de lungime-înălțime auriculară este hipsican, iar indicele de lățime-înălțime auriculară este acrocran. În normă verticală craniul are formă sferoidă. Regiunea frontală se caracterizează printr-un relief supraorbital destul de proeminent. Indicele frontal sagital este camemetop. Lățimea minimă a frunții este foarte lată, iar lățimea maximă a frunții este lată. Indicele parieto-frontal este eurimetop. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital cu o lățime mijlocie, puțin curbat, cu creste și amprente musculare mediu dezvoltate. Procesele mastoide sunt conice și mari. Din normă posterioară craniul are formă de casă. Circumferința orizontală este foarte mică, iar capacitatea craniană indică un craniu aristencefal.

Masivul facial este caracterizat de o față a cărei înălțime superioară și totală sunt mijlocii, iar lățimea este lată. Indicele facial total este mezoprosop, iar indicele facial superior este eurien. Înălțimea nasului este la limita dintre nasurile scunde și mijlocii, lățimea este lată, iar indicele nazal este camerin, forma aperturii piriforme este de tip antropin. Datorită deformării masivului facial nu au fost prelevate date metrice referitoare la orbite. Fosele canine sunt foarte adânci. Arcadele dentare au o formă eliptică. Au fost pierduți incisivul central și incisivul lateral inferior din partea stângă. Pierderea dinților putea să survină în urma unei fracturi mandibulare paramediane stângi. Aceasta este indicată de un calus. Un crater situat pe locul liniei de fractură presupune și un proces de osteită cu o fistulizare la tegument. Abrazia dentară pledează pentru o vârstă de 35–40 de ani. Unghiurile mandibulare sunt ușor eversate.

M10. Scheletul provenit din acest mormânt este slab conservat. El a aparținut unei femei mature.

Din craniu se păstrază parțial neurocraniul care pare a fi brahican. Prezintă sutură metopică. Fosele canine sunt adânci, abrazia dentară puțin marcată indică o vârstă de 25–30 de ani. Pentru aceeași vârstă pledează și un început de obliterare a suturilor coronale și sagitale pe partea endocraniană.

M11. Scheletul provenit din acest mormânt este destul de bine conservat. El a aparținut unui bărbat matur.

Craniul, cu excepția occipitalului, este bine conservat. Ca lungime este scurt, iar ca lățimea este lat spre foarte lat. Indicele cranian este ultrabrahican. Indicele lungime-înălțime auriculară este hipsican, iar indicele lățime-înălțime auriculară este acrocran. În normă verticală craniul are formă romboidă.

Regiunea frontală se caracterizează printr-un puternic relief supraorbital. Indicele frontal sagital este ortometop. Lăţimea minimă a frunţii este mijlocie, iar lăţimea maximă este lată. Indicele frontal transvers este urimetop. Polul cranian posterior se caracterizează printr-un occipital aplatizat cu creste musculare bine marcate. Procesele mastoide, parţial conservate, sunt mari. Indicele parieto-occipital indică un occipital mijlociu. În normă posterioară craniul are o formă de bombă. Circumferinţa orizontală este mijlocie, iar capacitatea craniană indică aristencefalia.

Masivul facial prezintă o înălţime superioară a feţei foarte înalte iar înălţimea totală a feţei este înaltă. Lăţimea feţei este lată. Indicele facial superior este mezen, iar indicele facial total este leptoprosop. Unghiul facial este ortognat 95°. Datele metrice ale nasului indică un nas înalt şi foarte lat. Indicele nazal este camerin. Apertura piriformă este de tip antropin. Piramida nazală este dreaptă. Orbitale au o formă rectangulară cu o înălţime scundă şi o lăţime situată la limita dintre orbitale mijlocii şi late. Indicele orbital indică orbite camecohone. Fosele canine sunt puţin adânci. Forma arcadei dentare este parabolică. Pe arcada superioară se constată absenţa incisivilor laterali cu dispariţia spaţiului acestora. Aceasta indică cu mare probabilitate o anodonţie de incisivi laterali. Pe arcada dentară mandibulară se observă înghesuiuri dentare cu ectopia primilor premolari inferiori. Pe faţa vestibulară a arcadei superioare şi pe faţa orală a incisivilor inferiori se observă tartru abundent. Dinţii nu prezintă leziuni carioase. Indicele palatin este brahistafilin. Mandibula are un menton în formă de piramidă asimetrică, unghiul mandibular este în ortopozitie.

Dimensiunile oaselor lungi şi determinarea taliei

În vederea determinării taliei a fost măsurată lungimea următoarelor oase:

Nr. mor- mânt	Sex	Humerus		Radius		Ulnă		Femur		Tibie		Fibulă		Talia după Breitinger
		Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	Dr.	Stg.	
M1	M	338	338	251	251	270	-	452	-	385	385	-	-	171,38
M5	M	335	335	250	250	274	274	473	473	389	389	-	-	172,13
M7	M	344	344	260	260	278	278	475	475	391	391	-	-	173,70
M9	M	340	-	256	256	278	278	482	482	398	398	381	381	173,80
M11	M	327	327	243	243	-	265	440	440	-	368	-	-	168,61
														Talia după Bach
M6	F	-	-	-	-	-	-	-	-	340	-	-	-	155,2
M10	F	-	-	-	-	238	-	-	-	322	322	-	-	152,2

Bărbații aveau o înălțime cuprinsă între 168,6 cm și 173,8 cm, cu o medie de 171,92 cm.

Femeile aveau talia de 152,2 cm și 155,2 cm, cu o medie de 153,7 cm.

Pentru bărbați această talie este considerată înaltă, iar pentru femei este considerată o talie mijlocie. De obicei diferența de înălțime dintre bărbați și femei este de 10–12 cm. În cazul de față diferența înălțimii dintre cele două sexe este de 18,2 cm. Considerăm că talia mai joasă a femeilor poate fi cauzată de sarcini în perioada adolescenței, care au contribuit la încetarea sau oprirea creșterii. De asemenea este posibil ca sarcinile numeroase să fi dus la decalcifierea oaselor. Aceasta ar explica slaba conservare a scheletelor provenite de la femei, față de buna conservare a scheletelor care au aparținut unor bărbați.

Repartiția scheletelor pe grupe de vârstă și sex

Grupe de vârstă		Nr. deceselor	Nr. mormântului	Bărbați	Femei
Biologică	Cronologică				
Infans I	0-7 ani	2	M2, M3	Sex nedeterminat	
Infans II	7-14 ani	-	-		
Juvenis	15-20 ani	1	M8	1	-
Adultus	21-30 ani	2	M6, M10	-	2
Maturus I	31-40 ani	2	M9, M11	2	-
Maturus II	41-50 ani	1	M7	1	-
Senilis	peste 50	2	M1, M5	2	-

Din aceste date rezultă că bărbații au trăit mai mult decât femeile. Cele două femei au decedat în cel de al treilea deceniu de viață, în timp ce bărbații, cu excepția unui adolescent, au decedat la o vârstă cuprinsă între 30 și 60 ani.

Diagnoza tipologică

Doar cinci cranii, toate masculine, se pretează la o diagnoză tipologică. Criteriul principal pentru încadrarea în anumite tipuri antropologice îl constituie indicele cranian. Din acest punct de vedere cele cinci cranii se încadrează în felul următor:

Pe cele cinci cranii studiate, media indicelui cranian este brahican (83,96). Acest indice concordă cu indicii cranieni determinați pe cranii bărbătești la populația românească.

Este bine cunoscută tendința de brahicefalizare din ultimul mileniu. În acest sens D. Botezatu (1995) raportează un indice cranian mediu pentru

Nr. mormânt	Indicele cranian	Sexul	Mezocran 75,0-79,9	Brahicran 80,0-84,9	Hiperbrahicran 85,0-89,9	Ultrabrahicran peste 90,0
M1	77,09	M	x			
M5	82,68	M		x		
M7	82,51	M		x		
M9	85,54	M			x	
M11	92,00	M				x

bărbați de 80,2 pentru seriile vechi și de 84,0 pentru seriile noi. La populația actuală din satul Bătrâna s-a măsurat pentru bărbați un indice cranian mediu de $85,4 \pm 0,9$ (St. Milcu, 1958).

Pentru populațiile europene sunt definite două tipuri antropologice pentru doliocrani (indice cranian mai mic de 75). Acestea sunt nordicul și mediteranoidul. Pentru mezocrani (indice cranian 75–80) este definit un singur tip antropologic – cel Crô Magnonid, iar pentru brahicrani (indice cranian mai mare de 85 sunt definite două tipuri antropologice: brahicranii curvoccipitali sau alpinii și brahicranii planoccipitali sau dinaricii. Interpretarea rigidă a indicelui cranian, fără corelarea cu alți parametri, ne-ar permite încadrarea craniilor cercetate în tipurile: Crô Magnonid (M1), alpin (M5 și M7) și dinaric (M9 și M11).

Din corelarea indicelui cranian cu celelalte date metrice și indici, în cazul de față nu rezultă tipuri pure. Astfel, craniul M5 are numeroase caracteristici specifice tipului Crô Magnonid: Foarte robust, colțuros, datorită dezvoltării mari a reliefurilor osoase ca arcada supraorbitală, frunte teșită, unghi mandibular eversat, protuberanță occipitală externă, linii nucale și mastoide mari, orbite rectangulare și talie înaltă. În ciuda indicelui cranian brahicran, craniul din M5 poate fi încadrat în tipul Crô Magnonid, tip numit și protoeuropid. Prin urmare, craniile masculine provenite din Satchinez aparțin unor populații europene, brahicare, curv și planoccipitale cu numeroase caractere arhaice. Aceasta indică o combinație dintre tipurile protoeuropid, dinaric și alpin.

Atribuirea etnică

Pentru atribuirea etnică ne stau la dispoziție date istorice. Satchinezul este și a fost o așezare românească în care au locuit și locuiesc și familii de sârbi. După Borovszky, în timpul ocupației turcești numărul sârbilor a fost mai mare ca a românilor. În 1716 aceștia au plecat și românii au devenit majoritari. În 1786 au fost colonizate și 23 de familii de nemți.

Prin urmare, în secolul al XVIII și la începutul secolului al XIX-lea nu a putut exista decât un cimitir ortodox în care s-a înmormântat o populație românească și probabil o minoritate sârbă.

Datele metrice, indicii craniene și încadrarea tipologică sunt foarte asemănătoare cu date similare publicate de Botezatu, pentru românii din Moldova, și de Milcu și Dumitrescu (1958) pentru românii din satul Bătrâna, ținutul Pădurenilor.

Datele concordă cu descrierea făcută de Pitard, la începutul secolului (Milcu și Maximilian, 1967). Pitard a efectuat determinări antropologice, în România între anii 1902–1912, și apoi, împreună cu A. Donici, după 1920. În urma studiilor efectuate ajunge la concluzia că poporul român are predominant caracterele populațiilor preistorice, populațiile carpatice actuale de talie înaltă și brahicrane, reprezentând cel mai bine tipul original al românilor.

Concluzii

Scheletele provenite din săpăturile arheologice de la Stachinez au aparținut unor femei, bărbați și copii. De aici se poate deduce că provin din cimitirul satului care era locuit predominant de o populație românească.

Femeile au o talie mai mică cu 18 cm decât cea a bărbaților. Scheletele sunt mult mai slab conservate decât cele ale bărbaților, iar media de vârstă este mai mică cu 10–20 de ani. Aceste fenomene se pot explica prin sarcini în perioada adolescenței, care încetinesc sau opresc creșterea, sarcini numeroase care au spoliat organismul matern de calciu și decese survenite probabil în urma unor infecții legate de naștere.

Bărbații se încadrează în tipul brahicran (indice cefalic mediu – 83,96) și conservă o serie de caractere protoeuropide.

MARIUS MUNTEAN

UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE
TIMIȘOARA

BIBLIOGRAFIE

1. BARBU, M., ZDROBA, .. – *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu*. Campania 1977. În: *Ziridava*, 10, 1978, p. 101–112.
2. BEJAN, A., MOGA, M., – *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*. În *Tibiscus* V., (1979), p. 155–168.
3. BOROVSZKY SAMU – *Temes Vármegye, Budapest, 1912 (?)*, Országos Monografia Társaság.
4. BOTEZATU, D., ȘTEFĂNESCU, GH., – *Studiul antropologic al scheletelor din cimitirele feudale de la Coconi (sec. XIV–XV)*. În: *SCA* (1969), VI, 2, p. 175–180.
5. BOTEZATU, D., ȘTEFĂNESCU, GH., – *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale timpurii din Moldova din sec. XII e.n., în SCA*, 1970, VII, I, p. 13–18.
6. BOTEZATU, D., ȘTEFĂNESCU, GH., – *Caracterizarea antropologică a scheletelor din cimitirul feudal de la Cernicu (sec. XVII–XVIII e.n.)*, *SCA* 1970, VIII, 2, p. 81–192.
7. CANTEMIR, P., BOTEZATU, D., – *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăști (Jud. Neamț) – Studii și cercetări de antropologie*, 1995, Tomul 32, p. 3–7.
8. CLAVELIN, P., DEROBERT, L. – *Ostéonétrie antro-po-médico-légale*, 1946, Paris, Ed. Baillière et fils.
9. DRAȘOVEAN, FL. – *Așezarea vinciană Hodoni*, 1991. Micromonografie.

10. DRAȘOVEAN, FL., ȚICU, D., MUNTEAN, M. – *Hodoni, locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.
11. ENĂCHESCU, TH., HARASIM, N. – *Contribuții la determinarea faciesului craniologic al populațiilor actuale de pe teritoriul R.P. Române*, SCA (1965), II, 1, p. 79–95.
12. IAMOBR, P., MATEI, ST. – *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăstur*, în ActaMN, 18 (1981), p. 120–150.
13. KISZELY, I. – *Sírok, csontok, emberek. Gondolat* – Budapest, 1976.
14. MARTIN, R., SALLER, K. – *Lehrbuch der Anthropologie*. Fischer Verlag, 1957.
15. MAXIMILIAN, C. – *Studiul antropologic al populației de la Verbicioara (sec. XIII–XIV)*. In: PA (1959), IV, p. 79–104.
16. MAXIMILIAN, C. – *Considerații antropologice asupra populației prefeudale de la Dinogetia (sec. X–XII)*. In: PA, 1959, IV, p. 105–128.
17. MAXIMILIAN, C. – *Nota asupra scheletelor descoperite la Sântion – Transilvania*, în: PA, 1961, VI, p. 181–183.
18. MAXIMILIAN, C. – *Sarata-Monteoru, Studiu antropologic*, Edit. Academiei R.P. Române, 1962.
19. MILCU, ST., DUMITRESCU, H. – *Cercetări antropologice în Ținutul Pădurenilor – satul Bătrână*, Ed. Academiei, R.P.R., 1961.
20. MILCU, ST., MAXIMILIAN, C. – *Introducere în antropologie*, București, 1976.
21. NECRASOV, O., BOTEZATU, D. – *Studiul antropologic al scheletelor feudal-timpurii de la Doina (sec. XII–XIV)*. În SCA, 1964, I, 2, p. 137–156.
22. NECRASOV, O., BOTEZATU, D., TEODORESCU, C. – *Contribuții la studiul antropologic al populației feudale-timpurii din România. Seria de la Izvorul (r. Giurgiu) datat în sec. al VIII-lea e.n.*, în: SCA, 1967, IV, 1, p. 3–24.
23. NICOLAESCU, D., POPOVICI, I. – *Caracterizarea antropologică a unei familii din partea jumătate a sec. XI de la Dinogetia*, În: SCA, 1971, VIII, 1, p. 13–20.
24. POPOVICI, I. – *Necropola feudală de la Străulești – București, sec. XV–XVI – date antropologice*, In: SCA, 1964, I, 1, p. 47–52.
25. POPOVICI, I. – *Cimitirul feudal târziu de la Secu (Valea Bistriței Moldovenești). Analiza comparativă cu necropolele contemporane din microregiunea Bicz*, In: SCA (1964), I, 2, p. 177–188.
26. POPOVICI, I. – *Așezarea feudală de la Străulești–București, Cimitirul II – sec. XV–XVI*, SCA (1969), III, 1, p. 17–26.
27. POPOVICI, I. – *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul din sec. XIV de la Cuhea-Maramureș*, In: SCA (1968), V, 1, p. 23–38.
28. POPOVICI, I. – *Necropola feudală de la Bragadiru-Zimnicea (sec. XVI) – Observații antropologice*, In: SCA (1969), VI, 2, p. 169–173.
29. POPOVICI, I. – *Observații antropologice asupra osemintelor descoperite în curtea Bisericii din Giulești - Maramureș, sec. XVI–XIX*, In: (SCA), (1969), VI, 1, p. 37–44.
30. POPOVICI, I. – *Considerații antropologice asupra unor schelete din cimitirul de la Strehaia, sec. XVII–XIX*, In: SCA, (1970), VII, 1, p. 19–30.

DIE ANTHROPOLOGISCHE BESTIMMUNG EINIGER SKELETTE AUS EINEM IN DIE 18–19 JHD. DATIERTEN FRIEDHOF VON SATCHINEZ (KR. TEMESCH)

– Zusammenfassung –

Die vorliegende Arbeit umfasst die anthropologische Bestimmung von 10 Skeletten aus einem rumänischen Friedhof von Satchinez (Kr. Temesch). Die Skeletten datieren aus den 18–19 Jhd. Wir konnten 6 Männer, 2 Frauen und 2 Kinder identifizieren. Die mittlere Grösse der Männer ist 171,92 cm und die der Frauen 153,70 cm. Der schlechte Erhaltungszustand der Frauenskelette erlaubte keine typologische Diagnose. Es konnten 5 männliche Schädel bestimmt werden. Diese haben ein mittleres Schädelindex von 83,96. Diese Schädel gehören einer mit gewölbtem und mit flachen Hinterhauptbein brahikranen Bevölkerung mit zahlreichen protoeuropiden Merkmalen, welche Merkmale der proteuropiden, dinarischen und alpinen Typen umfassen.

Nr. crt.			1	2	3	4	5
Nr. morminte			M1	M5	M7	M9	M11
Nr. crt.	Nr. Martin						
1	g-op	1	179	179	183	173	175
2	g-i	2	175	177	174	172	178
3	n-i	2a	172	173	172	-	174
4	g-l	3	172	174	177	167	171
5	n-l	3a	172	169	176	-	171
6	eu-eu	8	138	148	151	148	161
7	ba-b	17	129	131	-	133	-
8	n-ba	5	100	105	-	-	-
9	po-b	20	130	118	134	129	144
10	ft-ft	9	100	105	97	111	100
11	co-co	10	117	126	130	131	131
12	au-au	11	125	131	133	132	136
13	ast-ast	12	112	111	114	108	122
14	circumf. orizontală	23	497	551	509	494	524
15	arc n-o	25	360	340	388	345	-
16	arc n-i	25a	360	295	341	285	316
17	arc n-b	26	183	119	124	114	136
18	arc b-l	27	117	116	131	120	130
19	arc l-o	28	120	105	132	111	-
20	n-b	29	112	109	113	107	116
21	b-l	30	108	116	119	104	116
22	l-o	31	97	87	110	100	-
23	ba-o	7	38	-	-	39	-
24	Lăţ. foramen magnum	16	33	31	-	32	-
25	zy-zy	45	129	140	133	136	137
26	ba-pr	40	92	100	-	-	-
27	n-pr	48	67	75	66	66	74
28	n-gn	47	122	122	114	114	125
29	fnt-fnt	43	109	113	115	-	106
30	zm-zm	46	97	103	95	97	99
31	ol-sta	62	44	46	-	48	39
32	emn-emn	63	-	42	-	36	36
33	n-ns	65	49	50	52	49	53
34	Lăţ. orific. nazal	54	25	26	25	28	30
35	mf-ek	51	38	40	36	-	42
36	înălţ. orbitei	52	34	34	32	-	31
37	mf-mf	50	29	31	26	-	-
38	fmo-fmo	43(1)	102	105	96	-	99
39	eu-eu	lc	77,09	82,68	82,51	85,54	92,0
	g-op						
40	ba-b	lv1(1)	72,06	73,18	-	76,87	-
	g-op						
41	po-b	lv1(2)	72,06	65,92	73,22	74,56	82,28
	g-op						

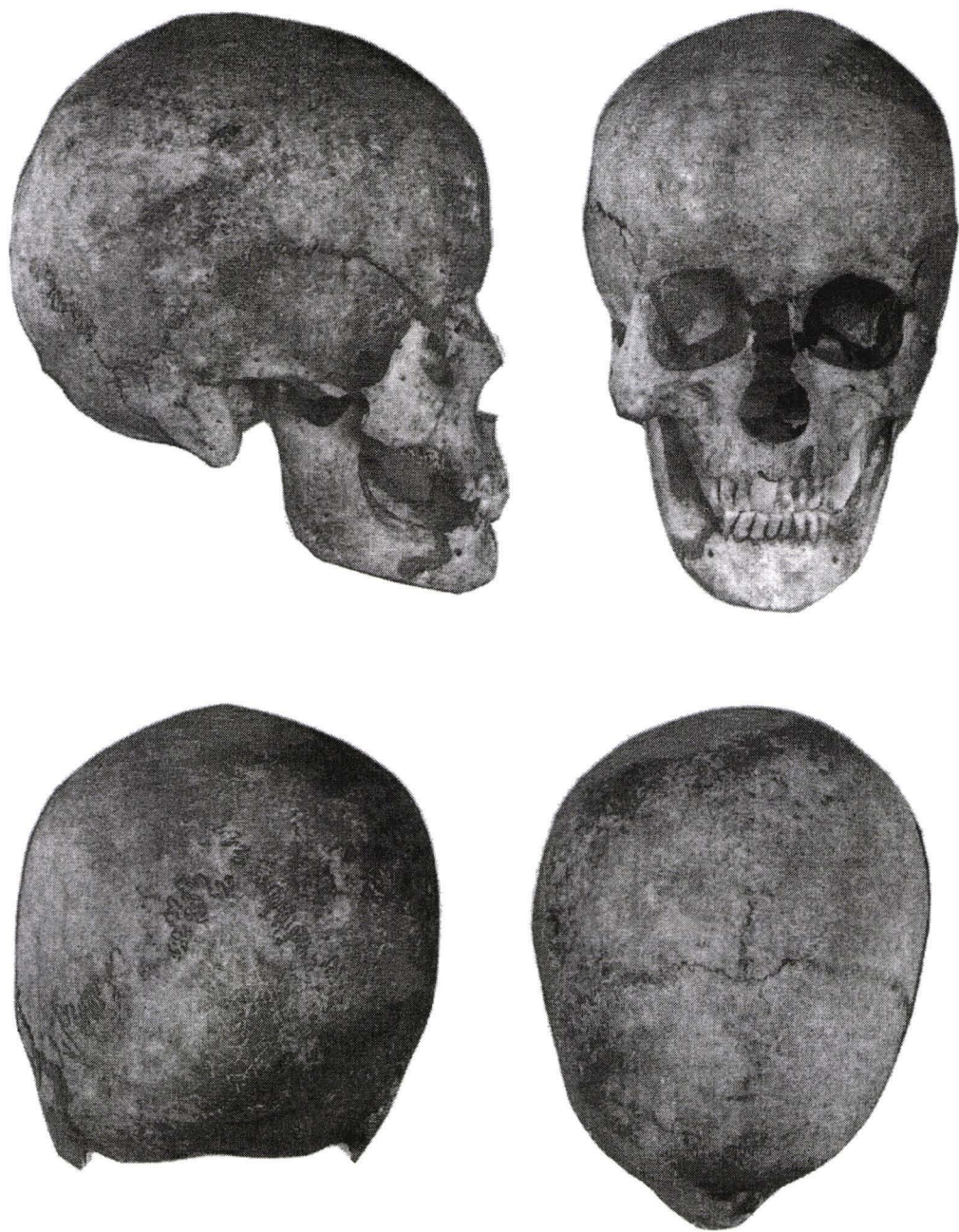
Nr. crt.			1	2	3	4	5
Nr. morminte			M1	M5	M7	M9	M11
Nr. crt.	Nr. Martin						
42	ba-b	lt1	43,47	88,51	-	89,86	-
	eu-eu						
43	po-b	lt2	94,2	79,72	88,74	87,16	89,44
	eu-eu						
44	ft-ft	ltf	85,47	83,33	69,78	84,73	76,33
	co-co						
45	ft-ft	ltf	72,46	70,94	64,13	75,0	62,11
	eu-eu						
46	ast-ast	Tea	81,15	75,0	75,49	72,97	75,77
	eu-eu						
47	b-l	lfpl	96,42	97,24	105,3	97,19	100
	n-b						
48	n-b	lcf	91,05	91,59	91,13	93,85	85,29
	arc n-b						
49	b-l	lcp	92,3	91,37	90,83	86,66	89,23
	arc b-l						
50	l-o	lgo	80,83	82,85	83,33	90,09	-
	arc l-o						
51	Lăt. foramen magnum	lco	86,84	-	-	82,05	-
	ba-o						
52	zy-zy	Te.j	93,47	94,59	88,07	91,89	85,09
	eu-eu						
53	n-pr	lfs	66,66	53,57	49,62	48,52	54,01
	zy-zy						
54	n-gn	lft	94,57	87,14	85,71	83,83	91,24
	zy-zy						
55	Lăt. orificiu nazal	ln	51,02	52,0	98,07	57,14	56,6
	n-ns						
56	Înălțimea orbitei	lo	89,47	85,0	88,88	-	73,8
	onf-ek						
57	enm-enm	lp	-	91,3	-	75,0	92,3
	ol-sta						
58	Capacitatea craniană	38	1531,4	1500,3	1710,8	1564,9	1840,2
59	kdl-kdl	65	-	126	118	128	-
60	go-go	66	109	107	91	105	-
61	Lățimea bimentonieră	67	47	46	46	43	46
62	ld-gn	69	33	36	28	35	36
63	Înălț. la foramen. mentonier	69(1)	31	36	31	32	35
64	Lăt. la foramen. mentonier	39(3)	12	12	13	10	13
65	Înălțimea ramurii	65	56	78	71	63	67
66	Lățimea minimă a ramurii	71(1)	30	35	29	32	36
67	Unghiul mandibular	79	137°	112°	125°	117°	118°
68	Lăt. min. la foramen. mentonier	ir	38,7	33,33	41,93	31,25	37,14
	Înălț. la foramen. mentonier						
69	Lățimea minimă a ramurii	lram	53,57	44,87	40,84	50,79	53,73
	Înălțimea ramurii						
70	go-go	llm	-	84,92	77,11	82,03	-
	Kdl-Kdl						

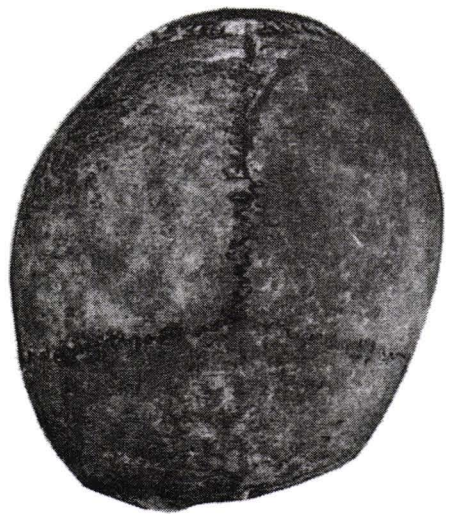
Planşa I: Satchinez - craniul din M₁

Planşa II: Satchinez - craniul din M₅

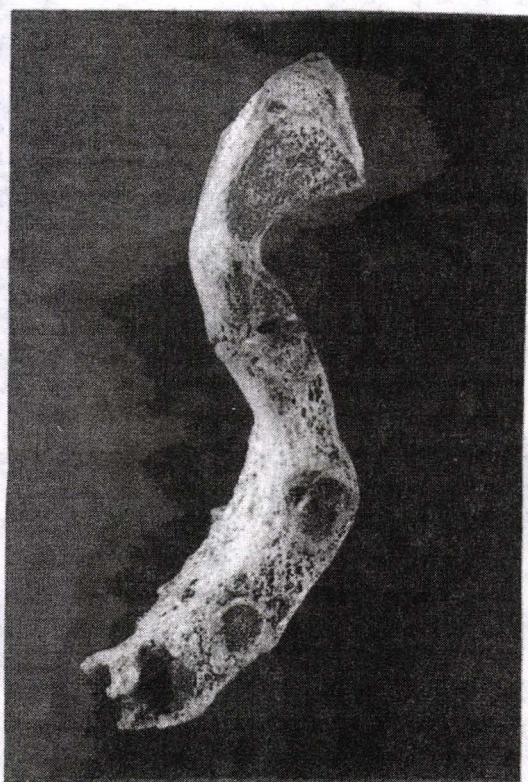
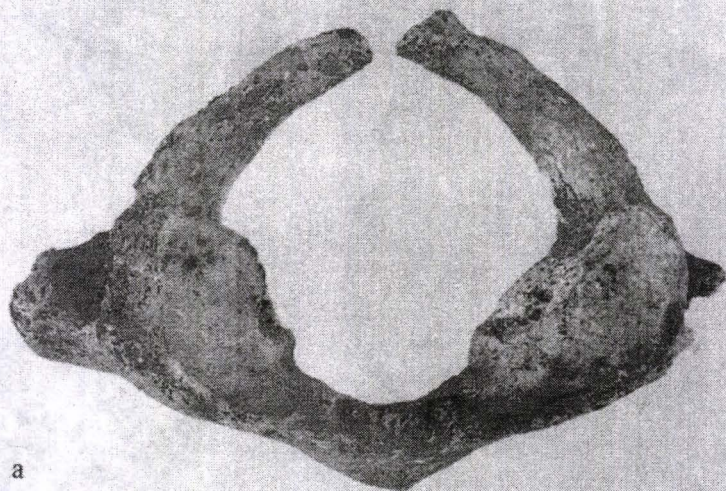
Planșa III: Satchinez - craniul din M₇

Planşa IV: Satchinez - craniul din M₉

Planșa V: Satchinez - craniul din M₁₁

Planșa VI: Satchinez - atlasul (a) și sternul (b) din M₁

ISTORIE MEDIE

I. CADRUL GEOGRAFIC. ISTORIC. POPULAȚIA. HABITATUL. CNEZI ȘI DISTRICTE.

Studiul de față dorește să deschidă calea unor materiale mai ample dedicate Banatului medieval. Aceasta din dorința de a aduce în fața specialiștilor sinteze asupra unor probleme sau asupra problematicii evului mediu bănățean. În același timp studiile respective se vor adresa acelor categorii de public iubitor de istorie care vrea să cunoască istoria acestor locuri și nu găsesc lucrările corespunzătoare.

1.1. CADRUL GEOGRAFIC.

Pentru o corectă înțelegere vom prezenta Banatul ca pe o regiune geografică distinctă, delimitată de mari forme de relief și de ape. În sensul geografic al termenului Banatul este acea regiune delimitată la est de munții Carpați (Carpați Sudici – Munții Țarcu, Godeanu, Cernei), la nord de râul Mureș, la vest de râul Tisa și la sud de fluviul Dunărea. În această accepțiune geografică a fost și este cunoscut teritoriul numit Banat.

În urma tratatelor de pace de la Versailles (1919), completate prin tratate bilaterale între statele succesoare monarhiei austro-ungare, această regiune a fost împărțită – pe principiul naționalității între trei țări. România a obținut 2/3 din suprafață (66,5%) adică 18.966 km², Jugoslavia 1/3 (32,5%) în suprafață de 9.276 km² și Ungaria 1% adică 284 km².

Considerând viabile și valabile prevederile tratatelor de pace trebuie să folosim totuși termenul Banat pentru epocile mai vechi din istoria regiunii întrucât faptele s-au desfășurat în alte epoci și în alte organizări politice și administrativ-teritoriale. Acolo unde situația permite se vor folosi și sintagmele „Banatul românesc” și respectiv „Banatul sârbesc sau jugoslav” spre a contura cu precizie afirmațiile din cuprinsul textului.

Suprafața provinciei geografice Banat însumează 28.526 km².

Pe cuprinsul ei se găsesc toate formele de relief. Interesant este faptul că ele ocupă fiecare circa 1/3 din suprafață. În același timp se remarcă dispunerea munte-deal-câmpie de la est către vest. În felul acesta avem de-a face cu o coborâre lentă de la este către vest a formelor de relief, apelor, climei, florei, faunei și solurilor.

1.1. Relieful Banatului

1.1.1. Munții

În privința lanțurilor muntoase ce mărginesc, în partea estică, Banatul aceștia sunt Munții Carpați. Masivele muntoase fac parte din două subdiviziuni ale Carpaților: cei meridionali (munții Țarcu și Cernei) și cei Occidentali (munții Semenicului, Aninei, Dognecei, Almăjului, Locvei, Poiana Ruscă, defileul Dunării și culoarele Reșiței, Timiș, Cerna, Mureșului și Depresiunea Almăjului).

Munții Țarcu¹ sunt situați în estul Banatului, despărțindu-l de Transilvania. Sunt delimitați de culoarele depresionare Bistra și Timiș-Cerna spre vest și respectiv Râul Rece – Râul Șes – Râul Mare la sud-est. Relieful este dispus în amfiteatru cu înălțimi ce cresc de la 500–700 m. până la 2.100 m. Puternic fragmentat de văi, relieful este împărțit în câteva subunități dominate de vârfurile Țarcu-Căleanu (2190m), Baicu (2123 m), Bloju (2192 m) și Muntele Mic (1802 m). Poduri larg vălurite, dispuse în două trepte, completează imaginea acestora. Precipitațiile abundente, abundența izvoarelor și pajiștile numeroase au dus la apariția, încă de timpuriu, a unei intense vieți pastorale. O treaptă intermediară o reprezintă cea cu înălțimi de 1300–1400 m. Văile sunt în general înguste, dar unele se largesc și formează mici depresiuni cu fundul relativ plat și pante mai domoale (Poiana Mărului, Plopu și Rusca). Treapta joasă a acestor munți este împădurită aproape în întregime. Predomină pădurile de fag, pâlcurile de carpeni și molizii.

Munții Cernei² sunt delimitați la vest de depresiunea Caransebeș-Mehadia și la sud-est de valea Cernei, la nord de munții Godeanu. Există o culme principală (Culmea Vlașcu) cu o lungime de 40 km și una mai mică și mai joasă de 15 km (Culmea Cornereva). Sunt despărțite de depresiunea Cornereva. Vârful Poiana Mare de 1.364 m este cel mai înalt din această culme. Pajiștile au permis și aici viața pastorală. Pădurile urcă până spre 1300 m altitudine, fiind predominant fâgete, urmate de goruni, mojdrean, cer, gârniță. Climatul munților înalți se completează cu cel de crușare din depresiuni, fiind vizibilă și o influență submediteraneană pe valea Cernei.

Munții numiți ai Banatului³, fac parte din Carpații Occidentali. Ei se întind între valea Mureșului la nord, cea a Dunării la sud, depresiunea Hațegului la est și dealurile Banatului la vest. Situați în extremitatea sud-vestică a arcului carpatic, Munții Banatului se deosebesc de ceilalți prin câteva caracteristici: o fragmentare tectonică accentuată, o anume dispunere a interfluviilor și depresiunilor, căderea în trepte de la est spre vest.

În ansamblu Munții Banatului apar ca o asociere de horsturi, semihorsturi și grabene așezate la un nivel mult mai coborât decât Carpații Meridionali. Culoarele limitrofe sunt etapele unei evoluții complexe, pe fondul cărora s-au format elemente de peisaj cu un mare grad de complexitate dar și cu particularități locale. În Munții Aninei se află cel mai expresiv relief carstic, în munții Semenicului și Poianei Ruscă există mari suprafețe de nivelare. Caracteristice sunt și marile culoare străbătute de Dunăre, Cerna, Timiș, Bistra și Mureș. Munții Banatului se încadrează în zona climatică a munților cu

altitudinii mijlocii. Efecte predominante au masele de aer dinspre vest, sud-vest și nord-vest. Influența maselor de aer dinspre Marea Mediterană generează adeseori timp umed, cu nebulozitate accentuată, precipitații și încălziri locale persistente,

Rețeaua hidrografică a munților Banatului este tributară direct Dunării. Fac excepție câțiva mici afluenți ai Mureșului. Râurile care străbat acești munți, își au izvorul aici iar văile lor sunt largi, cu terase care au permis locuirea umană de timpuriu. Aceste râuri sunt Timișul, Nera, Carașul și Cerna.

Solurile din zona muntoasă sunt brune acide, trecând pe culmile cele mai înalte, la soluri brune feriiluviale și podzoluri hunico-feriiluviale. În zonele mai joase există soluri brune și brune luvace iar pe calcare s-au dezvoltat rendzine, soluri brune, terra rossa. În depresiuni și pe culoare există în special solurile aluvionare.

Vegetația este o îmbinare a elementelor montane central-europene cu cele sudice, cu rarități floristice datorită climatului submediteranean. Pădurile de foioase (fag, gorun) sunt cele mai întinse, urmate de pădurile de amestec (fag, gorun și molid), alternează cu pajiști mezoxerofile și cu terenuri arabile. Păduri de cârpiniță, liliac sălbatic, mojdrean, scumpie, alun turcesc, simbovină, arțar trilobat, conservă vegetația de tip submediteranean.

În privința terenurilor, datorită condițiilor pedoclimatice în munți există azi o predominanță a celor forestiere. Dacă azi ele ocupă 52% din total teren în evul mediu procentajul trecea cu siguranță de 60–76%. Și tot azi pășunile și fânețele ocupă circa 30% din această suprafață. Considerăm că ele erau la fel și în evul mediu. Suprafața agricolă totală azi în munții Banatului este de 18% din totalul terenurilor. Pentru evul mediu, la regimul de locuire și la intensitatea acestuia zona montană bănățeană putea avea circa 10% din întreaga suprafață montană disponibilă pentru agricultură.

1.1.2. Dealurile Banatului

Ele se desfășoară de la malul Mureșului la nord și până la valea Nerei în sud și apar drept o treaptă piemontană bine individualizată la marginea vestică a munților Banatului⁴. Altitudinea se menține între 200 și 300 metri. Valori mai mici de 200 se găsesc doar în trei depresiuni (Făgetului, Brebului și Carașului) iar altitudini mai mari de trei sute de metri doar în dealurile Lipovei, Lugojului și Buziașului. Înălțimi mai mari de 400 m se datorează apariției șisturilor cristaline și a rocilor eruptive. Ele apar în dealurile Bulzei (dealul Cirodan de 459 m), Lugojului (Măgura Surducului de 496 m), Oraviței (Tâlva Mică de 430 m).

Dealurile bănățene formează un ansamblu de culmi ce se înclină ușor spre câmpie, de care sunt separate prin diferențe foarte mici, de multe ori pierzându-se lin în această câmpie. Limita dinspre munte este marcată prin denivelări pronunțate ca urmare a diferențelor tectonice și structurii litologice diferite. La contactul dintre deal și munte apar mici depresiuni de contact, iar văile își micșorează profilul longitudinal și se lărgesc dintr-o dată.

Dealurile sunt străbătute de râuri ce înaintează, cu văile lor largi, adânc în cuprinsul acestora, marcând astfel discontinuități. Cea mai importantă este

cea a Timișului ce pătrunde până spre Caransebeș. Același Timiș desparte în două regiunea deluroasă locală. La nord-vest și nord se află Dealurile Lugoșului și Lăpușului, Depresiunea Făgetului și Dealurile Lipovei. Iar la sud vest sunt dealurile Pogănișului, Dognecei și Oraviței precum și depresiunea Carașului.

Regimul climatic suferă aceleași influențe ca și munții Banatului cu un minus în privința influenței submediteraneene. Valorile termice anuale sunt în jurul a 11°C și peste aceasta în depresiuni. Precipitațiile medii anuale sunt cuprinse între 700 și 800 mm, coborând ușor în depresiuni.

Solurile dominante în regiunea deluroasă sunt cele brune luvice (podzolite) și luvisolurile albice (soluri podzolice argiloiluviale). În zona șisturilor cristaline apar soluri brune luvice și psamosolurile, în timp ce pe magnetite există solurile brune acide și andosolurile. În văi și depresiuni predomină solurile aluvionare. Pădurile sunt de cer, gârniță și gorun. Cele mai mari suprafețe sunt ocupate de pajiști colinare secundare și terenuri agricole.

Poziția acestor dealuri între munți și câmpie s-a reflectat și numeroase condiții de favorabilitate în desfășurarea vieții omenești și a activității economice. Ca urmare o mare parte a districtelor românești bănățene s-au constituit pe acest perimetru. Circa 3/4 din suprafața lor totală a constituit teritoriul mai multor zeci de districte.

1.1.3. Câmpia Banatului

Face parte din marea câmpie panonică. În același timp câmpia bănățeană este împărțită azi între România și Jugoslavia. O parte mai mică este în România și cea mai mare parte în Jugoslavia. Cu excepția măgurii Vârșeuului restul Banatului sârbesc este o câmpie, în cea mai mare parte joasă, cu mici porțiuni de câmpie înaltă. Revenind la câmpia bănățeană în ansamblul ei, așezată între dealuri și Tisa-Dunăre, menționăm faptul că ea se desfășoară de la nord către sud, pe o lățime destul de mare, peste 100 km, uneori mai lată datorită numeroaselor înălțări spre est, printre dealuri și chiar pe culoarele intramontane. Ea se suprapune unor regiuni scufundate în trepte, de la est spre vest, cu un mai pronunțat caracter piemontan la est din cauza conurilor aluvio-proluviale largi, parțial îngropate de material aluvionar mai recent. Partea vestică a câmpiei bănățene are un aspect jos, aproape neted, cu foarte puține diferențieri morfologice și litologice, supusă intens unor procese de înmlăștinire și colmatare.

În urma unei îndelungate evoluții paleogeografice sub influența mișcărilor fundamentului propriu sau din regiunile vecine relieful câmpiei apare dispus în trei trepte: câmpia înaltă, câmpia intermediară și câmpia joasă. Din prima categorie fac parte câmpiile Vingăi, Buziașului, Gătăii și Fizeșului, cu altitudini între 140–200 m, brăzdate de mai multe râuri ce le fragmentează. Câmpia intermediară se menține la valori de 100–130 m și se pot individualiza atât câmpii de glaciis (Hodoni, Duboz, Tormac, Jamu Mare) cât și câmpii tabulare pe bază de loes (câmpiile Aradului, Sănnicolaul Mare). Treapta cea mai joasă ocupă cele mai mari suprafețe și este legată de activitatea rețelei hidrografice de dinainte de lucrările de îndiguiri. Ca urmare relieful câmpiei

bănățene joase arată ca o suprafață întinsă de divagare, cu aspect de luncă, brăzdată de numeroase albii părăsite. S-au suprapus procese de înmlăștinire (azi desecate) ori o pătură de loess pe porțiunile ceva mai ridicate.

Regimul climatic al câmpiei bănățene se află sub influența dominantă a maselor de aer vestice dar se resimt și influențe mediteraneene. Temperatura medie anuală este, în general, sub 11°C iar precipitațiile medii anuale între 550 și 650 mm.

Rețeaua hidrografică cuprinde râurile Mureș, Bega veche (Beregsău), Bega, Timiș, Bârzava și doar parțial Carașul și prezintă particularități ce sunt dependente de câmpia de subsidență pe care o străbate. Toate râurile au pante foarte mici și au multe meandrări, divagări și despletiri. Sunt numeroase cursuri de apă părăsite, mlaștini și terenuri sărăturoase. Intervenția omului a început acum câteva secole, accentuându-se abia în ultimele două.

Solurile prezintă o foarte mare varietate. În câmpia înaltă (piemontană) predomină cernoziomurile vermice, cambice și argiloiluviale, cele brune argiloiluviale, luviosolurile albice, vertisolurile și lăcoviștile. În câmpia intermediară și cea joasă predomină solurile de tip cernoziom tipic carbonatic, cernoziom vermic, cernoziom gleizat și cel cambic, vertisoluri, lăcoviști etc. Pe aceste soluri predomină terenurile arabile și pajiștile puternic modificate.

Problema mlaștinilor bănățene a fost, și este, încă, un subiect interesant, folosit în diverse scopuri. Locuirea umană constantă și numeroasă în câmpia joasă este o realitate a ultimelor două secole. Iar pentru problema în discuție – districtele bănățene – nu interesează. Din cadrul câmpiei districtele au ocupat doar părți însemnate din cea piemontană (înaltă), părți modeste din cea intermediară și aproape deloc pe cea joasă.

1.2. Clima și habitatul uman.

Din largă paletă a determinărilor climatice vom detalia aspecte ale unităților bioclimatice și respectiv agroclimatice⁵. Zona geografică a Banatului se încadrează, din punctul de vedere al bioclimatului, în bioclima sedativ indiferentă (de cruțare). Se întinde în câmpie și în zona dealurilor și podișurilor până la 600–800 m. Parametrii climatici variază în limite moderate fapt ce solicită foarte puțin sistemul nervos central și vegetativ, precum și glandele cu secreție internă. Numărul zilelelor cu confort termic din vară este foarte mare, senzația fiind de zile confortabil-răcoroase. Stresul global anual (cutanat și pulmonar) este cel mai redus din toată România.

În privința necesităților plantelor față de climă regiunea bănățeană, împreună cu cea crișană, constituie o unitate. Această câmpie Banato-Crișană se caracterizează prin contraste termice și pluviometrice mai puțin pronunțate, cu regim termic și de umezeală uniform repartizate în timp și spațiu. Potențialul termic este relativ ridicat atât iarna cât și vara. Trecherile de la vară-iarnă și invers se desfășoară lent, cu primăveri lungi și ierni scurte. Umezeala productivă este suficientă tot anul. Resursele agroclimatice sunt dintre cele mai prielnice pentru marea majoritate a culturilor agricole.

Dealurile Banatului dispun de un regim termic mai moderat. Iarna pe văi și în depresiuni se produc inversiuni de temperatură, fundul fiind mai rece

decât versanții. Convecția termică și dinamică produsă pe versanți determină o nebulozitate mai mare tot timpul anului; umezeala și precipitațiile sunt mai mari. Resursele climatice sunt mai bogate decât cele ale solurilor cultivate. Datorită solurilor potențialul productiv scade de la est spre vest.

1.3. Apele

Prezența apei în formele sale cunoscute (râuri, lacuri, ape subterane) este o condiție decisivă pentru prezența omului și locuirea sa într-o anumită zonă⁶. Apele subterane (freatice și de adâncime) completează și înlocuiesc celelalte două categorii și permit astfel locuirea umană în locuri unde primele nu sunt prezente.

Dealurile și câmpia Banatului având un climat temperat-continental dispun de o rețea întinsă de apă freatică, alimentară abundant în timpul iernii din precipitații. Dealurile piemontane nu prea oferă condiții favorabile acumulării apelor freatice și adâncimea acestora este între 16 și 25 m. În câmpiile piemontane și în glacisuri adâncimea scade de la 10–15 m la 5–10 m. În câmpia joasă apele freatice sunt acumulate în nisipurile pleistocenice. Adâncimea lor se menține la 3–6 m în câmpiile interfluviale și între 0 și 3 m în ariile joase. Sub aspect hidrochimic predomină apele bicarbonate cu tendințe de salinizare continentală sulfatică în dealuri și câmpii.

În zona bănățeană se găsesc ape de adâncime, variate ca structură, tipuri hidrochimice și termalitate. Cum acestea au fost extrem de puțin folosite în perioada medievală considerăm suficientă doar semnalarea lor ca și a celor minerale.

Râurile reprezintă principala structură hidrografică și cele îndeobște cunoscute. De-a lungul acestora s-au așezat oamenii la începutul dezvoltării societății omenești. Râurile au constituit, împreună cu terasele, văile, depresiunile, culoarele adiacente, locuri favorabile locuirii umane. Râurile care bordează zona și o delimitează de restul teritoriilor sunt Mureșul, Tisa și Dunărea. Un semicircuit în care Mureșul se varsă în Tisa și aceasta în Dunăre. Cu excepția unor mici afluenți locali Mureșul nu are o arie foarte largă. Celelalte râuri care-și au izvorul în Banat sunt afluenți direcți (sau indirecti ai Tisei și Dunării). Cel mai important este râul Timiș cu un bazin hidrografic de 5.797 km². Îl urmează Bega cu 2.391 km² suprafața bazinului. Bega și Aranca se varsă în râul Tisa, iar Timișul cu afluenți ca Pogăniș, Bârzava, Carașul și Nera se varsă în Dunăre.

Lacurile existente în Banat sunt destul de puțin numeroase și de mici dimensiuni. Nu au constituit niciodată a resursă hidrografică principală.

1.4. Vegetația

Din acest punct de vedere Banatul face parte din mai multe regiuni fitogeografice⁷. Aria cea mai cuprinzătoare este regiunea marocano-mediteraneană care cuprinde subregiunea mediteraneană. La rândul ei această subregiune se împarte în trei regiuni: provincia dacică, provincia daco-ilirică și provincia panono-ilirică. Subprovincia banato-getică este o parte a provinciei

dacice și cuprinde mai multe districte: districtul Munților Poiana Ruscă ce are ca elemente caracteristice pădurile de fag balcanic cu elemente dacice; districtul Munților Banatului ce are numeroase relicve terțiare, specii rare și endemice, precum și tufărișuri de tip submediteranean.

Provincia daco-ilirică este specifică vestului României și se caracterizează prin păduri de cer și gârniță, cu pajiști. Din această provincie fac parte și districtele fitogeografice ale Dealurilor Banatului și Culoarul Mureșului, având drept specific alternanța de fitocenoze și diverși hibrizi de stejari.

Provincia panono-ilirică are drept district și Câmpia Banatului, care se caracterizează prin pâlcuri de păduri și multe specii sudice.

1.5. Fauna

Ca și vegetația fauna este împărțită în mai multe provincii: dacică, moesică și panonică⁸. Banatul, prin treptele sale de relief, se încadrează parțial în fiecare dintre acestea. Astfel părți estice bănațene au o faună de tip dacic, adică centrul-european cu elemente locale. Fauna specifică provinciei panonice ocupă câmpia vestică. Este vorba despre faună central-europeană cu elemente pontice: mamifere, batracieni, lepidoptere și chilopode. Provincia moesică are o faună central-europeană infiltrată cu elemente submediteraneene și mediteraneene. Este prezentă și în Banat în partea sud-estică.

1.6. Solurile

Ținând seama de formele de relief și de tipurile de sol adiacent în România au fost zonate pedogeografic, cinci mari unități (regiuni)⁹. Regiunea Banato-Crișană reprezintă una dintre ele. La rândul ei fiecare regiune se împarte în districte. Între regiune și districte se interpun domeniile. Pentru cea citată există trei: argiluvisoluri și cambisoluri; molisoluri și soluri neevoluate. Pentru fiecare există mai mult subdomenii. Dar iată o sinteză a acestor categorii de soluri bănațene.

Din primul domeniu (argiloluvisoluri și cambisoluri) subdomeniul B (soluri brune luvice și soluri brune cu eu-mezobazice asociate cu soluri brune argiloluviale și cu luvisoluri albice) fac parte următoarele districte: Dealurile Lipovei, Lăpușului și Lugojului, Dealurile Pogănișului. Subdomeniul C (soluri luvice albice pseudogleizate și pseudogleice și planosoluri asociate cu soluri brune luvice) cuprinde și un district bănațean anume dealurile Doclinului, Buziașului și depresiunea Caransebeșului. Subdomeniul E cuprinde soluri brune argiloluviale și brun roșcate asociate cu soluri hidromorfe) ce există în Câmpia Vingăi. Subdomeniul F cuprinde soluri brune luvice și vertisoluri asociate cu planosoluri și are în Banat un singur district: dealurile Oraviței, depresiunea Carașului și vestul câmpiei Bârzavei.

Domeniul molisolurilor, subdomeniul B (cernoziomuri argiloluviale și cernoziomuri cambice asociate cu cernoziomuri) cuprinde districtul vestului Câmpiei Vingăi. Subdomeniul D (cernoziomuri și cernoziomuri gleizate asociate cu soluri hidromorfe) cuprinde districtul câmpiilor Arancăi și Jimboliei. Subdomeniul E (cernoziomuri cambice asociate cu lăcoviști și soluri aluviale) cuprinde districtul Câmpiei Timișului și vestul Câmpiei Bârzavei.

Iată o sumară schiță geografică a Banatului. Ea este valabilă și pentru perioada medievală. Micile corecturi în privința unor realități geografice medievale au fost făcute la fiecare domeniu în parte. Intervenția omului a modelat parțial mediul geografic. Semnele exterioare constau în restrângerea zonei pădurilor la deal și câmpie, creșterea spectaculoasă a suprafeței arabile, tehnicile agricole noi, îndiguiri, desecări și irigații.

I.2. Cadrul istoric

I.2.1. Numele provinciei

Regiunea cunoscută azi sub numele de Banat a avut în decursul istoriei mai multe denumiri. Parte a spațiului tracic, apoi a ramurii nordice a acestora – dacii, ea era cunoscută drept o parte a Daciei. Cucerită de către armata romană în anul 101 e.n. provincia a fost înglobată în Dacia Romană. Mai apoi a făcut parte, cu prilejul noilor împărțiri romane, din Dacia Superioară. Unele încercări instoriografice mai vechi au încercat să localizeze Malva în Banat, fără însă a fi convingătoare. Din perioada voievodatului bănățean din secolele X – XI cunoaștem existența unei țări („terra” și chiar „regum”) condusă de Glad și nepotul său Ahtum. Zona acestui regat prefeudal cuprindea Banatul și, peste un secol, și Crișana.

În ordine cronologică prima este acea denumire de „Banat de Severin”, existentă încă în secolul al XIII-lea. Nici până astăzi situația acestei formațiuni politice, militare și administrative nu a fost clarificată. A fost o creație a regalității arpadiene în tendința de a opune forțelor militare venite dintre est – pe linia Dunării și a Carpaților – o marcă militară. În sensul cel mai larg teritoriul Banatului de Severin îngloba părți ale Banatului și ale Mehedințului. În proporții greu de apreciat, în nici un caz însă integral. Din realități mai noi (sec. XIV–XV) putem deduce totuși o zonă montană și piemontană adiacentă cetății Severin și altor câtorva cetăți din preajmă. Banatul de Severin va fi obiect de dispută între regalitatea maghiară și voievozii Țării Românești în secolul al XIV-lea și chiar în prima jumătate a celui următor. Își va pierde importanța militară la începutul secolului al XV-lea și va sfârși sub loviturile otomane la 1524. Autoritatea militară în special, dar și parțial administrativă, a banilor de Severin se va extinde și asupra unor districte românești, în special a celor opt privilegiate. Efortul militar al românilor, organizați în aceste forme administrative proprii, va fi deosebit de important în stăvilirea ofensivei otomane. Ca urmare și regii Ungariei vor acorda respectivelor districte privilegii care le vor conserva autonomia pe o lungă perioadă de timp.¹⁰

Papa Grigore al XI-lea numește această zonă la anul 1373 drept „... *in metis Ungarie circa Sebest et maiorem Wlachiam*...”¹¹ (în hotarele Ungariei către Sebeș (Caransebeș) și Valahia cea Mare (– Țara Românească). O hartă italiană din anul 1453 are trecută peste regiunea bănățeană denumirea de „principio della Valachia”¹². Călugărul și misionarul Ioan de Capistrano numește la 1455

Banatul drept „... *partis Cismontanis*” (părțile de dincoace de munți)¹³. Leonardo Batta trimis al curților italiene în Ungaria anului 1476 numește Banatul drept „... *terra chiamata Themisvar*...”¹⁴. Pentru umanistul român Nicolaus Olachus la 1536 „*regiunea situată între acest Timiș și râul Mureș se numește Timișana*”¹⁵. O hartă germană din anul 1536 numește regiunea dintre Mureș – Dunăre – Olt „*Transalpina*” amplasând și principalele cetăți: Cenad, Semlacul Mare, Vărădia, Orșova¹⁶. În anul 1551 pentru Habsburgi Banatul era numit „*Tomascherischen Landtschafft*”¹⁷.

O altă denumire generică, nu numai pentru Banat, ci pentru regiunile dintre Carpați și Tisa, din Maramureș și până la Dunăre, era cea de *Partium*. Ea definea inițial – la sfârșitul secolului al XV-lea – o regiune militară cu rol de cordon defensiv antiotoman, ce se afla sub comanda comiților de Timiș. Cu timpul toate comitatele aflate în această regiune au moștenit apelativul. Ele au fost constituite moral în acele „părți ungurene” ce figurează și în acte până la 1918. Toate comitatele bănățene figurau în acest *Partium*, inclusiv cele centrale și estice; deci și districtele românești bănățene erau componente.

Giovan Andrea Gromo, călător italian prin Banatul veacului al XVI-lea, mai precis prin părțile sale răsăritene, în anii '70, numește această parte „*Valachia Cissalpina*” și „*Valachia Citeriore*”¹⁸ adică Valahia de dincoace de Alpi” sau Valahia de dincoace (de lângă noi). Un urmaș de-al său, scrie după două decenii (1584) G.P. Campani, că „*Oradea este în Partium, Lugojul și Caransebeșul sunt în Valahia*”¹⁹. Amândoi italienii confirmă caracterul românesc al acestei Valachii prin mărturii directe asupra locuitorilor. La peste trei decenii după Gromo trei rapoarte ale călugărilor iezuiți confirmă faptul că Caransebeșul și Lugojul sunt provincie românească²⁰. Însuși Mihai Viteazul, donând credinciosului său Gheorghe Borțun satul Sărăzani, recunoaște la 1 ianuarie 1600 că aceasta era în „... *cis Transilvaniam partiumque*” (în aceste părți dinspre Transilvania)²¹.

O atenție deosebită trebuie acordată acelei formațiuni politico-administrative numite „Banatul de Lugoj – Caransebeș”.²² El s-a constituit în jurul anilor 1526–1536 în condițiile în care forța districtelor privilegiate românești intră în conflict cu puternicul comite de Timiș, Petru Petrović și-și îndreaptă privirile spre Transilvania. Numit și comitatul Severin, și provincie, și zona Lugoj-Caransebeș, sau zona Caransebeș-Lugoj, până la urmă se încetățenește sintagma „Banatul de Lugoj – Caransebeș”, deși „capitala” era la Caransebeș. Această formațiune politico-administrativă avea un imens rol militar. Însuși Habsburgii detaliază acest rol în 1551 și 1552 și încearcă să-și apropie această puternică forță militară antiotomană. Campania otomană de cucerire a Banatului din vara anului 1552 devastează aceste zone, după cucerirea Timișorii, dar nu le ocupă. Cauza este intervenția domnului muntean care convinge Poarta Otomană asupra câștigului avut prin menținerea acestei zone libere. Și într-adevăr a existat un câștig, dar nu pentru sultan ci pentru țările române. Între 1552 și 1658 acest Banat de Lugoj – Caransebeș a fost o forță militară de excepție, cu prestații armate deosebite, în cadrul principatului Transilvaniei. Pentru această prestație militară Patriciu Drăgălina a aflat o sintagmă uluitoare prin simplitate și complexitate. El i-a numit de nobilii și oștenii

romani de aici „condotierii răsăritului”. În anul 1658 otomanii, deranjați de acest obstacol, impun drept condiție a înscăunării principelui transilvan Acațiu Barcsay (Bârcean) cedarea acestui Banat. A fost înglobat în eyaletul Timișoarei doar 30 de ani, rămânând apoi în mâna Habsburgilor.

Teritoriul acestui Banat era alcătuit din fostele districte Caran, Sebeș, Lugoj, Mehadia și în anumite perioade (vezi 1594–1600) și Almăj, Făget, Marginea, Bujor, Susani, etc. În acest fel el se întindea de la Mureș până în valea Cernei și de la Carpați până spre Bocșa și Oravița. În sensul restrâns Banatul ocupa culoarul Timiș-Cerna, cu munții din jur, depresiunea Caransebeș, valea Bistrei, valea superioară a Pogănișului. Fără o existență anterioară a districtelor românești nu ar fi fost posibilă nici existența acestui Banat de Lugoj-Caransebeș.

Pentru continuitatea românilor aici și a acelor „Valachii” atestate anterior, sunt relevante și mărturiile călugărilor trimiși de mitropolia ortodoxă de Ipek să strângă milele în anii 1660 și 1666²³. Aceștia consemnează faptul că, trecând Dunărea, au intrat în „Vlaška”, sau în „Vlaškozemski” (Valahia sau pământul Valahiei). Tot un reprezentant ortodox, patriarhul Arsenie Cernojević scrie în 1690 împăratului la Viena cerând ca privilegiile ilirice să fie aplicate și în „această mică Valahie de lângă Transilvania”²⁴ (*hac parvam Valachiam praeterea Transsylvanicam...*). La 1694 Consiliul de război vieneț consemnează și el aceeași expresie „*Parvam Valachiam*”²⁵.

Cel care transcrie pentru prima dată numele provinciei drept Banatul... este cunoscutul Luigi Ferdinando Marsigli. Cu prilejul călătoriilor sale pe aici în anii 1688–1699 cunoaște bine zona și oamenii. Inspirindu-se din vechiul Banat de Severin și probabil și din cel de Lugoj-Caransebeș, Marsigli consemnează în ciornele tratatului de pace de la Karlovitz (1699) și chiar în textul final numele de „*Bantus Temesvariensis*” (Banatul Timișoarei), modificat ulterior în *Banatus Temesiensis* (Banatul Timișan)²⁶. Prin contracție s-a ajuns mai apoi la forma simplă Banat. Oricum această formă conservă amintirea rolului strategic și militar al zonei în cursul evului mediu, rol asumat de populația românească majoritară aici și constituită în propriile-i forme politice și administrative, districtele.

I. 2.2. Spațiul istoric în evul mediu

Banatul a fost atât unul dintre teritoriile etnogenzei românești, cât și cel ce a suportat aproape toate aceste migrații. Cu excepția slavilor, pecenegilor, cumanilor și ungurilor, restul populațiilor migratoare au plecat natural sau au rămas și au fost asimilate în timp, fără a lăsa urme materiale persistente și consistente. Unele grupuri au fost atât de puțin numeroase, de ordinul sutelor sau a miilor, încât nu au contat în echilibrul etnic al regiunii. Alte grupuri de populații migratoare au stat aici timp de decenii sau chiar secole dar au sfârșit prin a fi asimilate organic datorită nivelului superior al culturii materiale și spirituale autohtone.

În acest lung răstimp de bulversări economice, sociale și militare autohtonii și-au continuat existența în forme moștenite de la romani. Este vorba despre obștile satești, acele judecii sau romanii populare după cum fericit le-

a numit Nicolae Iorga. Aceste obști (judecii) romanii populare în evoluția firească temporală s-au organizat în uniuni de obști ce sunt strămoșii cnezatelor de vale de mai târziu.

Descoperirile arheologice au confirmat atât existența cât și dezvoltarea formelor specifice de organizare românească²⁸. Romaniile populare, urmașele lor cnezatele, cu forma superioară cnezatele de vale (uniunile de obști teritorializate) și voievodatul, sunt realități sociale, economice și administrative ale veacurilor VIII–X. Legăturile permanente cu lumea bizantină și balcanică sunt elemente de continuitate dar și de progres social într-un timp istoric marcat de ridicarea presiunilor militare și politice străine.

Societatea omenească de pe teritoriul bănățean, la cumpăna celor două milenii ale erei noastre, este reliefată atât arheologic cât și documentar. În acest din urmă caz apelăm la mărturiile notarului anonim al regelui Ungariei și la legendele despre viața și activitatea lui Gerard, primul episcop „latin” al Cenadului²⁹. Completându-se între ele aceste izvoare, dublate în timp de altele de mai mică importanță, vorbesc despre existența seculară a unui voievodat bănățean. În secolul X acesta era condus de către ducele Glad și încorporea toate părțile Banatului. Conflictul cu triburile maghiare încheiat pe malul Dunării îl permite ducelui local să păstreze existența liberă a formațiunii sale de tip etatic incipient.

Continuitatea dinastică a ducilor (voievozilor bănățeni) este fapt singular în epoca preetatică românească, fiind însă confirmat documentar. Atât Ahtum cât și Chanadinus sunt nepoții lui Glad. Iar rivalitatea dintre ei duce la învrăjbire și apoi război intern, căruia I se suprapune trădarea lui Chanadinus și intervenția maghiară. Moartea lui Ahtum nu înseamnă lichidarea voievodatului ci doar schimbarea celui ce-l conduce. Acest principiu al unei singure familii stăpânitoare de țară, cu reprezentanți aleși din ramura principală sau ramuri colaterale, este și o realitate a întregului ev mediu românesc, indiferent de zonă.

Voievodatul bănățean condus de Ahtum este numit de izvoarele citate o țară „terra”, „regum” (regat). El îngloba atât Banatul cât și Crișana. Menționarea documentară a unor structuri economice de tip feudal (raport suzeranitate – vasalitate) între masa țăranimii și vârfurile nobiliare; raporturi de posesie a pământului, a unor sate de robi și/sau țărani aserviți, a unor cirezi de vite, este dublată arheologic. Ducele are putere emitentă (dominium eminens) semn că stăpânea țara. O pătură feudală în constituire era în jurul acestuia și beneficia de donații funciare sau în bunuri mobile pentru serviciile prestate. Există o rețea de cetăți pe axele principale de invazie, există deja elementele oștirii feudale, dar și a obștilor ridicate la cerința voievodală.

Există și o organizare bisericească de tip creștin „grecesc”, cu preoți în biserici și călugări în mănăstiri. Este menționată o asemenea mănăstire la Cenad, cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul. Botezul lui Ahtum la „greci” indică legăturile permanente cu lumea imperială bizantină și forma orientală a credinței creștine; după câțiva ani marea schismă a creștinismului va împărți credința în catolică și ortodoxă. Și maghiarii fuseseră creștinați în secolul X în ritul „grecesc” pentru ca ulterior, la anul 1001 Ștefan I să-i convertească forțat și total la ritul latin (Catolic).

Confruntarea militară dintre Banatul ducal al lui Ahtum și trupele regelui Ștefan I al Ungariei, conduse de către vărul său trădător Chanadinus, se desfășoară la sfârșitul primei treimi a secolului al XI-lea, pe parcursul a mai multor campanii. Uciderea lui Ahtum înseamnă doar schimbarea deținătorului puterii în condițiile omagiului prestat regelui ungar. Acest omagiu și vasalitatea, corect înțelese în accepțiunea medievală, nu înseamnă intrarea automată a zonei în sfera politică a regatului maghiar.

Înglobarea voievodatului bănățean în structurile regalității arpadiene a fost un proces îndelungat și nicidecum un moment. Numeroase exemple stau mărturie acestui proces: sociale, economice, administrative. Apreciem faptul că acest proces s-a întins pe mai bine de un veac și jumătate. În acest fel structurile feudale au început să acționeze asupra Banatului de vest și centru abia în jurul anilor 1200 și abia după invazia tătară din 1241, putem vorbi despre exercitarea suveranității regale în formele „clasice”. Ele sunt însă diferite de cele de tip feudal occidental, întrucât și regalitatea arpadiană era distinctă de acest model. Acest fapt va fi vizibil în secolul al XIV-lea când regalitatea angevină impune un model feudal de tip occidental.

Aceste considerente nu sunt urmarea unor idei politice, naționaliste ori șovine, cu o urmare a analizei sistematice și detaliate a situației Banatului în perioada secolelor X–XIII. Analizând intrarea localităților bănățene în aria de interes a documentelor oficiale putem observa o zonare, în spațiu și timp, întinsă pe mai multe perioade. Inițial sunt amintite așezări din colțul nord-vestic și valea Mureșului, apoi din zona de câmpie joasă, câmpia înaltă cu intruziuni în cea colinară. Și ultima etapă (ce corespunde secolului al XIV-lea) înseamnă pătrunderea în zona piemontană și montană. Constatăm așadar o înaintare „feudală” de la vest spre est, extinsă pe câteva secole.

O adevărată „explozie” de atestări documentare a așezărilor bănățene se produce în secolul al XIV-lea, îndeosebi în a doua jumătate a sa. Ea nu poate fi pusă nicidecum pe seama unei populări masive, ci doar pe momentul în care aceste așezări intră în sfera relațiilor de producție de tip feudal și de instituționalizare a acestor relații. Atestarea documentară relativă târzie a comitatelor, ca forme politico-administrative: 1156 Arad, 1177 Timiș, 1197 Cenad, 1200 Caraș, este o dovadă a acestei lente pătrunderi spre est. Rezistența vechilor forme de organizare autohtonă – cnezatele – a determinat această încetineală organizatorică.

La data desfășurării acestui proces putem constata o linie de demarcație foarte interesantă. Consemnarea documentară a numeroșilor cnezi români și a prerogativelor acestora asupra așezării/așezărilor arată și aria lor de răspândire dar și acțiunea nivelatoare a puterii centrale. Banatul fiind locuit în absolută majoritate de români și aceștia având ca formă specifică cnezatul, apare ciudat faptul că linia de demarcație între zone cneziale și zone neocneziale trece și unește cu o linie imaginară valea Mureșului de ce a Dunării prin dreptul Aradului, Timișorii, Vârșetului și Horom-ului. La este de aceasta este „plin” de cnezi, iar la vest abia dacă consemnăm câțiva. Nu negăm și existența unor elemente alogene în câmpia joasă a Banatului ce nu aveau o asemenea organizare. Dar tot aici sunt atestați și cnezi români. Existența voievodatului

(sec. X-XI) presupunea o organizare unitară. Cum a putut dispărea la vest de imaginara linie această organizare și nu la est? În al doilea rând, cum anume se explică faptul că doar opt districte românești, cele mai estice, au primit privilegii și restul de peste 30 nu?

Doar o pătrundere lentă, dinspre centrele de sprijin a puterii centrale către restul teritoriului poate explica aceste fapte. Acest centru era Cenadul, sediu de episcopie romano-catolică și zona sa era mai intens feudalizată. Existența marilor domenii ale familiei Chanadinus dar și a descendenților lui Ahtum (sec. XI-XIV) confirmă aserțiunea citată. Din acest punct a început difuziunea puterii arpadiene asupra realităților românești bănățene. Aceasta a fost mai puternică în zona câmpiei și mai timpurie, reușind să anihileze parțial sau total vechile organizații administrative locale. Constituirea domeniilor feudale la câmpie a fost o realitate și înainte de veacul al XIV-lea. Asaltul asupra zonei colinare, mai bogată în așezări s-a produs în acest secol. La acea dată cnezatele românești erau mult mai bine încheiate, mai puternice prin legăturile dintre ele. Și chiar dacă unele au fost anihilate sau desființate, multe au rămas. Iar cele rămase au beneficiat de un complex favorabil de factori care le-a permis să-și revendice vechea autonomie chiar și în fața puterii centrale. Aceasta – din interes politic multiplu – le-a acordat. Faptul că aceste autonomii au fost păstrate se datorează puternicului sentiment de apartenență la obște/obști cât și unor condiții politice și militare favorabile.

Creșterea demografică, fenomen caracteristic Europei, și practicarea unei agriculturi de tip intensiv (proces de durată ce-și are începuturile acum) introdusă de către regalitatea angevină pe un model occidental, conduc la sporirea numărului de așezări, la o putere economică mai mare a acestora, la tendințele nobilimii de a le subordona sieși.

Un alt element ce a contribuit la păstrarea acestei largi autonomii în anumite zone bănățene l-a constituit poziția strategică excepțională a Banatului. Așezat la confluența Carpaților cu Dunărea, într-o regiune obligatorie de trecere de la sud (sud-est) spre nord (nord-vest), Banatul a jucat rolul unei plăci turnante în plan militar strategic. Așezat în extremitatea sudică a regatului maghiar el a suportat dese invazii și multe bătălii. Populația sa a trebuit să se organizeze spre a rezista acestor șocuri militare. Forța armată românească locală a fost folosită de către puterea centrală. Pătrunderea otomanilor până la Dunăre a contribuit la o creștere spectaculoasă a importanței militare a zonei iar efortul militar antiotoman a impus și păstrarea autonomiilor românești locale.

Organizarea administrativă a Banatului medieval până la mijlocul veacului al XVI-lea a constat în comitate (cu număr variabil prin dispariții și apariții), dublată îndeosebi pe plan militar de Banatul de Severin. Subsumate acestora au fost districtele românești. Larga autonomie obținută de către opt dintre acestea (Caran, Sebeș, Lugoj, Comiat, Bârzava, Caraș(ova), Mehadia și Almăj), confirmată ulterior indică însă o acțiune bipolară: cea feudală și cea autohtonă.

Așezările bănățene sunt tot mai numeroase și mai bine populate. De ordinul miilor pentru așezări, de ordinul zecilor pentru târguri (*oppidum*) și orașe (*civitas*), dublate de un număr impresionant de fortificații. Rol important au avut Cenadul, Severinul, Caran-Sebeșul dar mai ales Timișoara.

Religia dominantă a locuitorilor era ortodoxismul. Alogenii au îmbrățișat, sau au fost obligați să o facă, catolicismul. Opera de apostolat catolic a regilor Ungariei a adus modificări în straturile superioare ale societății, dar nu a reușit să afecteze masa mare a locuitorilor. Reforma și contrareforma nu afectează decât în parte o situație dată.

În plan politic regalitatea arpadiană de pe tronul Ungariei (1000–1301) este înlocuită prin cea angevină (1307–1382) apoi prin epoca dinastiilor mixte (1387–1526). Pentru Banat schimbările acestea înseamnă o instituționalizare a feudalismului în forme juridice și administrative, intrarea într-un circuit complex. Ridicarea Timișorii la rang de „capitală” a regiunii coincide cu ofensiva otomană pe, și la, nord, Dunărea și cu efortul militar total pentru stoparea acestuia.

Incursiunile de pradă ale turcilor otomani, așa numitele „akin”-uri, în Banat au început imediat după 1389. Bani de Severin ca Ștefan Dosonczy, Nicolae Marczali și Nicolae Pereni se remarcă în aceste conflicte de la întretărirea veacurilor XIV și XV. Comiți de Timiș de talia unor Filippo Scolari, Ștefan Rozgony, Iancu de Hunedoara, Mihail Szilagi, Petru Socol, Pavel Chinezu, Iosa de Som, Ștefan Bathory, Petru Petrović și Ștefan Losonczy, sunt figurile pregnante ale luptei antiotomane desfășurare pe Dunăre și Carpați între 1390 și 1552.

Căderea sistemului creștin dunărean antiotoman se desfășoară pe fondul unui proces de epuizare psihică a apărătorilor. El se concretizează prin căderea cetăților Severin și Belgrad sub otomani ca și prin pierderea bătăliei de la Mohács (1526) și desființarea regatului feudal maghiar. O parte este trasformată în pașalâc (centrul Panoniei), alta revine casei de Habsburg (nord-vestul) iar estul se organizează într-un principat autonom – Transilvania – sub suzeranitate otomană.

Perioada anilor 1526–1552 este extrem de complexă pentru Banat. Presiunea socială tot mai accentuată ca urmare a creșterii servituții feudale, reforma religioasă, rolul militar tampon, duc la răscoala condusă de Iovan Nenada (1526–1527), autoînființarea Banatului de Lugoj-Caransebeș ca formă locală de apărare, încercările Habsburgilor de a ocupa Banatul între anii 1551 și 1552. Echilibrul politic și militar, respectat mutual de către otomani în privința Banatului se rup prin încercările habsburgice și generează două campanii de cucerire a acestuia (1551 și 1552). Ca urmare a ultimei campanii, partea vestică și centrală este ocupată și transformată în provincie otomană. La intervenția domnului muntean Mircea Ciobanul, proaspăt creatul Banat de Lugoj-Caransebeș, rămâne liber și se alipește principatului Transilvaniei.

Istoria acestei formațiuni politico-militaro-administrative este interesantă de urmărit. Ea este o marcă de graniță a Transilvaniei, un tampon între eialetul Timișoarei și principat. Aici converg tendințe adeseori divergente, aici se pregătesc campanii antiotomane și represalii. Aici se fac și se desfac domnii din Țara Românească și Moldova. Aici realitatea districtuală, filtrată prin evoluție, cunoaște forme finite. La 1658 și acest Banat ajunge sub stăpânire otomană.

Provincia (eialet, vilaiet) Timișoarei este împărțită administrativ în san-geacuri. Relația dintre administrație și locuitor, este intermediată de către cnezi („chinezi”) iar autonomia comunității respective este destul de mare. În acest fel, deși desființate ca formă districtele continuă să persiste în structurile sociale locale. Creștinii, numiți „raia – raiale” de către otomani, își conservă autonomia desfășurării vieții economice, sociale, culturale, religioase în schimbul impozitelor plătite statului. Iradeaua (patenta) sultană din anul 1695 crează un precedent în jurisdicția otomană: pentru prima dată sultanul împroprietărește țaranul cu pământul pe care-l lucrase. Nici unde în altă parte a imensului Imperiu Otoman nu s-a mai întâmplat așa ceva. Faptul că Banatul deține această unicitate, care nu a fost extinsă și asupra altor regiuni învecinate sau nu, indică preocuparea susținută a Porții Otomane de a menține zona în sfera sa de influență.

În privința evenimentelor majore ale acestor secole remarcăm răscoala antiotomană din anul 1594, extinsă apoi cu ofensiva transilvană și încercările acestui principat de a reocupa întreg Banatul de la turci; unirea Banatului cu celelalte țări române sub domnia lui Mihai Viteazul; episodul rezistenței antiotomane a „republicii” Lipova în fața turcilor între 1594 și 1616; planurile dacice ale principilor ardeleni.

Ofensiva creștină spre regiunile est-europene se amplifică după anul 1683 și, mai ales după 1686. Timp de mai bine de un deceniu Banatul va fi teren de campanii și bătălii între imperiali și otomani. Prevederile tratatului de pace din 1699 consfințesc o situație de statu-quo, dar aduce și noul nume al zonei (Banatul Timișoarei). Războiul dintre cele două puteri dintre anii 1714–1718 este marcat decisiv de asediul și cucerirea cetății Timișoarei de către austrieci în octombrie 1716 și intrarea regiunii în stăpânirea acestora.

Deși organizarea administrativă va fi pe districte, acestea nu mai au atribuțiile inițiale. Simple umbre ale unei realități dispărute, districtele vor fi înlocuite prin comitate la 1778.

I. 3. Habitatul în Banatul medieval

Informațiile documentare și, în special, săpăturile arheologice desfășurate sistematic, precum și analize complexe ale demografiei istorice, geografiei istorice, etnologiei, sociologiei etc., permit azi o conturare a habitatului românesc medieval. Chiar dacă datele cunoscute nu sunt întru totul complete, ele certifică alinierea habitatului de aici la nivelul celui european al timpului. Mențiunea este deosebit de importantă și nu din considerente patriotarde ci pentru a arăta cu exactitate locul românilor în contextul continental.

În perioada marilor migrații habitatul autohton a cunoscut prefaceri însemnate. Daco-romanii s-au reîntors la habitatul de tip rural, atât de bine cunoscut și practicat și înainte. Așezările erau răspândite în toate regiunile și se compuneau de regulă dintr-un număr de câteva locuințe, cu spații între ele; uneori așezarea era alcătuită din „pâlcuri” sau „crânguri” de case. Locuințele erau atât de suprafață cât și bordeie. O mică perioadă de timp inventarul casnic și economic suferă prin lipsa unor centre meșteșugărești. Urmează însă etapa creșterii meseriilor sătești și a meseriașilor, care le practică atât în mici

centre cât și itinerant. Schimburile comerciale, chiar limitate de fapte istorice, asigură circulația necesară dezvoltării sociale.

Populațiile migratoare sunt constituite din grupuri de populație ce-și transportă avutul personal cu sine. Animalele de tracțiune și luptă, carele de transport, sunt realitățile lor curente. Așezările temporare sunt alcătuite din corturi sau locuințe improvizate. În special neamurile turanice păstrează obiceiul cortului chiar și după mai multe sute de ani de prezență în Europa. Sălașurile pecenegilor și ale cumanilor, de exemplu, sunt relevante. Aceștia nu se amestecă cu populația autohtonă ci își aleg o altă vatră de locuire. Aici își ridică corturile, își fac sălașul, își desfășoară ciclul vieții cotidiene. Foarte greu vor putea fi constrânși spre a locui în condiții asemănătoare autohtonilor. Migratorii de neam germanic și slav, după un început ezitant, vor deveni – cei care se sedentarizează – capabili să preia modul de habitat local. Integrarea lor va fi mai ușoară.

Investigația arheologică susținută a demonstrat, inclusiv prin cartarea ansamblului punctelor arheologice, intensitatea de locuire și chiar o știință a folosirii a spațiului așezării din partea autohtonilor³⁰. S-au cartat astfel zone întregi cu grupări de așezări. Dintre cele bănățene, concentrări existau în zona Moldovei și Orșovei, în perimetrul actual al Timișoarei, pe teritoriul Aradului, pe valea Timișului și în jurul Ocnei de Fier. Fortificațiile întinse pe mai multe hectare, construite din pământ și lemn, sunt numeroase și reflectă o realitate atât militară cât și socială.

Începând cu secolul al XI-lea atestările documentare privitoare la așezările bănățene încep să crească, la început (XI–XIII) destul de lent, dar odată cu secolul al XIV-lea și îndeosebi a doua sa jumătate, atestările localităților cunosc un ritm accelerat. Este vorba despre două aspecte: a) atestarea documentară a unor localități ce există de multă vreme dar nu au fost cuprinse în documente și 2) atestarea documentară a unor localități relativ nou înființate prin proces natural de „roire”, „colonizare”, etc.

Ca urmare, documentele vorbesc despre multe așezări libere de servituți feudale până acum, care, odată intrate în această sferă, devin obligatoriu bunuri imobile și sunt consemnate. Satele libere își trăiesc viața independent de feudal sau stat, plătindu-și obligațiile prin intermediul cnezilor („chinezilor”) proprii. Atestarea lor documentară este sintetizată în 7 aspecte³¹: satul este dăruit unei/unor familii; se reînnoiesc actele de proprietate asupra satului; ieșirea din statutul de devălmășie a proprietarilor; neînțelegerile dintre proprietari; abuzuri ale unor feudali din jur; încheierea de acte între vii – vânzări, cumpărări, donații, schimbări de posesiuni; moartea posesorului; mutații în privința proprietății funciare. Nu se poate afla cu precizie proporția dintre așezările „vechi” și cele „noi” doar pe bază documentară.

Noile relații feudale, bazate pe proprietate și raporturi de aservire a locuitorilor de către feudali, solicită un complex de acte care să certifice și să permanentizeze această situație. Studiul habitatului este ușurat prin bogăția informației primare sau secundare, dar lipsesc încă părți importante, atât numerice cât și calitative spre o imagine complexă.

Multiplele prefaceri administrative existente în Banat până azi fac ca o parte a studiilor să trebuiască mereu reconvertite la unități administrative-

teritoriale standard; iar transpunerile dintr-o unitate în alta sunt și greoaie și cu inerente minusuri și erori. De aceea excelențele contribuții la problemele habitatului transilvan incluzând și problematica bănățeană, ale acad. Ștefan Pascu trebuiesc reconvertite la realitățile medievale³². Astfel, el vorbește despre comitatele Cenad, Timiș și Caraș-Severin în accepțiunea lor modernă, de la vest către est în fâșii paralele mărginite de Mureș și Dunăre. Ori Cenadul ocupa un spațiu geografic bănățean destul de mic, Timișul era de departe cel mai mare, iar Caraș-Severinul nu a existat în perimetrul respectiv decât în epoca noastră. Oricum ar fi însă, chiar cu aceste amendamente, datele oferite de autor sunt reale și interesante. Împărțind perioada XI–XVI în două: până la 1350 și între 1351–1541, și raportând la atestările documentare ale localităților pe comitate obținem următoarea situație: în comitatul Cenad 70% dintre așezări sunt atestate înainte de această dată și doar 30% după ea; în comitatul Timiș doar 18,5% din așezări sunt de dinainte de 1350 și 81,5% după; în Caraș-Severin înainte de 1350 avem atestări documentare pentru 15,4% dintre localități iar între 1351–1541, 84,6%.

Se impun totuși câteva observații. Cenadul, un comitat de câmpie a fost mai rapid și mai intens feudalizat și a intrat în sfera atestărilor documentare. Timișul avea o repartizare geografică mai nuanțată, fapt reflectat și în nivelul atestărilor documentare.

Pe totalul celor trei comitate până la 1350 sunt amintite doar 34,6% din localități, iar între 1351–1541 65,4%. Această perioadă de două secole se împarte la rândul ei. Astfel, între anii 1351–1400 sunt amintite documentar doar 24% din așezări.

Un fenomen interesant îl reprezintă „roirea” așezărilor din satul matcă către zona apropiată acestuia. Așezările dezvoltate dintr-unul singur sunt numeroase și conferă zonei bănățene o prioritate absolută față de restul teritoriilor românești intracarpătice. Avem, astfel: 3 Nrad, 3 Sculea, 3 Igrechy, 3 Criva, 3 Bolvașnița, 5 Radna, 10 Cladova, 4 Chizdia (Coșarii), 5 Soșdea, 4 Ierșnic, 3 Cuvejdia, 4 Cholt, 3 Gutnuia, 3 Filew, 3 Oltarom, 3 Gătaia, 3 Bolibar, 3 Hodoș, 3 Babșa, 3 Gladna, 3 Cutina, 3 Balața, 3 Jimbolia, 3 Bizere.

În perioada anilor 1351–1541 din totalul așezărilor amintite 79% dispar și 21% supraviețuiesc. Pe comitate situația este următoarea: Cenad 15% supraviețuitoare și 85% dispărute; Timiș 20% – 80%; Caraș-Severin 27% și 73%. Disparația reală a fost cauzată de invazii, războaie, epidemii. O altă cauză este părăsirea satului de către locuitorii care caută să scape de exploatarea feudală apăsătoare. Însși feudalii își „mută” uneori satele dintr-un loc în altul al propriului domeniu. Sunt apoi locuitorii satelor libere sau aservite ce sunt ademeniți de către feudal să vină pe propria-i moșie; aceștia întemeiază un sat cu un alt nume. Vatra satului mai era strămutată după secătuirea pământului uneori păstrându-se numele inițial alteori apărând alt nume. „Înghițirea” satelor mici de către cele mari din preajmă este o altă realitate. Apoi, schimbarea numelui așezărilor de către oficialități prin traducerea lui corectă sau incorectă. Situația schițată este valabilă pentru întreaga Europă.

Cauza acestui număr foarte mare de așezări dispărute a fost căutată, dar din păcate în diverse scopuri politice naționaliste și nu pentru adevărul istoric real. În realitate lucrurile sunt mult mai complicate dar și mai simple, fără

cauze artificiale. În primul rând secolele XIV–XVII sunt, pentru Banat, secole extrem de dinamice. De la dinamismul creșterii demografice, la cel al extinderii terenurilor cultivate, la „mișcarea” naturală sau voită a așezărilor, la distrugerile datorate numeroaselor incursiuni de pradă otomane, numeroaselor campanii ale unor trupe creștine cu nimic mai bune decât cei mai înainte citați, epidemii mari, ducerea în robie a populației. În acest context nu mai miră „dispariția” atâtor și atâtor localități. Și pentru a descuraja orice tendință politică datele cunoscute permit următoarea concluzie: numărul așezărilor bănățene dispărute în intervalul 1351–1552 este cu mult mai mare decât cel al așezărilor dispărute în intervalul 1552–1716 (stăpânirea otomană). Prin cauze naturale dar și de interes uman, satele bănățene ale perioadei otomane au continuat să „apară” și să „dispară” dar în limitele unei societăți aflate deja în plină consolidare. Uneori parcă societatea și populația par a se fi aflat în „suspensie” printr-o stabilitate care poate surprinde. Secolul al XVIII-lea, cu marile sale colonizări habsburgice este ultima mare perioadă de „mișcare” populaționistă.

Așezările medievale erau organizate în gospodării situate pe parcele relativ izolate, uneori grupate. Ele ocupau o suprafață relativ întinsă în raport cu numărul gospodăriilor și la cel al locuitorilor. Formele localităților erau și diferite și extrem de neregulate. Acestea s-au format în funcție de relieful existent și „adunarea” lor a fost un proces secular. Există astfel sate de forme pătrate, dreptunghiulare, ovale, alungite și neregulate. Unele sate erau de tip „împrăștiat”, altele „dispersate”, unele se prelingeau de-a lungul drumurilor sau ale văilor. Existau localități cu un singur șir de case, altele cu două șiruri; unele cu case doar pe o parte a drumului, altele pe ambele părți.

Așezările rezultate din „roire” erau compacte, cu gospodării așezate înspre mijlocul satului, uneori protejate defensiv cu șanț și val de pământ. Exista în general un centru al satului, o piață unde se ținea târgul, o capelă sau o biserică, din dreptul căreia porneau ulițele. În piața bisericii se desfășura o parte a vieții publice. Străzile sau ulițele purtau și denumiri. Astfel în 1337 în Seceani erau mai multe ulițe dintre care una se numea „a bisericii”³³; la Iersig în 1369/1377 exista o „uliță a orașului”³⁴; în 1366 localitatea Bodogassonfalwa avea două străzi, fiecare cu câte două rânduri de case; la Hodeghaz era o singură uliță și un singur șir de case, în timp ce Nogtarnuk avea 2 străzi fiecare cu câte două șiruri de case pe ele³⁵.

Problematica tipologiei caselor din așezările rurale este deosebit de complexă și greu de rezumat în câteva cuvinte. Se pot distinge trei tipuri principale: casa ce grupează spațiul rezervat oamenilor și pe cel destinat adăpostirii animalelor, uneltelor și proviziilor; casa cu mai multe clădiri în jurul curții (casa de locuit, grajdul, hambarul, casa cu clădiri distanțate protejate de pomi (locuința, hambarul, staulul, grajdul, cuptorul de pâine, etc.). Stratificarea socială a completat în timp, în amploare și diversitate, această sumară tipologizare, modulând-o după stare socială dar și după tipurile de ocupații practicate.

În cuprinsul așezărilor mai sunt atestate așa-numitele „curia” și „palatio” – curți, fie ele nobiliare, fie aparținând unor meșteșugari sau chiar țărani înstăriți. Erau diverse ca forme și mărime, ca utilitate și somptuozitate.

Pentru intervalul 1552–1716 cifrele referitoare la dispariția unor așezări bănățene sunt diferite de cele ale perioadei precedente. Pe comitate situația arată astfel: Cenad 51% așezări dispărute (50 ca număr fizic); Timiș 12% (70) și Caraș-Severin 28% (150). Cauzele sunt atât militare (campanii otomane, habsburgice, campanii tătare), cât și dislocări de populație cu alte prilejuri. Luat pe comitate calculul arată clar că în Timiș au dispărut acum doar 1/5 din totalul celor dispărute înainte; în Caraș-Severin 1/3 din totalul anterior.

Ca urmare nu putem vorbi despre o depopulare masivă datorată exclusiv stăpânirii otomane ci, nuanțat, despre dispariția unor așezări fără dispariția populației care s-a mutat sau a fost mutată dintr-un loc în altul, uneori de mai multe ori, la presiunea militară sau socială. Au apărut în acest interval de timp și noi așezări așa încât discuția rămâne în echilibru. Modificarea hărții privind răspândirea așezărilor omenești din Banat a fost o realitate a întregului ev mediu. Aceasta însă nu a afectat creșterea lentă, dar sigură, a populației și, implicit a habitatului. La sfârșitul epocii medievale putem vorbi despre un habitat constant, deja tradițional prin formele sale de manifestare, cu elemente care determină apartenența acestuia la cea a habitatului general la români.

1.4.1. Populația Banatului medieval

Stabilirea, măcar și cu aproximație, a populației acestei regiuni în decursul evului mediu este o întreprindere dificilă. Lipsesc atât informațiile concrete și globale, cât și posibilitatea unor aproximări sau asemănări. Prin coroborarea datelor oferite de izvoarele documentare cu cele ale săpăturilor arheologice, precum și cu indici demografici vizibili în unele așezări sau grupuri de așezări, vom avansa câteva opinii pe marginea acestei probleme.

Primele date, estimative, pot fi date prin comparație cu datele cunoscute pentru alte regiuni europene, pentru zona carpatică și pentru Transilvania voievodală.³⁶ Se recunoaște drept real faptul că și Transilvania se încadra în limitele normale demografice ale Europei. Media de locuitori pe km² este acceptată ca fiind de 5,5. Cunoscând faptul că Banatul se dezvoltă în condiții relativ asemănătoare Transilvaniei voievodale se acceptă aceeași medie de 5,5 loc/km².

Raportând această medie la suprafața Banatului de 28.526 km² se ajunge, printr-un simplu, calcul la numărul de 156.803 locuitori. Și chiar dacă acest număr poate fi completat sau redus cu câteva procente populația Banatului în veacurile XI–XIII se poate cifra undeva în jurul acestui număr de oameni. Sigur că repartitia teritorială nu este egală. În acest sens munții și câmpia joasă a Tisei sunt cu mai puțină populație, în timp ce câmpia înaltă și dealurile sunt mult mai populate. Ținând cont de actuala suprafață a Banatului românesc de 18.966 km² ajungem la un total de 104.313 locuitori. Oricum o cifră ce depășește suta de mii de oameni. Mai bine de jumătate din această populație este centrată pe contactul câmpiei cu dealurile, în teritorii ce vor deveni viitoarele districte românești.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea se înregistrează un spor demografic însemnat ca urmare a unei stabilități politice, dezvoltări economice

și sporului natural al populației. Dar în același veac apar trei factori perturbatori ai acestui spor demografic: ciuma neagră, foametele repetate și războaiele. Ca urmare progresele existente în prima parte a secolului al XIV-lea: circa 200 locuitori într-o așezare, cu o medie de 4,2–4,3 membri în familie, respectiv 9–10 locuitori la km² sunt anulate în cea de-a doua parte. Dar iată cum arăta situația Banatului în prima parte a intervalului. La un număr de 9 loc./km² populația se ridică la 256.734 locuitori. La o medie de 10 loc./km² numărul acesteia creștea la 285.260. Pentru Banatul românesc sumele respective sunt de 170.694 (pentru medie de 9 loc./km²) și 189.060 locuitori.

La începutul veacului al XV-lea situația demografică începe să se redreseze. Crește numărul localităților, numărul locuitorilor pe sat rămâne relativ constant (surplusul „roiște”), apariția unor noi târguri și orașe cu populația preluată din surplusul satelor. Putem astfel vorbi la mijlocul secolului al XV-lea de o medie generală de 12 loc./km² care înseamnă pentru provincie o populație estimabilă la 313.312 locuitori iar pentru partea românească de astăzi la 227.592 locuitori. Introducând factorii corectivi pe micro-zone (relieful, gradul de arabilitate al solurilor, gradul de feudalizare) putem aprecia mai detalit anumite zone cu locuire intensă și altele cu locuire moderată sau chiar slab populate.

Începând tot cu secolul al XV-lea trebuie să vorbim și despre ponderea populației urbane în totalul cifrelor. Chiar dacă târgurile și orașele bănățene nu ating dezvoltarea celor din Transilvania de exemplu, ele devin surse demografice importante. Media de locuitori în mediul urban era de 4000. Din această categorie făceau parte Timișoara și Aradul care aveau circa 4–5.000, Lugojul și Caransebeșul între 3.000 și 3.500 locuitori. Restul târgurilor și orașelor erau sub această medie. Numărul lor se ridică la sfârșitul aceluiași veac la peste 60, așa încât numărul minim al populației era de 60.000 și cel mediu în jurul unei sute de mii de locuitori.

Conform unor date de statistică demografică despre sfârșitul secolului al XV-lea³⁷ existau în Banat (exceptând Aradul cu partea sa sudică, dar completând aceasta prin localitățile nord-mureșene ale Cenadului) următoarea situație:

Comitatul	Nr. așezări	Nr. porți	Nr. familii	Nr. locuitori
Cenad	209	3.218	6.430	57.900
Timiș	999	10.689	21.180	190.600
Caraș	300	3.180	6.360	57.240
Torontal	56	862	1.724	15.516
	1.564	17.449	35.634	321.256

Acest tabel nu reflectă în totalitate populația pentru că îi lipsesc câteva elemente importante. În primul rând, în aceste cifre nu sunt cuprinși țărani iobagi ce nu au gospodărie proprie. Iar proporția acestora în total țărănime este de circa 20%. Apare un plus de 64.252 locuitori posibili. În al doilea rând nu sunt cuprinși țărani liberi din punct de vedere juridic, cnezii și

voievozii – categorii care nu figurează în conscripțiile fiscale; în total 5% din populație. Așadar un plus de 16.003 locuitori. În al treilea rând nu apare populația urbană și cea nobiliară; proporția lor este estimată tot la 5% din totalul populației. Un nou plus de 16.003 locuitori.

Adăugând la cifra inițială aceste completări obținem o populație totală de 417.513 locuitori.

Iată așadar o evaluare estimativă a totalului populației bănățene la sfârșitul secolului al XV-lea. Ea se apropie destul de mult de situația reală, trecând prin atâtea corecturi statistice. Aceste cifre corectate de la un an la altul în funcție de evenimente: invazii, jafuri, robiri, pustiiri de sate, răskoale, foamete, epidemii, pot fi folosite și pentru secolele XVI și XVII. O ușoară creștere până spre 1552, o stagnare în a doua treime a veacului al XVI-lea, sunt contrabalansate de stabilitatea din primele două treimi ale veacului al XVII-lea, fapt ce a permis creșterea naturală a populației. Un aflux de populație vine în Banat în perioada 1695–1716 în urma acelei adevărate „reformă agrară” a sultanului. Și chiar dacă administrația otomană a contabilizat populația plătitoare de dări, registrele zac încă în subsolurile palatului muzeu Topkapu din lipsa unor turcologi care să le identifice, prelucreze și publice în România. Venirea administrației austriece inaugurează o nouă epocă în cercetarea demografiei istorice, care depășește deja intențiile studiului.

1.4.2. Structura etnică a populației bănățene în evul mediu

În mileniul marilor migrații populația Banatului a cunoscut modificări și împliniri atât cantitative cât și calitative. În primul rând există atestările arheologice asupra unei populații daco-romane, romanice și mai apoi românești. Mai există mărturii despre trecerea unor grupuri alogene prin zonă. Unele dintre acestea s-au așezat alături de autohtoni. Cunosând succesiunea migrațiilor, știm cu certitudine că au poposit aici goții germanici, fără a lăsa urme semnificative; hunii turanici ce stăpâneau o populație romanică („ausonii”); gepizii germanici dispăruți fără urme.

O influență asupra romanicilor autohtoni l-a avut marea migrație slavă din secolul al VII-lea. Slavii s-au așezat, în parte, alături de romanici și au conviețuit împreună. Influența reciprocă s-a manifestat un timp, dar superioritatea culturală de factură romană a localnicilor a contribuit decisiv la asimilarea, treptată, a vechilor slavi.

Grupuri pecenege au ajuns în Banat, la întretăierea mileniilor. Mărturiile documentare vorbesc despre pecenegi, în secolul al XIII-lea, ca locuitori puțini ai unor sate din pustă: Dudeștii Vechi, Veresdub, Cocha, Demevar, Kengelus, Solumus, Ebalfaya, Sap, Valcani³⁸. De la mijlocul veacului următor urmele lor se pierd în restul populației.

Cumanii s-au așezat în grupuri în aceeași zonă de câmpie. La anul 1091 regele Ladislau cel Sfânt așează cumani din Transilvania în zonele Timișului și câmpiei vestice³⁹. În anul 1266 sunt amintite alte posesiuni cumane (Rety și Bobda; în anul 1272 cumanii păgâni se reîntorc la catolicism, dar la scurt timp își reîncep incursiunile de jaf aici; în august 1279 regele Ladislau al IV-lea ordonă ca toți cumanii din regat să fie adunați și așezați în locurile ce

li se confirmaseră cu condiția să devină catolici și să-și clădească locuințe stabile; în Banat zona alocată lor era cuprinsă între Valcani-Vizejdia-Jimbolia Horogszeg (B. Veliko Selo) și este organizată sub forma unui scaun cuman; în 1321 localitățile Beba Veche și Halaszmortua aparțin unui nobil cuman; la sfârșitul veacului comiții de Timiș sunt și juzi ai cumanilor; cumani sunt amintiți și la Chama și Chwmaeghaz; pentru anii 1406, 1407, 1423 și 1425 sunt amintite procese ale acestora și dispoziții ale comitelui de Timiș în ceea ce-i privește; scaunul lor are drept sediu localitatea Szentelt; alte localități cumane mai sunt Rabe și insula din fața cetății Becej. Dintre toponimele ce amintesc de ei amintim satul Comanfalva, Poganfalva, râul Pogăniș. Odată cu mijlocul veacului al XV-lea urmele lor distincte dispar, asimilându-se masei de locuitori de aici.

Problema slavilor și a prezenței lor în Banatul evului mediu este mult mai complexă. Vechea migrație slavă anterioară anului 1000 s-a „topit” în masa autohtonă. La data atestărilor documentare nu mai sesizăm slavii vechi. Noile popoare slave ce se formează între timp în Balcani și în centrul Europei vor avea mai multe migrații, în grupuri diferite ca mărime sau individuale, în Banat.

Sârbii vor fi cei mai numeroși dintre aceștia, și vor juca un rol important în istoria Banatului, alături de români⁴⁰. Prezența lor este semnaltă documentar și înainte de 1389, dar mai cu seamă după. Despoții Serbiei obțin posesiuni la nordul fluviului, în Banat, unde aduc sau vin singuri oamenii îngroziți de atacurile otomane. O etapă ulterioară este cea a colonizărilor cu țărani sau chiar mici nobili a acestor posesiuni. După anul 1457, căderea cetății Smederevo și a întregii Serbii în mâna turcilor și crearea unei provincii otomane, numărul locuitorilor refugiați în Banat este tot mai mare.

Despoții sârbi refugiați în Ungaria își crează trupe proprii, cu care luptă – alături de armata regală – împotriva turcilor otomani. Sunt cunoscuți acum despotul Vuk Branković și „bănățenii” cei trei frați Jakšić, Miloš Belmošević. Campaniile ofensive antiotomane conduse de către comitele de Timiș Pavel Chinezu, desfășurate în sudul Dunării și încheiate cu victorii categorice, aduc cu sine și un număr de câteva zeci de mii de suflete (familii după alte informații) în Banat. Alte perioade de venire sunt între 1514–1526, apoi între 1538–1552. Marca migrație se produce în jurul anilor 1690 atunci când mitropolitul Arsenie Ćrnjević obține „privilegiile ilirice” de la curtea Vienei și transplantează la nordul Dunării și al Savei o mare parte a sârbilor.

Sârbii devin parte componentă a peisajului etnic bănățean. Au un rol militar însemnat, o structură religioasă ortodoxă care subordonează pe cea locală. Începe acum și procesul de „sârbizare” a numelor de familie românești în așa fel încât în perioada 1552–1716 și chiar după aceia o perioadă este greu de deosebit nominal un sârb de un român. Relațiile lor cu românii au fost bune, fiind uniți prin credință și lupta împotriva turcilor. Numărul satelor locuite cu și de sârbi, alături de alții este mare pe valea Mureșului în comitatele Arad și Cenad, în câmpia joasă a Torontalului dar și în zona câmpiei înalte a Timișului și Carașului.

Integrarea lor în specificul zonei a însemnat un câștig pentru regiune iar modalitățile de conviețuire dintre ei și români au devenit emblematice pentru

interferențele spontane generate. Acestea au contribuit la o mai mare apropiere, inclusiv culturală.

Cu toate aceste fapte mitropolia de Ipek numește această zonă drept o „Vlaška” (o țară românească) la 1660 și 1666, drept dovadă a faptului că structura etnică de bază (românii) nu fusese schimbată.

În privința influenței rutene în Banatul medieval există câteva sumare mențiuni. Considerându-se îndeobște că sunt cele mai vechi urme slave satele cu eponimul Ivan/Iovan și existând doar în secolul al XV-lea și numai în regiunea Mureș-Timiș 6 asemenea așezări, putem constata o prezență ruteană aici. Apelativul maghiar pentru aceștia este orosz (rus); cel mai cunoscut exemplu este acel Oroszlamos, azi Majdan, amintit încă de Anonimus. Alte sate Orosz (Oroz, Huruz – i) sau familii nobiliare ce-și iau numele de la satul stăpânit eponim, confirmă o prezență ruteană, fără semnificație însă în spectrul etnic zonal.

Prezența carașovenilor într-un grup de sate de pe valea Carașului cu centrul la Carașova, a fost destul de mult discutată și nu este complet elucidată⁴². Este o populație sud-slavă, catolică, sosită într-un timp greu de precizat istoricește ce trăiește compact. Puțin numeroasă, nu a jucat un rol important în istoria regiunii.

Slovacii au venit în familii sau grupuri mici, fără a se cunoaște anii sau secolele. Existența mai multor toponime Tóth (slovac în maghiară) și a unor familii omonime certifică această prezență⁴³. În privința localităților avem atât apelative simple Tóth, Töt, Toti cât și localități ce își adaugă apelativul toth la numele inițial, semn că au fost sate întemeiate lângă satul inițial. Avem Tothfalu, Tothfalva, patru Toti și Toth: Zăbrani, Hodoș, Simand, Serbenck, Varad, Gywrk, Ciacova, Hollos, Illyek, Kakat, Mura, Sculea, Partos, Sebed, Szagyupusza, Apaca și Taj.

O prezență interesantă și benefică pentru Banat au reprezentat-o italienii, nu atât prin numărul lor (sute sau câteva mii) ci prin calitatea prezenței. Primele contacte au fost cele ale negustorilor ce au venit aici realizând afaceri bune. Odată cu venirea dinastiei angevine la Timișoara (1307–1315) numărul și profesiile italienilor sosiți în Banat au fost numeroase: negustori, clerici, oșteni, artiști, ingineri, arhitecți, etc. Italienii sunt și primii care remarcă latinitatea românilor, mai întâi prin papalitate apoi și prin laici⁴⁴. Un rol determinat pentru amplificarea prezenței italiene în Banat l-a avut florentinul Filippo Scolari⁴⁵ comite de Timiș între 1404–1426. Tot prin intermediul acestuia Renașterea și umanismul trec peste Alpi și ajung până la Timișoara și Oradea. Mecenatul cultural al acestuia, urmat de către Huniazi, îmbogățesc cultura zonei cu elemente noi. Inginerii și arhitecții italieni sunt cei ce ajută la construirea sau reconstruirea fortificațiilor locale atât în secolele XV și XVI cât și mai târziu. Tot italienii lasă descrieri ample și corecte ale călătoriilor lor aici.

Un capitol aparte îl reprezintă așezarea maghiarilor în Banatul medieval. Nu atât pentru numărul propriu zis cât pentru faptul că Banatul a fost integrat structurilor regatului feudal maghiar. Minoritari și în Câmpia Panoniei, maghiarii vor fi o prezență etnică destul de redusă și în Banat. Acțiunea apostolică a regilor lor va aduce la catolicism resturile popoarelor migratoare

turanice și implicit la maghiarizare prin asimilare. Această acțiune va aduce o creștere a numărului populației maghiare sau maghiarofone și prin egalitatea dintre starea de nobil și exercitarea religiei catolice, statuată de mai multe ori de regalitate. Nobilimea ridicată din rândul altor etnii din regat va fi așadar maghiarizată în una, două generații. Iată așadar caracterul unui stat feudal, al unei etnii constitutive de stat care fiind minoritară este obligată să-și sporească numărul membrilor comunității lingvistice spre a nu dispărea. Pe acest fond medieval se va axa, obligatoriu, întreaga politică națională și naționalistă a regatului maghiar și în epoca modernă.

În Banat primele așezări de maghiari pot fi consemnate pentru perioada veacurilor XI–XIII, îndeosebi în centrele de putere administrativă și aceeași etică. În perioada XIV–XVI numărul lor crește până la a da apelativul „magyar” câtorva localități bănățene. Mai târziu numărul va scădea considerabil, prin plecarea păturii administrative, nobiliare spre Transilvania. Se va ajunge astfel ca la 1716 în Banat să existe o singură localizare (Szöreg) locuită de maghiari.

O ultimă problemă în privința populației medievale din Banat o reprezintă prezența populației germane⁴⁶. Ea comportă mai multe aspecte. Unul îl reprezintă elementele săsești transilvane venite aici. Pentru aceasta toponime și nume de familie de tipul Száz (sas) sunt tipice: Százegyház (biserica săsească), Szasztho (lacul sașilor), Saswar (cetatea sașilor) etc. În limba maghiară cuvântul német(h) desemnează clar pe germani, ca pe urmașii acestora. În Banat există o vilă Nemeti – Beregsăul Mic de azi și un Nempche – Nemeșești azi. Există familia Nemeti de Kenez (Satchinez), o alta Nempti. Este vorba despre o colonizare de populație germană din centrul Europei, venită prin Cehia/Austria și Ungaria și așezată prin târguri și orașe. Însuși epitetul de „hospites” (oaspete, cu sensul de colonist al regelui) aplicat unor mici comunități din peste 10 asemenea așezări, estimate la câteva familii sau zeci de familii este edificator. Prezență urbană în special, cu îndeletniciri meșteșugărești, germanii au adus o contribuție însemnată la dezvoltarea zonei.

În această privință este cunoscută realitatea oricărui oraș din centrul și estul Europei care cuprindea o mică comunitate germană, ca parte constitutivă. Prin generalizare s-a ajuns la opinia potrivit căreia spre a deveni oraș o așezare avea nevoie de șapte elemente caracteristice (economice, sociale, demografice, etc.). Unul era tocmai prezența acestor „hospites regium”. Deși puțin numeroasă, prezența germană a fost activă și benefică pentru zona bănățeană, în special în domeniul meșteșugurilor, al comerțului și al vieții culturale (câteva zeci de studenți bănățeni erau germani, precum și unii episcopi de Cenad: Pelbart de Timișoara era și el german).

Iată așadar o structură etnică majoritară românească, pe lângă care au venit grupuri mai numeroase de sârbi și maghiari și mai puțin numeroase aparținând altor popoare. Alogenii s-au așezat în general în partea centrală și vestică, partea estică rămânând majoritar, aproape, exclusiv românească. În acest teritoriu estic și central avem consemnate cele mai multe dintre districtele românești.

1.5. Cnezi și districte bănățene în evul mediu

Termenul care este propriu organizării sociale a românilor în evul mediu, indiferent de zonă, este cel de cnez. Pronunțat „cnez” în Muntenia, „cneaz” în Moldova, „cnez” în Transilvania și „chinez” în Banat, termenul definește, pentru toate regiunile românești un singur sistem de organizare socială.

Cuvântul este de origine slavă⁴⁷. Discuții comportă faptul dacă a fost împrumutat de aceștia de la vechii germani (künig-rege)⁴⁸. Preluat de români de la slavi în epoca conviețuirii cu aceștia, cuvântul a definit la români, de la început, forma lor proprie de organizare - cnezatul - și pe conducătorii acestuia, cnezii. Nu poate fi vorba despre o suprapunere, sau o similitudine între atribuțiile cnezului la români și la slavi. Rutenii, care au aceeași denumire pentru ei, au ajuns în ținuturile românești relativ târziu, când românii au deja consemnată documentar forma proprie.

Atestările documentare ale cnezilor și denumirile topice cnez în regatul Ungariei sunt prezente încă din secolul al XI-lea. Istoricii maghiari, analizând originea cuvântului și semnificația acestuia pe cuprinsul regatului feudal maghiar, susțin că cnezul este cel ce colonizează un sat sau un teritoriu cu populație în primul rând românească (dar care poate fi și de altă limbă) și care este conducătorul acesteia⁴⁹.

Diferența reală dintre un cneaz slav și un cnez român constă în atribuțiile lor complet diferite. La slavi, cneazul este conducătorul unui teritoriu întins (ținut, țară) cu atribuțiile unui „princeps” sau domn⁵⁰. La români, cnezul are prerogative asupra unui sat (cnezul de sat) sau la un mic grup de sate (cnezul conducător al unui cnezat de vale). El are un statut inferior nobilului sau boierului. În timp ce toate documentele îl arată pe cneazul slav cel puțin având rangul de boier (la ruși cneazul era membru al mării nobilimi), la români cnezul doar arareori ajunge la rangul de nobilitate/boierie și aceasta abia atunci când și-a pierdut vechiul său statut de conducător al micii comunități umane din rândul căreia provine, comunitate ale cărei interese le-a apărât până acum împotriva clasei feudale în care prin nobilitare intră acum.

La români cnezul poate fi considerat o formă incipientă a feudalizării relațiilor de producție în care nu se încadrează perfect și ca urmare își pierde atribuțiile ancestrale⁵¹. Aceste atribuții cneziale românești au apărut în perioada de formare a poporului român, atunci când populația daco-romană era organizată în obști teritoriale sătești. Necesitatea unor conducători ai acestor obști a contribuit la apariția acestei funcții, numită inițial jude (de la latinescul judex) și mai târziu, după pătrunderea slavilor și conviețuirea lor cu românii, transformată în cnez. S-a păstrat până târziu în evul mediu dualitatea acestor denumiri jude – cnez, ca expresie a acestei străvechi realități⁵².

Cnezul epocii prestatale și parțial și cel al perioadei statale este un nobil gentilic ce nu recunoaște în mod permanent un superior, acesta neconcedându-i pământul și privilegiile, pe care cnezul le are pe cu totul alte considerente. Nobilul/boierul apare abia odată cu apariția statului și al suveranului pe care-l recunoaște de drept și de fapt drept stăpân feudal, acesta concedându-i posesiunile și numindu-l în diverse funcții la curtea domnească (regală). Nobilul/boierul este omul suveranului prin intermediul căruia acesta

domnește, pe când cnezul este martorul unui trecut pe care domnul îl respectă sau nu în funcție de interesele sale. Domnul nu-i consideră pe cnezi drept concesionari ai pământului stăpânit și pe care el îl concede în virtutea dreptului de *eminium princeps* și ca urmare, cnezii nu-i sunt vasali direcți. Interpunându-se, și nu de puține ori, voinței puterii centrale care amenință autonomia comunității pe care o conduce, cnezul este dat la o parte sau eliminat pur și simplu, prin nerecunoașterea vechii sale situații privilegiate și înglobându-l în marea masă a țărănimii⁵³.

Pentru definirea caracterului cnezului și a stăpânirii sale cneziale („keneziatuș”) este semnificativ un fragment dintr-un manuscris din secolul al XIII-lea⁵⁴: „Kinesiatuș erat ius dominium exercendi in suis bonis, independente a publico magistratu. Itaque quibus possessiones cum iure keneziatuș conferebantur, in iis foro magistratu Catus (comitatus n.n.) competente, utebantur, hoc est pari iurisdictione. Subditi eorum prestabant Regnantibus tributa, sed iurisdictione tantum kenesiorum suberant”. Cu alte cuvinte, cnezul își exercita autoritatea asupra pământurilor și oamenilor din subordine fără intervenția magistratului comitatens. În posesiunile stăpânite cu drept cnezial ca urmare a donației regale, forul de judecată al cnezului este controlat de magistratul local. Supușii cnezului plătesc tributul (dările) obișnuit în regat, dar rămân supuși din punct de vedere juridic cnezului săteasc.

Regăsim aici două atribute fundamentale ale organizării cneziale: dreptul de proprietate asupra pământului și dreptul de jurisdicție asupra locuitorilor. Deși suferă diferite transformări în timp, aceste prempțiuni cneziale continuă să se manifeste în forme mai mult sau mai puțin dependente de dreptul feudal legiferat.

În timp ce în Muntenia și Moldova etapa etatică a corespuns cu accentuarea procesului de decădere a instituției cneziale, în Transilvania și Ungaria – loc unde regalitatea era interesată de stabilitatea stăpânirii sale asupra regiunilor românești – cnezul și cnezatul și-au păstrat mai multă vreme autonomia lor internă. Atragerea populației românești în sfera intereselor economice, sociale și militare ale regalității a contribuit la concedarea unor privilegii, dar în primul rând la respectarea vechii organizări sociale românești. Nici aici însă procesul citat nu a fost liniar, anumite regiuni beneficiind de autonomie un timp mai îndelungat, iar altele mai scurt.

Regiuni de margine, așa cum au fost Banatul, Crișana, Maramureșul, Făgărașul, și-au păstrat pentru mai multe veacuri autonomia specifică perioadei prestatale, unele obținând însemnate privilegii, asemănătoare cu cele obținute de sași și secui.

Procesul de diferențiere socială în rândul cnezilor se manifestă cu precădere spre sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea. Pot fi deosebite trei mari categorii de cnezi: cnezii regali sau nobili, cnezii de cetate („castrensis”) și cnezii sătești sau comuni.

Cnezii nobili se diferențiază de restul păturii cneziale fie ca urmare a faptelor de arme sau a altor servicii prestate puterii centrale, pentru care primesc de la aceasta diverse posesiuni. În marea majoritate a cazurilor regele le dăruiește chiar vechile lor posesiuni, deținute până acum în virtutea acelu

drept românesc (*jus valachicum*), dar cu titlul de nouă donație regală. Prin acest fapt regele reușește să și-i apropie pe cnezi intereselor sale și, prin ei, să-și impună hotărârile și asupra obștilor sătești în fruntea cărora s-au aflat, și se află încă, acești cnezi nobili. Prevederile decretului regal din 28 iunie 1366 sunt explicate: „fiecare cnez întărit în cnezatul său printr-o scrisoare regească... să fie socotit ca un adevărat nobil, iar cnezul de rând să fie socotit ca un jude (sătesc)...”⁵⁵. Cnezii care nu obțin diplome regale de întărire în vechile posesiuni nu vor fi asimilați nobilimii iar mai târziu li se refuză recunoașterea juridică a stăpânirii posesiunilor „ab antiquo”. Ca urmare procesul de îndepărtare a cnezilor de stăpânirea efectivă a posesiunilor funciare evoluează rapid.

Situația este oarecum similară cu cea a cnezilor din Muntenia și Moldova⁵⁶, unde are loc același proces de hărăzire domnească de pământuri. În locurile în care puterea centrală a pătruns mai târziu sau doar superficial, cnezul continuă să-și stăpânească posesiunile după vechiul drept românesc, prestând eventual doar o parte a vechilor atribuții. Mai târziu, cnezul își pierde dreptul de deplină proprietate asupra pământului, drept ce-i revine acum puterii centrale.

În cele două țări românești cnezul este încă proprietar, dar însemnătatea sa socială scade, ceea ce înseamnă că atribuțiile sale revin acum puterii centrale care și le exercită prin dregători. În regatul feudal maghiar o parte a acestor atribuții sociale îi sunt lăsate cnezului, subordonat însă puterii regale.

Importanța deosebită a contribuției militare a cnezilor la campaniile regale este factorul care-i menține într-o situație privilegiată față de restul populației sau îl ridică la rangul nobiliar. Cnezul nobil este obligat să se prezinte la oaste în fruntea micului său detașament, denumit în lexicul militar medieval „lance”. Pentru acest efort militar deosebit al cnezilor români sunt semnificative volumele de documente medievale care enumeră aceste fapte⁵⁸. Pe baza mărturiilor documentare poate fi mai ușor urmărit procesul de desprindere a cnezilor nobili de restul cnezimii și transformarea lor în familii nobiliare. Cele mai semnificative evoluții în această privință l-au avut familiile cneziale din Mâtnic, Măciș, Bizere, Gârliște, Temeșel.

O categorie intermediară între cnezii nobili și cei sătești este reprezentată de cnezii de cetate⁵⁹. Aceștia locuiesc în sate ce sunt dependente de cetățile regale, fiind obligați să lupte călare pentru apărarea uneia sau, sub conducerea castelanului, să participe la campaniile regale desfășurate în zonă. În timp de pace îndeplinesc funcția de conducători ai obștii sătești în mijlocul căreia trăiesc, îngrijindu-se de aprovizionarea cetății cu alimente, muniții și apărători, efectuând și serviciul de pază la cetate. Tot acești cnezi de cetate controlează muncile agricole și modul de strângere a dărilor. Plătesc ei însuși cenzul în bani, dările și contribuțiile în natură, ca dări specifice categoriei lor sociale. Pe plan juridic ei alcătuiesc, alături de cnezii nobili, scaunul de judecată local sau districtual. Nu pot însă judeca singuri ci doar în prezența castelanului. Sentințele pronunțate de către cnezii de cetate trebuie să poarte contrasemnătura unui dregător regal. Pământurile le dețin ereditar, cu obligația moștenitorului de a plăti castelanului o vită de trei ani la intrarea în posesie

a bunurilor părintești. Printre avantajele acestei pături cneziale se numără: o porțiune mai mare de pământ în stăpânire personală, dreptul de a ține moară, scutirea de o parte a dărilor ca și dreptul de judecată asupra pricinilor civile⁶⁰.

Cnezii comuni sau sătești reprezintă, numeric, cea mai însemnată parte a păturii cneziale. În fiecare sat există cel puțin unul, de regulă 2–3 și uneori și mai mulți și îndeplinesc diferite atribuții cu caracter social, economic și juridic. Un document din 22 aprilie 1406 referitor la satul Medwes din districtul Soșdea specifică faptul că cnezul este conducătorul iobagilor din localitate⁶¹. Situația este valabilă pentru întreaga epocă feudală și până spre începuturile epocii moderne. Până astăzi primarii unor sate bănățene sunt denumiți „chinezi” (cnezi). În secolele XIV și XV procesul de deposedare a cnezilor sătești de vechile lor atribuții este un fenomen general, majoritatea cnezilor sătești decăzând la starea de țaran liber și apoi de țaran iobag. Dreptul lor de cnezat („keneziat”) apare astfel drept o subîmpărțire economică a proprietății nobiliare și eclesiastice, chiar dacă stăpânul feudal este un cnez nobil⁶². Există astfel chiar pe aceeași posesiune și în același timp un cnez nobil (sau un nobil) ca proprietar și mai mulți cnezi sătești. Exemplul caracteristic este dat de situațiile întâlnite pe domeniul nobiliar Himfy de pe valea mijlocie a Bărzavei în perioada anilor 1378–1389⁶³. Ca atribuții juridice cnezul sătesc se apropie de cel de cetate, cu singura deosebire că el nu mai judecă pricinile în atribuțiile funcției sale cneziale, ci în calitate de locuitor al nobilului proprietar. Pentru decăderea cnezilor sătești din drepturile juridice ancestrale sunt hotărârile dietelor principatului Transilvaniei din anii 1543, 1545 și 1548⁶⁴.

Întrucât problema districtelor românești bănățene beneficiază deja de o bogată literatură de specialitate⁶⁷, imposibil de detaliat aici, iar tema notelor de față o constituie doar creionarea unor aspecte bănățene medievale, suntem siliți să ne limităm doar la o succintă prezentare a unor aspecte caracteristice districtelor în comparație cu celelalte districte românești.

În afara denumirii de district, în Banat se mai întâlnesc și alte forme de atestare documentară a acestor formațiuni. Astfel la 13 martie 1369 apar „*provincia Cumyath et Eguzeg*”⁶⁶, în anul 1374 „*comitatu seu districtu de Temeskuz*”⁶⁷ și la anul 1403 „*tenutum seu districtu Beelvydyke*”⁶⁸. Denumirea generală de district se impune însă cu începerea din ultimul pătrat de veac XIV și se generalizează în veacul următor.

În ceea ce privește numărul real al acestor districte, izvoarele cunoscute până acum oferă cifre variind între 20 și 30⁶⁹. Din cercetările noastre asupra acestui subiect am constatat că numărul lor poate fi completat. Problema este îngreunată de faptul că apar dublări și chiar triplări de nume pentru același district, sau unificări. Exemplul cel mai caracteristic îl reprezintă districtul Caransebeș, format prin unirea districtelor Caran și Sebeș. În timp acestui district i se mai adaugă și districtele Temeskuz (sec. XIV) și Bistra (sec. XVII). Un alt exemplu de suprapunere și continuitate teritorială este cel al districtelor Icuș (sec. XIV) și Margina (sec. XV–XVII). O altă delimitare care se impune, până acum puțin reliefată, o reprezintă deosebirea dintre un district românesc și un district al cetății.

Deosebirea este, în general ușor de făcut dacă se ia în considerare existența sau inexistența – în cadrul acestor districte – a autonomiei administrative și a dreptului românesc ca procedură juridică. Astfel se poate deosebi un district românesc tipic de district cetății Timișoara din sec. XV, în cuprinsul căruia nu aflăm nici o urmă de autonomie districtuală și nici de jus valachicum, nu fiindcă nu erau nici români ci pentru că puterea centrală și-a impus cu tărie punctul de vedere și avem de-a face cu o simplă formă administrativă ca emanație a puterii centrale.

În ceea ce ne privește considerăm ca districte românești – cu tot ceea ce presupune acest fapt – următoarele formațiuni atestate documentar: Almoj, Bay, Belinț, Beregsău, Berini, Carașova, Căpâlnaș, Chery, Chewreg, Comint, Duboz, Fârdea, Făget, Piatra lui Filip, Hodoș, Horom, Icuș, Iersig, Ilidia, Jupani, Jdioara, Lipko, Lugoj, Margina, Maxond, Mănăștiur, Mehadia, Mylos, Nybald, Remetea, Sculea, Sănandrei, Șoimoș, Soșdea, Sudea (Susani), Zaad. Rămâne ca sarcină prioritară pentru istorici să definească cu precizie cantitatea și, mai ales, calitatea autonomiei acestor districte.

Districtele aveau un număr variabil de localități și cnezate, mai mare sau mai mic, în funcție de suprafața lor geografică. Cele opt districte privilegiate: Caransebeș, Lugoj, Mehadia, Almăj, Comiat, Ilidia, Carașova și Bârzava, la care se adaugă și districtele stăpânite de Huniazi: Bujor, Fârdea, Marginea, Mănăștiur, Sudea, aveau cea mai mare întindere, cu zeci și zeci de sate și un teritoriu de zeci și sute de kmp. Cele mai mici districte numărau doar un număr restrâns de sate, apropiate între ele. Aceste districte au fost mult mai repede dezmembrate și integrate domeniilor feudale din jur.

În stadiul actual al cercetărilor istoricești este greu de dat un răspuns mulțumitor la problema întinderii lor reale. Cu toate acestea unii cercetători au reușit să ofere rezultate, parțiale cei drept, notabile. Dintre ei Ștefan Manciușea susține că pe anul 1500 districtul Lugojului avea vreo 15 sate, al Caransebeșului 25 sate, al Mehadiiei 26 sate, al Almăjului 13, al Ilidiei 10, al Comeatului 18, al Carașovei 16 și al Fârdei 16 sate⁷⁰. Pentru anul 1510 Csanki Dezső susține că Fârdea avea 16 sate și 1 prediu, Icușul 35 sate și 1 prediu, Mănăștiur 3 sate și orașul Mănăștiur, Sudea 9 sate, Bujor 24 sate și târgul Bujor⁷¹. Cea mai completă imagine ce până acum a oferit-o Iosif Pataki care indică pentru anul 1512 următoarele cifre, pe baza registrelor domeniului Hunedoara: Fârdea 14 sate, 124 familii și 620 locuitori; Mănăștiur 13 sate, 97 familii și 485 locuitori; Bujor 20 sate, 94 familii și 470 locuitori; Sudea 9 sate, 71 familii și 355 locuitori; lor trebuie să li mai adăugăm cei 147 cnezi și crainici de pe teritoriul acestor districte⁷². Același cercetător a calculat, pe baza acelorași elemente, o cifră medie de 9 familii pe sat și 45 locuitori.

Această mare masă de țărani liberi participă la scaunul de judecată al districtului, unde neînțelegerile comune erau rezolvate pe baza vechiului drept consuetudinar. Alături de acest scaun mai exista o obște a nobililor și cnezilor, denumită cu termenul latinesc de „*universitatie nobilium et Keneziorum*”, cu însemnate atribuții administrative și juridice. Această obște apare atestată documentar pentru prima dată în anul 1369 în districtul Sebeș, fiind mai târziu întâlnită în mod curent în veacul al XV-lea. Ea judecă pricini diverse: litigii de proprietate, confirmări personale sau familiale de posesiuni, răspunsurile la

demersurile puterii centrale sau a unor reprezentanți locali ai acesteia (comiții și banul de Severin), episcopul de Cenad capitalurile mănăstirești din Cenad și Arad. Judecă de asemenea neînțelegerile dintre nobili, dintre nobili și cnezi, ca și dintre aceștia și ceilalți reprezentanți ai obștii sau persoane din afara teritoriului districtual. În cazul judecării unor litigii de proprietate se adună întreaga obște într-o adunare specială, fapt nemaîntâlnit în nici un colț al regatului feudal ungar. Valabilitatea juridică a actelor obștii este confirmată prin prezența banului de Severin, a comitelui de Timiș (sau Caraș, etc.) sau a altor reprezentanți ai puterii centrale. Judecarea unui român din cadrul acestor districte după legea obișnuită a regatului era considerată nulă și neavenită, ea fiind rejudecată în prezența obștii românești, iar sentința dată după dreptul românesc rămâne definitivă.

În conformitatea cu prescripțiile dreptului românesc, moștenirea se făcea între urmași pe linie masculină și feminină, cu respectarea dreptului de protimisis (prioritate la vânzare între rudele colaterale și vecini). În cazul vânzării proprietarul avea obligația să anunțe, la trei termene diferite, rudele și vecini asupra intenției sale iar aceștia aveau prioritatea de a cumpăra bunurile în fața oricărui locuitor din alte sate sau din afara districtului. Procedul urmărea să păstreze în familie sau în interiorul aceleiași comunității rurale posesiunile funciare. Același drept de protimisis este întâlnit și în restul țărilor române.

Documentele au păstrat amintirea diverselor cazuri în care a acționat această lege românească. Dintre acestea vom prezenta o mică parte, ilustrativă pentru scopurile propuse⁷⁵. În anul 1382 vicecomitele de Caraș ordonă cneazului Toma din districtul Cuiеști să-l aducă în fața judecății pe un inculpat și-l amendează pentru neîndeplinirea ordinului. În anul 1390 românii din același district se obligă să-l aducă înaintea judecății pe un român numit Dobruș. În același interval de timp Bogdan cneazul din districtul Cuiеști solicită banului de Severin eliberarea unui alt Bogdan întrucât acesta urmează să fie judecat după legea românească. La 1418 și 1433 cnezii districtului Bârzava alcătuiesc un complet de judecată pentru rezolvarea litigiului de proprietate referitor la posesiunea Maylat de lângă râul Maycho din același district și refac judecata în momentul în care nu sunt mulțumiți cu procedura juridică a comitelui de Timiș. La 25 iulie 1467 nobilul Lado de Armeniș și Ludovic, Ștefan și Sandrin de Mâtnic hotărăsc să-și înfrățească moșiile. La 11 iunie 1478 Iacob de Marga, viceban de Severin, împreună cu voievodul Rayn voievodul hotărăsc într-un proces în care pârâtul trebuie să jure împreună cu 12 cnezi nobili pentru a-și dovedi nevinovăția, după cum sună prevederile dreptului românesc („*iuxta antiquam et approbatam legem districtuum valachicalium universorum*”) la 16 ianuarie 1493 nobilii de Bizere află că unul dintre ei vrea să-și vândă părțile sale de moșie și protesrează arătând că în virtutea vechiului lor drept românesc doresc să le cumpere, la 1500 Cristina, fiica lui Nicolae de Bizere, se judecă după dreptul românesc cu George Goman de Bizere pentru sfertul convenit fiicei din moștenirea părintească și invocă în propria apărare dreptul românesc. La 15 mai 1503 Nicolae de Măcicaș și alți doi nobili din Caransebeș se judecă în fața banului de Severin după același

drept românesc. La 23 noiembrie 1503 nobilul Gabre face cunoscut vecinului său, conform dreptului românesc, dorința de a-și vinde posesiunile. Tot în anul 1503 un Zgriban de Zederyes și un Iacob de Marga sunt închizitori „după dreptul românesc” în două procese locale.

Aceiași situație determină, ca și în cazul cnezilor nobili, evoluția ascendentă a unor districte: factorul miliatr și angrenarea lor totală în lupta antiotomană. Districtele sunt subordonate banului de Severin și – de la sfârșitul secolului al XV-lea – comitelui de Timiș. Aceștia sunt ajutați de câte doi castelani, sau vicecomiți, în fiecare district și de un jude nobiliar, de asessori și de notar. În cuprinsul fiecărui district, fie ele privilegiate sau nu, se află cel puțin una sau două cetăți, dintre care una este dublată și de existența concomitentă a orașului sau târgului în preajma zidurilor sale și îndeplinesc funcția de centru districtual. Cetățile sunt apărate de locuitorii districtului, care au obligații militare precise per total, dar și fiecare în parte. Există și alianțe militare interdistrictuale cum sunt cele dintre Sebeș și Caran, Sebeș și Lugoh, Sebeș și Mehadia, Sebeș și Hațeg, etc.

Obligațiile districtelor pe plan militar sunt reliefate de memoriul obștii districtului Caransebeș, în anul 1369, banului de Severin⁷⁴: toți locuitorii au plecat la oaste la sosirea regelui în zonă în anul 1366, oferindu-le acestuia și oaspetelui său, împăratul bizantin Manuel Paleologul, ospetie pe timpul trecerii prin Caransebeș; l-au însoțit în campania întreprinsă împotriva cetății Vididn și o parte dintre ei au întărit garnizoana de acolo; au ținut în permanență câte două sute de ostași în munții Banatului între anii 1366–1369 spre a anunța orice primejdie și a contracara acțiunile dușmane; au suferit grele pierderi prin jaful armatei regale găzduite. Solicită banului clemență pentru datoriile neachitate, întrucât și acum regele le datorează mari sume de bani. Peste numai doi ani aceeași obște, alături de restul bănașenilor participă la lucrările de refacere a cetății Orșova⁷⁵, iar mai târziu la refacerea tuturor cetăților dunărene. Este mult mai bine cunoscută participarea acestor districte la lupta antiotomană din secolul al XV-lea așa încât nu mai revenim asupra faptelor. Mai puțin cunoscute sunt însă aprecierile contemporanilor despre rolul lor militar în anii de la mijlocul vracului al XVI-lea.⁷⁶

În această perioadă turcii otomani reușesc să cucerească Banatul de câmpie și să-l transforme într-o provincie (eyalet, vilayet), cu excepția părților de deal și munte care se organizează într-o formațiune administrativă numită Banatul de Lugoj-Caransebeș și care se alipește principatului transilvan. Pentru rolul districtelor privilegiate în cursul anilor 1551 și 1552 afirmațiile următoare sunt relevante. La 4 martie 1551 cardinalul Martinuzzi amintește că districtul Sebeș a avut întotdeauna o excelentă reputație în fața regilor Ungariei pentru efortul lui militar. La 31 martie același an el repetă faptul că districtele Lugoj și Sebeș pot ridica la arme 16.000 oameni. În toamna anului 1551 emisarii habsburgici din Transilvania transmit împăratului la Viena că românii din Lugoj și Caransebeș pot ține singuri piept turcilor dacă s-ar alia cu trupele comitelului de Timiș. Petru Petrovici, cu care se aflau în dușmănie și dacă ar avea un ban din mijlocul lor. Împăratul Ferdinand scrie, la 5 noiem-

brie 1551, solicitând ca cele două districte să fie ținute permanent de partea sa, având în vedere tocmai aceste aspecte ce-i fuseseră semnalate anterior.

Importanța militară a contingentelor bănățene a fost apreciată de-a lungul veacurilor XVI și XVII și de diverși domni munteni și moldoveni, care și-au cucerit, sau recucerit, tronurile cu ajutorul acestora; Vlad fiul lui Vlad Țepeș; Laiotă Basarab cel Tânăr; Mihnea cel Rău; Radu vodă Ilie, Petru fiul lui Mircea Ciobanu; Ștefan fiul lui Petru Cercel, Mihai fiul lui Simion Movilă, Matei Basarab și încă alții⁷⁷.

Ca o confirmare a strălucitei lor contribuții al efortul general antiotoman, opt dintre aceste districte bănățene (Lugoj, Sebeș, Mehadia, Almăj, Bârzava, Comiat și Ilidia) primesc – la 29 august 1457 – însemnate privilegii⁷⁸. În preambulul actului de privilegii regele Ladislau al V-lea Postumul mărturisește faptul că a emis documentul la cererea tuturor nobililor, cnezilor și a locuitorilor acestor districte, care au trimis la Viena o delegație compusă din nobilii Mihail de Temeșel și Ștefan de Buziaș. Întrucât românii de aici păzesc și apără vadurile Dunării și au suferit pagube importante din partea turcilor care robesc și jefuiesc populația, regele întărește și confirmă cu autoritatea sa regală „toate acele privilegii ale valahilor și cnezilor, referitoare la libertățile, prerogativele și drepturile câștigate, ca și când ar fi introduse cuvânt cu cuvânt în diploma prezentă”. Regele se obligă să respecte toate condițiile, sarcinile și servituțiile sub care au fost eliberate de antecesorii săi regali, promițând să le mențină în aceiași stare.

Pentru ca districtele să-și continue efortul defensiv menționat, regele decretează unirea lor strânsă și continuă, precizând imposibilitatea donațiilor regale de posesiuni pe seama unor străini, cu excepția celor pe care obștea districtuală îl va afla vrednici de aceasta. Întrucât districtul Comiat fusese zălogit lui Iancu de Hunedoara încă în anul 1435 și abia acum s-a răscum-părat cu bani, regele hotărăște alipirea lui la celelalte șapte districte, consfin-șind pe veci uniunea lor.

Din punct de vedere juridic, nobilii și cnezii sunt supuși doar comitelui local, iar în cazul unui recurs se adresează direct curiei regale și regelui personal. Comiții și vicecomiții care anchetează pricinile penale ale locuitorilor nu pot sechestra calul, ogarul armele și șoimul de vânătoare („*equum, leporarium, arma et aves*”) celor învinovați sau găsiți vinovați, iar pedepsele în bani nu vor fi încasate decât în prezența judeului nobiliar al districtului. Cnezi nobili sunt din nou echivalați nobilimii regatului, în timp ce cnezii sătești sunt scutiți de plata unor dări. Iobagii și posesiunile funciare nu pot fi sechestrate sau încorporate altor comitate și nici locuitorii nu pot fi constrânsi să se prezinte în fața altor instanțe judecătorești decât cele districtuale. Pricinile dintre nobili și cnezi sunt judecate de tribunalul districtual, iar cele privitoare la iobagi în fața nobililor și cnezilor respectivi. Textul diplomei regale este explicit în toate punctele și relevă caracterul și scopul donației. Valabilitatea acestor privilegii va rămâne constantă, cu excepția anilor 1658–1696 perioadă în care districtele sunt ocupate de otomani, până spre mijlocul veacului al XVIII-lea.

Prea puțin a fost relevat în cercetările de până acum faptul că diploma nu face decât să confirme și să întărească privilegiile anterioare acordate acestor districte; acest aspect ar merita în sine un studiu aparte. Considerăm că aceste privilegii acordate unora dintre cele opt districte în anii anteriori lui 1457 s-a putut face în special în vremea îndelungatei domnii a lui Sigismund de Luxemburg (1387–1437), perioadă care corespunde perfect începutului luptelor antiotomane și implicit și creșterii rolului militar al acestor districte.

Deși nici un alt document care s-a păstrat nu detaliază aceste privilegii, considerăm totuși posibilă reconstituirea momentului în care unele dintre acestea au fost acordate. Ne referim direct la districtele Caransebeș, Mehadia și Ilidia, toate trei vizitate de către Sigismund de Luxemburg în cursul anului 1439. După lupta de la Golubac – moment care a marcat eșul politicii „orientale” a regelui împărat Sigismund de Luxemburg petrece un timp îndelungat în Banat, îngrijinud-se de îmbunătățirea sistemului defensiv dunărean. În acest context, el vizitează și districtele menționate, prezidând și congregațiile districtuale respective. Din păcate nu s-au păstrat decât documente care vorbesc în subsidiar despre hotărârile adoptate. Cu toate acestea considerăm că acum și aici s-au eliberat – sau au fost reconfirmate în unele cazuri – vechile privilegii districtuale. La 24 august 1429 regele se află la Ilidia unde prezidează lucrările scaunului de judecată al districtului⁷⁹. La 1 noiembrie 1429 prezidează același scaun la Mehadia⁸⁰ și tot în cursul lunii noiembrie 1429 pe cel al Caransebeșului⁸¹.

Urmărind cu atenție documentele bănățene din vremea regilor angevini Carol Robert de Anjou (1307–1342) Ludovic I de Anjou (1342–1382) și Sigismund de Luxemburg (1387–1437) se pot observa cu ușurință desele lor vizite în Banat, dar mai ales se poate urmări și interpreta contextul politico-militar în care au fost efectuate și implicit, aproxima perioada în care a fost posibilă acordarea unor astfel de privilegii. În stadiul actual al informației istorice este prematură tragerea unor concluzii definitive.

În privința evoluției în timp a acestor privilegii, câteva elemente apar ca deosebit de interesante. Primul dintre acestea, sesizat de noi, se referă la documentul din 1 septembrie 1494, emis de regele Vladislav al II-lea la Timișoara⁷². Regele acordă caransebeșenilor scutire de vamă pe tot cuprinsul regatului pentru meritele lor militare dovedite în cursul luptelor cu turcii otomani și din cauza distrugerilor suferite de locuitorii acestui district din partea acelorași dușmani. Cele două motive indicate în diploma din 1494 sunt identice cu cele ale diplomei din 1457, deși ultimul privilegiu nu menționează și alte scutiri. Este doar un pas, din mulții făcuți în timp, în consolidarea autonomiei districtuale.

În secolele XVI și XVII sunt emise încă câteva reconfirmări ale acestor privilegii⁷³. Astfel la 7 mai 1551 regina Isabella Zapolya acordă districtului Lugoj dreptul la emblemă și anume un lup, ca răsplată a serviciilor militare prestate. Pe 3 aprilie 1609 Gabriel Báthory reînvie la rândul său vechile privilegii, pentru ca la 1654 Gheorghe Rákóczy al II-lea să o facă pentru ultima dată. Peste patru ani, un alt principe transilvan – Acațiu Barcsay cedează otomanilor teritoriul acestor districte. La 1696 trupele imperiale reușesc să le

ocupe în urma unor lupte aspre cu turcii otomani. În anii imediat următori, nobilimea districtelor bănăţene – reîntoarsă pe vechile vetre sub conducerea lui Petru Măciacă protestează în faţa curţii vieneze întrucât aceasta l-a numit în funcţia de prefect al districtelor pe Mihail Sava, nobil ce nu are posesiuni în Banat şi potrivit vechilor lor privilegii nu poate ocupa asemenea funcţii, acestea fiind rezervate doar localnicilor. La 1726 prefectul este Ioan Raţ din Mehadia iar între anii 1759 şi 1778 obercnezi ai districtului Lugoj sunt Gavrilă Gurean şi Alex. Pătraşcu. În anul 1775 numărul districtelor este redus de la opt la patru, pentru ca în anul imediat următor ele să fie desfiinţate şi încorporate comitatelor bănăţene, recent înfiinţate. Privilegiile vechi sunt publicate în anul 1800 de către împăratul Francisc I, fără a mai avea nici o importanţă reală. Iată aşadar o istorie a acestor districte româneşti întinsă pe parcursul a aproape patru veacuri de atestări documentare, cu un însemnat rol în istoria medievală românească.

N O T E

1. *Geografia României*, vol. III, Bucureşti. 1987, p. 27–331.
2. *Idem*, p. 342–344.
3. *Idem*, p. 373–429.
4. *Idem*, vol. IV, Bucureşti, 1992, p. 71–90.
5. *Idem*, vol. I, Bucureşti, 1983, p. 271, 275.
6. *Idem*, I, p. 300–302, 305.
7. *Idem*, p. 398–399.
8. *Idem*, p. 459–460.
9. *Idem*, p. 542–543.
10. Bibliografia poate fi regăsită la Pavel Binder, *Contribuţii la geografia istorică a Banatului de Severin*, în *Studii*, tomul 21, nr. 4, 1968, p. 626–639.
11. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1892, p. 202–208.
12. Marin Popescu Spineni, *România în istoria cartografiei până la 1600*, Bucureşti, 1938, p. 80.
13. Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörényi varmegye története*, vol. IV, Budapesta, 1870, p. 70–71.
14. Thállóczy Lajos, *A Magyarországnak és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapesta, 1907.
15. Nicolaus Olachus, *Hungaria*, ed. Viera, 1763, p. 73–77.
16. Marin Popescu Spineni, *op. cit.*, p. 126.
17. Hátvany Mihály, *Magyar történelmi okmányok a Brüsseli országos levéltár és a Burgundi könyvtár*. II, Budapesta, 1859, p. 261.
18. *Călători străini în Țările Române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 361.
19. *Idem*, vol. III, Bucureşti, 1975, p. 101.
20. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 1979, p. 452.
21. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti*, vol. VI, Bucureşti, 1933, p. 1.
22. Pentru problemativă şi bibliografie vezi Patriciu Drăgălina, *Istoria Banatului de Severin*, vol. I–III, Caransebeş, 1899–1902.

23. I.D. Suciu – Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 108–149.
24. *Idem*, p. 153.
25. *Ibidem*.
26. *Călători străini...*, vol. VIII, București, 1985, p. 53 și Eudoxiu Hurmuzaki, op. cit., V/2, p. 314.
28. Radu Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 25–40.
29. Ediția românească corespunzătoare la G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, *Faptele Ungurilor*, București, 1934; pentru Gerard vezi ediția critică a lui Radu Constantinescu, Gerard din Cenad *Armonia lumii sau tălmăcire a cântării celor trei coconi către Insigrim Dascădul*, București, 1984 cu bibliografia aferentă. De asemenea studiile lui Eugen Glück asupra legendelor (mari, mici) despre Gerard.
30. Vezi și Liviu Mărghită, op. cit., vol. III integral și Ștefan Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, (sec. VIII–XI), București, 1983.
31. Ștefan Pascu, op. cit. II, p. 22.
32. *Ibidem*, volumul în întregime.
33. Györfy György, *Geographia Historica Hungariae Stirpis Arpadianae*, vol. I, Budapesta, 1963, p. 185.
34. Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. 2, partea a I-a, Budapesta, 1884, p. 238–242.
35. Ortway Tivadar, *Oklevélek Temes vármegye és Temesvár város története*, I. Bratislava, 1896, p. 93–98.
36. Ștefan Pascu, op. cit., II, p. 325–495.
37. *Idem*, p. 412–414. Vezi și Csanki Dezső, *magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I, II și V, Budapesta, 1892–95.
38. Karacsony János, *Kik voltak és mikor jöltek hazáinkban a böszörmények vagy ismaeliták*, Budapesta, 1913.
39. Karacsony János, *A kunok Délmagyarországon*, în *TRET*, an VIII, fascicula III, Timișoara, 1882, p. 93, 107; Jushz Kálmán, *Das Tschanad-Temeswaren Bistum im frühen Mittelalter 1030–1307*, Münster, 1930, p. 85, 174–175, 163, 229; *Documente Romaniae Historica*, seria C, Transilvania, secolele XI–XIII, vol. II, București, 1952, p. 81; Ortway Tivadar, op. cit., p. 285, 386; Wenczel Gusztav, *Okmánytár Ozorai Pipó tröténetehez*, în *Történelmi Tár*, Budapesta, 1884, p. 88 și 428–429.
40. Dintre numeroasele titluri cităm câteva mai semnificative: J. H. Schwicker, *Politische Geschichte in Ungarn*, Budapesta, 1880; Petru Nemoianu, *Sărbii și Banatul*, Craiova, 1930; Ivić Alexa, *Istorija Srba u Ugarskoj (1459–1690)*, Zagreb, 1914; Popović Dušan, *Srbi u Banata do kraja osamnaestog veka: istorija naselja I stanovništva*, Belgrad, 1955.
41. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 312; vezi și Csanki Dezső, op. cit., I, II.
42. Din bibliografie cele mai interesante titluri: Czirbusz Geza, *A krassován bolgárok*, în *Földrajzi Közlemények*, XI, Budapesta, 188, p. 169–198; Emil Petrovici, *Graiul Carașovenilor*, București, 1935; Traian Sima, *Originea carașovenilor, Studiu istoric și etnografic*, Lugoj, 1939; Th. N. Trâpcea, *Carașovenii – o „mărunță” populație din țara noastră. De unde și când au venit?* în *Studii*, an X, nr. 6, București, 1957, p. 83–102.
43. Györfy György, op. cit., I, p. 777 și Csanki Dezső, op. cit., II, p. 67–68.
44. Ioan Hațegan, *Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara, promotori al latinității românilor în conștiința europeană a secolului al XV-lea în ActaMN*, XVIII, 1981, p. 164–170.

45. Ioan Hațegan, *Banatul și începuturile luptei antiotomane. Rolul lui Filippo Scolari, RI*, tomul 31, nr. 6, București, 1978, p. 1025–1040.
46. Ioan Hațegan, *Nemethy, Nempche und Saswar, Ewwarnungen zur fräezenz einer deutschen Bevölkerung im Mittelalterlichen Banat*, în *Neuer Weg*, an 32, nr. 4699 și 4705 din 1980.
47. Ioan Bogdan, *Despre cnezii români*, în *Analele Academiei Române*, Memoriile secției istorice, tom XXVII nr. 2, București, 1903; Dinu C. Arion, *Cnejii (chinezii) români. Contribuții la studiul lor*, Timișoara, 1938.
48. Melich J., *A honfoglaláskori Magyarországon*, Budapesta, 1914, p. 132–134; Lukinich Imre – Galdi Ladislau, *Documenta Valachorum in Hungariam illustrantia usque ad annum 1400*, Budapesta, 1941.
49. Ioan Mihalyi de Apșa, *Maramorosi diplomak a XIV. és XV. században*, Sighetul Marmăției, 1900. p. 7.
50. Constantin Jirecek, *Geschichte der Serben*, Gotha, 1911, p. 30.
51. Radu Popa, *op. cit.*, p. 32–33.
52. Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 19; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, 1972, p. 203–204; Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 26, nota 74 subsol
53. Ștefan Pascu, *op. cit.*, I, p. 204–206.
54. Ioan Mihalyi de Apșa, *op. cit.*, p. 7, nota 1 subsol.
55. Eudoxiu Kurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I/2, București, 1890, p. 120.
56. Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 92–94 și 105.
57. Discuția referitoare la lance la Ștefan Pascu, *op. cit.*, I.
58. Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, enumeră astfel 31 de donații. Alte zeci sunt în volumele III din *Pesty Krassó...* și idem, *Szörényi*, vol. III și IV.
59. Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 203, 207, 220–223; Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, p. 68.
60. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, București, 1975, p. 270.
61. Ortway Tivadar, *op. cit.*, p. 374.
62. Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 226.
63. Pesty Frigyes, *Krassó...*, III, p. 136–155 și 185–192.
64. Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, București, 1899, p. 356, 374, 423.
65. Din stufoasa și inegala bibliografie privitoare la districtele românești bănățene iată câteva titluri. În privința documentelor cele mai multe sunt grupate în *Pesty Frigyes, A Szöréhyi vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta 1876; *Pesty Frigyes, Szörényi Bánság*, vol. III; *Pesty Frigyes, Krassó...*, vol. III; *Ortway Tivadar, Oklevelek...*; *Documenta Romaniae Historica*, Seria C, Transilvania, vol. V–XII; Lukinich Imre-Galdi László, *Documenta Historiam Valachorum in Hungariam illustrantia usque ad annum 1400*, Budapesta, 1941; Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I/2, etc. Dintre studiile speciale consacrate districtelor amintim: Achim Viorel, *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*, în *RI*, tom 41, nr. București, 188, p. 191–203; Viorel Achim, *Districul Comiat. Contribuția la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în *AnB.S.N., Arheologie-Istorie*, vol. II, București, 1993, p. 245–259; Viorel Achi, *Considerații asupra componenței adunărilor obștești ale districtului Caransebeș în secolul al XV-lea*, în *Banatica*, IX, Reșița, 1987, p. 371–378; Pavel Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiеști, o veche organizație a populației băștinașe*, în *AIIC*, vol. VII, Cluj, 1964, p. 321–326; Pavel Binder, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *SIB*, vol. II, Timișoara, 1970, p. 61–68; Marius Bizerea-Constantin Rudneanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în Evul Mediu*, în *SIB*, vol. I, Timișoara, 1969, p. 7–22; Gheorghe Ciulei, *Autonomia juridică a românilor din Banat în evul Mediu*, în *Banatica*, vol. V,

Reșița, 1979, p. 285–289; Gheorghe Cotoșman, *Privilegiile românilor în cadrul districtelor valahe privilegiate*, în *RISBC*, an XIII, septembrie-decembrie, Timișoara, 1944, p. 367–390; Idem, *Privilegiile românilor în cadrul districtelor valache bănățene. Nobilii și chenezii românii bănățeni*, Timișoara, 1944; Idem, *Districtele valache bănățene (cincisute de ani de la confirmarea autonomiei lor)*, în *Mitropolia Banatului*, an VII, Timișoara, 1957, nr. 10–12, p. 79–119; Idem, *Districtele valachice bănățene. a) Chenezii români bănățeni*, în *Mitropolia Banatului*, an VIII, nr. 1–3, Timișoara, 1958, p. 84–89; Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului al XIV-lea*, în *Banatica*, vol. II, Reșița, 19873, p. 157–173; Idem, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvărănilor în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, an XX, Cluj-Napoca, 1977, p. 303–311; Idem, *Noi informații privind iobăgimea din Banat în secolul al XIV-lea*, în *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 228–229 (despre districtul Temeskuz); Idem, *Un proces de proprietate în districtul românesc Bărzava la mijlocul secolului al XV-lea*, în *StComCaransebeș*, 1979, p. 289–300; Idem, *Districtul românesc Mehadia la sfârșitul secolului al XIV-lea*, în *Banatica*, vol. V, Reșița, 1979, p. 265–275; Alexandru Horvath, *Contribuții la delimitarea administrativă și juridică a districtelor Sebeș și caran*, în *StComCaransebeș*, 1977, p. 403–409; Victor Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în Evul Mediu. Districtele românești*, în *RISBC*, an XI, iulie-august, Timișoara, 1943, p. 3–31; Idem, *banatul românesc în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungurești*, în *Banatul de altă dată. Studii istorice*, vol. I, Timișoara, 1944, p. 298–307; Idem, *Trecutul Românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi (1437–1457) în Banatul de altă dată...* p. 565–570 (Autonomia districtelor românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi); Simion Sam. Moldovan, *Districtele privilegiate ale valahilor – o metamorfoză a Banatului de la primul Ban Lucaci 1230 până la 1923*, în *Calendarul Banatului*, Timișoara, 1930, p. 59–62 cu o hartă; Ioachim Miloia, *Căvărănilor în evul mediu* (O rectificare istorică), în *AnB*, an IV, nr. 1, 1931, fasc. 8, p. 33–55; Alexandru Nemoianu, *Unele aspecte privind districtele românești din Banat în cursul sec. XIII–XV*, în *Muzeul Național*, vol. III, București, 1976, p. 265–268; Ștefan Olteanu, *Un document interesant privind istoria Banatului în sec. XIII–XIV*, în *Studii Revistă de Istorie*, tom XVIII, nr. 5, București, 1964, p. 1141–1146; Zenovie Păclișanu, *Vechi districte românești de peste munți*, în *Revista istorică română*, tom 13, București, 1943, nr. 3, p. 19–21; Ioan Aurel Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV–XV*, în *RI*, tom 34, nr. 11, 1981, p. 2097–2110; Nicolae Tokiciu, *Capitol introductiv la o viitoare istorie a Banatului Severin, mai precis a celor 8 districte valahice*, în *r.i.s.b.c.* an VI, nr. 24 (oct.-dec) Timișoara, 1938, p. 19; Idem, *Districtele valahice privilegiate*, în *r.i.s.b.c.*, an X (sept.-dec.) Timișoara, 1942, p. 595–617; Gheorghe Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în *Fraților A și I Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 ani*, București, 1936, p. 869–876; Iuliu Vuia, *Districtus Walachorum*, Timișoara, 1930.

66. Pesty Frigyes, *Krassó...*, III, p. 92.

67. Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 218–228.

68. Ortway Tivadar, *op. cit.*, p. 333.

69. Ștefan Pascu amintește 22 în *Voievodatul... I*, p. 211–212; Nicolae Tomiciu, *op. cit.*, p. 600 doar 12; Nicolae Ilieșiu, *Monografia Banatului*, caietul manuscris IV, p. 306 (manuscris la arhiva secției de istorie a Muzeului Banatului din Timișoara)28; Bizerea-Rudneanu, *op. cit.*, p. 7–22 amintesc când 30 când 33.

70. Ștefan Manciușlea, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania*, Blaj, 1941, p. 31.

71. Csanki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Vol. II, Budapesta, 1894, p. 51.

72. Iosif Pataki, *op. cit.*, p. 47.

73. Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 276, 330, 503–4, 586; vol. II/2, București, 1891, p. 176–179, 248, 454–455; Lukinich-Galdi, *op. cit.*, p. 400–1; Pesty Fr., *Szörényi Banskag*, III, p. 110–111; Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei patriei și dreptului în R.P.R.*, vol. II, București, 1953, p. 439.

74. Victor Motogna, *Contribuții...*, p. 12–13.
75. Documenta Romaniae Historica, Seria D Relații între Țările Române, vol. I, București, 1977, p. 100–101.
76. Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 527, 534, 646.
77. Ioan Dimitrie Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980, cap. II și III.
78. George Popovici, *Istoria Românilor Bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 189–194; Gheorghe Cotoșman, *Privilegiile...* p. 385–388.
79. Pesty Fr., *Krassó*, III, p. 326–327.
80. Pascu-Hanga, *op. cit.*, II, p. 731.
81. Pesty Fr., *Krassó*, III, p. 338–340.
82. Idem, *Szörényi Bánság*, III, p. 117–119.
83. Idem, *Krassó*, IV, Budapesta, 1885, p. 825, 251–255; Iuliu Vuia, *op. cit.*, p. 23 și 30.

LE BANAT MEDIEVAL

– résumé –

L'étude inaugure la série des recherches sur l'histoire du Banat, telle qu'elle peut être connue aujourd'hui. En même temps, c'est le début d'un futur ouvrage qui présentera l'espace géographique et historique du Banat dans son évolution.

La première partie trace l'image géographique de la zone du Banat, ce qui est assez rare dans les ouvrages d'histoire. La deuxième partie présente l'histoire – jusqu'à la fin du Moyen Age.

Deux éléments sont inédits: le catalogage de toutes les dénominations que le Banat a jamais eues et l'estimation, par siècles, de la population pendant le Moyen Age.

Les recherches confirment, à l'aide des documents, que l'ethnie roumaine est restée majoritaire dans la multiethnicité et le plurilinguisme médiéval.

La dernière partie est dédiée à l'étude des "cnezate" et districts roumains. Le Banat a été la seule région de la Roumanie qui a connu un développement remarquable de ces formes d'organisation.

ROLUL BANULUI DE CARANSEBEȘ-LUGOJ PETRU PETROVICI ÎN CADRUL LUPTELOR INTERNE DIN TRANSILVANIA DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Sipos Ibolya

În urma bătăliei de la Mohaci, regiunea Ungariei a fost împărțită în două părți: una a ajuns sub stăpânirea habsburgilor, iar cealaltă pe mâinile voievodului Transilvaniei Ioan Zapolya. Aflat în plină ascensiune politică și militară în sud-estul Europei, Imperiul otoman dorea să-și mențină și în secolul al XVI-lea, aceeași presiune asupra țărilor române, așa cum o făcuse și în perioadele anterioare.

Între cei doi rivali la tronul Ungariei – Ferdinand de Habsburg și Ioan Zapolya – s-a desfășurat un îndelungat război civil vreme de doisprezece ani, care nu s-a soldat cu nici un rezultat. Pericolul turcesc a determinat partida adversă să încheie pacea de la Oradea în 24 februarie 1538, conform căreia, partea din fost Ungaria stăpânită de Zapolya împreună cu Ardealul, rămâneau sub stăpânirea acestuia, urmând ca la moartea sa să revină lui Ferdinand de Habsburg. Căsătoria lui Zapolya cu Isabella, fiica regelui Poloniei și Sigismund a avut drept urmare nașterea la 9 iulie 1540 a unui fiu pe nume Ioan. Având asigurat succesiunea la tron, Zapolya nu a mai respectat clauzele tratatului de la Oradea. Cu puțin timp înaintea morții sale (22 iulie 1540), el a încredințat creșterea copilului său minor lui Gheorghe Martinuzzi și Petru Petrovici, cu dispoziție ca primul să ia conducerea țării, iar cel de-al doilea, care mai avea și funcția de comite de Timiș, căpitan al armatei pentru părțile de sud ale regatului Ungariei, să apere cu armele moștenirea lăsată reginei Isabella și lui Ioan Sigismund.¹

Biografia lui Petrovici este similară cu ale altor figuri ale epocii din Transilvania și Ungaria, care au stat constant de partea partizanilor lui Zapolya. Născut în anul 1486 în cetatea Pozsega într-o veche familie sârbă, el a venit în Ardeal, unde a fost sprijinit de ruda sa Ioan Zapolya. Ascensiunea sa pe plan politic și militar este lentă și sigură. În 1531 este numit căpitan al cetății Lipova, iar din 1534 primește și funcția de comite de Timiș, pe care reușește s-o păstreze cu o întrerupere de doi ani până la sfârșitul vieții. Abia după moartea lui Martinuzzi, Petrovici reușește să se implice ca o personalitate centrală a vieții politice din Transilvania.

Regele Poloniei nu a intervenit pentru consolidarea poziției nepotului său pe tronul Ungariei, de teama habsburgilor și turcilor, așa cum o cereau Petru Petrovici și Gheorghe Martinuzzi în 5 septembrie 1540.²

Nerecunoașterea de către adepții partidei lui Zapolya a tratatului de la Oradea a redeschis conflictul în Transilvania, ai căror protagoniști vor fi de

acum încolo Gheorghe Martinuzzi și rivalul său Petru Petrovici. În aceste condiții, Ferdinand face o serie de inițiative diplomație pentru a atrage cât mai mulți aderenți de partea sa. El se adresează regelui Poloniei, cu scopul ca acesta să-și lămurească fiica de valabilitatea tratatului de la Oradea. Cu toate că Isabella vroia să ajungă la o înțelegere cu Ferdinand în ceea ce privea Ungaria și Transilvania, ea este oprită de cei doi sfătuitori care se temeau de transformarea țării în pašalâc, dacă ea ar părăsi țara. În 4 octombrie 1540 regele Poloniei i-a scris lui Ferdinand să aibă grijă să nu ajungă în conflict cu turcii, el promițând în schimb să nu trimită trupe în Ungaria atâta timp cât domnește aici.³

Primind aprobarea regelui Poloniei, Ferdinand se pregătește de asediul cetății Buda, terminată pentru el cu o înfrângere, deoarece Petru Petrovici și Velint Török au reușit să facă față asediului impus de către trupele imperiale conduse de von Regendorf.⁴

Îndată după moartea lui Zaploya, Martinuzzi a convocat cele trei națiuni privilegiate la dieta de la Rakoș unde Ioan Sigismund a fost proclamat rege, iar guvernarea țării pe tot timpul minorității copilului a fost încredințată viitorului episcop de Oradea, mai cunoscut și sub numele de „fratele Gheorghe” sau „Călugărul”.⁵ În aceste condiții pacea de la Oradea era desființată de jure.

Aflând de asediul cetății Buda, sultanul l-a trimis pe Mehmed pașa cu 100.000 de oameni ca să depresureze capitala Ungariei de austrieci.⁶ Soliman a fost primit la Buda pe 26 august 1541 de Petru Petrovici, Gheorghe Martinuzzi și Balint Török împreună cu banderile lor.⁷ Sub pretextul că o face în favoarea fiului lui Zapolya, sultanul ocupă Buda, iar în urma acestui eveniment el scria o scrisoare Isabellei, potrivit căreia Ardealul și părțile de dincolo de Tisa ce aparțineau Ungariei le dăruia fiului ei, urmând ca la vârsta de douăzeci de ani, Ioan Sigismund să ajungă în posesiunea restului țării. „Ca să fie cum ați hotărât, fiului tău, i-am dat Ardealul, Lipova, Șoimoșul, Lugojul, Caransebeșul și Timișoara împreună cu cele pe care Gheorghe Martinuzzi și Petru Petrovici le-au stăpânit dincolo de Tisa, de pe urma regelui Ioan.”⁸ Apoi l-a menținut pe Martinuzzi în calitate de tutor și guvernator al Transilvaniei, iar pe Petrovici în fruntea comitatului de Timiș.⁹ Obligația lor mai era și aceea de a asigura plata tributului către Poartă fixat la suma de 10.000 de galbeni.

Incursiunea austriecilor în Ungaria a demonstrat faptul că Ferdinand în acel moment nu era capabil să se opună Imperiului otoman. Dacă Martinuzzi ca și guvernator al Transilvaniei ar fi cedat țara habsburgilor, nu este nici o îndoială că Ardealul ar fi fost cucerit în întregime de către turci, mai ales că în apus, Imperiul habsburgic trebuia să facă față amenințărilor Franței.

Acțiunea sultanului din anul 1540 a avut drept consecință transformarea Transilvaniei în principat autonom, sub suzeranitate otomană și reorientarea ei spre celelalte două țări românești.

Vrând să elibereze țara de sub turci, Martinuzzi a urmărit în permanență să lupte pentru restabilirea unității Ungariei așa cum ea exista înainte de dezastrul de la Mohaci. El a dus în tot timpul guvernării sale o politică prudentă față de turci și austrieci, sperând că va reuși să unească Ungaria și Transilvania cu ajutorul lui Ferdinand de Habsburg.¹⁰ Misiunea sa era aproape

imposibil de realizat, mai ales că după transformarea Budei în pașalâc țara era împărțită în trei părți¹¹, iar în cercurile politice din Transilvania s-a manifestat prezența unui puternic curent favorabil menținerii suzeranității turcești, care respingea pretențiile de dominație ale habsburgilor și acționa pentru strângerea legăturilor cu Moldova și Țara Românească. Exponentul acestei politici filootomane a fost gruparea condusă de Petrovici, cel mai apropiat credincios al reginei Isabella.

Având acordul sultanului, care nu-i mai permitea să locuiască la Buda, Isabella își stabilește domiciliul la Lipova. Din 5 septembrie 1541 ea pleca în Ardeal fiind însoțită de Petrovici și Martinuzzi.¹²

Pentru a nu trezi bănuielile turcilor împotriva sa, Martinuzzi după anul 1541, începe să ducă tratative secrete cu Ferdinand, pentru ocuparea de către el a principatului Transilvaniei. Laski Jeromos, întors de la Constantinopol îl sfătuia la sfârșitul lui septembrie 1541 pe rege să-l numească pe Martinuzzi în Ardeal locțiitor al său și să înceapă în acest sens tratative, pentru că dacă „episcopul este a lui, ... ceilalți îl vor urma.”¹³

Martinuzzi spera ca prin bani și daruri să poată câștiga încredere sultanului, dând astfel lui Petrovici posibilitatea de a aduna trupe pentru apărarea Ardealului de habsburgi.¹⁴ În urma dietei de la Debrețin din noiembrie 1541, poziția episcopului a ieșit întărită, stările ardeleni, dându-i câștig de cauză în problema conflictului cu Isabella și Petrovici.¹⁵ Cu toate că Ferdinand vroia să ajungă în posesia Ardealului, în urma unei campanii militare și nu era de acord cu Martinuzzi în privința realizării păcii de la Oradea, el a fost nevoit să negocieze cu episcopul, modul în care putea ajunge stăpânitor al Transilvaniei, pentru că de teama turcilor, el se străduia să mențină deocamdată status-quo-ul țării.¹⁶

Martinuzzi a reușit în cele din urmă s-o convingă pe regină de avantajele alianței cu Casa de Habsburg și drept consecință în 18 decembrie 1541, Isabella dădea împuterniciților ei, printre care și lui Petru Petrovici să încheie o înțelegere cu Ferdinand.¹⁷ Tratativele s-au ținut la Gilău lângă Cluj, iar în acordul încheiat între cele două părți, se prevedea, că în vreme de doi ani Ferdinand va ceda reginei și fiului ei cetatea Sepeș cu toate dependențele sale și până la încheierea păcii îi va plăti o întreținere de 12.000 de florini. În schimb, regina îi preda coroana Sfântului Ștefan și Ardealul.¹⁸ Separat într-un alt act cei trei împuterniciți ai reginei jurau credință lui Ferdinand și-l recunoșterau ca rege al Ungariei.¹⁹ Faptul că Martinuzzi se afla în grațiile sultanului Soliman reiese și din scrisoarea pe care acesta o trimitea „fratelui Gheorghe”, unde era menționat că dăruiește Ardealul lui Ioan Sigismund, iar pe timpul minorității acestuia îi încredința guvernarea țării.²⁰ Scrisoarea sultanului era citită de Martinuzzi cu prilejul dietei de la Târgu-Mureș din 26 ianuarie 1542, unde episcopul se adresa stărilor că avea sprijinul otomanilor, iar Soliman îi promitea, datorită credinței lui „chiar și Viena”.²¹ Considerându-se asigurat din partea Porții, Martinuzzi scris în octombrie 1542 lui Ferdinand că ar fi bine să pună capăt certurilor cu regina Isabella și să ocupe Transilvania deoarece, încă din vechime gândul transilvănenilor a fost acela de a se despărți de Ungaria și după exemplul Moldovei și Țării Românești să se

supună turcilor²². Ideea lui Martinuzzi, exprima o opinie majoritară a transilvănenilor, aceea a unității celor trei provincii românești și în special a acelei grupări care o sprijinea pe Isabella, avându-l în frunte pe comitele de Timiș Petru Petrovici.

Simțindu-se stăpân pe situație Martinuzzi convoca la Turda pe 20 decembrie 1542 stările ardelene ca să-i jure fidelitate. Ca urmare a creșterii autorităților sale, Martinuzzi a făcut tot ce i-a stat în putință ca să-și consolideze cât mai mult situația în Ardeal în detrimentul partidei adverse. El a pus mâna pe majoritatea cetăților care aparținuseră voievodului Transilvaniei, în afară de patru (Ciceu, Almaș, Lipova și Șoimuș) care conform tratatului de la Gilău rămăneau în posesia reginei. În aceste cetăți Petrovici vroia să introducă căpitani polonezi, fiindcă erau considerați de el apropiați față de Isabella și regele Poloniei.²³

Cu toate că episcopul de Oradea deținea controlul aproape în toate regiunile țării, mai rămăneau o serie de zone, în care cu tot efortul depus nu a reușit să-și găsească susținători. Printre acestea se număra zona dintre Mureș și Tisa, ținutul Coșița, dar și Banatul de Caransebeș-Lugoj unde-și exercita influența Petru Petrovici.²⁴ Încercările lui Martinuzzi au suferit un eșec în această privință cu prilejul dietei de la Turda din 1 august 1544, când el a încercat să obțină sprijinul nobililor, dar partida diversă s-a dovedit mai puternică.²⁵

Isabella dezamăgită de atitudinea lui Martinuzzi și nesimțindu-se în siguranță, a hotărât să părăsească țara. Aceste planuri ale ei, au fost dejucate de regele Poloniei Sigismund, în colaborare cu Petrovici, care credea necesar ca ea să evite acest gest, pentru a nu da un pretext favorabil sultanului de a intra în Ardeal și a transforma regiunea în pașalâc turcesc.²⁶ Pe de altă parte, Isabella, pentru a contracara planurile lui Martinuzzi, sfătuită de credincioșii săi, a denunțat tratatul de la Gilău. Acest lucru l-a putut face și datorită faptului că Ferdinand fiind lipsit de sprijinul fratelui său Carol Quintul, interesat mai mult de războiul contra Franței și stăvilirea reformei, nu a putut acționa cu hotărâre așa cum o cerea Martinuzzi în Transilvania.

Conflictul dintre episcop și regină a reizbucnit la începutul anului 1546 când turcii, cucerind cetatea Becicherec, au început să acționeze în Ungaria, pentru a pune mâna pe noi teritorii.

Odată cu ofensiva Porții, Martinuzzi a socotit că trebuie să reia tratativele întrerupte cu Ferdinand, mai ales că era convins că turcii nu se mulțumesc doar cu câteva victorii, ci vor să ajungă și în stăpânirea unor zone aflate în posesia habsburgilor, fapt care ar pune în pericol unitatea dintre Ungaria și Ardeal.²⁷

Cearta dintre cele două partide rivale, reprezenta un real pericol pentru țară, mai ales că neînțelegerile lor au început să devină publice, fiecare parte căutând să-și atragă sprijinul turcilor sau habsburgilor.

Martinuzzi a pârât-o pe regină la sultan, sub pretextul că întreținea relații cu Ferdinand.²⁸ În mai 1547 a fost convocată o dietă, unde Petrovici a cerut episcopului de Oradea să dea socoteală de felul cum gestionează averea regelui minor.²⁹ Regele Poloniei Sigismund, a încercat să medieze acest

conflict printr-o scrisoare scrisă lui Martinuzzi din Cracovia la 20 decembrie 1547, cerându-i să se împace cu Petrovici.³⁰

Armistițiul încheiat între otomani și habsburgi la 19 iunie 1547 la Istanbul, l-a determinat pe Martinuzzi, să renunțe definitiv la planul său de colaborare cu turcii și să-l convingă pe Ferdinand să nu mai aibe o atitudine pasivă în ceea ce privea problema transilvăneană, promițându-i tot sprijinul său, mai ales că în sus numitul acord dintre cele două puteri, sultanul nu a inclus-o și pe Isabella, fapt ce denotă că Ardealul era considerat de Soliman ca parte integrantă a Imperiului otoman.³¹

Raporturile episcopului cu Isabella s-au înrăutățit în mod vizibil, când acesta a descoperit complotul pus la cale de ea și Petrovici pentru îndepărtarea lui. Ca urmare a acțiunii nereușite a celor doi, Martinuzzi i-a fixat reginei domiciliul forțat la Alba-Iulia, iar el a făcut din nou apel la sprijinul lui Ferdinand, de a scoate Transilvania de sub controlul lui Soliman. În acest scop la sfârșitul anului 1547, trimite o solie la aliații săi, pentru a veni cu trupe în Transilvania, în vederea apărării hotarului de dușmani, sperând că astfel poate să lupte cu succes împotriva lui Petrovici.³² Refuzul lui Ferdinand de a se amesteca în problema transilvăneană, pentru a nu pune în pericol armistițiul cu otomanii, necesar lui ca să lichideze conflictul cu protestanții, l-au convins pe episcopul de Oradea că planurile sale vor fi realizate numai dacă reușea să predea principatul lui Ferdinand în schimbul unei despăgubiri corespunzătoare lui Ioan Sigismund. Ori așa ceva nu era posibil, atâta vreme cât regina rămânea în Ardeal. Pentru a o determina la acest pas, Martinuzzi a făcut în 1549 o serie de demersuri la regele Poloniei pentru a-și convinge fiica să vină la el. Petrovici a dejucat însă planurile rivalului său, și adresându-se noului rege, el a arătat adevăratele intenții ale lui Martinuzzi, precum și repercursiunile pe care le-ar suferi Isabella și Ardealul.³³

Orientându-se spre alianța cu celelalte două țări românești, Petrovici a căutat ajutor și în afara spațiului extracarpatic. În iunie 1549, el scria domnului Țării Românești, Mircea Ciobanul, cu speranța că-i va fi aliat în conflictul cu Martinuzzi, pe care îl descria că vrea să stăpânească singur în Transilvania.³⁴ Regele polon confruntat în interiorul țării cu o puternică opoziție a amânat luarea unei hotărâri până spre finele anului 1548. Senatul polonez s-a pronunțat pentru rămânerea reginei în Transilvania, așa cum de altfel o cerea și Petrovici. În ianuarie 1549, o solie poloneză sosea la Alba-Iulia, cerând Isabellei să renunțe la ideea părăsirii Transilvaniei și o sfătuia să încerce o nouă împăcare cu Martinuzzi.³⁵

În vara anului 1549, are loc o nouă atitudine a Poloniei față de probleme transilvăneană, în urma încheierii unui tratat la 2 iulie 1549 între Sigismund și Ferdinand, potrivit căreia regele renunța în a-l mai sprijini pe fiul Isabellei de a mai rămâne în Ardeal.

În urma tratatului polono-habsburgic, aflându-se fără nici un ajutor în exterior, datorită faptului că sultanul acționa în Persia, Isabella a fost nevoită să încheie o nouă înțelegere cu Ferdinand la 8 septembrie 1549 la Nyirbator. Astfel, străduințele lui Martinuzzi erau încununate de succes, pentru că, conform tratatului, Isabella îi preda lui Ferdinand, Ardealul și în schimb

primea în Silezia ducatele Oppeln și Ratibor, cu o întreținere anuală de 15.000 de florini. Martinuzzi rămânea în continuare locțiitor regal în Ardeal, urmând să fie numit arhiepiscop de Strigoni, iar la cererea lui Ferdinand pe lângă papă să primească pălăria de cardinal.³⁶

Isabella împreună cu Petrovici, nefiind de acord cu noile schimbări, îl informau în primăvara anului 1550 pe sultan, despre situația existentă în Ardeal și mai ales despre obligația pe care episcopul a impus-o Isabellei, pentru încheierea tratatului cu habsburgii.

Aflând despre acțiunea trădătoare a „fratelui Gheorghe”, sultanul scris o scrisoare în iulie 1550 stărilor ardelen, informându-i să-l îndepărteze pe acesta de la conducerea țării și numindu-l în locul lui pe Petru Petrovici.³⁷ Această numire reprezenta totodată o recompensă a eforturilor comitelui de Timiș, care mai bine de zece ani se afla alături de Isabella și fiul ei. La sfatul său, Isabella a convocat dieta Transilvaniei, unde a demascat stărilor înțelegerile lui Martinuzzi cu Ferdinand și a cerut nobilimii să nu recunoască tratatul.³⁸ Cu aceasta se declanșa în Transilvania războiul civil între cele două grupări rivale, care se va prelungi până la plecarea reginei în Polonia. Deja la 27 mai 1550 se știa la Viena că Martinuzzi și Petrovici sunt dușmani de moarte și luptă unul contra altuia pentru a câștiga puterea în Transilvania.³⁹ Ferdinand era bine informat despre conflictul izbucnit, dar în această perioadă a făcut prea puțin pentru a aplana neînțelegerile dintre cei doi.⁴⁰ Cu toate că-l sprijinea doar cu vorba pe Martinuzzi, Ferdinand din cauza imposibilităților materiale a încercat fără șanse însă să medieze conflictul.⁴¹

Fiecare din ei a căutat să câștige cât mai mulți aderenți în țară, chiar și în zonele unde adversarul dispunea de o mai mare influență.

Grăbindu-se să îndeplinească porunca sultanului, Petrovici încă la începutul anului 1550 a început să strângă oaste în ținuturile aflate sub comanda sa, printre care s-au numărat românii și sârbii din Caransebeș și Lugoj, în jur de circa 3.000 de oameni, aflați sub conducerea altui sârb Nicolae Cserepovici.⁴²

Având o oaste care se ridica la aproximativ 7.000 de oameni,⁴³ Petrovici ocupă principala reședință a lui Martinuzzi, cea din Vințul-de-Jos, apoi Brănișca, Deva, grăbindu-se de aici spre Alba-Iulia, unde se afla asediată regina, în timp ce aliatul său Cserepovici asedia Cenadul.⁴⁴

La chemarea lui Petrovici, pașa de Buda a pătruns în Transilvania și a atacat orașul Lipova, iar în ajutorul Isabellei l-a trimis pe Fervagbeg, dar el fiind înfrânt de către credinciosul lui Martinuzzi Ioan Török, Kasim pașa s-a retras înapoi la Buda.⁴⁵ La începutul lunii septembrie, Martinuzzi personal pleca cu 24.000 de oameni s-o asedieze pe regină în Alba-Iulia în timp ce Toma Varkocs avea misiunea de la episcop să elibereze de sub asediu Cenadul, apărat de către trupele lui Petrovici.⁴⁶ La Cenad Varkocs a reușit să-l înfrângă pe comandantul Gaspar Parusics, un credincios al banului. Un număr de 2.500 români și sârbi au murit sub zidurile cetății, 4.000 căzând prizonieri.⁴⁷ Atacul armatei lui Martinuzzi contra zonelor controlate de Petrovici a continuat și în toamna anului 1550, când cad rând pe rând mai multe cetăți în frunte cu Nădlacul.⁴⁸

În septembrie 1550 sultanul a scris Isabellei că a acordat administrarea Transilvaniei lui Petrovici, iar dacă Martinuzzi își arăta nemulțumirea sa putea chiar să-l și ucidă.

La porunca lui Soliman, care nu dorea să cedeze Transilvania habsburgilor, a avut loc o expediție a trupelor Țării Românești și Moldovei, precum și a pașei de Buda, Kasim, cu scopul de a veni în ajutorul reginei Isabella.⁴⁹

Atitudinea rezervată a domnilor români și teama reginei de invazia trupelor române, cu toate că ea le-a chemat în țară, au determinat-o să încheie pace cu Martinuzzi și astfel să-i ceară pașei de Buda să-și retragă trupele din Transilvania, pe motivul că stările ardelenene sunt gata să i se închine.⁵⁰

În 6 noiembrie 1550 doi soli venețieni raportau la curtea de la Ausburg, că Isabella se afla sub influența lui Petrovici, care este pe jumătate turc, iar pentru a câștiga simpatiile Porții mânca și se îmbrăca turcește, așa dorind să-l crească și pe Ioan Sigismund.⁵¹ În acest sens scria și un adept al partidei ferdinantiste, Andrei Bathory de Somlyo, din Eger, prietenului său Toma Nadasdy, la 12 octombrie 1550, că a fost cu puțin timp în Alba-Iulia unde au rămas „călugărul Gheorghe”, regina și Petrovici, ultimii doi ținând aici sfat turcesc, iar primul dorind să pună mâna pe Ioan Sigismund dacă altfel nu poate.⁵²

Deși comportarea lui Petrovici era determinată de un interes direct, acela de a atrage atenția și simpatiile turcilor, el a făcut-o cu scopul de a întări poziția Isabellei în Transilvania, în detrimentul lui Martinuzzi.

Episcopul a ieșit victorios pe moment în confruntarea cu partida adversă, lucru care a dus la salvarea pozițiilor habsburgice în Transilvania. Cu toate că în ianuarie 1551 sultanul i-a restituit lui Martinuzzi vechile demnități, încercând pe această cale să-l readucă în tabăra antihabsburgică, contactele episcopului cu Ferdinand au devenit tot mai intense. Chiar în aceeași lună, Martinuzzi convoca dieta Transilvaniei la Oradea, unde anunța nobilimea că dorește să scape țara de turci, dar pentru aceasta trebuia ca Isabella și Petrovici, adepți ai alianței cu sultanul, să părăsească țara.⁵³ După ce în 22 martie 1551 în cadrul dietei ardelenene, Martinuzzi a pledat pentru o colaborare cu imperialii, peste câteva zile el se adresa chiar împăratului arătând că de poziția Transilvaniei depindea soarta Moldovei, Țării Românești, Poloniei, Moraviei și Sileziei. Tot în aceeași lună, episcopul cerea palatinului renan Frederic, să intervină pe lângă Carol al V-lea să nu lase Transilvania în mâinile turcilor, deoarece în caz contrar toată lumea creștină va fi pierdută.⁵⁵

În toată această perioadă, românii din Caransebeș și Lugoj, aflat sub autoritatea nominală a lui Petru Petrovici, amenințați în permanență de către turci și trupele trimise de Martinuzzi în provincie pentru a-i știrbi autoritatea, au început să devină nemulțumiți de ban, pentru motivul că aceasta nu respectă vechile privilegii de care se bucurau înainte.⁵⁶ Ca fidel al reginei, Petrovici nu a lăsat ca banul de Caransebeș-Lugoj să ajungă sub influența partidei ferdinantiste. Dar locuitorii, în special nobilimea, nu au ținut cont de Petrovici, din moment ce un apropiat al habsburgilor, Andrei Bathory îi scria lui Toma Nadasdy, că banul s-a certat cu cei din Lugoj și Sebeș, pentru că ultimii vor

să rămână în libertate, însă el le tulbură în permanență liniștea.⁵⁷ În acest sens, trebuiau înțelese discuțiile purtate în cadrul dietei de la Aiud, când cele două orașe trimit o delegație, care se plânge împotriva lui Petrovici, de gravele abuzuri ca prădarea și ocuparea averilor, animalelor, precum și de alte nesfârșite nedreptăți, săvârșite de aceeași persoană.⁵⁸ Dieta de la Aiud a recunoscut că trebuie păstrată libertatea celor două orașe, pentru a putea funcționa în continuare alianța cu Ardealul.⁵⁹ Plângerile lor nu au avut nici un rezultat, probabil din cauza faptului că Petrovici se bucura de o poziție favorabilă în Transilvania. De aceea, Martinuzzi nu a încetat să colaboreze cu partida ferdinantistă. Episcopul a atras de partea lui în special nobilimea, din moment ce el îi scria lui Ferdinand că românii din districtul Caransebeș, sunt vestiți pentru vitejia lor militară.⁶⁰ Cei de aici trimiteau chiar în cursul anului 1551 o delegație la Ferdinand, pentru a-i oferi sprijin militar, dar în schimb cereau numirea unui ban din rândurile lor. Totodată Martinuzzi, cerea regelui să primească bine solia, întrucât locuitorii de aici erau foarte pricepuți în știința militară și reprezentau o forță, pentru că și la nevoie puteau pune pe picior de război o armată de 16.000 de soldați din cei mai bine instruiți.⁶¹ Ferdinand îi răspundea episcopului la 1 mai 1551, că a trimis înapoi solia.⁶²

Per a contrario, Isabella a căutat să-și păstreze influența în regiune și de aceea, pentru a-i atrage de partea ei, acorda lugojenilor diploma din 1551, prin care le răsplătea serviciile lor credincioase.⁶³ Diploma oferită de regină la 7 mai, a făcut ca o parte din lugojeni să rămână de partea partidei lui Zapolya, din moment ce Martinuzzi se plângea comisarilor imperiali pe 22 mai că ei o preferau pe regină,⁶⁴ iar sebeșenii pe habsburgi. Faptul că o mare parte din locuitori erau antihabsburgi, rezultă și dintr-o scrisoare din 19 decembrie 1551, a lui Ștefan de Losoncz, comandantul cetății Timișoarei, adresată generalului Castaldo, prin care-l anunța că n-a putut asedia cetatea Becicherec, pentru că forțele din districtul Caransebeș, condusă de Nicolae Cserepovici, au refuzat să-i vină în ajutor.⁶⁵

În această vreme, în Ardeal, evenimente importante erau în plină desfășurare. La 30 martie 1551, Ferdinand trimitea trei comisari la Isabella, pentru a o anunța că trupele sale în curând vor cuceri Transilvania,⁶⁶ iar la 9 mai Ferdinand îl informa pe episcop că a ordonat armatei să intre în Ardeal.⁶⁷

Petrovici nemulțumit de mersul evenimentelor, l-a informat imediat pe sultan, cerându-i grabnic ajutorul.⁶⁸ La 2 martie 1551, regina înainta o plângere marelui vizir, anunțându-l că Martinuzzi a trecut de partea partidei adverse și că a învrăjbit Caransebeșul și Lugojul împotriva lui Petrovici, care îi este credincios.⁶⁹

Pentru a preîntâmpina ocuparea principatului de către sultan, imperialii rup pacea cu Poarta, iar în iunie 1551. Giovanni Batista Castaldo, locțiitorul regelui Ferdinand, pătrundea în Ardeal cu circa 7.000 de oameni.⁷⁰ Tratatul pentru cedarea Ardealului s-au purtat repede, pentru a nu permite lui Petrovici să vină în Alba-Iulia, el aflându-se în acest moment în banatul de Caransebeș-Lugoj.⁷¹

Înainte ca trupele imperiale să ajungă în Alba-Iulia, Martinuzzi a obligat-o pe regină să abdice și să părăsească Transilvania, în schimb ea primind în Silezia ducatele Oppeln și Ratibor, cu un venit anual de 25.000 de

florini. În 10 iulie 1551 regina personal semna actul de abdicare. Cu acest prilej, Martinuzzi primea arhiepiscopatul de Strigoni, titlul de guvernator al Ungariei și pălăria de cardinal.⁷²

Dieta întrunită la Cluj în 26 iulie, cedând presiunilor lui Martinuzzi a depus omagiu de credință față de Ferdinand de Habsburg.

Prezența trupelor imperiale în Transilvania, sub comanda generalului Castaldo, refugiarea în Polonia a reginei Isabella și a fiului ei, au însemnat o contralovitură la acțiunea turcească din 1541, când turcii au ocupat Buda și au transformat o parte a țării în pașalâc, iar sultanul a recunoscut drepturile familiei Zapolya la conducerea Transilvaniei, lucru revendicat și de Ferdinand. Cu toate că Petrovici a încercat s-o oprească pe regină de a părăsi Transilvania, spunându-i că un ajutor turcesc este iminent, ea personal a predat însemnele puterii generalului Castaldo,⁷³ renunțând astfel la drepturile partidei Zapolya la succesiune, fapt ce nu convenea Porții otomane.

La porunca reginei, Petrovici aflat la Timișoara, a predat toate localitățile deținute de el (Timișoara, Lipova, Caransebeșul, Lugojul și Becicherecul) autorităților habsburgice, pe care le-a preluat în numele regelui Andrei Bathory.⁷⁴ În septembrie 1551 Petrovici sosea lângă regină în Polonia, iar de aici se va stabili în cetatea Muncaci, pe care o primea conform tratatului. Cu această ocazie, cetatea Timișoara a fost preluată de noul ban Ștefan Losonczy, în Lipova venind Andrei Bathory, la Lugoj spaniolul Aldana, iar la Caransebeș Gheorghe Sredi. Credincioșii reginei cu mare părere de rău au predat cetățile lui Ferdinand, dar fiind convinși că adepții partidei ferdinantiste, nu vor rezista aici multă vreme, din moment ce Petrovici îi spusese noului ban cu ocazia predării Timișoarei: „cine acest loc îl păzește de turci, vreme de trei an., mă oblig față de acela că o să-i fiu grăjdar și o să-i curăț calul.”⁷⁵

Predarea cetăților s-a făcut imediat după încheierea acordului, pentru că într-o scrisoare din 10 august 1551 adresată lui Ioan Kendeffy, Ferdinand îi enumera meritele pe care le-a jucat în anturajul episcopului de Oradea, în luptele victorioase purtate în Transilvania, lucru ce a permis ca Lugojul și Caransebeșul, amintite în documente ca „civitalis nostras”, aflate înainte de partea răzvrătiților să treacă acum de partea lui. Datorită acestora merita, el primea de la rege localitatea Gioagiu aflată în comitatul Hunedoara, împreună cu 15.000 de florini.⁷⁶

Martinuzzi când a văzut în anul 1551 că forțele habsburgice au venit în număr insuficient în Ardeal, abilul prelat a intrat din nou în legătură cu Poarta, căutând să-și asigure o nouă deschidere în cazul eventualității că trupele turcești ar năvăli în țară. El a reușit să-l amăgească pe sultan în ceea ce privește plecarea reginei, spunând solilor turci veniți să se informeze despre situația din țară, că a fost nevoit să facă acest pas, datorită faptului că Petrovici i-a „trădat”. Dar această explicație a episcopului, nu l-a lămurit deplin pe sultan, care nu putea tolera un astfel de aranjament, mai ales că îi punea sub semnul întrebării obiectivele sale europene.

La mijlocul lui septembrie, turcii au trecut Dunărea, cucerind în scurt timp Becicherecul, Cenadul și Lipova. Probabil cu aceste incursiuni ale turcilor în sudul Banatului, în toamna-iarna anului 1551, Aldana ar fi părăsit Lugojul,

pentru că Castaldo îi scris la 5 ianuarie 1552 regelui din Sighișoara că lugojenii și caransebeșenii au cerut de la el în mai multe rânduri să le dea un căpitan, problemă ce ar fi trebuit să fie rezolvată de Martinuzzi. Momentul nu putea să se întâmple decât la sfârșitul anului 1551, când imperialii sesizând politica duplicitară pe care o ducea episcopul, au urmărit lichidarea lui, fapt petrecut la 17 decembrie 1551, când oamenii lui Castaldo la porunca lui Ferdinand l-au ucis în castelul său din Vințul-de-Jos.

Fiind convinși că turcii vor pregăti o nouă campanie împotriva Banatului, în vederea apărării, între cele două orașe, Caransebeș și Lugoj a fost încheiată o înțelegere. Despre această alianță scrie comitele de Timiș Ștefan Losonczy în mai 1552 lui Ferdinand, care la rândul său se adresa din Passau în luna următoare (11 iunie 1552), regelui ceh Maximilian ca orașele Lugoj și Caransebeș să nu fie despărțite și alianța dintre ele trebuia să fie păstrată, în caz contrar întregul ținut va fi pierdut.⁷⁸

În decursul anului 1552 situația habsburgilor în Ardeal devenise tot mai precară. Stările transilvănene erau nemulțumite de felul în care mercenarii lui Castaldo își impuneau dominația în Ardeal. Câțiva mari nobili au și rechemat-o pe regină, dar acest lucru nu era atât de ușor, căci 1.000 de habsburgi se aflau în țară.

În vederea restabilirii situației, sultanul a ordonat domnitorilor Moldovei și Țării Românești să pătrundă în Transilvania, pentru a-i alunga pe habsburgi. Petru Petrovici era considerat de românii din celelalte provincii românești, ca principal factor politic care trebuie să-l readucă pe Ioan Sigismund în țară, din moment ce domnul Țării Românești se adresa printr-o scrisoare fostului ban la 4 februarie 1552, unde îi amintea că va prăda Ungaria și Transilvania în unire cu turcii și tătarii, dacă ardelenii nu-i vor fi credincioși sultanului.⁷⁹

Aldana venit de la Lugoj la Lipova scria la 5 februarie 1552 celor din Caransebeș că Kassim pașa se pregătește să atace Transilvania, rugându-i să comunice această veste pretutindeni, iar toți cei capabili de luptă să se pregătească atacului. O lună mai târziu orașul Caransebeș cerea locțiitorului lui Ferdinand, un căpitan și ostași pentru paza orașului.⁸⁰

În mai 1552 Castaldo îl anunța pe Ferdinand că se pregătește o revoltă a mercenarilor, dacă nu li se plătea solda restantă.⁸¹ Cu o lună în urmă același Castaldo raporta arhiducelui Maximilian, că a ajuns în posesia unor importante scrisori, pe care sultanul le-a trimis reginei, lui Petrovici și voievodului Țării Românești, iar din ele a aflat că turcii se pregătesc pentru o puternică ofensivă în Ardeal.⁸²

Profitând de oprirea ostilităților cu Persia, la începutul anului 1552 turcii au pregătit o campanie împotriva habsburgilor. Complet izolat, Ferdinand nu a putut acorda nici un ajutor transilvănenilor. În 21 iunie 1552 o armată otomană începea asediul Timișoarei. Garnizoana cetății în număr de 25.000 de oameni după o rezistență eroică de o lună, neprimind nici un ajutor la 30 iulie se preda turcilor, toți fiind măcelăriți în frunte cu comitele de Timiș Ștefan Losonczy. Apoi turcii au ocupat cetățile Lipova, Cenad, Sânicolaul-Mare, Becicherecul, Ciacova și Vârșetul. Regiunea de sud a provinciei în frunte cu Lugojul, Caransebeșul și Făgetul rămăneau neocupate datorită intervenției

diplomatice a voievodului Țării Românești Mircea Ciobanul.⁸³ Pe de altă parte, Petrovici ca aliat al fostei regine, a început să acționeze prin toate mijloacele posibile din Polonia pentru revenirea reginei în țară.

La 30 octombrie 1552 Castaldo înainta un raport către arhiducele Maximilian, unde îl informa că Petrovici acționa împreună cu turcii pentru ca fiul lui Zapolya să revină în țară.⁸⁴

Deja în ianuarie 1553 o parte din nobilimea cerea întoarcerea lui Ioan Sigismund și a lui Petrovici în Transilvania, iar aliatul său din Țara Românească, Mircea Ciobanul îl anunța chiar cu un an înainte că sultanul dorea acest lucru.⁸⁵ Sârbii i-au transmis lui Petrovici că-i pot oferi un ajutor de 10.000 de călăreți, așa cum de altfel au făcut-o și românii din zona banatului de Caransebeș-Lugoj.⁸⁶

Ferdinand exploatând dificultățile pe care le aveau turcii cu perșii în Asia Mică, în cursul anului 1553 a încercat să încheie un tratat cu Soliman, pentru ca să i se recunoască stăpânirea asupra Transilvaniei.⁸⁷ Fiind conștient de poziția strategică a Transilvaniei, Ferdinand știa că de aici putea mult mai ușor să redobândească controlul asupra Ungariei centrale și de sud, lucru ce i-ar fi deschis perspectiva de a-și extinde autoritatea și asupra Țării Românești și Moldovei. De aceea el nu credea că turcii vor fi de acord să încheie pace, totuși, el dând poruncă în acest sens reprezentantului său în Transilvania, după cum îi relata primarului Sibiului Petru Haller.⁸⁸ Prin tratatul din 1547 Ferdinand plătea turcilor un tribut de 30.000 de galbeni, iar patru ani mai târziu el scria sultanului Soliman, că era gata să-i achite anual haraciul fixat acestei provincii în anul 1541.⁸⁹ Cu toate eforturile depuse, Castaldo, împreună cu mercenarii săi au devenit tot mai nepopulari în rândurile populației din Ardeal și drept consecință el este înlăturat, în locul său Ferdinand numind doi voievozi la 26 noiembrie 1553, pe Francisc Kendi și Anton Dobo.⁹⁰

În vara anului 1553 nobilimea din zonele de nord-vest al Transilvaniei s-a răsculat, chemând-o în țară pe regină. În sprijinul răsculaților sosea în zona Debreținului, la 30 iulie 1553 Petrovici cu circa 500 de țărani neinstruiți luați direct de la plug. El nu a putut primi sprijinul pașei de Buda, din cauza faptului că sultanul era ocupat în Persia. De aceea cei doi voievozi ardeleni au suprimat mișcarea aderenților lui Ioan Sigismund. Era evident faptul că habsburgii nu puteau sta multă vreme în Ardeal din moment ce sultanul nu a vrut să primească tributul pe care Ferdinand în repetate rânduri l-a oferit lui Soliman.⁹¹ Totuși, insuccesul expediției lui Petrovici l-a alarmat pe Ferdinand, care o avertiza pe regină să-l oprească pe ban de a se amesteca într-un teritoriu aflat sub stăpânirea sa și să înceteze de a-i mai încuraja pe ardeleni la asemenea acțiuni.⁹² La scurt timp după încercarea nereușită de a pătrunde în Transilvania, Petru Petrovici venea în banatul de Caransebeș-Lugoj pentru a pregăti de aici reîntoarcerea Isabellei.⁹³ Deja la 19 august 1553 Dobo Domokos, căpitan al cetății Deva, știa că cei din Caransebeș și Lugoj erau informați de sosirea lui apropiată.⁹⁴ Data sosirii sale nu se poate stabili decât cu aproximație. La 13 noiembrie 1553 un caransebeșean, Gheorghe Orzagh, scria unui apropiat de-al său că Petrovici se afla la Lugoj.⁹⁵ Despre aceste lucruri erau informați și cei din partida adversă, prin intermediul lui Ioan

Horvath, refugiat din Constantinopol. Sosit în Alba-Iulia cu ajutorul unor credincioși de-ai lui Ferdinand din Caransebeș, el îi informa pe cei din partida regelui, că din partea comitelui de Hunedoara Ioan Török, să nu aștepte nici un ajutor, pentru că exista o înțelegere între acesta și cele două orașe credincioase lui Petrovici, alianță la care el a avut un rol hotărâtor.⁹⁶

Simțind că numărul aderenților lui Petrovici creștea în Transilvania, Ferdinand se grăbea s-o avertizeze din nou pe regină să se îndepărteze de protejatul ei. Regina a respins orice cerere adresată de habsburgi, declarând că ea nu are nici o legătură cu banul, dar chiar și fără el ea poate crea în Transilvania și mai mari nemulțumiri decât răscoala produsă de Petrovici împotriva imperialilor.⁹⁷

Încă în a doua jumătate a anului 1553 Petrovici dorea să plece la Poartă ca și trimis al Isabellei, dar din cauza numeroaselor primejdii a fost nevoit să se întoarcă din Țara Românească la Lugoj, și de aici să-și coordoneze în continuare eforturile pentru îndeplinirea planurilor sale, de reînscăunare a lui Ioan Sigismund.⁹⁸

În timp ce Ferdinand făcea eforturi disperate de atragere a Poloniei de partea sa, trei trimiși ai reginei și a lui Petrovici soseau la 6 ianuarie 1554 la Constantinopol și de aici plecau mai departe în Asia Mică, unde sultanul se lupta cu perșii, pentru a-i cere să-i cedeze banului o serie de cetăți din Banat și să poruncească pașilor de Timișoara și Buda să-l ajute pentru restabilirea puterii turcești în Transilvania.⁹⁹ Peste o lună regina era informată de sultan că-i va trimite urgent firmanul în vederea intrării ei în Transilvania.¹⁰⁰ O scrisoare asemănătoare a fost expediată la începutul lunii aprilie 1554 și nobililor transilvăneni cărora le cerea să asculte de Petrovici până la înscăunarea lui Ioan Sigismund.¹⁰¹ Solia a fost primită de sultan la Alepp în 7 aprilie, de unde trimișii s-au întors cu un răspuns favorabil din partea lui Soliman. Acesta îi ceda banului în luna martie 1554, Lugojul și Caransebeșul împreună cu tributul anual de 3.000 de galbeni.¹⁰² Totodată sultanul emitea și un firman care ordona ardelenilor readucerea fiului lui Zapolya, iar pe de altă parte dispunea ca voievozii Țării Românești și Moldovei să-l ajute în această întreprindere.¹⁰³ În scrisoarea voievozilor ardeleni adresată în 14 martie 1554 lui Toma Nadasdy, ei își exprimau teama că Petrovici ar putea pătrunde cu ajutorul turcilor în Transilvania venind din Lipova sau Caransebeș.¹⁰⁴

Situația lui Ferdinand nu s-a îmbunătățit nici în cursul anului 1554 în Ardeal, din moment ce regele într-o scrisoare din luna august adresată aceluiași voievozilor ai Ardealului, le declara că nu știe dacă poate să vină cu trupele în ajutorul lor, pentru reocuparea Caransebeșului și Lugojului care acum sunt în posesia lui Petrovici, deoarece trimișii săi sunt la Constantinopol, pentru a încheia pace cu sultanul, iar dacă ar interveni acum, Soliman ar rupe pacea.¹⁰⁵

Din cauza faptului că oștile otomane erau implicate în continuare în războiul cu perșii, sultanul nu a putut să se ocupe nici în prima jumătate a anului 1555, de campania pentru readucerea Isabellei în Transilvania. În schimbul haraciului, sultanul a încheiat un armistițiu cu habsburgii pe o perioadă de șase luni de zile.¹⁰⁶

În mai 1555 Isabella primea o scrisoare de la sultan, unde o anunța ca Ioan Sigismund să vină în Transilvania și că lui Petru Petrovici i-a acordat ajutor prin cedarea Caransebeșului și Lugojului, pentru a putea să guverneze țara până la întoarcerea ei.¹⁰⁷ Peste o lună un raport din Constantinopol înregistra știrea despre dispoziția dată de sultan lui Alexandru Lăpușeanu și Pătrașcu cel Bun, de a contribui efectiv la venirea lui Ioan Sigismund. Sub impresia amenințărilor ce veneau din partea turcilor, Țării Românești și Moldovei, stările ardelenice întrunite în dieta de la Târgu Mureș din 23 decembrie 1555 se hotăresc să treacă de partea Isabellei. Ordinul sultanului sosea în februarie 1556 și în consecință oștile din cele două țări românești întreprind campania care va duce la alungarea imperialilor din Transilvania. Potrivit discuțiilor avute într-o altă dietă întrunită la Turda pe 2 februarie 1556, stările trimiteau o delegație condusă de Cristofor Hagymas pentru a-l chema pe Petrovici în Ardeal. În acest scop el aduna români, sârbi și turci cu care să atace Ardealul și cu care a cucerit Deva.¹⁰⁹

Peste o lună el era numit de nobilimea transilvăneană înlocuitorul lui Ioan Sigismund în Ardeal.¹¹⁰

Acțiunea românească din 1556 a avut drept obiectiv intervenția directă în sprijinul susținerii partidei lui Zapolya, pentru alungarea din Transilvania a imperialilor. Cu puțin timp înainte de a pătrunde în Ardeal, Lăpușeanu trimitea un ultimatum la 11 aprilie 1556 dietei, pentru a-i convinge pe reprezentanții nobilimii să nu opună rezistență, în caz contrar va ocupa țara și alte orașe, nu numai nopatea prin surprindere ci „ziua cu surle, bombarde și celelalte instrumente de război.”¹¹¹ Oastea celor doi domnitori număra circa 20.000 de luptători, iar campania a durat mai puțin de o lună, până când la Cluj a fost reînscăunat Ioan Sigismund.¹¹² Orașele săsești până atunci credincioase lui Ferdinand au trecut de partea Isabellei. În dieta de la Cluj din 23 aprilie 1556 s-a hotărât ca pentru păstrarea ordinii în țară, să i se ceară lui Petrovici să nu țină mai mult de 500 de călăreți munteni și moldoveni.

În octombrie 1556 eforturile lui Petrovici erau încununate de succes, regina intrând triumfătoare în orașul în care peste un an de zile va muri Petrovici. Pe lângă atașamentul său față de familia Zapolya, Petrovici s-a numărat printre precursorii reformei în Banat. Sub directa lui oblăduire, s-a răspândit în bisericile din Timișoara și Lipova calvinismul în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Într-o vreme când se făceau și desfăceau alianțe și se trecea cu ușurință dintr-o tabără în alta, Petrovici a rămas pe parcursul întregii sale vieți pe linia propriilor sale aspirații, dovedind un exemplu clar de rezistență, credință și îndepliniri până când va trăi promisiunile pe care le-a făcut în iulie 1540 fetei sale rude Ioan Zapolya.

- 1/ S. BOROVSKY, *Temesvár története*, Budapest, f. a., p. 30; L. Bohm, *Del magyarország vagy az ugynevezat Bunsag külön történelme*, Pest, 1867, p. 203.
 2. A. VERESS, *Isabella Kirayne*, Budapest, 1901, p. 107 (în continuare *Isabella*)
 3. *Ibidem*, p. 96
 4. *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 222
 5. i. IVANY, *Lugos rendezett tanácsú város története. Adatok es vazlatok*, Szabadka, 1907, p. 19; *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 222; *A magyar nemzet története*, vol. V, Budapest, 1897, p. 212
 6. S. BOROVSKY, *op. cit.*, p. 30
 7. A. VERESS, *op. cit.*, p. 177
 8. S. BOROVSKY, *Temes Vurmegye*, Budapest, f.a., p. 326
 9. i. IVANY, *op. cit.*, p. 20, „allatum este vescillum domino Pettrovith ad sandiacatum Temensiensem”
 10. A. VERESS, *op. cit.*, p. 199
 11. *A magyar nemzet története*, vol. V, Budapest, 1897, p. 250
 12. S. BOROVSKY, *op. cit.*, p. 326
 13. E. VERESS, *op. cit.*, p. 199
 14. S. BARABAS, *Frater Gyorgy*, Pozsony, 1885, p. 11
 15. A. VERESS, *op. cit.*, p. 199
 16. *Ibidem*, p. 202
 17. *Ibidem*
 18. *Ibidem*, p. 202–203; vezi și *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 223
 19. *Ibidem*, p. 205
 20. S. SZYLAGYI, *Erdely országgyűlési emlékek*, vol. i, (1540–1556), Budapest 1875, p.
- 34
21. A. VERESS, *op. cit.*, p. 178
 22. E. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II/4, p. 328 (în continuare *Documente...*); S. Barabas, *op. cit.*, p. 17
 23. *Documente...* vol. I/2, p. 162–166; A. Veress, *op. cit.*, p. 226
 24. *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 222
 25. *A magyar nemzet története*, Budapest, 1989, p. 222
 26. A. VERESS, *op. cit.*, 233–236; *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 224
 27. A. VERESS, *op. cit.*, p. 265
 28. *Ibidem*, p. 271
 29. *Ibidem*,
 30. *Ibidem*, p. 272
 31. *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 224; A. Veress, *op. cit.*, p. 274
 32. I. Ivany, *op. cit.*, p. 20
 33. A. Veress, *op. cit.*, p. 280–290
 34. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 420
 35. A. Veress, *op. cit.*, p. 294–296
 36. L. Bohm, *op. cit.*, p. 205; *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 225
 37. A. Veress, *op. cit.*, p. 301, S. Borovsky, *op. cit.*, p. 326

38. L. Böhm, *op. cit.*, p. 206
39. A. Veres, *op. cit.*, p. 298
40. *Documente...* II/1, p. 261
41. *Ibidem*
42. L. Böhm, *op. cit.*, p. 207; S. Borovsky, *op. cit.*, p. 329
43. i. Ivany, *op. cit.*, p. 21
44. L. Böhm, *op. cit.*, p. 206
45. *Ibidem*, Vezi și I. Ivany, *op. cit.*, p. 24
46. A. Veress, *op. cit.*, p. 306; L. Böhm, *op. cit.*, p. 207
47. L. Böhm, *op. cit.*, p. 207
48. *Ibidem*, p. 208; S. Borovsky, *op. cit.*, p. 329
49. *Documente...* vol. XV/2, p. 478
50. *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 225
51. A. Veress, *op. cit.*, p. 306
52. V. Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1929, p. 149
53. A. Veress, *op. cit.*, p. 311–312
54. *Documente...*, vol. II/4, p. 533–534
55. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 44–45
56. F. Pesty, *Krassó varmegye története*, vol. II/1, Budapest, 1884, p. 317 (în continuare *Krassó...*)
57. *Ibidem*, p. 319
58. *Documente...*, vol. II/4, p. 525
59. S. Szilagyi, *op. cit.*, p. 321; i. Boros, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și districtul, respective vechiul județ al Carașului, din anul 1332–1851*, manuscris, lucrare netipărită, colecția muzeului, p. 6
60. *Documente...*, vol. II/4, p. 527
61. *Ibidem*, p. 534–535
62. *Ibidem*, p. 546
63. *Ibidem*, p. 547–548
64. *Ibidem*, p. 553–554
65. *Ibidem*,
66. *Documente...*, vol. II/4, p. 531–533
67. *Ibidem*, p. 550–551
68. A. Veress, *Isabella Kirayne*, Budapest, 1901, p. 319
69. *Krassó...* p. 321
70. *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 226; i. Ivany, *op. cit.*, p. 211
71. A. Veress, *op. cit.*, p. 323
72. L. Böhm, *op. cit.*, p. 207
73. A. Veress, *op. cit.*, p. 332
74. S. Szilagyi, *op. cit.*, p. 340
75. S. Borovsky, *op. cit.*, p. 329
76. *Krassó...* p. 320
77. *Ibidem*, p. 321
78. *Ibidem*, 332

79. *Documente*, vol. II/1, p. 270

80. F. Pesty, *A Szoreny bansag es Szoreny varmegye története*, vol. I, Budapest, 1877, p.

55

81. *Erdely rövid története*, Budapest, 1989, p. 226

82. V. Motogna, *op. cit.*, p. 61

83. S. Moldovan, *Descrierea Lugojului în anul 1862*, manuscris, lucrare nepublicată, colecția muzeului, p. 8

84. *Documente*, vol. II/1, p. 294

85. F. Pesty, *op. cit.*, p. 60

86. *Ibidem*,

87. *Documente...*, vol. II/5, p. 228

88. V. Motogna, *op. cit.*, p. 71

89. A. M. Mustafa, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 190

90. *A magyar nemzet története*, vol. V, Budapest, 1987, p. 333

91. A. Veress, *op. cit.*, p. 362–364; L. Böhm, *op. cit.*, p. 223

92. A. Veress, *op. cit.*, p. 364

93. i. Boros, *op. cit.*, p. 8

94. *Krassó...*, p. 324

95. *Ibidem*.

96. F. Pesty, *op. cit.*, p. 62

97. A. Veress, *op. cit.*, p. 379

98. *Krassó...*, p. 324; i. Ivany, *op. cit.*, p. 26

99. A. Veress, *op. cit.*, p. 379

100. *Documente...*, vol. VIII, p. 68

101. *Ibidem*, vol. II/1, p. 322–325

102. S. Szilagyi, *op. cit.*, p. 401

103. i. Ivany, *op. cit.*, p. 27

104. *Ibidem*.

105. S. Szilagyi, *op. cit.*, p. 531

106. *Documente*, vol. II/5, p. 290

107. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 131, 142

108. *Krassó...*, p. 326

109. i. Ivany, *op. cit.*, p. 27

110. *Krassó...*, p. 326

111. *Documente...*, vol. II/5, p. 199

112. A. Veress, *Isabela Kirayne*, Budapest, 1901, p. 422

113. L. Böhm, *op. cit.*, p. 236; *A Pallas nagy lexikona*, vol. XIII, Budapest, 1896, p. 3144

Le rôle du ban de Caransebeș-Lugoj Petru Petrovics pendant la lutte intestines de la Transilvaniae du moyenne du XVI-ème siècle

Resumé

Après la conquête de la cité de Buda par le sultan Soliman, la Transilvaniae c'est proclamé principauté autonome sous la suzeranité othmanne. Les efforts de Habsbourges représentés par le roi Ferdinand, d'occuper le pays ont resuscité les conflits en Transilvaniae entre Georges Martinuzzi – partisan des Habsbourges – et Petru Petrovics – alié fidèle de la reine Isabella veuve du Jean Zapolya. Apparenté de l'esprince de la Transilvaniae, le ban de Caransebeș-Lugoj e resté jusqu'au fin de sa vie partisan des liaisons avec les autres deux provinces roumaines et aussi avec l'empire turque. Au temps du règne de la reine Isabelle il a occupé des importantes dignités, celles lui permettaient le contrôle sur le Banat de Caransebes-Lugoj, après la chute de Timisoara, sous les turcs en 1551.

Lui e réussi, en dépit des conflits intérieurs, de jouer un rôle important dans la vie politique surtout après la mort du son rival en 1551, quand les Habsbourges sont obligés de quitter la Transilvaniae dont la conquête sera remise jusqu'à la fin du XVII-ème siècle.

ROLUL BANULUI DE CARANSEBEȘ-LUGOJ PETRU PETROVICI ÎN CADRUL LUPTELOR INTERNE DIN TRANSILVANIA DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

**SIPOS IBOLYA
MUZEUL DE ISTORIE LUGOJ**

FOREIGN ETHNIC GROUPS AND URBAN DEVELOPMENT IN MEDIEVAL HUNGARY: THE CASE OF TEMESVÁR

István Petrovics

It is a frequently cited statement of Hungarian urban history research that creation of towns taking shape around the turn of the 12th and 13th centuries, and which can be regarded - as a result of the appearance of money economy and royal privileges - in fact as *real towns*, foreign settlers (*hospites*) contributed to a great extent⁽¹⁾.

The *hospites* in the 11th and 12th centuries came to the Kingdom of Hungary, in the main, from Flanders, North-France (*Walloons*), Lorraine and Lombardy. As they were Romance speaking people, the Hungarian sources referred to them as *Latini* (*Latins*), or *Gallici* and *Italici*⁽²⁾. They were followed in the 12th and 13th centuries by Germans - *Teutonici* and *Saxones*, respectively - and from the second part of the 13th century German ascendancy became obvious in most of the towns of the Hungarian Kingdom⁽³⁾.

The *hospites* belonging to diverse ethnic groups and coming from different regions of Europe arrived in Hungary in several waves and brought with them their legal system, which at many points was more developed than the Hungarian one. The legal system of the *hospites* (*libertas / ius hospitum*) which formed the basis of town laws in Hungary - in other words: municipal liberties in Hungary grew out of the privileges of the foreign guests, and can be regarded as the expanded versions of the *libertas hospitum* that was appelled to urban branches of professions - is not to be treated as a pure German law⁽⁴⁾. Nevertheless, the above statement does not contradict the fact that Germans (Saxons) contributed decisively to the creation of town laws in Hungary.

The study of privileges bestowed by Hungarian kings on foreign settlers and burghers draws attention upon some important facts. The first and most important point to stress is that guests enjoyed several privileges already in their original homeland, which were respected, what is more, in many cases essentially expanded by the Hungarian kings. In this respect it is very astonishing that the *hospites* in Hungary could freely elect their *judge* (*iudex*) and priest, what the burghers of most Western European towns to miss⁽⁵⁾.

In western Europe, primarily on the territory of the Holy Roman Empire, as a consequence of the lack of the aforesaid privilege which secured the free election of the judge, a strange situation came into being: the activity of town administration and that of passing on urban burghers became separated from each other. This meant in practice that the towns were directed by two officials: the *judge* (*imperial schulteis*) appointed by the monarchs (kings, emperors etc.) whose task was to pass

sentences and the *lord mayor* (*magister civium*, *bürgermeister*) elected by the burghers of the town who administered the settlement⁽⁶⁾.

The townsfolk desperately strove for changing this unfavourable situation: the most important imperial towns like Nürnberg, Frankfurt and Regensburg could finally redeem the right of the free election of the judge in the 14th and 15th centuries, and even then for a considerable amount of money⁽⁷⁾.

In contrast to this, in Hungary it was the *judge* (*iudex*) elected by the burghers who was the real headman of most Hungarian towns. The judge together with the *alderman* (*iurati cives*), who were also elected by the burghers, passed - in the name of the king - sentences, administered the town, and directed the economic activity of the settlement⁽⁸⁾.

Nevertheless, in the town of Western Hungary and in the *oppida* which were located in their vicinity, as a result of Austrian impact *bürgermeister*-s can be found as leaders of the settlements⁽⁹⁾.

The same situation can be observed in case of the *Saxon towns* in Transylvania. This is explained by the fact that the practice according to which the *royal judge* (*iudex regium / regalis*) was not elected by the Saxons themselves, but appointed by the king, survived until the late 15th century. It was only in 1477 when King Matthias ordered that from that time on the royal judges (*judices regales*) were to be freely elected by the Saxons⁽¹⁰⁾.

The document first referring to the free election of the priest is also associated with the Transylvanian Saxons. This document first is named *Andreanum* after King Andreu II, who issued it for the Saxons in 1224⁽¹¹⁾. It was *Dietrich Kurze*, the outstanding German legal historian, who called attention to the fact that though the *Andreanum* spoke about the free election of the priest for the first time, the Saxons could not bring this privilege with them to Hungary, for the simple reason that at the time of their migration this privilege was not practiced by them in their original homeland. Consequently, this privilege - together with the one which secured the election of the judge - was donated to the Saxons by the Hungarian kings⁽¹²⁾. It is equally important to stress that the *libertas hospitum* in Hungary generally comprised the privilege of electing the priest, consequently this privilege emerges not only in settlements inhabited by Saxons⁽¹³⁾. Speaking about towns, for the sake of comparison, it is worth referring to the case of the Holy Roman Empire, where out of the 3000 towns only 380, i.e. slightly in excess of 10% enjoyed this privilege in contrast to Hungary, where it was a widely spread practice⁽¹⁴⁾.

after settling down in the Hungarian Kingdom the way of life and legal system of the newly arrived guests and those of the Hungarians mutually influenced each other. This interference is also proved by the terminology of the primary source material. Let it suffice here to mention just one example: the term (*libera*) *villa* - due to the influence of the Walloon settlers' language - in Hungary, roughly until the mid-14th century referred not to villages but to urban-type settlements⁽¹⁵⁾. Speaking about terminology it is worth remarking that the same phenomenon can also be observed in *Hungaro-Romanian context*, i.e. many Romanian words concerning urban life are Hungarian loanwords: *oraş* < *város*, *pîrgar* < *polgár*, *bâlciu* < *búcsú/vásár*, *vamă* < *vám* etc⁽¹⁶⁾.

Nevertheless, the term *hospes* should be treated very carefully, as its meaning changed from time to time. In the 11th century law-books this term referred to *foreign* knights and clerics, but it also alluded to peasants (serfs/villains) who migrated to Hungary in the early Árpadian age. From the 13th century on the term *hospes* primarily did not refer to *foreign immigrants*, but to such persons who during the process of colonisation acquired a special legal status⁽¹⁷⁾. This fundamental change meant that anybody enjoying that special legal status - regardless of ethnic origins - could be referred to as *hospes*, i.e. besides the Latins and Germans Hungarians, Armenians and Slavic people were also among the *hospites*. As the guests comprised both peasants and artisans (merchants), their *libertas* had an impact, on one hand, on the formation of the *libertas* of the social class of dependant peasants who enjoyed a more or less uniform legal status, and on the other, on the evolution of town laws⁽¹⁸⁾. Consequently, it is not by chance that in the Latin language Hungarian documents it is the term *hospes* and not *civis* which initially referred to urban burghers. As from the middle of the 13th century on the members of the social class of dependant peasants who enjoyed a more or less uniform legal status were frequently named *hospites*, the new term of *civis* (*cives*) emerged for the designation of burghers. The most commonly used phrase of the charters referring to burghers was: *cives et hospites*. Nevertheless, the term *civis* (*cives*), at first was used in a narrower sense, as it alluded solely to the most influential group of urban society, primarily to the *iurati cives*. This duality is well exemplified by the expression *cives et concives*, in which the latter refers to the *originary burghers* of the town⁽¹⁹⁾.

In the present stage of research - based primarily but not exclusively on published documents - it can be stated that the first charter using a collective designation referring to the burghers of Temesvár was issued by the chapter house of Arad (today: Arad, Romania) in 1341⁽²⁰⁾. The charter dated on May 19 uses the term *hospites de Temeswar*. Not quite a year later, on February 9, 1342 the chapter house of Csanád (today: Cenad, Romania) issued a charter in which mention is made of the *cives de Temeswar*⁽²¹⁾. A distinguished part of the townsfolk in Temesvár, namely the merchants, *mercatores de (nostra civitate) Temeswar*, appear in King Sigismund's charter issued on January 13, 1415 and in the charter of Nicolas Csádi, voivode of Transylvania, issued on September 15 in the same year⁽²²⁾. The first burghers of the town who are unequivocally known by their name emerge in documentary evidences in 1361⁽²³⁾. The charter issued by Queen Elisabeth on August 31, 1361 in Visegrád tells that two burghers from Temesvár, *Valentinus filius Michaelis et Vehul (Utl?) dictus de Somplijo cives de Themeswar*, victims of a violent trespass, confirm that magister Benedictus filius Pauli filii heyms, the landlord of Blasius Rufus, the tributarius who took away, by force, the things belonging to Michael and Vehul, gave them everything back. From the 15th century onwards the number of such documents increases in which the burghers of Temesvár are mentioned by their name. In these cases the christian name of the burghers emerges in conjunction with that of their fathers or with the designation of their profession. The aforesaid two variants - either separately or together - were sometimes also combined with the name of the town of Temesvár: *Valentinus filius Michaelis et*

Vehul (Utul?) dictus de Somlijo cives Themeswar (1361), Sebastianus Georgii de Themesuar (1400), Johannes corrigiator de Themeswar (1411), Andreas de Themeswar (1446)⁽²⁴⁾. When examining either the collective designation or the individual names of the burghers, the question is raised: were there any foreign ethnic groups which played a significant role in the urban development of Temesvár in the Middle Ages?

It can be stated for sure that research based exclusively on the above mentioned types of names can not clarify this problem properly, and other kinds of primary sources and also the application of special methods are required when investigating this complex question. The case of nearby Szeged, a town located at the confluence of rivers Tisza and Maros with which Temesvár had tight contacts, may offer an analogy to the study of the past of Temesvár⁽²⁵⁾. The hospites of Szeged are mentioned in documentary evidences for the first time in 1247. They are referred to - just like the guests of Temesvár - with a collective denomination: *hospites de Zegedino*⁽²⁶⁾. These guests were probably Hungarians as no written records are known concerning the medieval history of Szeged which speak about Latins or Germans. In case of Szeged a very important document survived which may help to clarify the ethnic structure and demographic condition of the town, at least, concerning the period between the late 15th and early 16th century. This is a decimal list produced in 1522 which contains the names of the streets and inhabitants of the town⁽²⁷⁾. On the basis of sporadic names preserved in documentary evidences, different data concerning urban administration, and the geographical location of the town it seems very probable that the hospites and the inhabitants of Temesvár were, prior to the 15th century, *preponderantly* Hungarians. This contention further supported by the case of nearby Szeged.

In contrast to a former assertion⁽²⁸⁾ I find it very doubtful that there had been a Walloon colony in Temesvár, for the simple reason that the first emergence of the patronage of St. Eligius is rather late (1394)⁽²⁹⁾. Not to mention the fact that the parish church in Temesvár was the only *ecclesia* in medieval Hungary to have had St. Eligius as its patron saint, though there were several urban type settlements in Hungary where Walloon hospites had lived in a significant number.

As far as I can determine it is the Anjou period of the history of Temesvár, in which the veneration of St. Eligius originates. It is a well-known fact that Charles I of the Anjou dynasty had his court in this town from 1315 to 1323, when it moved to Visegrád⁽³⁰⁾. Among the secular and ecclesiastical lords of the royal court, were several Italians, who might have had a role in spreading the cult of St. Eligius in Hungary. Based on the fact that a hospital dedicated to St. Eligius worked in Naples in the 14th century, it can be stated that Eligius was a popular saint in that town as well⁽³¹⁾. On the other hand, it is also worth mentioning that Charles I established a Franciscan monastery in nearby Lippa which was dedicated to his uncle, St. Louis Bishop of Toulouse, canonized in 1317⁽³²⁾. This fact draws attention to the circumstance that veneration of St. Eligius in Temesvár might have also been spread by Charles I himself, or someone else belonging to his court.

It should also be stressed that in the 13th and 14th centuries very intensive economic and cultural contacts existed between Italy and Hungary⁽³³⁾. Based on

these facts, we have good reason to believe that several Italians appeared in Temesvár, especially in the royal court, in the first part of the 14th century. Their number, however, might have drastically dropped when the royal court moved to Visegrád in 1323. It was characteristic of the Italians showing up in Hungary in the 14th century that beside acting as merchants they were basically engaged in the financial and mining administration of the kingdom. It is true, however, that at the end of the 14th century the indolent Italian businessmen could hardly compete with the German entrepreneurs who quite unexpectedly invaded the realm⁽³⁴⁾. Some Italians who started their career in Hungary as merchants, later became feudal lords (barons)⁽³⁵⁾. Let it suffice here to refer only to one such person, Filippo Scolari (by his Hungarian name Pipo Ozorai), born in the vicinity of Florence, who became King Sigismund's most active and triumphant general. Ozorai's life and military activity was tightly connected with Temesvár as he became the royal officer in charge of Temes county (*comes Temesiensis*) in 1404⁽³⁶⁾.

After the overwhelming Turkish victory at Nicopolis in 1396 Temesvár and the region around it became the permanent target of Ottoman onslaughts⁽³⁷⁾. It was basically the task of the baron actually holding the office of *comes Temensiensis* to establish an effective defence-system in this area against the Turks. Especially Pipo Ozorai and Pál Kinizsi, as *comites Temensiesis* played an outstanding role in defending the southern parts of Hungary, and János Hunyadi, voivode of Transylvania, respectively, who between 1441 and 1456 had one of his seats in Temesvár⁽³⁸⁾.

As a result of the Ottoman advance, Temesvár became a so called *border castle* by the early 15th century. This evidently hindered its urban development, despite the fact that Pipo Ozorai and János Hunyadi launched significant building operations here. As the building operations were carried out, primarily, in order to fortify the castle and the town, they could not promote, in fact urban development. At the same time the administrative functions of Temesvár were enlarged, since the salt deposit belonging to Keve (today: Kovin, Serbia) was operated by Pipo Ozorai in Temesvár⁽³⁹⁾. This change was achieved in order of offices of *comes Temensiensis* and *comes camerarum salium regalium*, for a while, simultaneously. The son of the patrician of Korčula, Matko Tallóci, together with his three brothers operated the salt deposit belonging to Keve also in Temesvár⁽⁴⁰⁾. The Tallóci brothers were significant figures of the anti-Ottoman struggles as well. At the time of King Sigismund's death the Tallóci brothers supervised the southern line of border fortresses, stretching from the Adriatic coast to the fortress of Szörény and comprising some fifty castles⁽⁴¹⁾. The role Temesvár played in the distribution of salt, may explain the fact that Pero Rossi of Florence, *camerarius salium regalium* from Torda (today: Turda, Romania) had a *sessio* in Temesvár, with he possessed in return of the debt⁽⁴²⁾.

Though the Ottoman advance definitely hindered, it did not halt immediately the urban development of Temesvár in the early 15th century. It is certified, for instance, by a charter surviving from 1413 in which mention is made about a Regusan merchant who died in Temesvár⁽⁴³⁾.

There are also documentary evidences proving that Temesvár played an

important role in the Transylvanian cloth trade in the aforesaid period. This activity was so significant that the town council of Nagyszeben/Hermannstadt (today: Sibiu, Romania) seriously worried about it, and some burghers of Hermannstadt were manhandled in Temesvár⁽⁴⁴⁾. Even the name in Temesvár's first *iudex* known by name: Mihály Posztós (*Mychael dictus Poztos*) refers to the weight this town had in the cloth trade⁽⁴⁵⁾. The person of Mihály Posztós who shows up in written sources first in 1390, creates, at the same time, a contact with the Romanians of this region, who appear in the Temesköz according to the testimony of charters in the 14th century. it is known for sure, for instance, that in 1359 six members of an illustrious Romanian family from Wallachia settled down in the Temesköz (*relictis omnibus possessionibus eorum et bonis in dicta terra Transalpina habitis, nostre maiestati semet ipsos obtulerunt fideliter servituros*). The Hungarian king, Louis I donated 13 vilages to them in order to enable them to accomodate their entourage Six years later another 5 landed estates were donated to them⁽⁴⁶⁾.

The different way of life and customary law to several conflicts with the Hungarians in Transylvania and in the southern parts of the realm. Therefore King Louis I personally appeared in Transylvania in 1366 in order to arrange the problem. This is how first legal regulation of the Hungaro-Romanian coexistence took place⁽⁴⁷⁾.

King Louis I did his best in order to protect the Romanians even after the legal regulation of 1366. This royal intention is clearly demonstrated, for exemple, in a charter which was issued on January 5, 1373: "*Nos Ludovicus Dei gratia rex Hungarie... vobis magistris Petro et Nicolao filiis Heem, item Andree dicto Turma castellano de Mihald, necnon keneziis, officialibus et servientibus vestris universis firmis damus in preceptis, quatenus Ladislaum filium Lelach, Naam et Ladislaum filios Kene Olachos nostros, possessionesque, jobagiones et res ipsorum interium quousque nos personaliter ad Temesuar accedemus, nec intra nec extra iudicium audentis perturbare...*"⁽⁴⁸⁾.

Back to the person of Mihály Posztós, the iudge of Temesvár got involved in a low suit with the Romanians living on the possessions of Kispala and Nagypala (*possessiones Kispala et Noghpala in districtu de Hathzeg*), whose ownership, by royal donation, Mihály Posztós claimed to himself⁽⁴⁹⁾. The case of Kispala and Nagypala well illustrates the situation, namely that under the leadership of Romanian *kenezii*, as a rezult of forest clearing and colonization free villages (*liberae villae*) came into being, among others, in the district of Hátszeg (today: Hațeg, Romania)⁽⁵⁰⁾. The point to stress is the "*ius Kenezorum*" agquired during the process of colonization in itself did not mean that the *kenezii* owned the free villages. It happened frequently that the kings donated these villages, and in such cases the *kenezii* were subjected to the new landlords. On the other hand, several examples prove that the Hungarian kings confirmed those *kenezii* in the possession of free villages for their lives who earned distincion in royal service. In more than one case it happened that by royal favour the *kenezii* could even inherit the free villages. Even in such cases the common Romanians of the free villages could preserv their liberty, in other words they did not become simple peasants, as it was the *judicial bench of the district* which henceforward passed sentences on them. it is important to emphasize since common Romanians, as members, could participate in the work

of the judicial bench of the district⁽⁵¹⁾. Another characteristic feature was that in contrast to the Szeklers who personally fulfilled military service to the kings, from among the Romanians only the *kenezii* had this duty. With the Ottoman advance the military role of the *kenezii* increased significantly. It is not by chance that a large number of *Romanian kenezii* became members of the Hungarian nobility in the early 15th century. In this respect the activity of János Hunyadi, governor of Hungary (1446-'53) was of great importance, who, as a descendant of a *kenez*-family, knew very well this ambitious social stratum.

Though several other examples might be referred to from the medieval history of Temesvár, based to the above discussed cases it can already be stated with a high degree of probability that in contrast to other towns of the realm in Temesvár - like in Szeged - the majority of the inhabitants was constituted by Hungarians, and no populous communities of Walloons, Germans or other foreign ethnic groups played an important role in the development of the town prior to the 15th century. At the same time it also should be stressed that individuals coming from outside the Kingdom of Hungary settled down in Temesvár quite frequently, and as royal officials or merchants contributed to forming the history of this town and region around it.

The documentary evidences also clearly demonstrate that the Ottoman advance caused a great shift in the ethnic make-up of the population of the Temes region. Many of those Hungarians who had survived the brutal Ottoman onslaughts migrated to the central parts of the realm, and to their place, from the 15th century on, a large number of Romanians and Serbs arrived⁽⁵²⁾. The immigrants used, further on, the original Hungarian place-names of the area in question, but obviously adapted them to their own language,

as it is proved by the analysis of the Turkish state-tax returns (*defters*) from the late 16th century⁽⁵³⁾. The above changes taking place in the Temesköz in the Late Middle Ages also had an impact on the ethnic make-up of the town of Temesvár itself, but in lack of secular and/or ecclesiastical conscriptions no precise evaluation can be given concerning the late 15th and early 16th century ethnic composition of the inhabitants of Temesvár.

NOTES:

1. For the summary of the question see the contributions of E. Fügedi, *A városok kialakulása Magyarországon* (*The making of towns in Hungary*) and *Középkori magyar városprivilegiumok* (*Medieval Hungarian urban privileges*); E. Fügedi: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek* (*Mendicant friars, burghers, nobles*). Budapest 1981, p.238-335; L.Gerevich (ed.), *Towns in Medieval Hungary*. Budapest 1990; J. Szűcs, *Az utolsó Árpádok* (*The reign of the last Árpadian kings*). Budapest 1993, p.50-61, p.223-226; Gy. Kristó (ed. in chief), *Korai magyar történeti lexikon* (9-14. század) (*Early Hungarian historical lexicon. (9-14th centuries)*). Further on, KMTL. Budapest 1994. s.v. város, hospes.

2. An illustration of the question is presented -among others - by the following scholars; E. Fügedi, Gy. Györffy and Gy. Székely. E. Fügedi, *A befogadó a magyar királyság* (*Hungary as a welcoming kingdom*). In: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*, op.cit., p.398-418; Gy. Györffy, *A*

székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése (*The settling down of Latin guests in Székesfehérvár*. In: *Székesfehérvár évszázadai* (*The centuries of Székesfehérvár*) vol.II Székesfehérvár 1972, p.37-44; Gy.Székely, *A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon*. (*The Latins and Walloons of Székesfehérvár in medieval Hungary*). In: *Székesfehérvár évszázadai*, op.cit., p.45-72; KMTL s.v. vallonok olaszok.

3. A. Kubinyi, *Zur frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200-1541)*. *Vorträge und Forschungen*, Bd. XVIII. 1975, p.527-566; E. Fügedi, op.cit., p.406-418; KMTL s.v. németek, szászok.

4. I. Petrovics, *A korai magyar városfejlődés és az idegen jog* (*Medieval Hungarian urban development and foreign law*). In: *Régi és új peregrináció, magyarok külföldön, külföldiek a magyarországon* (*Id and new peregrination, abroad, foreigners in Hungary. Papers of the IIIrd International Congress on Hungarian Studies*) Szeged 1993, p.267-271; s.v. hospesjog, városi jog.

5. E. Fügedi, *Op.cit.* p. 280-287, 300-305.

6. A. Kubinyi, *Városi szervezetek a középkori Magyarországon* (*Urban organizations in medieval Hungary*) *Honismeret* 21 (1993) No. 6, p. 16-17.

7. A. Kubinyi, *A középkori Magyarország városfejlődése* (*The Urban development of medieval Hungary*) *Rubicon* 4 (1993) Nos. 8-9, p. 17.

8. E. Fügedi, *Op. cit.*, p. 281-300.

9. A. Rubinyi, *Op. cit.* p. 16.

10. For the Saxon towns see, for instance: Gy. Granasztói, *Társadalmi tagozódás Brassóban a XV. század végén* (*Social stratification in Brassó in the late 15th century*). *Századok* (*Centuries*) 106 (1972) p. 305-399; P. Niedermaier, *Siebenbürgische Städte Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*. Köln 1979; M. Philippi, *Die bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur geschichte und sozialstruktur einer Siebenbürgischen stadt im Mittelalter*. Köln-Wien 1986; O. Dahinten, *Geschichte der stadt Bistritz in Siebenbürgen*. Aus dem Nachlaß hrsg. v. E. Wagner. Köln-Wien 1988; K.G. Gündisch, *Das Patriziat Siebenbürgischer städte im Mittelalter*. Köln-Weimar-Wien 1993; I. Draskóczy, *Az erdélyi szász városok* (*The Saxon towns in Transylvania*), *Rubicon*, 4 (1993) Nos. 8-9, p.17.

11. F. Zimmermann - C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. vol. I, Hermannstadt 1892. p. 32-35.

12. D. Kurze, *Pfarrwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens. Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht*. Bd. 6, Köln-Graz 1966; D. Kurze, *Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums. Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen. Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Dritte Folge*, Bd. 8, Köln-Wien 1971, p. 133-161; D. Kurze, *Hoch- und spätmittelalterliche Wahlen in Niederkirchenbereich als Ausdruck von Rechten, Rechtsansprüchen und als Wege zur Konfliktlösung*; In: R. Schneider - H. Zimmermann (eds.), *Vorträge und Forschungen*. Bd. XXXVII. Sigmaringen 1990. Kurze's views were made known in Hungary primarily by András Kubinyi. See A. Kubinyi, *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat* (*Election of parish priests and selfgovernment of church communities*), *Aetas* 1991. 2. p. 26-45, A. Kubinyi, *Egyház és város a késő középkori Magyarországon* (*Church and town in late medieval Hungary*). In: I. Sz. Jónas (ed.): *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70 születésnapjára*. (*Essays published in honour of Gy. Székely on the occasion of his 70th birthday*). Budapest 1994. p. 74-87, especially p. 75-76.

13. A. Kubinyi, *Op. cit.* p. 75.

14. Confer: D. Kurze, *Op. cit.* p. 436-438; A. Kubinyi, *Op. cit.* p.17.

15. E. Ladányi, *Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben (Questions of terminology in Hungarian urban development)*. *Történelmi Szemle (Historical Review)* 23 (1980) p. 450-477. The article was also published in German: *Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*. 20 (1977) p. 3-43. Also confer; A. Kubinyi, *I. Lajos király korában. 1342-1382. (Art in the age of King Louis I. 1342-1382)* p. 29.

16. L. Makkai, *Magyar-román közös múlt (Hungarian-Romanian common past)*. *Hét torony Könyvkiadó*, 1989, p. 52.

17. E. Fügedi, *Op. cit.* p. 403, 525-526; J. Szűcs, *Az utolsó Árpádok*, p. 33-39; KMTL s.v. hospes.

18. J. Szucs, *Op. cit.* p. 208-222; KMTL s.v. polgár, városi jog.

19. A. Kubinyi, *Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban (Family connections of the burghers of Buda and Pest in the Jagellonian period) Levperiod) Levéltári Közlemények (Publications of the Hungarian National Archives)* 37 (1966) p. 228-242; KMTL s.v. polgár.

20. Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Tört. Bizottsága rendeletéből sajtó alá rendezte Ortvy Tivadar. I. 1183-1430. Pozsony 1896. *Temesvármegye és Temesvárváros története IV. (Charters to the history of Temes county and the town of Temesvár. Vol. I, 1183-1430. Collected by Frigyes Pesty, edited by Tivadar Ortvy. Further on: Temes).* p. 69-71.

21. *Ibidem*, p. 71.

22. *Ibidem*, p. 492-495.

23. *Herceg Batthyány család levéltára Körmenten (Archive of the Batthyány family in Körmed)*. *Miscellanea Heimiana*. No. 172.

24. *Ibidem*, *Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (Hungarian National Archives, Diplomatic Archives)* 53 063; Temes, p. 439; Lukács Pál: *A XV. századi pápák oklevelei (Papal charters from the 15th century)*. II, Budapest 1938, No. 929.

25. Gy. Kristó, *Szeged története I. A kezdetektől 1986-ig. (The history of the town of Szeged, vol. I. From the beginnings up to 1686)* Szeged 1983. The relevant parts were written by L. Szegfű, I. Petrovics and P. Kulcsár.

26. J. Reizner, *Szeged története (The history of the town of Szeged)*, IV, Szeged 1900, p.3.

27. The decimal list was first published by J. Reizner. J. Reizner, *Szeged története*, op. cit. p. 97-128. Reizner's edition was revised by S. Bálint, *Az 1522. évi tizeddlajstrom szegedi vezetéknevei (The surnames of the decimal list of Szeged from the year 1522)*. *A Magyar Nyelvtudomány Kiadványai 105. (Proceedings of the Hungarian Linguistic Society, No.105)* Budapest 1963. Also confer: P. Kulcsár, *Az 1522-es tizedjegizék mint történeti forrás (The decimal list of Szeged from the year 1522 as a historical source)*. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből (Essays concerning the history of Csongrád county)*, VIII, Szeged 1984, p.5-27.

28. K. Juhász, *A csanád püspökség (The history of the bishopric of Csanád)* IV, Makó 1947. p.115

29. For this problem see: I. Petrovics, *Was there an ethnic background to the veneration of St. Eligius in Hungary?* In: L. LÖB - I. Petrovics; - Gy. E. Szőnyi (eds) *Froms of identity. Definitions and changes*. Attila József University, Szeged 1994, p.77-87.

30. I. Petrovics, *Royal residences and urban development during the reign of the Anjou kings in Hungary. Forthcoming*.

31. G. wenzel, *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Acta extrera Andegvensia*, I, p.257.

32. *Scriptores rerum Hungaricum tempore ucum regunque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefiut* E. Szentpétery. I, Budapestini 1937, p.491. The revelant part is from the

Illuminated Chronicle (Chronicon Pictum). Also confer: Johannes de Thurocz *CHRONICA HUNGARUM*. II. *COMMENTARII*. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487, Comosuit E. MÁLYUSZ, adiuvante J.Kristó, Budapest, 1988, p.58.

33. D. Huszti, *Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban (Italian-Hungarian trading contacts in the Middle Ages)*, Budapest, 1941.

34. E. Mályusz, *Zsigmond király uralma Magágon (King Sigismund's reign in Hungary)*, Budapest, 1984, p.158-168.

35. I. Draskóczy: *Életpályák a magyar pénzügyigazgatásban a XV. század első felében (Careers in hungarian financial administratio in the first half of the 15th century)*. Thesis for a candidate's degree. Manuscript, Budapest, 1994.

36. P. Engel, *Ozorai Pipó*. In: F. Vadas (ed.): *Ozorai Pipó emlékezete*. Szekszárd, 1987, p.53-88.

37. I. Hațegan, *Pippo Spano și lupta antiotomană în Banat în primele decenii ale secolului al XV-lea*. In: *Stilom C II*, 1977, p.389-401; Idem, *Banatul și începuturile luptei antiotomane (1389-1426)*. Rolul lui Filippo Scolari, *Revista de Istorie*, 31, 1987; Idem, *Das mittelalterliche Schloss von Temesvár und die von Filippo Scolari im banat gebauten oder renovierten Schlösser*. In: J. Cabello (ed.): *Várak a későközépkorban (Castles in the Late Middle Ages)*. *Castrum Bene*, 2/1990, Budapest, p.268-275.

38. F. Szakály, *Phases of Turco-Hungarian warfare before the battle of Mohács (1365-1526)*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33, 1979, p.72-85; P. Engel, *Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (Hungary and the Ottoman menace under the reign of King Sigismund)*, 1387-1437, *Századok (Centuries)* 128 (1994), p.273-283.

39. E. Mályusz, *a négy Tallóci fivér (The four Tallóci brothers)*, *Történelmi Szemle (Historical Review)* 23, 1980, 4, p.531-576, esp. p.542.

40. Ibidem, p. 542-543.

41. Ibidem, also confer P. Engel, *Magyarország és a török veszély Zsigmund korában*, op. cit., p.283-284, and P. Engel, *Király és arisztokrácia viszonya a Zsigmund-lorában (Relationship of royal power to aristocracy under the reign of King Sigismund)*, 1387-1437, *Értekezésék a történelmi tudományok köréből, Új sorozat*, 83. Budapest, 1977, p.78-81.

42. Zs. Jakó: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (The minutes of the convent of Kolozsmonostor)*, 1289-1556. I, Budapest, No.277; also confer I. Draskóczy, *Életpályák a magyar pénzügyigazgatásban a XV. század első felében*, op. cit., p.100-101.

43. *Ragusa* (today: Dubrovnik, Croatia) was one of the most flourishing commercial towns of the Adriatic coast. See, for instance B. Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries: a city between East and West*. (Volume 30 in the *Centers of Civilisation Series*) Norman 1972, University of Oklahoma Press.

44. I. Petrovics, *Temesvár és Nagyszében. Megjegyzések egy oklevéltöredék kapcsán. (Temesvár and Nagyszében. Comments on fragments of a charter)* In: L. Koszta (ed.) *Kelet és Nyugat között. Történelmi tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére (Between East and West. Historical studies published in honour of GY. KRISTÓ)*. Szeged, 1995, P.401-413.

46. *Temes*, p.195. Also confer I. Petrovics: *Egy 14. századi temesvári bíró: Postós Mihály (A 14th century mayor of Temesvár: Michael Posztós)*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, CIII, Szeged, 1996, p.91-99.

46. Documentary evidences for the appearance of the Romanians in this region are collected, for instance, in: *Documenta historiam Valachorum in hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Curante E. Lukinich et adiuvante L. Gáldi ediderunt A. Fekete Nagy et L. Makkai, Budapest, 1941. *Études sur l'Europe Centre-Orientale*, 29, (further on: *Doc. Val.*). The relevant charter is published in *extenso* in *Temes*, p.87-89, wile an abridged version can be read in *Doc. val.* p.141-142. Also confer: L. Makkai - A. Mócsy (eds.), *Erdély története, I. A kezdetektől, 1606-ig. (A History of Transylvania. Vol. I. From the beginnengs up to 1606)*, Budapest, 1986, p.341-342

47. *Doc. Val.*, p.199-200. The charter is published *in extenso* in F. Zimmermann - C. Werner - G. Müller, *Ukundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Hermannstadt 1897, p.256-259. Confer L. Makkai, *Magyar-román közös múlt*, op. cit., p.60

48. *Doc Val.*, p.247.

49. *Temes*, p.185-188, 195-198, 318-323. Also confer I. Petrovics, *Egy 14. századi temesvári bíró: Poszots Mihály*, op. cit.

50. L. Makkai, *Magyar-román közös múlt*, op. cit., p.62-68; R. Popa, *La începuturile evului mediu Românesc. Țara Hațegului (The beginnings of the Romanian Middle Ages)*, București, 1988; *KMTL* s.v. Hátszeg

51. L. Makkai, *Magyar-román közös múlt*, op.cit., p.63-64; *Temes*, p.319.

52. Confer P. Engel : *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (The settlements of the sanjaks of Temesvár and Moldova under the Ottoman rule 1554-1579)*, Szeged, 1996, p.5-18. For the Serbs see F. Szakály, *Serbische Einwanderung nach Ungarn in der türkenzeit*. In: *Ethnicity and Society in Hungary*. E.. by. F. Glatz. (*Etudes historiques hongroises* 1990), 2, Budapest, 1990, p.21-29.

53. See the place-names of the data bank (Lexikon) in P. Engel, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, op. cit., p.21-153.

**ISTORIE MODERNĂ
ȘI CONTEMPORANĂ**
(Sec. XVIII – XX)

DATE PRIVIND ROMÂNII DIN JAMU MARE (SEC. XVIII – ÎNCEPUT SEC. XIX)

Eleonora Calincof

Timp de aproape două secole Jamu Mare figurează în recensămintele oficiale, ca și în alte scrieri de epocă, drept comună germană. Există însă numeroase dovezi că în secolul al XVIII-lea așezarea era locuită de români, despre care însă deținem puține date până la ora actuală, orice informație în această direcție constituind ca atare o prețioasă contribuție la completarea imaginii noastre asupra vechii comunități românești, pierite la începutul veacului al XIX-lea.

Distrugătoarele campanii militare austro-turce, care au frământat pământul bănățean între anii 1716–1718, soldându-se cu victoria austrieșilor, nu au nimicit străvechea așezare Jamu Mare, al cărei istoric poate fi urmărit pe baze documentare începând cu secolul al XIV-lea.¹ După pacea de la Passarowitz (1718) Banatul este declarat proprietate a Curții habsburgice, iar Jamu Mare devine bun cameral, situație care se va menține până în anul 1824.² Cercetarea hărții militare a Banatului Timișan, întocmită din ordinul prințului Eugen de Savoya între anii 1723–1725,³ ani ce corespund guvernării provinciei de către contele Florimund Mercy, evidențiază faptul că războiul nu a pustiit această zonă, că exceptând Moravița, toate celelalte sate, învecinate atestate ca existente aici sub stăpânirea turcească,⁴ au supraviețuit, fiind așezări locuite. Comuna *Scham* (Jamu Mare)⁵ figurează pe această hartă la est de valul roman, învecinându-se la nord-est cu așezarea *Klopodie* (Clopodia), la sud-est cu *Zounasch* (Lățunaș), iar la sud cu *Vel: Srediste* (Veliko Srediștje). La vest de Jamu Mare, dincolo de valul roman, spre sud, se afla satul *Czamm* (Jamu Mic, Mali Zam, azi în Serbia), iar spre nord așezarea *Berman* (Gherman). Toate aceste localități aparțineau din punct de vedere politico-administrativ districtului Vârșeț, situație care se va menține până la sfârșitul deceniului al optălea al acestui veac.

Deținem puține date cu privire la localitatea Jamu Mare în primele două decenii de guvernare austriacă. Ceea ce se poate afirma cu siguranță este faptul că aceasta nu era un oarecare sătuc, ci o comună mare, căci în 1727 aici își avea sediul un obercnez, despre care aflăm că fiind jefuit de tâlhari, i/a urmărit pe aceștia cu îndârjire până la mlaștinile de dincolo de Gaiul Mare.⁶ În timpul războiului austro-turc din perioada 1737–1739, pe lângă nenorocirile produse de cele două armate aflate în conflict s-au adăugat și molimile. Ciuma s-a extins și în această zonă, necruțând nici pe locuitorii din Jamu Mare. Într-un raport al Oficiului Administrativ al Districtului Vârșeț către Administrația Provincială din Timișoara din 26 august 1740 se spune că

„molima care a bântuit cu furie atâta timp la *Gross-Zsam*, în sfârșit a încetat”. Se pare cu bucuria autorităților camerale fusese prematură, căci la mai bine de un an, anume la 9 octombrie 1741, același oficiu raporta că „deși toți locuitorii din *Gross-Zsamm* sunt acum sănătoși, totuși hotarele localității sunt în continuare păzite cu strășnicie”. Cele două documente⁷ vorbesc de la sine de gravitatea situației existente la Jamu Mare și de durata neobișnuit de lungă în care această comună a fost bântuită de boala mortală, izolată de lumea din jur.

O conscripție a localităților bănățene, întocmită de autoritățile bănățene în anul 1743,⁸ deci după revenirea la normalitate, ne oferă primele date cu privire la etnia locuitorilor din Jamu Mare. Conform respectivului document această comună, ca și celelalte localități învecinate, erau locuite pe atunci de români, exceptând Srediștea Mare, care era așezare sârbească. Același document ne informează și în legătură cu plățile la care au fost supuse satele bănățene în acel an. Prezentăm mai jos tabloul datelor privind comuna Jamu Mare și așezările învecinate:

Localitatea	Locuitorii	Dare pe cap	Dare pe avere	Contribuție fl.	cr.
<i>CZAM</i> (Mali zam)	români	37	21 $\frac{31}{60}$	468	42
<i>SCHAAM</i> (Jamu Mare)	români	89	74 $\frac{10}{60}$	1122	52
<i>SREDISTIE</i> (Veliko Srediștje)	sârbi	68 $\frac{1}{2}$	24 $\frac{14}{60}$	754	43
<i>GERMON</i> (Gherman)	români	54 $\frac{1}{2}$	70 $\frac{7}{60}$	1129	19
<i>KLOGODIA</i> (Clopodia)	români	115	65 $\frac{59}{60}$	1152	51
<i>LAZONAS</i> (Lățunaș)	români	38 $\frac{1}{2}$	42 $\frac{38}{60}$	706	18

În perioada de pace care a urmat, Jamu Mare a cunoscut o deosebită dezvoltare, ceea ce explică faptul că aici își avea reședința cercul Jam al districtului Vârșeț⁹ Acestui cerc – așa cum reiese din datele înscrise pe harta oficială austriacă din 1761¹⁰ – îi aparțineau 20 de localități. Exceptând așezarea sârbească *SEREDISTIE* (Vel. Srediștje), care se afla în cercul Vârșeț al respectivului district, celelalte sate învecinate cu *Scham* (Jamu Mare), anume *Klogodia* (Clopodia), *Laronasch* (Lățunaș), *Germann* (Gherman) și *Csam* (Mali Zam) țineau de cercul Jam. Pe harta din 1761, la vest de valul roman, figurează *Moraviza*, cu simbolul de sat locuit și cu stație de poștă la drumul Timișoara-Vârșeț.¹¹ Jamu Mare, ca și toate celelalte așezări din jurul său sunt – așa cum ne spune acest document – „localități de credință veche și românești”.¹²

Informații privitoare la mărimea acestora ne oferă harta militară a Banatului Timișan întocmită între anii 1769–1772.¹³ Pe acest document *Scham*

figurează ca sat constituit din 349 de familii și cu 9.687 iug. teren, depășind ca mărime localitățile învecinate. *Klogodia* avea pe atunci 237 de familii și 6898 iug. pământ, *Lazonasch* 194 de familii și 5.304 iug. teren, *German* 187 de familii și 5590 iug. *Cschám* (Mali Zam) 139 de familii și 4.911 iug. și 1.400 stj., iar *Sretistie* 70 de familii și 7.354 iug. teren.

În ce privește structura etnică a acestor sate, nu au intervenit schimbări mari față de trecut. În lucrarea revizorului cameral Johann Jakob Ehrler, în care se prezintă situația existentă în Banat în anul 1774,¹⁴ *Scham*, adică Jamu Mare, figurează tot ca sat românesc aparținător cercului Jam din districtul Vârșeț. Celelalte comune din jur erau și ele curat românești, exceptând Srediștea Mare, despre care scrie că era așezare cu structură etnică mixtă, fiind populată de sârbi și români.

Harta Banatului Timișan din 1776, publicată de Francesco Grisellini,¹⁵ nu aduce nimic nou, atestând doar continuitatea Jamului Mare, numit aici *Gros Scham*, ca și a celorlalte așezări învecinate: *Klogodia*, *Zatonasch*, *Stretistie*, *Klein Scham* (Jamu Mic), *German* și *Moravitza*.¹⁶

Dintr-un document școlar, datând tot din anul 1776¹⁷, ce tratează problema dotării cu rechizite a școlilor triviale din Banat, suntem informați că Jamu Mare – numit aici *Scham* – era pe atunci comună cu 262 de case și se afla pe lista localităților în care s-a propus înființarea unor școli de stat. Aceasta nu însemna că până la acea dată aici nu se învăța ceva carte, căci pretutindeni în așezările bănățene cu parohii ortodoxe, s-a dezvoltat un învățământ elementar de tip confesional, în care rolul de dascăl și-l asumase preotul satului.

După încorporarea Banatului la Ungaria (1778/1779) și reorganizarea politico-militară a provinciei, Jamu Mare a aparținut comitatului Timiș, vechiul district Vârșeț și cercurile sale administrative desființându-se. Comuna a continuat însă și după acest eveniment să fie domeniu al Coroanei habsburgice, iar locuitorii săi supuși camerali. Pe harta Banatului Timișan din anul 1783¹⁸ care prezintă noua organizare a provinciei, Jamu Mare figurează cu numele de *Gros-Csam*, aflându-se la granița estică a comitatului Timiș, comitat la care aparțineau și celelalte localități învecinate, cu excepția comunei Clopodia, care pentru scurt timp a ținut de comitatul Caraș, după care trece la Timiș. În lexiconul întocmit de J. M. Korabinsky la 1786, comuna este amintită cu denumirea de *Gross Cscham*.¹⁹

În perioada următoare, evenimentul, care, desigur, a produs senzație, dar și frământare în zonă, a fost colonizarea aici a numeroase familii germane. În anul 1785 a fost amenajată comuna Moravița cu coloniști germani, care – după cum ne spune Karl von Möller – au fost astfel așezați înre români, „încât fiecare a doua casă revenea unui german”.²⁰

În anii 1786–1787, la distanță de numai 4 km. de Jamu Mare, pe malul pârâului Rudar, s-a întemeiat cu coloniști germani o comună care a primit numele de *Freudenthal*, adică „Valea Bucuriei”, așezare care a aparținut de notariatul din Jamu Mare.²¹

Conform unei situații întocmite de autoritățile camerale la sfârșitul anului 1787, în această nouă așezare erau gata construite 152 de case, dar numărul familiilor colonizate nu depășea cifra de 30.²²

Amplasarea de către oficianții austrieci a germanilor într-o zonă atât de bine populată a avut urmări din cele mai nefericite pentru unele sate românești de acolo, între acestea înscriindu-se Moravița²³ și apoi și Jamu Mare.

Un timp încă românii din Jamu Mare și-au continuat însă traiul după tipicul moștenit din vechime. Din scrierea lui J.J.Ehrler²⁴, care ne prezintă ocupațiile locuitorilor din satele aparținătoare cercului Jam al districtului Vârșeț, știm că oamenii din această zonă își câștigau existența lucrându-și ogoarele, și crescând animale, vite, oi și porci. De asemenea țărani de aici realizau venituri și din fiertul răchiei și producerea vinului. Faptul că cei din Jamu Mare acordau o importanță deosebită creșterii vitelor reiese și din faptul că în anul 1760 obștea de aici a arendat prin licitație, împreună cu satul învecinat Gherman, *prediul Kernicsa*, aflat la sud de hotarul comunei.²⁵

Informații deosebit de prețioase privind pe românii din Jamu Mare la începutul ultimului deceniu al veacului al XVIII-lea îl oferă o hartă intitulată „*Industrialien Plan samt Berechnung von Grosz Zsám*”²⁶, întocmită la 2 iunie 1791 de topograful cameral Johan Recknagel. Conform textului înscris pe document, acesta ne înfățișează așa numitele terenuri „industriale”, adică loturile pe care cei din această comună au plantat vii, livezi și sofran sau le-au cultivat cu zarzavaturi. Trebuie arătat că aceste pământuri erau extrasesiale, adică nu făceau parte din sesiile țărănești și că pentru ele se plătea impozit. Pe harta respectivă terenurile apar divizate în parcele individuale, fiecare parcelă fiind numerotată și având înscrisă pe ea numărul de casă al gospodarului căruia îi aparținea.

Conform unei situații prezentate pe hartă, constatăm că la Jamu Mare în anul 1791 erau plantate 93 iug. și 1.460 stj. cu vie, 93 iug. și 1.180 iug. cu livezi, 81 iug. și 1.100 stj. cu sofran și 180 iug. și 620 stj. cultivate cu zarzavaturi în afara intravilanului, deci în total 449 iug. și 1.160 stj. de terenuri „industriale”. La acestea desigur trebuie să adăugăm că oamenii își lucrau și ogoarele cuprinse în sesiile ce le fuseseră atribuite. De aici putem trage concluzia că țărani din Jamu Mare nu erau numai simpli plugari și crescători de vite, ci pricepuți vitucultori, pomicultori și legumicultori, fapt care îi prezintă într-o lumină nouă, ce contrazice cele ce vom prezenta mai jos.

Importanța cu totul deosebită a acestui document de la sfârșitul secolului al XVIII-lea consta însă nu în datele prezentate mai sus, ci în faptul că el cuprinde o listă cu toți gospodarii din comună care dețineau vii, livezi și terenuri plantate cu sofran. Pe acest tabel se mai indică numerele de casă a acestor oameni și mărimea loturilor ce le-au fost atribuite (vezi tabelul nominal anexat). Cercetarea listei scoate în evidență caracterul etnic românesc al acestei comune și frecvența unor nume ca: Secoșan, Belu, David, Almăjan, Jivan, Gruba, Golia, Musta, Topal s.a. Desigur că pe acest tabel nominal nu figurează decât o parte din gospodarii satului. Harta nu prezintă pe cei care dețineau cele 180 iug. și 820 stj. de grădini cu zarzavaturi și nici pe sătenii ce nu beneficiau de terenuri industriale, ceea ce ar fi completat în mod fericit cunoștințele noastre despre cei de acolo.

Interesul cercetătorilor față de acești locuitori de la 1791 ai comunei este majoră datorită faptului că – așa cum a consemnat istoria și tradiția lo-

cală – la începutul secolului al XIX-lea românii de aici au fost strămutați și, desigur, mulți dintre cei menționați pe amintitul tabel erau la data aceea încă în viață.

În a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului al XVIII-lea, hotarul comunal era de 6.088 iug. și 1240 stj., din care erariul stăpânea 3.340 iug. și 420 stj., iar supușii 2466 iug. și 1370 stj. În afară de aceasta 281 iug. și 2050 stj. erau terenuri neimpozabile.²⁷

Prezența alăturată a celor două comune – cea românească și cea germană – este consemnată de numeroase materiale cartografice și scrieri de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Astfel, pe harta Banatului Timișan din 1788²⁸ figurează atât *Gross Scham* cât și *Freudenthal*, pe cea a lui H. Benedicti din 1789 citim *Gr: Scham* și *Freudenthal*,²⁹ tot așa pe cea realizată de J. Barzellini și D.E. Sotzmann la 1790³⁰ scrie *Gr. Scham* și *Freudenthal*. András Vályi la 1799 consemnează și el între localitățile din comitatul Timiș existența proprietăților camerale *Nagy Csám* și *Freidenthal*³¹. În Atlasul Ungariei din 1802 sunt menționate ambele comune: *Nagy Zsam* și *Freudenthal (Freytok)*³². Pe harta Banatului întocmită de K. J. Kipferling în 1803 *Freudenthal* este vizibil între *Gr. Szam* și *Latsunas*, mai aproape însă de primul,³³ iar Ioannes de Lipszky menționează și le pe harta comitatului Timiș din 1806 existența comunei *Freudenthal*.³⁴ În sfârșit, mai amintim că *Freudenthal* figurează în șematismul diecezei Cenadului din anul 1809³⁵ drept comună cu parohie romano-catolică în zona Vârșetului. După această dată *Freudenthal* dispare din actele oficiale, acestea amintind numai de Jamu Mare. Pe tabelul cu localitățile aparținătoare cercului Vârșet din comitatul Timiș, întocmit de autoritățile comitatense în anul 1811³⁶, se amintește doar de *Nagy-Zsám*, care poartă mențiunea de „comună clasa i”. Structura etnică a acesteia însă a suferit modificări; românii au fost înlocuiți cu germani, Jamu Mare devenind din comună românească o localitate cu populație majoritar germană.³⁷ Ce evenimente au determinat aceste mutații și cum au fost ele explicate de istorici?

Dr. Samu Borovszky³⁸ arată că în anul 1809 erariul a luat măsuri de strămutare a românilor din Jamu Mare în teritoriul de graniță al Banatului, așezând în casele părăsite de aceștia germani din Torontal, dar nu dă nici o explicație acestei acțiuni. Leo Hoffmann³⁹ se oprește însă asupra acestui aspect, arătând că „în *Freudenthal* au fost colonizați în timp de 22 de ani 397 de coloniști, din care 148 au decedat, 76 au șters-o, 30 au fost predați (retur-nați), unul însă „schimbat”... Cauza acestei mizerii a coloniei din *Freudenthal* era pământul prost, care, în ciuda tuturor eforturilor coloniștilor, în general foarte harnici, nu a putut fi făcut roditor”. În urma plângerilor repetate ale oamenilor – ne spune mai departe istoricul – administrația camerală „s-a îndurat în sfârșit de ei și, întrucât satul Jamu Mare situat în apropiere era doar slab gospodărit, naționaliști de acolo au fost colonizați în altă parte, iar cei din *Freudenthal* au fost lăsați să se mute acolo în anul 1809”.

Din relatarea de mai sus reiese cu claritate motivul pentru care s-a ajuns la evacuarea românilor din Jamu Mare și pretextul găsit pentru a motiva această acțiune. Amplasarea de către autoritățile camerale bănățene a coloniș-

tilor germani pe un teren nefertil și insistentele cereri justificate ale acestora de a fi mutați în altă parte a trebuit în cele din urmă rezolvată, acesta făcându-se în detrimentul românilor din Jamu Mare, care se bucurau de ogoare roditoare, de vii, livezi și grădini. Motivul invocat, anume că românii nu erau interesați în cultivarea pământului este contrazis de însăși datele prezentate în lucrarea de față.

Politica demografică a erariului în acei ani urmărind popularea mai intensă a teritoriului Regimentului de Graniță German-Bănățean, românii din Jamu Mare au fost mutați la sud-vest de Alibunar. „Colonizarea” lor – după Mirjana Maluckov⁴⁰ – a fost organizată de autoritățile civile cu sprijinul organelor militare. S-a urmărit ca totul să se desfășoare într-un cadru de legalitate, cu îndeplinirea formalităților care implică o acțiune de colonizare. Astfel, la 20 aprilie 1807 o delegație a comunei se adresează comandamentului Regimentului de graniță German-Bănățean, cerând dreptul de a se stabili în zona militarizată aflată sub jurisdicția acestuia. Conform unui tabel întocmit la Panciova la acea dată, semnat de Vuia Manciuc, Paul Barbu și George Vasilie, reprezentanții comunei *Schama* (Jamu Mare), un număr de 121 de familii de români, formate din 774 de suflete, solicitau aprobarea de a se așeza în teritoriul de graniță. Avea personală a acestora constă din 401 boi, 293 cai, 309 vaci, 7.778 oi, 1252 porci și 141 capre.⁴¹ Comandamentul regimentului a înaintat cererea obștei Comandamentului General Bănățean din Timișoara, iar acesta mai departe la Viena. Aprobarea a fost obținută în primăvara lui 1808, iar în toamna aceluiași an cei din Jamu Mare s-au mutat la sud de Alibunar, întemeind în 1808–1809, împreună cu românii veniți de la Clopodia, comuna *Petrovasela* (Vladimirovac).⁴² După Anton Peter Petri și Hans Schmidt, în Jamu Mare ar mai fi rămas doar 16 familii de români, anume acelea ale gospodarilor Filipie Samant, Petru Musta, Gheorghe Musta, Gheorghe David, Theodor Mitar, Ilie Avram, Iosef Mitar, Gheorghe Gavrilla, Nicolae Gavrilla, Nicolae Iancu, Grigoe Samant, Petru Gavrilla, Nicolae Samant, Constantin Nicolita, Petru David și Petru Musta.⁴³

Dacă avem în vedere că în 1772, deci cu mai mult de 30 de ani în urmă, comuna Jamu Mare era constituită deja din 349 de familii, numărul celor strămutați la Petrovasela desigur că a fost mai mare decât cel care figurează pe documentul întocmit la 20 aprilie 1807 și nu este exclus ca oamenii să se fi răspândit și prin alte părți. Istoricul Nicolae Ilieșiu.⁴⁴ bazându-se pe tradiția locală, susține că românii din Jamu Mare nu s-ar fi mutat cu toții într-un singur loc și în același timp, că o parte dintre ei s-ar fi răzlețit, pe parcursul mai multor ani, așezându-se prin diferite părți ale provinciei.

Locuitorii comunei Freudenthal s-au mutat în primăvara anului 1809 la Jamu Mare, ocupând casele părăsite de români. La aceștia s-au adăugat apoi și germani din comunele bănățene Biled, Bulgăruș, Cenad (Lenauheim), Grabaț, Iecea Mare și Mică, Sânnicolaul Mare, Tomnatic, Periam, Teremia Mare, Beșenova Nouă (Dudeștii Noi), Vizejdia, Becicherecu Mic, Fibiș, Giarmata, Carani, Sânpetru German ș.a. Comuna nouă s-a constituit cu 264 case.⁴⁵

În privința bisericii, autorii mai recentei monografii a comunei Jamu Mare, dr. Anton Peter Petri și Hans Schmidt, arată că există controverse. Pe

de-o parte, spun dâșii, în cronica parohiei romano-catolice scrie că românii la plecare au luta cu ei și biserica lor de lemn; pe de altă parte, istoricul Felix Milleker susține că lăcașul catolic sfințit în 1812 era de fapt biserica zidită ortodox-română refăcută. Aceasta ar fi avut inițial o lungime de 9 stâneni și o lățime de 3 stâneni, dimensiuni considerate ca nesatisfăcătoare de autoritățile austriece, fapt pentru care a fost prelungită cu încă 8 stâneni și lățită corespunzător apoi amenajată conform cerințelor cultului romano-catolic.⁴⁶

Nu numai datele foarte precise furnizate de Felix Milleker, cel ce a dat prima documentată monografie a Jamului Mare la începutul veacului nostru,⁴⁷ dar și un document bisericesc dovedesc că în această înfloritoare comună românească, care în secolul al XVIII-lea a fost reședință de cerc districtual, apoi sediu de notariat, există o biserică de piatră, înălțată încă de la mijlocul aceluia veac. Ne referim la statistica bisericii or din eparhia Caransebeș, întocmită la 15 ianuarie 1757, în care se arată că în Jamu Mare, comună pe atunci cu 199 de case, aflată în districtul Vârșei, pe lângă satele Clopodia și Lăunaș, există o biserică de piatră, cu hramul Sf. Nicolae, înălțată de episcopul Ioan Gheorghevici în anul 1753. La 1757 parohii bisericii erau Petru Popovici, Nicolae și Ioan Gruicici,⁴⁸

În momentul strămutării românilor, acest lăcaș, ce abia împlinise cinci decenii, desigur că mai exista și este probabil cel descris de istoricul Felix Milleker. Dacă românii din Jamu Mare au transportat cu ei o biserică de lemn, aceasta fusese poate cumpărată de la vreun sat învecinat. După Nicolae Cornean⁴⁹ structura de bază a construcției, specifică bisericilor ortodoxe, constituie dovada cea mai bună că actualul lăcaș de cult romano-catolic ar fi fost la origine unul ortodox. Mai multe, scrie dâșul, în podul clădirii s-ar fi aflat vechi cărți bisericești, scrise în slavonă și română.

După plecarea românilor, din vechiul hotar al comunei Freudenthal s-au acordat 758 iug. și 200 stj. localității Clopodia, Jamu Mare germanizat obținând în schimb 1.326 iug. și 600 stj. de pădure. Partea cea mai mare din teren a fost însă integrată în hotarul Jamului Mare și – având în vedere lipsa lui de fertilitate – folosit de administrația camerală ca prediu, mai exact ca loc de pășunat pentru oi⁵⁰, situație care s-a menținut și în deceniile următoare.⁵¹

Statisticile din secolul al XIX-lea prezintă Jamu Mare drept comună mare germană, în care mai trăiau doar un număr foarte redus de români, probabil urmașii familiilor rămase în sat după strămutare. În 1820 mai existau aici doar 67 de români,⁵² iar în 1852, conform Sematismului romano-catolic al diecezei Cenadului din acel an, în localitate se găseau 147 de locuitori ortodocși, care – se spune în document – vorbeau cu toții „limba daco-română”.⁵³

**TABEL NOMINAL AL PROPRIETARILOR DE VII, LIVEZI ȘI
TERENURI CU SOFRAN DIN JAMU MARE – 1791⁵⁴**

Nr. par- celă	Nr. casă	Numele proprietarilor de vii ⁴⁴	iugăre	stânjani	Total	
					iugăre	stânjani
1.	189	Martin Thodor	–	820		
2.	193	Ognya Zsivan	–	850		
3.	201	Szivoin Zsivan	–	1240		
4.	209	Janos Zsivan	–	1050		
5.	180	Martin Radia	–	460		
6.	13	Zsivan Gruba	–	840		
7.	236	Marjan Manschul	–	370		
8.	236	Marjan Manschul	1	20		
9.	195	Zshivoin Gabriela	–	720		
10.	13	Zshivoin Gruba	–	90	5	60
11.	180	Martin Radia	–	210		
12.	–	Gruia Gabrila	–	420		
13.	193	Ognya Zsivan	–	200		
14.	225	Zsivan Gavrilă	–	200		
15.	8	Luppu Roșu	–	610		
16.	219	Szava Murgul	–	630		
17.	225	Zsivan Gavrilă	–	1280		
18.	234	Trifu Ivan	–	590		
19.	–	Jena Ivan	–	630		
20.	130	Păun Luppu	–	800	3	770
21.	200	Meta Păun	–	740		
22.	136	Schuru Ivan	–	1260		
23.	249	Gruia Bunda	–	330		
24.	170	Mincza Giskreu	–	900		
25.	–	Păun Golia	–	530		
26.	107	Petru Topal	–	850		
27.	106	Treila Topal	–	470		
28.	41	Petru Angel	–	140		
29.	136	Petru Schura	–	760		
30.	176	Martin Birdia	–	1570	4	1150

31.	159	Avram Barbu	1	230		
32.	123	Treila Bella	–	390		
33.	203	Treila Geschkreu	–	250		
34.	142	Pau Blagoi	–	980		
35.	106	Treila Topal	–	370		
36.	51	Petru Balasch	–	620		
37.	60	Pau Rasch	–	1360		
38.	264	Ianko Schuric	–	340		
39.	89	Stepan Schuric	–	450		
40.	264	Ianko Schuric	–	290	4	480
41.	97	Sima Mik	–	340		
42.	17	Iova Benza	–	330		
43.	125	Pau Bello	–	510		
44.	123	Treila Bello	–	450		
45.	69	Stepan Miok	–	450		
46.	64	Iovan David	–	470		
47.	23	Thoma Musta	–	700		
48.	227	Miuca Stojan	–	720		
49.	45	Szava Bellu	–	430		
50.	250	Jova a lui Gyuka Punza	–	430	3	30
51.	18	Pau Punza	–	510		
52.	271	Vuja Punza	–	330		
53.	17	Jova Punza	–	470		
54.	212	Paun David	–	1390		
55.	53	Janko Muszta	1	170		
56.	2	Petru Muszta	1	180		
57.	–	Georgie Muszat	–	360		
58.	59	Pau Rasch Mare	–	660		
60.	71	Mertia Golia	–	640	...	... ⁵⁵
61.	24	Jova Martha	–	340		
62.	3	Janko Muszta	–	660		
63.	61	Gruja Rascha	–	1090		
64.	123	Treja Bella	–	280		
65.	73	Jovan Szakosan	–	1130		
66.	–	Jovan Gavrilă	–	930		
67.	72	Zsivoin Szakosan	–	1100		
68.	246	Simeon David	–	480		

69.	77	Nikola a lui Dragoi Szac	–	320		
70.	104	Zsivan a lui Drăgoi Szac	–	390	4	320
Total					30	280
71.	73	Iovan Szakosan	–	1440		
72.	206	Zsivan Giladzan	–	310		
73.	77	Treila Szakosan	–	370		
74.	77	Nikola Szakosan	–	390		
75.	213	Milos Gavrilă	–	490		
76.	83	Vuia a lui Marku Szakosan	–	520		
77.	–	János Schuku	–	300		
78.	74	Gruia David	–	410		
79.	–	Miuczu Schukul	–	630		
80.	–	Vuja a lui Păun Szakosan	–	340	3	400
81.	80	Miku a lui Păun Szakosan	–	790		
82.	–	Vuja Szakosan	–	300		
83.	84	Miucza Szakosan	–	1370		
84.	80	Vuja a lui Marko	–	440		
85.	170	Miucza Schuku	–	590		
86.	237	Vuja Munzul	–	590		
87.	24	Jova Marta	–	560		
88.	46	Krecsun Punza	–	440		
89.	50	Petru Zaria	–	350		
90.	33	Pau Zsuku	–	310	3	940
91.	125	Pau Bellu	–	290		
92.	–	Pau a lui Păun Rascha	–	400		
93.	63	Bogdan David	–	790		
94.	47	Martin Punza	–	530		
95.	31	Miucza Zsuku Mik	–	530		
96.	71	Martin Golya	–	620		
97.	–	Pau Golya	–	300		
98.	57	Iova Zsuku	–	1080		
99.	–	Martin Zsivan	–	430		
100.	143	Geita Popeszku	–	1200	3	1400

101.	-	Pau Rasch	-	190		
102.	46	Krecun Punza	-	150		
103.	170	Miucza Zsuka Mare	-	320		
104.	23	Thoma Musta	-	1010		
105.	36	Pau Rasch Mik	-	830		
106.	222	Bogdan Zsivan	-	990		
107.	20	Vuja Sussa	-	730		
108.	21	Petru Czunasan	-	460		
109.	19	Petru Iussa	-	1260		
110.	154	Gruja Punza	-	500	4	40
111.	105	Pau Topal	1	450		
112.	160	Gyorgye Barbu	-	1140		
113.	245	Zsiva Avram	-	1130		
114.	56	Nikola Avram	-	400		
115.	-	Minca Sarka	-	220		
116.	109	Geila Kraku	-	520		
117.	90	Ianko Gaina	-	660		
118.	158	Treila Stojan	-	790		
119.	259	Petru Pitaru	-	530		
120.	153	Petru Nyagu	-	690	5	130
121.	154	Gruia Punza	-	950		
122.	172	Nikola Anki	-	670		
123.	131	Pau Gila	-	400		
124.	133	Miucza Gila	-	160		
125.	131	Pau Gila	-	150		
126.	133	Miucza Gila	-	290		
127.	130	Pau Lup	-	240		
128.	-	Bogdan Gruba	-	290		
129.	190	Treila Thodor	-	750		
130.	22	Marko Nikolincz	-	270	2	970
131.	244	Ion Nikolincz	-	690		
132.	16	Nikola Nikolincz	-	320		
133.	131	Pau Gila	-	30		
134.	244	Ion Nikolicz	-	1590		
135.	-	Marko Mitza	-	420		
136.	203	Treila Giskreu	-	400		
137.	273	Pasku Mitar	-	450		

138.	16	Nikola Nikolicza	–	810		
139.	4	Gyorghye Giza	–	760		
140.	245	Zsivan Avram	–	310	3	980
Total.....					26	60
141.	13	Ianos Kokora	–	210		
142.	68	Popa Koszta	–	340		
143.	9	Ianos Krista	–	530		
144.	128	Petru Zeu	–	130		
145.	49	Martin Forotisan	–	630		
146.	9	Ianos Krista	–	850		
147.	104	Zsiva Szakosan	–	930		
148.	67	Martin Vuja David	1	570		
149.	231	Miuca Schósgyan	–	340		
150.	234	Nikola Schósgyan	–	370	4	100
151.	237	Vuja Manschul	–	230		
152.	247	Iova Ravnyanczu	–	300		
153.	113	Marko Kraku	–	890		
154.	111	Trifa Ioan	–	1120		
155.	156	Alexa Fiat	–	700		
156.	89	Thoma Zsura	–	810		
157.	244	Ion Nikolica	–	910		
158.	257	Gruia Radija	–	630		
159.	19	Iovan Sussa	–	280		
160.	13	Zsivan Gruba	–	160	3	1230
161.	242	Pau Gruba	–	550		
162.	102	Martin Getrimenza	–	800		
163.	213	Miloş Gavrilo	–	640		
164.	128	Petru Szeu	–	420		
165.	182	Petru Vakareszku	–	390		
166.	–	Ana Murgu	–	340		
167.	238	Martin Meta	–	410		
168.	261	Trifu Sósgyan	–	260		
169.	261	Trifu Sósgyan	–	500		
170.	224	Trifu Vuji	–	600	3	110
171.	–	Pau Niesku	–	500		
172.	58	Branko Zsuku	–	540		

173.	208	Ianko Sósgyan	–	450		
174.	25	Martin Marta	–	490		
175.	–	Paun Nesko	–	230		
176.	211	Treila Barbu	–	400		
177.	188	Vuja Betinaga	–	530		
178.	214	Vuia Betinaga	–	390		
179.	230	Iovan Iakscha	–	400		
180.	230	Petru Blazsu	–	900	3	30
181.	–	Jova Dumbravan	–	450		
182.	134	Trifu Ivan	–	370		
183.	171	Gruja Laza	–	430		
184.	38	Gruja Neschko	–	350		
185.	43	Iova Bellu	–	370		
186.	110	Ilia Magyaru	–	1060		
187.	128	Paun Bellu	–	430		
188.	–	Ilia Popovic	–	650		
189.	68	Popa Kosta	–	890		
190.	53	Martin Barbu	–	70	3	270
191.	128	Pau Belu	–	690		
192.	177	Radivoi Muzul	–	720		
193.	192	Ognya Zsivan Mic	–	1230		
194.	–	Janko Almaşan	–	550		
195.	–	Damaskin Almaşan	–	360		
196.	96	Martin Almaşan	–	220		
197.	92	Petru Almaşan	–	660		
198.	101	Gruja Getrinyenzu	–	470		
199.	213	Miloş Gavrilă	–	300		
200.	–	Martin Raiko Mic	–	230	3	630
201.	182	Petru Vakaresku	–	410		
202.	–	Paun Ivascko	–	510		
203.	138	Gruja Vasili	–	550		
204.	140	Martin Vasili	–	670		
205.	–	Rusza Flori	–	1310		
206.	186	Petru Gisereu Mic	–	700		
207.	185	Petru Gisereu Mare	–	670		
208.	210	Martin Sosgyan	–	520		
209.	208	Janko Sosgyan	–	460		

210.	93	Nikola Gölya	-	1050	4	450
Total.....					24	1220
211.	139	Ianko Zsuku	-	360		
212.	94	Sava Almaşan	-	270		
213.	184	Tita Gischereo	-	820		
214.	56	Nikola Avram	-	560		
215.	-	Georgye Almaşan	-	230		
216.	253	Nikola Almaşan	-	450		
217.	94	Szava Almaşan	-	140		
218.	93	Nikola Gölya	-	390		
219.	183	Nikola Betinaga	-	760		
220.	70	Pop Arsenia	-	1030	3	210
221.	181	Mincza Radin	-	500		
222.	176	Martin Birda	-	620		
223.	-	Paun Birda	-	530		
224.	-	Iakov Popa	-	340		
225.	246	Szimeon David	-	280		
226.	-	Vidu David	-	210		
227.	66	Petru david	-	690		
228.	64	Iova David	-	510		
229.	74	Gruja David	-	450		
230.	-	Paun Almaşan	-	790	3	120
231.	60	Paun Rusu Mare	-	570		
232.	199	Martin Zsivan	-	640		
233.	117	Marko Pumpuli	-	610		
234.	115	Gruja Pumpuli	-	300		
235.	116	Kosta Bogdan	-	570		
236.	53	Martin Barbu	-	1510		
237.	19	Petru Susa	-	160		
238.	233	Treila Sosgyan	-	300		
239.	47	Martin Punza	-	740		
240.	83	Vuja Szakosan	-	710	3	130
241.	19	Petru Susa	-	450		
242.	217	Gyorgye Kuzman	-	320		
243.	219	Paun Kuzman	-	200		
244.	76	Treila Szakosan	-	240		

245.	-	Paun Szakosan	-	410		
246.	-	Martin Szakosan	-	210		
247.	66	Petru David	-	1050		
248.	-	Paun Gólya	-	420		
249.	-	Treila Gólya	-	470		
250.	-	Nikola Gólya	-	840	2	1410
			Total...	12	1500	
			Total general...	93	1460	

1.	136	Petru Ivan	3			
2.	105	Paul Topal	4			
3.	-	Ilia Popovic	3			
4.	92	Marko Almaşan	4			
5.	73	Iovan Szekosan	2			
6.	64	Iovan David	5			
7.	113	Marko Kraka	1	800		
8.	106	Treila Topal	1			
9.	160	Gyorgye Barbu	1			
10.	73	Iovan Szakosan	4		28	800
11.	140	Martin Vaszin	2			
12.	159	Avram Barbu	2			
13.	170	Mucza Girschu	4	900		
14.	3	Ianko Musta	4			
15.	67	Vuja David	5	400		
16.	71	Martin Gólya	4	980		
17.	93	Ianko Almaşan	2	1420		
18.	4	Georgie Cricza	2			
19.	153	Petru Nyagu	2			
20.	72	Zsivoin Dima	2		31	500
21.	9	Ianos Zaria	2			
22.	-	Paun Gólya	7	500		
23.	176	Martin Birdan	4	300		
24.	-	Paun Ivasko	4			
45. ⁵⁶	67	Vuja David	5	950		
46.	-	Zsivoin Gavrilă	4	30		
47.	244	Ion Nikolica	6	1300	33	1480
Total:			93	1180	93	1180

25.	57	Iova Zsivkov	3			
26.	233	Treila Sosgyan	3			
27.	201	Paun Zsivan	3			
28.	–	Ilia Popovic	3			
29.	201	Zsivoin Zsivan	3			
30.	68	Popa Koszta	3			
31.	70	Arsenia Popa	6			
32.	195	Zsivoin Gavrilov	6			
33.	214	Ion Nikolicza	6			
34.	246	Simeon David	4		40	
35.	60	Paun Roşu	4			
36.	67	Vuja David	4			
37.	213	Miloş Gavrilă	4			
38.	236	Marian Munzul	4			
39.	194	Bogdan Zsivan	6	750		
40.	66	Petru David	4	350		
41.	230	Petru Maxa	3			
42.	214	Jovan Niacsu	6			
43.	273	Pasku Maxa	3			
44.	225	Zsivoin Gavrilă	3		41	1100
Total:			81	1100	81	1100

**Tabelul nominal al gospodarilor români strămutați cu familiile lor
din Jamu Mare în anul 1808 și situația averii lor⁵⁷**

Nr. crt.	Numele capului de familie	Nr. de suflute	Averea posedată					
			boi	cai	vaci	oi	porci	capre
1.	Almăjan Sava	5	4	4	2	80	20	–
2.	Almăjan Pau	5	4	4	–	100	20	–
3.	Almăjan Jiva	5	6	4	–	200	40	–
4.	Almăjan Marciu	4	4	4	–	80	15	–
5.	Almăjan Peter	7	2	4	–	90	20	–
6.	Almăjan Nikolaus	6	4	2	–	45	9	–
7.	Avram Nikolaus	3	4	3	–	20	12	–
8.	Barbu Martin	7	6	2	3	200	16	–
9.	Barbu Paul	11	4	2	4	25	11	–
10.	Barbu Costa	4	4	2	3	30	8	–
11.	Barbu Paun	11	4	2	4	25	15	–
12.	Ballan Sava	7	4	3	2	20	8	–
13.	Bunda Gruja	4	3	3	3	35	7	–
14.	Bunda Traian	10	6	4	8	191	19	–
15.	Bilincz Paul	7	2	1	1	15	–	–
16.	Bircea Martin	7	4	1	2	20	6	–
17.	Balasch Michael	8	2	2	2	50	6	–
18.	Baru Paul	8	6	4	4	110	15	–
19.	Bobescu Konstantin	6	1	4	2	29	6	–
20.	Barbu Gruja	8	6	–	5	150	3	25
21.	Barbu Markus	5	2	–	2	48	–	9
22.	Barbu Johann	8	6	–	4	110	4	15
23.	Bircea Paul	6	2	2	1	20	8	–
24.	Cellu Jeremias	5	2	3	2	40	6	–
25.	Bobescu Zacharias	6	2	2	2	30	6	–
26.	Blagoe Martin	5	2	2	2	15	5	–
27.	David Nikolaus	5	–	2	2	50	7	10
28.	David Bogdan	7	4	4	5	75	15	–
29.	Dema Paun	7	2	2	2	57	9	–
30.	David Michael	9	6	2	–	50	10	–
31.	Gedremencz Peter	8	4	3	2	40	15	–
32.	Gruba Georg	5	2	2	2	23	7	–
33.	Gruba Paun	4	2	3	4	57	9	–

34.	Ghilezan Johann	5	2	2	3	52	15	–
35.	Greveu Markus	6	8	6	3	201	26	–
36.	Greveu Milosch	7	12	3	15	228	32	–
37.	Gavrilov Nikolaus	8	2	4	3	54	15	–
38.	Golea Nikolaus	5	2	2	3	48	2	–
39.	Golea Trajan	7	2	3	2	45	2	–
40.	Golea Paul	6	2	2	2	50	10	–
41.	Gruba Georg	7	2	2	3	–	6	–
42.	Golea Trajan	5	2	1	3	20	5	–
43.	Ivaschko Martin	6	4	2	3	51	8	–
44.	Jifko Petrus	8	4	2	3	35	6	–
45.	Jifko Michael	10	2	4	3	66	12	–
46.	Jivan Martin	8	4	–	3	100	12	–
47.	Jovan Johann	8	4	3	5	49	25	–
48.	Jivan Ogrin	4	2	2	2	29	5	–
49.	Jivan Martin	12	8	7	5	138	10	–
50.	Jivan Martin	6	2	1	2	13	6	–
51.	Jivan Johann	6	6	4	6	115	–	–
52.	Jivan Georg	6	4	2	3	53	–	–
53.	Jivan Ilie	4	2	2	1	20	4	–
54.	Kischereu Todor	4	2	2	2	45	9	–
55.	Kischereu Paul	5	2	2	2	30	6	–
56.	Kracsun Georg	5	–	2	–	9	–	–
57.	Lacza Paul	7	4	4	2	45	12	–
58.	Linku Martin	8	2	2	2	32	8	–
59.	Luciu Paul	8	2	2	2	30	6	–
60.	Musta Peter	5	4	3	–	156	25	–
61.	Mantschu Vuia	7	4	3	4	110	22	–
62.	Marta Martin	9	2	2	4	100	12	–
63.	Marta Johann	8	2	2	–	44	7	–
64.	Marta Georg	9	2	3	2	57	15	–
65.	Mantschu Zarije	6	–	–	1	–	6	–
66.	Mitter Johann	7	6	3	7	155	22	–
67.	Mitter Peter	10	12	7	5	40	32	–
68.	Mantschiu Marianus	12	7	8	5	130	–	–
69.	Morlan Paul	8	6	–	5	150	3	12
70.	Musta Paul	5	2	–	3	66	4	8
71.	Musta Peter	5	2	–	2	30	5	–
72.	Murgu Nikolaus	7	2	2	2	20	9	–

73.	Mika Johann	4	4	2	4	40	10	–
74.	Nelschko Bogdan	6	4	4	1	20	7	–
75.	Nikolitză Georg	6	2	3	–	150	21	–
76.	Neagu Paun	7	2	2	3	69	21	–
77.	Neagu Peter	4	–	2	3	–	5	–
78.	Pauncza Paun	4	2	–	–	20	5	–
79.	Pencza Johann	5	2	–	2	30	8	–
80.	Pencza Vuia Paun	6	4	3	3	20	9	–
81.	Pencza Petrus	6	2	3	2	39	6	–
82.	Panka Nikolaus	6	2	2	–	59	12	–
83.	Pitary Trifu	3	–	2	1	18	5	–
84.	Pavics Paul	5	2	–	1	40	8	–
85.	Pencza Georg	5	2	2	2	25	10	–
86.	Pencza Iosef	6	2	2	2	40	5	–
87.	Pencza Nikolaus	4	2	2	3	20	6	–
88.	Pencza Paul	8	4	2	3	70	12	–
89.	Roschu Paun	7	6	6	3	250	30	20
90.	Roschu Georg	8	3	2	2	53	11	–
91.	Radia Gruja	4	2	2	1	57	7	–
92.	Sekeschán Johann	10	6	4	–	200	25	20
93.	Sekeschán Peter	5	4	4	–	153	20	–
94.	Sekeschán Markus	8	4	4	–	60	15	–
95.	Sekeschán Michael	6	4	1	–	–	5	–
96.	Sekeschán Georg	6	2	3	–	40	10	–
97.	Sekeschán Peter	6	2	3	–	40	7	–
98.	Sekeschán Voju Georg	8	4	3	–	40	7	–
99.	Sekeschán Paun	7	2	3	–	25	6	–
100.	Susa Paul	5	2	2	–	35	15	–
101.	Suba Bogdan	5	6	3	3	100	8	–
102.	Suba Johann	6	4	2	3	100	10	–
103.	Suba Vuja	6	4	–	3	125	25	–
104.	Susa Petru	10	6	3	5	125	25	–
105.	Saria Simeon	5	3	4	4	34	9	–
106.	Stojan Michel	7	4	3	4	98	17	–
107.	Saria Johann	6	2	2	2	–	6	–
108.	Sosdean Johann	6	2	3	–	20	6	–
109.	Sosdean Paul	4	5	3	2	48	12	–
110.	Schinko Paul	6	6	–	3	68	3	12
111.	Schuritza Trifu	8	2	2	–	50	7	–
112.	Schoschdean Markus	6	2	1	1	20	6	–

113. Schoschdean Trifu	6	2	2	2	100	10	–
114. Todor Markus	7	4	2	2	100	–	10
115. Topala Martin	6	2	2	2	50	10	–
116. Topala Trajan	9	2	3	2	40	9	–
117. Todor Paul	3	3	3	27	12	–	–
118. Todor Peter	4	2	2	3	110	–	–
119. Todor Trajan	4	4	2	3	89	6	–
120. Tokosch Nikolaus	5	2	2	3	20	8	–
121. Gruja Basilius	6	2	1	1	110	6	–
Total:	774	401	293	309	7778	1252	141

NOTE

¹ După Coriolan Suciu, în *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1966, p. 315, atestarea documentară are loc în anul 1343 sub denumirea de *villa Zamer* și *Zanier*; Milleker Bódog, în *Délmagyarország középkori földrajza*, II, Temesvár, 1914, p. 127 identifică Jamu Mare de azi cu localitatea *Soma/Suma*, nume sub care aceasta figurează în secolele XIV–XVI. În documentele publicate de *Pesty Frigyes*, în *Krassó vármegye története*, III, IV, Budapest, 1883, după cum urmează: în anul 1370, între lotrii aduși în fața instanțelor juridice de la *Mezeusomplyo* este amintit și un anume *Bratak* din „*villa Soma*” (III, doc. 71, p. 97); la 1374 Andrei de Chepy se opune intenției lui Dionisie, fiul lui Toma de *Soma* de a cumpăra moșia Foktalan (III, doc. 83, p. 125); la 1400 Capitlul din Cenad trimite pe Ioan, fiul lui Ladislau de *Soma* să acheteze neînțelegerile dintre Ștefan, fiul lui Petru de Remetea și Ladislau, fiul lui Paznad de Gathay (III, doc. 152, p. 238), iar într-un document din 1597, între multe alte localități din zonă, este amintită și *Soma* (IV, doc. 496, p. 210). Sub aceeași denumire figurează comuna și în documentele publicate de *Ortvay Tivadar*, *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez, I (1183–1430)*, Pozsony, 1896, unde se relatează că în 1392 regele Sigismund a dispus să se ancheteze plângerea depusă de Ștefan, fiul lui Petru de Remetea, împotriva lui Emeric de Helinba și Dionisie de *Soma*, care i-ar fi arestat șapte iobagi, pe care i-a eliberat numai după ce i-a dat acestuia 40 de boi. Între martorii la anchetă este și Matei, fiul lui Jacob de *Soma* (doc. 134, p. 230); la 1404 Matei de *Samay* se afla între oamenii de încredere care anchetau fărâdelegile comise de fiii lui Chep de Gyertyanus pe moșia Șoșdea (doc. 205, p. 342), iar la 1406 cei implicați în această cauză sunt citați spre judecare, între martorii de încredere aflându-se și Ioan, fiul lui Ladislau de *Soma* (doc. 224, p. 373); în anul 1408, între cei ce anchetau pagubele produse de abaterea cursului râului Bârzava, este amintit și Ioan de *Soma* (doc. 244, p. 396), iar în 1410 Ioan, fiul lui Ladislau de *Soma* cercetează violențele comise de Filip de Baastha și Toma, fiul lui Emeric de Halymba pe moșia Șoșdea (doc. 269, p. 437); același Ioan, fiul lui Ladislau de *Soma*, participă la 1418 la anchetă privind violențele comise de Petru Benche de Benkefalva (doc. 353, p. 553). Pentru perioada următoare vezi pct. 4.

² În anul 1824 comuna a fost vândută de erariu lui Karátsony Lázár. După *Dr. Samu Borovszky*, *Temes vármegye*, Budapest, f.a., p. 81.

³ Titlul hârtiei: „*Der Temesvarer Bannat, Abgetheilet in Seine District, aufgenommen und abgemessen auf hohen befehl ihrer Hochfürstlichen Durchlaucht des Printzen Eugenii von Savoyen, Ihro Röm: Kays: und Cath: May: General Lieutenanten, unter dem Gouvernement Seiner Excellenz des Herrn Generalen Fedl Marshallen Grafen Claudii von Mercy, 1723–1725*”, copia păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 368.

⁴ În „*Catastiful patriarhiei de la Péc*” se relatează că în anul 1660 călugării trimiși de patriarhul Ipecului în acest teritoriu stăpânit de turci, au vizitat și localitatea Jamu Mare, notând următoarele despre cei de acolo: „A venit la noi cnezul Ieremia și a data un groș pentru blagoslovenie și a scris un bou; a rămas de dat. Popa Vucihna a scris un bou, a rămas să-l dea. Petcu a adus un groș, a scris un bou, a rămas de dat. Nicolae Ognanovici a adus un groș, a scris un bou. Daba a adus un groș și a scris (un bou), a rămas să-l dea. Vuia a lui Nicolae a adus un groș și a scris un bou”. În anul 1666 călugării au revenit în comună notând: „Cnezul Ieremia s-a scris în foaia de obște. Petcu Vladicoveanul s-a scris în foaia de obște. Daba s-a scris cu o rugăciune. Nicolae s-a scris în foaia de obște, au rămas 400 așpri. Și iarăși au dat din sat 800 de așpri pentru blagoslovenie. După *I.D. Suciu – R. Constantinescu, Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, doc. 72, p. 137

Conscripția austriacă a localităților bănățene din anul 1717, care ne înfățișează situația existentă la sfârșitul stăpânirii otomane, prezintă *Scham* (Jamu Mare) cu 67 de case, iar, dintre așezările învecinate cu acesta, *German* (Gherman) cu 26 de case, *Klobodia* (Clopodia) cu 42, *Lazumnusch* (Lățunaș) cu 30, *Veliki Szeretiste* (Srediștea Mare, Veliko Središtje, azi în Serbia), cu 72 și *Morava* (Moravița), care va dispărea, cu 30 de case. După *Jenő Szentkláray, Száz év dél-magyarország újabb történetéből*, Temesvár, 1879, p. 21–26. Vezi și pct. 5.

⁵ Denumirea din document a localității, iar în paranteză denumirea de azi a acesteia. În continuare tot așa.

⁶ *Dr. Barotti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII. századi Történetéhez*, Temesvár, 1893–1896, I, p. 515.

⁷ *Ibidem*, p. 524

⁸ *Bujor Surdu, Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj al Academiei R.S.R., Filiala Cluj, XIII, 1970, p. 54

⁹ *Dr. Samu Borovszky, op. cit.*, p. 81

¹⁰ Titlul hărții: „*Temesvarer Bannat abgeteilt in seine District und process Anno 1761*”, copia hărții păstrată la Muzeul Banatului, secția de istorie, nr. inv. 369

¹¹ Conform altor izvoare satul Moravița s-ar fi refăcut mai târziu. După *Johann Jakob Ehrler, Banatul de la origini până acum – 1774*, traducere, prefață și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1982, p. 154, la 1774 ar fi existat doar stația de poștă *Moraviza*, terenul fiind înregistrat ca prediu al districtului Vârșeț.

¹² „*Alt gläubig und Wälschische Örter*”

Arătăm că în ce privește apartenența locuitorilor la religia ortodoxă nu există dubii, dar etnia acestora nu poate fi dovedită în baza documentului din 1761, întrucât pe acesta și satele sârbești figurează cu același simbol.

¹³ *Dr. Nicolae M. Popp, Populația Banatului în timpul lui Iosif II*, extras din lucrările Institutului de Geografie a Universității Regele Ferdinand, din Cluj și Timișoara, VII, București, 1942. Titlul hărții: „*Original Aufnahmskarte des Temesvarer Banats, ausgeführt in den Jahren 1769–1772 unter der Direktion des Obersten Elmpt des Generalquartiermeisterstabes*”.

¹⁴ *Johann Jakob Ehrler, op. cit.*, p. 134.

¹⁵ Titlul hărții: „*Tabula Bannatus Tenmesiensis a Geometris S.S.M.M.H.I. et R.A. confecta quam in minorem formam reduxit adjecit Franciscus Grisellini anno R.S. MDCCCLXXVI, Augustinus Cips sculpsit, Vindobona*”. Copia păstrată la Muzeul Banatului, secția de istorie, nr. inv. 372.

¹⁶ *Karl von Möller, Wie die schwäbischen Gemeinden entstanden sind*, I, Timișoara, 1923, p. 36, scrie că înainte de stabilirea germanilor la Moravița (1785) au fost așezate aici 125 de familii de români, mutate din comuna vecină Radovanz (Dejan).

¹⁷ *P. Radu – D. Onciulescu, Contribuții la istoria învățământului în Banat până la 1800*, București, 1977, p. 322

- ¹⁸ Titlul hărții: „*Kays: Kön: Provinz genannt Temeswarer Bannat welche Anno 1778 dem Königreich Ungarn einverleibt worden, bestehend in zwei Grenz-Regimentern und drey Gespanschaften oder Comitaten, gezeichnet durch Ludw: Kiebern v. Mildenberg, Hauptmann bey Wallach: Illyr: Regiment, Anno 1783*”. Copia păstrată la Muzeul Banatului, secția de istorie, nr. inv. 371
- ¹⁹ *Johann Matthias Korubinsky, Geographisch = historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, Pressburg, 1786, p. 86*
- ²⁰ *Karl von Möller, op. cit., p. 36*
- ²¹ *Dr. Samu Borovszky, op. cit. p. 81; Nicolae Ilieșiu, Localitatea județului Timiș, caiet II, p. 387, mss. păstrat la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 6882*
- ²² *Leo Hohmann, Kurze Geschichte der Banater Deutschen. Von 1717 bis 1848, Temesvar, 1925, p. 76*
- Privitor la germanii colonizați la Freudenthal, vezi *Dr. Anton Peter Petri, Hans Schmidt, Heimatbuch der deutschen Gemeinde Gross-Scham in Banat, Ebenau, 1987, p. 32-44, 50-82*
- ²³ Privitor la strămutarea românilor din Moravița la Gherman și Radovanț vezi *Karl von Möller, op. cit., p. 86*
- ²⁴ *JohannJakob Ehrler, op. cit., p. 60*
- ²⁵ *Viena, Hofkammerarchiv, fond Finanz-und Hofkammerarchiv, Banater Akten, rote, nr. 187 (Cf. București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, microfilme Austria, rola 129, cadrul 1203)*
- ²⁶ În traducere: „*Planul industrialelor împreună cu socotelile de a Jamu Mare*”. Hartă originală păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 633
- ²⁷ *Idr. Anton Peter Petri, Hans Schmidt, op. cit., p. 24*
- ²⁸ Titlul hărții: „*Temeschwarer Bannat Trigonometrisch und astronomisch berichtet von Herrn Jakob Barzellini, herausgegeben von Herrn F.A. Schraembl. Originalul păstrat la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 379*
- ²⁹ Titlul hărții: „*Le Bannat de Temeschwar d'après les nouvelles indications, pour servir de renseignement a la Carte des Limites des des trois Empires, Wien*” (1789, H. Benedicti), originalul păstrat la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 374.
- ³⁰ Titlul hărții: „*Karte von Temeschwarer Bannat nach den Trigonometrisch = und Astronomischen Berichtigungen des Herrn J. Barzelline entworfen von D.E. Sotzmann Geogr d. K. A. d. Wiss, zu Berlin, 1790*”, gravată de Carl Jäck la 1789, Berlin. Copia hărții păstrată la Muzeul Banatului din Timișoara, secția de istorie, nr. inv. 373
- ³¹ *Vályi András, Magyar Országának leírása, Budan, I, 1796, p. 36; II, 1799, p. 688*
- ³² *Magyar Atlasz, Viennae, 1802*
- ³³ Titlul hărții: „*Oberungarn III-tes Blatt – enthaltend die Torontaler, Temesvarer und Klaschower Gespanschaft nebst den Deutsch und Wallachisch – Illyrischen Graenz Regimentern, nach den zuverlässigsten Handzeichnungen und andern bewährten Hülfsmitteln neu entworfen und gezeichnet von K.J. Kipferling, Wien, 1803.*
- ³⁴ *Joannes de Lipszky, Mappa generalis regni Hungariae partiumque adnexarum militarium magni item Principatus Transilvaniae, 1806*
- ³⁵ *Catalogus venerabilis cleri diocesis Chanadiensis pro anno 1809, Szgedin, 1809, p. 36, 45*
- ³⁶ *Filiala Arhivelor Statului Timiș, fond Prefectura Județului Timiș-Torontal, dosar 1/1811*
- ³⁷ În anul 1839 Jamu Mare era locuit de 1.492 catolici, 2 reformați și 70 de ortodocși, cf. *Fényes Elek, Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betürendben körülményesen leiratik*, IV, p. 371; în 1881 din 2.800 de locuitori, 2.256 erau germani, cf. *A Magyar korona országában az 1881-ev elején végrehajtott népszámlálás...* II, Budapest, 1882; în 1910 din 2662 locuitori 2193 erau germani, cf. *A Magyar Szent Korona országainak 1910-évi népszámlálása*, Budapest, 1912; în 1930 din 2709 locuitori, 2010 erau germani, cf. *Recensământul general al României din anul 1930*, II, București, 1938

- ³⁸ Dr. Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 81
- ³⁹ Leo Hoffmann, *op. cit.*, p. 98
- ⁴⁰ Mirjana Maluckov, *Rumuni u Banatu*, Novi Sad, 1985, p. 44
- ⁴¹ Dr. Anton Peter Petri, *Hans Schmidt, op. cit.*, p. 45 și următ. Vezi, anexa II
- ⁴² Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940, p. 470; Mirjana Maluckov, *op. cit.*, p. 44 și hartă
- Privitor la istoricul comunei Petrovaselo, vezi Nicolae Penta, *Monografia comunei Român-Petre (Petrovoselor) 1808–1908*, Oravița 1911.
- ⁴³ Anton Peter Petri, *Hans Schmidt, op. cit.*, p. 45
- Grafia numelor conform textului publicat de acești autori
- ⁴⁴ Nicolae Ilieșiu, *op. cit.*, p. 389
- ⁴⁵ Dr. Anton Peter Petri, *Hans Schmidt, op. cit.*, p. 49
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 185
- ⁴⁷ Felix Milleker, *Die Geschichte der Gemeinde Nagy-Zsám 1370–1909*, Temesvár, 1909
- ⁴⁸ i. D. Suci, R. Constatinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, doc. 119, p. 217, 234. Manuscrise: Sremski Karlovci, Arhiv Vojvodina. Fond Eparhija Vršac, nr. 2/1751 (București, Arhivele Statului, microfilme Jugoslavija, rola 13, cadrele 560–600)
- ⁴⁹ Nicolae Cornean, *op. cit.*, p. 356
- ⁵⁰ Dr. Anton Peter Petri, *Hans Schmidt, op. cit.*, p. 50
- ⁵¹ *Schematismus Dioecesis Csanadiensis pro anno domini 1852*, Temesvarini, 1852, p. 45
- ⁵² Dr. Anton Peter Petri, *Hans Schmidt, op. cit.*, p. 307
- ⁵³ *Schematismus... pro anno domini 1852*, p. 45, 151
- ⁵⁴ Grafia numelor de persoane conform documentului cartografic.
- ⁵⁵ Totalul lipsește în document
- ⁵⁶ Loturile 25–44 figurează ca plantate cu șofran
- ⁵⁷ Grafia numelor conform textului publicat de dr. Antin Peter Petri, Hans Schmidt, *op. cit.*, p. 46–49

Daten über die Rumänen aus Gross-Scham (18 Jh. – Anfang des 19. Jh.)

Vorliegende Arbeit versucht, auf Grund dokumentarischer Daten, zu beweisen, dass der Ort Gross-Scham, der während ungefähr zwei Jahrhunderte als eine deutsche Gemeinde betrachtet wurde, im 18. Jh. von Rumänen bewohnt war. Es wird die Geschichte dieser Ortschaft von 1718, als im Banat die österreichische Verwaltung eingeführt wurde, bis Anfang des 19. Jh. dargestellt. Die Existenz des rumänischen Ortes Gross-Scham wird mit Hilfe Kameraler Konskriptionen, kartographischer Materialien und anderer verschiedenen Urkunden aus diese Zeit bewiesen.

Im Rahmen des Studiums, wird ein besonderes Gewicht auf die Auskünfte, die aus einer Karte hervorgehen, gelegt, Karte die im Jahre 1781 von Recknagel verfertigt wurde und den Namen „*Industrialien Plan samt Perechnung von Grosz Zsám*“ trägt. Die besondere Bauern, die Weingärten, Obstgärten und Gründe mit Safran basassen, enthält. Diese Tabelle beweist, dass die Gemeinde von Rumänen bewohnt war, also dass die Gemeinde Gross-Scham am Ende des 18. Jh. eine rumänische Ortschaft war. Zugleich geht es aus diesem Plan hervor, dass die Leute von hier sich nicht nur mit Feldarbeit und Viehzucht befassten, sondern auch mit Weinbau, Obstbau und Gemüsebau. Weiter wird gezeigt, dass in den Jahren 1786–1787, 4 km. weit von Gross-Scham, auf einen unfruchtbaren Terrain, die Gemeinde *Freudenthal* mit deutschen Kolonisten gegründet wurde. Wie die Historiker feststellten, hat man das Problem der unzufriedenen Freudenthaler so gelöst, dass im Jahre 1809 die Rumänen aus Gross-Scham, unter dem Vorwand, dass diese ihr Boden nicht bearbeiten – was vom Plan aus 1791 widersprochen wird – in das Banatische Grenzgebiet versetzt wurden und in ihre verlassene Häuser die Deutschen aus Freudenthal einwanderten.

Vorliegende Arbeit kann als ein Beitrag zu der Frage der Versetzung der Rumänen von Gross-Scham Anfang des 19. Jhs. angesehen werden.

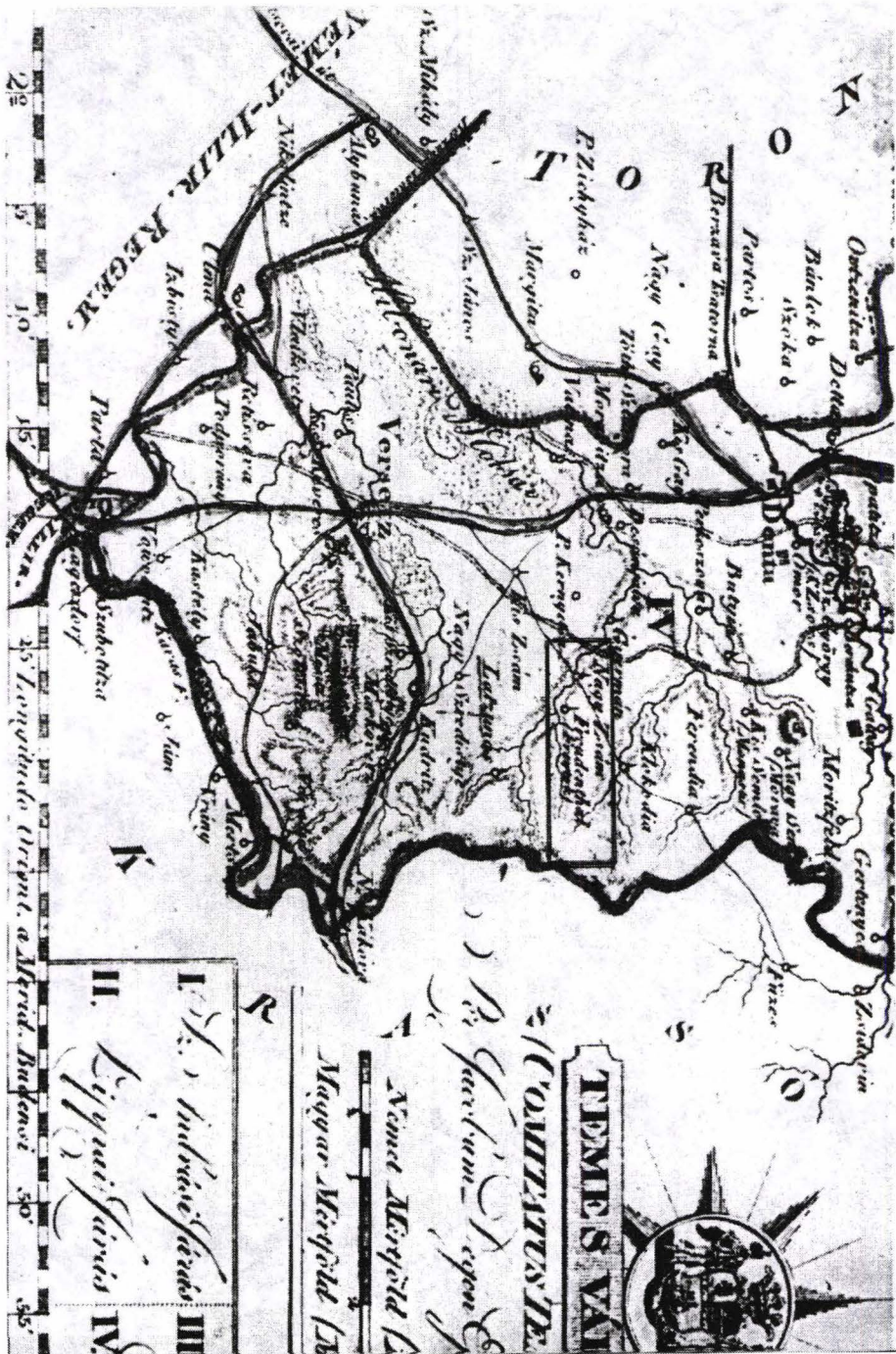

Fig. 1 Magyar Atlas – Viennae, 1802 (Atlasul Ungariei, Viena, 1802)

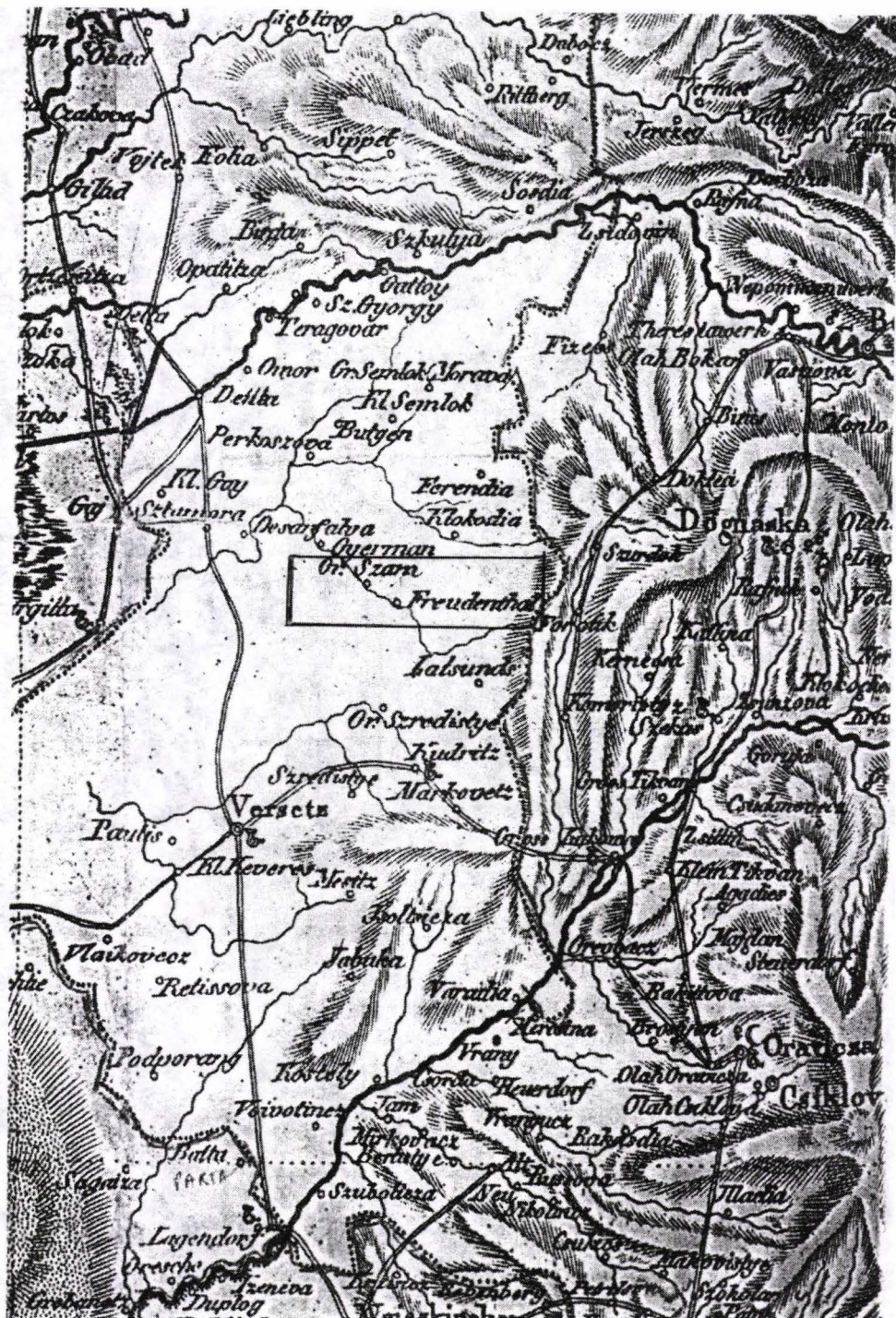

Fig. 2. Oberungen, III-tes Blatt..., von K.J. Kippferling, Wien, 1803
(Harta Ungarici de K.J. Kippferling, Viena, 1803)

FILE DIN ISTORIA BANATULUI

- pe marginea unor documente din 1741 -

Marius Moga

Autorul închină acest studiu I.P.S.
Nicolae al Banatului

În urmă cu aproape șaptezeci de ani, N. Iorga a publicat sub titlul: „Însemnări preoțești din Banat”¹ o seamă de notițe făcute de o față bisericească pe o cârtică de rugăciuni.² Toate au fost făcute în cursul a câtorva luni din anul 1741 și consemnează cu migală ajutoarele în bani, materiale și muncă pe care le dau unele sate și preoți din părțile sud-estice ale Banatului pentru refacerea caselor vlădicești din Caransebeș, distruse probabil în cursul luptelor ce au avut loc între austrieci și turci în 1738–1739. Aceleași însemnări înșiră cu multă rigurozitate nu numai cheltuielile făcute cu refacerea amintitei reședințe ci și cele prilejuite de unele călătorii la Timișoara și aiurea ca, de altfel, și cumpărături gospodărești, împrumuturi de bani, sfînțiri de biserici, judecați ș.a..

În scurta prezentare pe care N. Iorga o face acestor însemnări, ținând seama de conținutul lor general, consideră că ele au fost făcute de „un cleric, un ajutător al Vlădicăi care era sârb, și un judecător eclesiastic”.

După câte știm însemnările au rămas neutilizate până astăzi atât de aceia care s-au ocupat de trecutul eparhiei Caransebeșului cât și de cei care au abordat istoria românilor bănățeni în secolul al XVIII-lea, și, în mod deosebit, organizarea politico-militară a acestora.³ Neutilizarea acestor însemnări care prin importanța cuprinsului lor, depășesc istoricul eparhiei Caransebeșului, ofe-

¹ N. Iorga, *Însemnări preoțești din Banat*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, VI, București, 1927, pp. 2–10.

² Cartea de rugăciuni pe care au fost găcute însemnările a fost primită de marele nostru învățat la Belgrad de la un necunoscut cu prilejul unui Congres de Bizantinologie.

³ Însemnările nu au fost luate în seamă nici de monografiștii eparhiei Caransebeșului sau ai Mitropoliei Banatului: N. Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940; Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului*, Caransebeș, 1941; i. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977. Referitor la organizarea politico-militară, vezi Th. N. Trăpcea, *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului XVII și până în prima jumătate a sec. XIX*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967, pp. 235–243. Rândurile de față au fost concepute în bună parte în urmă cu mai bine de două decenii. Pentru problematica și bibliografia recentă vezi, Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București, 1996, în spec. p. 21, n. 8–9.

rindu-ne informații prețioase privind viața economică a vremii ca și organizarea cnezistă a românilor bănățeni, ne determină să le reproducem integral adnotându-le atât cât ne-a fost cu putință. La acestea, mai adăugăm de la bun început faptul că două legăminte preoțești din același an 1741, redactate de asemenea la Caransebeș, nepublicate până azi, fac referire la unele dintre persoanele pomenite în însemnările publicate în 1927 de N. Iorga, permițându-ne să-l cunoaștem pe autorul însemnărilor din cartea de rugăciuni.⁴ În cele ce urmează vom reda, în primul rând, însemnările de pe cartea de rugăciuni, respectând atât ordinea cât și transcrierea făcute de marele nostru istoric. În adnotările noastre, pe baza bibliografiei de care am dispus, ne referim în mod deosebit la vechimea bisericilor și parohiilor menționate. Ținând seama de faptul că cele mai vechi biserici au fost ridicate din lemn, vechimea acestora se pierde în negura anilor.

1741, iul. 29, u Karansebišu.

Preoți de pre Bistra carii au venitu la poruncă și pentru cheltuiala caselor, care cine ce au adus.⁵

Întâi:

Popu Nicolae din Tincova⁶

Popu Zaharia din Ciuta 1 f.⁷

Popu Mihai din Obreja 1 f.⁸

⁴ Cele două legăminte provin de asemenea din Iugoslavia.

⁵ Șirul de preoți ce urmează nu-și au parohiile numai pe Bistra, d.ex., Brebu, Zorlenț. Înșiruirea nu corespunde nici cercului administrativ Bistra din districtul Caransebeșului.

⁶ N. Cornean, *op. cit.*, p. 580–581. cunoștea numai biserica zidită în 1802. N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1973, p. 174, menționează biserica ridicată în 1741. Statistica bisericilor eparhiei Caransebeșului din 15 ianuarie 1757, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, I, 1980. pp. 210. 226, nr. 70, menționează satul cu 95 de case și cu biserică din lemn având hramul Sfinților Arhangheli ridicată în vreme episcopului Isaia (Antonovici), în 1741. Cât privește preotul Nicolae, acesta slujea și în 1745 (I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189) dar și în 1757, *Idem*, 210; 226, nr. 70 când este menționat cu numele întreg: Nicolae Popovici.

⁷ N. Cornean, *op. cit.*, p. 217, data zidirii bisericii în jurul lui 1800. F. Pesty, *A szörényi bñnság és szörényi Värm. tört.* Budapest, II, 1878, pp. 48 sqq. s.v. *Csuta*, consemnează date mai noi referitoare la numărul populației exclusiv românești, folosind recensăminte din 1858 și 1876. Sunt amintite tot acolo, parohia greco-ortodoxă și școala confesională. Preotul Zaharia mai slujea la 1745 și până cândva după 1751, cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 189, 192. La 1757, în statistica menționată deja, v. *Idem*, pp. 209, 226, nr. 67 se consemnează ridicarea bisericii din lemn cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, sub episcopul Moise (Stanoevici) în 1718 dar și un alt preot paroh numit Ioan Popovici. v. și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 49. I.D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 163 și n. 83: Biserica din zid ridicată la 1824.

⁸ F. Pesty, *op. cit.*, p. 383: „De altfel, de la mijlocul secolului există aici o biserică iar în anul 1643 ridicarea bisericii valahe se amintește ca un lucru încă nu demult întâmplat”. N. Cornean, *op. cit.*, p. 430–432 datează ridicarea actualei biserici (din cărămidă), la 1750 când s-ar fi mutat satul pe actualul loc, socotind data de 1780, de pe cruce, ca irelevantă. Admițând că biserica a fost ridicată înainte de 1780 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 111, nu o datează iar data

propusă de I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, I, Timișoara, 1935, pp. 295–297 și anume 1645, este neargumentată), ea nu putea fi ridicată la 1750 câtă vreme statistica bisericilor eparhiei Caransebeșului din 15 ianuarie 1757 menționa satul cu 193 de case și biserică din lemn cu hramul Sfinților Mari Apostoli ridicată la o dată neprecizată, cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 209, 226, nr. 66, biserică ce ar putea fi cea din veacul XVII care va fi fost înlocuită cu una nouă, cândva între 1757 și 1780 și din nou la 1821, fiind pictată abia la 1837 (!) de pictorul Trifon Achimescu din Caransebeș (v. I.B. Mureșianu, *Colecția de artă religioasă veche a arhiepiscopului Timișoarei și Caransebeșului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1973, p. 81. Acestui pictor îi poate fi adăugat și Nicolae Seiman din Bocșa Montană după cum reiese din corespondența lui Ioachim Miloia din 1936 când s-a pus problema repictării bisericii de către pictorul Ion Băleanu din Caransebeș. De altfel Miloia este cel ce datează pictura la 1837 și nu la 1834 cum propune I.B. Mureșianu (V. Arhiva Muzeului Banatului, adresele nr. 17 și 23 din 1936 din Doss. Mon. Ist.).

Cât privește distrugerile altor biserici din zonă la 1738–1739 sau la 1788–1790, cea de la Obreja pare a fi fost ferită dacă nu cumva pictura din 1837 indică altceva. Mihai, preotul din Obreja de la 1741 mai slujea încă la 1745 ; la 1751 murise probabil, fiind menționați preoții Stanciu și Ieremia dintre care, la 1757, mai slujea doar Ieremia Popovici, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 189, 192, 209, 226. I.D. Suci, *op. cit.*, p. 163, n. 83: biserică din zid ridicată la 1821.

⁹ Vezi, *infra*, nota 12. Pesty, *op. cit.*, s.v. care, menționează doar populația comunei și existența parohiei ortodoxe. N. Cornean, *op. cit.*, p. 347 sq., amintește biserica actuală ridicată între 1790–1800 și sfințită la 28 septembrie 1802 de către episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent. Statistica din 1757, la care facem ades referire, menționează la Iaz biserica din lemn înălțată în 1720 sub episcopul Moise (Stanoevici). Cât privește preotul Stanciu, acesta nu mai slujea în Iaz la 1745 când este menționat preotul Nestor. La 1757 biserica satului era slujită de preotul Isac Popovici. Hramul bisericii din lemn era cel al Tuturor Sfinților, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189, 209, 226, nr. 55; odată cu ridicarea noii biserici, (cf. și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 81 și n.2) hramul acesteia este stabilit la Sf. Gheorghe. Articolele lui I. Bălan cu titlul „Însemnăteu notelor vechi” apărute în revista caransebeșeană *Lucrul* din 1906, nr. 2 și 3, în care este redată o însemnare a preotului din Iaz din 1748, nu le-am avut la dispoziție și le cităm după N. Stoicescu, *op. cit.*, *loc. cit.*; I.D. Suci, *op. cit.*, p. 131, n. 93: cerere la 1796 pentru biserică din zid.

¹⁰ V. *infra*, s.v.; azi, de prin 1964, Măgura, com. Zăvoi; Statistica din 1757 nu menționează biserica. Preotul Avram (Popovici) mai slujea la 1745 dar și la 1757 împreună cu fiul său, Petru Popovici, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189, 210, 227, nr. 77. Petru Popovici mai slujea în 1775 când satul număra 60 de case (*Idem*, p. 341, nr. 145). Este posibil ca preotul Atanasie Popovici, răposat la 3 martie 1815 (cf. I.B. Mureșianu, *Cartea veche Bisericească din Banat*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara 1985, p. 167), să fie a treia generație de preoți din familia Popovici în acest sat, stins cu opt ani înainte de ridicarea, în 1823 a unei noi biserici cu hramul Sf. Apostoli (cf. Gh. Cotoșman, *Inscripții și însemnări*, în *Mitropolia Banatului*, 1964, nr. 9–10, p. 594; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 100 cu bibliografia; v. și N. Cornean, *op. cit.*, p. 234 sq. Fr. Pesty, *op. cit.*, p. 287 care pomeneste parohia și școala confesională gr. ort. I.D. Suci, *op. cit.*, p. 163 și n. 83 datează ridicarea bisericii noi la 1820.

Popu Nicolae din Merul 2 f.¹¹
Popu Mariian din Zervești.¹²
Popu Moise din Glănboca 2 f.¹³
Popu Zaharie din Zorlenți 2 f.
Popu Damaschin din Zorlenți 2 f.¹⁴

¹¹ Mărul este una dintre comunele care au avut de suferit în timpul represaliilor conduse de generalul Lentuluus și Lt. col. Nisemeuschel, după cum afirmă Stoica de Hațeg, vezi, Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat, 1737–1739*, în *St. MIM*, II, 1957, 289–344, în spec. p.319 și n. 15. Probabil, în temeiul celor scrise de cronicarul bănățean, N. Cornean, *op. cit.*, p. 405, spune că vechea biserică a fost distrusă de generalul Lentulus. Tot La Cornean este amintit clopotul vechii biserici, turnat la 1730 ca și ridicarea noii biserici la 1792 în inventarul căreia se află un antimis din 1733, un penticostar din 1743 și un chiriacodromion din 1699 ca și vestita icoană făcătoare de minuni. Faptul că în statistica din 1757, când satul avea 120 case, nu se pomenește nimic de biserică cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 209, 226, nr. 63, face plauzibilă arderea biserici de lemn a satului de către Lentulus, biserică care, probabil fusese sfințită la 1733 (anul antimisului). Data ridicării noii biserici menționată de I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 275–1812, o consider arbitrată. Vezi și Pesty, *op. cit.*, p. 2–7 cu vagi indicațiuni despre parohia comunei dar și (pentru bibliografie), N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 101.

¹² Pesty, *op. cit.*, p. 509 și N. Cornean, *op. cit.*, p. 632, amintesc biserica zidită în anul 1857. Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 190 și n. 3 care, referindu-se și la Cronica în mss. a parohiei, datează ridicarea bisericii Sf. Apostoli în 1808 și reclădirea ei la 1853 – fără a fi prea sigur. Cu certitudine, în 22 mai 1820 „Biserica a doua oară s-au împrăștiat” (acoperit cu șindrilă) de către Ion Tigrîș, cf. I.B. Mureșianu, *Cartea veche...*, 1985, p. 286, fapt ce face plauzibilă datarea în 1808 a construcției. Statistica din 1757, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 206, 223, nr. 23 (unde se traduce nefericit numele localității: Zorlești) notează cele 40 de case ale satului, lipsa bisericii din satul vecin, Ruieni care-i face pe sătenii din Ruieni să vină la Zervești și înălțarea bisericii de lemn din sat cu hramul Sf. Petru și Pavel, la 1721, sub episcopul Moise Stanoievici. Preotul Marian, slujea încă și la 1751 cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 192.

¹³ Statistica anului 1757, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, 209, 226, nr. 65, menționează în satul cu 95 de case, biserica de lemn cu hramul Adormirii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, înălțată în anul 1725 sub episcopul Moise Stanoievici. Preotul Moise slujea la 1745 (*idem*, p. 189) și la 1751 (*idem*, p. 192). La 1757 parohul era Constantin Duca. Biserica din lemn va fi înlocuită la începutul secolului XIX, după unii la 1824, de o alta, din cărămidă, cf. Pesty, *op. cit.*, 78–82; I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 198, (anul 1824), N. Cornean, *op. cit.*, p. 321, (începutul sec. XIX), N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 73–74 (menționând ambele date și unde, dintr-o eroare de tipar, paginațiile de la Lotreanu și Cornean sunt inversate).

¹⁴ Localitatea era importantă la jumătatea veacului XVIII cu cele 350 de case consemnate la 1757. Preoții Zaharie și Damaschin, fiecare cu parohia sa, sunt regăsiți și în documente ulterioare. Astfel Zah(aria) este menționat la 1745, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189 iar în 1751 sunt menționați la Zorleanțu Mare preoții Zaharia, Damaschin, Constantin și Ieremia pe care-i regăsim cu numele întregi și în statistica din 1757: Zaharia Popovici, Damaschin Popovici, Ieremia Popovici și Constantin Popovici, cf. *idem*, pp. 208, 226, nr. 44, când biserica era încă cea din lemn cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe ridicată sub episcopul Maxim (Nestorovici) în 1737. Vezi și I. Lotreanu. *Op. cit.*, pp. 454–455: biserica ortodoxă din 1790; N. Cornean, *op. cit.*, pp. 641–642: biserica ort. rom. ridicată între 1793 și 1795 și sfințită de episcopul Iosif Ioanovici la 1795; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 191: biserica arsă la 1791 și refăcută la 1793–1795 pentru a fi refăcută din nou, recent, la 1970–1971. Constantin și Ieremia Popovici par a fi urmași și rudele lui Zaharia și Constantin. Oricum, la 1770, o singhelie dată preotului Paul Crăciun îl atestă pe acesta la Zorleanțu Mare, cf. I.B. Mureșianu, *Colecția...* 1973, p. 67 nr. 432; I.D. Suci, *op. cit.*, p. 132 și n. 94–96, menționa datarea „după tradiție” a bisericii de lemn în veacul al XVII-lea.

Popu Vasilie din Brebu 4 f.¹⁵

Popu Stancul din Iazu 1 f.¹⁶

Popu Gheorghe din Borlova 2 f.¹⁷

1741, Ap. 5, u Karansebeș

Mehadiiski popovi au statu la ajutoriul caselor a domnului Mitropolitu.¹⁸

De la popi de la Ogradenie galbeni 3.¹⁹

¹⁵ N. Cornean, *op. cit.*, p. 166–167, menționează biserica cu hramul Înălțarea Domnului zidită în anul 1791 și sfințită de episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent. În ce privește parohia, tot Cornean cunoștea existența în vechime a doi preoți parohi și a unui capelan. Numărul preoților ar fi fost redus la unul prin 1870. Atât însemnările de față cât și un document din 1745 menționează la Brebu, un singur preot – Vasilie (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189) dar în descripția din 1751, sunt menționați doi preoți, Vasilie și Daniil (*idem*, p. 192 nr. 106), mărturie ce, sprijină tradiția locală cunoscută de Cornean. Statistica din 1757 nu menționează vreun nume de preot dar numărul mare de case al localității (190), este un argument pentru existența a două parohii în sat. La 1757 se menționează și biserica din lemn cu hramul Sf. Chiriac Sihastrul, înălțată la 1728, (vezi, I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 207, 224, nr. 36) în vremea episcopului Moise Stanoevici (sic!). Se știe, (v. de ex., I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 117 și recent, Liviu Groza, *Restituiri istorice*, 2, Lugoj, 1994, pp. 10–14), că Moise Stanoevici decedase în 1725 și că episcopul Caransebeșului în anii 1726–1728 a fost Nicolae Dimitrievici, urmat apoi, după septembrie 1728, de către Maxim Nestorovici. Avem de a face fie cu o greșeală în documentul din 1757, fie cu o legătură contemporană greșită a anului sau a numelui. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 26 și n. 27, amintește arderea bisericii în războiul austro-turc din 1788–1789, refacerea ei din 1791 și reparația din 1913.

¹⁶ Repetare. Vezi, *supra*, n. 9.

¹⁷ La I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, se constată repetate confuzii între Borlova, Borlovani și Borloveni. Menționăm că referirile la Borlovenii Vechi sau Noi din Almăj se află în volumul menționat, doar la pp. 214, 231 și 343. Restul mențiunilor, fie din texte fie din indiciile de la finele volumului II, figurând ca Borlova, Borlovani sau Borloveni se referă toate la Borlova. În 1751, este menționat preotul Dimitrie (*idem*, p. 192) pe numele său întreg Dimitrie Popovici cum apare în statistica din 1757 (*idem*, 207, 224 nr. 28) când satul, cu 115 case, avea biserică din lemn înălțată la 1718 sub episcopul Moise Stanoevici.

¹⁸ Însemnarea indică faptul că la Mehadia nu există protopop la 1741. Vezi, *infra*.

¹⁹ Pesty, *op. cit.*, p. 384 menționează parohia (cu filia Dubova) și biserica ca fiind din 1816. N. Cornean, *op. cit.*, p. 436 și n. 1, contestă data din Pesty afirmând zidirea (sic!) bisericii la 1789 și pictarea ei de către Ion Popovici. Această datare a picturii executate de pictorul orașean o aflăm și la I.B. Mureșianu, *Colecția...*, 1973, p. 77. i. Lotreanu, *op. cit.*, 298, datează ridicarea bisericii la 1818 (anul 1868 este o greșeală de tipar). Și alții susțin ridicarea bisericii din zid la 1818, cf. I.D. Suci, *op. cit.*, p. 163, n. 82. Că la Ogradena funcționau doi preoți la 1741, o demonstrează indirect menționarea a doi preoți – Gheorghe și Nan Popovici în statistica din 1775 în pofida numărului mic de case al localității (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 342. În 1940, N. Iorga, publica în *Observații și probleme bănățene*, la p. 86, următoarea însemnare de pe un Apostol tipărit la 1683: „Adam Ianășu, Ilona, Lupu, Gheorghe, Pătru, Toma, Armanea, Marincu; fiecă la ce trebi să pomenastă (sic) aceste nume, carele o cumpărato cu Adamu Cătana, lt. ot. Spanăș, am dăruit, la Orșova, biserica Ogrădeni, Inie 11 (?) 1732.” Din statistica eparhiei Caransebeșului, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 212, 229, nr. 6), aflăm de existența, în acel an, a unei biserici din lemn ridicată în 1731, cu hramul Sf. Nicolae, sub episcopul maxim (Nestorovici). Înzestrarea, un an mai târziu, a bisericii cu unele cărți, este firească. La M. Stoicescu, *op. cit.*, localitatea este omisă!

²⁰ Pesty, *op. cit.*, p. 36: „Cei de religie gr-ort, sunt mai bine organizați. Biserica lor este foarte bine împodobită și destul de mare. În ea slujesc 5 preoți. Parohia s-a întemeiat în anul 1750, iar biserica s-a zidit pe cheltuiala satului în anul 1799.” Că parohia din Bozovici era mai veche o demonstrează nu numai însemnările publicate de Iorga ci și statistica eparhiei Caransebeșului din 1757 în care „Selo Bozovic” avea 126 de case și o biserică din lemn înălțată la 1732 sub episcopul Maxim (Nestorovici) slujită de preotul Alexandru Popovici, v. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 214, 231, nr. 37. Preotul Nicolae mai slujea la Bozovici împreună cu preotul Alexandru în 1751 (I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 193). Alexandru Popivici, este umrat la 1775 de preoții Toma și Nicolae Popovici, dată la care satul număra deja 218 case. (cf. *idem*, p. 343). Cât privește construcția noii biserici, N. Cornean, *op. cit.*, p. 161–163, o plasează între anii 1798–1803, fiind sfințită la 1805 de episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent, datare menționată și de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 25 ca și de Liviu Smeu, *Contribuții la istoria Almăjului*, București, Ed. Litera, 1977, p. 188 care consemnează incendierea vechii biserici de turci în anii 1789–1790. i. Lotreanu, *op. cit.*, p. 83, menționează datarea din Pesty – 1799, câtă vreme I.D. Suci, *op. cit.*, p. 131, amintește cererea satului pentru aprobarea ridicării unei noi biserici din anul 1796. Hramul noii biserici, al Înălțării Domnului, era același cu al bisericii de lemn din anul 1732.

²¹ La 1751, Stanislav mai slujea în Rudăria, v. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 193, ca de altfel și în 1757 când satul avea 100 de case și o biserică din lemn nouă cu hramul Înălțării ridicată la 1750 sub episcopul Ioan Georgevici, paroh fiind Stanislav Popovici (*Ibidem*, p. 230, nr. 31). Pe o foaie volantă s-a găsit o însemnare făcută de preotul Rudăriei, Ioan Sârbu, bunicul istoricului Dr. Ioan Sârbu, însemnare ce a fost comunicată de învățătorul Vasile Nemiș în răspunsul la Chestionarul Muzeului Bănățean al lui Ioachim Miloia pe care-l semna la 30 iunie 1928, la numai doi ani după venirea sa în sat. Nemiș a mai citat documentul în a sa *Monografie a bisericilor și școalelor din Valea Almăjului*, scrisă în 1933, când a primit premiul ASTREI care a rămas în manuscris și a ajuns la Muzeul Banatului datorită lui Florin Medeț căruia V. Nemiș i-a înmănat-o, Inv. Mz. Banatului IV 8565). V. Nemiș, *Despre satul lui Eftimie Murgu*, București, Ed. Litera, 1980, din motive ce țin de cenzura epocii chiar dacă publica monografia cu proprii săi bani, nu mai menționează documentul, așa, cum din teamă, nu amintește niciun cuvânt despre soarta nenorocită a bibliotecii și arhivei ce le deținea sora istoricului Ion Sârbu după moartea neașteptată a acestuia, distruse în decembrie 1952 de milițienii din sat conduși de sergentul Gh. Ababei laolaltă cu președintele Sfatului Popular Beer Ștefan ș.a. (a se vedea ciorna incompletă a raportului ce-l întocmeam după o deplasare la fața locului în 2 nov. 1953, aflată în Arhivele Muzeului Banatului, Dosar 301–403, Inv. 4/1953). Însemnarea însă a fost recent publicată de Valeriu Leu, *Banatul între arhaic și modern*, Reșița, 1993, Ed. Muzeului Județean, p. 58 și n. 173, care omite să menționeze cu acest prilej numele lui V. Nemiș cum s-ar fi convenit, cu atât mai mult cu cât a avut o relație personală cu acesta (cf. V. Leu, *op. cit.*, p. 54 n. 166). Biserica din zid a fost ridicată între 1802 și 1821 fiind sfințită la 12 iulie 1822 de ziua Sfinților Proclu și Ilarie de protopopul de Mehadia, Nicolae Stoica de Hațeg. V. și N. Cornean, *op. cit.*, p. 504: zidirea între 1802–1820 F. Pesty, *op. cit.*, p. 77: zidirea bisericii la 1817. I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 346: zidirea bisericii la 1802. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 128–129, zidirea bisericii între 1802–1820.

Popu Dimitrie din Toplețu 4 f.²²
Popu Gheorghe din Iablăniță 4 f.²³
Popu Iancu din Iablăniță 4 f.

²² În răspunsul său la Chestionarul Muzeului Bănățean al lui Ioachim Miloia, preotul Alexandru Dorobanțu, la 24 iunie 1928 (inv. 542), a întocmit o listă relativ completă a preoților care au păstorit la Topleț. Primul preot este Dimitrie Sirlea în anul 1730. Acesta este preotul Dimitrie din însemnările de față. În vremea sa s-a înălțat la Topleț o biserică din lemn cu hramul Sfântului Întâi Arhidiacon Ștefan, în anul 1740, sub episcopul Isaiia (Antonovici) (eroarea de dată datorându-se celui care a întocmit statistica din 1757, știindu-se că Isaiia e înscăunat la 1741 (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 213, 229, nr. 12). Aceasta este biserica amintită la 1749 (cf. N. Iorga, *Observații și probleme...*, 1940, p. 94, după care, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 176), când pe un Antologhion tipărit la 1745 s-a scris: „Acest Minei iaste a sfintei biserici a Toplețului, cumpărat cu 23 f. bani Toplicenilor, și ai Bărzenilor, a Pecenișchii, a Coramnicului și ai preoților, 1749” Uniunea bisericească între Topleț, Pecenișca, Bârz și Coramnic este evidentă și folositoare dacă șinem seama că în statistica citată mai sus, din anul 1757, nu sunt amintiți preoții Toplețului dar sunt numiți cei ai Pecenișchii: Gh. Dragulov... și Gheorghe Popovici. Preotul Gheorghe Dragolovici este al doilea, menționat la 1750 în lista întocmită de Alexandru Dorobanțu care nu-l menționează și pe Gh. Popovici. La 1762 e menționat preotul George Sirlea, iar la 1763 Toma Popovici. La 1765 – Anghel Sporea, iar la 1772, Ilie Sirlea și Toma Popovici. Toma Popovici împreună cu Ilie Popovici sunt amintiți la 1775 (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 342). Lor le urmează Vasile Popovici – 1796, Nicolae Mateevici – 1808, Solomon Mateevici – 1839, Ștefan Mateevici – 1864, George Bogoevici – 1875 ș.a. Mai amintim că la 1751 (I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 193), sunt amintiți preoții Gheorghe și Gheorghe Popovici. Primul Gheorghe este, fără îndoială, Gheorghe Dragolovici. Cât privește biserica nouă, ridicată la 1814, (cf. N. Cornean, *op. cit.*, p. 584–587 și N. Stoicescu, *op. cit.*, *loc. cit.*) ea n-a fost zidită la 1910, (la i. Lotreanu, *op. cit.*, p. 424), ci reparată și repictată de N. Hașca.

²³ Pesty, *op. cit.*, 93–97, plasează ridicarea bisericii din zid la 1828 câtă vreme N. Cornean indică anii 1821–1825, (N. Cornean, *op. cit.*, p. 342–343 și n. 2) iar N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 80, indică anul 1825 invocând însemnările publicate de N. Iorga, *Observații și probleme...* 1940, p. 77: sfințirea bisericii noi la 18 octombrie 1825 ca și „dogătarea” ei în acel an la 16 februarie, cheltuindu-se 6.000 f; I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 213, 230, nr. 27, publică în statistica eparhiei Caransebeș din 1757 următoarele despre Teregova: există o biserică din lemn cu hramul Nașterii Sf. Ioan Botezătorul ridicată la 1740 în vremea episcopului Isaiia (Antonovici) sic! vezi *supra* Topleț și n. 22), satul având 130 de case iar preotul nu este numit. Numele său, Gheorghe, îl cunoaștem însă din conscripția de la 1751 (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 193). Acesta va fi fost același cu Gheorghe din 1741, iar menționarea și a preotului Iancu, arată că Pesty, *op. cit. loc. cit.* indică bine existența a două parohii. Nu credem că anul 1780 pomenit de I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 211 ca dată pentru ridicarea bisericii este corect. Oricum, biserica a ars în războiul cu turcii la 1788 (cf. Pesty, *op. cit. loc. cit.*, N. Iorga, *op. cit.*, p. 77, însemnarea din 6 nov. 1788, la reîntoarcerea în sat de pe Crișul Alb, scrisă de preotul Zaharia Tătucu, al cărui tată, Ignatii, slujise ca preot în același sat vreme de 38 de ani, cf. N. Iorga, *Ibidem*, dar și conscripția din 1775 (v. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 343), când în satul cu 194 de case slujeau preoții Ignat Tătucu, Nicolae Trailovici și St. Popescu-Berenci. Biserica de lemn, arsă în 1788 laolaltă cu tot satul, a fost înlocuită temporar cu una din nulele lipite cu lut (v. RISBC, 1946, p. 46, și N. Stoicescu, *op. cit.*, *loc. cit.*). Cuanțul contribuției celor doi preoți este un indiciu al puterii economice a satului care avea două parohii.

Popu Ioanu din Teregovă 2 f.²⁴

iară de la Popa Nicola din Bozovici, venčanița, 6 f.²⁵

Și au mai rămas 5 f.

1741, oc. 8.

Amu tocmită cu chinezulu de la Tincova,²⁶ anume Miclău Stănuț și cu Miclău Țula și cu Mărtinu Floca, să sfințimu besearica dinu satu, însă amu tocmit flor. 44 și scânduri 40, și să avemu a veni peste trei săptămâni, și amu priimitu acum întâi flor. 10, și am lăsat aicea în sat până a veni noi trebnicul și sfântulu antimis.

Iun. 26, 1741

Ot kako e sam preselil ko Sebišu što sam ot koga što primul prvee.

Primio sam ot popa Stančul²⁷ iz Iaza obično 3 f.

Ot popa Petre iz Sacul²⁸ obično 4 f.

²⁴ Vechea biserică din lemn a Teregovei cu hramul Sf. Mare Mucenie Dimitrie, este menționată – fără a i se nota anul înălțării – în statistica din 1757 (cf. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 205, 222, nr. 8) an în care satul avea 160 de case iar preot paroh era Ioan Popovici, la fel ca și în 1751 (*Ibidem*, p. 192), identic cu Ioan din 1741. Nu este exclus ca acel Petru Bumbăcilă ce semna la 13 august 1756 pe un Triod cumpărat din banii satului Teregovă (cf. I.B. Mureșianu, *Cartea veche...*, 1985, p. 263) să fie un al doilea preot, contemporan cu Ioan într-un sat care, prin mărime, admitea două parohii, așa cum pare a o atesta și statistica din 1775 când pentru cele 286 de case sunt amintiți patru preoți: Mihai Pop. Nicolae Pop. Ion Popa și Marcu Bumbăcilă (cf. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 343). Cei doi Bumbăcilă vor fi fost rude cu Obercnezul Ianăș și Obercnezul Iovan (cf. Costin Feneșan, *op. cit.*, pp. 59 și n. 55, 95 și n. 9, 100–101; v. și N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981, pp. 179–181). F. Pesty, *op. cit.*, p. 545–551, datează ridicarea bisericii din zid în 1786, și la fel, N. Cornean, *op. cit.*, pp. 576–577, preot fiind Mihai Grozăvescu. Un paroh Grozăvescu, semna la 1818 pe un liturghier de Râmnic (cf. I.B. Mureșianu, *op. cit. loc. cit.*). Biserica, arsă de turci la 1788, era refăcută la 1798 când a fost sfințită de episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent (cf. N. Cornean, *op. cit., loc. cit.* unde o greșală de tipar modifică cu nouă ani anul sfințirii: bisericii refăcute după incendiu, RISBC, 1946, p. 46; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 145). Este greu de acceptat că cele relatate de Pesty, *op. cit., loc. cit.*, privind dobândirea unui preot la Teregovă abia în 1786 care n-avea unde locui în lipsa casei parohiale și care, implicit, stătea la Verendin în garnizoană, corespund total realității, fiind infirmate de alte izvoare. Ar putea fi vorba de un post de preot nou creat.

²⁵ V. *supra*, n. 20.

²⁶ V. *supra*, n. 6. Cf. și C. Feneșan, *op. cit.*, p. 45, n. 169. Mai adăugăm menționarea preotului Nicolae și în conscripția din 1751, cf. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 192.

²⁷ V. *supra*, notele 9 și 16.

²⁸ N. Cornean, *op. cit.*, p. 517–518, menționează biserica zidită la 1839 sub preotul Nicolae Blajovan, V. și Pesty, *Krasso vármegye története*, II/2, Budapesta, 1883, pp. 188–196; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 131, menționează existența unei biserici înainte de 1809 care a fost reclădită la 1839. Publicarea statisticii eparhiale din 15 ianuarie 1757 (cf. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 209, 226, nr. 56), ne-a permis să aflăm că biserica din lemn a satului a fost ridicată în anul 1729, sub episcopul Maxim (Nestorovici), având hramul Sf. Nicolae, în 1757 parohul satului era Iosif Popovici, evident, aceeași persoană cu preotul Iosif din statistica pe 1751 (cf. *Idem*, p. 193). Datarea ridicării bisericii în 1879 (i. Lotreanu, *op. cit.*, p. 353–354), este greșită.

În 1788/90, cu prilejul războiului cu turcii biserica fusese parțial arsă după cum aflăm din lista parohiilor de la 1792 aflată în arhivele din Lugoj și copiată de Ion Boroș (Arhiva Muz. Banatului, Dos. Mon. Ist. – 1930).

Ot popa Nicolae iz Merul obično 7 f.²⁹
 Reštancie ot popa Zaharia ot Cute, 4 f.³⁰
 Reštancie ot popa Mihaila iz Obreja obično 5 f.³¹
 Primit ot kneza sebiškoga 16 f.³²
 i ot Tenovaci³³ dao sam duhovnik Ioanu 2 f.
 Ot Popa Nicolae iz Ozovika,³⁴ 48...
 Ot popa Ioana ot Prisake venčanica 6.³⁵
 Ot Kaldaraša venčnice ducat 1 f.³⁶
 Ot ednoga Grko venčanice 1 f.³⁷
 Obrākneza Mehadiie (șters).
 De la Ioja cātana venčanița 1 f.

²⁹ Vezi, *supra*, n. 11. La 1745, popa Nicolae mai slujea încă (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189) câtă vreme la 1751, biserica era slujită de preotul Mihail (*Idem*, p. 192), care nu e menționat la 1757 dar e amintit în conscripția din 1775 (*Idem*, p. 341), laolaltă cu Nicolae Popovici, înșiruit după el care ar putea fi fiul lui Mihail și nepotul (?) lui Nicolae cel menționat la 1741 și 1745.

³⁰ Vezi, *supra*, nota 7.

³¹ Vezi, *supra*, nota 8.

³² Probabil cneazul orășănesc al Caransebeșului, Ilia, cf. C. Feneșan, *op. cit.*, p. 25, n. 33, atestat la 1742. V. mai jos. Cât privește destituirea sa de către caransebeșeni datorată abuzurilor, petrecută în 1742, vezi C. Feneșan, *op. cit.*, p. 49 și n. 204; v. *infra*, n. 123.

³³ Să fie vorba de locuitorii din Târnava (?) = Ternovicki = Tenovački (?).

³⁴ Probabil, o transcriere greșită. Evident, este localitatea Bozovici. Preotul Nicolae mai este menționat în două rânduri în însemnările de față, vezi *supra*, notele 20 și 25.

³⁵ Despre biserica din Prisaca avem date lacunare. N. Cornean, *op. cit.*, pp. 484–485, amintește numai biserica zidită la 1863; i. Lotreanu, *op. cit.*, p. 333–334, menționează biserica din 1863 ridicată „în locul celei vechi, de lemn care a datat din 1789”. A se vedea și Pesty, *Krasso*, II, 2, pp. 114–118 și *idem*, *Szöreny*, II, p. 475. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 122 și n. 22, menționează biserica din lemn din sec. XVIII care a ars la 1791 și a fost reclădită la 1863 punându-i-se turnul la 1902 și fiind reparată la 1906. Totodată amintește documentele din 1799 privind mutarea satului. Din statistica eparhiei Caransebeșului din 1757 (I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 207, 224, nr. 40), știm că satul cu 86 de case avea o biserică din lemn cu hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel înălțată sub episcopul Moise (Stanoevici) la 1725, Popa Ioan slujea biserica și la 1745 (*Idem*, p. 189) și la 1751 (*Idem*, p. 192) iar la 1757 îi aflăm numele întreg: Ioan Oprovici, adică Oprea.

³⁶ Să fie vorba de un grup de țigani căldărari? Un Dumitru Kalderasch e amintit la Lugoj în 15 nov. 1748 (cf. Adattar, II/2, 1907, p. 17).

³⁷ „Gr(ě)ko” (?). La cununia unui grec. Ca și mai sus, când sub Tenovacki (v. *supra*, n. 33), ar putea fi vorba de locuitorii satului Târnova unde duhovnicul Ioan din Caransebeș va fi slujit în lipsa unui preot sau, mai jos, când se amintește cununia cătanei Ioja sau când sunt amintiți căldărașii, în însemnări sunt notate și sume ce nu provin din parohii.

Iz Kornereva za rad antimisa primih 40.³⁸

Ot Mehadie radi crkvu... 16 f.³⁹

Ot obrikneza mehadiiskago mlostenie dukata 2.

Suma 277 (șters)

Ion Bogoșanu.

De la Valia Boului et cununie 2 f.⁴⁰

De la Preobrajenie.

³⁸ La 1740 se ridicase în sat o nouă biserică din lemn (v. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 213, 230, nr. 19) sub episcopul Isaia Antonovici avându-l paroh pe Stanciul Ioanov. Primirea antimisului de către biserică la 1741 e firească la un edificiu nou. Biserica a ars în războiul cu turcii la 1788, fiind înlocuită cu una de nulele și apoi cu cea din zid ridicată între 1797–1805 (cf. RISBC, 1946. p. 46; N. Cornean, *op. cit.*, pp. 224–226; N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 52–53; la N. Lotreanu, *op. cit.*, p. 146: anul 1836 e dubios). Biserica arsă la 1788 a fost făcută cândva, după 1775, an la care satul nu avea biserică (cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 341). Tot astfel, biserica din 1740–1741, nu mai funcționa, dintr-un motiv sau altul – dar nu obișnuit, la numai trei decenii de la ridicare.

³⁹ Știrea este prețioasă indicând îndatoririle protopopului de Caransebeș față de Mehadia și, în acest caz, față de noua biserică. Totodată se lămurește șirul bisericilor ce-au funcționat în Mehadia, așa cum îl avem datorită lui Nicolae Stoica de Hațeg. Înainte de toate se cuvine să menționăm că anii 1730 și 1731 referitori la zidirea bisericii din Mehadia, sunt fie o greșală de lectură fie una de tipar, trebuind citiți ca 1780 și 1781 (V. N. Iorga, *Observații și probleme...*, 1940, p. 80). Șriul bisericilor ar fi: o biserică din lemn ridicată la 1681, în vremea turcilor ce era amplasată înaintea caselor unui anume Gurgi Bo... și care a fost distrusă în războiul austro-turc din 1716; o a doua biserică ce-a fost de asemenea din lemn și care a funcționat după războiul din 1716 și până la războiul din 1737/39, fiind incendiată în 1737. Îi urmează o biserică mică, (din lemn sau din nulele?) făcută „în grădină, întră casa acuma a părintelui Nicolae Dimitroviču și a dom. capetan Gheorghe Mețcheriu, în care biserică de la ann. 1739 până 1750 au slujit. Preoți au fost Gheorghe Iliescu (v. *infra*) și popa Lăpădat, apoi și popa Evstatie și Popa Athanasie Stoica, și făcându-se a 4-a beserică (cf. și N. Stoica, *Cronica Banatului*, Timișoara, 1981, p. 190), a 3-a s-au stricat, și s-au făcut școală și încă un plașu. A 4-a biserică la an 1750, de nulele, mărișoară era, frumos zugrăvită cu candilile ceaste de argint împodobită, într-acest locu unde stă căstă de acuma; harăngu mare Costa Bălda l-au dat.” (cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 106). Oprindu-ne aici să amintim că la 1757, (I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 229 nr. 1), se menționa Mehadia ca oraș cu 220 case cu biserică ortodoxă sobornicească din lemn, cu hramul Sf. Nicolae din Mira Lichiei, înălțată sub episcopul Isaia (Antonovici) la 1748 și înouită cu totul de episcopul Ioan Gheorghevici la 1752. Parohi erau Eustatie Gheorghevici, vicar și Atanasie Popovici (adică Stoica !)... Înnoirea însemna probabil zugrăvirea tâmplii ce continuă la 24 februarie 1751 când s-a născut N. Stoica de Hațeg (*op. cit.*, p. 190).

⁴⁰ Azi, Păltinișu. Satul a fost mutat la 1798–1799, (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 117, n. 5). Unii amintesc o biserică la 1811 (N. Cornean, *op. cit.*, p. 598, vezi și Pesty, *Krasso*, II, 2, pp. 192–194) câtă vreme N. Stoicescu, *op. cit.*, *loc. cit.* menționează o biserică de sec. XVIII arsă de turci la 1791 care a fost reclădită la 1811 sau 1825 (?). Anul 1825 este amintit în legătură cu sfințirea bisericii. La 1745 la Valea Boului este menționat preotul Secula iar la 1751, preotul Vasile, (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 189, 192). În 1757, la sat, nu se menționează nici existența bisericii nici a preotului (*Ibidem*, pp. 207, 224, n. 30). S-ar putea ca taxa de 2 florini menționată fără numele vreunui preot să fi fost încasată direct de protopopul Caransebeșului care va fi celebrat căsătoriile.

De la Uspenie.

De la popa Gheorghie din Mehadiia ot cununie 4 f.⁴¹

De la niște țigani din Mehadiia ot cununie 2 f.

De la popa Crsta au globit pre popa din Tufări⁴² un galbenu și 2 oche de cără. Popa Stanislav⁴³ au ascunsu de anușărtii 8 cununii, și le-am luat acum, și mie mi-a cinstit de bună voe a lui un galbenu.

Popa Crsta⁴⁴ au bătut pre 2 popi și-i viindu la mine la judecată și eu l-am certat, și apoi el de bună voe a lui mi-au dată un galbenu.

De la orășeni 40 f.

De la Tincova 10 f.

Sum(a) 325.

1741, sep. 13

Să știe că astăzi s-au sfințit besearea orașului Mehadii⁴⁵ dinu porunca Preasfinții Sale domnului Mitropolitul Isaiia Antonovici.⁴⁶ Și iarăș din porunca Preasfinții Sale am ajezatu cutia beseareice și amu orânduitu să fie fiiu bisericescu dumnealui jupânul Lupul,⁴⁷ să poarte grije de toate lucrurile sfintei beseareice.

Așijderea am orânduit și cărstnic pe dumnealui Barbulu Cojocariulu, să fie slujitor dreptu sfintei beseareice, și a sluji la toate lucrurile ceale ce i se vor da înainte de la fiul besereceascu și de la preotului orașului.

Pentru casa care am cumpăratu de la Lăzoane am datu 25 f. 1741, Iulii în 16, în Caransebiș.

Tefteru pentru cheltuiala caselor.⁴⁸

Întăi am tocmitu mașteri de lemnu să tae totu lemnul cătu va trebui și să le și facă casele cu 10 galbeni și li-am dat:

întăi arvună 40 f.

și altă dată 10 f.

altă dată 5 f.

⁴¹ Acesta este preotul Gheorghe Ilinescu, cf. însemnările lui N. Stoica de Hațeg, publicate de N. Iorga, *Observații...*, 1940, p. 107, V. *supra*, n. 39, și *infra*, nn. 95, 102.

⁴² Se menționează biserica zidită la 1815 făcându-se legătura cu Regep-Aga de la Ada Kaleh (cf. N. Cornean, *op. cit.*, p. 586–587; I. Lotreanu, *op. cit.*, p. 426; la 1751 este amintit preotul Barbul, iar la 1775, preotul Nicolae Mihailovici, (cf. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 193, 342). La 1757, satul nu avea biserică, preot fiind Radu Popovici, (*idem*, pp. 212, 228, nr. 11).

⁴³ Probabil, preotul din Rudăria, v. *supra*, n. 21.

⁴⁴ Nu l-am identificat în alte izvoare. Nu știm unde a slujit.

⁴⁵ Data sfințirii nu contrazice data ridicării ei, la 1739, v. *supra*, n. 39.

⁴⁶ O inadvertență. Isaiia Antonovici era episcop.

⁴⁷ Deși am fi tentați să-l identificăm pe acest jupân Lupul cu Lupu Drăghici amintit în ultima însemnare datată 1741, Av. 23, ni se pare mai probabil să fie vorba de acel neguțător Lupu Slăcnariu, amintit alături de alții ca cei ce-au ridicat biserica din 1739, v. N. Iorga, *Observații...*, 1940. p. 107.

⁴⁸ Casele despre care este vorba sunt cele vlădicești, distruse în anul 1738 sau la începutul lui 1739. Asupra acestor însemnări, vezi, *infra*.

Pe scânduri de tei am dat 4 f. i pol.

Pe cositu de fân și pe strânsu făcut boghie am datu 15 f.

Zidariului pentru amândoa pivițele am datu 14 f.

Cându au venitu domnul Vlădica de la Dobra la Lugoj⁴⁹ pentru dresul hintovului am dată galbeni 1.

Cându am mersu eu la Logoj de am așteptat pe domnul Vlădica, cându au venit de la Dobra, mergându eu și viindu, am dat chirie 4 f.

Duhovnicului⁵⁰, cându am mersu la Temișvaru am dat 2 f.

La 8 lăcrători (sic) într-o zi, care au scos cărămidă, câte 10 poturi pe zi, fac 2 f.

La casa care am cumpărat de la Lăzoane pentru ferești și pentru lavițe și pentru altă sobă, care am făcut de iznoavă, am cheltuit 15 f.

Pe 9 sute și 50 de șindre, câte 20 pot, sumă am dat 5 f.

Și 30 de pot. iar pe șindre am dat pe 5 sute... 1,2 i pol.

Iară pe 3 sute și 50 de șindre am dată 1 f.

Slughi Ursului am dat 6 f.

Și domnul Vlădica i-au dat 4 f.

Iară pe 2 sute și 50 de șindre am dat pot. 25.

Pe 20 de măsuri de vară, câte 4 pot. am datu 2 f.

Pe 4 sute de șindre, câte un mariaș, am datu 4 mariași.

Iară pe 3 sute, câte un mariaș, am dat 3 mariași.

Iară pe 2 sute am dat mariași 2.

La 2 lucrători într-o zi pot. 20.

Iară la 7 lucrători într-o zi pot. 30.

Apo(i) iară la 2 lucrători într-o zi pot. 20.

Apoi iară la 2 lucrători într-o zi 1 f.

Cându au adus d'intăi carăle lemnul, am dat la cărauși pe pită și pe rachiu 2 f.

Pe 2 oche și 3 mitre de feru am datu pot 22.

Iară pe 4 oche și 3 mitre de feru am dat pot. 38.

Pe un čabaru mare și altul mic am dat pot. 30

La 7 lucrători într-o zi pot. 30.

Pentru săpatul pivniți 4 f.

Iară pe șindre, 2 sute și 50. am dat pot. 30.

La 5 lucrători (sic) într-o zi pot. 50.

Iară într-altă zi, la 10 lucrători (sic), am datu 2 f. i pol.

Apoi iară la 4 lucrători într-o zi f. 1.

Iară la 6 lucrători (sic) 1 f. i pol.

Cându iară au adus carăle lemnu, pe pită și pe rachiiu 2 f.

⁴⁹ În ianuarie 1741 se propunea mutarea episcopului de Arad, Isaiia Antonovici la Caransebeș (I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 184–185; v. și p. 188 sqq). Isaiia Antonovici a administrat și eparhia Caransebeșului după moartea episcopului Eftimie Damianovici. Din însemnări nu rezultă o vizită a sa la Caransebeș ci numai trecerea prin Lugoj și mai departe probabil, prin Timișoara, la Arad, V. și I.D. Suciu, *op. cit.*, 1977, p. 117.

⁵⁰ Duhovnicul, pe numele său, Ioan, e amintit și mai sus.

Pe cue de şindre şi de laţuri am dat la jupănu Ilie, să aducă de la Temeşvar 12 f.

La 8 lucrători într-o zi 2 f.

Iară la 10 lucrători într-o zi 2 f. pol.

Am cumpăratu pe sama curţii o cocie şi un cal şi hamurie, pe care am data 32 f, iară altu cal iaste cumpărată cu 16 f.

Pe un čup mare de murat crastaveţi am datu pot 16.

Maistorului care au făcutu grajdiul i-am dat odată 5 f.

Altă dată i-am datu 12 f.

Iară la 6 lucrători 1 f. i pol.

Ursului slughi 2 f.

Pe trei căzi de varză 12 f.

Pentru 4 brove am dat 6 f.

La doi lucrători pot. 20.

La un zidari am datu 1 f. i pol.

Pentru oţetu de crastaveţi 6 oche, câte 2 găraşi (*sic*) oca.

Pentru ce au lipit grajdiu 4 f.

Meşterului din Prisaca 1 f.

Pentru feru 1 f. i pol.

Pentru o brcnezi (*sic*) 3 f.

Pentru o masă am dat 1 f. pol.

Căndu a poruncit domnul Vlădica să mergu la Verşeţu⁵¹ am plătit chirie 2 galbeni, şi pe cale am cheltuit 2 f.

Căndu am trimis hintovu la Verşeţu 3 f.

Pentru uşa pivniţii... f.

Căndu am mersu la Temeşvaru cu popa Ionu⁵² şi cu dascălu şi Urusu sluga, am cheltuit 8 f., şi dintr-aceşti 8 f., mi-au datu domnul Vlădica acolo la Temeşvaru un galbenu şi 2 f.

Iară 2 f. au rămas.

Cănd am venit cu domnul Vlădica de la Verşeţu, am cheltuit sara la coine f. 1 i pol.

Pe soba ča noao 2 i pol.

La lucrat la vie 1 f.

La diresu căruţi în Făget 1 f.

Iară meşterului pentru grajdi 13 f.

Pentru lipitul gr(ajdiului) (şters).

Suma 333 şi 15 x.

1741, iul. 2.

Pentru un zobun al mieu am cheltuit 10 f.

Pentru pănză am dată 2 f. i pol.

⁵¹ Însemnarea indică elocvent că încă la acea dată eparhia Caransebeşului era condusă de la Vârşeţ.

⁵² Foarte probabil identic cu duhovnicul Ioan din Caransebeş întâlnit în însemnările de faţă.

Preotesei lui popa Miclăuș am datu 4 f.⁵³

Am datu duhovnicului Ioan împrumut a. 7.

Lui popa Dimtrie⁵⁴ mariiaș 4.

Lui popa Lazaru de la Ogradenie mar(iași) 2.⁵⁵

1741 iul. 16.

Când s-au început casele arhieresti în Caransebeș, carele cine ce au făgăduit.

Întâi chinezul din Prisaca cară 7.

Gurca din Iazu cară 7.

Din Obrejie cară 2.

Si 2 galbeni au făgăduit pentru biserică ei să dea.

Obrăcnezu Gheorghe cară -

La Crăpa⁵⁶ 2.

La Bolovașnița⁵⁷ 1.

La Vărciorova⁵⁸ 1.

La Vălișoara 2.

La Borlova⁵⁹ 1.

La Răcani.⁶⁰ 1.

La Varu 2.

La Zervești⁶¹ 2 galbeni.

De la Cicleni 1 galben.

Obrăcnezu Săcoșanu.

La Brebu 2.

La Zorlenți⁶² 0,2 galbeni.

⁵³ Popa Miclăuș va semna și alte documente (v. mai jos).

⁵⁴ Popa Dimitrie este amintit în același document ca și popa Miclăuș. El slujea încă la 1751 (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 192 ca și în 1757 când îl aflăm cu numele întreg: Dimitrie Popovici (*ibidem*, p. 222).

⁵⁵ La 1751, la Ogradena slujea preotul Nania – același probabil cu Nan Popovici amintit la 1757 (cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 193, 229) când era paroh la Dubova, unde nu există biserică în vreme ce la Ogradena da. De altfel conscripția din 1775 (*idem*, p. 342) îi menționează pe preoții Gheorghe Popovici și Nan Popovici care slujeau în satele Ieșelnița, Ogradena și Dubova. V. *supra*, nota 19; Acest Lazăr să fie identic cu parohul Lazăr Popovici din Iaz – Caransebeș cum scria cu litere latine în 1746? (cf. Bălan, Ghidin. *op. cit.*, v. mai jos)

⁵⁶ Din 1964 se numește Valea Timișului.

⁵⁷ Azi, comună în jud. Caraș-Severin. A nu se confunda cu satul Valea Bolvașnița, com. Mehadia, jud. Caraș-Severin.

⁵⁸ Azi, sat al comunei Bolvașnița, jud. Caraș-Severin. A nu confunda cu Vărciorova de lângă Turnu Severin.

⁵⁹ În repetate rânduri, la I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, *passim*, sub voce, confuzii cu Borloveni; v. *supra*, n. 17.

⁶⁰ Cu siguranță, Ruieni, azi Turnu Ruieni, comună, jud. Caraș-Severin.

⁶¹ Azi, sat, com. Turnu Ruieni, jud. Caraș-Severin. Acesta este satul numit, aflat cu siguranță în cercul Timiș.

⁶² Probabil Zorlențu Mare, comună, jud. Caraș-Severin.

La Zorlenței^{62a} 1 galben
 La Scămaș⁶³ 3.
 La Zervești⁶⁴ 2 galbeni.
 La Sacu 2 galbeni.
 La Prisaca 2.
 La Gupa⁶⁵ 1.
 La Valia Boului 1.
 Obrăcnezu Mihai Po.⁶⁶ (*sic*) din Ciuta man (*sic*) cară 1.
 Din Ciază (*sic*)⁶⁷ a Giurchii au venit 1.
 Din Mačova 1.

1741, Av. 23, în Caran.

Lupu Drăghič care au spus că au mătușa lui anume Petriia în mână lui Petco jurat 400 f. amanet să-i ție încă înaintea răzmiriții.

Milița din Mehadiia, muiarea lui Crsta Toma, iară din Mehadiia au trăit cu bărbatu un anu și gumătate și iasta un și gumă/tat/e de cându au fugitu de după bărbat.

Eu Milița din Mehadiia, fămeaie lui Cărsti Thomi, fugindu eu de după bărbatu și fiindu fugită un an și jumătate, și viindu la judecată la Sfinția Sa, cinstitul protopop, fiindu și alții preoți și dumnealui viță-cnezu, iată acuma mi s-au ertat judecata, adecă vina ce am fostu făcutu, iar, mai făcându altă dată așa precum am făcut, să aibu eu o lua judecata îndoită adecă bătae.

Eu Milița ot Meh.

O primă constatare ce poate fi făcută pe marginea acestor însemnări este aceea că ele sunt scrise între 26 iunie și 8 octombrie 1741.⁶⁸ Cu toate că numai patru dintre ele menționează după dată, și localitatea unde au fost scrise, noi credem că – excepție făcând însemnarea din 8 octombrie 1741 referitoare la biserica din Tincova – toate celelalte au fost făcute la Caransebeș. În sprijinul acestei afirmații menționăm cele două însemnări din 16 iulie 1741, prima – făcută la Caransebeș iar cea de a doua – fără loc – greu de crezut că va fi fost scrisă în altă localitate.

Prima dintre notații este cea din 26 iunie 1741, scrisă în întregime în sârbește ceea ce denotă că autorul era mai deprins a scrie în această limbă.

În ce privește notația datată la 5 ap. 1741 u Karansebeș ea trebuie considerată ca datând din 5 august 1741.

^{62a} Probabil Zorlencior, sat al com. Zorleanțu Mare.

⁶³ Foarte probabil Scăiuș: sat, com. Fârliug, jud. Caraș-Severin.

⁶⁴ Lectura greșită pentru Zgribești, sat, com. Știuca, jud. Timiș. ce ținea de cercul Buceoșniței (Pogăniș) ca și celelalte localități din șir (cf. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 131)

⁶⁵ Azi Jupa, oraș Caransebeș.

⁶⁶ Mihai Pele, cf. C. Feneșan, *op. cit.*, pp. 127–164.

⁶⁷ V. *supra*, în aceeași însemnare: „Gurca din Iazu cară 7” probabil același stâlcit la scriere sau la lectură.

⁶⁸ La aceste însemnări publicate de N. Iorga se referă și Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 127.

Înainte de a discuta cuprinsul însemnărilor se cuvine a ne apleca și asupra celui care le-a redactat. Precizarea făcută de N. Iorga și anume că autorul acestor însemnări a fost „*un ajutor al Vlădicăi*” își găsește confirmarea nu numai în cuprinsul general al acestora ci cu deosebire în ultima dintre ele, datată 1741 Av. 23 în Caran și semnată de Milița din Mehadia care spune: „... și viind la judecata la Sfintia Sa cinstitul protopop fiind și alți preoți și dumnealui vițăcnezu...” arătându-ne prin aceasta că cel care face însemnările este protopopul Caransebeșului însărcinat de episcopul vremii cu conducerea unei părți a episcopiei.

Acest protopop se ocupă nu numai de ridicarea caselor vlădicești ci și de sfințirea unor biserici noi, contractarea ridicării altora noi, judecarea unor abateri etc.

Multiplele atribuțiuni ce-i sunt încredințate readuc în discuție însăși problema episcopiei Caransebeșului.

În anii 1738–1739 când la Caransebeș păstorește ca episcop Eutimie Damianovici⁶⁹, au loc în părțile răsăritene ale Banatului bună parte din acțiunile militare purtate de turci și austrieci. Furia desfășurării acestor operațiuni militare, și, în mod deosebit a celor austriece îndreptate împotriva românilor bănățeni răsculați care pactizaseră adesea cu otomanii, favorizând înaintarea acestora prin Banat, a determinat populația să caute refugiu în Ardeal dar și în alte părți. Dovada o avem între altele, și în însemnările pe care preotul Ioan Popescu le face pe apostolul slavon tipărit în 1696. Pe tabla dreaptă: „Să se știe când s-a spart orașul Caransebeș la anul 1738 în luna lui mai 3 și am venit la Hațeg” iar pe tabla stângă: „Să se știe că acest apostol eu, popa Ion Popescu l-am luat când s-a spart orașul de l-am purtat tot cu mine și acum l-am adus iarăși la biserică la hramul Sfântului Gheorghe, făcătorul de minuni la anul 1738 cu alte cărți dimpreună care se vor scrie pe rând.”⁷⁰

Nu știm căruia dintre atacurile date în acei ani se datorește distrugerea reședinței episcopicești⁷¹. Știm doar că în 1741 era de nelocuit și că protopopul Caransebeșului depune toate străduințele pentru reclădirea acesteia. Această străduință este de fapt, după cum rezultă din însemnări, preocuparea de căpetenie. Pledează în acest sens faptul că dintre cele nouă însemnări, cinci și anume cele mai extinse, se referă la acest obiectiv. Un exemplu grăitor este

⁶⁹ Despre Eutimie Daminovici, vezi, I.D. Suci, *op. cit.*, p. 117, cf. Adattár, I, p. 43.

⁷⁰ A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 39; M. Teleguș, *Crucea cu element decorativ în arhitectura populară bănățeană*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 7–9; 1967, pp. 483–487; recent, Liviu Groza, *Aspecte militare ale Caransebeșului medieval*, Lugoj, 1993, pp. 78–89, în spec. p. 92 și n. 27; vezi, pentru devastarea Caransebeșului, N. Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, ed. Facla, 1981², p. 184, citat și la P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeș, III, 1902, p. 188, sqq. ca și N. Iorga, *Observații...*, 1940, pp. 98–99.

⁷¹ Pentru datarea evenimentului, vezi, Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat, (1737–1739)*, în *SMIM*, II, București, 1957, p. 341 și n. 12; V și C. Feneșan, *op. cit.*, p. 59 sqq.

însemnarea intitulată de protopop „Tefterul pentru cheltuiala caselor”. Din această însemnare rezultă că reședința era în curs de reclădire: se tocmeau meșteri, se cumpărau materialele necesare, se termină pivnițele și grajdul. În ritmul în care au demarat aceste lucrări în iulie 1741, este de presupus că la începutul lui 1742 ele erau deja terminate. Dacă ținem seama de faptul că alături de construcții s-a făcut și aprovizionarea cu alimente pentru iarnă, reședința va fi fost funcționabilă în 1742.

În privința reședinței episcopoești din Caransebeș monografia orașului scrisă de A. Ghidiu și I. Bălan ne pune la dispoziție prețioase informații. În monografie⁷² autorii consemnează constatările făcute de unul dintre ei în 1899, cu prilejul demolării vechii reședințe episcopale. Observarea atentă a săpăturilor pentru temeliile noii reședințe, le-a permis să constate că aceasta a fost distrusă de incendiu în trei rânduri. Pentru două dintre acestea dau ca probabile evenimentele din 1738 și 1788, fapt pe deplin posibil.

Părintele Cotoșman, ocupându-se de cauzele care au putut determina mutarea reședinței episcopale de la Caransebeș la Vârșeț,⁷³ făptuită neoficial sub episcopul Ioan Georgevici iar oficial sub urmașul acestuia, consideră că unul dintre motivele acestei mutări ar fi fost târăgănarea lucrărilor de reparare la casele vlădicești. De fapt, în 1756, episcopul Georgevici cere să se facă reparațiile la reședință, fiind susținut în aceasta și de unii din credincioșii din Caransebeș. Nu știm despre ce reparații era vorba, în orice caz nu de acelea din 1741 pe care „Tefterul” protopopului din acea vreme ne îngăduie să le socotim încheiate.

Este de presupus că apelul de urgentare a reparațiilor din 1756 se referă fie la mărirea reședinței care, poate, nu corespundea exigențelor, fie la o distrugere a acesteia de după 1741 (prin incendiu?).

În anul 1740, episcopul Isaia Antonovici al Aradului cere guvernului austriac să fie numit în aceeași calitate la Caransebeș unde scaunul vlădesc a rămas liber prin moartea episcopului Eutimie Damianovici.⁷⁴

În ianuarie 1741 Isaia este numit administrator al eparhiei Caransebeșului încercându-se prin aceasta anexarea episcopiei bănățene la cea a Aradului. Intenția curții de la Viena este reliefată de raportul baronului Engelshoffen trimis în mai 1741 Înalțului Consiliu de Război din Viena în care se spune: „Antonovici, episcopul Aradului și Caransebeșului a fost instalat de direcția erarială din Timișoara.”⁷⁵ Chiar după această instalare, episcopul Isaia continuă să rezideze la Arad.⁷⁶

⁷² A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*

⁷³ Gh. Cotoșman, *Episcopia...*, 1941, *passim*.

⁷⁴ F. Pesty, *A szörényi hátság és szörényi vármegye története*, I, Budapesta, 1877, p. 373 și n. 2. Vezi și Gh. Cotoșman, *Contribuții la istoria Bisericii române. Isaia Antonovici (1731–1748). Ermitul Visarion Valahul*, în *Mitropolia Banatului*, VII, 1957, 1–3, pp. 82–124; cf. I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 117; vezi și Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Timișoara, Ed. Facla, 1981², p. 189 ca și I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 184–185, documentul din 24 ianuarie 1741.

⁷⁵ F. Pesty, *op. cit.*, p. 372 și alte documente ale vremii la I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 184–185, 187, 188, 190; cf. Adattár, I, pp. 89, 101, 103, 212, 213.

⁷⁶ G. Ciuhandru, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 125.

Că acesta nu-și are rezidența la Caransebeș așa cum credea N. Tincu Velia⁷⁷ o dovedește însemnarea de față din 13 septembrie 1741: „să se știe că astăzi s-au sfințit biserica orașului Mehadia din porunca Prea-sfinției Sale Domnului Mitropolit (sic!) Isaiia Antonovici.”⁷⁸

Cât timp a durat această situație, nu știm precis. Bănuim că tot timpul cât episcopul Isaiia păstorește la Arad. În orice caz, în 1745, îl găsim tot în Arad.⁷⁹

Treburile eparhiei Caransebeșului erau conduse de la Vârșeț. În această stare de fapt administrarea unei părți din eparhia Caransebeșului și anume protopopiatele Caransebeșului, Mehadii și Lugojului au fost încredințate protopopului Caransebeșului care, chiar fără a fi numit, îndeplinește de fapt funcția de vicar.

Lipsa unei reședințe episcopiești la Caransebeș trebuie să fi determinat încă sub Isaiia Antonovici tendința de a-i muta sediul la Vârșeț. De altfel, sub episcopul Ioan Georgevici, la Vârșeț era un vicar care în îndeplinirea funcției era ajutat de un consistor restrâns.

În orice caz, Isaiia Antonovici păstorește ambele parohii, Arad și Caransebeș, până în 1748 când a fost ales mitropolit.

Această alegere va face ca să se revină la starea normală, putându-se numi un nou episcop în eparhia Caransebeșului în persoana lui Ioan Georgevici care, de fapt, fusese numit de sinodul mitropolitan încă din 1744 în vacanta eparhie a Caransebeșului. În fruntea eparhiei el va fi instalat abia în 1749, deci după înscăunarea lui Antonovici ca mitropolit.

Noul episcop al Caransebeșului grăbește repararea reședinței din oraș dar, în același timp, cumpără la Vârșeț, o casă, grădină și vii. Mai mult chiar, ajutat de credincioșii din jurul Vârșețului, pune piatra de temelie la noua reședință din Vârșeț care va fi terminată în 1763: caransebeșenii sunt puși în fața unui fapt împlinit și, în consecință, sediul episcopatului poate fi considerat ca și mutat la Vârșeț pentru o lungă perioadă de timp. Probabil că această schimbare a determinat și mutarea arhivei episcopiei la Vârșeț. În felul acesta s-ar putea explica faptul că atât cârticica de rugăciuni pe care au fost făcute însemnările referitoare la treburile eparhiei Caransebeșului ca de altfel și două legăminte preotești despre care va fi vorba mai jos, provin din teritoriul iugoslav.

⁷⁷ N. Tincu Velia, *Istoriografia bisericească politico-națională a Românilor preste totu*, Sibiu, 1865, p. 108; cf. Gh. Cotoșman, *Episcopia...*, 1941, p. 142, n. 2.

⁷⁸ Numirea lui Isaiia Antonovici ca administrator al eparhiei Caransebeșului se face fără voia sinodului mitropolitan, direct de Viena, lipsind în acest fel Caransebeșul de un titular. Vezi, *supra*, n. 75.

⁷⁹ G. Ciuhandru, *op. cit.*, p. 125; v. și I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 188, nr. 97 din 1743 prin care mitropolitul și patriarhul Arsenie Ioanovici cere Consiliului de Război din Viena să silească pe episcopul Isaiia Antonovici de a rezida în eparhia sa și nr. 91 din 1744 prin care același mitropolit solicită ca Isaiia al Aradului să fie numit și episcop al Timișoarei în locul decedatului Nicolae Dimitrievici, urmărind astfel păstoria unică de facto a întregului Banat.

O altă categorie de informații o alcătuiesc acelea referitoare la sfințirea bisericilor din Tincova și Mehadia și cele privind contribuția preoților la refacerea reședinței din Caransebeș. Cunoaștem astfel un număr mare de preoți ce păstoresc în această vreme în unele sate din Banat a căror identificare am încercat a o face. Din șirul acestora, între cei identificați cu certitudine se numără și popa Gheorghe din Mehadia, popa Miclăuș și duhovnicul Ioan asupra cărora vom reveni însă în comentariile ce le vom face pe marginea celor două legăminte preoțești.

Viața economică a vremii este oglindită în mare măsură în „Tefterul pentru cheltuiala caselor”. Aici sunt înșirate mărfurile cumpărate și prețul acestora ca de altfel și prețul mâinii de lucru sau al unor reparații.

Astfel, suta de șindrile se plătea cu 10, 20 și chiar cu 30 de polturi, plata mâinii de lucru varia între 5 și 40 de polturi pe zi. Multe lucrări sunt executate prin bună învoială: făcutul caselor – 10 galbeni, săpatul pivniței – 4 florini, lipitul grajdului – 4 florini. Pentru alte cumpărături se dau prețuri globale: o căruță, un cal și hamurile sunt cumpărate cu 32 de florini; un ciubăr mare și unul mic au costat 30 de polturi. Este de reținut numărul relativ mare de feluri de monede aflate în circulație: galbeni, groși, florini, mărieși și polturi. Poltura, monedă divizionară circula și în 1741 deși despre ea se spunea că a fost retrasă încă în 1728. Bogăția de informații economice din aceste însemnări, coroborate cu date din alte izvoare din aceiași vreme ar putea constitui subiectul unei lucrări aparte.⁸⁰

Fără a supraestima valoarea generală a acestor însemnări socotesc că din punct de vedere istoric, le putem vedea ca importante și prețioase pentru viața în Banatul din anii ce-au urmat imediat războiului cu turcii din 1737–1739 și răscoalei antihabsburgice din aceiași ani.

În însemnarea datată *iunie, 26 1741*, scrisă aproape în întregime în sârbește se menționează suma de bani pe care autorul însemnărilor a primit-o cu prilejul mutării sale la Caransebeș, pomenind, într-un rând cneazul Caransebeșului și de două ori pe obercneazul Mehadiiei.^{80a}

În altă însemnare, datată *1741, iuli 16*, sunt amintiți trei obercnezi și anume: obercnezul Gheorghe, obercnezul Săcoșan și Obercnezul Mihai Pe. (le)⁸¹ Dacă despre ultimul se precizează doar că este din Ciuta și nu sunt

⁸⁰ Pentru viața economică a Banatului, din acea vreme, vezi, Bujor Surdu, *op. cit.*; idem, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *AIIC*, XIII, 1970, p. 8 sqq; idem, *Sistemul impunerilor fiscale în Banat în secolul XVIII*, în volumul, *Și fan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, pp. 261–297; dar și Costin Feneșan, *op. cit.*, pp. 34 sqq ca și bibliografia pe care o citează.

^{80a} Poate Gruia, cel fugit câțiva ani mai târziu în Țara Românească ? (cf. Costin Feneșan, *op. cit.*, pp.119–120). Puțin probabil.

⁸¹ Pentru Mihai Pele, vezi, Costin Feneșan, *op. cit.*, pp. 127–164.

amintite sate ce-i sunt subordonate, după numele primilor doi sunt enumerate unele din satele ce depindeau de ei din punct de vedere administrativ.

Obercnezul Gheorghe⁸² avea în subordine și satele Cârpa, Bolvașnița, Vrăciorova, Vălișoara, Borlova, Răcari (=Rueni), Varu, Zervești și Cicleni. Toate localitățile sunt situate la sud-sud-est de Caransebeș, pe dreapta Timișului.

Obercneazului Săcoșan⁸³ îi erau puse sub ascultare satele Brebu, Zorlenți (= Zorleanțu Mare), Zorlenței (Zorleanțu Mic), Scămaș (= Scăiuși), Zervești (evident greșit în loc de Zgribești), Priasca, Gupa (= Jupa) și Valea Boului. Toate se află în zona plasată la est-nord-est de Caransebeș, pe malul stâng al Timișului, fiind evident vorba de cercul Buceșniței sau Pogănișului.

Pentru cel de-al treilea obercneaz, însemnările nu ne oferă decât localitatea unde locuiește – Ciuta și numele său, Mihai Pe. Din alte izvoare⁸⁴ știm că administra cercul Bistra din districtul Caransebeșului în care erau cuprinse 22 de state.

Mărturisim că în urmă aproape cu trei decenii când am elaborat acest studiu într-o primă formă, în lipsa unor documente publicate ulterior, încercăm să conturăm, pe baza însemnărilor din 1741, teritoriul unor obercneze din Banat, presupunând ipotetic, originea acestor împărțiri teritoriale în întinderea districtelor românești bănațene din evul mediu, de dinainte de cucerirea otomană. Cercetările din ultimii ani și, în primul rând, publicarea monografiei lui Ehrler⁸⁵ și a lucrării lui Costin Feneșan⁸⁶ au contribuit substanțial la lămurirea întregii problematice a obercnezilor și obercnezatelor. Cu toate considerentele formulate de C. Feneșan⁸⁷ dar și de alți autori⁸⁸, cred necesar a aminti informațiile ce par a menționa în Banat, funcția de obercneaz înainte de stăpânirea imperială. Iată despre ce este vorba: în 1738 turcii ajungând la

⁸² Vezi, harta „*Temeswar Bannat abgetheilet in seine District und Process, Anno 1761*” reprodusă la J. Szentkláray, 1879, și J.J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum – 1774*, Ediția Costin Feneșan, Timișoara, editura Facla, 1982, pp. 132–133. Satele notate după numele obercnezului Gheorghe aparțin cercului Timiș al districtului Caransebeș, excepție făcând într-un anumit moment satele Răcani (Rueni), Var și Cicleni care la 1774 când Ehrler își concepe monografia aparțineau cercului Buceșnița sau Pogăniș; pe harta din 1761 ele aparțin cercului Timiș. Dar mici modificări în întinderea cercurilor se petreceau mereu (cf. C. Feneșan, *op. cit.*, *passim.*). La Ehrler, un deceniu după harta din 1761, s-au produs, deci modificări (cf. C. Feneșan, *op. cit.*, p. 25, n. 29, p. 93, nota 2 și pp. 97 sqq). Acest obercneaz Gheorghe, va fi fost poate înlocuitorul obercnezului Pârveu cel ucis și jefuit la Teregova înainte de 30 aprilie 1741 de lotrii (cf. C. Feneșan, *op. cit.*, p. 56, n. 34).

⁸³ Cf. J.J. Ehrler, *op. cit.*, pp. 131–132.

⁸⁴ V. *supra*, n. 81. Se numea Mihai Pele.

⁸⁵ J.J. Ehrler, *op. cit.*

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 245–249.

⁸⁸ Th. T. Trăpcea, *Organizația cnezială în Banat din a doua jumătate a sec. XVII până în prima jumătate a sec. XIX, în Studii și articole de istorie*, IX, 1967, pp. 235–243; V. V. Muntean, *op. cit.*, p. 136.

Carașova, (nu în Caraș cum credea N. Trâpcea) numesc ca obercneaz pe localnicul Andrei sub autoritatea căruia se aflau și satele Gârliște, Ciudanovița, Giurgiova, Secășeni, Goruia, Reșița și Doman. Dintre acestea doar Ciudanovița este mutată la Ehrler⁸⁹ în cercul Răcăjdiei.

Cu câțeva vreme mai înainte de 1738, un oarecare Bocșan Milia⁹⁰ și el locuitor al Carașovei, revendica funcția de obercnez argumentând că această funcție, în 1701 a fost deținută de un străbunic al său, fapt pe care el îl dovedește cu cinci documente scrise în turcă, română, slavonă și două în arabă. Nu știm de când datează aceste documente dar în vreme ce la 1701 străbunicul lui deținea funcția de obercneaz al Carașovei se poate presupune că anul 1701 nu marchează începutul existenței și deținerii acestei funcții și că documentele prezentate de Bocșan sunt anterioare anului 1701. Este de presupus că străbunicul lui Bocșan deținea această funcție încă din sec. XVII, deci înainte de instaurarea stăpânirii austriece, informație ce merită a fi aprofundată. Acestei informații se cuvine să-i adăugăm unele date cuprinse în recenta lucrare a lui Costin Feneșan. Astfel, obercnezatul figurează de la bun început în structura administrativă propusă pentru noua provincie, ceea ce ar indica poate preluarea acestei instituții – ca și a altora – de la predecesori. La numai o lună de la oficializarea acestei funcții (12 sept. 1718) adică la 15 oct. 1718, necesitatea funcției e contestată, fapt cel puțin bizar în cazul în care ar fi o instituție nou creată – care n-a avut timp să funcționeze.⁹¹ Existența ei încă înainte de cucerirea habsburgică nu poate fi întrutotul negată așa cum consideră unii autori.⁹²

Indirect, pledează în acest sens, menținerea în Banat, sub stăpânirea otomană și până la cea habsburgică a districtelor.⁹³

Încă în preambulul acestui studiu am arătat că Nicolae Iorga atribuia aceste însemnări unui „cleric, ajutător al Vlădicăi care era sârb și un judecător eclesastic”. Fără îndoială că ceea ce l-a determinat pe Iorga să facă această atribuire este conținutul general al însemnărilor care-l îndreptățesc pe de-a-ntregul. Cu toate că marele istoric s-a abținut de a face vreo adnotare pe marginea lor, nu credem să-i fi scăpat neremarcată partea finală a însemnării datate Av 23, 1741 în Caran, respectiv angajamentul pe care-l semnează în fața scaunului protopopesic de judecată femeia Milița a lui Cârstea Toma din Mehadia, din care rezultă că autorul însemnărilor nu este altul decât protopopul Caransebeșului. În amintitul angajament Milița spune: „fugind eu de după bărbat și fiindu fugită un an și jumătate, și viindu la judecată, la Sfinția

⁸⁹ J.J. Ehrler, *op. cit.*, p. 149.

⁹⁰ Th. N. Trâpcea, *op. cit.*, pp. 235–243. Face mai multe referiri la obercnezii din Banat amintindu-i pe cei ai Mehadii, Almăjului, Bistrei, Caransebeșului și Carașovei.

⁹¹ C. Feneșan, *op. cit.*, pp. 21, 22, 25.

⁹² Th. N. Trâpcea, *op. cit.*, *supra*, n. 90; C. Feneșan, *op. cit.* p. 248.

⁹³ cf. C. Feneșan, *op. cit.*, pp. 21–22; vezi și Marius Bizerea, Constantin Rudneanu, *Considerații istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în Evul Mediu*, în *SIB*, I, 1969, pp. 7–22, unde se amintește că Marsigli, „în 1682 sau 1690/1700”, menționa districtele.

Sa cinstitul protopop, fiind și alți preoți și dumnealui viță-cneazul, iată acum mi s-au arătat judecata”...

Localizarea: „în Caran” trecută după dată arată clar că judecata nu se desfășoară la Mehadia, fapt de altfel imposibil deoarece în acest timp Mehadia nu avea protopop, realitatea confirmată de însemnarea despre sfințirea bisericii orașului Mehadia.⁹⁴

Cine era protopopul Caransebeșului în 1741? În cronologia preoților Caransebeșului întocmită de A. Ghidiu și I. Bălan, primul preot amintit este Ioan Popescu de la care ne-au rămas două însemnări în legătură cu cele întâmplare la Caransebeș în 1738.

În aceiași cronologie, primul protopop menționat este Gheorghe Ilinescul abia în 1756.⁹⁵

Răspunsul la întrebarea de mai sus ni-l dau două legăminte preotești, ambele din iulie 1741, semnate, primul de toți preoții orașului Caransebeș iar al doilea numai de unul dintre ei. Ca și cartea de rugăciuni pe care au fost făcute însemnările publicate în 1927 de Nicolae Iorga, cele două legăminte provin tot din teritoriul iugoslav. Ambele documente, bine păstrate, scrise pe

⁹⁴ Vezi, *supra*, nota 39.

⁹⁵ A. Chidiu, i. Bălan, *op. cit.*, p. 44; Despre Gheorghe Ilinescu, tatăl soției cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg putem spune mai multe. Între copii ce i-a născut soția sa, Catelina Ilinescu, (cf. N. Iorga, *Observații...*, 1940, p. 81) se afla și Natalia, „protopopița”, (*ibidem*), născută în ziua „nașterii Sf. Ioan Botezătorul, în 24 iunie” 1761, (*idem*, p. 92). Ea s-a măritat cu tânărul diacon, pe atunci, cu studiile făcute la Timișoara, în casa părintească din Caransebeș la 2 februarie 1776, (*idem*, p. 101). Prin această căsătorie a fost posibilă hirotonisirea lui N. Stoica ca preot în același an, (*idem*, p. 101). Între 1778 și 1801, Natalia a născut 8 prunci iar în 1801, „îngrecând din nou, au lăpadat”, (*idem*, p. 92). Revenind la Gheorghe Ilinescu, îl aflăm la Mehadia, plătindu-i protopopului din Caransebeș în 26 iunie 1741 4 florini proveniți din taxele de cununie. Este evident că a slujit la Mehadia în 1739–1741, după cum nota Nicolae Stoica de Hațeg (*idem*, p. 107). La 1 iulie 1741 îl aflăm deja la Caransebeș semnând alături de ceilalți preoți ai orașului un legământ în fața protopopului. Era, probabil nou venit în oraș, adus de noul protopop (?), la insistențele binefăcătorilor, jupânii Ilie și Daniil (?), ultimul fiind poate aceeași persoană cu martorul Daniile Meloșev. Se pare că noul venit nu s-a bucurat de o primire prea bună în Caransebeș de vreme ce, dintr-un motiv sau altul ajunge în nefericita postură a învinovățitului după numai trei săptămâni, la 25 iulie 1741 (v. *infra*). Depășind acest moment, peste numai patru ani era deja protopop al Mehadiei, (v. mai jos), și nu mult mai târziu, sigur în 1749, protopop al Caransebeșului unde vreme de două decenii a adunat cu sârg sumele de bani necesari episcopului pentru a ridica reședința de la Vârșeț. Se face astfel apreciat de episcop și temut de preoți și alți protopopi, (cf. N. Stoica de Hațeg, *op. cit.* p. 192). La 1749 era delegat la Congresul Național iliric de la Carloviț, (I.D.Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 191, nr. 104). Îl menționează statisticile eparhiale din 1751 și 1757, (*idem*, pp. 192, 222). Relațiile sale cu Athanasie Stoica, tatăl cronicarului erau, se pare mai vechi (v. N. Iorga, *op. cit.*, p. 89: îi dă lui Stoica 300 florini pentru vila de lemn a episcopului de la Băile Herculane în 1761) fiind evident că Athanasie Popovici și Athansie Stoica, sunt una și aceeași persoană!). N. Stoica de Hațeg, l-a numit, pe Ilinescu „cel rău, ce bătea popii. Acela stăpâna și pre protopresviterul Lugojului, încă și alți protopopi de el se temea și vlădicii îi plăcea. „N. Stoica de Hațeg, *op. cit. loc. cit.*). Tot Cronicarul (cf. N. Iorga, *Observații...*, p. 102), nota că la 1 septembrie 1768 „s-au pristăvit”. V. și I.B. Mureșianu, *Carte veche...*, pp. 285–286.

coală întreagă, cu caractere cirilice, în românește au, în linii mari, cam același conținut, referindu-se la îndatoririle și normele de conduită fixate de protopopul Caransebeșului pentru preoțimea din oraș și nu numai.

Ne aflăm la ceva mai bine de doi ani după evenimentele din 1738–1739 care au zguduit puternic părțile de est ale Banatului, obligând pe mulți locuitori români să se refugieze în Ardeal, în țara Hațegului. Preotul Ioan Popescu din Caransebeș, fără îndoială, că nu va fi fost singurul care face același lucru, luând cu el în pribegie cărțile liturgice din biserica Sf. Gheorghe din Caransebeș și aducându-le înapoi după trecerea primejdiei. Însemnările de pe Apostolul slavon din 1696 exprimă această realitate.⁹⁶

Pe lângă luptele ce au avut loc între austrieci și turci care au determinat exodul populației, trebuie reținute și frământările ce mai au loc în sânul bisericii ca urmare a unirii cu Roma. În consecință, pe plan bisericesc, trebuiau luate măsuri menite să reinstaureze ordinea și disciplina. Acestea sunt motivele care vor determina numirea unui protopop energic, împuternicit cu atribuțiuni care depășeau funcția propriu-zisă ce o deținea.

Acesta a fost Ștefan Spasoevici, necunoscut, după știința noastră, din alte documente publicate până acum. Cât va fi stat la Caransebeș, nu putem ști deocamdată, oricum, cel mai târziu până în 1748, de vreme ce în 1749 protopop era Gheorghe Ilinescul. Putem presupune că Spasoevici a fost numit protopop în 1741, odată cu numirea lui Isaiia Antonovici, episcopul de Arad ca administrator al eparhiei Caransebeșului. După cum, ar fi posibil să nu mai fie protopop de Caransebeș încă în 1745 sau 1744, moment când sinodul mitropolitan îl numise deja pe Ioan Georgevici episcop de Caransebeș, chiar dacă de facto, numirea s-a petrecut după 1748. Poate de plecarea lui Spasoevici de la Caransebeș a depins și numirea lui Gheorghe Ilinescu ca protopop al Mehadiiei. Tot astfel, este posibil ca după plecarea acestuia, noul numit protopop în locul său, să-l însărcineze pe preotul Iordache să țină evidența sumelor restante ce trebuie încasate din diferite parohii.⁹⁷

Cu toate că Nicolae Iorga l-a considerat pe Spasoevici sârb, ținând seama că majoritatea însemnărilor sunt făcute într-o corectă limbă românească, noi îl considerăm ca fiind român venind dintr-un centru bisericesc unde limba sârbă era cea uzuală.

Ambele legăminte datând din același an și aceeași lună, sunt scrise pe același fel de hârtie, format coală dublă, cu filigran I.G.M. pe una dintre file, cu linii paralele în lungimea colii, imprimate ca și filigranul amintit mai sus. Calitatea hârtiei este bună și aceeași pentru ambele legăminte. Cerneala cu care s-a scris primul legământ este decolorată cu excepția aceleia folosite de unul din martori, câtă vreme cea a legământului al doilea este neagră. Iată cuprinsul celor două documente:

I.

1) "Noi preoți ai orașului Caransebeș, care mai jos ne vom numi cu iscăliturile și cu peceteile noastre. Dăm(u) scrisoarea noastră la mâna Cinstiului

⁹⁶ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 39; M. Teleguț, *op. cit.*, v. *supra*, n. 70.

⁹⁷ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189.

Protopopului nostru Kyr Ștefan Spasoevici deînaintea oamenilor de omenie orășani, care și dumnealor mai jos se vor numi, întracestaș chip, precum(u) foarte tare ne legătuim(u) înaintea Sfinți(i) Sale Protopopului, și înaintea orașului, întâi noi nicidecum(u) nu vom călca porunca Sfinții sale. Numai toate ceale poruncite dela Sfinția sa despre folosul sufletesc, cu dragoste vom asculta. Al doilea iarăș foarte tare ne legătuim(u) înaintea Sfinții sale, precum nici într-o zi să nu ne rămăe pravila dela amândoa Sfintele bisearici,⁹⁸ despre leanea Noastră, iar carele din(u)tre noi va fi nebăgători de seamă și pentru leanea lui va rămănea pravila Sfintelor bisearici: acela preot(u) întâia dată să aibă Sfinția sa al canonii după dumneziasca Pravilă, al doilea fiind nebăgători de seamă să aibă ai canonii cu certare, al treilea rând(u), greșind împotriva Sfintelor basearici, să fie lipsit(u) de Noriia lui. Așijderea iarăș ne legătuim înaintea Sfinții sale, precum nici într-o Sâmbătă să nu rămăie acadistul preacestii de la amândoa Besearicile: și paraclisul preacestii să nu rămăie nici într-o zi, ci să avem(u) al ceti deapaurarea după ciasuri. Și iarăși să avem(u) a face la toate praznecile ceale mari litiea sara; și fără de nici o leane să avem(u) a face la luna noao tot(u) creștinul o oștanie în casă, și când s-ar întâmpla a veni ori care din Creștini, la vreunul din noi, noi îndată să avem a sări și creștinului a-i sluji precum(u) se cade orândueala preoției, și cum(u) să cade creștinului; (așijderea)

2) Așijderea nici într-un chip(u) la cărciume să nu mearjem nici prin târguri a bea, nici la sfânta besearică beat(u) a mearje, și nici într-un chip să nu avem(u) noi dintre noi cuvinte reale sau a dușmănuî unul pe altul(u) sau a înșela unul pe altul; sau a porta cuvinte reale unul asupra altuia, sau minciuni, ar purta; numai cu toată osărdiia a sluji ceale mai sus amintite; și cu toată dragostia și liubovul a trăi unul cu altul(u).

Așijderea și satele ceale ce sunt supuse orașului nostru și noao, precum și susnumitul Protopopul nostru ne va orândui, așa și noi fără de nici un înată sau împotrivie, să avem a sluji. Iar carele din noi se va afla nebăgători de seamă, și va călca vreuna din cele mai sus poruncite, acela precum mai sus s-au scris să aibă a să canonii; și a să judeca. Și pentru mai bună creaderea întărim această scrisoare cu pecețile și cu iscăliturile noastre.

Dat în Caransebeș.

Iulie dni. τ (1) δ ψ M d (1741)

L.S. Sveștenic Ioan Popovici.⁹⁹

⁹⁸ Cele două biserici ale Caransebeșului în acea vreme erau: „Biserica sobornicească, din piatră”, cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, înălțată sub episcopul Moise Stanoevici la 1725 iar acum a fost înnoită și s-a înălțat pe lângă ea un turn de piatră și s-a împodobit întru toate sub episcopul Ioan Georgevici în anul...” A doua biserică, mai mică de lemn, veche, cu hramul domnului Sf. Ioan Botezătorul, „ridicăta mai înainte de războiul turcesc ce dintâi/ adică cel din 1716–1718/ iar mai apoi înnoită” /după războiul din 1738–1739 ?/, Datele despre cele două biserici ortodoxe sunt din statistica din 1757, (cf. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 222).

⁹⁹ Acesta este Ioan Popescu, cel care scrie pe Apostolul din 1696 însemnarea despre spargerea orașului Caransebeș în 3 mai 1738 și fuga sa în Hațeg cu cărțile bisericii Sf. Gheorghe. Identificarea sa cu duhovnicul Ioan din însemnările de la 1741 este foarte probabilă. Se pare că nu multă vreme după acel an a răposat devreme ce nu-l mai aflăm în statisticile anilor 1751 și 1757, (cf. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 192 și 222).

Ierei Iordakie Dimitrievici 1. s.¹⁰⁰
Iere Dimitrie Popovici¹⁰¹
Ierei: Georgie Ilenescu¹⁰²
1.s. Ierii Miclăuș Popovici¹⁰³
+ Ego Iereij Georgius: Daicovicz¹⁰⁴
Nikola Ilea v(e)liki...
al K(ă)văran. sășului. man¹⁰⁵
Adam Ostoiciu martor¹⁰⁶
Eu Mihai Diicul martur¹⁰⁷
Eu Georgie Dima martur¹⁰⁸
Daniil Meloșev martur¹⁰⁹
Mișca Radosavlev martur¹¹⁰

¹⁰⁰ Preotul Iordache Dimitrievici sluja în Caransebeș în anii 1741 dar și în 1745 (cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 189). Iordache Dimitrievici din documentul de față este identic cu preotul Iordache care la 23 noiembrie 1745, ținea caietul de contribuții pentru vlădica din Caransebeș, fapt ce ar indica, cum spuneam, că protopopul Spasoevici nu mai era. Este plauzibil ca preotul Gheorghe Iordakievici cel tânăr, care apare în statisticile din 1751 și 1757 să fie fiul (?) lui Iordache de la 1741 și 1745, (vezi, *Idem*, pp. 192, 205, 222).

¹⁰¹ Preotul Dimitrie Popovici, amintit la 1741, este probabil identic cu preotul Dimtriei amintit la Caransebeș în 1751 și 1757, (vezi, *idem*, pp. 192, 205, 222).

¹⁰² Pentru preotul Gheorghe Ilenescu, vezi *supra*, n. 95. Vasile V. Munteanu, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 218, grăbit, nu lecturează textul rezumativ al documentului din 1749 (vezi I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 191 nr. 104) și, spre surprinderea noastră, nu s-a ostenit a cerceta scrierile lui Nicolae Stoica de Hațeg. Altfel ar fi știut că Gheorghe Ilenescu este, de fapt Gheorghe Ilenescu! Am fi curioși a afla ce documente oficiale sunt semnate de acesta cu numele de Ilievici ???

¹⁰³ Între altele, unul din datomicii lui Spasoevici la 1741 în însemnările publicate de Iorga pe care le-am reluat. (vezi mai sus).

¹⁰⁴ Nu credem că este exclus ca acel preot Gheorghe Dincovici din Caransebeș din 1757 să fie identic cu Gh. Daicovici, fiind vorba, poate de o lectură greșită (I.D.Suci, R. Constantinescu, 1980, *op. cit.*, pp. 222, vezi mai jos).

¹⁰⁵ Cneaz al Caransebeșului 1739(40) – 1742 când este destituit de cetățenii orașului, nemulțumiți, (cf. C. Feneșan, *op. cit.*, p. 49 și n. 204). Tentația de a-l identifica cu jupânul Ilie din legământul semnat de Gheorghe Ilenescu e foarte mare dar, de fapt, acest jupân Ilie este cel căruia Spasoevici îi încredințează 12 florini spre a cumpăra la Timișoara cuie pentru șindrilă și pentru lațuri (v. mai sus, însemnarea din 16 iulie 1741, cf. N. Iorga, *Însemnări...*, 1927, p. 8); v. mai jos, n. 123.

¹⁰⁶ Nu avem alte știri despre acest personaj.

¹⁰⁷ Evident, un diac. Ca mai sus.

¹⁰⁸ Nu știm nimic despre acest martor

¹⁰⁹ Este poate una și aceeași persoană cu jupânul Daniel, menționat în legământul următor din 23 iulie 1741.

¹¹⁰ Nu știm nimic despre acest martor.

II

1) "Eu preotul mai jos(u) anumit(u) dănd(u) atestația mea mai înainte vremea la mână cinstitului protopop Ștefan Spasoevici intrăceasta kipu și mam foarte tare legătuit(u) întrăcea mai naintie dată a mea atestație precum(u) eu nici intrun(u) chip(u), să nu am(u) a purta între frați minciuni sau clevețe sau pizmă sau zaviistiie sau să grăesc(u) de rău pre cineva sau precineva, precum mieau cam(u) fost(u) năravul meu până acum(u) deacestea de toate mam fost(u) tare lecătuit(u) (*sic*) întru aceea atestație a mea, care sau fost(u) dat(u) mai înainte vreme, încă dinaintea a omenii care sânt(u) și dumnealor scriș(i) acolo in chip(u) de mărturie dar deaș călca ceva dintrăcele mai sus(u) scrisă eu atunci cu certare foarte tare să am a mă certa, dela cinstitul(u) protopop(u) mai sus(u) numit(u) precum acolo sau scris.

După aceia întâmplându-se miie bag(u) desam dila nepretenul(u) vrășmaș(u) care nici odinior nu voește binele omului, sau poate fi că și din năravul(u) meu cel(u) rău m'am alunecat(u) cu gândul(u) și amu călcat preste legătura mea cea dintâi, și m'am dusu de m'am sfătuitu cu oarecineva, și am grăitu niște cuvinte foarte rele și de nimica împotriva cinstitului protopop(u) încă și în protiva jup Ilie făcătorului mieu de bine am grăit(u) cuvinte rele și de (nimica) hulă, pentru cele bune ale dumnealui carele m'au sfătuit(u) până acum(u). Așijderea și proti-

2) va jup Daniel(u) și apoi acestea toate dovedindule cinstitul(u) protopop(u) cu mărturii foarte credincioasă de care eu sângur auzind cutremurându-mă n-am putut(u) tăgădui că n'am grăit(u) ci mieau fost(u) a spune drept(u), și apoi vrând(u) cinstitul protopop(u) să caute judecate cu mine înaintea Arhereului, iar eu văzându-mi greșala mea n-am avut alta ce face fără numai am(u) căzut cu mare rugămintă înaintea Sfinți(i) Sale, protopopului și nevrând sfinția sa nici decum să mă erte pentru că foarte rău greșisem împotriva Sfinți(i) Sale, iată că apoi sau sculat(u) jup Ilie cu jup Daniel(u), dinpreună cu cinstitul duhovnic(u) Ioan și cu ceialalții preoți ai orașului și foarte tare s'au rugat(u) de Sfinția Sa părintele protopop(u) încă să mă mai erte acuma de această dată și apoi întorcându-se și milostivindu-se Sfinția Sa iată că mai mai ertat(u) acum deaceastă dată pentru aceasta eu acum iar și de iznov(u) adioară (*a doua oară - n.n*) cu această atestație a mea foarte tare mă legătuesc(u) înaintea Sfinți(i) Sale cum de-aș mai grăi deacum înainte niscari cuvinte de hulă împotriva Sfinți(i) Sale sau de aș mai purta niscari minciuni sau clevețe sau zavistii sau minciuni să portu dila frați cătră mireni de toate acestea câte mai sus sau zis și apoi de s-ar putea mărturisi numai cu un(u) prunc(u) mic(u) precum eu voi fi grăit vreunile.

3) de cele ce mai sus(u) sau zis(u) atunci toată judecata și pedeapsa care mi s'are (*sic*) fi căzut să iau acum dila arhereu atunci nici un întru feli

¹¹¹ *Ibidem.*

¹¹² *Ibidem.*

să nu mi se erte de care lucru pentru mai în bună credere întăresc(u) scrisoarea mea cu pecetea mia și iscălitura (dată) numelui. Dată în Karan(u) Sebeș iulie, dmi \< ε δ ψ M δ

(25) (1741)

Eu Popa Georghie Ilenescul"

Ambele legăminte au același obiect, reinstaurarea ordinii în sânul bisericii prin respectarea obligațiilor pe care preoții le au atât față de cele două lăcașuri de cult ortodoxe caransebeșene cât și față de credincioșii din oraș și din satele „cele ce sunt supuse orașului nostru și noao”.

Încercând să subliniem importanța legământului colectiv, trebuie menționat în primul rând faptul că ambele biserici ale orașului, sunt, la 1741 în stare de funcționare; ele nu au fost distruse la 1738–1739, așa cum greșit s-a crezut după informațiile din Nicolae Stoica de Hațeg, astfel interpretate.¹¹³

Ambele însemnări datează din același an cu însemnările pe care le-a publicat Nicolae Iorga în 1927 și le-am reluat în studiul de față. Aceste însemnări, pot fi atribuite, așa cum se va vedea mai jos, protopopului Ștefan Spasoevici.

Cât privește satele supuse orașului Caransebeș, ele nu sunt nominalizate. Se face probabil, referire în primul rând, la acelea existente odinioară, după cum este firesc, în vecinătatea Caransebeșului: Racovița, Andrilești, Zborești și la suburbiile Potoc și Mehala. Nu putem exclude și sate mai îndepărtate.

Legământul colectiv este semnat de șase preoți. Primul care semnează este Sfeștenic Ioan Popovici. Un preot cu acest nume în această vreme nu întâlnim la Caransebeș nici în alte documente¹¹⁴. Arătăm mai sus că cel mai vechi preot cunoscut la Caransebeș este Ioan Popescu care pribegeste la Hațeg ducând cu el cărțile liturgice ale bisericii Sf. Gheorghe. Cum a doua însemnare de pe Apostolul tipărit la 1696 este făcută după reîntoarcerea iereului la Caransebeș, ar fi firesc să-l găsim și pe el printre semnatarii legământului. Numele lui lipsește dar apare, în schimb, un anume „Sfeșnic Ioan Popovici”.

Singura explicație plauzibilă pe care o găsim pentru acest fapt trebuie căutată în situația generală, existentă în acea vreme în sânul bisericii, determinată de cele două mari momente: unirea cu Roma și luptele turco-austriece din prima jumătate a sec. XVIII. În consecință a apărut o dezorganizare a vieții bisericești în Banat, o slăbire a disciplinei preoțești. În vremea respectivă, Caransebeșul era lipsit atât de episcop cât și de protopop. În această situație, episcopul administrator Isaiia Antonovici a trimis aci un protopop cu scopul de a restabili ordinea. Legământul colectiv este deci, menit

¹¹³ V. *supra*, n. 60; N. Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 184; arderea Caransebeșului în toamna lui 1738 de către „raitării” austriece succede arderii orașului de către otomani, câteva luni mai devreme. Chiar dacă bisericile Caransebeșului nu sunt arse, după 1738–1739 ele au fost înnoite, cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, pp. 205, 222, nr. 119; C. Feneșan, *op. cit.*, p. 59 sqq; N. Iorga, *Observații...*, 1940, pp. 98–99.

¹¹⁴ V., *supra*, n. 70, 96 și 99.

să contribuie la refacerea disciplinei în conformitate cu normele și canoanele bisericești. Concomitent cu măsurile disciplinare care se iau de către noul protopop nu trebuie nesocotite nici cele de sârbizare pe plan bisericesc. Meritele pe care preotul Ioan Popescu le-a câștigat prin atitudinea sa în cursul evenimentelor din 1738 vor face ca după întoarcerea sa la Caransebeș, odată cu numirea noului protopop, să fie numit duhovnic; noul duhovnic, în semn de supunere față de ierarhia sârbească, își va fi schimbat numele în Popovici. Calitatea de duhovnic pe care o primește, îl situa deasupra celorlalți preoți după cum rezultă cât se poate de limpede din cel de-al doilea legământ semnat de Gheorghe Ilinescu. De altfel, el este singurul ce se intitulează „sveštenic” spre deosebire de ceilalți cinci ierei.¹¹⁵

Putem bănuî că Iordakie Dimitrievici este același cu preotul Iordache, cel care, întocmea caietele de contribuții restante pentru Vlădica și, așa cum arătam, este posibil ca preotul Gheorghe Iordachevici cel tânăr, să fi fost fiul său.¹¹⁶

Dimitrie Popovici este amintit în însemnările protopopului Spasoevici ca unul căruia îi împrumuta 4 mărieși.¹¹⁷

Georgie Ilinescul este preotul ce va semna singur cel de-al doilea legământ.¹¹⁸

În anul în care semnează cele două legăminte în Caransebeș, la Mehadia este pomenit preotul Gheorghe. Nu este exclus ca la data când dădea protopresviterului cei 4 fl. să fi fost deja plecat din Mehadia, achitând de fapt restante. În septembrie când se sfințește biserica din Mehadia de către Spasoevici, nu exista protopop ci numai un singur preot: „preotul orașului” se spune în însemnarea din 13 septembrie 1741.¹¹⁹

Abia în 1745 este menționat protopopul Mehadiiei într-o însemnare rămasă pe Evanghelia românească din 1742. Acesta se numește Gheorghe Ilinescu. Același Gheorghe Ilinescu este protopop la Caransebeș și în 1765 după cum sună o însemnare ce-o făcea la 25 februarie 1765: „Anno 1765 februarie 25. Acest minei este al nostru cumpărat cu bani gata 30 kr. Karansebișu. George Ilinescul protopop Karansebis mult păcătosul”.

Un protopresviter George Elinescu îl întâlnim menționat și pe un prapore din 1762.

În fața atâtor informații, pentru a vedea dacă nu cumva avem de a face cu persoane diferite, am comparat însemnarea de pe minei cu scrisul legământului individual și am ajuns la concluzia că ele au fost făcute de aceeași persoană. Aceasta înseamnă că semnatarul legămintelor preoțești de la

¹¹⁵ F. Pesty, *Szörény*, II, p. 211, spune: „A városnak 1823 évig öt görög kel. plébánosa volt, kiknek száma utóbb...”

¹¹⁶ V. *supra*, n. 100; cf. I.D. Suci, R. Constantinescu, *op.cit.*, pp. 189, nr. 100, p. 192, 201, 222.

¹¹⁷ V. *supra*, n. 101

¹¹⁸ V. *supra*, n. 96 și 102

¹¹⁹ V. *supra*, n. 39

Caransebeș din 1741, a ajuns încă înainte de 1745 sau cel mai târziu în acel an protopop al Mehadii de unde se va muta în aceeași calitate la Caransebeș înainte de 1749.

Pe popa Miclăuș Popovici îl întâlnim și în însemnarea datată 1741 iul. 2.

Cel care semnează „Ego Jereij Georgoius Daikovicz” este singurul care folosește grafia latină. Credem că el este și cel mai tânăr dintre cei cinci preoți ai orașului.¹²⁰ A. Ghidiu și I. Bălan, în monografia Caransebeșului consemnează „ca un ce însemnat că diaconul și preotul Lazăr Popovici scrie notițele sale cu caractere latine”¹²¹ în 1747–1748. Legământul colectiv duce cu câțiva ani mai devreme utilizarea alfabetului latin. Dovadă, semnătura lui Georgius Daicoviciu (Daikovicz). Scrisul caligrafic al acestuia este cât se poate de concludent în ce privește școala pe care a urmat-o. Fără îndoială că nu poate fi vorba de una în care se învăța doar scrierea cu litere cirilice.¹²²

Unde anume va fi fost o astfel de școală este greu de spus. La Caransebeș unde, ca răspuns școlii papistașilor, se creează cea românească? la Iaz unde diaconul Lazăr Popovici scria cu litere latine chiar și textele slavone? sau la una din vechile mănăstiri: Morava, Partoș, Sângeorgiu ori Căvăran sau Lugoș?

Despre George Daicovici face pomenire și o însemnare din 1764 de pe o carte bisericească tot la Caransebeș unde se semnează de această dată cu litere chirilice: „Sfeštenic George Daicovici”.

Deși în încheierea legământului colectiv se precizează: „.... întărim această scrisoare cu pecetea și iscăliturile noastre”, doar trei dintre iscălituri sunt întărite și de pecete.

Primul sigiliu al celui care semnează Sfeštenic Ioan Popovici este de formă rotundă cu diametrul de 2 cm. având inițialele π -C deasupra unui glob încadrat cu limbi de foc.

Sigiliul lui Iordakie Dimitrievici, având aceeași dimensiune și formă ca precedentul are, în relief, literele I. OR în dreapta și stânga unei coroane situată deasupra unui disc încadrat de două ghirlande.

Ultimul sigiliu, al lui Miclăuș Popovici, în forma de octogon neregulat cu dimensiunea de 1,5 cm. are inițialele π -M în partea de jos, în cele două părți ale unui glob înconjurat de un cerc de perle. Deasupra globului se înalță o cruce cu brațele orizontale stilizate în conuri de brad cu vârful terminat prin o cruce formată din patru globulețe separate între ele de patru raze.

În ce privește scrisul, caracterele grafice, legământul colectiv se caracterizează prin cursivitate, regularitate și micimea literelor. Examinând omisiunile mai frecvente, ele se reduc la s și i.

¹²⁰ V. supra, n. 104. Să fie identic cu acel Georgij Dinkovici (rău citit) din statistica de la 1757?

¹²¹ Vezi și Vasile V. Munteanu, *op. cit.*, p. 218, unde informația este folosită fără a i se cita sursa.

¹²² În privința scrierii cu litere latine, vezi I.B. Mureșianu, *Carte veche...*, p. 96 care menționează 35 de cărți cu însemnări cu litere latine în Banat între anii 1768–1828; cf. și V.V. Muntean, *op. cit.*, p. 218.

Comparând scriitura întregului legământ cu iscăliturile preoților credem că el este scris în întregime de Iordakie Dimitrievici care semnează primul după duhovnicul Ioan. În sprijinul atribuirii scrisului acestui preot vine și grafia literelor β, σ, κ, ε, ω, caracteristice din punct de vedere grafic.

O verificare a însemnărilor de pe cărticica de rugăciuni cu acele caiete ale preotului Iordache din 1745 și cu legământul din 1741 ar fi necesară dar nu ne-a stat la îndemână. Nu ar fi exclus ca însemnările publicate de N. Iorga să nu fi fost făcute de aceiași mână toate, unele – cele în sârbă – putând aparține lui Spasoevici (și în acest caz protopopul va fi fost sârb!) iar celelalte – cele în limba română – să fi fost scrise de același Iordakie, fapt plauzibil, mai cu seamă după ce, pe lângă legământul ce-l scria în 1741, avem cunoștință și de caietele cu datorii de la 1745. Dar putem oare exclude posibilitatea că cel ce nota totul pe cărticică în numele protopopului era Iordakie, știitor și de sârbă și de română, dar român? Nu într-un totul!

Încă în preambulul legământului colectiv se precizează că el se face în fața „oamenilor de omenie, orășeni care și ei mai jos se vor numi”. Aceștia, în număr de opt vor semna ca martori pe cea de a treia pagină a legământului.

Primul martor care semnează este *Nicola Ilea, veliki birou al Kavăran satului mar*,¹²³ Ceilalți șapte semnează cu numele urmat de mențiunea „martur” sau martor.

NOTA FINALĂ

Puțină vreme înainte de a se stinge, profesorul Marius Moga mi-a încredințat manuscrisul studiului de față. Am ostenit cu bucurie la completarea aparatului critic, în special cu bibliografia apărută după 1970, an în care se încheiase documentarea profesorului asupra subiectului. Boala l-a împiedicat pe Marius Moga să scrie pagina finală a acestui studiu. Am speranța că socotirea paginilor de față drept o contribuție modestă dar utilă la oglinda vieții și istoriei Banatului din veacul al XVIII-lea reprezintă esența gândurilor domniei sale (*Florin Medeleț*).

¹²³ Titulatura lui Ilea ce-i însoțește semnătura nu este clară și ar fi posibil ca lectura corectă a ei să fie alta decât cea pe care am propus-o. Aceasta și datorită faptului că în ianuarie 1742 caransebeșenii, nemulțumiți, îl schimbă pe Ilea din funcția de cneaz orășenesc alegând pe altcineva (L. Baróti, *Adattár, Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, II, Timișoara, 1900, p. 200, doc. nr. 204). În 1750 era obercneaz de Caransebeș, concesionând în această calitate pescuitul pe Dunăre între Svinița(?) și Ogradena vreme de un an pentru 600 fl. (cf. *Adattar*, II, p. 269 doc. nr. 1254 din 23 dec. 1750; *idem*, p. 616 din 22 dec. 1750). În 1753 când se anunță moartea sa la 21 oct. (*Adatar*, II, p. 213 la 21 oct. dar și 6 nov.) era cambiaturist.

PAGES OF BANAT HISTORY

Summary

Two unpublished documents concerning the religious life in Caransebes are presented. Through them, an unknown "protopop" named Stefan Sposoiievici has been identified. A new perspective is offered to the Banat church chronicles which were published by Nicolae Iorga between the Two World Wars. This is the last, posthumous article of professor Marius Moga, director of Banat Museum among 1949-1974.

MĂRTURII DESPRE CNEZII ȘI OBERCNEZII DIN JURUL TIMIȘOAREI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Costin Feneșan

Cercetările din ultima vreme¹ au pus în lumină, în toată complexitatea ei, instituția cnezilor și obercnezilor din Banatul imperial, o realitate fără de care lumea satului în veacul al XVIII-lea nu poate fi nicidecum înțeleasă. Cu acest prilej a fost circumscrisă și investigată aria largă de atribuții și obligații ce reveneau înaintestătorilor comunităților rurale românești din Banat. În cele ce urmează, prezentăm un mănunchi de documente culese în arhiva Camerei Aulice, la Viena, care se referă la unele rosturi ale cnezilor și obercnezilor din unele sate aflate în jurul Timișoarei sau la necazurile ce le-au marcat existența. Aceste documente sunt cu atât mai interesante pentru istoria instituției cneziale, cu cât se referă la o zonă a Banatului aflată în atenția politicii de colonizare a Curții vieneze mai cu seamă după publicarea patentei imperiale din 1763.²

Se mai cuvine remarcat faptul că, prin problemele la care se referă, documentele date acum la iveală se integrează cât se poate de firesc în spectrul larg al implicării cnezilor și obercnezilor în destinele comunităților rurale cărora le aparțineau.

Asemeni altor cazuri numeroase care s-au înregistrat în Banatul de la mijlocul secolului al XVIII-lea, nici țăranii din satele aflate în jurul Timișoarei n-au fost scutiți de abuzurile, deloc neinteresate, ale cnezilor la stabilirea și perceperea dărilor datorate Administrației și fiscului imperial. Astfel, la sfârșitul lunii ianuarie 1754³ „toți supușii din Săcălaz, în districtul Timișoarei” s-au adresat comisarului aulic Ignaz Kempf von Angret (prezent în Banat cu ocazia unei inspecții mai îndelungate)⁴ plângându-se împotriva încasării abuzive a capitației/dareă după capul de gospodărie (*Kopfsteuer*) de către fostul lor cnez, Drăgan Jipu. Acesta fusese între 1746–1750 cnez al Săcălazelui, fiind apoi demis datorită abuzurilor pe care le comisese. Din cuprinsul plângerii adresate de sătenii din Săcălaz comisarului aulic Kempf, se poate constata că rapacitatea fostului lor cnez îi adusese la exasperare. Astfel, în primii trei ani cât se aflate în funcție, Drăgan Jipu pretinsese fiecăruia dintre cei 330 capi de gospodărie o taxă (*Kopfsteuer*) capitație de 6 fl. 30 cr. pe an, ceea ce însemna un total de 2145 florini anual. În al patrulea an de funcționare, Jipu ceruse cu de la sine putere un spor de 221 florini, sumă pe care comunitatea sătească a refuzat să o plătească. Motivul acestei pretenții abuzive a cnezului a fost – așa cum subliniau sătenii din Săcălaz în plângerea lor – un împrumut de 400 florini pe care acesta îl făcuse la Timișoara, bani pe care îi investise în negoțul său cu porci și a căror restituire devenise între timp

scadentă. Mai mult încă, Drăgan Jipu își obligase consătenii – desigur, în folosul său propriu – ca timp de doi ani să presteze dijma de trei ori, anume de două ori în natură și o dată în bani. De aceea comunitatea sătească de la Săcălaz a solicitat comisarului aulic Kempf să dispună anchetarea abuzurilor săvârșite de cnezul ei. Este cât se poate de semnificativ faptul, că plângerii sătenilor din Săcălaz nu i s-au alăturat cei trei foști cnezi ai satului – Stoica Romănu, Mihai Baba și Ioțco Gheșici –, cu siguranță „dedulciți” la rândul-le la „binefacerele” funcției cneziale.

La 1 februarie 1754 Comisia aulică a ordonat Oficiului administrativ al districtului Timișoara să ancheteze plângerea formulată de sătenii din Săcălaz, mai ales că darea (*Contribution*) anuală datorată de sat se ridica la 1400, cel mult 1600 florini. În consecință, cnezul Jipu urma să fie obligat la justificarea și restituirea diferenței de bani încasați în mod necuvenit.⁵ La 15 februarie 1754, în urma efectuării anchetei, Franz Wittoffsky, administratorul districtului Timișoara (cu sediul la Sănandrei), a raportat Comisiei Kempf că, până la achitarea a 153 fl. 45 cr., la cât fusese stabilită suma datorată comunității din Săcălaz, cnezul Jipu a fost arestat. Cu acest prilej administratorul districtual n-a reușit să-și reprime enervarea față de sătenii din „comuna plină de răutate” (*der Bosheit vollen Gemainde*) care îndrăznise să-și reclame cnezul, punând astfel într-o lumină nefavorabilă și autoritățile districtuale.⁶

Comisia Kempf a primit și o altă cerere, oarecum mai deosebită, din lumea cnezială din jurul Timișoarei. Mihai Fierbinte, obercnezul din Sănandrei, s-a adresat comisarului aulic printr-un memoriu în care solicita fie grațierea pedepsei de 10 ani temniță, la care fusese condamnată soția sa (motivele acestei condamnări nu sunt menționate), fie o reducere a pedepsei și transferarea condamnatei în condiții de detenție mai ușoare. În sprijinul rezolvării favorabile a cererii sale, obercnezul a solicitat să poată înainta și împărătesei Maria Tereza un memoriu în nume propriu. Într-o notă din 4 aprilie 1754,⁷ comisarul aulic Kempf a recomandat Administrației Banatului întreprinderea în comun a unui demers pe lângă suverană, pentru a se obține cel puțin reducerea pedepsei deosebit de grele. Motivele intervenției comisarului aulic în favoarea obercnezului Fierbinte ne relevă o dată mai mult persistența amintirii neplăcute, atât în rândul autorităților centrale cât și a celor locale, a implicării, de multe ori contrar intereselor statului imperial, a cnezilor și obercnezilor bănațeni în războiul austro-turc din 1737–1739 și în răscoala românească din 1738.⁸ În acest context, intervenția binevoitoare a comisarului aulic în favoarea cererii obercnezului este pe deplin explicabilă și ne este explicată de altfel ca atare de Kempf însuși. Acesta constatase – atât personal, cu ocazia inspectării districtului Timișoara, cât și din declarațiile funcționarilor de acolo – că „în timpul ultimului război (1737–1739 – n.n.) amintitul obercnez Fierbinte s-a comportat mereu cu credință și zel la îndeplinirea serviciului său către stăpânire”. Obercnezul Fierbinte era de altfel o figură bine cunoscută autorităților imperiale din district și de la Timișoara. În toamna anului 1749, alături de Ianăș Bodean, cnezul sătesc din Sănandrei, el întocmea un atestat⁹ referitor la tăierea unei cantități de lemne din pădurea satului în urma aprobării acordate de inspectorul silvic Christian Schön.¹⁰ Acest act pare,

la prima vedere, lipsit de orice însemnătate. Cunosând însă precaritatea resurselor de lemne de foc și de construcție din Câmpia Banatului și îndeosebi din apropierea Timișoarei, precum și prevederile stricte ale Ordonanței silvice bănățene din 1743,¹¹ implicarea instituției cneziale dobândește o altă pondere. În același sens trebuie înțeles și atestatul din 8 noiembrie 1749,¹² prin care un alt obercnez din districtul Timișoarei, Živojn Milošović,¹³ a certificat alături de alți șase cnezi sătești – Drăgan Țipu din Săcălaz, Radivoi Nedelcu din Beregsău Mare, Iova Cioca din Cerneteaz, Simion Negheriu din Remetea Mare, Martin Sârbovan din Schesvar (localitate dispărută, aflată între Ghiroda și Remetea Mare – n.n.) și Martin Regep din Ghiroda –, efectuarea unei operațiuni de curățire, menită să asigure dezvoltarea pădurilor de stejar din zonă.

Noi cercetări în arhivele din țară și de peste hotare ne vor aduce, cu siguranță mărturii din lumea încă atât de puțin cunoscută a celor mulți de la sate, împlinind ceea ce Nicolae Iorga socotise atât de plastic a fi istoria românilor „prin cei mici”.

N O T E

¹ Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, Editura Academiei Române, București, 1996.

² Cu privire la acest act deosebit de important, care se află la originea colonizării tereziene târzii (cunoscută în istoriografia de limbă germană ca *der 3. Schwabenzug*), cf. Alexander Krischan, *Das Kolonisationspatent Maria Theresias vom 25. Februar 1763 als Beitrag zur Besiedlungsgeschichte des altungarischen Raumes*, în „Deutsches Archiv für Landes – und Volksforschung”, Leipzig, anul VII, caiet 1–2 / 1943, p. 99–104.

³ Vezi doc. 3.

⁴ Cu privire la activitatea Comisiei Kempf – prezentă în Banat de la mijlocul lunii septembrie 1753 și până spre mijlocul lunii mai 1754 –, mai ales în ceea ce privește instituția cnezială, cf. Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 117 și urm.

⁵ Vezi doc. 3.

⁶ Vezi doc. 4.

⁷ Vezi doc. 5.

⁸ Vezi în acest sens Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 57 și urm., p. 71, p. 101.

⁹ Vezi doc. 1

¹⁰ Christian Schön a servit ca pădurar în Banat începând cu anul 1728 (Hofkammerarchiv Wien, *Banater Akten*, rote nr. 63, fol. 1243), având de la 1 ianuarie 1742, în calitate de inspector silvic al Oficiului silvic bănățean, un salariu anual de 150 florini (*Ibidem*, fol. 1179).

¹¹ Vezi Magyar Országos Levéltár (Arhiva Națională Maghiară) Budapesta, E 303; *Landes-Administration in dem Temevarer Banat*, 13. csomóm X; Projecta, fol. 1–11.

¹² Vezi doc. 2.

¹³ Živojn Milošović s-a numărat, ca obercnez, printre acționarii din 1766 – deținând două acțiuni de câte 1000 florini – ai Companiei de Comerț de la Timișoara, cf. Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 89.

DOCUMENTE

1. 1749 noiembrie 8, *Sânandrei* – Mihai Fierbinte, obercnez din districtul Timișoara și Ianăș Bodean, cnez sătesc din *Sânandrei*, atestă că, în 1747, cu aprobarea pădurarului Christian Schön, sătenii din *Sânandrei* au tăiat 100 stânjeni de lemne cu prețul de 18 creițari de stângen, dar nici înainte de aceea și nici mai apoi nu au tăiat lemne din pădure.

Attestat

Krafft welchen wür Endesunterzeichnete hiemit bezeugen, dass in anno 1747 dem Herrn Waldförster Schönn durch die alhiesige Dorfgemeinde 100 Claßfter Brigl-Holtz gegen Bezahlung von jeder Claßfter 18 xr. geschlagen worden, von dieser Zeit aber sowohl als vorhero ist, soviel wir mit unseren gutten Gewissen bezeugen können, kein Claßfter Holtz mehr in der Revier geschlagen worden, welches hiemit bestens attestiren.

Signatum St. Andrasch, den 8. 9bris 1749

L.S. Mihaj Fervintie

Ober-Knees

+ Janosch Bodjan

Knees von St. Andrash in Nahmen

der ganzen Gemeinde

Coram me L.S. *Joh.Ad.Stögmänn m. pr. Distr. Verwalter*

Hofkammerarchiv Wien, *Banater Akten*, rote nr. 68, fol. 1256; copie autenticată în epocă.

2. 1749 noiembrie 8, *Sânandrei* – Obercnezul Živojn Milošović din districtul Timișoara și cnezii sătești din Săcălaz (Drăgan Țipu), Beregsău Mare (Radivoi Nedelcu), Cerneteaz (Iova Cioca), Remetea Mare (Simion Negheriu), Schesvar (Martin Sârbovan) și Ghiroda (Martin Regep) atestă că pădurarul Christian Schön le îngăduie satelor respective ca, datorită distanței la care se aflau de pădure, să poată tăia boscheții în perimetrul lor, pentru a contribui astfel la dezvoltarea pădurii de stejar.

Attestat

Crafft welchen wür Endesbenante sammentliche Dorffs-Gemeinden von Sakalhas, Perexoff, Czernithas, Jarmata, Remette, Schesvar und Gyroda hiemit bezeugen, dass uns von dem Herrn Waldforster Schönn erlaubet worden, wegen Entlegenheit deren Waldtungen die Streicher in der Revier auszuhauen umb andurch dem fruchtbahren Aichel-Waldt zu seinem Wachsthumb einen¹ Luftt zu machen. Klaffterholtz aber ist von uns nicht das mindeste jemahlen gemacht worden. Ein solches thun wir hiemit bestens attestiren. Signatum St. Andrasch, den 8ten 9bris 1749.

L.S. Schivoin Milloshovith

Oberknees

+ Dragan Czipu

Knees von Sakelhas

- + Radivoj Nedelko
Knees von Perexoff
- + Jova Schoka
Knees von Czernithas
- + Simeon Negeriu
Knees von Remette
- + Martin Syrbovan
Knees von Schesvar
- + Martin Reshep
Knees von Gyroda

Coram me L.S. Joh. Ad. Stögmänn m. pria. Distr. Verwalter

Hofkammerarchiv Wien, Banater Akten, rote Nr., fol. 1255; copie autenticată în epocă.

¹ Astfel în text.

3. 1754 înainte de februarie 1, Timișoara – Comunitata sătească din Săcălaz (districtul Timișoara), cu excepția foștilor cnezi sătești Stoica Romănu, Mihai Baba și Ioșco Gheșici, se plâng împotriva încasării abuzive a capitației de către fostul cnez Drăgan Jipu și solicită efectuarea unei anchete.

Hochlöblich Kays. Königl. in Banaticis abgeordnet und bevollmächtigte Hof-Commission!

Gnädig hochgebiettender Herr, Herr!

Eine Hochlöblich Kays. Königl. Hof-Commission erlaube allergnädigst, dass wir sammtliche Unterthannen des Dorfs Sakalhasa Temesvarer Districts (ausgenohmen diese 4, als Dragan Schipul, Stoiko Romuno, Mihaj Baba und Joczko Geschich, welche Kneesen gewesen seyndt und nun es miteinander halten) in allertiefester Ehrfurcht und Erniedrigung allerunterthänigst beybringen dārffen, welcher Gestalten und nachdeme besagter Dragan Schipul durch 4 Jahr als Knees gewesen, im 1750sten Jahr aber abgesezt worden ist, derselbe durch 3 Jahr von 330 Köpff ab Jeden 6 f. 30x., mithin 2145 f., eincassiret, das lezte und 4te Jahr aber er uns aufgebürdet hat, dass wir umb 221 f. mehrers bezahlen sollen, welche wir aber keineswegs erleget haben. Die Ursach deseen aber ist, besagter Knees Dragan Schipul hat hier zu Temesvar bis 400 fl. zu Leyhen genohmen und solches Geldt in seinen Schwein-Handl hineingestecket und de facto noch nicht bezahlt, als will er anjetzo diese 221 f. von dem Dorf abfordern und erpressen, als wann er es für uns bey dem Verwalter-Amt bezahlt hätte.

2do, haben wir diesem Kneesen Dragan von unserem Dorf für 2 Jahr 3 Zehend, das ist 2 in natura und 1 in Geldt bezahlen müssen.

Als bestehet unser allerunterthänigst und fussfälligste Bitte in deme, Eine Hochlöblich Kays. Königliche Hof-Comiission allermildest geruhen wolle wegen diesem Kneesen Dragan Schipul eine allergnädigste Untersuchung vorzunehmen. Wir getrösten uns allergnädigster Bittsgewährung, fussfallend verharren, Einer Hochlöblichen Kays. Königl. Hof-Commission allerunterthänigst gehorsamste,
 samtlliche Unterthannen von Sakalhasa
 Temesvarer Districts

pe verso: An Eine Hochlöbliche Kays. Königliche in Banaticis abgeordnet und bevollmächtigte Hof-Commission, gnädig hochgebiettender Herr, Herr, unser samtlischen Unter Unterthannen von Sakalhasa Temesvarer Districts allerunterthänigst und fussfälligstes Bitten ut intus allernädigst zu ersehen.

pe verso: Das Temesvarer Districts-Verwalther-Ambt hat innvermelte Klag der Ordnung nach zu untersuchen und beklagten Knees anzuhalten, dass er, nachdem die jährliche Contribution diese Dorffs nur in 1400 höchstens 1600 fr. bestanden, ausweisen solle, wohin das übrige verwendet worden, folglichen ihm Knees dahin zu verhalten, dass er nicht nur von seiner Praetension deren 221 f. absehe, sondern auch was er an Contribution und Zehend zu vill abgenohmen hat, dem Dorff die Ersetzung leiste.

Ex Commissione Caesareo-Regia Aulica. Temesvar, den 1ten Februar 1754.

Jos. Hueber m. ppria.

de altă mână: Ist abgethan.

Hofkammerarchiv Wien, *Banater Akten*, rote Nr. 70/1, fol. 209–210; original.

1754 februarie 15, *Sânandrei* – Oficiul administrativ al districtului Timișoara raportează Comisiei aulice Kempf, că a cercetat acuzațiile aduse fostului cnez sătesc din Săcălaz, Drăgan Jipu, de către comunitatea în fruntea căreia s-a aflat și a dispus ținerea lui în arest până la restituirea celor 153 fl. 45 cr. datorati acesteia.

Hochlöbliche Kays. Königliche in Banaticis abgeordnet und bevollmächtigte Hoff-Commission!

Gnädig und hochgebiettende Herren, Herren!

Es haben Euer Gnaden mittelst dd° 1ten hujus gnädigst verbeschaidt, durch die Sakalhaser hiesigen Districts-Unterthannen wider daselbstigen Knees submissist eingereichten Memorials uns zu befehlen gnädigst geruhet, womit der beklagte Knees über die von der Gemeinde eingebrachten Contribution, als Früchten-Geldern zur Richtigkeith und zu Ersetzung des nicht etwann ausweisen können(den) Quanti angehalten werde. Wanenhero dan nun beklagter Knees bereiths zu zweymahlen, und zwahr durch mich Verwalter selbst inquirirt und zur Richtigkeithpflögun derer empfangenen Geldern auf das genaueste angehalten und als ein Restantiarius von 153 fr. 45 xr. würckhlich mit dem Arrest bies zur Erlegung gleichgedachten Quanti bey hiesigen Verwalter-Ambt belegt worden, so will anscheinen als ob der klagende Theill nur die angebohrene Malicz auch bey Hochderoselbten gleich ander hohen Orthen öffters beschehen, andurch an Tag gelegter haben wolte, allermassen der Bosheit vollen Gemainde von Seithen hiesigen Verwalter-Ambt austrückhlich zu wissen gemacht worden, dass beklagter Knees insolange nicht als bies selber dem Dorff die Resercirung ersagten 153 fr. 45 xr. verschaffen würde des Arrests entlassen werden solle.

Die wier uns in unterthänig gehorsamster Einberichtung dessen zu hohen Hulden und Gnaden submissist recomendiren in devoten Respect ersterbende,

Euer Gnaden unterthänig gehorsammste,
St. Andrasch, den 15ten Februar 1754

Franz Wittoffsky m. ppria. Districts Verwalter

Herr Gegenschreiber absens

pe verso: Temesvarer Districts-Verwalter-Ambt dd° 15ten Febr. unterthänig gehorsambste Berichts-Erstattung in Angelegenheit der von der Sakalhaser Gemeinde wider aldaselbstigen Kneesen obwaltenden Beschwerden nebst gehorsambster Reaccludirung des gnädig Verbeschaid und hiehero emanirten Memorials.

de altă mână: Ist abgethan und der Knees zur Zahlung angehalten worden. Hofkammerarchiv Wien, *Banater Akten*, rote nr. 70/1, fol. 208; original.

5) 1754 aprilie 4, *Timișoara* – Notă a comisarului aulic Ignaz Kempf von Angret adresată Administrației Banatului, prin care se pronunță în favoarea unei intervenții comune pe lângă împărăteasa Maria Tereza, ca soția obercnezului Mihai Fierbinte din districtul Timișoarei, condamnată la 10 ani închisoare, să fie ori grațiată sau să i se reducă durata detenției.

An die Löbl. Kays. Königl. Landes-Administration

Nota

Der Michael Ferbintye, Ober-Knees von St. Andrash Temeswarer Districts, wird zweifelsohne auch Einer Löbl. Kays. Königl. Landes-Administration zum öfftern schon sowohl mündlich als schriftlich gehorsamst gebetten haben, womit dessen auf 10 Jahr in hiesige Gefängnuss condemnirtes Ehe-Weib, wo nicht befreyet, doch derselben Straffzeit verminderet und in einen leydentlichen Arrest versezet, dieserwegen auch bey Ihro Kays. Kön. Mayestät eine Vorbitte, wie der Supplicant in beyliegenden Memoriali auch dissorths sein Petikum stellet, eingelegt werden möchte.

Wan nun der ganze Verlauff dieses Criminal-Process und die ganz billig gegen die verarrestirte Oberknesin wegen ihres Verbrechens verhengte Straffe Einer Löbl. Kays. Königl. Landes-Administration so und noch weith besser also mir in frischen Andencken beywohnen thun, so könnte in des Suppetens petikum zu deferiren wohl ein billiger Anstandt genohmen werden. Dieweillen aber weltkündig ist, dass, gleichwie Ihro kays. Königl. Mayestät die Übertretene deren göttlichen und weltlichen Gesäzen zwahr gerechtest zu bestraffen, also auch Aushülf anstammender Clemenz, hingegen denen Büssenden, wan einsondere erhebliche Motiva vorhanden, auch Milderung und Gnade deren verhengten Straffen allermildest angedeihen zu lassen pflegen, Eingangs bemehlter Oberknees Ferbintye solle sich nach Zeignuss deren Districts-Beamten in leztfügewesten Kriegs-Zeiten jederzeit getreu und embsig in seinen Herrn-Diensten habe fünden lassen, und ich muss es gleichfahls bestätigen, dass solchen bey der vorgenommen Temesvarer Districts-Visitation nicht anders gefunden, darbey aber auch wahr abgenohmen habe, dass in Ermanglung seines Weibs, und da er Oberknees in Herrn-Diensten fast Tag und Nacht von Haus abwesend seye, verfolglichs sein weniges Hausweesen frembden Händen überlassen müsste, seine ganze Würthschafft dem ehebaldigen Verderben und

Untergang am nächsten stehe. Diese Umstände und Motiva könnten vielleicht Ihre Kays. Königl. Mayestät bewegen, dass allerhöchst dieselben es zu keiner Ungnade vormercken dürfften, wan Eine Löbl. Kays. Königl. Landes-Administration, mit diesser Commission einverstanden, eine gehorsamste Vorstellung dahin zu machen beliebig seyn möchte, dass dieser verarrestirten Ober-Kneesin in gnädigster Beherzigung obangezogener Motivorum ihres Manns, wo nicht alle, doch wenigst einig mehrere Straff-Jahre gnädigst nachgesehen oder doch der Arresr in etwas gelinderet werden möchte. Temesvar, den 4ten Aprilis 1754.

Ig. Kempf v. Angret m. pria.

Hofkammerarchiv, *Banater Akten*, rote Nr. 68, fol. 831–832; concept autograf al lui Kempf.

DOKUMENTE ÜBER DIE KNESEN UND OBERKNESSEN AUS DER GEGEND UM TEMESWAR UM DIE MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS

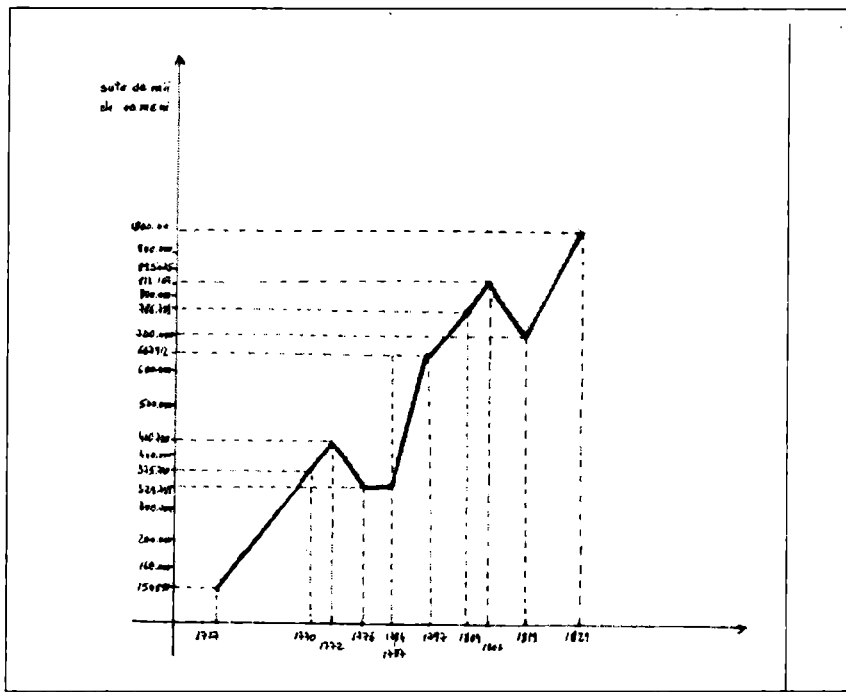
(Zusammenfassung)

Aufgrund mehrerer Dokumente aus dem Wiener Hofkammerarchiv wird die Knesen – und Oberknesenwelt in den Dörfern um Temeswar in manchen ihrer Charakterzüge besprochen. Es werden sowohl die willkürliche Amtierung der Dorf – und Oberknesen, als auch ihr Zusammenwirken mit den kaiserlichen Beamten für diejenige Zeit untersucht, da die karolinische und frühtheresianische Kolonisation das Bild der rumänischen Dörfer um Temeswar kaum beeinflusst hatte.

CÂTEVA CONSIDERAȚII REFERITOARE LA POPULAȚIA BANATULUI ÎN ANUL 1825

Virgil Grădinaru

Expansiunea Europei spre răsărit, începând cu ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea, a însemnat și integrarea Banatului în Imperiul austriac în anul 1718.¹ Politica populaționistă a Curții vieneze, în secolul al XVIII-lea, a avut în vedere pe de o parte, stabilizarea populației băștinașe², iar pe de altă parte, colonizarea unor populații din teritoriile germanice.³ Devenit domeniu al Coroanei, Banatul trebuia să aducă acesteia anual venituri cât mai mari, rezultate din contribuțiile fiscale plătite de populație și exploatarea resurselor naturale ale solului și subsolului. Pentru a cunoaște precis numărul supușilor, forurile politice de la Viena și Budapesta au dispus efectuarea mai multor conscripții în decursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, ceea ce ne permite să urmărim evoluția demografică a acestei provincii românești în intervalul cuprins între 1717–1825. Ca atare considerăm utilă o trecere în revista a celor mai cunoscute dintre conscripțiile efectuate în această perioadă. Potrivit conscripției efectuate în anul 1717, imediat după alungarea armatelor otomane din cetățile bănățene, existau în Banat 658 localități, 21.289 de case și o populație de 85.156 locuitori.⁴ Recensământul din anul 1743⁵ menționa existența a 538 de așezări⁶ din care 381 românești, 120 sârbești, 19 sate mixte (români și sârbi), 15 germane și 1 sat cu sârbi și germani⁷. În ultimul sfert al Secolului Luminilor, recensămintele efectuate în Banat sunt mai numeroase și mult mai complete. În 1770 provincia avea o populație de 319.739 locuitori⁸ din care 183.450 români⁹. Doi ani mai târziu cifra totală se ridică la 419.720,¹⁰ pentru ca în 1774 să existe, în 642 de localități, 375.740 de locuitori.¹¹ Primul recensământ modern al Ungariei,¹² efectuat între 1784–1787¹³ afla în Banat 331.719 locuitori în 57.187 de case și 60.976 de familii.¹⁴ Conscripția efectuată în 1797 dădea un număr de 667.912 suflete,¹⁵ exceptând granița militară, din care 394.228 români, 173.653 sârbi¹⁶ și 100.031 germani și alte naționalități. În sfârșit, recensămintele efectuate la începutul secolului al XIX-lea ne prezintă următoarea situație: 1804–786.789 locuitori,¹⁷ 1806–895.073 din care 564.829 români, 199.391 sârbi și 203.999 romano-catolici în 712 localități¹⁸; iar în 1819 – 812.107 locuitori.¹⁹ Încercând să transpunem grafic această multitudine de cifre, evoluția demografică a Banatului de la începutul secolului al XVIII-lea până în preajma epocii moderne, rezultă următoarea diagramă (fig. 1):

Ce concluzii se pot desprinde din analiza acestui grafic?

Remarcăm de la început o tendință evolutivă^{19*}, chiar dacă pentru intervalul cuprins între 1772–1787 se constată o ușoară depresiune. Următorul interval, de 10 ani, va înregistra un salt cantitativ spectaculos cu o dublare a populației și în continuare cu o creștere continuă până la 1806, după care urmează din nou, o scurtă „cădere” cauzată probabil de foametea din anii 1814–1817. revirimentul are loc în următorii zece ani, căci în 1829 numărul locuitorilor Banatului ajunge la 959.451.²⁰ Evoluția ascendentă a fost favorizată de sporul natural al populației, îmbunătățirea condițiilor de viață (hrana, locuința, asanarea mlaștinilor) și în mai mică măsură, de colonizările efectuate de curtea vieneză. O a doua concluzie, care se impune de la sine, este păstrarea caracterului etnic românesc al provinciei, românii deținând, în intervalul de timp analizat, primul loc. ca număr și ca pondere în totalul populației. (Un studiu aprofundat al evoluției demografice a Banatului de la 1718 și până în preajma revoluției de la 1848 socotim ca ar fi foarte util și de mare interes pentru istoriografia noastră).

Ne vom îndrepta atenția, în continuare, asupra conscripției efectuate în anul 1824 în Banat²¹ de către forurile ecleziastice, probabil la cererea celor politice superioare. Dintru început se impun a fi făcute trei precizări:

1. – este cuprinsă doar populația de confesiune ortodoxă;
2. – datele cuprinse în document au fost centralizate la începutul anului 1825.²² ele reflectă numărul locuitorilor de confesiune ortodoxă din această provincie în anul 1824;

3. – întrucât lipsesc din document situațiile statistice din protopresbiteriatele Kikinda,²³ Becicherecul Mare,²⁴ Hitiaș, Panciova²⁵ și Jebel, nu am putut stabili cu exactitate repartitia populației pe comitate.

Conscripția cuprinde la fiecare localitate numărul caselor, al familiilor, sexul, totalul locuitorilor, naționalitatea (români, sârbi, aromâni și greci), numărul școlilor și limba în care se predă în acestea. Sunt de asemenea indicate hramul lăcașelor de cult și numele celor care oficiau în ele.

Menționarea vârstei și a profesiei ar fi completat în chip fericit conscripția. Oricum, datele sunt aproape complete, dar îndeosebi complexe, fapt ce ne permite să desprindem câteva concluzii deosebit de interesante, socotim noi, pe care le vom prezenta în final.

Sunt menționate 858 de localități din întreaga provincie, excepție făcând cele colonizate în exclusivitate cu germani sau de unde românii fuseseră mutați pentru a face loc coloniștilor.²⁶ Dacă le adăugăm și pe acestea obținem un total de 878 de așezări pentru întreg Banatul.

Organizarea administrativă s-a intersectat cu cea eclesiastică, existând în plan administrativ – 3 comitate, iar în cel confesional două episcopii (dioceze) – cea a Timișorii și cea a Vârșetului, acestea la rândul lor cuprinzând mai multe protopresbiteriate – 10 în cea a Timișorii (Timișoara, Kikinda Mare, Becicherecul Mare, Cenad, Ciacova, Panciova, Lipova, Făget, Jebel și Hitiaș) și 5 în cea a Vârșetului (Vârșet, Biserica Albă,²⁷ Vărădia, Caransebeș, Lugoj și Mehadia). Prima cuprindea partea de câmpie și o porțiune din zona montană (Făgetul), cea de-a doua episcopie cuprindea zona colinară și montană a Banatului.

Existatu, în 1824, în episcopia Timișorii 65.795 de case, iar în cea a Vârșetului – 41.416 și 99.803 familii în prima, respectiv 63.021 în a doua. Pe sexe, situația se prezintă astfel: 227.029 locuitori de sex masculin și 221.472 de sex feminin în cea a Timișorii și 137.185 locuitori de sex masculin și 133.758 de sex feminin în cea a Vârșetului, ceea ce dădea un total de 448.501 suflete pentru prima și 270.943 pentru cea de-a doua. Repartizarea pe protopresbiteriate se poate urmări în tabelul de mai jos:

Protopresbiteriatul	Nr.	Nr. case	M familii	F	Total
Timișoara	11656	17031	38591	37777	76368
Kikinda Mare	7236	10905	25558	24752	50310
Becicherecul Mare	5412	10225	23252	22653	45905
Cenad	5424	8275	18537	18266	36803
Ciacova	5479	9116	21245	19759	41004
Panciova	6715	14313	33688	32923	66611
Lipova	8504	10342	22802	22635	45437
Făget	3978	4545	10337	10406	20743

Jebel	5872	8863	19082	18496	37578
Hitiaș	5019	6208	13937	13805	27742
TOTAL:	65795²⁹	99803³⁰	227029	221472	448501

Protopresbiteriatul	Nr.	Nr. case	M familii	F	Total
Vârșeț	9537	14407	32068	30936	63004
Biserica Albă	7536	12632	28283	27609	55892
Vărădia	8244	11692	22300	21829	44129
Caransebeș	6066	8767	19316	18763	38079
Lugoj	6366	7527	16572	16522	33094
Mehadia	3767	7996	18646	18099	36745
TOTAL:	41416³¹	63021	137185	133758	270943

Făcând suma obținem pentru întreg Banatul:

107211	162824	364214	355230	719444
case	familii	loc. de sex M	loc. de sex F	locuitori de confesiune ortodoxă

Este însă, dificil de stabilit numărul total al populației, întrucât nu dispunem de date complete care să ne permită considerații mai ample. Cifrele pe care le cunoaștem, deocamdată, nu concordă unele cu altele. După evidența registrelor matricole existau în anul 1829 (în Banat) 959.451 de suflete³² din care 655.147 ortodocși, 282.557 catolici, 18.101 protestanți și 3.646 evrei, dar într-o lucrare apărută tot în acel an³³ și care citează conscripția din 1825,³⁴ cifrele indică o populație de 1.017.120 de locuitori.³⁵ Reținem aceste informații cu titlu provizoriu, pentru a încerca să alcătuim un tablou general al naționalităților din această provincie. El ar arăta astfel:

Români	Sârbi	Germani, ung.	Bulgari catolici	Greci	Aromâni	Evrei
499352	218724	297676		1080	488	3646

Potrivit conscripției din 1825 avem în procente, pe confesiuni: 70,70% ortodocși și 29,30% catolici, protestanți și alții. Revenind la datele din conscripția pe care o analizăm, obținem, tot în procente: 69,40% români, 30,40% alți ortodocși, ceea ce înseamnă:

Români	Sârbi	Greci	Aromâni	Total
499352	218724	1080	488	719444

Remarcăm în ambele situații, că populația majoritară o formau românii, după aproape un secol de colonizări de populații alogene care nu au reușit însă să modifice tabloul etnic al Banatului, care a rămas și în continuare o provincie românească.

Să ne îndreptăm în continuare atenția asupra cifrelor care ne indică numărul membrilor dintr-o familie, dintr-o casă, a familiilor dintr-o casă, precum și a împărțirii pe sexe a populației, oferind, în cazul din urmă o situație statistică în procente. Media familiilor într-o casă era de 1,51, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că situația caselor se îmbunătățise simțitor și că aproape fiecare cuplu dispunea de o gospodărie proprie. Acel 0,51 reprezintă, cu siguranță a treia generație – bătrânii, care continuau probabil, din diferite motive să locuiască în aceeași casă cu tinerii căsătoriți.³⁷

O familie cuprindea, în medie 4,41 membri, în timp ce media/casă era de 6,71 ceva mai mare decât în 1804, când ea a fost de 5,8,³⁸ dar cu precizarea că ultima cifră era raportată la întreaga populație.

Pe sexe, populația masculină întrece cu puțin pe cea feminină, după cum lesne se poate observa din cifrele prezentate mai sus, revenind, în procente 50,62% pentru sexul masculin și 49,37% pentru cel feminin, situație care se menține, în general, și la copii botezați, așa cum se va vedea mai jos.

Interesantă este și situația celor mai mari localități bănățene la începutul epocii moderne. Și aici ponderea populației românești este foarte mare, Lugojul, Caransebeșul, Făgetul, Ciacova, Lipova, menținându-și caracterul etnic românesc. În Lugoj, de exemplu, existau, în 1821 49 negustori români din 67 și 270 meseriași din 376³⁹. Pe naționalități avem următoarea repartitie:

Orașul	Români	Sârbi	Aromâni	Greci	Total
Timișoara	4173	1226	83	144	5626
Lugoj	4772	27	3	6	4808
Lipova	3047	66	7	98	3218
Sânicolaul Mare	2945	1828	–	97	4870
Ciacova	2044	618	33	60	2755
Caransebeș	1584	40	–	–	1624
Făget	791	4	–	–	795

În 1825 Timișoara avea o populație de 11.098 de locuitori din care 4.173 erau români. Ei erau majoritari în cartierul Fabric (3104) și în cetatea veche (Vetero Allodium) (964). De altfel, zona din jurul (Timișoarei) orașului

era românească în proporție de 93,73%, confirmându-se astfel faptul că denumirea de „Vlașca” sau „Țara Românească” pe care o primise această regiune încă din evul mediu⁴² se menținea intactă și în primul sfert al secolului al XIX-lea.

Menționăm la început că lipsesc din această conscripție datele referitoare la vârsta populației. Cunoaștem, totuși, dintr-un alt document⁴³ numărul elevilor de vârstă școlară (7–12 ani) din districtul școlar al Timișoarei în 1825. În cele 176 de școli (în total 188) de unde au fost trimise situațiile școlare, existau 4.888 de elevi. Să reținem deocamdată această cifră, urmând ca cercetări ulterioare să aducă mai multă lumină în această problemă și să ne permită să formulăm concluziile noastre.

Să adăugăm la acești copii de vârstă școlară pe cei născuți și botezați în anul respectiv: 21.806 în episcopia Timișorii și 11.353 în cea a Vârșetului, obținând astfel un total de 33.159 suflete⁴⁴ din care 17.009 băieți și 16.150 fete. Fragilul avantaj al sexului masculin se menține și în acest caz, ca de altfel, și în cel al decedaților: din totalul de 22.844 (15.083 în episcopia Timișorii, 7.761 în cea a Vârșetului) 11.573 au fost de sex masculin și 11.272 au aparținut sexului feminin.⁴⁵ Obținem un spor natural de 10.315 suflete pentru întreg Banatul (6.723 pentru episcopia Timișorii și 3.592 pentru episcopia Vârșet), ceea ce vine să întărească afirmațiile de mai sus privitoare la evoluția demografică ascendentă a acestei provincii, îndeosebi de la finele secolului al XVIII-lea, ca urmare a îmbunătățirii condițiilor de viață ale populației. O dovadă în acest sens sunt și cele 7.049 familii constituite în 1824,⁴⁶ 4.476 în episcopia Timișorii și 2.573 în cea de-a doua, cam tot atâtea gospodării nou înființate. Era acesta, opinam noi, un semn al înscrierii societății bănățene pe o orbită demografică ascendentă la începuturile epocii moderne și totodată, triumful vieții asupra morții, dovadă și cei 1.031.047 locuitori ai Banatului în anul 1836.⁴⁷

O situație interesantă prezintă școlile din satele bănățene, interes care sporește și datorită faptului că pentru această perioadă nu dispunem încă de lucrări de specialitate în istoriografia noastră care să abordeze această problemă.

Așadar câte școli existau în Banat în primul sfert al secolului trecut? Din conscripția cercetată rezultă că 581 de localități dispuneau de o școală.⁴⁹ Întrucât avem datele la câteva protopresbiteriate (vezi mai sus) cunoaștem limba de predare a disciplinelor de învățământ la 436 dintre ele: în 337 de școli se predă în limba română, în 71 în cea sârbă, 27 aveau limba de predare română și sârbă, iar una singură (cea de-a doua din Orșova veche) limba greacă. Câteva sate din jurul Timișoarei aveau o situație deosebită. La Sânandrei, unde din totalul de 589 de ortodocși românii erau în număr de 424,⁵⁰ se menționează în document ca, întrucât „numărul românilor este mai mare s-a instituit în școală limba română...”⁵¹. Și în Satchinez (azi în jud. Timiș) avem aceeași situație – din cei 2.657 de locuitori 2.004 erau români, ca atare s-a impus introducerea limbii de predare română în școală,⁵² ca de altfel și în Becicherecul Mic (768 români și 746 sârbi) și Mehala (azi cartier al

Timișorii, 2.137 români și 957 sârbi)⁵³. Un caz aparte îl prezintă satul Parța (la sud de Timișoara) unde, deși românii reprezentau 2.353 de suflete din totalul de 2.859, copii lor erau obligați să asculte învățătorul predând în limba sârbă⁵⁴. Toate aceste exemple confirmă, încă odată, preponderența elementului românesc în ansamblul populației Banatului în general și al celui de confesiune ortodoxă, în particular. Cazul localității Sacoșu Maghiar (azi în jud. Timiș) populată în exclusivitate cu români – 2.262 de suflete⁵⁵ – mențiune făcută și într-o lucrare apărută la sfârșitul sec. al XVIII-lea⁵⁶, ni se pare revelator în sensul celor afirmate mai înainte.

Care au fost cauzele ce au condus la creșterea demografică a Banatului la începutul secolului trecut?

Ele sunt, în primul rând, de natura economică, dar și sociale, politice, administrative, culturale și sanitare.

Din punct de vedere economic, progresul acestei provincii este evident la cumpăna secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea.

Cultivarea intensivă a pământului, sporirea numărului de animale, exploatarea bogățiilor solului și subsolului, introducerea și extinderea unor culturi noi, ca cea a orezului și apoi a cartofului, au avut o influență benefică asupra țăranului bănățean și a gospodăriei sale.

Se adaugă la acestea și fertilitatea solului din Banat unanim recunoscută de toți cei care au trecut pe aici. Într-o lucrare apărută la Paris în 1809⁵⁷ se menționa, în sensul celor afirmate mai înainte ca: „Pământurile cele mai fertile există în Banat... unde terenul, neavând nevoie de nici un îngrășământ, conține forțe suficiente pentru a produce cel mai frumos grâu...”⁵⁸ mare parte fiind exportat ceea ce a dat Banatului numele de „veritabila magazie”⁵⁹ (a regatului Ungariei N.N.). Să mai adăugăm doar cirezile de vite, turmele de oi și hergheliile de cai care creșteau sub cerul liber în câmpia timișană,⁶⁰ culturile de porumb, ovăz, orez,⁶¹ viile și livezile din zona Lugojului și Lipovei și vom obține astfel imaginea unei provincii bogate în resurse de hrană, fapt confirmat și de cei 1.500.000 de florini venituri pe care îi plătea, anual provincia administrației imperiale, ceea ce a constituit una dintre premisele importante ale saltului demografic ascendent din primul sfert al secolului al XIX-lea.

Consecința în plan social a fost creșterea numărului familiilor și al gospodăriilor. Nu mai puțin important este și faptul, în plan politic, ca încetarea conflictelor austro-turce și stabilizarea situației la granița dintre cele două imperii au adus liniște în sânul populației locale, care și-a reluat vechile rosturi; s-au a încheiat familii și s-au întemeiat gospodării noi cu urmări imediate în plan demografic.

Construirea și întreținerea unui sistem de drumuri a permis o înlesnire a legăturilor dintre localități și a celor interumane, o mai bună circulație a mărfurilor și a știrilor.⁶² Hrana este mai consistentă și mai variată; pe lângă mămăligă, lactate, carne, se folosesc acum pe scară largă legumele și orezul cu valoare nutritivă sporită.⁶³ Existența școlilor în aproape fiecare localitate și creșterea numărului elevilor este un indiciu ca o parte însemnată a populației atinsese primele două nivele ale alfabetizării⁶⁴ cunoscând cititul, scrisul și

socotitul ceea ce i-a permis să ia astfel contact cu măsurile igienico-sanitare impuse de administrația austriacă,⁶⁵ pentru preîntâmpinarea izbucnirii unor epidemii cu efecte negative asupra populației.

Ce concluzii se impun a fi relevate după prezentarea și analizarea datelor cuprinse în conscripția de la 1825?

Se remarcă păstrarea caracterului etnic românesc al Banatului după mai bine de un secol de colonizări de populații de etnii diferite. Semnificația este ponderea elementului românesc în totalul populației și în totalul celor de confesiune ortodoxă precum și prezența lui masivă în principalele așezări urbane, și, nu în ultimul rând, numărul mare al școlilor cu limba de predare română.

Observăm o creștere a numărului de familii comparativ cu sfârșitul secolului al XVIII-lea – consecință a îmbunătățirii calității vieții, așa cum menționăm mai sus, și un spor natural de 10.315 suflete într-un singur an; de menționat este și echilibrul dintre sexe în ansamblul populației ortodoxe, cu un sensibil avantaj al sexului masculin, ca dealtfel, și numărul mare al născuților – semn al înscrierii societății bănățene pe o orbită ascendentă. Un studiu aprofundat al evoluției demografice a Banatului de la 1718 până în preajma revoluției de la 1848 socotim că se impune a fi realizat prezentând un interes deosebit pentru istoriografia noastră.

N O T E

1. Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986, p. 7.

2. *Idem*, p. 31.

3. *Ibidem*.

4. Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat (1717–1740)*, Editura Facla, Timișoara, 1972, p. 52. Datele conscripției publicate prima dată de Jenő Szentklaray în *Szazev Magyarorszag ujjabb tortenetebol*, Timișoara, 1883, p.

5. Publicat pentru prima dată de Nicolae Dobrescu în revista *Transilvania*, 1905, p. 137–145, reluat apoi de Silviu Dragomir în *Le Banat Roumain Esquisse historique*, Sibiu, 1944, p. 24. Mai nou, vezi Bujor Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *AJIC* Tom XIII, 1970, p.7–68.

6. Bujor Surdu, în *op. cit.*, p. 11, este de părere că numărul localităților din Banat ar fi fost mult mai mare, de vreme ce conscripția din 1717 menționa un număr de 663 așezări, dar că administrația provinciei ascundea autorităților centrale situația reală.

7. Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 24. Situația etnică pe localități este prevăzută și de Bujor Sandu în *op. cit.* p. 32–60. Din nefericire nu se poate determina precis numărul locuitorilor, ci doar sumele cu care au fost impuse satele bănățene.

Aurel Țintă, dă următoarele cifre: 542 sate menționate, din care: 381 românești, 117 sârbești, 19 mixte (româno-sârbe), 10 germane, 2 germano-române, 7 sârbo-germane, 6 cu bulgari, italieni și alții. Potrivit conscripției din totalul satelor 72,74% îl reprezentau cele românești, 22% erau sârbești, 7,26% germani și alții.

8. Aurel Țintă, *op. cit.*, pp. 72–73. Dacă se adaugă și populația din granița militară, Banatul ar fi avut în anul 1770 cca. 450.000 locuitori.

9. *ibidem*.

10. Cf. Nicolae M. Popp, *Populația Banatului în timpul lui Iosif II*, Timișoara, 1942, p.

11. Prelucrând datele din conscripție, autorul studiului ajunge la concluzia ca în Banat existau, la epoca respectivă, 635 așezări, din care 520 locuite și 83.944 de familii. Folosind indicele 5 pentru o familie reiese ca nr. locuitorilor se ridică la 419.720 suflete.

11. J.J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum - 1774*, Editura Facla, Timișoara, 1982, p. 12. Datele prelucrate de Costin Feneșan, ne oferă următoarea situație pe naționalități: 220.000 români, 100.000 sârbi și aromâni, 53.000 germani, 2.400 unguri și bulgari, 340 evrei.

12. Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 32.

13. Cf. și Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVIII și începutul secolului al XIX-lea*, în *Populație și societate*, Studii de demografie istorică, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972, pg. 97-137.

14. *Ibidem*, p. 102 și 104.

15. Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 73.

16. Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 26.

17. Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 37, tabelul.

18. I.D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 593, memoriul protopopului Vasile Georgevici din 3-29 septembrie 1822.

19. Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 37. *Ibidem*, p. 51. Istoricul N. Bocșan remarcă că: „Creșterea absolută a populației reprezintă caracteristica principală a fenomenului demografic din a doua jumătate a sec. XVIII și prima jumătate a celui următor”.

20. Datele prelucrate de noi după *Schematismus venerabilis Clerii Diocesis Csana-diensis pro anno 1829*, Seghedin, 1829.

21. D.G.A.S. București, Microfilme Yugoslavia, Rola 112, cadrele 401-468.

22. Tabelele cu numărul locuitorilor din fiecare protopresbiteriat au fost finalizate în prima jumătate a anului 1825: 28 mai protopresbiteriarul Timișorii (D.G.A.S. fondul citat C.410-411); 10 aprilie - Cenadul (idem, c.413-414), 7 aprilie; Făgetul (Idem, c. 427-428) ș.a.m.d.

23. Azi în R.S.F. Yugoslavia.

24. Azi Zrenjanin, în R.S.F. Yugoslavia.

25. Azi în R.S.F. Yugoslavia.

26. Albrechtsflur, Bacova, Biled, Freidorf, Ebendorf, Grabați, Giarmata, Cărpiniș, Jimbolia, Iecă Mică, Ostern, Lovrin, Moritzfeld, Iecă Mare, Freudenthal, Reaș, Traunau, Dudeștii Noi, Wiesenheid și Zichydorf (Ebendorf = Știuca; Ostern = Comloșu Mic; Moritzfeld = Măureni; Freudenthal = Jamu Mare; Traunau = Aluniș; Wiesenheid = Tisa Nouă; Zichy dorf = Plandiste - Iugoslavia).

27. Azi Bela Crkva în R.S.F. Yugoslavia.

28. D.G.A.S. fondul citat, rola 112, cadrele: 411-412 (pentru episcopia Timișorii) și 466-468 (pentru cea a Vârșetului).

29. În text greșit: 65.295.

30. În text greșit: 99.827.

31. În text greșit: 41.516.

32. Cf. *Schematismus... op. cit.*, p. 110.

33. Istvan Lassu, *Az Austriai Birodalomnak Statisztikai, Geographiai es Historiai Leirasa*, Buda, 1829.
34. *Ibidem*, p. 60, unde este dată populația Imperiului în anul 1825.
35. *Ibidem*, p. 24–25 și p. 51 populația pe comitate și granița militară.
36. Cifra este valabilă pentru anul 1829. Cf. *Schematismus... op. cit.*, p. 110.
37. Fenomen constatat prin investigații personale, pe teren, în zona Bocșa din județul Caraș-Severin. Se păstrează și astăzi obiceiul ca bătrânii să locuiască cu tinerii căsătoriți, dat într-o casă mai mică, ce se află în aceeași gospodărie.
38. Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 42.
39. I.D. Suci, *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, București, 1968, p. 34.
40. Istvan Lassu, *op. cit.*, p. 24.
41. D.G.A.S. București, fondul citat, Rola 112, cadrele 404–405.
42. Cf. Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 25. Afirmatia l-a determinat pe istoricul nostru să afirme că: „... aici numărul românilor era foarte mare”.
43. D.G.A.S. București, Microfilme Yugoslavia, Rola 81, cadrele 513–523. Conscripția districtului școlar al Timișorii întocmită pentru anii școlari 1824/1825 și 1825/1826.
44. D.G.A.S. București, fondul citat, Rola 112, cadrele 401–403.
45. *Ibidem*.
46. *Ibidem*.
47. Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 37.
48. Lucrările de istoria învățământului din Banat se opresc în jurul anului 1800, iar volumul de Istoria învățământului din România, partea I – de asemenea.
49. D.G.A.S. fondul citat, cadrele 411–412 și 466–468.
50. *idem*, cadrele 406–407.
51. *Ibidem*.
52. *Ibidem*, cadrele 407–408.
53. *Ibidem*, cadrele 408–409.
54. *Ibidem*, cadrele 409–410.
55. *Ibidem*, cadrele 456–458.
56. Johann Mathias Korabinsky, *Geographisch - Historisch und Produkten Lexicon von Ungary*, Pressburg, 1786.
57. I.A. Demian, *Tablou geografic și politic al regatului Ungariei...* Paris, 1809.
58. *Ibidem*, p. 83.
59. *Ibidem*, p. 87.
60. *Ibidem*, p. 132 și următoarele, unde se fac referiri la creșterea animalelor în Banat la începutul sec. al XIX-lea.
61. *Ibidem*, p. 95–96 unde se afirmă că datorită solului mlăștinos prielnic culturilor de orez, Banatul putea deveni furnizorul întregii Europe.
62. *Ibidem*, p. 272–273.
63. J.M. Korabinsky, *op. cit.*
64. Cf. Pierre Chaum, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, Editura Meridiane, București, 1987.
65. Nicolae Bocșan, *op. cit.*

SOME REMARKS CONCERNING THE BANAT POPULATION IN 1825

Summary

On the basis of the documents from archives and the statistics made in the epoch, the author presents his own opinions about demographic growth in Banat in the XVIII-th Century and the beginning of the XIX-th Century, as well as the implications of the colonisation organised by the Habsburg Empire.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND REVOLUȚIA DE LA 1848 ÎN BANAT (MARTIE – IUNIE)

Stelian Mândruț

Istoriografia românească despre fenomenul revoluționar de la 1848 în Banat, cumulează, de la momentul de referință semnat de regretatul specialist I.D. Scuiu în 1968, o suită de articole, studii, restituiri documentare, monografii de respirație locală ori extinse din punct de vedere istorico-geografic, tratări vizând personalități mărunte sau marcante în peisajul desfășurării evenimentului narat pentru segmentul de timp menționat.

Analizele în cauză, pertinent efectuate de cercetători, în mare majoritate proveniți din zona discutată, se bazează pe un material documentar, preponderent inedit. Se încerca, acum, să se releve atât particularitățile faptelor dezvoltate de situația specifică a Banatului istoric, cât și angrenarea acestuia în contextul revoluționar general românesc, seria de paralelisme și interferente, inevitabile cu evenimentele petrecute în Transilvania, Moldova și Țara Românească, fără să se omită strădania de integrare în cadrul mai amplu, central și sud-est european.

Excursul istoriografic autohton din ultimele două decenii, preliminar și adâncise, totodată, cercetarea și sublinierea unor noi direcții, dincolo de un tradiționalism, deja încetățenit. Accentul deosebit pe exploatarea datului inedit este urmat firesc de interpretarea novatoare privind caracteristici ori specificități, opțiuni programatice, vizualizarea imaginii celuilalt, impactul termenului (noțiunii) de revoluție și revoluționar în înțelegerea, gradat analizată, de frunzașii intelectuali sau oamenii simpli, participanți, marcarea rolului personalității, cu un atribut major pentru Eftimie Murgu, de exemplu: nici instituțiile laice, nici cele clericale nu sunt neglijate, ori aportul națiunilor (naționalităților) locuitoare în aria istorico-geografică evidențiată.

Paleta de lucrări istorice românești dintre anii 1968–1995, extrem de diversă tematic, chiar în abordarea unui subiect unic, reflectă determinările social-economice și politico-naționale ale demersului revoluționar întreprinse de către românii bănățeni, și nu numai în anul 1848–1849.¹

În ceea ce privește aportul, neîndoielnic în definirea stațiilor majore din desfășurarea evenimentelor în Banatul intervalului menționat, reprezentat de istoriografia germană și sârbă, un minim de informații bibliografice pentru momentul dat ne împiedică să rostim un punct de vedere în legătură cu realizările obținute în ultimii ani.²

Mult mai completă se prezintă știința istorică ungară pentru răstimpul dat, cu lucrări generale și studii particulare despre evoluția fenomenului revoluționar în aria geografică amintită. Interpretarea aparte, fondată pe un

inedit material arhivistic, vizează colaborarea naționalităților și tentativele de rezolvare a problemei naționale, cu deosebire în vara anului 1849. Accentul în cercetare efectuată de specialiștii maghiari se pune abstinent, pe motivarea cursului evoluției conflictului ungaro-sârb, pe înțelegerea sensului național al gestului manifestării românilor privind abolirea supremației religioase străine, pe implicațiile mișcărilor sociale locale, pătrunse de un puternic caracter anti/nobiliar, fără să se omită interesul aparte față de justa percepere a rolului zonei de graniță, ca și a unor figuri deosebite în timp și spațiu, dintre care se detașează, fără putință de tăgadă, E. Murgu.¹

Majoritatea specialiștilor preocupați de pătrundere sensurilor evenimentelor petrecute în Banatul anilor 1848–1849, au subliniat faptul că orientarea spre revoluția ungară, constatată aici într-o primă fază, valabilă și în alte zone, precum în Partium și Maramureș, poate fi explicată prin rațiuni politice generale, coroborate cu anumite particularități, generate de condițiile istorice date; respectiv, de un context istorico-geografic aparte, un mod de viață și de gândire, deopotrivă reflectat în planul mentalului particular și colectiv. Fără să se treacă, însă, la generalizări ori absolutizări definitive, ci doar la sublinierea unui anume colorit special, mai ales atunci când diferențierile amintite și precipitarea faptelor în timp au determinat deosebiri în orientare, în comparație cu românii din Transilvania, de pildă, chiar dacă scopul și efortul inițial pentru un unic și comun front autohton, întru împlinirea tuturor dezideratelor propuse, rămăsese totuși o constantă viabilă în spațiul dat, certificată de încercările făcute pentru suprimarea câtorva direcții paralele de acțiune și aflarea, astfel, a căii sigure și fructuoase în plan politic și național.

Drept urmare, considerăm necesară enumerarea suitei de caracteristici proprii Banatului, deoarece, toate acestea, cumulate și în coroborare cu factorii externi zonei istorico-geografice dezbătute, au preliminar, desigur sub influența directă a revoluției ungare, tocmai dezvoltarea „aparte”, astfel numită pentru evenimentele petrecute aici, într-un strict definit interval temporal, adică până în toamna anului 1848.

Mai întâi, încorporarea politică la Ungaria în 1788, deci inexistența unui statut autonom, favorizase, în primăvara anului 1848, acceptarea tacită a cuceririlor revoluției din partea populației majoritare. Nobilimea ungară locală manifesta o prezență „opresivă” moderată, justificată de absența unui statut înrădăcinat în timp, de posesiuni latifundiare extinse și de predominanța numerică în aparatul administrativ. Mai apoi, existența ierarhiei clericale sârbe, cu două dieceze ortodoxe la Timișoara și Vârșeț, permanentizase un motiv de conflict național cu românii, interesați și îndreptățiți în abolirea supremației religioase neavenite. Școlile confesionale slavizate au avut drept consecință, adâncirea adversității dintre clerul înalt sârbesc și intelectualitatea românească, cu repercursiuni și ulterioare generalizări în toate mediile sociale autohtone locale; continua sursă de disensiuni și resentimente reciproce, fusese abil exploatăată după martie 1848 și de către guvernul revoluționar ungar. Contrastul apărea, astfel, foarte evident: Pesta încerca să tolereze un minim național în domeniul școlar și bisericesc pe seama sârbilor, menținea clerul respectiv cu privilegii față de români, cu amendamentul că prerogativele de administrație

religioasă și cele de natură școlară, reclamate în timp și spațiu, vor fi transformate, oportun, în atribuții naționale de tip modern în cazul Voivodinei.

În conjunctura dată din primăvara anului 1848, „scenariul” elaborat de istoricul I.D. Suciu pentru românii bănățeni din cele trei comitate existente (Caraș, Timiș, Torontal), granița militară depinzând încă de autoritatea Vienei, se baza pe dubla imprimare națională, venită din partea maghiară și sârbă, reprezentată de autoritățile comitatense, de proprietarii funciari, de episcopia sârbă, clerul superior din dieceze, cu impact serios și imediat asupra împlinirii aspirației reale în plan politic și bisericesc a micii burghezii românești, formată preponderent în mediul urban din negustori, meseriași, preoți, învățători, ofițeri, funcționari ori țărănimea de la sate.⁴

Programul revoluționar, formulat în 12 puncte la Pesta de tineretul revoluționar, acceptat de Dietă și sancționat ulterior de către împărat (11 aprilie 1848), a favorizat implicarea românilor bănățeni în adunările populare sporite către mijlocul lunii martie 1848, în legătură cu împrejurările propriice instituirii unor schimbări constituționale. Reacția constatată documentar fusese imediată și spontană, îndeosebi la orașe și în localitățile mai importante.

Mărturiile arhivistice rămân edificatoare cu privire la evenimentele petrecute în reședința comitatului Timiș, începând cu data de 18 martie 1848, odată cu anunțarea desființării cenzurii și a introducerii libertății presei. Ședința extraordinară, convocată acum, reunea participarea reprezentanților diferitelor categorii sociale locale, ce au adoptat decizii unanime vizând păstrarea ordinii și a liniștii publice în oraș și pe teritoriul comitatului, existența comisiei de 30 membri, incluzând și mulți români, proclamația lansată, înființarea gărzii cetățenești, dezideratul exprimat ca granița militară să devină independentă de Viena, iar locuitorii să fie scutiți de sarcinile militare speciale. Măsurile respective au stârnit însuflețire deosebită în populație, manifestată frecvent sub forma adunărilor populare.

Toate aceste acțiuni locale, ca și altele constatate, extinse în zone, se cadrau ideii generale dezvoltate de guvernul revoluționar ungar ori de autoritatea ortodoxă în legătură cu menținerea ordinii nobiliare existente prin mijloace pașnice și aplicarea metodei convingerii. La fel, în fond, ca și cea de popularizare a legilor privind generalizarea sarcinilor publice, desființarea dijmei bisericești și lichidarea relațiilor urbariale, toate urmând să fie sancționate de împărat și grabnic aplicate în practică. Într-o atare direcție se canalizau proclamația consiliului orașului din 20 martie, ce îndemna la respectarea monarhului, a reformelor, libertății, păcii, ordinii, adunarea populară din 22 martie, precum și asigurările primarului Johann Preyer din 28 martie 1848.⁵

Alte informații interesante despre situația internă și specifică orașului Timișoara și locuitorilor săi, încercările repetate de organizare a gărzii locale, interzicerea manifestărilor antisemite, în același spirit declarat al păstrării egalității, înțelegerea și acceptarea toleranței reciproce în spiritul proclamării libertății și fraternității depline, constituie elemente componente ale majorității actelor oficiale emenate de la conducerea orașului la sfârșitul lunii martie și începutul lui aprilie 1848.⁶

Un curs oarecum identic îl demonstrează evenimentele petrecute în capitala comitatului Caraș. La 20 martie curent, adunarea lărgită a congregației reunite la Lugoj decidea, printre altele, aderarea la cele 12 puncte exprimate la Pesta, generalizarea dreptului de vot, fără nici un fel de restricții, stabilirea unei comisii pentru supravegherea ordinii publice, asigurarea securității personale și a averii nobiliare, formarea de grupuri împuternicite cu aducerea la cunoștință publică a legilor pe localități, desigur, odată cu traducerea simultană în limba naționalităților. Libertatea și egalitatea, unanim revendicată în adunarea populară din 21 martie, de fapt și în continuare, până în debutul lunii aprilie, au întărit spiritul revoluționar existent. Legile promulgate cu privire la purtarea comună a sarcinilor obștești, desființarea dijmei preoțești și a relațiilor urberiale, au condus la mișcări țărănești reduse în intensitate, pe momentul dat, cu consecințe imediate în serioase mobilizări militare în zonă, în urgentarea definitivării proporției numerice a gărzii cetățenești, toate acestea beneficiind de certe atestări documentare.⁷

În răstimpul sus amintit, românimea din Banat, mai cu seamă cea din aria urbană, de puternic contact cu ecoul direct și imediat aplicabil al tezelor răspândite de revoluționarii maghiari, acceptase, reprezentată îndeosebi de fruntașii micii burghezii locale, să participe, fără echivoc, la campania electorală pentru congregațiile comitatense, unde să fie admisă conform procentajului restrâns ori extins, cât de numărul voturilor; la fel, se manifesta și conlucra, în diferite comitete și comisii, în tocmai ideea că legile transpuse în faptă vor favoriza emanciparea religioasă și politică proprie, îndeosebi în contextul conflictului ungaro-sârb din sfârșitul lunii martie 1848, provocat de respingerea celor 17 puncte de către Pesta. „Apelul către români”, formulat în 23 martie, reprezintă, acum, un prim manifest cu caracter programatic, elaborat de cei câțiva martori oculari ai evenimentelor revoluționare, influențați de programul reformei. Acesta includea, deopotrivă, expresia unui atașament general european, combinat cu revendicări locale, reduse la preocuparea de a se obține delimitarea politico-administrativă, anularea autorității bisericii sârbe, chestiuni sociale, abolirea relațiilor feudale, egalitatea în fața legilor, asigurarea predării limbii materne în școală etc.

Numai într-un asemenea sens declarat, se poate interpreta și înțelege, acceptarea „uniunii” de către populația majoritară numeric în zona istorico-geografică dată, supusă mereu la presiuni și vexațiuni din partea clerului sârb, și anume, drept o posibilitate de acțiune unitară românească pentru atingerea unei evoluții, dorite firești, în toate planurile. Astfel că, în mod treptat, se creează, în primul rând printre fruntașii românilor bănățeni un curent de acceptare a legilor revoluției ungare, inclusiv a „uniunii”, cu condiții naționale, explicitate însă.⁸

Dominanța nobilimii liberale ungare în conducerea revoluției din Banat, accentuată odată cu sancționarea de împărat a legilor principale de la Bratislava, concura la democratizarea climatului public general, acțiune extinsă pe orizontală și verticală, îndeosebi în parametrii strădaniei de înlocuire a vechiului aparat administrativ, mai cu seamă la nivelul satului, prin tendința intensificată de a se introduce administrația locală, reprezentativă pentru

populația majoritară, respectiv română, odată cu alungarea notarilor și primarilor. Astfel se putea favoriza împlinirea treptată a câtorva din aspirațiile social-economice și naționale autohtone.

Legea agrară, de exemplu, intrată în vigoare doar la 22 aprilie 1848, proclama iobagii și jelerii urbariali drept oameni liberi și proprietari de sesii, defavorizând, totuși, categoria socială lipsită complet de pământ, cu doar parțiale satisfacții imediate în plan economic. Tergiversarea aplicării practice a legii, laolaltă cu alți factori, enumerați acum: situația iobagilor contractualiști, chestiunea neclarificată privind ocupările forțate de hotare, pășuni și păduri, menținerea dijmei în struguri, invocarea de restanțe urbariale și multe altele, constituiau un imbold esențial pentru amplitudinea seriei de mișcări și răzvrățiri țărănești, inițial de un caracter spontan, iar apoi tot mai puțin întâmplătoare. Deși iobăgia fusese practic abolită până în debutul lunii aprilie 1848, fenomenele sociale menționate vizau tocmai sistemul menținerii robotelor, prin refuzul gradat de prestare, doleanța pământului restituit în întregime, cerința rezolvării problemei pășunilor și pădurilor, coroborate cu frământările antiadministrative la nivel rural: garda națională percepută, de pildă, drept un mijloc de stoarcere a obligațiilor de susținere materială, schimbarea juzilor și notarilor, adică tocmai încercarea de înlăturare a corupției feudale constatate și introducerea gradată a dreptului de liberă judecată locală, precum și un alt aspect, de puternică coloratură națională, respectiv, acțiunile desfășurate pentru retrocedarea bisericilor și școlilor românești de sub autoritatea sârbă.⁹

Legile decretate și intrate treptat în vigoare pe întreg spațiul istorico-geografic al Banatului, au fost receptate cu un scăzut interes în zona minieră din partea sudică a comitatului Caraș, datorită unui cumul de factori, dintre care enumerăm: nespecificarea niciunui aspect cu referire la condițiile grele de viață și muncă ale minerilor, indiferent de naționalitate, omiterea cu bună știință a autonomiei orășanești deținute, fapt ce includea imunități fiscale și administrative, dar asupra căreia plana pericolul abolirii, prin noua reorganizare comitatensă.

De importanța, primordial economică, a localităților miniere: Oravița, Dognecea, Moldova Nouă, Bocșa etc., dar și strategico-militară, cu previziune ulterioară în timp, concomitent cu degradarea relațiilor ungaro-sârbe, iar mai apoi cu cele dintre Pesta și Viena, se vădea extrem de convins în rapoartele elaborate, directorul conducerii montanistice locale, Gustav Grönzenstein, un adept trainic al politicii guvernului revoluționar maghiar în zonă și, totodată, pion principal în tactica adoptată de către oficialitate. Dacă la început, marcat puternic de spiritul ideilor novatoare revoluționare, conducătorul oficiului minier se declarase de acord cu instituirea unor relații de colaborare cu autoritățile comitatense, fiindcă acestea reprezentau tocmai existența guvernului responsabil dorit, la fel, cu participarea la alegerile locale și naționale, de deputați, mult mai târziu, respectiv către sfârșitul lunii aprilie 1848, mesajele schimbate, în dublu sens, mărturiseau teze contrare, datorită impactului „agitațiilor și instigațiilor” localnicilor din Dognecea și Oravița, cu firească urmare în stabilirea unui alt „modus vivendi”, adică dreptul de intervenție comitatensă.¹⁰

Revenind cu analiza în planul vieții politico-naționale, evenimentele săvârșite în Banat în cursul lunii aprilie 1848, ne obligă să repunem pe tapet rolul asumat de Eftimie Murgu după eliberarea sa din închisoare și lansarea „Proclamației către români”. Acceptarea „sine die” a Uniunii, exprimată acum, se făcea într-un context strategico-tactic extrem de defavorabil pentru români, în ansamblu, aflați pe traiectoria gravitației către Pesta și datorită șocului, deliberat provocat de către liderii mișcării naționale sârbe, prin enunțarea existenței voievodatului autonom la Carloviț, prin instituirea „statarului” și a altor măsuri ferme, adorate de către comisarul guvernamental în zonă, Csernovics Péter.

Ne punem întrebarea, dacă disponibilitatea autohtonă de aliniere la politica guvernului revoluționar, evidențiată și de Murgu, ca atare, să fi fost oare rezultatul unui lăuntric sentiment dictat de prudența specifică națiunii aflate în dublă capcană: socială și națională, cu seria de echivocuri ori conciliatorisme inculpate, și, mai apoi răsfrânte? Datele concrete în acest sens, cuprinse sub formă de adrese ori circulare, atestă poziția favorabilă, îngăduitoare, manifestată deschis de către E. Murgu în raport cu idealurile concrete ale revoluției ungare. Scrierile sale contemporane timpului și, ulterioare evenimentelor în sine, denotă faptul că gândirea fruntașului român asimilase și egalizase, totodată, termenul de revoluție cu noțiunea de reformă, remarcând just aspectul legal și reformist; adică, tocmai măsurile de sus în jos, legile sancționate de împărat, ofereau caracterul reformist-legalitarist, viabil și necesar stării românilor bănățeni, confrunțați permanent cu cerbicia autonomiei exclusiviste sârbești, situație determinată decisiv, desigur, și de coordonatele relației dintre Pesta și Viena.

Murgu se arăta convins de faptul că alternativa autonomiei nu avea un precedent istoric și constituțional pe seama românimii bănățene. Concepția expusă acum în primăvara anului 1848, despre tocmai impunerea intereselor naționale, viza obținerea unei palete de drepturi într-un cadru statal liberal-democratic existent și favorizat de revoluția maghiară. Același lider politic se manifesta, tot mai convins îngrijorat, de faptul că pentru momentul discutat, chestiunea vitală în disputa româno-sârbă privea numai biserica, iar relația față de Pesta decurgea ca atare: pentru cei dintâi, petenții, îngăduitori, solicitând sprijin și, pentru cei din urmă, mai ostili și declarați, de acum, concurenți în disputa pe față.

Documentele editate pentru intervalul dat confirmă atitudinea lipsită de echivoc a revoluționarilor unguri față de disputa româno-sârbă, în fâțișă declanșare pe planuri multiple: deosebita atenție față de persoana și activitatea desfășurată de Murgu, nararea evenimentelor de la Kikinda din sfârșitul lunii aprilie 1848, ca și instituirea funcției comisarului regal plenipotențiar, menționat mai sus, Csernovics Péter, drept factor politic autorizat să restabilească ordinea publică constituită, să reprime îndeosebi agitațiile sârbești din comitatul Torontal și să introducă și aplice sistemul de judecată statarială.¹¹

În conjunctura provocată, acum și astfel, de ruptura intervenită între aspirațiile sârbești și politica maximă, intransigentă, a autorităților revoluționare maghiare, manifestele speciale adresate de cei dintâi în legătură cu

posibila alianță, negau cu consecvență dreptul la naționalitate și autode-terminare, favorizând, însă, accelerarea tentativei românilor bănățeni de a se detașa, cu orice preț, de sub ierarhia bisericească și școlară străină. Fenomenul era urmărit atent și sprijinit tacit de Pesta, în intenția mărturisită de a devia mișcarea națională română de pe un posibil făgaș autonom. Oficialitățile utilizau în scop propriu veleitățile dominante sârbe din Voivodina, controlând, astfel, temporar și interesul românilor bănățeni, vehiculând tocmai teza apărării identității etnice a celor în cauză, amenințați de „asimilarea” sârbă. Manevra în sine constituia un proces aparte și contrar, oarecum, celui survenit iminent în viața și acțiunea românilor transilvani într-un același răstimp istoric determinat.

Situația agravată în Banat din pricina seriei de contradicții pe tărân național, dezvoltate de mersul revoluției în debutul lunii mai 1848, respectiv impunerea priorității a regulilor presiunii sârbe, ce negau libera existență românească prin solicitările repetate exprimate în vederea recunoașterii unui teritoriu distinct, cu administrație separată și limbă maternă, coroborate cu dezideratul independenței bisericii ortodoxe au condus la riposta Pestei întru pararea unui iminent și virtual pericol. Minima toleranță arătată de mișcarea națională sârbă de după momentele Carloviț și Novi Sad, stârnise, totodată și reacția de apărare a populației majoritare în zonă, disensiunea, astfel creată, fiind prompt speculată și activ deviată de autorități. Numirea comisarului regal plenipotențiar, Csernovics Péter, avea menirea să consacre decretarea legii excepționale și în comitatul Caraș, marcat de disensiuni naționale, dar și de conflicte sociale. Tocmai acum survenea de la Lugoj decizia ortodoxilor români din localitate, de a declina participarea la Congresul bisericesc stabilit pentru 27 mai curent, și, formarea, totodată, a unei comisii care să aprobe măsurile necesare pentru aplicarea separării ierarhice de sârbi. Se confirmau, în același timp, atribuțiile comisiei pentru menținerea ordinii, compusă din 150 de membri, între care figurau mulți reprezentanți români, drept o firească pondere pentru quantumul întruchipat în ansamblul populației orașului, dar și ca o măsură de imediată contrabalansare a atitudinii separatiste sârbești.¹²

Drept urmare, multe alte inițiative luate în plan local, cu caracteristici asemănătoare pentru toate cele trei comitate, în virtutea aceleiași tacite aprobări, venite din partea autorităților centrale, vizau la unison tentativa de percepere la reala valoare și apoi de stăpânire, în sens de frânare, a disputei româno-sârbe, amplificată negativ de către decizia adunării consultative de la Novi Sad și a celei de la Carloviț, odată cu proclamația, lansată oficial, în 5/17 mai. Nereușita practică a alianței preconizată acum, în situația îndepărtării tot mai grabnice a sârbilor de Pesta, sporise, practic, posibilitatea intervenției celei din urmă între românii bănățenii nemulțumiți; fără nici un fel de fapt concret, însă, ceea ce va face ca dezideratul național, amplificat de opacitatea refuzului sârbesc și de neutralitatea amicală maghiară, să se coroboreze cu datul social, acut exprimat, îndeosebi de către țărănimea răzvrătită, pe drumul șanselor viitoare ale evoluției evenimentelor generale din Banat. Desigur că în starea dată, toate măsurile adoptate de oficialitate ori în curs de a intra în vigoare, ținteau consolidarea unei stabilități relative în plan revoluționar, amenințată de un dublu factor recunoscut: național și social. Câteva clișee

mentale funcționau, cu precădere, în lumea satului, unde, de exemplu, „stataratul” fusese acceptat cu neîncredere ori, chiar respins, la fel ca și acțiunea ființării de gărzi cetățenești, deseori interpretate drept tertipuri ale guvernanților pentru înarmarea poporului împotriva împăratului, ipostază pentru un stabil și evolutiv caracter anti-sau-prehabsburgic inoculat.

Din acest fapt constatat poate deriva strădania continuă a autorității de a înștiința permanent despre starea de lucruri existentă la anumite momente date: alegerea arhiducelui Ștefan, drept palatin, numirea sa ca locțiitor al împăratului în Ungaria, înființarea guvernului provizoriu și aprobarea de Viena a reformelor propuse de Dietă. Pregătirea și desfășurarea campaniei electorale se face într-o manieră, ipotetic „iluministă”, în versiunea căreia națiunea înseamnă, de fapt, întregul popor și nu numai clasa privilegiată; totul se amendează cu ideea exprimată, clar și concis, că prin alegeri și deputații desemnați pentru Dietă se va contribui la fixarea altor legi și sisteme de impozitare pe seama poporului. Pentru a îndepărta neîncrederea locuitorilor din comitatul Caraș, de pildă, după constatarea dozei de monarhism existent și critica din punct de vedere social a paragrafelor legii agrare, cu deosebire, starea critică constatată se tinde a se rezolva printr-un gest simplu livresc, anume ca noile legi să fie traduse și tipărite în proporții corespunzătoare, cu delimitarea din punct de vedere etnic a populației în zonă.¹³

Teritoriul montanistic din sudul comitatului Caraș, atât de necesar economic pe seama guvernului revoluționar maghiar în vederea consolidării sale în plan general, înregistra pe mai departe, tentativele autorității administrative comitatense de infiltrare locală, tocmai în ideea vehiculată, vizând menținrea ordinii și liniștii publice, amenințată de „insurgența” sârbă, ca și divergențele moștenite și permanentizate în legătură cu problema contribuțiilor bănești și a contingentului de recruți, cu efectuarea de anchete, cu extinderea reglementării prețurilor în localitățile din propria jurisdicție, cu efectuarea de recensământ etc. toate afectând buna funcționare și dezvoltarea nestânjenită a ariei miniere respective, cu rol și scop important în tactica și strategia revoluționară a guvernului de la Pesta.¹⁴

În prima jumătate a lunii mai 1848, mișcările revoluționare cu un net caracter social, domină preponderent în mediul rural bănățean, în pofida metodelor de convingere, înmulțite din partea oficialității, cu privire la aplicarea legii urbariale. Reacția nobilimii locale fusese promptă în manifestarea îngrijorării față de prejudiciile materiale survenite ca urmare a desființării iobăgiei. Fapt ce a potențat gravitatea chestiunii sociale, procedura eliberării din șerbie și înlăturarea obligațiilor feudale, acută în toate comitatele bănățene.

Suita de factori sporți reiese pregnant în evidență din cuprinsul actelor oficiale, schimbate acum la nivelul conducerii comitatelor ori între autoritățile locale și cele centrale: atitudini provocatoare și abuzuri din partea nobililor, tergiversarea aplicării legilor în cauză, pretenții crescute, emise în dese situații, canavaua de amenințări, de șicanări, de brutalități și abuzuri. Starea de fapt existentă în realitate, se masca cu bună știință, deseori, în descrieri idilice despre „generozitatea” nobilimii, cu spirit de sacrificiu pronunțat pentru admiterea eliberării iobagilor de obligațiile feudale; urmarea consta în faptul

că, cei îndreptățiți și nedreptățiți, trebuiau să suporte datoria de a nu prejudicia proprietarii funciari prin ocuparea pământurilor alodiale, de a nu da ascultare unor „agitatori sociali” și de a-și rezolva toate doleanțele, numai pe calea legală.

Multe din cauzele, enumerate anterior, la cumpăna lunilor martie-aprilie în lumea rurală, ca fiind caracteristice pentru nemulțumirea țăranilor români, preponderenți numeric în toate cele trei comitate bănățene: perpetuarea obligațiilor feudale, răpirea parcelelor de folosință individuală liberă, abuzurile aparatului de stat la nivel local, persistă pe mai departe în suita de adrese, circulare și rapoarte schimbate, prompt, pe verticala și orizontala structurilor administrative. Problematika socială se îmbogățește cu alte subiecte prioritare mediului sătesc, între care figurează aceeași chestiune stringentă a desființării obligațiilor feudale, interpretarea și aplicarea practică a legii în comitate, situația țăranilor contractualiști, diferendurile ivite cu privire la sesiile părăsite, raportul dintre foștii iobagi și terenurile alodiale, aplicarea drepturilor regaliene (monopolurile senioriale vizând morăritul, măcelăritul, cârciumăritul, dijma din vin), dreptul de a avea prăvălii, revendicat concomitent de foștii iobagi și proprietari de pământ, chestiunea comasărilor anterioare, răpirea terenurilor individuale ori obștești, cu sau fără aprobare oficială, în convență cu cele două căi aplicate în rezolvarea propusă, fie în mod pașnic, prin petiții fără sorți de izbândă imediată, fie conflictuală, prin revolte extinse spontan în timp, mai cu seamă în luna mai (Herendești, Găvojdia, Fârliug).¹⁵

Setul de nemulțumiri cu caracter social, persistă în Banat în situația complexă și confuză din a doua parte a lunii mai 1848. Protestele accentuate ale țăranimii revoltate se referă, precumpănitor, acum, la terenurile comasate, pământurile arabile și pășunile răpite. Jelerii alodiali și curiali trec la răzvrătiri în masă, fiindcă legea agrară îi exclusese de la eliberare și împrumut. Se trecea, totodată, în mod gradat la refuzarea prestării slujbelor iobăgești, cu plată, laolaltă cu nerespectarea proprietății și a monopolurilor senioriale. Măsurile adoptate de autorități nu rămân fără urmări directe, dimpotrivă, acțiunea de lămurire, inițiată și dezvoltată pe cale pașnică, adoptă tonalități și modalități specifice. Prin intermediul preoților, în legătură cu abolirea iobăgiei și datoria tuturor celor în cauză de a respecta averea foștilor proprietari feudali. Mai apoi, conivent acesteia, tezele propagate oficial despre eliberarea de prestațiile iobăgești, proprietatea deplină a sesiilor, munca pe alodii, contra plată, desigur, respectarea proprietății și a unor drepturi aferente: cârciumărit, măcelărit, pescuit, vânat, morărit; achitarea impozitelor față de stat, comitat și comună, înscrierea în gărziile cetățenești pentru a contribui la menținerea ordinii și liniștii publice. Locuitorii din Criciova, de exemplu, au refuzat să excute zilele de muncă pentru dreptul de cârciumărit, chiar și după emiterea sentinței judecătorești în acest sens. Frământările țăărănești din jurul Lugojului au fost reprimare de armată, iar țăranii din Herendești și Duleu și-au pășunat pe mai departe vitele pe tarlaua revendicată de la proprietarul funciar, suportând, ca atare, ingerința legii.¹⁶

Atmosfera locală, relativ liniștită din comitatul Timiș și localitatea de reședință, Timișoara, apare descrisă, în general, ca fiind sub un deplin control

al autorităților administrative. Care se manifestau preocupate, în continuare, de necesitatea menținerii, ordinii și liniștii publice, în condițiile văditei propensiuni, prin propaganda la orice nivel, laic ori clerical, pentru înscrierea locuitorilor pe listele electorale și participarea, astfel, la alegerile preconizate pentru desemnarea deputaților în Dieta din luna iunie curent. Se înregistrau, tot acum, anumite note discordante, ce vizau atât fapte strict circumscrise, ce țineau de neregulile ivite în stabilirea dregătorilor din oraș, cât și semnalarea neostoită a pericolului „panslav”, activat de mișcările sârbești, ca și de tendințele de autonomie românești, la fel de nesigure în opinia rostită a oficialității locale,

Situația se menținea oarecum apropiată în orașul Lugoj și comitatul Caraș. Datele documentare dezvăluie măsurile luate în vederea pregătirii noii conduceri comitatense, să facă față oricărei iminente chestiuni de rezolvat. Un rol asumat, consta acum, în pararea zvonurilor fanteziste despre invazii armate străine ori posibilitatea înlocuirii împăratului. Se solicita prudența necesară în înțelegerea refuzului, justificat deseori în localitățile cu populația mixtă, membrilor gărzilor cetățenești de a presta jurământul. La fel, se reclama atenția deosebită față de procedeul stabilirii dregătorilor localnici, menționați la paritate din punct de vedere al apartenenței confesionale (ortodoxi și catolici). Comisia împuternicită cu supravegherea aplicării legii privind campania electorală dietală, sublinia obligativitatea desemnării grupelor de câte trei membri, între care figurau germani, români și maghiari, în toate cele șase circumscriptii, cu atribuția stipulată ca după depunerea jurământului de rigoare, să se treacă prompt la acțiunea de conscriere a alegătorilor cu drept de vot și la data devansată legal.¹⁷

Evenimentele revoluționare din partea sudică a comitatului Caraș, respectiv cele petrecute la Moldova Veche sub impulsul manifestărilor sârbești și a puținței declanșării războiului civil în zonă, au periclitat existența nestănjinită a rețelei de mine aparținând statului și, implicit, Suveranului. Motivul în cauză a dus la înmulțirea apelurilor făcute pentru formarea de gărzi cetățenești, atât la Reșița, cât și la Oravița, odată cu solicitarea de arme, muniții și, nu în ultimă instanță, de ofițeri, pentru efectuarea instrucției militare cuvenite și cerute de momentul dat.

Aspectul social, preponderent evident în majoritatea faptelor întâmplare în Banat în primăvara anului 1848, fusese mereu dublat de existența și acțiunea factorului național, tot mai puternic marcat de amprente proprii fiecărei națiuni din aria istorico-geografică în cauză. Desigur că, la un moment dat, peisajul general include, precumpănitor, activitățile decise românești, în opoziție cu tendințele de „autonomie înglobatoare” ale sârbilor.

Apelul lansat de aceștia la Carloviț, în 5/17 mai 1848, demonstra peren faptul simplu că teoria expusă nu putea fi niciodată aplicată în practică, constituind, în fond, un corolar al permanentizării neînțelegerii reciproce, cu avantaj semnificativ pe seama guvernului revoluționar ungar, interesat să intervină, să medieze și să aplaneze divergența, tocmai în ideea neutralizării premeditate a sursei de conflict.

Strădania românilor bănățeni, manifestată în tot cursul lunii mai, anume că, în tocmai condițiile unității și în temeiul egalității propuse, să obțină

separarea religioasă dorită, dreptul de utilizare a limbii materne în școală și biserică, la fel ca și reprezentarea echitabilă în organismele administrative de conducere locală, centrală și apoi în Dietă, impusese, în final, pretenția organizării unui alt Congres ortodox la Timișoara. Delegații români, reveniți de la Carloviț, de exemplu, au susținut teza în cauză, criticând atitudinea egoistă sârbească și chiar pregătirile iminente de luptă armată. Reprezentanții populației majoritare din comitatul Timiș, pe de altă parte, au contestat alegerile stabilite pentru desemnarea participanților la Congresul bisericii ortodoxe, solicitând reluarea campaniei, în virtutea neîncălării principiului proporționalității între aleșii celor două națiuni.

Teza Congresului ortodox amânat și cu loc de desfășurare la Timișoara, datorită sinuozității evenimentelor revoluționare, mai precis, a manifestării sârbești, mult mai ferme vizând separarea totală și a inițiativei decise din partea autorității maghiare către mijlocul lunii mai 1848, obligă pronunțarea imediată și concretă a părților aflate în criză. Apelul națiunii sârbe către românii din Banat, relevă necesitatea acțiunii solidare pentru cucerirea de drepturi politice și recunoașterea etnicului de sine stătător, pe baza libertății, egalității și fraternității.

Petiția reprezentanților români din comitatele bănățene și vestice, întruniți la Pesta în 21 mai 1848, sublinia paleta de revendicări complexe, denotând apărarea existenței naționale, îndeosebi în raport cu dezideratele sârbești, fără să se omită grupul de prevederi în legătură cu ocrotirea identității proprii, în comparație cu opinia oficială ungară. Dezacordul autohtonilor se manifesta concret, de pildă, față de alegerea din 18 mai curent a delegaților pentru Congresul bisericii ortodoxe, de injusta repartizare a reprezentanților pe eparhiile episcopale, în convența solicitării reluării campaniei electorale dietale, care să aibă în vedere proporția justă între națiuni ori naționalități.

Reacția promptă sârbă, ilustrată de comunele din zona de frontieră, înarmate și răzvrătite în aceeași idee a combaterii Uniunii și a creării unui regat propriu, dar fără să se țină cont de opțiunea românească, antrenează poziția fermă în plan militar a Pestei. Tot acum, aproape convergent, fruntașii locali ai mișcării naționale române se manifestau, mult mai convinși, de necesitatea realizării programului propriu de separare culturală și confesională, îndeosebi după fixarea datei certe a multdiscutatului Congres bisericesc ortodox la Timișoara, în 15/27 iunie 1848.¹⁸

Evenimentele revoluționare, precipitate în Banat la sfârșitul lunii mai 1848, au demonstrat faptul că, într-un fel sau altul, mișcarea națională sârbă fusese „activizată negativ” de politica îngustă a guvernului maghiar, până se ajunsese la declanșarea polilor conflictului militar. Nu în ultimul rând, că faza unei inițiale înțelegeri tacite, de tratative eventuale, de posibilă colaborare ungaro-sârbă, datorită faptului că Pesta acuza lipsa unei consistențe forțe armate, fusese ratată și din alte motive. Decretul oficial emis la 23 mai 1848 cu privire la atribuția administrativă și militară, extinsă pe seama comisarului regal Vukovics Sebő, în cooperare cu deja menționatul trimis plenipotențiar în zonă, respectiv, Csenovics Péter, sugera tocmai noua calitate asumată de guvernul maghiar în convingerea oponentilor, prin forța armată.

Multe documente probează atmosfera specifică sudului Banatului la momentul respectiv, de sporită agitație sârbă, cu menționarea existenței unor mesageri străini, înstrăinați să facă propagandă panslavă și printre români, chiar prin intermediul preoților. Măsurile imediate lansate de autorități, vizau stricta supraveghere a graniței cu Serbia, confiscarea tuturor manifestelor anti-revoluționare și răspândirea de propagatori între români și sârbi, cu rol să sensibilizeze învățătorimea și preoțimea pentru cauza revoluției ungare.

În contextul amintit, efortul oficialității de a ține situația sub control, impunea luarea unor serii de măsuri în vederea asigurării ordinii și liniștii publice. Comitatul Torontal era primordial vizat, la fel și celelalte două, Carașul și Timișul, unde aceeași problemă a relativei stabilități politice suferea impactul unui posibil pericol, datorat răzvrătirii românești sub influența sârbească.

Factorul social, nemulțumirile țărănești exprimate concret în atitudini de nesupunere uneori violentă în mediul rural, se conjugă, acum neavenit pe seama reprezentanților administrațiilor locale, obligați să riposteze pentru pararea și neutralizarea acțiunilor extinse în timp și spațiu. Sătenii din comitatul Timiș, de exemplu, au fost informați mereu că, prin legea cu nr. IX, fuseseră desființate doar prestațiile iobăgești de natură urbană, și că cele datorate după pământurile alodiale, rămăneau în vigoare, inclusiv taxa morăritului, considerată un drept regal.

În zona minieră, doleanța funcționarilor și muncitorilor de la exploatarea și Tezaurariat, în legătură cu interpretarea legii despre alegerea deputaților, în sensul că ambele categorii au drept de vot, este minimalizată din cauze obiective, ce țineau de compoziția etnică a categoriei sociale respective, favorizată sau supusă unor practici vexatorii, cu bună știință, de către autorități. Refuzul exprimat acum și motivat prin atenta parcurgere a paragrafelor legii, avea în vedere faptul că proporția nemaghiarilor depășea procentul îngăduit de păstrarea unei stabilități din punct de vedere politic și național în zona discutată.¹⁹

Hotărârile adoptate de Congresul național sârbesc la Carloviț, în 27 mai 1848: proclamarea mitropolitului Rajačić ca patriarh, a colonelului imperial Suplikać drept voievod, înarmarea generală sub conducerea unui comitet național în frunte cu Stratimirović, ca și apelul de colaborare adresat românilor, au stârnit, la timpul respectiv, reacția așteptată din partea guvernului maghiar și expresia nemulțumirii totale românești. Situația, în ansamblu, părea a fi eficient controlată prin comisiile guvernamentale, după cum reieșea, clar, dintr-un raport expediat de Vukovics către ministrul de interne, Szemere Bertalan, la data de 31 mai 1848. Analiza detaliată, făcută de raportor, avea în vedere toate cele trei comitate și se baza pe date certe, reunite din informațiile primite din partea organismelor abilitate. Tabloul înfățișat acum, la modul comparativ, indica, primordial, ariile de interferare mixtă a localităților populate de români, sârbi și germani. Faptul în sine obligă pe numitul comisar guvernamental să fie convins de eficiența parare a unui eventual pericol de „separare sârbă”, tocmai datorită pavăzei întruchipate de amalgamul etnic existent. Fără să se omită, totuși, necesitatea întăririi grabnice militare, în imediata

apropiere a graniței, cu propunerile de rigoare, detaliate în amănunt, pe câteva direcții enumerate. Un pasaj rămâne deosebit de elocvent, în legătură cu românii bănățeni și tangența acestora, în gând și faptă, cu frații din Transilvania, preocupați, deopotrivă, de aceleași idei vizând autonomia, precum cele nutrite și făcute public de sârbi, la Congresul de la Carloviț. Comentând sentimentul de apartenență la „patria comună”, în vădită manifestare la românii bănățeni, autorul atrage atenția, totuși, asupra unei posibile greșeli față de cei discutați, și anume, să nu se recunoască, nicicum, dreptul propriu de naționalitate, în fond, o constantă a politicii guvernului de la Pesta față de dezideratele popoarelor cuprinse pe un anumit teritoriu istoric.²⁰

Cantonați cu interpretarea fenomenului istoric petrecut în Banat la cumpăna lunilor mai-iunie 1848, putem așterne întrebarea privind oportunitatea acțiunii întreprinse de Eftimie Murgu, respectiv, mutarea centrului de greutate al mișcării naționale române de la Pesta la Lugoj, aportul cercurilor intelectuale autohtone, stânenite de ierarhia sârbă și tendința de extindere a mișcării antinobiliare în mediul rural. Se miza, oare, pe izbânda „idealismului politic” nutrit de liderul recunoscut indiscutabil, cucerit de maghiarii liberali în ideea cooperării pe baze egale, pentru ca amândouă națiunile să-și conjuge eforturile în fața pericolului slav? Atitudinea manifestată de Murgu ori de alți frunțași români să fi fost, totuși, constanta generală a tezei că numai colaborarea cu guvernul revoluționar, în contextul paletei de libertăți politice promise, putea constitui indispensabila condiție pentru combaterea ingerinței sârbești?

Procesele complexe survenite acum în peisajul social-economic și politico-național local, cu precădere în debutul lunii iunie au impus, oarecum paradoxal și forțat, un interes comun româno-maghiar, dictat de motive diferite, respectiv, apărarea identității românești în virtutea posibilei anexiuni la Voivodina și concretizarea noțiunii de stat maghiar unitar, ca ripostă sau contrapondere, atât în plan militar cât și politic. Fără să se uite, totuși, de tactica micilor concesii sârbești, pusă în circulație de către episcopul Timișoarei, ca să contracareze adversitatea românească, fără garanții politice, vizând redactarea matricolelor în limba maternă; se sublinia, astfel, și se venea în întâmpinarea dezideratului, constant exprimat de către frunțașii populației majoritare în spațiul istorico-geografic analizat, cu privire la bătălia pentru impunerea limbii naționale.

Apelul lansat de Murgu către conaționali la sfârșitul lunii mai 1848, reflecta, în bună măsură, influența acumulată în timp, faptul că intervalul pestan îi marcase profund gândirea și transpunerea în practică a tezelor sale revoluționare. Ideile puse acum în circulație aveau un conținut aproape identic și poate că reluau, într-un mod dezvoltat, pe cele cuprinse în proclamația rostită în aprilie 1848, odată cu eliberarea din temniță. Se reliefa, primordial, caracteristicile regimului politic radical nou instituit, în antiteză cu practicile și rezultatele lăsate moștenire de cel abolit în luna martie. Se accentuau, totodată, libertățile democratice și perspectiva egalitaristă, oferită, într-un fel, pe baza legilor votate de către Dietă. Conlucrarea dintre români și maghiari, inclusiv autoritățile centrale și locale, trebuia făcută numai în ideea ocrotirii regimului „generos” față de popor, indiferent de apartenența etnică.

Numai într-un atare sens se pot înțelege interpretările efectuate de autorul-orator față de urmările indiscutabile, ale legii agrare din 18 martie. Murgu sublinia faptul că țărani români, deveniți oameni liberi și proprietari deplin pe sesii, aveau dreptul de a alege și a fi aleși. Participarea la formarea gărzilor cetățenești se explica, de exemplu, în virtutea datului că numai alături de maghiari să contribuie la apărarea patriei comune. Nu se poate nega ori trece cu vederea sarcina importantă asumată conștient de Murgu în contextul dat, cu sprijinul tacit, dar eficient al autorității. Actele numeroase emise acum în legătură cu persoana și activitatea sa, atestă urmărirea atentă și cu tact din partea comisarilor guvernamentali, ce menționau chiar posibilitatea manevrării alegerii fruntașului român, drept un „utilizabil” deputat de Caraș în Dieta țării. Chiar dacă neîncrederea oficialității față de sentimentele sale naționale persistă. Avertismentul inclus, în acest sens, de către vicecomitele comitatului Caraș în adresa către ministrul de interne, la 1 iunie 1848, dezvăluie concret aceeași intenție, știută și cercetată, în cazul românului Murgu, adică separarea Banatului de Ungaria și unirea cu Transilvania, Moldova și Țara Românească în cadrele unui stat unic românesc. Nu i se contestă și impută, deloc, opiniile, principiile, considerate ca rămase neschimbate. Se atenționa, cu deosebire, numai în legătură cu popularitatea crescută în zona rurală, cu posibilitatea sporirii agitației aderenților săi mai cu seamă în cazul unei candidaturi pentru Dietă.²¹

Tezele enunțate mai sus se validează la începutul lunii iunie 1848, odată cu sosirea „mesagerului” Murgu în Banat. Influența deținută de acesta în masele populare este descrisă ca fiind deosebit de puternică. Faptul constatat este amendat de speranța nutrită că, numai astfel, se poate, neîndoios, întări sentimentul de încredere în autorități, sub forma primară de manifestare, respectiv, înscrierea în gărzile naționale și, mai apoi, ferma opoziție antisârbă. Situația dată apărea, acum, favorabilă autorității și sub control guvernamental, tocmai datorită turneului efectuat de către Murgu. Nu se ascundeau știrile despre numerele răzlețe din „Gazeta de Transilvania”, în circulație, și seria de conferințe ținute de „agitatori”, refugiați din Moldova, și propovăduitori ai unirii Banatului cu celelalte țări române. După cum, nu se omiteau menționarea doleanței de a se utiliza limba română în ședințele delegațiilor; chiar dacă, intenția episcopiei ortodoxe de Timișoara de câștigare a enoriașilor de altă naționalitate, prin intermediul promisiunii folosirii limbii materne în redactarea actelor, rămânea la fel de tentantă și primejdioasă, în viziunea oficialității.

Etapele călătoriei desfășurate de E. Murgu în zona Banatului apar într-o strictă gradare cronologică, pătrunsă de mici imperfecțiuni de datare ori redare, neamenințând fondul chestiunii: urmărirea și utilizarea sa. Totul se gândise în litera legii și în speranța de conlucrare, mai cu seamă în intenția atragerii orașelor din partea de sud a comitatului Caraș. Cadrul general subliniat rămâne nemodificat, în sensul că se enumeră și citează pasaje din cuvântările rostite către popor, se atestă demonstrațiile însuflețite, existente pretutindeni, și se redau o parte din argumentațiile, deja cunoscute, privind libertatea dobândită, datorită luptei nobile maghiari, iar șansa unui viitor comun transpare doar în ipoteza colaborării cu Pesta. Murgu este considerat de către autorități ca un

important factor în tentativa de frânare a intensității manifestării posibilului și potențialului pericol autohton românesc. Compararea activității depuse, cu rolul jucat de episcopul Șaguna pentru românii transilvăni, trebuie înțeleasă într-o anumită conjunctură politică, fără tenta de absolutizare, insinuată de către document. La fel ca și suita de greșeli și antipatii, depistate și plasate oportun de oficialitate în răstimpul turneului, cu motivarea că toate surveneau, concertat, în scopul subminării autorității și popularității recunoscute pe seama celui acuzat, totuși datorită declarațiilor sale de loialitate. Într-un cuvânt, călătoria efectuată de Murgu în comitatul Caraș, fusese urmărită cu atenție deosebită și din pricina posibilei ingerințe a răzvrătiților sârbi, constatările rămânând precise peste timp, subliniind atitudinea oratorului în sate, comune și localități mai mari, prin seria de cuvântări ținute într-un deplin spirit constituțional.²²

Contextul politic existent în Banat la momentul respectiv, favorizase, în bună măsură, succesul misiunii asumate de Murgu, cu acordul premeditat venit din partea oficialității. Intenția iminentă de anexare la provincia autonomă Voivodina, tulburase ordinea relativ instituită în partea de sud, cu arii locuite de populație mixtă. Românii localnici își întâmpinaseră liderul politic, de necontestat, cu sentimentul frustrării și situării într-o parte de mijloc, oarecum, drept obiect de concurență și apoi de neutralizare în disputa dintre guvern și sârbi răsculați.

Un ipotetic indiferentism politic se putea constata în situația românilor din comitatele Timiș și Torontal, cauzat de starea de oprimare moștenită și de lipsa influenței necesare în aparatul administrativ. Încercarea de includere, chiar forțată deseori, a elementului majoritar autohton în cadrul gărzilor naționale, fără să se evite recunoașterea unui anume risc inculeat, se baza pe exploatarea aceluiași virulent simțământ „antipanslav”, exagerat constatat și manevrat, ca atare, de către autoritățile comitatense.²³

Turneul efectuat de către E. Murgu în localitățile din comitatul Caraș, în primă instanță, fusese dorit și sprijinit de oficialitate, îndeosebi în tentativa parării consecințelor mișcării sârbești din zona minieră Ciclova, unde revolta locală se limitase temporar, numai prin intervenția gărzii civile din Oravița. Multe din faptele descrise în rapoarte ori adrese se influențau și coroborau reciproc, vădind serioase repercursiuni asupra stării interne comitatense și, mai cu seamă, în ceea ce privea atitudinea, activă sau pasivă, manifestată de români.

Documentele citate relevau, tot acum de pildă, impactul resimțit în urma emiterii circularei mitropolitului Rajačić cu privire la ajutarea deschisă a sârbilor răsculați, a colaborării tacite obținute din partea episcopului de Vârșeț în sprijinirea revoltei izbucnite la Pancevo, în izgonirea autorităților revoluționare maghiare din localitate sau chiar în conlucrarea tacită cu ofițerii din cadrul regimentului grăniceresc.

Zona sudică discutată, fiind realmente lipsită de o forță armată considerabilă, în răstimpul dat fusese răspândită și aplicată ideea directorului oficiului montanistic cu privire la necesitatea remunerării preoției ortodoxe, cu rezultate concrete imediate pentru salvarea cauzei revoluției, în sensul că

oportunitatea atragerii fețelor bisericești românești putea contribui la controlarea locuitorilor și la instaurarea climatului de liniște și ordine. Măsura extremă, sugerată de același Gustav Grözenstein, în legătură cu înrolarea autohtonilor în gărzile naționale, nu putea, nicicum, avea sorți de izbândă datorită temeriei firești, exprimate față de utilizarea armamentului și a forței, într-un sens nedorit de oficialitate.²⁴

Situația tensionată politic și național în partea sudică a Banatului din cauza unui cumul de factori, reluați în enumerare: răzvrătirile sârbești, cu țintă precisă și tot mai dirijată înspre destabilizarea puterii autorității comitatense, influența acestora, puternic resimțită în aria minieră, vitală economic și strategic pe seama guvernului maghiar, vădita contestare a autorității în regiunea de graniță, refuzul participării populației localnice, majoritar românească la alegerile pentru Dietă, din pricina paletii de subterfugii și eludări, uzitate oficial, – amintim aici doar falsul zvon despre egalizarea conscrierilor și a înscrierilor pentru armată ori plata contribuției dublate –, au condus până în final, la instituirea unor măsuri militare autoritare. Toate acestea vizau, în starea descrisă, tocmai întărirea siguranței publice, controlul graniței prin dublarea personalului de pază, restricții impuse către exterior, întru izolarea și stoparea oricăror idei și mesageri periculoși, în viziunea organismelor centrale și locale. Acțiuni concertate, în acest sens, se constată la hotarul cu Serbia, unde amenințarea existenței și acțiunii unor propagandiști „panslavi” se vehicula în dezvăluiri documentate despre contribuția lor la întărirea fermentului contestatar la sârbi. Rămâne neîndoielnic faptul că aceleași rețele de asigurare a împiedicării contactului cu exteriorul, au funcționat la linia de tangentă a Banatului cu Țara Românească, tocmai ca să se evite și să îndepărteze primejdia circulării unor emisari români, neacceptați de Pesta, datorită tezei răspândite că toți aceștia tulbură atitudinea pașnică, arătată de localnici față de țelurile revoluției maghiare.

Într-un cuvânt, încercările oficiale de impunere a unui sistem de control și urmărire, perfect gândit în interiorul zonei istorico-geografice tratate au avut în vedere, așadar, în principal, tocmai combaterea expansiunii sârbești, drept un esențial ax al propriei politici de apărare și menajare a cuceririlor revoluției. Pe de altă parte, se tindea la pararea și neutralizarea certei influențe dacoromânești, infiltrate din Transilvania și celelalte țări române, prin intermediul unor figuri de intelectuali știuți de Murgu și de alți fruntași locali, risipiți neunitar, totuși, între Timișoara, Lugoj, Caransebeș, ori alte localități.²⁵

Armata revoluționară aflată în plin proces de formare în regiunea situată între Mureș, Cerna, Dunăre și pusta ungară, ca și de altfel, gărzile cetățenești, deficitar încropite la nivel urban, dar mai ales rural, constituiseră alte părți însemnate în angrenajul creat în vederea menajării ariei istorico-geografice în discuție, odată cu națiunile coabitante aici și, supuse frecvent influențelor externe, ce nu cadrau cu atitudinea adoptată de către guvernul oficial de la Pesta. Rapoartele expediate frecvent de comisarii guvernamentali în debutul lunii iunie 1848, făceau exprese referiri la necesitățile contribuției locale, mult mai active, vizând aprovizionarea unităților de voluntari reunite la Szeged, – fără ca legea în cauză să fi fost sancționată de împărat –, ori la admiterea

transferării grănicerilor secui. Acțiunea desfășurată astfel în plan militar, în mod concertat, beneficia de diriguirea tandemului de comisari regali nominalizați, respectiv, Csernovics Péter și Vukovics Sebő, tocmai ca măsură de contrapondere a revoltei croate și datorită „defecțiunii” trupelor imperiale, ce colaborau, mult mai subversiv, cu sârbii răsculați. În consecință, oficialitățile administrativ-teritoriale au fost mandatate să procedeze de urgență la aplicarea procedurii statariale și a judecătoriilor de rigoare, atât pe verticală, cât și pe orizontală, ca să se frâneze seria de disensiuni sociale crescute în amploare și divergențele naționale, acutizate în toate cele trei comitate bănățene.²⁶

Impactul pe moment și influența de durată a tentativei de autonomizare a mișcării naționale sârbe în partea afectată, cu deosebire, din sudul zonei, cu stabilitatea politică impropriu exprimată, tocmai în perioada de început a campaniei electorale, cu urmare imediată în remodelarea atitudinii electorilor români, preocupase intens autoritățile de la nivelul central și local. Majoritatea rapoartelor oficiale, care circulau pe ruta Vârșeț, Timișoara, Lugoj, Pesta și retur, relevau întocmai caracterul organizat al mișcărilor locale și zonale, dintre 4–6 iunie, cu un intens sprijin moral din exterior, dar și cu urmări directe în încercările de eliberare a deținuților, de sfidare, astfel, a autorităților locale și, implicit, a ineficienței forței armate disponibile în aria dată. Ca urmare, cele câteva localități răzvrătite și inculcate, ca atare, din Voivodina: Pancevo, Carloviț și altele, au fost criticate în termeni extremi de duri, odată cu amenințarea aplicării unor ferme metode de contracarare în plan militar. Un subiect elocvent în direcția dată și, ca atare, frecvent tratat, îl formase ridicarea populației sârbe din comuna Variaș împotriva sistemului de stabilire a alegătorilor pentru Dietă. Relatările făcute acum, includ descrieri plastice pentru creionarea atmosferei „încins naționalistă sârbă”, tulburată premeditat de către preoțime, acuzată de manifestări antiguvernamentale și de sentimente de adeziune față de patriarhul Rajačić și Serbia. Iminenta influență răsfrântă în comitatele vecine, îndeosebi în Torontal și Caraș, se încerca stopată prin manevre de forță, respectiv, transferări de corpuri militare pentru întronarea unei relative stabilități, cel puțin sub raport numeric și armat.

Documentele subliniază, totodată, continua disensiune româno-sârbă din conducerea bisericii ortodoxe. Patriarhul Rajačić, de pildă, nu fusese acceptat de consistoriul diecezei arădane, pe motiv de ilegalitate, răzvrătire și anticonstituționalism, fiindcă, la desemnarea în cauză nu se audiase, deloc, opinia credincioșilor români. Curioasă apărea, în contextul dat, propunerea conciliatoristă a episcopului ortodox de Timișoara în legătură cu utilizarea limbii materne pentru români. Pentru ca aceeași personalitate clericală să-și argumenteze teza cu privire la amânarea Congresului ortodox român, stabilit pe data de 27 iunie la Timișoara, și la înlăturarea pericolului conflictului dintre enoriașii români și sârbi din localitate, pentru clădirea episcopală, în cazul desemnării unui propriu mitropolit.²⁷

Analiza sumară de până acum, făcută în virtutea cercetării seturilor de documente cuprinse în volumele editate până în prezent despre revoluția de la 1848 în Transilvania, a avut în intenție să puncteze câteva aspecte esențiale ale desfășurării evenimentelor în zona istorică a Banatului, între lunile martie și iunie 1848, până la adunarea națională de la Lugoj.

+ Am stabilit „arbitrar”, acest interval temporal, preocupăți, fiind de fructificarea bogatului material documentar inedit, inclus în cele șase volume editate de colectivul de specialiști de la Institutul de Istorie din Cluj, sub titlul: *Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania* I, 2 martie – 12 aprilie 1848, București, 1977; *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C. Transilvania*, II, 12–29 aprilie 1848, București, 1979; *Idem...* III, 30 aprilie – 14 mai 1848, București, 1982; *Idem...* IV, 14–25 mai 1848, București, 1988; *Idem...* V., 26 mai – 4 iunie 1848, București, 1992; *Idem...* VI. 5 – 16 iunie 1848, mss.

1. I. D. Suci, *Rumönen und Serben in der Revolution des Jahres 1848 im Banat*, în *Revue des études sud-est européennes*, VI, 1968, nr. 4, p. 609–623; Eftimie Murgu, *Scrieri*, București, 1969; *Revoluția română din 1848 Timișoara 700*, Timișoara, 1970; Popa, I., Zaberca, V. Eftimie Murgu, Reșița, 1976; Suci I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977; Smeu, L., *Almăjul grăniceresc*, București, 1980; Suci, I. D. Constantinescu R., *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I–II, Timișoara, 1980; Bodea, C., *1848 la români*, I–II, București, 1982; *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1988; Milin, M., *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă*, București, 1992; Stan, A., *Revoluția română de la 1848*, București, 1992; Cipu, I., *Revoluția de la 1848–1849 în zona Făgetului*, Românești, 1993; Popi, G., *Românii din Banatul sârbesc*, București, 1993; selecția făcută mai cuprinde mulți autori de articole și studii redăți în continuare într-o strictă ordonare alfabetică: Andea A., Bocșan, N., Botezan L., Breier Th., Căcioara A., Cipăianu G., Corneanu C., Emami L., Glück E., Istodorescu I., Lay E., Lăzărescu V., Magoș T., Maior L., Moș, T., Munteanu V. V., Mureșianu I. B., Neamțu G. etc.

2. Referințe minime, în *SIB*, XV, 1989, nr. 1; Vezi, și în *Temisvarski Sbornik. The Timișoara Review. Culegere de studii*, Timișoara, Matica Srpska, Novi Sad, 1994; Milin, M., *Vekovima zajedno. Iz istorije srpsko-rumunskih odnosa* (De veacuri împreună), Timișoara, 1995; Töuber Radegunde, *Johan Nepomuk Preyer. Sein Leben und Werk in Wort und Bild*, Bukarest, 1977.

3. I. Toth, Zoltán, *Magyarok és romanok. Történelmi tanulmányok*, Budapest 1966; Szöcs Sebestyén, *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*, Budapest, 1972; Kovács Endre. *A forradalom és a nemzetiségek*, în: *a 48-as forradalom kérdései*, Budapest, 1976, p. 97–112; Varsányi Peter István, *Adalékok az 1848-as délvidéki harcokhoz*, în *Századok*, 111, 1977, nr. 4, p. 735–748; *A nemzetiségi mozgalmak kibontakozása, în Magyarország története. 1848–1890*, I., Budapest, 1979, p. 152–201; Spira György, *A nemzetiségi kérdés a 48-as forradalom Magyarországon*, Budapest, 1980; *Vukovics Sebő visszaemlékezései*, Budapest, 1982; *Szerbek és magyarok a Dunamentén 1848–1849 ben*, Budapest, 1983; Varsányi Péter István, *Csernovios Péter és politikai pályája. Kandidátusi értekezés*, Szombathely, 1985, 432 p.; Miskolczy Ambrús, *Egyház és forradalom*, Budapest, 1991; Sándor Pál, *1848–49 és a temesvári zsidóság*, în *Történelmi Szemle*, XXXIV, 1992, nr. 1–2, p. 125–131; Trócsányi Zsolt, Miskolczy Ambrús, *A Fanariotúktól a Hohenzollernek*, Budapest, 1992; Berényi Maria, *Istoria Fundației Gojdu (1870–1952)*, Budapesta, 1995.

4. Suci, I. D. *Revoluția de la 1848–1849 în Banat*, București, 1968, p. 27, 34, 38–39.

5. *Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania*, I, București, 1977, doc. nr. 13–17 (p. 21–31), 23 (p. 40), 38 (p. 57–60), 100 (p. 158–159).

6. *Idem*, doc. nr. 151 (p. 239–240), 184 (p. 285–286), 249 (395–406).

7. *Idem*, nr. 22 (p. 35–40), 34 (p. 53–54), 65 (p. 98–103), 206 (p. 323–330).

8. Vezi, adresa românilor din Lugoj către primul ministru ungar, datată 1 aprilie 1848, în *Arh. Stat. Budapesta, mf. nr. 3824*, doc. nr. 121, f. 390–392; redare integrală în ANEXA I.

⁹ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C. Transilvania*, II, 12–29 aprilie 1848, București, 1969, doc. nr. 168 (p. 252–253); vezi și Botezan L., *Acțiuni antinobiliare ale țăranilor din comitatele bănățene în primăvara anului 1848*, în *SIB*, XIV, 1988, p. 129–135.

¹⁰ *Revoluția... op. cit.*, I, doc. nr. 134 (p. 209–211); *Documente... op. cit.*, II, doc. nr. 144 (p. 215–219), 156 (p. 234–236), 165–166 (p. 250–252), 250 (p. 369–370), 279 (p. 411).

¹¹ *Idem*, doc. nr. 15 (p. 25–26), 115 (p. 180–181), 134 (p. 205–206), 242 (p. 357–358), 269 (p. 393–396), 271 (p. 401–402), 293 (p. 435–436); vezi și Szöcs Sebestyén, *op. cit.*, p. 83, 85.

¹² *Documente... op. cit.*, III, București, 1982, doc. nr. 81–83 (p. 140–145), 127 (p. 210–211), 205 (p. 324), 155 (p. 250–251), 261 (p. 411–416), 300 (p. 467–470).

¹³ *Idem*, doc. nr. 25 (p. 57–58), 80 (p. 140–141), 312 (485–486), 338 (p. 529–532).

¹⁴ *Idem*, doc. nr. 97 (p. 170), 101 (p. 174–175), 337 (p. 524–529).

¹⁵ *Idem*, doc. nr. 25 (p. 57–58), 42 (p. 83–86), 69 (p. 126–127), 204 (p. 320–324) 300 (p. 467–470), 338–339 (p. 529–540).

¹⁶ *Documente... op. cit.*, IV, București, 1988, doc. nr. 41 (p. 104–107), 66–67 (p. 156–160), 106 (p. 221–224), 120 (p. 245–246).

¹⁷ *Idem*, doc. nr. 16 (p. 70–71), 36 (p. 98), 49 (p. 123–126), 66 (156–157), 68 (160–162–163 (p. 332–335), 172–173 (p. 345–350), 230 (p. 444–445), 263 (p. 494–495); Biblioteca Națională Maghiară „Széchenyi”, secția de manuscrise, *Correspondență*: Buda, 15 mai 1848, ministrul de interne, Szemere Bertalan către comisarul guvernamental Csernovics Péter, despre necesitatea întăririlor militare.

¹⁸ *Documente... op. cit.*, IV, doc. nr. (p. 70–71), 59 (p. 145–147), 82 (p. 178–182), 106 (p. 221–224), 157 (p. 314–316), 158 (p. 316–319), 163 (p. 333–335), 184 (p. 366–370), 201 (p. 395–396); Arh. Stat. Budapesta, Fond H. 9. *Elnöki Iratok*, 54–1: Pesta, 19 mai 1848, ministrul de interne, Szemere Bertalan, către comisarul guvernamental Hertelendy Miksa, cu privire la propaganda comună a preoților sârbi și români în comitatul Torontal.

¹⁹ *Documente... op. cit.*, V., București, 1992, doc. nr. 23 (p. 30–32), 73 (p. 301–302), 103 (p. 354–355), 109 (p. 364–365), 126 (p. 403–405), 153 (p. 442–445) 198 (p. 537–539); Szöcs Sebestyén, *op. cit.*, p. 88–90, 100; despre scopul numirii comisarului Vukovics Sebő; Arh. Stat. Budapesta, *Fond H. 9. Elnöki Iratok*, 103–1: Budapesta, 26 mai 1848, ordonanța ministrului de interne către comisarii regali Boczkó Dániel (Arad), Hertelendy Miksa (Torontal) și Fülep Lipót (Caraș); *Idem*, Fond R. 314. *Városi iratgyűjtemény*, 2–2–1: Timișoara, 31 mai 1848, proclamația Consiliului orășenesc local în problema păstrării ordinii și disciplinei publice; *Idem* *Fond H. 9. Elnöki Iratok*, 171–1: Timișoara, 31 mai 1848, Scheinert, inspectorul militar pentru Banat, către ministrul de interne în legătură cu pericolul răzvrătirilor românești în comitatele Caraș și Timiș.

²⁰ *Documente... op. cit.*, V., doc. nr. 97 (p. 69–70); Biblioteca Națională Maghiară „Széchenyi”, secția de manuscrise, *Correspondență*: Timișoara, 29 mai 1848, Vukovics Sebő, comisar guvernamental, către Szemere Bertalan, ministru de interne; redare integrală în ANEXA II.

²¹ *Documente... op. cit.*, V., doc. nr. 103 (p. 354–355), 124 (p. 393–394), 130 (p. 410–412).

²² *Idem*, vol. VI., mss. doc. nr. 53 (p. 155–162), 170 (p. 593–603), 237 (p. 823–825), 276 (p. 922–923); vezi, și în Varsányi Péter István, *Adalékok... op. cit.*, p. 740–

741: Timișoara. 11 iunie 1848, Vukovics Sebő, către Csernovics Péter, despre activitatea desfășurată de Eftimie Murgu.

²³ Documente... *p. cit.*, VI., doc. nr. 8 (p. 18–21), 159–160 (p. 559–560).

²⁴ *Idem*, doc. nr. 170 (p. 593–603).

²⁵ *Idem*, doc. nr. 55 (p. 164), 94 (p. 304), 115 (p. 346–351), 161 (p. 561–562), 162 (p. 563–565), 239 (p. 819–821), 299 (p. 1016–1017); Arh. Stat. Budapesta *Fond R. 293. Megye iratok*, 13–4–18: Bogaros, comitatul Torontal, 8 iunie 1848, preotul local către judele primar despre pericolul infiltrării de agitatori naționaliști sârbi și reacția populației maghiare.

²⁶ Documente... *op. cit.*, VI., doc. nr. 185–186 (p. 647–652), 197–198 (p. 687–690); Arh. Stat. Budapesta, *Fond H. 9 Elnöki iratok*, 159–1: Budapesta, 10 iunie 1848, ministrul de interne către maiorul Bogdanovics Wilibald, șeful gărzii naționale, despre acțiunea de organizare în comitatul Torontal.

²⁷ Documente... *op. cit.*, VI., doc. nr. 40 (p. 112), 42 (p. 115–117), 53 (p. 155–163), 264 (p. 894), 276 (p. 922–923), 308 (p. 1050–1056); Arh. Stat. Timișoara, *fond Vukovics (nr. 109)*, III/4, f. 1–3; Vârșeț, 9 iunie 1848, vicecomitele Kulterer Ignác către comisarul regal Vukovics Sebő; *Idem*, III/5, f. 1–4: Vârșeț, 10 iunie 1848, Kulterer către Vukovics; *Idem*, III/6, f. 1: Arad, 11 iunie 1848, comitele suprem către Vukovics Sebő.

ANEXA NR. 1.

Lugoj, 1 aprilie 1848

Declarația de adeziune a unui grup de români din comitatul Caraș față de principiile exprimate de guvernul revoluționar maghiar. Critica punctelor petiției sârbe prezentate la Pesta, în legătură cu situația populației majoritare în zonă.

Méltóságos Ministerelnök Úr!

Épen azon időben, midőn édes honunk függetlenségét, a honpolgárok egyenlősége és azt képző személyi kiváltságok megszüntetése, törvényileg kimondatott, – magyarországi szerbek részéről boldogtalan honunktoli elválaszai nyilvánított, és a pesti oláh ifjúság által szabad sajtó útján nyilvános ellenmondással már megghiusított törekvés ellen, addig is mig Krassó, Arad, Temes és Bihar megyei milliommokra menő oláh ajku lakosok, petitió útján erőlyesen fellépnek, mi alólirtak mint oláh atyánkfiainak főbbjei és vezérei ezennel alázattal nyilvánítjuk, – hogy mi és buzgó oláh testvéreink a Magyar ministeriumhoz tantorithatlan hűséggel a magyar alkotmányhoz és nemzetiséghez ragaszkodással viseltetünk, – a mint már minden alkalommal tanusítottunk is, – és épen eme indokból a szerbek által nyilvánított hununktoli elvállás ellen, pesti oláh ifjúság részéről közbevetett köz ellenmondást magunkévá tévén azon hozzá adással, hogy mi sem a szerbeket, kik mindenkor jogainkat tiporni igyekeztek, sem pedig a karlovitzi Érsek Ő Főméltóságát, – olly alkotmány ellenies fellépésre, – fel nem jogosittattuk, sőt a szerbek 17. pontban nyilvánított kívánatai előttünk álván, azokból világosan meggyőződöttünk hogy ők már tetleg különválván oláh lakosoktól, alkotmány

elleniesen felléptek, – követelvén 1-ső pontban szerb nemzetiséget, 7-ik pontban szerb tanodák és szerb népnevelése szabad és független kezelését, 8-ban szerb népgyűlésnek minden évben leendő tartását, az 1-ső pontbani kívánat nyilvános ellentétben áll élőhoni törvényeinkkel, mellyekben e honban csak egy magyar nemzetiség kimondatik, a 7-ik pontbani kívánat, – a most alakított nevelési miniszter hatás körével ellenkezik, és az 1844-ik évben országos küldetség által szerkesztett népnevelési javaslatot semmisíti, mellyben magyar országban létező népnek valláskülönbség nélküli nevelése rendelkezik, a 8-ik pont azon álladalmi sarkalatos törvény ellen szól, – mely status a státus a státusban létezni nem engedi, de különben is az 1791/2-ik törvény czikk által a magyarhoni g.n.e. nép honpolgárrá lett kikiáltásával, ő, az álladalmi egység alatt állott, de főleg most ahol állodalmunk szerencsés átalakulását nyervén, annak szelleméhez képest, – a népképviselőt a törvényelőtti egyenlőség, és felelős ministerium alakított, mind ezen törekvések törvényelleneseknek tekintendők, miókából, mi oláh ajku majd két millióra menő nép, polgári létünket, egyházi és népnevelési ügyeket Minister Elnök Ő Méltósága és illető tárczabeli minister Úr gondviselése alá, – a most alkotott álladalom szellemében bocsájtván, szentul ígervén hogy a hon szilárdítása és béke mellett, vérünkkel és életünkkel kezeskedendünk, végére nyilvánítjuk, hogy nem sokára Minister Elnök Úr Méltósága öleibe, küldetjeink által, a szerbek és miköztünk egyházi és népnevelési ügyekben eddig fenállóban nyomasztó viszonyainkat felfedezendjünk és azoknak rendszeres rendeztetését tervezendjük. Buzgó ragaszkodással maradván.

Méltóságos Ministerelnök Úrnak.

Lugoson. Áprilie 1-ő napján 1848.

ANEXA NR. II.

Timișoara, 29 mai 1848

Vicecomitele comitatului Timiș și comisarul guvernamental Vukovics Sebő, către ministrul de interne al Ungariei, Szemere Bertalan. Comunică impresii despre situația existentă în zona cu populația mixtă aflată sub jurisdicție. Analizează cauzele stării de fapt și relevă direcții de manifestare posibilă pentru locuitorii sârbi, germani și români. Subliniază pericolul reprezentat de mișcarea românilor din Transilvania. Sugerează măsuri ferme de reorganizare imediată în plan militar local.

Temesvár, május 29-én 1848.

Kedves barátom Berti!

Még Csernovicstól választ nem kapok, lényegesebb intézkedésekbe nem bocsátkozhatom. Károsan hatna, ha egy időben, ugyanazon helyre mind kettőnkől s talán különböző rendeletek adatnét ki. Azon aggódom, hogy nem talál Aradon lenni, hova leveletem intéztem hozzá. Multkor is én Aradra irtam neki s ő a pesti úton volt már. Nem adta tudtomra.

Temes, Torontál és Krassó, erősen hiszem, meg lesz óva minden bel nyugtalanságtól. Sokat tesz a nép vegyülete, – noha meg kell vallanom, hogy a németiség szörnzü félénk, – ha annyi magyar laknék e három megyében ammenyi német van, soha sem kellene hajszálnyi is a ráczoktól félni. Azonban így is jó, ott, hogy egymással keverve laknak, megakadályozzák, hogy a rácz szellem a község általános jellemévé váljék, hól némete faluk vannak rácz vagy oláh felük közzéhelyezve, eszközölve van az, hogy az utóbbi népségek azon helyeken vidéki nagyságot nem képeznek. A végvidékben törvényeinket most sem hirdették ki. A ministeriumtól függés tudtúl van adva ugyan ott is, de tetteleg nem látni semmi következményeit. Minap a bizottmány felszólította a hadi parancsnokságot, közölné az intézkedéseket, melyeket a május 7-iki leirat folytatán a határvidéken tennie kellett, ma vettem feleletét. Fontosabb, semhogy jónak nem tartanám, azt ide csatolni: visszavárás mellett, mert még nincs a bizottmányban felolvasva: olly hangulat leng rajta, melly sejtelemre ad okot, hogy a háttérben még mindig idegen befolyás érintkezik a katonasággal.

Irtam Hrabovszkynak, de nem hiszem hogy levelem Péterváradon találja, mert hallom, hogy 26-án elindult. Ujvidéken Zákó Péter választatott polgármesternek. Istvánnak öccse, szilárdabb nála. Eddig mint nem illirt ismertem. Most nem tudom. Ha holnapig nem kapok választ Csernovicstól, irok Ujvidéknek.

Az erdélyi oláhok is azon a réven vannak izgatva, mellyen a karlocai gyülekezet hozatott létre. Az erdélyi oláh püspök, Saguna Karloviczon volt a balásfalvi gyűlés előtt. Ott rontatott meg.

Környékünkbeli oláhok folyvás jól viselik magokat. Ma is egy tekintélyes esperesök volt nálam, s igen buzgón nyilatkozott a hazai ügyekben. Csak nemzetiséget ne ígérjetez nekik olly hamar, értem annak törvény általi megismerését. Annyi az, mint megosztani a hazát.

Néhány kívánataim volnának a biztosság számára, hogy minden lehető szükséges eszközökről előre gondoskodva legyen.

1-ör. A katonai parancsnokságot oda kellene utasítani, hogy ne csak hatalomkar gyanánt rendelje a katonaságot a biztosság alá, hanem a szokott elhelyezés is a biztosság határozatának adassék át. A e tekintetben felülről sem kellene külön rendelkezni, mert azzal zsibbasztva van a működés. Így p. o most ministeri rendelet azt hagyta meg, hogy 2 század Krassóban, 2 Temesben és 4 Torontálban vonassék össze. Ha a biztosság szükségesnek látná, hogy bizonyos ideig mind a 8 század egy tájon vonassék össze, a hadi parancsnokság azt felelné, hogy a ministerium már máskep rendelkezett.

2-or. Bácsmegye a biztosság körében von, de az ott tanyázó haderő a budai parancsnokscip alatt ál, mekyl a biztosság nincs kapcsolatban. A szegedi katonaság is szükséges ichet, mint volt. Az Aradban tanyázó katonák is igénybe vétethetnek, s mind Aradon mind Szegeden inkább nélkülözhetők, mint az alsóbb vidéken. De ezek is a budai parancsnokság alá tartóznak. Ennél is kellene tehát rendeleteket tenni, hogy a bácsmegyei, szegedi és aradi haderőt a biztosság felhívására ennek használatára engedje át.

3-or. Hogy a biztosság által igénybe veendő katonai erő vezetése Kiss huszárezredesre bizassék, kinek tehetségében is, akaratóban is biztosítékot

találunk. Ezredében általánosan jó szellem uralkodik. Nem így a Temesvár tanyázó Sivkovich lengyel ezred tisztei között. Szegeden és Aradon magyar katona van, azt ezzel fel kellene cserélni.

Öllek. Örökké hived

Vukovics s.k.

Bizonyos Szimonovich névű az ide mellékelt javaslatot közli velem egy rác lap iránt. Fontold meg.

Még egy csatolmány. Igen különösnek találtam, hogy az idevaló G. Comando a Zágrábinak, tehát Jellachichnak élelmezésben segélyt küld s az iránt a kamarai igazgatósággal teszi érintkezésbe magát. Megszereztem levelének másolatát, s ide teszem.

DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS ON THE 1848 REVOLUTION IN BANAT (MARCH-JUNE)

Summary

The study was made on the basis of the documentary collections concerning the 1848 revolution in Transilvania and Banat which were published until now. The intention is to underline some essential aspects of the events developed in the Banat region between March-June 1848, until the National Meeting in Lugoj.

În cadrul asociaționismului cultural, instituționalizat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cel teatral se detașează ca o componentă aparte, bine structurată cu finalitate politică națională.

Societățile teatrale sunt subordonate ideii de penetrare în conștiința publică, într-un moment în care națiunea română, din teritoriile înglobate Imperiului habsburgic, lipsită fiind de posibilitatea folosirii limbii în mai toate domeniile, încearcă să substituie prin cultură excluderea din sistemul politico-administrativ.

După dualism, generația constitutivă a P.N.R., întemeiază la Deva în octombrie 1870, a treia asociație de prestigiu după ASTRA și Societatea literară – Societatea pentru fond de teatru român (în continuarea S.T.R. n.n.) în scopul înființării unui teatru național în Ardeal și Banat.

Lipsa sub raport numeric a unei clase culte, în creștere spre finele secolului (aceiași intelectuali se regăsesc în mai toate asociațiile românești), cu toate bunele intenții imprimă Societății un caracter relativ static, activitatea acesteia reducându-se la teoretizarea ideii de teatru și sintetizarea statistică a frecvenței actului teatral, fără impact în marele public, mai ales în localitățile aflate departe de căile principale de acces.¹

Într-un permanent contact cu românii transilvăneni, amplificat în urma celor două adunări ale S.T.R. desfășurate la Lugoj în 1876 și 1888,² intelectualii lugojeni au fost prezenți dintru începuturi în cadrul Societății, ca simpli membri, iar apoi ca membri în comitet³ și bărbați de încredere,⁴ într-o perioadă în care la Lugoj încă nu exista o filială de sine stătătoare. Aceasta s-a constituit abia mai târziu, în urma ședinței din 17 octombrie 1908, după ce în cadrul Adunării generale a S.T.R., desfășurată la Oravița pe data de 28 august a aceluiași an s-a repus în discuție „.... necesitatea înființării filialelor în toate locurile locuite de români”⁵

Întemeierea filialei lugojene are loc în spiritul cerut de noul timp istoric, pe care-l aduce cu sine activismul politic al tinerei generații.

Anul 1908, este un an de răscruce în activitatea S.T.R., care iese din imobilism, apropiindu-se de scopul inițial, prin activarea mișcării teatrale printre altele și ca rezultat al absolvirii Conservatorului de către actorul transilvănean A.P. Bănuț, căruia îi revenea sarcina de a organiza și instrui trupe de diletanți. De altfel A. P. Bănuț este cel care va înființa un Comitet filial al S.T.R. la Brașov, accelerând pe un teren deja pregătit, același proces și la Lugoj.

Invitat în oraș de avocatul George Dobrin, pentru punerea în scenă a unei reprezentații teatrale la care urma să-și dea concursul Reuniunea femeilor române din Lugoj. A.P. Bănuț sugerează înființarea unui Comitet filial lugojan al S.T.R. „... care sub conducerea dumneavoastră (George Dobrin n.a.), să promoveze pe toate căile (adunări de taxe de membri, conferințe, reprezentații teatrale, excursii etc.), scopul societății noastre”⁶.

Într-un spațiu al confluențelor culturale, cum era Banatul, asociațiile teatrale sub forma trupelor de diletanți existau încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, se cerea doar joncțiunea sub formă organizatoric instituționalizată cu S.T.R., promovarea ideii teatrului național în teritoriile românești din Imperiu.

Condițiile propice se ivesc la începutul noului secol o dată cu creșterea numărului de universitari români, acea „junime academica”, care se va situa în centrul mișcărilor culturale, impulsionându-le. Dacă în anul 1898 statistica realizată de S.T.R. indica doar 28 de reprezentații teatrale, în 1902 numărul acestora va ajunge la 151⁷, faptul cerându-se corelat cu creșterea tirajului de piese teatrale la 10–15 mii de exemplare în cadrul „Bibliotecii populare a Asociațiunii”, ceea ce facilita accesul la textul tipărit⁸.

Filiala lugojană a S.T.R. inițiată de cunoscutul luptător național George Dobrin (vechi diletant, pregătit în domeniu de un actor de la Burgtheater din Viena, pe vremea când își desăvârșea studiile juridice)⁹, aflat acum în plină maturitate își propunea „... să se dedice muncii nobile pentru părtinirea scriitorilor de piese teatrale, pentru cumpărarea pieselor, pentru răspândirea acestora în conștiința poporului, pentru înființarea unei biblioteci de piese teatrale și pentru aranjarea petrecerilor împreunate cu joc de teatru”¹⁰

Obiectivele propuse nu au doar un caracter formal, ele materializează o stare de spirit existentă în rândurile tinerimii lugojene, rezultată din necesitatea promovării în societate a culturii românești. Încă de la început George Dobrin a impus un caracter dinamic filialei lugojene, devenită în scurt timp cea mai importantă din Banat¹¹, prin atragerea tineretului care în opinia sa avea de îndeplinit o datorie față de cultura românească.¹²

Ideea nu este deloc neglijabilă, demersul efectiv al tinerilor în actul teatral a avut efecte benefice asupra poporului neștiutor de carte, pentru care reprezentația teatrală însemna un exercițiu și o modalitate de cultivare a limbii. Mai mult decât atât generația tânără formată la școlile Europei occidentale, favorizând circulația ideilor, introduce modernismul în arta teatrală sub raport scenic și posedă un limbaj evoluat față de predecesori, tributari exagerărilor latinizante. La Lugoj se poate vorbi despre o tradiție în domeniu (în casele Răduleștilor, Bredicenilor și Dobrinilor se organizau spectacole pentru copii, teatrul se practica în cadrul Reuniunilor de cântări și muzică (indiferent de naționalitatea interpreților) și de un anume rafinament al publicului în aprecierea artei dramatice. Puterea exemplului față de spectator, în concepția regizorului rezidă în opera de calitate. Așa se explică reticența lugojenilor manifestată vizavi de spectacolul susținut de trupa condusă de Matei Millo în luna august 1879, când publicul reclama un „repertoriu mai demn”¹³, ca și apelul lui George Dobrin în anul 1907 la St. O. Iosif pentru a-i trimite traducerea lui Wilhelm Tell¹⁴, într-o perioadă când aceasta se afla abia în faza

incipientă. (Ulterior, în anul 1913, traducerea piesei, tipărită în 2000 exemplare, îi va aduce lui St. O. Iosif, din partea S.T.R. o remunerație de 800 coroane)¹⁵

Așa cum se remarcă trupele de diletanți nu erau chemate să facă „artă pentru artă”, ci artă subordonată cerințelor naționale. De aceea Valeriu Braniște, conferențiar al Adunărilor generale ale S.T.R. subordonează totul acestui scop: „Tendința principală a pieselor noastre pentru diletanți trebuie deci să fie de o parte a cultiva iubirea pentru limbă, conștiința națională, iubirea de neam și moșie, viața virtuoașă, tradiția națională, cu un cuvânt tot ce înalță sufletul și aprofundează conștiința de sine a poporului”¹⁶

Din filiala lugojană a S.T.R. au făcut parte personalități remarcabile ale culturii și vieții politice românești – Valeriu Braniște, George Dobrin, Virgil Simonescu, Caius Brediceanu, Mihail Gașpar, Aurel Vălean, precum și notabilități din istoria locală a vremii.

În ședința din 17 octombrie 1908, după refuzul lui Valeriu Braniște și George Dobrin, în favoarea celor tineri, primul președinte al Filialei a fost propus conductorul avocat Coriolan Grădinariu, secondat în calitate de secretar de Arsenie Micu și de învățătorul Alexandru Onae, casier al Societății. Ca membrii în comitet au fost aleși diaconul Mihail Gaspar, medicul Constantin Ignea, avocatul Aurel Ciupe și doamnele Alexandrina Vălean și Melania Onae. Tot cu această ocazie s-ai înscris ca membrii pe viața cu plata unei taxe de 100 coroane, în zece rate anuale de câte 10 coroane: Cornel Antal, Valeriu Giurgiu, Dimitrie Soceneanțu, Iuliu Petrovici, Virgil Simionescu, Aurel Ciupe, Cornel Lupea, Lazăr Vlad, Virgil Boc, Gavril Iuga, Ioan Oltean, Arsenie Micu și Coriolan Grădinariu, iar ca membru ajutător Iuliu Madincea.¹⁷

În cursul primei ședințe, pe data de 21 noiembrie 1908, propunerile de acum veteranului scenei George Dobrin au trasata cele trei direcții principale ale activității Filialei – sporirea averii materiale a societății prin atragerea de noi membri, aranjarea de reprezentări teatrale și contribuții la sprijinirea autorilor pentru îmbogățirea literaturii române, alături de fondarea unei biblioteci pentru opere dramatice.¹⁸

Caracterul prolific al instituției nou create s-a evidențiat și prin aceea că la numai două luni de la constituire, trupa de diletanți a Societății îl solicita pe actorul A. P. Bănuț, directorul artistic al S.T.R., pentru punerea în scenă a piselor „Un leu și un zlot” de Rosetti și „Două lumi” de Blumm, tradusă de preotul și scriitorul în același timp Mihail Gașpar.¹⁹

Publicul lugojan s-a arătat a fi extrem de receptiv la premiera celor două piese, jucate în luna decembrie a anului 1908, sala teatrului orășenesc dovedindu-se neîncăpătoare pentru iubitorii artei scenice, fapt care a necesitat repetarea spectacolului în prima jumătate a lunii ianuarie 1909.

Este semnificativă în asemenea situații corelația dintre instituții – Reuniuni de cântari, de femei, de lectură, societăți academice, etc., care concurează la reușita manifestărilor, fondurile realizate fiind de cele mai multe ori destinate unor scopuri de ajutorare a celor lipsiți de posibilități materiale, în special studenți. În acest scop veniturile în urma primelor spectacole susținute de Filiala lugojană a S.T.R., în valoare de 303 coroane au fost donate

„Reuniunii de ajutorare a doamenelor române” din Lugoj,²⁰ iar cu alte ocazii sinistralilor din diferite zone ale Banatului, în urma unor calamități naturale.

În perioada următoare debutului, activitatea Filialei se va concentra cu precădere în jurul tinerimii lugojene. Conștientă de rolul deținut în cadrul Societății, aceasta își reclamă drepturile legate de aportul la actul creator de cultură, permițându-și o serie de propuneri novatoare față de comitetul de conducere. Într-o adresă către Filială, tinerimea română din Lugoj, făcând o retrospectivă în domeniu, considera pe bună dreptate, că de la constituire (referindu-se aici la actul din 1870), și până în primul deceniu al secolului XX, teatrul „... a trebuit să vegezeze din motivul poate unic că ideea n-a străbătut în mulțime”, și cere să fie și tinerii amintiți între „promovatorii cauzei teatrale” și pentru aceasta pe lângă categoria membrilor pe viață, ordinari și ajutători să se constituie și „... un nou raion al membrilor diletanți... scutiți de taxe... ca o recunoaștere a meritelor în chestiunile de natură teatrală”,²¹ și nu „un nou raion” pentru meseriași și țărani așa cum afirma Iona Crișan,²² în lucrarea sa consacrată teatrului de amatori din Lugoj.

Orientarea tinerei generații apare vizibilă în conținutul unei cereri către protopopul Lugojului Gheorghe Popovici, căruia îi solicita sala festivă a Școlii greco-ortodoxe din Lugoj „... ca sală de convenire și studiere”. Problemele care suscitau interesul tinerilor și pe care voiau să le supună discuției în cadrul Filialei lugojene au fost sintetizate concis în două puncte: „1) Tinerimea română din Lugoj propagă ideea de-a fi zilnic împreună, de-a se înțelege și cunoaște reciproc, de-a discuta chestiuni importante din viața românească și de-a contribui la orice este bine atunci când se simte trebuința unei contribuții. 2) În serviciul acestor idei, tinerimea română a căutat acele mijloace potrivite spiritului nostru tineresc, cu ajutorul cărora să propage în primul rând ideile morale, de credință și naționale combătând toate fenomenele contrare acestora, arătând în felul acesta că suntem în serviciul celei mai sfinte idei cu care datorează o tinerime – conștientă de chemarea sa; poporului din care s-a ridicat și căruia cu mândrie îi aparține.”²³ În opinia petenților, cel mai important mijloc în realizarea scopurilor propuse îl constituie teatrul, cu motivația „... că în năzuințele noastre este o lege fundamentală că acele piese teatrale care stau în serviciul cauzei noastre ne sunt în primul rând tovarășe bune de propagandă.”²⁴

Un asemenea punct de vedere reflectă existența unui tineret matur, dominat de spiritul reformator, într-o nouă mentalitate asupra raportului politică-cultură, politică-teatru, cu accente poporaniste. Acești tineri vor fi de altfel și cei care vor revigora Filiala lugojană în urma noilor alegeri pentru Comitetul de conducere din luna decembrie a anului 1911, asumându-și responsabilitatea unei societăți teatrale de sine stătătoare. În limitele statutului cadru al S.T.R. se elaborează un Regulament intern al Filialei, căreia i se atribuie ca denumire prescurtată, dar și în ideea de-a deveni independentă de cea din Brașov, de Societatea teatrală. Scopul este acum altul, mai bine structurat decât cel inițial, tinzând spre o apropiere de cultura europeană, se urmărește „... de-a promova arta teatrală în Lugoj și jur, de-a sta în ajutorul societăților culturale din Lugoj și jur când acestea ar dori a sta în serviciul

artei dramatice, a le recomanda acestora bucăți prestabilite, ... a dezvolta viața socială lugojană atunci când se simte trebuința în orice chip și loc, a aranja exrcurii și adică a face tot posibilul ca viața socială să fie îmbogățită cu alesele etape sociale pe care s-au ridicat popoarele moderne din apus.”²⁵

Din punct de vedere organizatori se instituie pe lângă Adunarea Generală a Filialei și Adunarea diletanților din raza ei de activitate notivându-se „... că membrii diletanți formează cea mai vie falangă a năzuințelor de directivă teatrală”²⁶.

Noul Comitet se compune din Victor Bârlea, director al internatului greco-catolic din Lugoj în funcția de președinte, Avram Imbroane, diacon și redactor la ziarul „Drapelul” – vicepreședinte, studentul Ion Victor Vlad, sulfetul noii orientări, în calitate de secretar, Aurel Secoșan – casier și studentul la filozofie Ion Popescu ca cenzor.²⁷

În opinia tinerilor intelectuali, atingerea dezideratului educațional prin intermediul artei dramatice este condiționată de pătrunderea în lumea satelor, aducând în sprijinul lor noul imperativ „Teatru la sate” impus de proaspătul președinte al S.T.R. Iona Mihu.²⁸ Pentru facilitatea, dar și pentru susținerea unor spectacole de tip modern în mediul rural, inițiază un proiect de construcție a unei scene mobile, executată de studentul la arhitectură Ion Victor Vlad. Se fac eforturi pentru adunarea de fonduri, apelându-se la împrumuturi din partea Casinei române, a Reuniunii române de cântări și muzică, care adăugate veniturilor realizate din spectacole au permis construcția acesteia, costurile ridicându-se la suma de 729 coroane.²⁹

Fideli principiului că activitatea filialei trebuie să se extindă și la sate tinerii prevăd în noul regulament un capitol special „Cercul teritorial al filialei”, arondând Lugojului 60 sate.³⁰

Pe teritoriul comitatului existau 7 filiale teatrale, autoritățile neperceptând pozitiv implicarea lor în emanciparea poporului din mediul rural. Analizând stările de fapt în ședința Filialei, care avea rolul de coordonatoare a acestora, membrii sesizază „... piedicile mizerioase pe care forurile administrative le țin de atâtea ori, de câte ori vreo grupă de flăcăi isteți la fapte și versați în această materie din citirea foilor populare se constituie în grupe de diletanți și doresc a servi în propaganda artei dramatice cu tablouri din viața lor de toate zilele”³¹.

Prin experiența proprie actori, scenariști și regizori în același timp, diletanții filialei lugojene au pus în scenă într-un interval de numai 5 ani de zile (1908–1913) 9 piese teatrale: „Nevasta lui Cerceluș” de P. Locusteanu, „Gâsca de la țară”, „Curiozitatea femeiască” de Popescu, „Nicolae Vulpea” de R. Munteanu, „Două lumi” de Blum, „Un leu și un zlot” de Rosetti, „Legenda Sfântului Ion” de Szilagy, „Leac pentru soacre” de Trocaru și „Băi de mare”, dintre care unele s-au jucat și în satele din imediat apropiere a Lugojului, Coștei și Herendești, cu participarea locuitorilor din satele aparținătoare acestora.

Impactul cu publicul din mediul rural, nu avea numai conotații estetice ci și naționale. Spectacolele erau precedate de scurte conferințe explicative, de

regulă susținute de Valeriu Braniște, facilitându-se în felul acesta înțelegerea conținutului piesei și în mod special a mesajului.

Entuziasmului juvenil în aranjarea spectacolelor nu derivă doar din mândria actorului care se simte admirat de public; tribut arboranismului și semănătorismului, tinerii se simt responsabili față de actul de cultură pe care-l tratează cu seriozitate, conștienți de menirea ce le revine în luminarea poporului.

Pornită inițial de sus, mișcarea pentru crearea S.T.R., direcționată de un grup de intelectuali care urmăreau înființarea unui teatru național român în Transilvania și Banat, prin înființarea filialelor în care spectacolul de teatru însemna o relație nemijlocită cu poporul, devine un organism viu. Contactul între generații, trecând peste aspectele conflictuale inerente are efecte pozitive pentru ambele părți, experiența impusă de vârstnici și gândirea novatoare a tinerilor acționând într-o veritabilă osmoză pe calea impunerii cu toate consecințele a ideii de teatru în mentalul colectiv.

Înterupte brutal prin declanșarea primului război mondial, manifestările culturale vor fi reluate la o altă scară de valori în România, iar la Lugoj prin reînodarea tradiției de către președintele filialei lugojene, Victor Bârlea, care alături de ardeleanul Ioan Baciuc inițiază în luna decembrie a anului 1919 „Asociația Română de Teatru Thalia”.

NOTE

- ¹ *Dare de seamă a Comitetului S.T.R. din 13 august 1908, în Registrul de acte și documente privind filiala Lugoj a S.T.R., inventar 76, p. 179 (în continuare Registrul...)*
- ² Ion Crișan, *Teatrul amator românesc din Lugoj*, Timișoara, 1967, p. 98
- ³ Maria Vartopceanu, *Din activitatea „Societății pentru Fond de Teatru Român” în județul Hunedoara*, în *Sargeția*, XV, 1981, pg. 403
- ⁴ *Anuarul VI al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anul 1902–1903*, Brașov 1903, p. 1 (în continuare *Anuarul*)
- ⁵ Cum s-a înființat Comitetul filial din Lugoj a S.T.R., mss. în Registrul... p. 1
- ⁶ Scrisoare A. P. Bănuț către George Dobrin, Brașov, 14.II.1908, în Fondul Dobrin, Colecția Muzeului din Lugoj, inv. 1563 (în continuare Fondul...)
- ⁷ Dr. Iosif Blaga, *Mișcarea teatrală la noi în anul 1902*, în *Anuarul...* p. 53
- ⁸ Corneliu Dragoman, *Teatrul în conceptul de culturalizare al ASTREI*, în *Transilvania*, nr. 4, 1974 Sibiu, p. 41
- ⁹ Ion Rusalin, *Dr. George Dobrin*, dactiloscrit, în Fondul... inv. 1708
- ¹⁰ *Protocol din 1 octombrie 1908 despre ședința prima a Societății de Teatru din Lugoj*, în Registrul... p. 1
- ¹¹ *Drapelul*, nr. 119 din 26 oct./8 nov. 1913, p. 2
- ¹² Cum s-a înființat Comitetul filial... în Registrul... p. 6

- ¹³ Ioan Massoff, *Teatrul românesc vol. II*, București, 1966, p. 533
- ¹⁴ Scrisoare St. O. Iosif către George Dobrin, București 21.II.1907, în Fondul... inv. 1562
- ¹⁵ *Drapelul*, nr. 119... p. 2
- ¹⁶ Dr. Valeriu Braniște, *Cum jucăm teatru?! în Anuarul...* p. 24
- ¹⁷ Cum s-a înființat *Comitetul filial...* în *Registrul...* p. II
- ¹⁸ *Protocol din 21 nov. 1908 în ședința Comitetului filial din Lugoj, în Registrul...* p. 16
- ¹⁹ *Protocol luat în ședința comitetului filial S.T.R. ținută în 13. dec. 1908 în Registrul...* p. 25
- ²⁰ *Adresa a Reuniunii de ajutorare a doamnelor romane, în Registrul...* p. 28
- ²¹ *Raportul Comitetului despre anul 1910, în Registrul...* p. 154 (în continuare *Raportul...*)
- ²² Ion Crișan, *op. cit.*, p. 105
- ²³ *Adresa a Filialei Lugoj a S.T.R. către protopopul George Popovici în Registrul...* p. 164
- ²⁴ *Ibidem*
- ²⁵ *Regulament intern pentru Filiala Lugoj a S.T.R. în Registrul...* p. 152 (în continuare *Regulamentul...*)
- ²⁶ *Raportul...* p. 154
- ²⁷ *Raport despre starea artistică, materială și socială a Filialei, în Registrul...* p. 173
- ²⁸ *Raportul...* p. 154
- ²⁹ Specificarea cheltuielilor și a veniturilor avute cu ocazia construirii unei scene transportabile, în *Registrul...* p. 139
- ³⁰ *Regulament...* p. 152
- ³¹ *Proces verbal din ședința de Comitet a S.T.R. filiala Lugoj din 6/19 iunie 1912, p. 172*

Der Tochterkomitee de Gesellschaft für rumänische Theaterwesen

(Zusammenfassung)

Die Studie wiedergibt die Rolle des rumänischen Theatervereinswesens, sowie dessen Eigenheiten in Lugosch, durch die Gründung, im Jahre 1908, des Tochterkomitees der Gesellschaft für rumänisches Theaterwesen, im Sinne der Pflege der nationalen Sprache und Kultur, gegenüber der Tendenz zur Entnationalisierung während des Dualismus im Habsburgischen Reich.

Hervorzuheben ist vor allem die neuernde Rolle der jungen Generation, für die das Theater eines der wichtigsten Mittel zur Erziehung, durch das Eindringen in das Bewußtsein des Publikums, besonders im ländlichen Raum, ist.

Familia macedo-română Missits de Zamobor¹ s-a perindat între secolele XV–XVIII, datorită expansiunii otomane, dinspre sudul Europei spre nordul împărăției habsburgice. Anton Missits de Zamobor, cel mai tânăr dintre cei trei fii ai lui Mihai de Zamobor, s-a stabilit la Comlăuș (azi înglobat comunei Sântana – județul Arad)². Nepotul Atanasie (1800–1866) se va muta din orașul Arad în târgul Lipova. Din căsătoria acestuia cu Ana Panici se nasc trei băieți și o fată³. Mezinul, Iuliu (1835–1893), se căsătorește cu Augusta Serb de Cuvin⁴. Fiul lor Constantin, unicul vlăstar, se naște în 14/26.05.1878. În vremea anilor de liceu, la Lugoj, se bucură de un stipendiu (bursă) din partea Fundației Emanoil Gojdu⁵. Va îmbrățișa cariera tatălui său, înscriindu-se la facultatea de drept a Universității din Budapesta în anul 1895. Locuința o va împărți împreună cu colegul său de an, Traian Vuia⁶. Dar nu pentru mult timp, căci Vuia, strâmtorat de griji materiale, se va angaja ca funcționar în cancelariile avocaționale⁷. Faptul nu era ceva neobișnuit.

Studentul Missits este la curent cu întemnițarea memorandiștilor. E prezent printre semnatarii unor adrese de încurajare studențești către redactorul „Dreptății”⁸. La scurtă vreme, în mod simptomatic, la finele anului 1895 renaște Societatea studențească română *Petru Maior* din Budapesta. Missits figurează printre membrii ordinari ai acesteia⁹. În august 1896 e activ în pregătirea Adunării generale a Astrei la Lugoj.^{9a}

În primăvara anului 1897, în timp ce era student în anul al doilea, primește o scrisoare de la Traian Vuia, din Buziaș, unde acesta era angajat ca funcționar într-o cancelarie avocațională. Fratele Costi – cum îl numea Vuia în cartea sa poștală – era rugat să facă consemnările necesare în indicele său studențesc deoarece se temea că va pierde banii (de bursă – n.n) și nu-și va putea da examenul de *rigoros* nici la toamnă.¹⁰

La începutul anului 1901 locuia din nou împreună cu Traian Vuia la Budapesta, pregătindu-se pentru doctorat.¹¹

După câțiva ani de practică de candidat de avocat, C-tin Missits o ia în căsătorie pe Valeria Braniște la data de 5 august 1905. Nunta are loc la Brașov¹². Nu va fi lipsit de acolo fratele miresei, dr. Valeriu Braniște, redactorul ziarului „Dreptatea” de la Lugoj. Prietenul Vuia era departe, la Paris, muncind febril pentru marea sa invenție: aeroplanul-automobil.

Curând tânăra familie se mută la Lipova, în imediata apropiere a bisericii ortodoxe române.¹³ În anul 1906 i se naște primul copil¹⁴. În pofida grijilor

date de creșterea celor cinci copii (patru fete și un băiat), participă la viața cultural-spirituală a urbei. Printre altele, este membru al Societății pentru fond de teatru român¹⁵.

La sfârșitul primului război mondial avea 40 de ani. Prietenul din studenție, Traian Vuia se afla la Paris, în fruntea destinului națiunii române¹⁶. În cursul ultimei decade a lunii noiembrie 1918, Missits este ales printre cei cinci delegați ai cercului electoral Lipova din partea populației românești, cu scopul mărturisit de a participa la *hotărârea sorții națiunii române* în duminica zilei de 18 noiembrie (1 decembrie 1918), în cadrul solemn al Adunării Naționale de la Alba Iulia.¹⁷ Îndată după Adunare este numit secretar general la resortul de alimentare al Consiliului Dirigent de la Sibiu, unde rămâne până în luna octombrie 1919.¹⁸ Sarcina sa era deosebit de grea, dublată de o mare răspundere.

Moartea sa, survenită fulgerător la Brașov, în ziua de 31 iulie 1921, lasă în urmă o familie îndoliată. Valeria Missits împreună cu cei cinci copii se vor retrage la rudele dinspre mamă, la Brașov.

Capela familială de la Lipova îi ocrotește mormântul.

* *

*

NOTĂ: în reproducerea textuală originală nu am adăugat semnele de punctuație necesare; în schimb, în traducerea celor trei anexe în cauză am înlocuit virgulele cu punct-virgulă, introducând paranteze drepte explicative.

N O T E

1. Localitatea Zamobor făcea parte din comitatul Zagrabiei (din Slavonia). Actualmente *Samoborul* se află pe teritoriul Croației.

2. Dimitrie Stoi, *Blazonul familiei Missici*, în „Aradul cultural”, Arad, anul II, 1995, nr. 2, p. 23. Cf. Lendvay Miklos, *Temes vármegye nemes családai*, vol. III, Timișoara, 1905, p. 118.

3. Se cuvin mulțumiri, exprimate și pe această cale, Floricăi Missits, prin bunăvoința căreia Muzeul județean Arad a obținut o serie de piese pe cale de donație.

4. Augusta era fiica avocatului român Teodor Serb de Cuvin. (Informație primită din partea Floricăi Missits). Teodor Serb îl precedase pe Gheorghe Popa de Teiuș la conducerea comitatului Arad. Vezi ziarul „Albina”, Viena, 1867, nr. 12, p. 3.

5. Parohia ortodoxă română Budapesta, Arhiva Fundațiunii Emanoil Gojdu, Dosar acte, anul 1890, nenumerotat. Mulțumim pe această cale bunăvoinței părintelui paroh Marius Maghiar care ne-a oferit posibilitatea, investigarea incipientă a acestei arhive.

6. Muzeul județean Arad, Colecția de istorie a orașului (în continuare: M.O.), nr. inv. 9427. Vezi Anexa i (reproducerea scrisorii lui Constantin Missits către mama sa Augusta, din 23 octombrie 1895).

7. George Lipovan, *Traian Vuia – un pionier al aviației moderne*. Editura Facla, Timișoara, 1972, p. 14.

8. Valeriu Braniște, *Correspondență* (1879–1895), vol. I, Cluj-Napoca, 1985, p. 290–291. Idem, vol. II, 1986, p. 10.

9. Rapoartele anuale ale Societății Petru Maior pe anul 1896/7, partea a II-a, p. 17.

9a. Programul adunării generale ce o va ținea „Asociațiunea /.../, p. 5–6.

10. M.O., nr. inv. 9430.

11. M.O., nr. inv. 9428 și 9429. Vezi Anexa II și III.

12. M.O., nr. inv. 7457 (Scrisoarea lui Georgie Serb de Cuvin către „fină și nepoată” Valeria Braniște, datată 14 iulie 1905).

13. Informație primită de la avocatul Eugen Victor Popa, care a locuit în acea casă după decesul lui Constantin Missits în anul 1921.

14. M.O. nr. inv. 7458 (Scrisoarea lui Georgie Serb de Cuvin către Valeria Missits, datată 14 mai 1906, în care menționează faptul că îi dăruiește tinerei mame 500 de coroane).

15. „*Revista teatrală*”, Brașov, 1913.

16. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român – 1918*, vol. II, București, 1983, p. 29, 49.

17. Vezi Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent /.../, Sibiu, 1919.

18. Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Cluj, 1985, p. 47.

ANEXA I: traducerea din limba germană a scrisorii lui Constantin Missits către mama sa Augusta Missits.

Budapesta, 23 octombrie 1895.

Dragă mamă!

Poate că eu cu scrisoarea mea te-am rănit; te rog să uiți asta; dacă ași fi lăsat să treacă o zi de la primirea scrisorii tale, desigur că n-aș fi scris astfel; dar am fost prea zăpăcit. Am ajuns după masă acasă și găsesc o scrisoare recomandată expres de la tine pentru Vuia. M-am gândit că ce s-o fi întâmplat, scumpă mamă, de îi scrii lui și nu mie; atunci fugi cu sufletul la gură / sfâșiat/ la Vuia în cancelarie și aflu aici conținutul scrisorii; ‘na și fiecare om are în sine un pic de fals orgoliu, căci scrisoarea mi s-a părut așa ca și când bătrâna /șter ulterior/ se informează despre fiul ei bine născut Kobi / Kosti?/ La Vuia. Căci persoana în cauză / atinsă/ nu este , totuși, din stofa din care suntem noi, aleșii. Tu scrii, dragă mamă, despre Vuia așa ca și cum / când / omul ar fi un cine știe ce fel de certăreț și periculos; dimpotrivă, este cea mai bună dorință pe care și-ar putea-o dori cineva; și, în afară de asta, încă, /este/ un vegetarian, care nu face nimic rău; eu trebuie numai să-mi imaginez în această /privință/, cred că o să-ți placă cu siguranță, că dacă /acum/ eu le arunc pe toate la un loc și el este acasă /atunci/ atât de repede este /se face/ ordine – și toate acestea, fără un cuvânt – /încât/ se poate vorbi cu el; totuși nu este deloc naționalist exaltat /ci este/ bun român, care are în minte mai multe decât mulți din cei cu gura mare (din care se găsesc destui, cu toate că există și unii din aceia de care putem fi mândri).

Direcția /cancelariei/ este deja plecată; acum sunt, cu fiecare trecere a timpului zilei, flămând ca un lup; mai înainte bolnav, aș fi putut să tolerez numai *de musai* / trebuie / o ceașcă de cafea, acumă chiar două.

Marți am fost la Teatrul popular; s-a dat „Madame sans gêne” cu artista Blaha Luiza în rolul principal; mâine merg la operă, la „Lohengrin”; Panajoth Iozsi / Iosif / a fost aici la Pesta, l-am întâlnit la bunica / mea; văduva lui Teodor Serb – n.n./; aici am discutat despre toate problemele; și astfel am ajuns să discutăm și despre cum îi merge, spunând că nu poate ieși cu cheltuielile din câștigul său; doar dacă devine maior își va putea plăti datoriile în 2–3 ani; vezi, dragă mamă, că eu nu-i fusesem prea potrivit. Lucrurile pe care, tu, dragă mamă și tanti Kodi (dea Dumnezeu să-i fie odată mai bine) le-ai trimis, au sosit foarte bine și ne-am delectat toți bine căci am fost cinci asupra lor; strugurii au fost consumați imediat; Fischer a fost și el de față; săracului Kets îi merge în continuare ca la Lugoj; eu am fost aici la el; era întreaga garderobă a sa de atunci, din care avea și o vestă albă; de atunci nu l-am mai văzut; se pare că și-a lichidat și ultima îmbrăcăminte; și acum stă în cătușe; eu te rog însă, dragă mamă, să nu spui nimic din acestea părinților săi, întrucât el este și acum o poamă bună.

Acum mă duc la contele Vay unde învăț cercetare; sărutându-ți mâinile, dragă mamă, și pe ale scumpei mătuși Kodi și Costionchi, rămân al tău fiu credincios,

Costi.”

Muzeul județean Arad, Fondul Istoria orașului, nr. inv. 9427,
17 x 1 cm, 5 file, mss. original, limba germană

* Scrisoarea de mai sus este reprodusă parțial în traducere românească (fila 2) în textul cărții lui George Lipovan, *Traian Vuia, un pionier al aviației moderne*. Ed. Facla, Timișoara, 1972, p. 15.

Anexa i:

Constantin Missits către mama sa.

„Bpest 1895 X/23.

Liebe Mama!

Wenn ich dir liebe Mama vielleicht mit meinem Briefe es ich gethan habe ich bitte dich vergiss es, wenn ich über dein Schrieben einen Tag hätte worüber gehe lassen so hätte ich gewiss nicht so geschrieben aber ich war zu vveost /?! ich komme nach Essen nach Hause und finde hier einen Brief express recomandé an Vuia von dir geschrieben, ich darfte wer weiss was geschehen ist dasss theuere /?! Mama ihm schreibst und nicht mir, ich laufe daran lélek szakadtában zu Vuia in die Kanzlei und erfahre /?! hier den Inhalt des Briefes wo /?! und ein jedere Mensch hat ein wenig fälschen Stolz in sich, der Brief kann mir so vor als wenn der alte (șters ulterior) sich um seinem gut gerathenen Sohn Kobi sich bei Vuia erkundigt. Was die Alein /?! der anbetrifft so sind doch nicht aus dem stoffe den wir ausgewählt haben. Du schreibst liebe Mama von Vuia so als wenn der wer weiss was für ein

krakeller und böser Mensch währe im gegentheiler ist der beste Wunsch den man sich nur wünschen kann und ausserdem noch Vegetarianer, die schon gar einwandten nichts anthun, ich muss in der nur vorstellen, er wird dir sicher gefallen, schon das, wenn ich alles durcheinander werfe und er zu Hause so ist gleich Ordnung, und diese Alles ohne ein Wort, dann kann man auch mit ihm sprechen kein exaltirter Nationalist doch nit guter Romäne, der mehr im Kopfe hat als viele von den grossen Maulmacher (beider gibt es von diesen genughier, dabei gibt es aber auch solche auf die wir Stolz seie /?/ können).

Mein Direktion ist schon vergange, jetz bin ich aber zu jedere Tageszeit hungrig wie ein Wolf, früher krank ich (p. 6) nur de muszáj meinen Schale Kaffe jetz könt ich sogar zwei vertragen.

Dooner stag war ich im Volkstheater es wurde Madame sans gêne gegeben die Titelrolle spielte Blaha Luiza, morgen gehe ich in die Oper zu Lohengrin, Panajoth Iozsi war hier in Pest ich traf in bei Groszmama, hier sprachen wir über allerlei dinge und so kamen wir auch, auf seine gelegenheiten zu sprechen bei dieser Gelegenheit sagte er wie es ihm gehe, dass er mit seinem Einkommen nicht auskomme so dass wenn er Majór wird 2-3 Jahre an seine Schulden zu zahlen haben wird, du siehst liebe Mama also ich ihm nicht sehr gelegen gewesen wäre. Die Sachen die du theuere Mama und Tanti Kodi (Gott gebe dass ihr einmal schon besser gehen möchte) gesendet sind sehr gut angekommen und haben und sehr wohl gemundet, ich sage darum uns weil wir nur 5 waren die sich über die Sachen machten die Trauben wurden gleich aufgegeseen, Fischer war auch dabei, denn armn Kets / ? Reg / geht noch immer so wie in Lugos ich war da mit / ? / lich bei ihm es bestand seine ganze Garderobe damals aus den Kleidern die er an hatte und einer Weissen Gilet, seit dann habe ich ihn nicht gesehen, es scheiet er hat seinen letzten Bezug auch versetzt und /?/ liegt jetz im Kette, ich bitte dich aber liebe Mama sage davon seinen Eltern nichts, sonst ist er aber noch immer guter Baum.

Ich gehe jetz zum Grafen Vay wo ich suchten lerne dir liebe Mama, der theuren Tanti Kodi und Costionchi die Hände küssend verbleibe ich dein dankbarer Sohn

Costi"

Muzeul județean Arad, Fondul istoria orașului, nr. inv. 9427, 17x11 cu 5 file, mss. original, l. germană.

Muzeul județean Arad, Fondul Istoria orașului, nr. inv. 9428.

ANEXA II:

Constantin Missits către mama sa Augusta; Budapesta, 20 februarie 1901. p. 1.

„Dragă Mama!

Iertare că nu ți-am scris de mult timp dar nici de la tine n-am primit nici o scrisoare; o vreme am fost îngrijorat de asta; atunci însă a venit Dr.

Pop la Pesta și mi-a zis că ești bine /p. 2/; Dumnezeu să dea ca să-ți meargă statornic spre mai bine.

În săptămâna trecută eu am fost tot timpul bolnav; am avut din nou o nevralgie sau așa ceva; de durere n-am putut să dorm și am reușit cu cocaină și eter să opresc momentan durerea, pe urmă mi s-a umflat obrazul /p. 3/ astfel încât eu nici o zi nu am ieșit pe stradă; prietenii îmi recomandă să evit contractarea unei rujeole; ei sunt într-adevăr toți juriști și, totuși, cred că se pricep mai bine la medicină decât toți doctorii; până la urmă proprietărea mea mi-a dat o biluță de camfor, ceea ce înseamnă să-mi fac frecții; /p. 4/ și nu știu dacă datorită acesteia atunci m-am însănătoșit cu totul sau cu de la sine.

La 8 februarie m-am mutat din vechea mea locuință; adică ea era prea rece; și acolo, după cum se pare astăzi, nu va fi atât de curând primăvară; așa nu aș fi vrut eu să îngheț (anume, m-ar fi costat 1 coroană încălzirea zilnică; și totuși, puteam eu cu aceasta să mă încălzesc seara, ca apoi iar să se facă rece) decât să-mi fi găsit mai cu dragă inimă un cămin mai cald.

Acum locuiesc în circumscripția IX, calea Üllői, nr. 21, etajul 4 cu Vuia la o proprietărea, în două camere care se închid la un loc, care sunt foarte luminoase și călduroase; cel mai mare avantaj pe care această locuință îl are este că eu și *Vuia* ne pregătim pentru unul și aceleași *Rigorosum*; și acum, mai ales seara ne chestionăm unul pe altul când oricine devine foarte ușor somnoros; și așa, până la orele 1-2 după miezul nopții nu odată simțim un somn.

Dragă Mama, probabil tu vei crede că dacă eu locuiesc la etajul al patrulea, eu trebuie să urc foarte multe etaje (p. 7) dar nu acesta este cazul, adică noi avem lift, care ne este la îndemână toată ziua și noaptea până la ora 11 (fără plată) astfel încât eu cu toate că am mai puține scări de urcat la etajul al IV-lea decât în cazul în care aș fi putut locui la întâiul.

Eu am fost în vremea din urmă de mai multe ori la Ghiorghionchiești (p/ 8); a fost întotdeauna foarte prietenos și bine dispus, doar odată, pentru că am întârziat m-a umilit cu totul; eu îmi spuneam, da!; să fie de prima dată, cinci minute înainte de trei, el, după aceasta, zicea că avea foarte multe de făcut și trebuie să plece deja la ora trei de acasă; apoi, de atunci eu merg întotdeauna la jumătate la trei; și astfel totul este din nou bine.

Acum îmi merge foarte bine cu învățătura; eu am pierdut o singură zi cum am fost bolnav dar acestea le voi recupera deja; și la mijlocul lui martie voi rigoroza; aș fi fost foarte bucuros s-o fac ceva mai devreme, însă acum, la Universitate este cu mult mai greu decât înainte, ori / cei / care au fost slabi au plecat la Cluj; drept urmare, profesorii sunt rău deprinși / și / au de a face mai cu seamă acum numai cu studenți buni; și pun întrebări despre lucruri mai grele decât înainte, mai ales Zsögöd ale cărui cursuri mi-au produs deja peri albi (m-au grizonat); și aproape tot mai bâjbâit până acum, numai în jurul acestei științe.

Acum te rog /p. 11/ încă odată, dragă Mama, nu fii supărată din cauza tăcerii mele prelungi, doar tu-mi cunoști, desigur, foarte bine vechea mea meteahnă, anume că, cu toată voința mea puternică, / ea / devine recidivistă

din când în când; cred, optimist, că acum sunt ultima dată despărțit mai multă vreme de tine; așa că nu se mai poate întâmpla.

Sărutându-ți mâinile, Mama, rămân al tău fiu recunoscător,
Costi

B-pesta la 20 februarie 1901”.

* Scrisoare reproducă parțial în traducerea românească (fila 3) la George Lipovan, op. cit., p. 17 (și datată eronat ianuarie).

ANEXA II:

Muzeul Județean Arad, Fondul Istoria Orașului, nr. inv. 9428.

Constantin Missits către mama sa Augusta.

Budapesta, 20 februarie 1901.

Adresa de pe plic: „A Madame Augusta de Missits
bien née

Lugos

Krassò-Szörény m.”

„Liebe Mama!

p. 1. Verreih dass ich Dir schon lange nicht geschrieben, ich habe aber auch von Dir liebe Mama schon lange keinen Brief bekommen; dies besorgte mich eine Zeit dann kam aber Dr. Pop nach Pest und sagte /p. 2/ mir dass es Dir gut geht, Gott gebe dass es Dir beständig nach nesser gehn soll.

Ich war vergangene Woche fortwährend krenk, ich hatte nämlich wieder Neuralgie oder so etwas, konnte vor Schmerzern nicht schlafen, und mir mit Cocsin und Aeter gelang es mir den Schmerz momentan zu stillen, dann ist meine Backe geschwollen /p. 3/ so dass ich mich einige Tage nicht auf die Gasse traute, meine Freunde rieten mir es dass ich keinen Rothlauf bekommen soll, sie sind zwar Alle Juristen glauben aber doch sich auf Medicin besser zu verstehen, als alle Doctores, zu letzt gab mir meine Hausfrau eine Kampferkugel um mich damit ein zu reiben und /p. 4/ ich weise nicht ob von dem oder von Allein bin ich dan genz gesundet.

Am 8-ten Februar bin ich von meiner alten Wohnung weggezogen sie war nämlich zu kalt und da wie es scheint heuer nicht so bald Frühling sein wird so wollte ich nicht erfrieren (es kostete mich nämlich 1 Krone /p. 5/ täglich die Heizung und doch konnte ich damit mir abends heitzen und dann war es kalt) sondern suchte mir lieber ein warmeres Heim.

Jetzt wohne ich IX Ülloi ut 21 sz. IV em/elet/4, mit Vuja bei einer Hausfrau wir haben zwei in einander schliessende Zimmer die sehr licht und warm sind der grösste vorthail (wan ?) Wasz (?) diese Wohnung hat /p. 6/ ist dass ich und Vuja uns für ein und dasselbe Rigorosum vorbereiten und jetzt besonders abends wenn mann sehr leicht schläfrig wird einander ausfragen und so bis 1–2 Uhr nach Mitternacht nicht einmal einen Schlaf spühren.

Du wirst liebe Mama warscheinlich glauben, dass weil ich im vierten Stocke wohne; ich sehr viele Stiegen steigen muss /p. 7/ doch ist dies bei

meiner Wohnung nicht der Fall, wir haben nämlich Lift, denn wir den ganzen Tag und in der Nacht bis 11 Uhr gebrauchen (unentgeltlich) so dass ich trotz IV-en Stock weniger Stiegen zu steigen habe als wenn ich im I-em wohnen möchte.

Ich war vergangene Zeit mehrere mal bei Georgeonchier /p. 8/ war immer sehr freundlich und guter Laune, nur einmal hat er mich zusammen geschimpft weil ich zu spät gekommen bin ich sagte ihm es sei ja erst fünf Minuten vor drei, er sagte darauf er habe sehr viel zu thun und müsse um Drei Uhr schon von zu Hause fort gehen, seit dann gehe ich immer um halb drei und so ist alles wieder gut.

/p. 9/ Mit den lernen geht es jetzt sehr gut ich habe zwar einige Tage wie ich krank war verloren, doch werde ich diese schon einbringen und Mitte März rigorosieren ich hätte es sehr gerne schon früher gethan doch ist mamjetz /?/ bei der Universität noch viel stränger als früher denn was schlecht war ist' nach Klausenburg gegangen dem /p. 10/ zu folge sind die Profesoren die es jetzt meistens nur mit gute Studenten zu thun haben verwöhnt und fragen noch schwerere Sachen als früher besonders der Zsögöd, in dem sein Studium sind mir schon graue Haare gewachsen und dabei tappe ich bis jetzt noch immer nur herum in dieser Wissenschaft.

Jetzt bitte ich Dich /p. 11/ noch einmal liebe Mama sei nicht böse wegen meinem längeren Schweigen, doch du kennst ja sehr gut mein Altes Übel das trotz meinem festen /W/illen dann/?/ und wann rezidiv wird, hoffentlich werde ich jetzt das letzte mal auf längere Zeit von Dir entfernt sein so dass es nicht mehr vorkommen kann.

Dir liebe Mama /p.12/ die Hände küssend verbleibe ich Dein Dankbarer Sohn

Costi

B-pest den 20 I 1901."

ANEXA III: traducerea din limba germană a scrisorii lui Constantin Missits către mama sa Augusta Missits.

Budapesta, 7 martie 1901.

Dragă mamă!

În zilele acestea a venit Ioan Gaita, rigoroziant, o rudă a doamnei Stefani și mi-a spus că tu te-ai plâns doamnei Stefani că eu scriu prea rar.

De asemenea, este adevărat că în februarie am scris foarte puțin; dar la începutul acestei luni ți-am scris o scrisoare pe trei coale, care ar fi fost și mai lungă dacă Vuia n-ar fi protestat că-i folosesc toată hârtia; la această scrisoare n-am primit până acum nici un răspuns, încât eu trebuie să cred că s-a pierdut. Cu atât mai mult, că și de la Binder – pe o scrisoare de la dr. Pop – am primit obsevația: „Doamne mamă vă roagă să scrieți mai des”.

La începutul acestei săptămâni am fost bolnav trei zile; duminică seara mi-am deranjat stomacul cu un *Pörkölt* (friptură înăbușită) și s-a întâmplat ceea

ce n-am pățit din copilărie, anume că am adormit foarte rău noaptea. A doua zi, la amiază n-am mâncat nimic. După amiază am vomat de mai multe ori și am crezut că mor. Și acum mă dor groaznic mușchii stomacului. Am citit ieri seara, în ziar că unchiul George, din motive de boală nu și-a putut ține cuvântarea la darea de seamă, a apărării; astăzi după masă îl voi vizita; sper să nu fie ceva grav. Probabil că și-a deranjat stomacul, ceea ce i se întâmplă adesea.

După cum îmi scrie dr. Pop. pe tine te necăjește faptul că stau aici în Pesta. Cel mai mult mi-ar plăcea să fiu acasă. Dar acest lucru nu este posibil. Din iunie trecut (1900) și până la sfârșitul lunii decembrie, exceptând câteva zile din luna iulie, n-am învățat nimic. Dimpotrivă, probabil, am uitat ceea ce am știut. Cum aş putea în felul acesta, cu o pregătire de doar două – două lunii jumătate să mă prezint la un examen la care au căzut oameni care s-au pregătit de mai mulți ani? Pentru caracterizarea situației: de când sunt în Pesta, mergem ori Vuia ori eu să-i ascultăm pe rigorozași. Din cei 40 care s-au prezentat până acum nu a trecut niciunul. Dimpotrivă au căzut 100%. Acum, chiar dacă ai căzut, e bine, cel puțin, să ai conștiința împăcată. De aceea, dragă mamă, nu fi supărată pe mine că încă nu am venit acasă. Dar acest lucru nu e posibil, pur și simplu. Căci ce fel de avantaj aş avea dacă acum aş pica examenul, urmând să mă pregătesc din nou câteva luni după aceea.

Ție, dragă mamă, îți sărut mâinile și rămân același fiu recunoscător, Costi.

Nu mai am hârtie pentru scrisori.”

Muzeul județean Arad, Fondul Istoria orașului, nr. inv. 9429, 17x11 cm, 4 file, mss., original, limba germană

ANEXA III

B-pest 7/III 1901

Liebe Mama!

Diese Tage kann Gaite Iános Rogorosant ein Verwandter der Frau Stefani und sagte mir dass Du Dich bei der Frau Stefani beklagt, dass ich zu wenig scheibe (schreibe ?)...

Es ist auch war, dass ich in Feber sehr wenig schrieb, doch anfang dieses Monats habe ich einen 3 Bogen starken Brief Dir geschrieben, der noch länger aus gefallen wäre hätte Vuia nicht dagegen protestiert dass ich ihm das ganze Briefpapier wegschreibe, auf diesem Brief habe ich bis jetzt noch keine Antwort bekommen, so dass ich glauben muss derselbe sei verloren gegangen um so mehr da ich vom Binder auch auf einem Schreiben von Dr. Pop die Anmerkung bekam „Frau Mama ersucht öfter schreiben zu wollen”.

Anfang dieser Woche war 3 Tage krank ich habe mir nämlich Sonntag abend mit einem Pörkölt den Magen verdorben und es passierte mir was mir seit meiner Kindeheit nicht Wiederfahren dass ich nach dem ich in der Nacht sehr schlecht geschlafen habe und um? Andern Tage zu Mittag nichts gegessen

habe, Nachmittag einigemale Brechen musste, eber so schwer dass ich glaubte ich sterb gleich, noch heute, schmerzern mich die Magen muskel davon.

Gestern abend las ich in der Zeitung, dass Georgeonchi wegen seiner krankheit die Honvédelmi-Referade nicht halten konnte heute nachmittag werde ich ihn aufsuchen, hoffentlich ist es nichts Grosses, sondern er hat sich augc seinen Magen verdorben wie es bei ihm öfter vor zu kommen pflegt.

Wie mir Dr. Pop schreint liebe Mama so känkt es Dich dass ich noch immer hier in Pest sitze.

Ich möchte auch schon am liebsten zu Hause sein, doch geht das nicht.

Seit vergangenem Jahr in Juni bis Ende December habe ich abgesehen von einige Tage im Monate Juli nichts gelernt sondern nur das was ich villeicht früher gewusst vergessen, wie könnte ich jetzt mich mit einer Vorbereitung von 2-2 1/1 Monaten einer Prüfung mich unterwerden bei der die Leute mit Jahre langern Lernen durchfellen. Zur charavterisierung: seit ich in Pest bin geht entweder Vuia oder ich die Rigorosen anhoren bis jetzt von circa 40 ist nicht ein Einziger noch durchgekommen sondern alle 100% durchgefallen; Jetzt wenn man schon durchfällt (p. 8) so soll einem Wenigstens das Gewissen beruhigt sein.

Darum liebe Mama sei nicht bös auf mir, dass ich noch nich nach Hause gekommen bin es geht aber beim besten Willen niht und was hätte ich davon wenn ich durch – fallen möchte und dann von heuem einige Monste mich vorbereiten müsste.

Die liebe Mama die Hände küssend verbleibe ich Dein Dankbarer Sohn Costi.

Ich habe kein Brief papier mehr.

Muzeul județea Arad, Fondul Istoria orașului, nr. inv. 9429, 4 file, mss. original, limba germană.

CONSTANTIN MISSITS ET LE MOUVEMENT NATIONALE **- Contributions documentaire -**

(Résumé)

L'étude „Constantin Missits dans le mouvement nationale – contributions documentaire” est la première presentation biographique du dernier decendent masculin des *Missits* de Lipova (arrondissement Arad). Dans sa courte vie (1878–1921), vecu á Luogj et Lipova, le juriste Constantin Missits s'affirme dans la vie culturelle-spirituelle et politique roumaine, attachépar une amitié avec Traian Vuia de la periode étudiante budapestoise. Dans les annexes sont reproduit trois lettres.

„Societatea „Astra” a fost aproape un veac păstrătoarea românismului în Ardeal și Banat. Societatea „Astra” a fost torța aprinsă a ideii naționale aici, unde atâtea forțe oculte au căutat să întunece, distrugă și să asuprească poporul românesc.”

(Al. Bunescu)

Dumitru Tomoni

Formarea statului național unitar român, vis secular devenit realitate, la 1 Decembrie 1918, prin voința și acțiunea energică a întregii națiuni române, a produs puternice mutații în întreaga viață social-economică și politică, în activitatea tuturor asociațiilor și societăților culturale, ce au jucat un rol deosebit în menținerea trează a conștiinței naționale în mobilizarea atâtor generații la lupta pentru înfăptuirea marelui deziderat național.

Formarea statului național unitar român, vis secular devenit realitate, la 1 Decembrie 1918, prin voința și acțiunea energică a întregii națiuni române, a produs puternice mutații în întreaga viață social-economică și politică, în activitatea tuturor asociațiilor și societăților culturale, ce au jucat un rol deosebit în menținerea trează a conștiinței naționale în mobilizarea atâtor generații la lupta pentru înfăptuirea marelui deziderat național. Era firesc ca aceste schimbări să intervină și în activitatea celei mai prestigioase societăți culturale românești. Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român („Astra”), favorizând extinderea apreciabilă a influenței culturale în toate teritoriile patriei, prin întărirea relațiilor cu alte societăți culturale românești, prin sporirea numărului despărțămintelor și cercurilor culturale, prin crearea unor Regionale în Dobrogea, Basarabia și Banat. Ideea înființării unei Regionale a „Astrei” și în Banat o lansează Ion Agârbiceanu în ședința Comitetului Central al Asociațiunii din 13 noiembrie 1927, ținându-se cont de puternica tradiție culturală a acestui ținut și de intensă activitate desfășurată de despărțămintele bănățene. Dar mai mulți membrii ai Comitetului Central al Asociațiunii au cerut amânarea unei hotărâri, până nu vor fi consultate și personalitățile marcante din Banat.

Începute imediat de Vasile Goldiș, președintele „Astrei”, aceste contacte vor fi intensificate în 1935 de către noul președinte Al. Iuliu Moldovan.

După îndelungate eforturi, depuse atât de președintele „Astrei” cât și de frunzașii vieții culturale din Banat, Comitetul Central al „Astrei” a hotărât în ședința din 6 februarie 1937, în baza art. 38 al Statutelor „Astrei” convocarea

adunării de constituire a Regionalei Bănăţene în ziua de 28 februarie 1937 la Timişoara.¹

Hotărârea convocării adunării de constituire a Regionalei „Asta Bănăţeană” a declanşat un puternic entuziasm în Banat, entuziasm întreţinut de presa bănăţeană care cerea tuturor factorilor responsabili de viitorul Banatului să-şi aducă contribuţia la reuşita acestei adunări. Nu fără efort au fost convinşi reprezentanţii tuturor partidelor politice, să lase de o parte „hainele şi papucii de partid” şi să intre „în sanctuar cu sufletul curat”².

Erau prezenţi la această adunare convocată în capitala Banatului reprezentanţii conducerii „Astrei” şi ai despărţămintelor bănăţene, ai Ministerului Educaţiei Naţionale ai societăţilor culturale din Banat personalităţi remarcabile ale vremii, Gh. Preda, Constantin Kiriţescu, Sever Bocu, Sabin Drăgoi, A. Cozma, I. Miloia, Sabin Evuţian, etc.³.

Deschizând adunarea, Gheorghe Preda, vicepreşedintele „Astrei”, îşi exprimă deplina satisfacţie de a fi prezent în acest „colţ pitoresc al ţării româneşti, cu privelişti încântătoare cu bogăţii naturale cu un farmec specific etnic, manifestat prin atât de frumoase cântece, dansuri şi costume”, ce a dat atâţia patrioţi şi oameni de cultură. Evidenţiind activitatea despărţămintelor bănăţene în păstrarea şi vitalizarea conştiinţei naţionale, în conservarea specificului etnic românesc, vorbitorul arată că „pentru o mai bună utilizare a energiilor intelectuale din această regiune şi la dorinţa exprimată de despărţăminte, de instituţiile culturale, din Banat şi de atâţia valoroşi intelectuali bănăţeni, comitetul central al „Astrei” a hotărât înfiinţarea Regionalei „Astra Bănăţeană” cu sediul la Timişoara.⁴

Din partea comitetului de organizare a acestei consfătuiri a luat cuvântul Al. Marta, preşedintele acestuia, care, evocând momentele de glorie dar şi de durere ale poporului român trăgea concluzia justă validată de evoluţia istorică, că „legea, limba şi moşia nu se pot apăra numai cu arma”, că pentru cucerirea dreptăţii neamului” un rol important îl are luminarea poporului, care sporeşte, spiritul de jertfă şi energie” aceasta a fost principala raţiune a întemeierii „Astrei”, iar rolul jucat de ea, în realizarea marelui ideal al unităţii celor de-o limbă şi de-un neam a justificat pe deplin această raţiune. Pentru ca „Astra” să poată juca acelaş rol în Banat. Al. Marta a propus adunării înfiinţarea Regionalei „Astra Bănăţeană”⁵.

După supunerea la vot şi aprobarea în unanimitate a constituirii Regionalei „Astra Bănăţeană”, a urmat discursurile reprezentanţilor societăţilor culturale şi ai autorităţilor locale, care au reliefat necesitatea constituirii acestei Regionale pentru o mai bună organizare a vieţii culturale bănăţene şi o integrare a ei în patrimoniul cultural naţional.

Potrivit Regulamentului „Astra Bănăţeană” se întindea în judeţul Caraş-Severin şi Timiş-Torontal (art. 1), avea o conducere proprie însă sub supravegherea şi îndrumarea comitetului central al „Astrei” (art. 9) şi îşi desfăşura activitatea în 10 secţiuni ştiinţifice şi literare (art. 26). Pentru a forma o imagine reală asupra multiplelor preocupări ale conducerii regionale, se impune o prezentare a obiectivelor principalelor secţiuni. Secţia juridică (preşedinte Al. Marta) urmărea popularizarea legilor şi studierea obiceiurilor juridice locale;

secția literatură (președinte N. Jucu) se va ocupa cu studii lingvistice și literare și editarea de publicații pentru săteni și intelectuali; secția istorică, etnografică și muzeală (președinte I. Miloia) își propunea adunarea de mărturii istorice referitoare la Banat, investigarea arhivelor județene și locale, adunarea de date referitoare la Unire și la mișcarea culturală bănățeană, depistarea vestigiilor arheologice, inventarierea și fotografierea monumentelor istorice; Secția social-economică (președinte Cornel Grofșoreanu) va studia influența factorilor sociali, economici asupra evoluției biologice a populației din Banat și va înființa școli țărănești și o universitate țărănească, etc.

Președinte de onoare a regionalei bănățene a fost ales cunoscutul fruntaș bănățean Anton Mocsonyi, iar președinte activ Sabin Evuțianu, inspector general al Serviciului de învățământ din Banat, care, potrivit Regulamentului intern, deținea și funcția de vicepreședinte al „Astrei”. În discursul rostit cu ocazia alegerii, Sabin Evuțianu a subliniat unitatea economică, etnică și culturală a Banatului, dar și permanentele lui legături cu celelalte provincii românești. În același timp el a specificat că „Astra Bănățeană” deși va avea individualitate și autonomie, va rămâne organizație culturală regională, și va colabora cu organele centrale de la Sibiu și cu toate societățile culturale românești interesate în propășirea neamului. Regionala „Astra Bănățeană” solidarizând în jurul problemelor specific bănățene toate energiile active, urmărirea „integrarea patrimoniului bănățean în Patrimoniului național, păstrarea și potențarea sufletului bănățean ca o mândră și puternică contribuție la unitatea sufletească a neamului românesc.”⁶

Adunarea de constituire a regionalei a avut un ecou deosebit, bucurându-se de o atenție deosebită din partea presei bănățene. Cel mai mare cotidian bănățean „Vestul”, considera adunarea drept „un adevărat parlament cultural al provinciei noastre, un parlament în care toată lumea era pătrunsă de sensul profund al acestei manifestări solidare...”⁷ „Astra trebuie azi mai mult ca oricând să topească, la focu-i sacru al culturii creștine, toate pasiunile de partid sau confesiune, destinătoare de neam... să stea zid de neînvins, în fața puhoiului murdar al literaturii pornografice și antiromânești și anticreștine”,⁸ consemna gazeta lugojeană „Acțiunea”. Bănățenii sperau cu justificată încredere că „Astra Bănățeană” va fi „prin excelență un izvor de apă vie, de înprospătare sufletească și de intensificare a vieții pentru toată suflarea românească”⁹. Revista de cultură „Luceafărul” devenită organ de presă a regionalei, considera constituirea acesteia drept unul din cele mai importante evenimente culturale din istoria Banatului, punându-și paginile la dispoziția celor care doreau să contribuie la „regenerarea patrimoniului românesc al Banatului”¹⁰.

Imediat după confirmarea sa de către Comitetul Central de la Sibiu Comitetul Regionalei „Astra Bănățeană” a trecut la organizarea secțiilor, organizarea sau reorganizarea despărțămintelor de plasă și a cercurilor culturale satești, stabilirea unui plan de colaborare cu celelalte asociații culturale din Banat, crearea unui organ de publicitate al „Astrei Bănățene”, a unei edituri proprii și adunarea mijloacelor materiale necesare pentru susținerea acestui generos program.

Pentru a-și crea o structură organizatorică care să facă posibilă realizarea obiectivelor propuse, comitetul regionalei a hotărât să înființeze în fiecare plasă administrativă câte un despărțământ. Comitetele acestor despărțăminte au fost îndrumate spre organizarea cercurilor culturale în satele din plasa respectivă. Dacă în august 1937 Regionala „Astra Bănățeană” cuprinde 21 despărțăminte,¹¹ 7 în județul Timiș-Torontal,^{*} 8 în județul Severin,^{**} 6 în județul Caraș,^{***} numărul despărțămintelor va crește an de an ajungându-se la 27 în 1943.¹² Activitatea acestor despărțăminte a fost coordonată de către conducerea regionalei, obiectivele fiind aproape identice, existând însă diferențe în ceea ce privește zelul dovedit de conducerea acestor despărțăminte.

În același timp conducerea regionalei a stabilit o colaborare armonioasă cu toate societățile culturale bănățene, remarcându-se totuși colaborarea cu Institutul social Banat-Crișana, casele naționale, Asociația corurilor și fanfarelor, Șoimii României și Reuniunea femeilor române din Timișoara. Benefică a fost colaborarea dintre „Astra Bănățeană” și Fundația Culturală Regală, sub egida Serviciului Social. Fundațiile regale și-au propus crearea unei elite intelectuale prin, propagarea cunoștințelor în rândul maselor populare, organizând în sate cămine culturale. Aceste cămine s-au înmulțit odată cu aplicarea Legii Serviciului Social (1939) ajungându-se uneori ca în aceeași comună să se găsească pe lângă cercul cultural al „Astrei” și un cămin al Fundației. Pentru a nu se pulveriza energiile satelor și a se crea rivalității artificiale, s-a ajuns la o înțelegere între „Astra” și „Fundația Culturală Regală”. Potrivit acestei înțelegeri Fundația lăsa pe seama „Astrei” toate căminele culturale înființate după 1939. În același timp, căminele înființate înainte de 1939, dar care numai desfășurau activitățile, puteau fi reactivate de către „Astra”. Inițiativa acțiunilor culturale în Ardeal și Banat trecea de partea „Astrei”, Fundația renunțând să mai înființeze cămine culturale,¹³ chiar dacă în Banat această înțelegere nu s-a respectat întotdeauna, ea a dus la creșterea prestigiului cercurilor culturale a căror număr era într-o continuă creștere.

Pentru că „Astra Bănățeană” n-a fost o simplă asociație culturală regională, ci o adevărată mișcare culturală, încă din momentul constituirii ea a acordat o deosebită importanță mijloacelor de propagandă. De aceea cea mai prestigioasă publicație culturală bănățeană revista „Luceafărul”, condusă de Aurel Cozma, a trecut în proprietatea regionalei bănățene. Conducerea acesteia a hotărât ca „Luceafărul” să fie o revistă de cultură generală, cultivând cu predilecție problemele culturale și de creație ale Banatului. A apărut fără întrerupere până în 1943, când s-a transformat, dintr-o revistă literară într-o revistă cu preocupări mai variate sub titlul de „Revista Banatului”, condusă de profesorul Traian Toplicean. În dorința de a pătrunde cât mai adânc în viața satelor, „Astra Bănățeană”, credincioasă tradiției sale de a satisface nevoile sufletești ale țăranimii din Banat, a tipărit începând cu 1 ianuarie 1939 gazeta săptămânală „Luminătorul” ce apărea ca „Foaie Poporală” a „Astrei Bănățene”.

* Timișoara, Sânnicolaul Mare, Periam, Periam, Lipova, Jimbolia, Buziaș, Ciacova.

** Lugoj, Caransebeș, Făget, Birchiș, Balint, Sacu, Teregova, Orșova

*** Oravița, Bozovici, Bocșa Montană, Moldova Nouă, Reșița, Sasca Montană

Gazeta s-a bucurat de o largă audiență în lumea satelor având în 1940 peste 10.000 de abonați.¹⁴

În același an apărea la Timișoara, tot sub egida regionalei bănățene, cotidianul „Dacia”, în șapte mii de exemplare zilnic, care va fi sprijinit în timpul războiului de către Ministerul Propagandei Naționale, în dorința de a-și păstra la Timișoara un ziar ferit de patimi politice.”¹⁵

Una dintre realizările remarcabile ale regionalei bănățene a fost editura „Astra Bănățeană”. Editura își propuse să tipărească lucrări literare, istorice, religioase, monografii bănățene, biografii ale bărbaților de seamă al Banatului și să reediteze operele clasicii bănățeni. În primul an de existență editura a publicat două lucrări valoroase. „Oameni și lucrări din Caraș” de Virgil Birou și „Literatura bănățeană de la început până la Unire (1582–1918) de Ioan D. Suciu.”¹⁶ Activitatea editorială a continuat și în anul războiului, fiind scoase de sub tipar 15 lucrări purtând semnătura unor personalități culturale bănățene: Mia Cerna, N. Ursu, Pavel P., Belu, I. Gropșianu etc.

Pentru că satul constituia în viziunea președintelui regionalei temeliea neamului și obiectivul esențial al „Astrei Bănățene”, aceasta a acordat o deosebită importanță organizării de școli țărănești, continuând și îmbogățind experiența câștigată de către despărțămintele bănățene în acest domeniu. Propunându-și o educație permanentă a țăranilor pentru a crea „o nouă civilizație sătenească”, încă din primul an de activitate „Astra Bănățeană” a elaborat un temeinic „plan de organizare a școlilor țărănești”.¹⁷ Considerând școlile țărănești drept cel mai temeinic mijloc de educație a țăranimii, planul propunea înființarea de școli țărănești atât pentru bărbați cât și pentru femei. Cursanții în număr de 25–30 trebuiau să aibe o gospodărie proprie, o situație materială cel puțin de mijloc, vârsta între 23–40 ani și să se bucure de o reputație moralicească necontestată în comuna lor. Cursurile durau o lună, fiind organizate doar iarna și la începutul primăverii și aveau atât un caracter teoretic, cât și practic. În urma activităților demonstrative și a lecțiilor teoretice, țăranii trebuiau să aplice în propriile gospodării cunoștințele dobândite. Programul cursurilor era deosebit de diversificat, cuprinzând lecții de: cultură națională (limba română, istorie, geografie), cultură civică (constituția, drepturile și îndatoririle cetățenești), cultură agricolă, agricultură, zootehnie, pomicultură, legumicultură, floricultură) educație cooperatistă, educația morală și artistică și igienă (igiena individuală, a familiei și a satului, medicina populară, primul ajutor în timp de pace și în timp de război, lupta contra războiului chimic). Pentru femei se organizase în plus cursuri de gospodărie casnică (alimentație, îngrijirea casei în interior și exterior) și de țesut și brodat.¹⁸ Pentru transmiterea și fixarea unor cunoștințe se folosesc uneori și conferințe de sinteză și proiecții de diapozitive. Pentru că atât susținerea cursurilor, cât și întreținerea cursanților se făceau gratuit, comitetul regionale făcea apel către despărțăminte să sprijine aceste școli țărănești. Dacă în 1938 regionala și-a propus să înființeze 7 școli țărănești, în 1939 numărul lor a crescut la 10, iar în 1940 la 17, ceea ce reprezenta aproape jumătate din numărul total al școlilor țărănești susținute de „Astra”.¹⁹ S-au remarcat prin

atenția deosebită acordată școlilor țărănești despărțămintele: Ciacova, Sânicolaul Mare, Oravița, Lugoj și Caransebeș.

Deruta ideologică, concesiile făcute orientărilor fasciste și mai ales intrarea României în război au afectat activitatea „Astra” și bineînțeles și cea a regionalei bănățene.

Pentru că majoritatea bărbaților au fost mobilizați printre aceștia numărându-se și mulți conducători ai despărțămintelor bănățene, acestea s-au confruntat cu mari greutăți, inclusiv în domeniul organizării școlilor țărănești. Căutând să facă față acestor împrejurări nefavorabile, conducerea regionalei bănățene a încercat printr-un chestionar să cunoască situația reală din fiecare despărțământ, și cerc cultural, dar din cele 325 de chestionare trimise cercurilor culturale s-au primit doar 30 de răspunsuri.²⁰ În această situație li s-a încredințat sarcina reorganizării tuturor despărțămintelor bănățene profesorului Iancu Călțan în județul Timiș.

Principala preocupare a regionalei bănățene a fost organizarea școlilor țărănești și în special a școlilor de igienă și gospodărie pentru femei. Acțiunea de organizare a acestor școli s-a desfășurat în strânsă colaborare cu Institutul de igienă și sănătate publică din Sibiu, care a pus la dispoziția regionalei bănățene suma de 800.000 lei și a sprijinit înființarea la Timișoara a unui Oficiu de studiu și documentare al „Astrei”, sub conducerea lui Iosif Nemoianu, inspector general sanitar.²¹ Acest oficiu și-a propus susținerea unui ciclu de conferințe cu tema „Ocrotirea familiei” și realizarea unor cercetări pe teren, dar la sfârșitul anului 1944 a fost nevoit să-și înceteze activitatea. În urma acestor eforturi, în anul 1943 s-au obținut rezultate remarcabile fiind organizate în curpînsul Regionalei „Astra Bănățeană” 43 școli țărănești, cu un total de 2418 cursanți, dintre care 38 au fost școli de igienă și gospodărie, iar 5 școli țărănești pentru bărbați.²² Prin organizarea acestui număr mare de școli țărănești pentru bărbați, dar în special pentru femei, pe întreg teritoriul regionalei, spiritul lumnator al „Astrei” a putut pătrunde până în cele mai răzlețe așezări bănățene, chiar și într-o perioadă dificilă prin care trecea neamul românesc, în încercarea-i temerară de a reface România Mare. „Astra Bănățeană” a constituit și prin felul în care a organizat această activitate un model pentru celelalte despărțăminte ale „Astrei”, transmițându-le odată cu experiența acumulată, îndrumări și programele analitice ale cursurilor și lucrărilor practice.

Chiar dacă activitatea culturală a „Astrei” avea în vedere în primul rând țărănimea, trebuie recunoscute interesul și sprijinul ei față de formarea și ajutorarea materială a ucenicilor, meseriașilor muncitorilor și funcționarilor. Astfel, „Astra Bănățeană” a creat o școală pentru muncitori la Reșița (1938), un curs pentru meseriași la Caransebeș, cursuri pentru muncitori la Bocșa Montană, un curs de limba română pentru funcționarii publici la Caransebeș.²³ Sub egida regionalei bănățene și cu sprijinul școlii tehnice industriale de băieți din Timișoara s-a înființat la 25 martie 1944 o Universitate liberă muncitorească. Scopul acesteia era de a da o asistență spirituală muncitorilor și meseriașilor din regiune, prin aplicații practice în ateliere-școală, reușind să

dea în primul an de activitate 65 de absolvenți. Pentru modernizarea procesului de învățământ, „Astra Bănățeană” a pus la dispoziția Universității muncitorești un aparat de proiecție cinematografică pentru proiectarea filmelor cu caracter cultural, tehnic și științific.²⁴

Preocuparea predilectă pentru lumea satelor s-a văzut și din numărul impresionat de mare de conferința ținute de către toate cercurile culturale cu subiecte dintre cele mai variate: istorie națională, educație morală religioasă, igienă, agrotehnică, creșterea animalelor combaterea alcoolismului, etc. Dacă celelalte societăți culturale cu care regionala colabora – Institutul Social-Banat-Crișana, Asociația Corpului Didactic, Extensiunea Universitară – organizau în primul rând conferințe pentru intelectuali, abordând subiecte mai pretențioase și apelând în primul rând la profesori universitari sau specialiști în diferite domenii, „Astra Bănățeană” și-a propus luminarea culturală a satelor apelând în acest sens la cadrele didactice, preoți și funcționari publici. De aceea subiectele conferințelor aveau în vedere atât pregătirea conferențiarilor cât și nevoia de informație și posibilitatea de receptare a auditorului: „Importanța „Astrei” în luminarea poporului”, „Biblioteca țăranilor și „Astra”, „Lumina Astrei” în timpul dominației ungare, „Creșterea și îngrijirea copilului”, „Flagelul tuberculozei”, „Foloasele vaccinării la animale” etc.²⁵ Unele conferințe susținute într-un cadru sărbătoresc și-au propus să comemoreze amintirea unor mari personalități ale istoriei naționale sau evenimente cu o semnificație deosebită pentru evoluția poporului român: 1 Decembrie, 24 Ianuarie, 10 Mai, etc. Numărul conferințelor a crescut în fiecare an de activitate, de la câteva sute în 1939, la o mie în 1940,²⁶ iar în 1942, treimiipatrusutetrei²⁷ paralel cu diversificarea problemelor abordate.

Punerea la dispoziția țăranilor a cunoștințelor absolut necesare pentru a răspândi flacăra culturii în mijlocul satelor românești nu se putea face fără a acorda o atenție deosebită bibliotecilor sătești organizate de către cercurile culturale ale „Astrei Bănățene” pretutindeni unde se simțea această nevoie. Extinderea rețelei bibliotecilor „Astrei” și creșterea permanentă a fondului de carte se făcea atât prin alocarea unor fonduri speciale de către conducerea regionalei bănățene, cât și prin donațiile făcute de cei cu dragoste pentru luminarea poporului. Numărul bibliotecilor, a cărților și broșurilor a crescut continuu, remarcându-se despărțăminte: Oravița, Ciacova, Timișoara, Lugoj, etc.

O dată cu intrarea României în război regionala bănățeană dorind să aline durerile răniților din spitalele militare din Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Orșova, Arad și Turnu-Severin, a donat în 1941 bibliotecilor din aceste spitale 1568 de cărți și broșuri.²⁸

În 1942 aceleași spitale militare au primit din partea despărțămintelor Ciacova și a lui Al. Marta, 2322 cărți și broșuri și această activitate a continuat și în anii următori.²⁹ Dintre cele aproape 8000 de broșuri de propagandă distribuite în 1942, spitalelor militare și cercurilor culturale din Banat, cele mai cunoscute titluri au fost: „Războiul sfânt”, „Ziua biruinței”, „Închinare eroilor desrobitori”, „Basarabia se răzbună”, „Calendarul dezrobirii”, „România în Europa de mâine”, etc. În 1943 despărțământul Moldova Nouă, ce s-a evidențiat în mod deosebit în anii războiului, a întemeiat o originală

„Cooperativă librărie”, prin care a desfăcut în toate satele despărțământului peste 8000 volume, un număr mare de planșe și publicații periodice. Din veniturile realizate despărțământul a putut împărți gratuit, la serbări, șezători și comemorări, peste 1500 broșuri și 5000 numere de ziare și reviste.³⁰ Erau comune unde datorită stăruințelor conducerii despărțământului aproape nu era casă de gospodărie în care să nu intre zilnic o gazetă românească. Unităților militare din zonă li s-a distribuit 300 de publicații, iar bibliotecile populare au fost înzestrate cu 843 volume din librăria despărțământului.

Despărțământele bănățene au continuat și în această perioadă acțiunea de zidire a caselor naționale, așezăminte culturale ce trebuia să găzduiască toate manifestările culturale satești. S-au constituit asemenea așezăminte la Sânnicolaul-Mare și Bocșa-Montană și s-au adunat fonduri și materiale de construcții pentru începerea lucrărilor și în alte localități bănățene, dar din cauza războiului proiectele au fost amânate. Și la această activitate s-a remarcat despărțământul Ciacova, care avea în 1943, 10 case naționale construite în cea mai mare parte cu mijloace proprii.³¹

Considerând teatrul un strălucit factor de cultură și educație, conducerea regionalei bănățene a acordat o atenție deosebită organizării în majoritatea orașelor bănățene a unor spectacole de teatru și operă cu concursul Teatrului Național din Cluj, Operei din Cluj, Teatrului Național din București, etc. La sfârșitul anului 1938, „Astra Bănățeană” a făcut un apel către românii din Banat pentru a participa la spectacolele ce se vor organiza în două stagii, considerând că participarea la aceste spectacole reprezenta semnul solidarității și unității în promovarea culturii românești. Prețurile fixate pentru aceste reprezentații erau modeste, pentru ca toți românii din toate păturile sociale să poată beneficia de farmecele limbii românești și să se bucure de comoara bogată a sufletului și geniului național. Inaugurarea solemnă a primei stagiuni a avut loc în ziua de 10 noiembrie 1938 cu piesa „Meșterul Manole” de Octavian Goga. S-au organizat în cele două stagii 85 de spectacole teatrale, dintre care 45 în Timișoara și 40 în ținutul Timiș, fiind prezentate cele mai reprezentative piese din dramaturgia românească și străină.³² Aceeași activitate remarcabilă a desfășurat secția teatrală a regionalei și în anul de activitate 1939/1940, când s-a organizat 71 spectacole teatrale în Timișoara și în alte localități din ținutul Timiș organizate în colaborare cu Teatrul Național din Cluj și 13 reprezentanți ai Operei Române din Cluj.³³ O activitate deosebită a desfășurat și trupa țărănească a cercului cultural din Șoșdea, care a dat mai multe reprezentații teatrale în diferite sate bănățene. Apreciind această activitate conducerea regionalei i-a repartizat 16.000 lei pentru a-și organiza o fanfară proprie.

Secția antialcoolică, cu abțință totală și pentru combaterea moravurilor ușoare a depus o adevărată muncă de apostolat, pentru difuzarea în mase cât mai largi a principiilor călăuzitoare a secției, muncă apreciată și de către conducerea „Astrei bănățene”, care a avut numai cuvinte de laudă pentru activitatea secției și a președintelui ei, Petre Ciucur. Numai în anul de activitate 1938/1939 s-au înființat și activat 238 filiale comunale. Această

activitate s-a desfășurat și în perioada războiului, secția continuând munca de combatere, a alcoolismului și căutând să pătrundă cât mai mult în rândul muncitorilor de la orașe și a tineretului de la sate. Secția a avut o largă audiență în Timișoara, numărul membrilor ridicându-se în 1943 la 23.497 bărbați și femei.³⁴

„Astra Bănățeană” a întreținut până în 1944 strânse legături culturale cu românii din Jugoslavia, trimițându-le cărți, reviste și ziare.

Au fost pregătite echipe speciale de propagandă culturală, ce urmau să se deplaseze în satele românești din Timoc și Banatul sârbesc, iar pentru susținerea acestei propagande culturale, prin tipărirea și cumpărarea de cărți și broșuri, conducerea regională a alocat suma de 100.000 lei.³⁵

Deși convulsiile ideologice și politice din anii dinaintea celui de al doilea război mondial și consecințele nefaste ale războiului au fost resimțite în activitatea „Astrei” în general și bineînțeles și în cea a regionalei bănățene, această activitate s-a desfășurat neîntrerupt și în anii războiului, adaptându-se noilor realități și posibilități de manifestare.

Cunoscând activitatea profund patriotică desfășurată de către „Astra” și forța ei de penetrație, Ministerul Propagandei Naționale a solicitat conducerea „Astrei” pentru a colabora în opera de propagandă Națională, atât de necesară în vremuri de război. Potrivit înțelegerii realizate, acțiunea de propagandă revenea „Astrei” în Ardeal și Banat, iar în celelalte provincii Fundațiilor Culturale Regale. S-au constituit echipe de propagandă pentru „Împrumutul Reîntregirii” ce-și propunea ca prin subscripții să sprijine războiul pentru refacerea României Mari. Numai în anul 1942 s-au adunat pentru acest fond suma de peste 45 milioane lei remarcându-se în special, despărțământul județean Caraș.³⁶ „Astra Bănățeană” a ajutat cu bani și alimente pe cei care s-au refugiat în Banat „datorită războiului, pentru a crea acea atmosferă de frățietate care te face să uiți încercările la care au fost supuși, să privești, cu încredere viitorul.”³⁷

În primăvara anului 1944 profesorii Filarmonicii și Academiei de Belle-Arte din Iași s-au refugiat la Făget cu o mare parte din averea instituțiilor respective: mobilier, pian, instrumente, pupitre, arhivă și bibliotecă. La sediul local al „Astrei Bănățene” ei organizau în fiecare duminică o conferință urmată de un scurt program artistic, iar o dată la două săptămâni un concert. Tot cu sprijinul despărțământului făgetean s-a organizat șezători culturale și programe artistice și poezii și conferințe ținute de Al. Zirra, Constantin Georgescu, Costică Constantinescu, Roman Simionescu în Făget și în majoritatea comunelor din zona Făgetului: Bătești, Brănești, Bichigi, Fârda, Mănăștur, etc.³⁸

Despărțămintele bănățene au contribuit și la acțiunile „Palatul Invalizilor” și „Darul ostașului” cu importante sume de bani, alimente și îmbrăcăminte. Numai în anul de activitate 1941/1942, regionala bănățeană a donat pentru „darul ostașului” 113.518 lei, 871 efecte de lână și 4145 kg alimente,³⁹ iar în anul următor 37.080 lei pentru „Darul ostașului” și 166.136 lei pentru Palatul Invalizilor.⁴⁰ Cu siguranță contribuția a fost mult mai mare dar rapoartele în această privință au fost doar parțiale, multe cercuri culturale nereușind să raporteze activitatea desfășurată. În același timp despărțămintele au donat

spitalelor militare din Banat alimente și îmbrăcăminte, în special cu ocazia sărbătorilor de Paști și Crăciun.

Adunările generale anuale organizate de conducerea regionalei în cele mai cunoscute localități bănățene au constituit momente de rodnic bilanț, dar și de mare sărbătoare pentru organizatori și participanți.

Prin susținerea a mii de conferințe, prin răspândirea în popor a unui număr mare de cărți și reviste, prin contribuția adusă la alinarea durerilor răniților și refugiaților, prin organizarea unui număr fără precedent de școli țărănești, putem considera că „Astra Bănățeană”, chiar și în acele împrejurări grele și-a făcut datoria, rămânând cea mai puternică societate culturală din Banat, far dăttor de lumină și speranță.

Evoluția dramatică a României după 23 august 1944, nu putea să nu afecteze și activitatea „Astrei Bănățene” purtătoarea celor mai autentice valori ale spiritualității românești din Banat. Datorită schimbărilor intervenite în desfășurarea operațiunilor militare, în 1944 „Astra Bănățeană” nu și-a mai putut ține adunarea generală, fiind obligată să-și reducă activitatea la menținerea unei strânse legături cu centrala de la Sibiu și cu despărțămintele din subordine. Operațiunile militare au dus la devastarea unor sedii ale despărțămintelor și cercurilor culturale, distrugerea bibliotecilor, arderea arhivelor la Periam, Bozovici, Moldova-Nouă, Deta, Comloșu-Mare, etc.⁴¹ Pe lângă aceste pagube materiale, Războiul a curmat și viața unor conducători ai despărțămintelor bănățene: A. Jebeleanu (Periam), Valeriu Meda (Orșova), Petre Ciucur (Timișoara) etc. În ciuda acestor greutăți, conducerea regionalei privea cu optimism viitorul, considerând că rănilor de toate felurile „trebuiau vindecate, forțele pierdute trebuiau înlocuite și alte valori prospere puse pe drumul progresului”.⁴²

Prin eforturile conducătorilor, în cea mai mare parte slujitori ai școlii și ai bisericii, în 1946 și-au reluat activitatea 22 de despărțăminte bănățene, numărul lor crescând în 1947 la 27, iar în 1948 la 29.⁴³

Școlile și cursurile țărănești au constituit principala activitate a regionalei bănățene, pentru înălțarea satului bănățean. În anul de activitate 1946/1947 au funcționat în cadrul regionalei 29 școli țărănești.⁴⁴

O semnificație deosebită a avut-o adunarea generală a „Astrei Bănățene” ținută în ziua de 22 iunie 1947 la Timișoara. Ea încheie un deceniu de existență a regionalei bănățene fiind de fapt ultima adunare generală la care au participat conducătorii tuturor despărțămintelor bănățene. Adunarea a fost deschisă de președintele Sabin Evutianu, care, după ce a făcut un bilanț al celor 10 ani de activitate, aprecia că un popor pentru a nu fi îngenunchiat este dator să-și respecte și să-și păstreze bunurile spirituale permanente, iar „Astra Bănățeană” aparține astăzi acestor bunuri spirituale⁴⁵. Al. Marta și Sabin Evutianu au fost declarați președinți de onoare ai regionalei, iar adunarea a ales un nou comitet de conducere pe o perioadă de 5 ani, avându-l ca președinte activ pe Râmneanțu Petru.

Evenimentele politice de la sfârșitul anului 1947, culminând cu abdicarea forțată a regelui Mihai I și proclamarea Republicii Populare Române, precum și cele din anul următor, au determinat profunde transformări, care nu puteau să

nu afecteze destinul „Astrei”. Agonia prestigioasei asociații culturale a început încă din vara anului 1947, când pe de o parte în urma reformei monetare din 15 august 1947 „Astra” rămânea fără mijloace financiare proprii, fiind obligată să ceară subvenții de la guvern, iar pe de altă parte, politica anticulturală și antiromânească a guvernului, căreia rând pe rând îi cad victime cele mai mari personalități ale spiritualității românești – în mare parte membrii sau simpatizanți ai „Astrei” – făcea imposibilă colaborarea dintre cele două instituții.

Nu putea rămâne în afara acestor frământări politice prin care trecea „Astra” și de fapt întreaga țară, nici Regionala „Astra Bănățeană”. Regionala bănățeană începea să fie contestată în mod direct încă din vara anului 1947 când noii activiști culturali considerau că „Astra Bănățeană” nu făcea decât spoială culturală și diletantism, din cauză că elemente din conducerea ei nu aveau nimic comun cu cultura... Ajunge să cităm exemplul actualului criminal de război dr. Aurel Cosma⁴⁶. Răspunzând apelului lansat de conducere „Astrei” prin circulara 33 din 1948, de a se face noi alegeri, comitetul Regionalei „Astra Bănățeană” s-a întrunit la 19 iunie 1948 pentru a se alege o nouă conducere și a stabili un program de acțiune pentru acea perioadă dificilă. Cu această ocazie Ilie Murgulescu, rectorul Politehnicii din Timișoara și membru al comitetului județean P.M.R., plecând de la „prefacerile care se petrec în țară, care au la bază socializarea tuturor mijloacelor de producție și ridicarea nivelului cultural al păturilor muncitorești”, a propus demisia comitetului pe care îl considera îmbătrânit și depășit de mersul evenimentelor, în metode și concepții, incapabil să înțeleagă noile obiective ale culturalizării maselor și să stabilească legături trainice cu „sindicatul muncitorești, organizațiile tineretului, femeilor și ale naționalităților conlocuitoare”.⁴⁷

La propunerea lui Traian Topliceanu comitetul Regionalei și-a depus demisia, comunicată comitetului central al „Astrei” prin adresa nr. 87/22 iunie 1948.⁴⁸ Luând act de această situație, comitetul central al „Astrei” aproba hotărârea comitetului Regionalei bănățene, urmând să se dea noi dispozițiuni după ce se va cunoaște hotărârea Ministerului Informațiilor referitoare la viitorul „Astrei”.⁴⁹ Cotidianul comunist „Luptătorul bănățean” comenta cu satisfacție această demisie forțată de împrejurări tragice pentru cultura românească, arătând că „s-a simțit de mult nevoia schimbării conducerii „Astrei Bănățene”, având în vedere ca vechea conducere era compusă, în majoritate, din elemente rupte de popor, a cărui activitate nu corespunde cerințelor noi, nici ca ritm de muncă, nici ca obiective, nereușind să încadreze unitățile culturale în județ, în frământările generale”.⁵⁰ Noul comitet de conducere în componența căruia au intrat reprezentanți „ai tuturor organizațiilor democratice, ai naționalităților conlocuitoare, reprezentanții tuturor forțelor vii care pot contribui la acțiunea de ridicare a maselor”, nume de tristă amintire pentru cultura tradițională bănățeană și-a început activitatea hotărând să desființeze „Astra Bănățeană”.⁵¹ Patrimoniul ei a fost preluat în cea mai mare parte de către căminele culturale, fiind administrat de către făuritorii noii culturi proletare.

Astfel se curma în mod abuziv activitatea celei mai prestigioase asociații culturale din Ardeal și Banat ce printr-o activitate remarcabilă, desfășurată decenii de-a rândul cu mari eforturi și sacrificii, a contribuit în mod substan-

țial la ridicarea social-economică și luminarea prin cultură a satelor românești, la înfăptuirea României Mari și progresul poporului român.

N O T Ă

1. Orizont, an. XXXVIII, nr. 44 din 30 oct. 1987, p. 2.
2. Vestul, an. VIII, nr. 1860 din 10 febr. 1937, p. 2.
3. Orizont, an. XXXVIII, nr. 44 din 30 oct. 1987, p. 2.
4. Transilvania, an. 68, nr. 2, martie/aprilie 1937, p. 75.
5. Luceafărul, an. III, nr. 3-4, martie/aprilie 1937, p. 109.
6. Ibidem, p. 116.
7. Vestul, an. VIII, nr. 1877 din 2 martie 1937, p. 1.
8. Acțiunea, an. IV, nr. 25 din 20 iunie 1937, p. 1.
9. Răsunetul, an. XVI, nr. 10 din 7 martie 1937, p. 1.
10. Luceafărul, an. III, seria II, nr. 1-2, iulie/august 1937, p. 1.
11. Ibidem, p. 54.
12. Revista Banatului, an. IX, nr. 46, 1943, p. 49-74.
13. Gh. Preda, *Activitatea „Astrei” în 25 ani de la Unire, 1918-1943*. Sibiu, Ed. Astrei, 1944, p. 39.
14. Eugen Hulea, *Astra-Istorie, organizare, activitatea, statute și regulamente* Sibiu-Edit. Astrei, 1944, p. 27.
15. Luceafărul, an. VIII, 1942, p. 145.
16. Luceafărul, an. VII, 1941, p. 145.
17. Luceafărul, an. III, seria II, nov./dec. 1937, p. 59-64.
18. Ibidem.
19. Gh. Preda, *Op. cit.*, p. 201.
20. Luceafărul, an. VIII, seria II, 1942, p. 144.
21. Transilvania, an. 75, nr. administrativ, 1944, p. 5.
22. Transilvania, an. 74, nr. 9/10, 1943, p. 755.
23. Luceafărul, an. VI, seria I, nr. 6, p. 53.
24. Arhivele Statului Sibiu, Fond „Astra”. Doc. 1944/1947.
25. Luceafărul, an. V, seria II, nr. 5/6, mai/iunie 1939, p. 9.
26. Luceafărul, an. VI, seria II, nr. 7, p. 26.
27. Luceafărul, an. VIII, seria II, 1942, p. 148.
28. Luceafărul, an. VII, 1941, p. 144.
29. Luceafărul, an. VIII, seria II, 1942, p. 146.
30. Transilvania, an. 75 nr. administrativ, p. 25.
31. Revista Banatului, an. IX, 1943, nr. 46, p. 56.
32. Luceafărul, an. V, seria II, nr. 5-6, mai/iunie, 1939, p. 45.
33. Gh. Preda, *Op. cit.*, p. 135.
34. Revista Banatului, an. IX, 1943, nr. 4-6, p. 56.
35. Arhivele Statului Sibiu, Fond „Astra” Doc. 1944/1947.
36. Luceafărul, an. VIII, seria II, 1942, p. 149. Desp. Caras 35 milioane lei Lugoj, 3.659.600 lei, Ciacova 2.824.400 lei.
37. Transilvania, an. 75 nr. administartiv, 1944, p. 20.

38. Radu T. Constantinescu, *Tema cu variațiuni*, Iași, Edit. Junimea, 1986, p. 165.
39. Luceafărul, an. VIII, seria II, 1942, p. 129.
40. Revista Banatului, an, II, Timișoara, 1943, nr. 4–6, p. 56.
41. Arhivele Statului Sibiu, Fond „Astra”, Doc. 1944/1947.
42. Ibidem.
43. Arhivele Statului Sibiu. Fond „Astra”, Doc. 102/1948, f. 35.
44. Arhivele Statului Sibiu, Fond „Astra”, 1945–1947. Doc. 1944/1947
45. Ibidem.
46. Banatul (Timișoara), an. III, nr. 131 din 21 iunie 1947, p. 3.
47. Arhivele Statului Sibiu, Fond „Astra”, Doc. 1024/1948, f. 36.
48. Arhivele Statului Sibiu, Fond „Astra”, Doc. 1023/1948, f. 32.
49. Ibidem.
50. Luptătorul bănățean, an. V, nr. 1124 din 25 iunie 1948, p. 3.
51. Ibidem.

ASTRA BĂNĂȚEANĂ BETWEEN 1937-1948

Summary

This remarkable cultural institution has continuously contributed in a substantial way to the social-economic development and cultural enlightenment of the Romanians of this region. At the end, the way this institution has been suppressed by the communist government is described.

PROCESUL INTENTAT LIDERILOR SÂRBI „TITOIȘTI” (1950) ȘI IMPLICAȚIILE SALE

Mircea Rusnac

Relațiile româno-juoslave au traversat, la mijlocul secolului al XX-lea, o perioadă de criză deosebit de gravă (1948–1954). Această criză a fost generată de izbucnirea conflictului personal dintre Stalin, dictatorul lagărului comunist mondial, și Tito, liderul comunist iugoslav. Conflictul a devenit public odată cu desfășurarea la București, în perioada 20–28 iunie 1948, a sesiunii Biroului Informativ al partidelor comuniste și muncitorești (Cominform), fără participarea reprezentărilor partidului comunist iugoslav.¹ A fost emisă o rezoluție prin care se constata că Partidul Comunist Iugoslav adoptase o linie falsă, implicând abandonarea marxism-leninismului. Ea condamna politica sa nefastă de defăimare la adresa U.R.S.S., caracterul rușinos, pur despotice și terorist al regimului, renunțarea la teoria marxistă a luptei de clasă, lipsa democrației interne de partid, naționalismul conducătorilor, într-un cuvânt revizionismul lor. Ea declara că partidul se pune în afara „familiei partidelor comuniste frățești” și cerea forțelor sale sănătoase să-i oblige pe conducătorii lor să-și recunoască greșelile și, dacă aceștia nu erau de acord să o facă, să-i înlocuiască.² În continuare, după o serie de tentative de-al răsturna pe Tito de la putere, liderii sovietici nu mai aveau decât o singură soluție: „Lovitura de stat eșuând, Stalin va recurge la toate mijloacele, fără a îndrăzni totuși să meargă până la atacul armat: incidente de frontieră, o propagandă din ce în ce mai violentă – care va merge până la a-l face pe Tito un agent hitleristo-troțkist –, un veritabil război economic.”³

Aflată sub ocupația Armatei Roșii și cu un regim marionetă instalat de aceasta, România s-a încadrat cu totul în tabăra sovietică, la fel ca toate celelalte state comuniste, demascând cu multă vehemență „erezia” titoistă. Victor Frunză consemna referitor la acest subiect: „Se știe că rezoluția Biroului Informativ al partidelor comuniste și muncitorești, intitulată *Partidul comunist iugoslav în mâinile unor trădători și spioni*, fusese adoptată pe baza raportului prezentat de Gheorghiu-Dej. În anii următori, România a acceptat numeroși emigranți din Iugoslavia, devenind o bază pentru propaganda antititoistă prin radio, iar populația sârbească din zonele de graniță a suferit și ea de pe urma persecuțiilor. Tito era prezentat în caricaturi și afișe ca un călău cu o bardă însângărată în mână (când represii sângeroase aveau loc și în România), iar numele lui nu apărea în presă și la radio altfel decât în formula șablon „banda de trădători și spioni Tito-Rankovici”. Faptul că Dej ar fi provocat o

întârziere de 24 de ore a rezoluției, putea fi și o legendă ulterioară, dar și adevărată, nu însemna la urma urmelor nimic.”⁴ Situația era prezentată astfel de Ion Rațiu: „Când a izbucnit conflictul dintre Tito și Stalin, Bucureștii s-au declarat de la bun început de partea Moscovei. Redacția ziarului „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, organ al Biroului Informativ al partidelor comuniste și muncitorești, a cărui principală sarcină era combaterea „titoismului”, fu stabilită în capitala României. Violența de limbaj împotriva „călăului” de la Belgrad din presa românească depășea tot ce se publică în celelalte țări de democrație populară, egalând-o doar pe cea sovietică. Placarde înfățișând pe Tito în mână cu un satâr din care picura sânge împânzeau zidurile. Această propagandă stridentă viza uneori ridicolul, dar marele public nu avea de unde-l afla. La Radio București textele antititoiste trebuiau să capete nenumărate vize înainte de a fi citite la microfon, pentru ca nu cumva să se strecoare vreo greșeală ideologică și politică.”⁵

În septembrie 1949, emisiunile în limba sârbo-croată ale posturilor de radio din Moscova și din celelalte capitale comuniste către Iugoslavia însumau 105 ore pe zi, iar o „stație a emigranților revoluționari iugoslavi” a început să opereze pe aceeași lungime de undă cu Radio Belgrad. Când, la 29 septembrie 1949, U.R.S.S., a denunțat tratatul de prietenie cu Iugoslavia, toate celelalte țări est-europene aflate sub control comunist care încheiaseră tratate asemănătoare au făcut același lucru în interval de câteva zile.⁶ La 1 octombrie 1949, guvernul român denunța la rândul său Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală cu R.P.F. Iugoslavia, încheiat la 19 decembrie 1947.⁷

Despre evoluția relațiilor Iugoslaviei cu blocul sovietic aflăm amănunte interesante într-o recentă lucrare a lui Christopher Andrew și Oleg Gordievski: „U.D.B. și M.G.B. au demarat un război al informațiilor. Hebrang și Juiovici, cei doi agenți sovietici strecurați în guvernul lui Tito, sunt imediat arestați. Trei ofițeri superiori iugoslavi racolați de spionajul sovietic sunt interceptați în momentul când încercau să treacă granița în România. Alți agenți sunt descoperiți în rândul gărzii personale a lui Tito. După cum relevă Djilas, un complot M.G.B. viza „lichidarea Biroului politic, cu rafale de arme automate, pe când acesta se relaxa jucând biliard în vila lui Tito”. Teroarea declanșată de U.D.B. împotriva „trădătorilor cominformiști” rivalizează în oroare, dar nu și în amploare, cu Marea Teroare N.K.V.D.-istă din anii ‘30. Rankovici a recunoscut mai târziu că 12.000 de presupuși sprijinitori ai lui Stalin și ai Cominformului au fost deportați în lagărul de concentrare de la Goli Otok. Cifra exactă era probabil mai mare. În lagăr, prizonierii erau bătuți, umiliți și degradați într-un mod odios, cei care refuzau să-și mărturisească realelele sau imaginarele erezii erau vârați cu capul în excremente umane.”⁸

În aceste condiții, propaganda antititoistă din presa românească atingea cote paroxistice. De exemplu, o modestă gazetă locală precum săptămânalul reșițean „Flamura Roșie” publica aproape în fiecare număr articole calomnioase și denigratoare la adresa regimului existent în Iugoslavia. Numai în intervalul iulie 1949 – iulie 1950, în paginile sale au apărut articole intitulate astfel: *Clica lui Tito colaborează fățiș cu imperialiștii anglo-americani* (24 iulie 1949); *Relațiile dintre clica lui Tito și guvernul monarho-fascist grec sunt din nou date la*

iveală (31 iulie 1949); *O nouă provocare fascistă a lui Iuda-Tito, descoperită la București* (23 august 1949); *Clica lui Tito ticăloasă agentură a imperialiștilor* (28 august 1949); *Tito a devenit un dictator despot și terorist* (4 septembrie 1949); *Imperialiștii americani se folosesc de clica trădătoare a lui Tito pentru a pune la cale o nouă încălcare a Chartei O.N.U.* (23 octombrie 1949); *Clica lui Tito scoate avuțiile Iugoslaviei la mezat* (19 februarie 1950); *Crunta teroare dezlănțuită de banda fascistă a lui Tito împotriva deșinuților politici iugoslavi* (26 februarie 1950); *Alegerile fasciste din Iugoslavia vor spori ura poporului iugoslav împotriva călăului Tito* (2 aprilie 1950); *Mârșava falsificare a voinței poporului iugoslav* (9 aprilie 1950); *Tito este arma cea mai puțin costisitoare a Statelor Unite* (7 mai 1950); *Rolul clicii fasciste a lui Tito în planurile imperialiștilor americani și englezi* (4 iunie 1950); *O nouă formă de înfometare a maselor de muncitori din Iugoslavia* (11 iunie 1950); *Clica lui Tito a făcut din Iugoslavia o pradă pentru monopolurile americane* (18 iunie 1950); *Oamenii muncii își exprimă ura și disprețul lor față de Tito* (9 iulie 1950); *Călăul Tito vinde petrolul Iugoslaviei monopoliştilor americani* (16 iulie 1950); *Cum vede populația sârbă din plasa Moldova Nouă acțiunile dușmănoase a (sic!) clicii titoiste* (30 iulie 1950).

Într-unul dintre aceste nenumărate articole, cel din 23 august 1949, preluat din „Scânteia”, nr. 1508, se arăta că, în noaptea de 16 spre 17 iulie, doi funcționari ai ambasadei iugoslave, Boșco Lațici și Nicola Medici, au fost surprinși în București aruncând „fițiuci de propagandă murdară fascistă și de ațătare împotriva regimului de democrație populară din R.P.R.” Ei erau definiți drept „acești agenți ai călăului Rankovici” (ministrul de interne al Iugoslaviei, n.n.), adică membri ai U.D.B., serviciul de securitate titoist.⁹ Până în februarie 1946, U.D.B., (Administrația Securității Statului) fusese intitulată O.Z.N. (Biroul pentru protecția poporului).¹⁰

Arestarea celor doi funcționari ai ambasadei iugoslave va declanșa un val de teroare asupra conducătorilor minorității sârbe din România, suspectată de autorități că ar fi puternic contaminată de „erezia” titoistă. Pentru minoritatea sârbă în întregul ei dificultățile deveneau tot mai numeroase. Un autor contemporan sublinia: „După 1948, anul anatemei aruncată lui Tito, sate întregi cu populație sârbească de pe granița româno-iugoslavă vor fi strămutate și izolate în mijlocul Bărăganului. Teama de contaminare a populației românești cu erezia titoistă pare astăzi ridicolă. Atunci însă frica și suspiciunea creau o atmosferă de autentică teroare.”¹¹ Numeroșii sârbi arestați erau forțați prin cele mai diverse metode de presiune fizică și psihică să recunoască faptul că ar fi acționat în favoarea lui Tito și că, la ordinele acestuia, ar fi pregătit lovituri de forță împotriva României, între altele încercând să desprindă Banatul de România și să-l alipească Iugoslaviei. Dar asemenea acuze erau aduse și altor arestați. Între ei se afla și comunistul Herbert Zilber, care, nemaiputând rezista metodelor de anchetă ale securității, permanent perfecționate, după modelul M.G.B.-ului sovietic, a procedat astfel: „Am cerut hârtie, toc și cerneală. Am organizat un complot complet, cu arme trimise de americani cu ajutorul lui Tito și depozitate la ambasada Statelor Unite, Angliei și Franței, cu întruniri conspirative (...), cu încercarea de a otrăvi membrii Biroului politic cu apă grea furnizată de americani, cu răspândirea ciumei în cartierele muncitorești și

epizootii la sate cu microbi furnizați de Intelligence service, cu organizarea unei lovituri de stat ajutați de divizii blindate iugoslave, care urmau să ocupe Timișoara și Sibiu, cu executarea conducătorilor de partid și de stat. În schimbul ajutorului iugoslav, dăruisem Banatul lui Tito. Era o combinație de crime după modelul celor (despre) care citisem că (se) proiectaseră la Moscova în 1937, la Budapesta și Sofia în 1949.”¹²

Într-un asemenea context, agravat și de atmosfera creată de izbucnirea, la 25 iunie 1950, a războiului din Coreea, care era în plină desfășurare în acel moment, avea loc, între 1 și 7 august 1950, în fața Tribunalului Militar din București, așa-numitul „proces al trădătorilor și spionilor titoiști”. Completul de judecată a fost prezidat de celebrul general maior magistrat Alexandru Petrescu, fost criminal de război reabilitat prin condamnarea la închisoare grea pe viață a lui Iuliu Maniu și care a pronunțat de-a lungul carierei sale cele mai dure sentințe. El era secondat acum de colonelul magistrat Gheorghe Stavrică, colonelul Louis Toescu, locotenent-colonelul Ion Zănescu și locotenent-colonelul Pogriion Popescu.¹³Lista celor 12 acuzați, consemnată în stenograma procesului, stenogramă editată într-o culegere de materiale destinată pregătirii ideologice a personalului securității și având regim de uz intern, era următoarea:

- „1. Todorov Miloș, fost medic la Vaslui;
2. Boșco Lațici, învățător și fost locțiitor al atașatului de presă al ambasadei iugoslave din București;
3. Medici Nicola, sublocotenent în U.D.B. și fost radiotelegrafist la ambasada din București;
4. Adamov Milorad, fost director al morilor de stat din Chichinda;
5. Basler Djuro, inginer, fost șef de serviciu la Centrala petroliferă „Muntenia”;
6. Petrov Jiva, fost monteur de tractoare;
7. Peiovici Angelco, fost învățător suplinitor;
8. Stanoievici Bojidar, fost ajustor mecanic, Timișoara;
9. Silin Miladin, fost învățător;
10. Radosavlievici Svetomir, fost fierar;
11. Milutinovici Nicola, fost funcționar la Cooperativa de Consum din Timișoara;
12. Nedici Vidosa, fostă funcționară.”¹⁴

Trebuie menționat din capul locului că majoritatea acestor acuzați făcuseră parte din conducerea organizațiilor de stânga ale sârbilor bănățeni. Astfel, în toamna anului 1944, s-a înființat Frontul Antifascist Slav, transformat ulterior în Uniunea Asociațiilor Culturale Democratice Slave, organizație de stânga, care grupa în cadrul ei reprezentanți ai unor minorități din țara noastră precum: sârbi, slovaci, croați, etc. În mare parte însă, rolul conducător în F.A.S. îl deținuseră sârbii. Ei se bucurau în acel timp de mare prestigiu în ochii sovieticilor, deoarece Iugoslavia lui Tito era singurul stat est-european care adoptase sistemul comunist fără „ajutorul” Armatei Roșii.¹⁵

Acest Front Antifascist Slav, la fel ca și alte organizații minoritare de stânga (Uniunea Populară Mahiară, Comitatul Democratic Evreiesc etc.) urma

îndeaproape linia politică trasată de partidul comunist. El a atacat partidele „istorice”, pe care le eticheta drept „reacționară”, și pretindea că guvernele din perioada interbelică ar fi „înrobii” populația slavă din România. F.A.S. a înlesnit trecerea frontierei de către numeroși tineri sârbi, care dezertau din armata română și se înrolau în cea a lui Tito. Alții plecau în Iugoslavia pentru a participa la construirea sau refacerea unor obiective precum căi ferate, clădiri, șosele etc.¹⁶ Din aceste motive, deși era o organizație procomunistă, F.A.S. a avut de la început numeroase divergențe cu autoritățile românești, deoarece, pe când acestea se identificau întrutotul cu interesele sovietice, liderii sârbi ai Frontului optau mai degrabă către tutela lui Tito, care încă de pe atunci manifesta tendințe, nesesizate de observatorii străini lagărului comunist, de a urma o cale independentă față de linia trasată de Moscova.¹⁷

La 8 mai 1945, F.A.S. solicita primarului Timișoarei, Traian Novac, autorizația pentru ținerea unui congres în acest oraș a doua zi. La congres urmau să participe și delegați sosiți din Banatul iugoslav, despre care se bănuia că vor fi înarmați. Alertat, primarul a cerut primului ministru Petru Groza să solicite Înalțului Comandament Sovietic din București ca acest congres să fie interzis. Groza a obținut această aprobare și congresul a fost interzis, trimițându-se la frontieră trupe de armată și jandarmierie.¹⁸ Existau serioase temeri că liderii de la Belgrad aveau în vedere ocuparea Banatului românesc, la fel cum disputau în acea vreme Italiei – Istria și Triestul, Austriei – Carintia, Bulgariei – Macedonia, Greciei – Epirul și Tesalia și urmăreau anexarea Albaniei.¹⁹ Conducătorii sârbi ai F.A.S. au fost chiar convocați la Comisia Sovietică de armistițiu. Acolo, ei au afirmat că congresul nu ar fi avut ca scop revendicări teritoriale. Ca o dovadă a faptului că argumentația lor a fost neconvingătoare și că pretențiile iugoslave îi luaseră pe nepregătite pe sovietici, aceștia au interzis organizației să mai joace vreun rol politic, având de atunci înainte numai un caracter cultural și educativ. În acest scop, F.A.S. a fost rebotezat Uniunea Asociațiilor Culturale Democratice Slave (U.A.C.D.S.).²⁰

Este cunoscut faptul că, în acea vreme, Uniunea Sovietică avea interesul ca România să rămână cu o suprafață și o populație cât mai mari, considerând-o ca o „placă turnantă” de răspândire a comunismului de tip sovietic în Europa răsăriteană (neluându-se, bineînțeles, în calcul adevărata opțiune a populației României). În acest scop, sovieticii au renunțat la plănuita anexare a Moldovei și au susținut (spre deosebire de englezi) reintegrarea întregului nord al Transilvaniei la România.²¹

Ca urmare, U.A.C.D.S., condusă de elemente mai conformiste, a urmat o linie stalinistă prudentă, renunțând la acte de divergență față de regimul prosovietic de la București. După rezoluția Cominformului din iunie 1948 de la București, de excludere a Iugoslaviei din „familia țărilor frățești”, conducerea U.A.C.D.S. a publicat un comunicat în „Scânțea”, prin care „erezia” titoistă era condamnată în termeni identici cu cei folosiți de regimurile de la Moscova și București. Comunicatul era semnat de conducătorul U.A.C.D.S., Miloș Todorov. Dar nu peste mult timp, U.A.C.D.S. va fi dizolvată și toți liderii săi arestați.

În asemenea context, un proces intentat sârbilor „titoiști” nu putea avea decât consecințe deosebit de grave asupra celor învinuiți de acest păcat ideologic și politic. Este cunoscut faptul că, încă din 1949, în țările de democrație populară, au fost judecați pentru titoism fruntași fără pată ai partidelor comuniste respective, care, după ce își recunoșteau fără rezerve toate „crimele”, erau imediat executați. Aceasta a fost soarta miniștrilor de interne albanez și maghiar, Koci Xhoxhe și László Rajk, și a secretarului Comitetului Central al partidului Comunist Bulgar, Traicio Kostov. „Neverosimilitatea mărturiilor acestor oameni, care, după ce își riscaseră viața timp de douăzeci de ani în serviciul comunismului, afirmau că nu au fost în realitate decât agenți ai imperialismului, va provoca în Occident, în cercurile până atunci cele mai favorabile colaborării cu extrema stângă, un sentiment de oroare comparabil celui pe care îl determinaseră înainte de război marile procese de la Moscova. De dincolo de cortina de fier, mai impermeabilă ca oricând, nu mai soseau alte știri decât acelea care se refereau la descoperirea vreunui nou complot și la pedepsirea promotorilor acestuia.”²²

După obișnuitele lozinci propagandiste împotriva regimului titoist, actul de acuzare în procesul intentat sârbilor din Banat voia să dovedească faptul că, imediat după 23 August 1944, „după eliberarea României de către armatele sovietice”, agenții lui Tito și-au început activitatea în România în vederea dezmembrării sale, „dovedind astfel dușmănia lui împotriva forțelor antihitleriste.”²³ Această afirmație era făcută cu nonșalanță, atunci când întreaga lume cunoștea modul în care partizanii conduși de Tito au luptat timp de patru ani singuri cu Wehrmacht-ul, reușind în cele din urmă să elibereze Iugoslavia fără ajutor străin. În orașul de graniță Biserica Albă s-ar fi constituit o rețea de spionaj cu ramificații în următoarele centre: Timișoara, Oravița și Clisura Dunării. La Biserica Albă ar fi existat un birou care centraliza informațiile culese din Banat și care erau trimise la Centrul de informații din Novi Sad. Mai târziu, celor trei ramificații urma să le fie adăugată și Reșița. Centrul din Novi Sad era condus de maiorul Covacievici, având porecla „Velichi”. Mai târziu, el a fost înlocuit de maiorul Dragoliub Gvozdenaț. Printre primii agenți recrutați s-ar fi numărat Svetomir Radosavlievici, Slobodan Paulievici și Zoran Vulețici. La rândul lor, ei ar fi recrutat în Banat pe următorii agenți: Sava Bugarschi și Novac Popov la Timișoara, Margareta Begov la Oravița, Vasa Nestorovici și Ivan Iancovici la Liubcova, Svetco Stoianovici și Alexandru Balea la Moldova Veche; Jarco Unici și Jiva Bojovici la Belobreșca, Milam Radosevici și Radoslav Giurovici la Socol.²⁴ Mai târziu, în ianuarie 1945, pe lângă centrul din Biserica Albă s-ar mai fi adăugat și un al doilea, la Zrenianin, condus de Ranco Luchici, cu numele conspirativ „Țârni Bata”, și de Milorad Adamov. Aceștia ar fi luat legătura la Timișoara cu Rada Fenlacichi, fostul președinte al Frontului Antifascist Slav. Scopurile lor erau culegerea de informații cu caracter economic, strângerea de date asupra „conducătorilor reacționari, legionari și elemente hitleriste” și culegerea informațiilor cu caracter militar. Se specifică expres în actul de acuzare: „Activitatea de spionaj a agenturii titoiste urmărea în primul rând pregătirea actului mârșav de anexare imperialistă a Banatului românesc.”²⁵

Astfel, „organele O.Z.N.-ei au dat directive agenților lor de a cultiva șovinismul în sânul populației iugoslave din România, lansând lozinca „unirii Banatului cu Iugoslavia” și punând la cale o ticăloasă înscenare menită să dea impresie că aceasta ar fi dorința populației din aceste locuri.”²⁶ În acest scop ar fi fost trimiși numeroși agenți în satele sârbești. „principalul spion titoist” era considerat Dušan (Dușco) Iovanovici, numit în decembrie 1944 ca reprezentant comercial al Iugoslaviei la Timișoara. Congresul programat de F.A.S., în 8–9 mai 1945 era, firește, prezentat ca fiind organizat de elementele favorabile anexării Banatului de către Iugoslavia. La acest congres urmau să participe și agenții Dragoliub Gvozdenaț, Dușco Iovanovici, Miloș Saletici, Paia Stoianov, Liubița Marcovici și Novac Popovici. Descoperirea și interzicerea congresului ar fi determinat guvernul iugoslav, pentru a nu fi descoperit rolul pe care îl jucase, să ordone liderilor F.A.S. să ia asupra lor întreaga vină. Actul de acuzare preciza: „Interzicerea congresului și dizolvarea Frontului Antifascist Slav din România încheie astfel prima fază a uneia dintre cele mai ticăloase activități a lui Tito și banda lui (*sic!*): încercarea de a cotorpi Banatul românesc.”²⁷ Totuși, generalul iugoslav Bojidar Maslarici, ar fi declarat tot atunci, la Timișoara, că, deși anexarea Banatului în acel moment nu era posibilă, ea „va putea fi realizată mai târziu.”²⁸

Se pretindea apoi că din acea perioadă principalul centru de spionaj ar fi devenit ambasada iugoslavă din București (relațiile diplomatice fuseseră reluate la 24 ianuarie 1945)²⁹, unde Dușco Iovanovici a fost transferat ca secretar. Alături de el mai activau acolo Nicola Medici, Ranco Zeț, Voia Baldjici, Dobrița Bogdanovici, Drago Rafai etc. Erau considerați spioni, de asemenea, și Pavle Stoianov, corespondentul la București al Agenției „Tanjug”, și Boșco Lațici, locțiitor al atașatului de presă al ambasadei. Dintre aceștia, se afirma că Iovanovici, Zeț și Baldjici efectuau dese deplasări în Banat, pentru culegere de informații, Iovanovici ar fi folosit ca informatori în Banat pe Zoran Vulețici, angajat la poliția din Reșița, și pe Miloș Todorov și Bojidar Stanoievici din conducerea U.A.D.C.S. La aceștia se adăugay Borislav Conici la Sănnicolaul Mare și Miladin Șilin la Dinaș. Concentrarea rapoartelor informative se făcea la Timișoara, până la sfârșitul anului 1947.³⁰ Responsabila cu această activitate era Gorița Todorovici, funcționară la librăria „Cartea Iugoslavă” din Timișoara, apoi învățătorul iugoslav Panta Luchici. Erau considerați deopotrivă ca spioni și directorul librăriei, Bora Iacovlevici, ca și directorul adjunct, Zoran Vulețici. Același rol era rezervat și Comisiei de Navigație Fluvială Iugoslavă din Timișoara, condusă de Mirco Petrovici, ca și delegației iugoslave în Comisiunea Dunăreană de la Orșova.³¹

După emiterea rezoluției Cominformului din iunie 1948, se pretindea că personalul ambasadei iugoslave ar fi recurs la „difuzarea clandestină de material subversiv, broșuri și manifeste prin care se calomniază marea Țară a socialismului victorios și țările de democrație populară și se ațâță la ură împotriva partidelor comuniste și muncitorești din aceste țări.”³² Acest material ar fi fost difuzat, bineînțeles, și prin librăria „Cartea Iugoslavă”, ca și prin alte trei centre de difuzare din Banat, conduse de învățătorii Panta Luchici, Ante Marșal și Goico Vucmirovici. În plus, clădirea ambasadei ar fi fost

transformată, nici mai mult, nici mai puțin, decât în „depozit de arme și munițiuni”. Încheind această trecere în revistă, actul de acuzare pretindea că nu se referise decât la „câteva dintre crimele săvârșite de către grupul de spioni titoiști, agenți ai imperialiștilor americani și englezi, dușmanii înverșunați ai progresului și ai păcii”³³

În continuare, în zilele de 2 și 3 august 1950, au avut loc interogatoriile celor 12 acuzați. Ele se desfășurau conform sistemului stalinist, constând în recunoașterea necondiționată de către acuzați a tuturor învinuirilor care le erau aduse prin actul de acuzare. La aceste rezultate se ajungea prin utilizarea împotriva celor arestați a tot felul de metode de constrângere, atât fizice, cât mai ales psihice, de măcinare a voinței și rezistenței lor. Ei erau forțați astfel să semneze declarațiile redactate de anchetatori, urmând ca la interogatoriul luat de Tribunal să nu facă altceva decât să le repete, după ce le învățaseră pe dinafară. În aceste condiții, un proces de tip stalinist nu mai reprezenta decât o simplă formalitate, necesară pronunțării unor sentințe aspre de condamnare, gata pregătite dinainte.

Acuzatul Nicola Medici a mai făcut chiar un „supliment de declarații”, prin care se străduia să demonstreze faptul că ambasada iugoslavă, al cărei funcționar fusese, era „o agentură de spionaj și provocare”.³⁴ De aceste declarații se va ține cont, după cum se va vedea, la pronunțarea sentinței, în cazul respectiv, dovadă că regimul stalinist puna mare preț pe asemenea gen de „dezvăluiri senzaționale”. Toți acuzații au recunoscut, răspunzând la o întrebare adresată special, că au activat în vederea desprinderii Banatului de România și a anexării sale de către Iugoslavia. Acuzatul Miloș Todorov a recunoscut faptul că el și întreaga conducere a Frontului Antifascist Slav și, ulterior, a Uniunii Asociațiilor Culturale Democrative Slave (Paia Stoianov, Ioța Sapungin, Bojidar Stanoievici, Rada Fenlacichi, Liubița Marcovici) erau spioni titoiști. El mai afirma că în anul 1946 a fost într-o delegație la Belgrad, unde pretindea că a discutat cu ministrul adjunct de externe al Iugoslaviei, generalul Velebit. Acesta i-ar fi comunicat cu acel prilej: „Clisura, porțiunea de sud a județului Caraș, limitrofă cu Dunărea, va fi anexată la Iugoslavia, iar iugoslavii din Banatul de nord vor fi transportați în Iugoslavia.”³⁵

Ziarul „Scânțiea” din 4 august 1950 nu întârzia să publice un furibund articol de fond, intitulat *Trădătorii și spionii titoiști în fața judecății*, în care, printre multe altele, se menționa: „procesul a demască odată mai mult complotul împotriva păcii, urzit de miliardarii americani cu complicitatea slugilor lor titoiste. După eșecul agenturilor lui Rajk, Kostov, Koci Xhoxhe, vigilența poporului nostru muncitor și a organelor de stat au adus o nouă contribuție la cauza păcii, trimițând în fața judecății banda de trădători și spioni titoiști, dușmani d moarte ai socialismului și ai păcii.”³⁶ Articolul nu uita să specifice faptul că „misiunea josnică” a „lacheilor” titoiști s-a „prăbușit în mod rușinos datorită vigilenței partidelor comuniste și în primul rând datorită înaltei vigilențe a tovarășului Stalin”! Se mai pretindea că „aproape întreg personalul ambasadei iugoslave folosea imunitatea diplomatică în scopul desfășurării acțiunii de spionaj.” Referitor, la chestiunea Banatului, se preciza: „Dezbaterile procesului au arătat că unul din țelurile principale ale fasciștilor

de la Belgrad era anexarea imperialistă a Banatului românesc, a cărui populație abia eliberată din lanțurile imperialismului german urmăreau s-o târască sub jugul imperialiștilor americani, adevărații stăpâni ai Iugoslaviei. O asemenea provocare mârșavă, o astfel de lovitură mișească pe la spate dată unui alt popor, seamănă ca două picături de apă cu comploturile hitleriste împotriva popoarelor.”³⁷ Bineînțeles, se afirma apoi că populația sârbească din Banat, care „vede cum poporul iugoslav geme sub jugul imperialismului american”, respinge cu tot disprețul calea titoistă și că „sute de familii de țărani muncitori sârbi au pornit să-și făurească o viață nouă, unindu-se cu țărani muncitori români, maghiari și germani în gospodării colective ca cele din comunele Socol și Belobreșca din jud. Caraș, sau Dinaș, Satu Mare și Variaș din jud. Timiș-Torontal. Pe drept cuvânt, populația sârbă din țara noastră privește cu ură la regimul terorist chiaburesc din Iugoslavia.”³⁸

Procesul a continuat în zilele de 3 și 4 august 1950, când a avut loc audierea martorilor, care cu toții erau arestați și considerați drept „complici” ai acuzaților. În aceste condiții, mărturiile lor nu puteau decât să îngreuneze soarta celor aflați în boxă. Astfel, martorul Bora Petrov, fostul redactor responsabil al ziarului de limbă sârbă „Pravda” din Timișoara, susținea că și acest organ de presă era pus în slujba spionajului titoist.³⁹ Un martor special era Slobodan Paulievici, despre care stenograma precizează că „a declarat mai departe că, după rezoluția Biroului Informativ, el a rupt legăturile cu clica titoistă și organizația de spionaj și a emigrat în România, dezvăluind și recunoscând faptele comise. De la această dată el a început să demaște activitatea de criminali și spioni a clicii fasciste Tito-Rankovici.”⁴⁰ Martorul Lazăr Adamov, care făcuse parte din delegația U.A.C.D.S. din 1946 de la Belgrad, aducea noutatea că această delegație nu fusese primită numai de ministerul adjunct de externe, generalul Velebit, ci și de însuși titularul postului, ministrul Subașici, care „a aprobat în totul expunerea noastră cu privire la anexarea Banatului românesc la Iugoslavia, încurajându-ne și făcându-ne promisiunea că într-un viitor apropiat, cu ajutorul anglo-americanilor, Banatul să fie alipit Iugoslaviei”⁴¹ Martorul Jiva Vuevici mărturisea că avusese misiunea de „a difuza în rândul populației sârbe din regiunea Timișoara, Oravița și Reșița materialul de propagandă titoist.” Prin acest material, continua el, „se chema populația sârbă să se poarte dușmănos față de P.M.R. și guvern.” Folosind aceste mijloace, populația sârbească trebuia „să fie atrasă pe linia fascistă a lui Tito-Rankovici.”⁴² Iar martorul Pera Giurgev pretindea că partizanilor iugoslavi din război li se spunea că „după terminarea războiului, țările balcanice vor fi stăpânite de Tito”!⁴³

Tot în 4 august 1950 a fost prezentat Tribunalului rechizitoriul procurorului locotenent-colonel Niculae Constantinescu, care repeta în linii mari afirmațiile din actul de acuzare. El spunea: „cu cinismul caracteristic spionilor plătiți, acuzații din boxă au confirmat punct cu punct gravele învinuiri conținute în actul de acuzare. Martorii au întărit prin depozitiile lor probele zdrobitoare aflate la dosar și au completat astfel tabloul odioasei activități a bandei din boxă.” Și, referindu-se la acuzați, procurorul exclamă patetic: „Lașitatea și nerușinarea se desprind din fiecare cuvânt, din fiecare privire, din

fiece mișcare a lor”!⁴⁴ În general, urma apoi înșiruirea de formule propagandiste din actul de acuzare.

În continuare, era reluată teza conform căreia, începând din septembrie 1944, Tito declanșase operațiunile de spionaj împotriva României. Erau reamintite cele două centre de spionaj ale O.Z.N. de la Biserica Albă și Zrenianin. Datele culese în Banat, se pretindea, erau transmise de liderii iugoslavi serviciului de spionaj englez! După încheierea războiului, centrul principal de spionaj avea să devină ambasada iugoslavă de la București: „întreaga ambasadă era plină de ofițeri ai U.D.B.-ei camuflați în diplomați, a căror principală muncă era spionajul.”⁴⁵ Alte „centre de spionaj”, pomenite și mai înainte, erau reprezentate de delegația iugoslavă de navigație pe Bega, reprezentanța iugoslavă în administrația Porților de Fier, presa în limba sârbă și librăria „Cartea Iugoslavă”.

Un capitol special al rechizitoriului era intitulat: *Clica fascistă Tito-Rankovici a organizat tentativa imperialistă de anexare a Banatului românesc*. Se susținea aici că: „Clica lui Tito pregătea, populației din Banatul românesc aceeași soartă cumplită pe care a hărăzit-o popoarelor Iugoslaviei, vândute pe dolari imperialismului american și târâte de bandiții titoiști în ghiarele aștătorilor la război.”⁴⁶ Se făcea din nou referire la congresul proiectat de F.A.S. pentru 8–9 mai 1945, denumit acum „această provocăția fascistă”. Încercarea de a anexa Banatul era considerată drept „una din cele mai mișelești acțiuni îndreptate de agentura americană de la Belgrad împotriva poporului român.”⁴⁷ Apoi se încerca din nou să se dovedească faptul că populația sârbească din Banat era cu totul reticentă față de această propagandă. Era reamintit rolul organizațiilor slave în cadrul operațiunilor de spionaj, teză fundamentală pe „mărturiile” lui Miloș Todorov și Bojidar Stanoiević.

În încheiere rechizitoriului, se mai amintea că ambasada iugoslavă difuza „material subversiv” și depozita arme și muniții în vederea pregătirii „unor acte și chiar rebeliuni teroriste.”⁴⁸ Se cerea, în consecință, „în numele poporului muncitor”, Tribunalului, „aplicarea pedepsei maxime pentru trădătorii și spionii din boxă!”⁴⁹

După aceasta a fost prezentat cel de-al doilea rechizitoriu, al procurorului maior magistrat Ion Spulber, prin el era stabilită „vinovăția” fiecărui acuzat în parte. Se solicita ca acuzații Nicola Milutinovici, Vidosa Nedici și Djuro Basler să fie condamnați la moarte, iar ceilalți la muncă silnică pe viață, cu excepția lui Nicola Medici, pentru care erau admise circumstanțe atenuante.⁵⁰

În aceeași zi de 4 august 1950 a fost dat cuvântul și avocaților celor aflați în boxă, avocați numiți din oficiu. „Pledoariile” lor, au fost absolut formale și nu au ușurat cu nimic soarta acuzaților. Ei s-au mulțumit să recunoască toate acuzațiile aduse „clienților” lor, dar dând vina principală pe „agentura fascistă de la Belgrad”. Rolul jucat în proces de acești „avocați”. (C. Paraschivescu-Bălăceanu, Barbu Solomon, Doru Gherson, Mircea Bobeș, Nicolae Hogaș, Vasile Gheciu, Roman Manole, Zaharia Nicolae, Fred Lazarovici, Guido Bondi, Ion Lucaci, David Zaidman) a fost cu adevărat jalnic. Aceleași lucruri se pot spune și despre momentul următor, cel al rostirii ultimului

cuvânt de către acuzați. Ei nu mai solicitau nici măcar clemența Tribunalului la dozarea pedepsei, declarând doar că își așteaptă „cu încredere pronunțarea sentinței.”⁵¹

Sentința n-a fost pronunțată de Tribunalul Militar din București decât la 7 august 1950. Ea era astfel consemnată de „Scânteia”:

„Deliberând în secret, Tribunalul a declarat cu unanimitate de voturi că nu sunt circumstanțe atenuante în favoarea acuzaților, în afară de acuzatul Medici Nicola, și a condamnat pe acuzații:

Basler Djuro, la moarte și confiscarea averii.

Milutinovici Nicola, la moarte, confiscarea averii și 20.000 lei amendă corecțională;

Nedici Vidosa, la moarte și confiscarea averii;

Miloș Todorov, la muncă silnică pe viață, 10 ani degradarea civică și confiscarea averii;

Boșco Lațici, la muncă silnică pe viață, 10 ani degradare civică și confiscarea averii;

Stanoievici Bojidar, la muncă silnică pe viață, 10 ani degradarea civică și confiscarea averii;

Adamov Milorad, la 25 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii;

Silin Miladin, la 25 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii;

Peiovici Angelco, la 25 ani muncă silnică, 10 ani degradarea civică și confiscarea averii;

Petrov Jiva, la 15 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, confiscarea averii și 30.000 lei amendă corecțională;

Radosavlievici Svetomir, la 12 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii;

Medici Nicola, la 3 ani închisoare corecțională.

Fiecare acuzat a fost condamnat la 20.000 lei cheltuieli de judecată.

Oamenii muncii care se aflau în sala Tribunalului au aplaudat puternic sentința dreaptă a justiției populare. „Astfel încheia „Scânteia” relatarea, pe care o titrase cu satisfacție: *Trădătorii și spionii titoiști și-au primit pedeapsa!*”⁵²

Se observă ușor faptul că sentințele respectau întru totul solicitările procurorilor, cu excepția celor pronunțată în cazurile lui Adamov, Silin, Peiovici, Petrov și Radosavlievici, care, în loc de muncă silnică pe viață, au „scăpat” cu termene cuprinse între 12 și 25 de ani muncă silnică. Cum era de așteptat, mult mai „ieftin” a ieșit Medici, ca urmare a faptului că a acceptat să „demaște” cu violență, regimul titoist.

Acest nefast proces, ca și întreaga isterie antititoistă din care făcea parte integrantă, nu puteau trece neobservată în trecutul relațiilor româno-iugoslave. Iugoslavia reprezentase până atunci vecinul cel mai sigur și aliatul cel mai apropiat al țării noastre, iar relațiile bilaterale cunoscuseră, până în 1948, o stabilitate și o constantă desăvârșite. Dar, din cauza ocupației sovietice și a instalării, sub protecția acesteia, a unui regim stalinist dogmatic în România,

relațiile cu acest bun vecin al țării noastre au fost agravate artificial, lăsând amintiri imposibil de depășit. Când, în anii '60, chiar Gheorghiu-Dej a încercat o apropiere de Tito în vederea organizării unei rezistențe în fața primejdiei de la Răsărit, ea nu a reușit decât în mod formal. Victor Frunză explica astfel cauzele acestei atitudini: „Ori, poate din pricina celui an 1948, care s-a interpus ca un sloi de ghiață între cele două țări, poate din cauză că, în interior, Dej, apoi succesorul lui, au păstrat stalinismul în formele cele mai dogmatice, concilierea (cu tot sistemul întâlnirilor comune anuale, a acordurilor și proiectelor comune), nu a transformat relațiile în exterior corecte, în ceva mai mult decât o prietenie formală, de suprafață. Anul 1948 a lăsat o cicatrice care se vede și astăzi.”⁵³

N O T E

¹ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 258.

² André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. II, Ed. Militară, 1992, p. 128–129.

³ *Ibidem*, p. 129.

⁴ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Ed. Humanitas, 1990, p. 449.

⁵ Ion Rațiu, *România de astăzi. Comunism sau independență?*, București, Ed. Condor, 1990, p. 24–25.

⁶ Ion Rațiu, *Moscova sfidează lumea*, Timișoara, Ed. Signata, 1990, p. 262.

⁷ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, p. 259 și 256.

⁸ Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *K.G.B. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, București, Ed. ALL, p. 258.

⁹ „Flamura Roșie”, Reșița, an I, nr. 35 din 23 august 1949.

¹⁰ Christopher Andrew, Oleg Gordievskii *op. cit.*, p. 256–257.

¹¹ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 384.

¹² Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 90.

¹³ „Flamura Roșie”, Reșița, an II, nr. 85 din 6 august 1950.

¹⁴ *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, Ed. Direcției Generale Politice M.A.I., 1951, p. 154, 15. Pe larg despre această diferențiere în lucrarea lui Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Craiova, Ed. Europa, passim.

¹⁵ Vasile Râmneanțu, *Activitatea organizațiilor de stânga ale minorităților naționale din județul Timiș-Torontal (1944–1946)*, în „Banatica”, Reșița, 13/II, 1995, p. 424.

¹⁷ André Fontaine, *op. cit.*, vol. II, p. 124–128.

¹⁸ Vasile Râmneanțu, *art. cit.*, p. 424.

¹⁹ André Fontaine, *op. cit.*, vol. II, p. 126.

²⁰ Vasile Râmneanțu, *art. cit.*, p. 424–427.

²¹ Mihály Fülöp, *Al doilea război mondial s-a încheiat în 1990*, în „Magazin istoric”, nr. 1/1996, p. 52.

- ²² André Fontaine, *op. cit.*, vol. II, p. 133.
- ²³ *Culegere de materiale...* p. 155.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 156.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 157.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 159.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, p. 247.
- ³⁰ *Culegere de materiale...* p. 160.
- ³¹ *Ibidem*, p. 161–162.
- ³² *Ibidem*, p. 164.
- ³³ *Ibidem*, p. 166.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 177.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 179.
- ³⁶ „Scântea”, nr. 1803 din 4 august 1950.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*.
- ³⁹ *Culegere de materiale...* p. 182.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 184.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 186.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 188.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 191.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 193.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 194.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 196.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 198.
- ⁵² „Scântea”, nr. 1806 din 8 august 1950.
- ⁵³ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 450.

LE PROCÈS INTENTÉ AUX DIRIGEANTS SERBES „TITOÏSTES” (1950) ET SES IMPLICATIONS

(Résumé)

En 1848, une résolution de Cominform, décrétée avec l'occasion d'une réunion à Bucharest, excluait le Parti Communiste Yougoslave du Tito, sur la famille des parties affiliés au Moscou. En Roumanie, aussi qu'on les autres pays de démocratie populaire, a commencé une véritable chasse de „traîtres” et d'„espions” titoïstes. Un procès édificateur a été jugé à Bucarest en août 1950, avec douzes accusés. Après un sommair spectacle judiciaire, ils ont été condamnés, en style stalinien, aux punitions exceptionnel de sévères.

PROCESUL INTENTAT CONDUCĂTORILOR BISERICII ROMANO-CATOLICE DIN BANAT (1951) ȘI LOCUL SĂU ÎN CAMPANIA ANTIRELIGIOASĂ A REGIMULUI COMUNIST

Mircea Rusnac

Etapa comunizării forțate, la care au fost supuse statele Europei centrale și răsăritene ocupate de Armata Roșie la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, între care și România, a conținut și o latură absolut necesară acaparării complete a puterii de către oamenii sprijiniți de Moscova: un atac frontal îndreptat împotriva Bisericii ca instituție, dar și împotriva credinței religioase a populației, în care vedeau o concurență serioasă. Încă de la nașterea sa, în secolul al XIX-lea, comunismul declarase război fățiș religiei, pe care o trata ca pe un „opiu” folosit de „clasele exploatoare” pentru a adormi atenția și vigilența „maselor asuprite”. Ion Rațiu caracteriza comportamentul comuniștilor față de religie în felul următor: „Țelul pe termen lung al comunismului este completa eradicare a religiei din viața socială. Adevăratul comunist tratează religia cu dispreț și consideră orice credință religioasă drept superstiție – nefericită moștenire din adolescența omului.”¹

Ca urmare, după ce comuniștii au preluat integral puterea politică în noile țări de democrație populară din centrul și răsăritul Europei, ei au declanșat, în special din 1948–1949, ofensiva împotriva Bisericii. Era vizată în special Biserica catolică, dat fiind că aceasta era net predominantă în unele țări, precum Cehoslovacia, Polonia și Ungaria, iar prin subordonarea sa ierarhică față de Vatican excludea din start posibilitatea exercitării oricărui tip de control al statului comunist ateu asupra sa. De aceea, din momentul în care noul stat s-a simțit suficient de puternic, el a început represiunea împotriva conducătorilor bisericilor catolice din Europa centrală. Fenomenul era astfel descris de André Fontaine: „procesul care va fi intentat cardinalului Mindszenty, principele-primat al Ungariei, va avea un caracter în întregime diferit (...). La 29 decembrie (1948 n.n.), un comunicat va anunța că urmează să fie urmărit pentru înaltă trădare, complot, spionaj și trafic cu devize. Atitudinea sa în fața tribunalului n-a corespuns în nici un fel la ceea ce se putea aștepta din partea unei personalități atât de combative și sigure de dreptatea sa. De la un cap la altul al procesului, aparent „zdrobit”, el nu va înceta să exprime regrete și remușcări. Va fi condamnat la muncă silnică pe viață. Eliberarea sa, în 1956, de către insurgenții din Budapesta, nu va duce la clarificarea adevăratelor motive ale atitudinii sale.

În 1951, succesorul cardinalului, monseniorul Groesz, avea să compară la rândul său în fața justiției. În cursul procesului, el va mărturisi tot ceea ce s-a

dorit de la el. Arhiepiscopul de Praga, primat al Cehoslovaciei, monseniorul Beran, fusese arestat în anul precedent, dar nu va fi niciodată judecat.”² Totodată, guvernele aservite Kremlinului încurajau tendințele menite să-i rupă pe catolici de dependența față de Roma, prin apariția unor schisme naționale și mișcări așa-zis „progresiste”, precum „acțiunea catolică” a preotului Plohjar, devenit membru al guvernului cehoslovac, sau grupul polonez „Dzis i Jutro”.³

În România, Biserica catolică, deși minoritară față de cea ortodoxă, cuprindea în acea perioadă aproape trei milioane de credincioși. Aceștia însă erau organizați în două ramuri separate. Cea mai numeroasă (de 1,5 milioane de credincioși) era, din punct de vedere etnic, în întregime românească. De rit bizantin (greco-catolic), ea a fost unită cu Roma din 1700. Cea de-a doua, mai puțin numeroasă (având circa 1,2 milioane de credincioși) era de rit latin (romano-catolic). Ea cuprindea credincioși germani și maghiari din Banat și Transilvania, precum și români din Moldova și București.⁴

Regimul rezervat Bisericii romano-catolice din România, de care ne vom ocupa în continuare, a fost, de asemenea, deosebit de dur. În anul 1948, noul patriarh, numit de comuniști în fruntea Bisericii ortodoxe române, Justinian (după ce vechiul patriarh, Nicodim, fusese otrăvit la 18 februarie), declara: „Interesele politice urmărite de Vatican sunt împotriva a însuși spiritului credinței noastre creștine.”⁵ Ofensiva a debutat la 17 iulie 1948, când regimul comunist, prin decretul-lege nr. 151, a denunțat unilateral concordatul încheiat în 1927 cu Vaticanul. La 4 august 1948 a fost publicat în „Monitorul Oficial” decretul-lege nr. 177, privind *Regimul general al cultelor religioase*. Acesta lovea puternic în libertatea religioasă în general și în structura Bisericii catolice în special. Articolul 22 al decretului-lege, care reglementa crearea și funcționarea diocезelor (episcopiilor), reducea numărul acestora de la zece la patru; articolele 40 și 41 atentau la universalismul Bisericii catolice și la dependența ei față de Papă; articolele 44 și 45, privitoare la cler, introduceau un control sever al statului.⁶

De altfel, deja Constituția Republicii Române, adoptată la 13 aprilie 1948, sancționa suprimarea totală a școlilor confesionale, prin articolul 27, care avea următorul conținut: „Nici o confesiune, congregațiune sau comunitate religioasă nu poate deschide și întreține institute de educație generală, ci numai școli speciale destinate pregătirii personalului cultului și sub controlul statului.”⁷

Prin decretul-lege nr. 176 din 3 august 1948, toate bunurile mobile și imobile care au aparținut Bisericii catolice, congregațiilor, asociațiilor particulare cu sau fără scop lucrativ și care au servit funcționării unităților de învățământ trecute la stat conform articolului 35 din Legea învățământului public, au fost declarate proprietate a statului. În același timp, presa catolică a fost integral suprimată, iar la 3 noiembrie 1948 erau naționalizate și institutele de sănătate.

În septembrie 1948, trei dintre cele cinci episcopii romano-catolice au fost desființate arbitrar și episcopii respectivi depuși. Guvernul a încercat să dea naștere unei mișcări schismatice, preocupându-se să impună un statut al cultului catolic care, în fapt, să accepte toate legile antiecleziastice și

amestecul fățiș al guvernului în problemele Bisericii. Un grup de preoți filo-comuniști, excomunicați, a întemeiat „Comitetul catolic de acțiune”, cu intenția de a conduce Biserica Catolică în spiritul independenței față de Sfântul Scaun, intenție care a și fost exprimată în rezoluția pe care amintitul comitet o adoptase la întrunirea sa ținută la Cluj, în data de 15 martie 1951.

La 1 august 1949, Consiliul de Miniștri, a abolit oficial toate ordinele și congregațiile catolice și a cerut călugărilor să se înregistreze ca șomeri la Ministerul Muncii.

După ce ultimul nunțiu apostolic, Andrea Cassulo, a fost rechemat de Sfântul Scaun ca *persoana non grata* noului regim de la București, locul său a fost luat de monseniorul Gerald Patrick O'Hara, în calitate de regent al Nunțiatului apostolic din capitala României. La 4 iulie 1950, ministrul de externe al României, celebra Ana Pauker, a comunicat regentului O'Hara că trebuie să părăsească țara în termen de trei zile, împreună cu toți colaboratorii săi.⁸ Iar la 7 iulie 1950, guvernul comunist rupea în mod oficial relațiile diplomatice cu Vaticanul.⁹

Regimul comunist ateu și-a celebrat victoria deplină încă din iunie 1949, când s-au întâlnit la București reprezentanții a șapte biserici și a două culte, care și-au exprimat completa satisfacție cu condițiile existente în Republica Populară Română.”¹⁰

Victoria aceasta consta în faptul că, deja în acel moment, bisericile și cultele din România erau conduse de elemente docile, favorabile regimului comunist, iar acei lideri care manifestaseră spirit de independență față de stat erau azvârliți în pușcării. Numele cele mai răsunătoare de prelați romano-catolici urmau să fie ponegrite și înjosite prin înscenarea de procese publice de tip stalinist. Victor Frunză identificase încă mai demult care fusese cel mai important proces intentat conducătorilor Bisericii catolice din România: „A existat un proces – cap de serie în care a fost implicată Nunțiatul papală din România, acuzată de spionaj, în favoarea... Vaticanului.”¹¹ Titulatura oficială a acestui proces stalinist era: „Procesul unui grup de spioni, trădători și complotiști în slujba Vaticanului și a Centrului de spionaj italian”. El s-a desfășurat în intervalul 10–17 septembrie 1951 în fața Tribunalului Militar din București și implica judecarea conducerii celei mai puternice episcopii romano-catolice din țară, cea de Timișoara și Banat, în frunte cu însuși episcopul titular, dr. Augustin Pacha. Dar, pe lângă el și ceilalți înalți prelați bănățeni, au mai fost incluși în lotul acuzațiilor numeroși alți cetățeni, pentru ca acuzatul principal să dispară în anonimat printre colegii săi de suferință. Aspectul unui asemenea proces era astfel sesizat de Ion Rațiu. „Acuzatul principal nu numai că este demascată a fi un criminal ordinar, dar întregul său trecut este dezgropat și caracterul său este pătat cu noroi. El este descris ca un om de o ambiție personală nelimitată și fără scupule care nu se dă înapoi să conspire cu agenți secreți militari sau diplomatici americani, *de care este întotdeauna plătit*. Tribunalul apare ca iertător și cel mai adesea acuzatul principal este condamnat la închisoare pe viață sau pe termen lung. Cei mai mulți dintre acuzați fac uz de dreptul la recurs.”¹²

Procesul la care ne vom referi în continuare, cel al cărui principali învinuiți erau conducătorii episcopiei timișorene, a fost instrumentat de cunoscutul torționar Gheorghe Pintilie (Pantiușa), conform mărturiei recente a fostului șef al serviciilor secrete române, Ion Mihai Pacepa.¹³ Completul de judecată era prezidat de cel mai cunoscut inchiizitor stalinist al acelei epoci, criminalul de război general-maior magistrat Alexandru Petrescu. Alături de el mai împărțeau „dreptatea” locotenent-colonelul magistrat Aurel Casandra, colonelul Ion Petreanu, colonelul Nicolae Grigore și colonelul Lascăr Petrovici. Acuzarea a fost susținută de procurorul militar special, colonel Aurel Ardeleanu și de căpitanul magistrat Ovidiu Teodorescu. Apărarea era susținută de avocații Savin Ladislau, Roman Manole, C. Dumitrescu, N. Hogaș, B. Solomon, Vasile Gheciu, Eugen Ionescu, Victor Lăzărescu, C. Constantinescu și Mihail Mayo.¹⁴ Între cei trimiși în judecată se numărau: Augustin Pacha, episcopul romano-catolic de Timișoara și Banat; Adalbert Boroș, rector al Seminarului catolic din Timișoara și episcop romano-catolic clandestin; Iosif Waltner, prelat papal, director al eparhiei romano-catolice din Timișoara; Ioan Haber, preot romano-catolic, secretar al eparhiei romano-catolice din Timișoara. Ceilalți șase acuzați erau: Clement Gatti, preot paroh al Bisericii italiene din București; Eraldo Pintori, funcționar al legației Italiei din București; Iosif Schubert, paroh canonic al Catedralei catolice din București și episcop romano-catolic clandestin; Lazăr Ștefănescu, inspector general școlar; Gheorghe Săndulescu, inspector general școlar, și Petre Topa, medic din București.¹⁵

Actul de acuzare (referatul introductiv) a fost întocmit de maiorul de justiție Adrian Frățilă, procuror șef al Parchetului Tribunalului Militar București. După formulele introductive privind „activitatea criminală” a Vaticanului, dusă prin Nunțiatura papală din București „în folosul imperialismului americano-englez, referatul își începea acuzele constatând că la începutul lui februarie 1934, episcopul Augustin Pacha se prezentase într-o audiență solemnă la Adolf Hitler, unde, în calitate sa de episcop de Timișoara și de reprezentant al vârfurilor germane catolice din Europa de sud-est, „a făcut urări fierbinți pentru izbânda acțiunilor tâlhărești pornite de Hitler.”¹⁶ Tot atunci, Pacha a luat contact și cu nunțiul papal din Berlin, Cesare Orsenigo, „care îl autoriză în numele Vaticanului să trateze colaborarea cu Hitler.” Reîntors la Timișoara, Pacha ar fi început acțiunile „pentru crearea coloanei a V-a în țara noastră.”¹⁷ El ar fi cerut preoților catolici să acționeze în așa fel încât toți germanii romano-catolici să devină hitleriști. În 1936, într-o ședință ținută în biroul episcopului s-ar fi discutat și hotărât „programul asociațiunilor de tineret romano-catolice germane din Banat”, care prevedea într-un punct special: „Aprobăm ce se întâmplă în al III-lea Reich, suntem plini de admirație pentru ceea ce se face de către Hitler, aprobăm ideea rasismului și toate celelalte puncte din programul Partidului Național Socialist German.”¹⁸ Acest program, se susținea, ar fi fost citit la manifestarea tineretului german care a avut loc la Teremia Mare în cursul lunii august 1936, și la care au participat episcopul Pacha și preotul Heber. În același timp, actul de acuzare îi declara în mod automat pe preoții romano-catolici drept spioni ai Vaticanului. La cercetări, episcopul Pacha fusese forțat, de altfel, să semneze o declarație în care se

afirma faptul că „episcopii catolici din întreaga lume au dus și duc asemenea activitatea informativă în folosul Vaticanului.”¹⁹

În noiembrie 1944, nunțul Andrea Cassulo l-ar fi convocat telefonic la București pe prelatul Waltner, dându-i dispozițiuni ca „agentura de spionaj din Timișoara să continue culegerea și transmiterea informațiilor ca și mai înainte, specificând că informațiile să fie mai ample și mai numeroase, măsurile de precauție mai mari și să se urmărească cu deosebită atenție activitatea Partidului Comunist Român și a activiștilor lui, ca și a aparatului de stat.”²⁰ Se pretindea că în anii 1944, 1945 și 1946, „agentura din Timișoara” ar fi transmis „centrului de spionaj al Vaticanului din București”, condus de Andrea Cassulo, informații privind trupele sovietice aflate în trecere prin Banat, unitățile armatei române, personalitățile politice și conducătorii administrativi din regiune, transporturile, aprovizionarea fabricilor cu materii prime sau activitatea P.C.R. În 1946, nunțul papal Cassulo a fost înlocuit în post de episcopul american de Savannah O’Hara. Prin această măsură, se pretindea în actul de acuzare, „serviciul de spionaj american a luat direct conducerea centrului de spionaj de la Nunțiatura apostolică din București.”²¹ În martie 1947, O’Hara i-ar fi cerut lui Walter să intensifice acțiunea de spionaj și i-ar fi dat noi instrucțiuni pentru „agentura din Timișoara”. Ca urmare, între martie 1947 și iulie 1950, când Nunțiatura a fost desființată, acuzații Pacha, Waltner și Heber ar fi trimis informații cu privire la: aprovizionarea fabricilor și uzinelor cu materie primă, naționalizarea industriei din Banat, numărul, salarizarea și aprovizionarea muncitorilor, stabilizarea monetară, organizarea, conducerea și activitatea Partidului Muncitoresc Român din regiune, organizarea gospodăriilor agricole colective, trupele aflate în regiune și mișcarea lor, precum și multe alte informații militare, economice și politice. La rândul lor, Pacha, Waltner și Heber ar fi folosit și informatori anume recrutați și instruiți în diferitele sectoare de activitate locală. Aceste informații erau predate la București fie nunțului O’Hara, fie secretarului Guido Del Mestri. În acest scop se deplasau periodic la București acuzații Pacha, Waltner și Heber sau, în cazuri de extremă urgență, dr. Franz Kräuter și călugărița Elisabeta Wulff (sora Hildegardis).

După ce, în 1949, mulți dintre preoții catolici bănățeni au fost arestați, O’Hara ar fi trecut la organizarea unei acțiuni informative „și mai conspirative”, denumită „Jakab”. Francesco Strazzari considera că, prin utilizarea de către acuzatori a acestui onomastic maghiar pentru a desemna o „acțiune de spionaj”, se conta pe efectul naționalist „antimaghiar” al acțiunii.²² Agenturile nou înființate prin acest plan ar fi fost conduse de preoți catolici care erau consacrați ca episcopi clandestini. Consacrarea lor se făcea „în cel mai strict secret și sub legătura celor mai strașnice jurăminte de păstrare a conspirativității.”²³ Pentru Timișoara, conducerea „dublurii agenturii de spionaj” a fost încredințată acuzatului Adalbert Boroș, care fusese consacrat ca episcop în clandestinitate la 12 decembrie 1948. Legătura cu Nunțiatura era asigurată prin sora Hildegard Reisener. În vara anului 1950, Nunțiatura papală a fost desființată, iar locul în conducerea „centrului de spionaj al Vaticanului la București” era preluat de acuzatul Iosif Schubert, vicarul arhiepiscopiei catolice din

București și preotul canonic al Catedralei Sfântul Iosif, consacrat la rândul său ca episcop clandestin la 30 iunie 1950. Colectarea informațiilor, pe lângă Hildegard Reissner, se mai făcea și de către Maria Iudith Eenyvesi, Cristina Dewald și Ioana Niculița. Aceștia ar fi avut legături acum și cu legația Italiei. Pe această filieră, agentura acuzatului Waltner ar fi trimis Vaticanului informații între noiembrie 1950 și februarie 1951 privind: producția și personalul fabricilor și uzinelor, gospodăriile agricole colective etc.²⁴ S-ar fi recurs astfel și la serviciile ambasadei Austriei din București. Se făceau apoi referiri la organizarea unor grupuri de rezistență armată intitulată „Partidul Socialist Creștin” (!) și la faptul că Vaticanul ar fi plătit cu dolari americani activitățile de spionaj. Apoi se afirma: „Cu câteva zile numai înainte de plecarea sa din țară, O'Hara a dat dispozițiuni exprese ca acuzatul Pacha să citească din amvon, în catedrala din Timișoara, o pastorală, care cuprindea atacuri calomnioase împotriva Republicii Populare Române și îndemnuri la nesupunere față de legi. Pastorală adusă de la București de Hildegard Reissner și transmisă prin Elisabeta Wulff acuzatului Pacha a și fost difuzată de către acesta – potrivit ordinului primit – prin citirea ei în catedrală.”²⁵

Ca în toate celelalte procese intentate unor capi ai Bisericii catolice din Euyropa răsăriteană, și acuzatul Heber a semnat o declarație prin care mărturisirea că în 1949, la rugămintea lui Pacha, făcuse trafic de valută. Tot Heber ar mai fi făcut și trafic cu aur, ascunzând, cu ajutorul protopopului Mihai Willjung, un kilogram de aur în interiorul bisericii din Becicherecu Mic.²⁶ Se mai preciza, totodată, că în Banat activau, ca agenți ai Centrului de Spionaj italian, și inginerul Vignati (la Timișoara) și inginerul Rossi (la Arad).

În încheierea consemnării de către „Scânitea” a actului de acuzare, se specifica: „Interpretul de limbă maghiară a dat citire, în limba maghiară, pentru acuzații Pacha Augustin și Boroș Adalbert, faptelor acuzatoare, așa cum sunt prevăzute în referatul introductiv și textelor de legi pentru care acuzații au fost trimiși în judecată.”²⁷

În continuare, tot prin interpret, a fost luat interogatoriul acuzatului Augustin Pacha. El a recunoscut că în 1934 a efectuat, împreună cu ruda sa apropiată Franz Kräuter, o călătorie de cinci zile în Germania. Acolo l-a abordat pe nunțul papal Orsenigo, care a aprobat audiența sa la Hitler, făcută în scopul de a tempera propaganda anticatolică pe care o practica și acesta. Kräuter l-a însoțit și la audiența de la Hitler, la care a mai participat și locțiitorul acestuia, Rudolf Hess. Pacha a declarat la proces: „Pe Hitler l-a interesat situația materială a germanilor din România și mi-a promis că va interzice propagandiștilor săi să facă propagandă împotriva Bisericii catolice.”²⁸ Apoi, el a luat parte la o manifestație desfășurată la Timișoara, organizată de Andreas Schmidt, locțiitorul și reprezentantul lui Hitler în România, și la o altă manifestație, la Aradu Nou. În 1941, cu aprobarea Vaticanului, episcopul Pacha a acceptat ca toate școlile catolice de limbă germană să fie predate Grupului Etnic German, împreună cu toată averea și bunurile pe care le posedau. Urma apoi o întrebare promptă din partea Tribunalului:

„PREȘEDINTELE: Ce părere ai despre acțiunile d-tale contra legilor țării noastre? Recunoști că ai dus o activitate de spionaj?

ACUZATUL (Pacha, n.n.): Recunosc, așa după cum am făcut și în declarația mea, această activitate de spionaj în dauna Statului Român și în folosul Vaticanului.”²⁹

El mai recunoștea că își începuse activitatea de spionaj tocmai din 1923, când Vaticanul îl numise episcop romano-catolic de Timișoara și Banat. Rapoartele, pe care le ducea personal din cinci în cinci ani la Vatican, se refereau la chestiuni atât bisericești, cât și militare, politice, economice și sociale. În perioada 1941–1944, rapoartele conțineau informații cu caracter militar, câți oameni au fost încorporați, câți tineri germani au fost înrolați în S.S., care era moralul armatei și cum privea aceasta războiul hitlerist. Alte rapoarte se refereau la problemele de trai, la problemele privind felul în care populația înțelegea desfășurarea luptelor de pe front. La 15 august 1945, Pacha ar fi mers personal la București pentru a face un referat verbal nunțului Casulo. În 1948, „când regimul actual s-a bucurat de succese mai mari, această activitate de spionaj a primit baze mai largi și un aspect mai conspirativ.”³⁰ El mai recunoștea că în 1950 distrusese anumite dosare cu documente păstrate în arhivă, că a deținut metale prețioase și valută străină. La întrebarea procurorului special, colonelul Aurel Ardeleanu, acuzatul Pacha a răspuns că într-un raport al său din 1938 era vorba și despre activitatea P.C.R.

Cel de-al doilea acuzat interogat, Iosif Waltner, a dezvăluit faptul că Pacha se întâlnise la Berlin nu numai cu Hitler, ci și cu ministrul german de externe, Neurath: „Mi-a spus de asemenea că în audiența de la Hitler a vorbit despre activitatea desfășurată de el în rândurile populației germane din Banat și l-a rugat pe Hitler să-l ajute în această activitate. Hitler l-a felicitat pe episcopul Augustin Pacha și l-a rugat să continue activitatea lui în folosul național-socialiștilor din Banat.”³¹ El a recunoscut apoi că nunțul Cassulo i-a cerut să culegă informații din domeniul economic, cultural, militar și social. Astfel și-a început, încă din 1934, activitatea de spionaj. Între ajutoarele sale, pe lângă Elisabeta Wulff și Heber, îi mai menționa și pe sora Patricia și pe Eugen Csendes. Pacha i-a cerut să culegă informații după 1944 despre activitatea partidelor politice, despre manifestări culturale, despre unități militare, despre producția din fabrici, despre recoltă și însămânțări etc. Waltner a recunoscut că transmisese informații Nunțiatunii până în iunie 1950, când Del Mestri i-a predat pastorală care trebuia să fie citită de episcop în catedrala din Timișoara (deși actul de acuzare nu pomenise nimic despre rolul pe care l-ar fi jucat Waltner în această acțiune!). El mai recunoștea (altă noutate) că arseese dosarul care conținea socotelile banilor primiți de la Nunțiatură; dosarul care conținea documente, acte și notițe scrise, care oglindeau activitatea preoților și a eparhiei contra P.C.R. și a Uniunii Sovietice, în special propaganda oficială, misiuni speciale; dosarul conținând date asupra unităților sovietice care au trecut prin țară spre Frontul de Vest.³²

Acuzatul Iosif Schubert a recunoscut că din vara anului 1950 primea informații de la Timișoara din partea monseniorului Boroș și a monseniorului Waltner, prin călugărița Gerta Kernweiss. Aceste informații se refereau la organizarea gospodăriilor agricole colective, la unele măsuri luate de autorități, la situația financiară și economică, la salariile muncitorilor din fabrici și

întreprinderi, la aprovizionarea orașelor, la chestiuni administrative și din domeniul organizației bisericești, la congresele bisericești de la Târgu-Mureș și Gheorgheni-Ciuc, la mișcări de trupe militare. Un pasaj din interogatoriu este sugestiv:

„PREȘEDINTELE: Pentru adunarea informațiilor ce anume instrucțiuni ai dat lui Waltner, Boroș și Sandor Imre (episcopul din Alba-Iulia, n.n.)?

ACUZATUL (Schubert, n.n.): Instrucțiuni speciale nu i-am dat nici lui Boroș și nici lui Sandor.

PREȘEDINTELE: Din ce cauză nu le-au dat instrucțiuni?

ACUZATUL: Pentru că dumnealor erau în curent cu misiunea lor, deoarece au vorbit dinainte de plecarea nunțiului cu monseniorul Del Mestri sau chiar cu nunțiul.”³³

El a mai arătat că i-a cerut lui Waltner și informații de la Oradea și Satu Mare. Și pentru că Schubert nu a declarat tot ce se aștepta de la el, a fost confruntat cu Waltner. Acesta a confirmat că îi transmisese lui Schubert informații din toate domeniile, inclusiv militar, ceea ce Schubert nu recunoscuse:

„PREȘEDINTELE: Schubert, ce ai de declarat?

ACUZATUL SCHUBERT: Despre aceste conversații n-am putut să-mi reamintesc.

PREȘEDINTELE: Acum îți amintești?

ACUZATUL SCHUBERT: Nu pot totuși să spun că în conștiința mea îmi aduc aminte și știu. Dar eu nu pot să refuz o afirmație care vine din partea unui om venerabil.

PREȘEDINTELE: Declarațiile din primele cercetări le recunoști în total?

ACUZATUL SCHUBERT: Eu susțin declarațiile mele, ce am scris cu mâna mea recunosc în totul.”³⁴

În acest mod, problema a fost considerată rezolvată. Dar, din cauza confruntării dintre Waltner și Schubert, interogatoriul lui Adalbert Boroș a fost amânat pentru a doua zi dimineată.

Boroș a relatat cum a fost hirotonisit ca episcop la București, la 12 decembrie 1948, în capela Nunțiaturi. Slujba a fost oficiată de nunțiul O'Hara și la ea au mai participat și cei doi secretari, Del Mestri și Kirk. De atunci, el transmitea informații prin sora Gerta Kernweiss. El a relatat: „Nunțiul mi-a adus la cunoștință că pentru eparhia Timișoarei eu sun înșărcinat cu strângerea și cu transmiterea informațiilor, pentru toată eparhia.”³⁵ Și mai departe: „Am transmis informații în primul rând în legătură cu tot ceea ce am văzut și am aflat eu pe teritoriul Timișoarei. Apoi m-am interesat de la preoții din eparhie, care au venit la biroul episcopiei, despre întreaga situație a parohiilor lor. Apoi, m-am interesat și la personalul biroului episcopiei. În special, de la secretarul episcopiei, Ioan Heber.”³⁶ Informațiile trimise lui Schubert se refereau în general la manifestările politice din unele orașe ale Ardealului și la influența acestora pe teritoriul eparhiei bănățene. Din august 1950, Boroș mărturisea că primea indicații prin emisiunile postului de radio Vatican! Un extras din finalul interogatoriului:

„PREȘEDINTELE: Mai ai ceva de adăugat pe lângă declarațiile făcute?

ACUZATUL (Boroș, n.n.): Doresc să menționez și vă rog să aveți în vedere următoarele: întreaga activitate nu am dus-o din proprie inițiativă, mi s-a cerut și am fost însărcinat de către nunțul O'Hara și de către secretarul Del Mestri. Cu toate că am știut că aceasta este un lucru ilegal, totuși am acceptat.

PROCURORUL CĂPITAN MAGISTRAT OVIDIU TEODORESCU: Să ne spună acuzatul Boroș dacă a colaborat vreodată la anumite publicații ale Vaticanului?

ACUZATUL: Da. În anul 1936 sau 1937, nu-mi aduc aminte precis, am primit o însărcinare oficială de la episcopul Augustin Pacha să scriu articole pentru oficiosul Vaticanului, „Osservatore Romano”. Am primit această însărcinare și am scris în două ocazii articole pentru acest ziar. Un articol despre locul de pelerinaj de la Maria Radna, al doilea despre jubileul episcopal.”³⁷

Iată deci o nouă probă evidentă a activității de spionaj!

Ultimul acuzat interogată a fost Ioan Heber. El a arătat că în 1935 Pacha l-a numit secretar al eparhiei romano-catolice din Timișoara: „În această calitate am ajutat pe episcop în conducerea tehnică a asociațiilor profasciste ale tineretului romano-catolic din Banat. Încă în 1936, episcopul mi-a cerut să-i furnizez informații cu caracter de spionaj de pe întreg teritoriul eparhiei din Timișoara. Eu am fost de acord.”³⁸ În 1938 el a observat că revistele și ziarele catolice, la ordinele Vaticanului, au declanșat „o campanie furibundă împotriva comunismului.”³⁹ În perioada 1936–1944 el transmisese informații despre recrutarea tinerilor din Banat; despre activitatea G.E.G.; despre starea de spirit a populației și a soldaților în legătură cu războiul; despre activitatea P.C.R. în ilegalitate etc. După 23 august 1944, acestea se refereau la: spitalele militare din Timișoara; numărul soldaților bolnavi, transporturile militare sovietice din anii 1944–1945; activitatea unor fabrici care au produs stofe pentru armată; situația populației germane din Banat între 1945–1946; reîntoarcerea primilor prizonieri de pe frontul german; reîntoarcerea trupelor de pe frontul german; organizarea armatei române; diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”; livrările în contul armistițiului și al Tratatului de pace; aprovizionarea armatei; construcția unor cazărmi; introducerea normelor în fabrici și atitudinea muncitorilor față de aceste norme; salarizarea lor; numărul muncitorilor și angajaților din fabrici; producția unor fabrici din regiune; aprovizionarea cu materii prime; calitatea produselor; neajunsurile existente în fabrici; înființarea de gospodării agricole colective, gospodării de stat și stațiuni de mașini; relațiile dintre naționalitățile conlocuitoare etc. Mai târziu, Del Mestri îi ceruse și informații privind situația industriei grele, adică de la Societățile „Reșița”, „Oțelul Roșu”, „Nădrag”. Heber menționa că între Pacha și Auschnit existau legături speciale, primind de la acesta bani prin curier sau prin Direcția U.D.R. de la Timișoara. În încheiere, el afirma că avusese legături chiar și cu legația Suediei!⁴⁰

Primul martor audiat la proces a fost Franz Kräute, care a recunoscut că împreună cu episcopul Pacha a făcut o vizită la Hitler. El a spus: „De Hitler am fost primiți politicos. El ne-a oferit locuri după ce am intrat, pe o

garnitură de club. Alături de el a luat loc Rudolf Hess, apoi discuția a început. Primul a luat cuvântul episcopul Pacha, care s-a prezentat ca episcop catolic din Banat, arătându-i că majoritatea credincioșilor săi sunt germani și l-a salutat în numele acestora.”⁴¹ Martora Frederica Hildegard Reissner a confirmat fapte deja cunoscute (corespondența secretă a Nunțiatunii cu Pacha, Boroș, Waltner și preoții din Alba-Iulia, Oradea și Satu Mare, citirea pastoraliei din iunie 1950, rolul jucat ulterior de Schubert etc.). Martora Ecaterina (Gerta) Kernweiss i-a recunoscut pe acuzații Pacha, Schubert, Waltner, Boroș și Heber. Ea a recunoscut că transmitea informații secrete între aceștia și Nunțiatură. Martora Cristina Dewald a recunoscut că asigura legătura dintre Schubert și episcopul din Alba-Iulia, Sandor Imre. Mai puțin importante au fost depozițiile martorelor Maria Iudith Fenyvesi, Eva Elisabeta Schritt și Ioana Niculița, care au recunoscut, la rândul lor, tot ceea ce s-a cerut de la ele. Alți martori au mai fost audiați în legătură cu ceilalți acuzați (aparținând, chipurile, de „Centrul de spionaj italian”). În sfârșit, martora Elisabeta Wulff, fostă călugăriță benedictină, a declarat: „Din anul 1929 până în 1940–41, cu știrea și cu voința Prea Sfințitului Pacha, am întemeiat și am condus Uniunea femeilor și fetelor germane romano-catolice din diocesa noastră. Am avut în Banat aproximativ 40 de filiale. Materialul nostru și fondurile pe care le-a, întrebuințat, materiale care au constatat din broșuri, reviste, tablouri, programe de manifestații, cărți, le-am primit din Reich. La baza activității noastre a stat rasismul.”⁴² Ea a mai spus că între 1933–1938 a efectuat călătorii în Germania. De asemenea, a mărturisit că atât ea, cât și episcopul Pacha, erau „distruși” în momentul înfrângerii Germaniei naziste și plini de „ură față de Armata Sovietică.”⁴³

Trebuie precizat faptul că acest gen de „mărturisiri” publice, practicate și în vremea Inchiziției, era specific tuturor proceselor staliniste. Preluând metodele perfecționate de M.G.B.-ul lui Stalin (fostul N.K.V.D. din anii ‘30). Securitatea română reușea să obțină de la personalitățile arestate și supuse anchetării tot ceea ce dorea. Metodele utilizate împotriva lor variaua de la torturi fizice la presiuni psihice și morale, în vederea slăbirii și distrugerii capacității de rezistență a celor anchetați astfel. În cele din urmă, pentru a evita continuarea exercitării asupra lor a acestui „tratament”, arestați (atât acuzații, cât și martorii) sfârșeau prin a recunoaște toate „crimele” care le erau imputate și chiar inventau altele noi. Dacă unii încercau să reziste până la capăt, în ciuda tuturor presiunilor (cum a fost cazul episcopului Schubert în acest proces), sentința pronunțată împotriva lor era mai necruțătoare.

Rechizitoriul procurorului militar special, colonelul Aurel Ardeleanu, a fost citit în 14 septembrie 1951. El afirma de la început că „unul din dușmanii cei mai înverșunați ai poporului nostru este concernul internațional, Vaticanul”, această „caracatiță capitalistă, care și-a întins tentaculele sale peste o mare parte a globului pământesc”, care „este în slujba politicii magnaților din Wall-Street.”⁴⁴ Se pretindea apoi că „dezbaterile acestui proces au dovedit strânsa legătură dintre Vatican și Hitler.”⁴⁵ Era citat apoi comunicatul oficial al Berlinului, emis după audierea episcopului Pacha la Hitler: „Cancelarul Reichului, Hitler, a primit joi la prânz, în prezența locțiitorului său, ministrul Reich-

ului, Hess, pe episcopul timișorean dr. Augustin Pacha, care a apărut însoțit fiind de vicepreședintele fracțiunii germane din România, dr. Franz Kräuter, și de conducătorul Uniunii germanilor catolici din străinătate, Scherer. Episcopul Pacha, care a fost prezentat ca reprezentant al germanilor din Europa de sud-est, a transmis cancelarului salutul șvabilor din Banat și a cerut binecuvântarea Domnului asupra mării opere a cancelarului Hitler, pe care acesta a făurit-o în interesul reînnoirii și redeșteptării germanilor.”⁴⁶ Întors în țară, Pacha „convoacă în palatul său episcopal din Timișoara pe ciracii săi și le prezintă planul de fascizare a germanilor din Banat”, în special „în vederea fascizării tineretului catolic german.”⁴⁷ Se preciza că în serviciul Vaticanului activau Pacha (din 1923), Waltner (din 1934), Heber (din 1936) și Boroș (din 1948). Tot din 1948, informațiile sosite de la Timișoara erau centralizate de Schubert, iar ele erau scoase din țară prin intermediul Centrului de spionaj italian. Schubert a fost însărcinat cu această misiune datorită faptului că Vaticanul cunoștea „perfidia și ura sa de moarte împotriva regimului nostru.” Apoi se afirma: „Nici nu-i de mirare că un exemplar ca acuzatul Schubert poate să tăgăduiască cu nerușinare însăși evidența.”⁴⁸ În continuare, se mai arăta în rechizitoriu: Nunțiatura apostolică din București, prin secretarul personal al lui O’Hara, Kirk, a trecut fraudulos în Iugoslavia cu ajutorul călugăriței Wulff Elisabeta, pe trădătorul Greceanu, conducătorul agenturii de spionaj denumită „ajutorul catolic”. Prin aceeași Elisabeta Wulff, spionul Del Mestri a încercat să treacă peste frontieră pe șoferii Nunțiaturii, care la curent cu activitatea sa de spionaj, fiind pe punctul de a fi arestați, puneau în primejdie însăși existența centrului de spionaj al Vaticanului.”⁴⁹ Era amintit, desigur, și faptul că Pacha, prin intermediul lui Heber, a negociat „vinderea de dolari” și a ascuns un kilogram de aur în biserica din Becicherecu Mic. În concluzie se aprecia: „Spioni, trădători, ațățători la asasinat și sabotaj, sprijinitori ai bandelor teroriste, jefuitori, contrabandiști și speculanți, iată adevărată față a galeriei de netrebnici puși în slujba celor mai înrăiți dușmani ai omenirii, imperialiști americano-englezi.”⁵⁰ Duritatea etichetărilor la adresa acuzaților era, de altfel, tot mai mare: „spioni în sutană”, „agenții spionajului americano-englez”, „acești trădători ai patriei și poporului muncitor”, „dușmani înrăiți ai poporului”, „crescuți în spiritul fătărniceii, al minciunii și înșelăciunii, al afacerismului, al ideologiei canibalice fasciste, rasiste”, stăpâniți de „ura bestială față de oameni, față de pace”, „hienele acestea furioase” etc.⁵¹ Bazat pe asemenea „justificări”, el cerea în încheiere „pentru toți acuzații pedeapsa cea mai aspră”⁵²

Cel de-al doilea rechizitoriu, al procurorului căpitan magistrat Ovidiu Teodorescu, a învinuit nominal pe fiecare acuzat de o serie de infracțiuni precum: „trădarea de patrie, spionajul, crima de uneltire contra ordinii economice și sociale instituită în stat, infracțiunea de înlesnire a trecerii frauduloase a frontierei, instigarea, complicitatea, deținerea de aur, valute efective și a altor mijloace de plată străine.” Pacha era acuzat de trădare, „deoarece a condus centrul de spionaj din Timișoara”, de instigare la crima de trădare, de deținere de metale prețioase, de efectuarea de operațiuni ilicite cu mijloace de plată străine, precizându-se totodată că „acuzatul a recunoscut la cercetări și în

instanță aceste infracțiuni.” Schubert era și el acuzat de trădare, deoarece a trimis legației Italiei „date și informațiuni secrete privitoare la securitatea statului”; de crima de instigare la trădare, deoarece „cu intenție a îndemnat cetățeni români să continue și să intensifice activitatea de provocare de informațiuni”. Boroș era acuzat tot de trădare, pentru că „a procurat și transmis centrului de spionaj de la Nunțiatu de la București și acuzatului Schubert Iosif, în cadrul planului conspirativ „Jakab”, informațiuni și date cu caracter secret.” Waltner era acuzat de trădare și de instigare la crima de trădare, iar Heber de trădare și de efectuare de operațiuni ilicite cu mijloace de plată străine. După ce a adus învinuiri asemănătoare și celorlalți acuzați, rechizitoriul se încheia astfel: „Vinovăția acuzaților este dovedită. În numele legii, în numele vieții și al păcii, îi acuz pentru fapte dintre cele mai odioase. Constituția Republicii Populare Române declară aceste fapte drept crimele cele mai grave față de popor și impune pedepsirea lor cu toată asprimea legii.

De aceea, cerem pentru acuzații Pintori Eraldo, Schubert Iosif, Ștefănescu Lazăr și Săndulescu Gheorghe pedeapsa cu moartea, iar pentru ceilalți acuzați să li se aplice legea, cu toată severitatea, în cadrul articolului 7 din decretul 199/1950.”⁵³

După o pauză de 15 minute, cuvântul a fost dat apărării. Avocatul din oficiu al lui Pacha, Savin Ladislau, a acceptat acuzațiile la adresa clientului său, care „a înțeles să meargă pe această cale a trădării”, dar aceasta numai din vina Vaticanului, care a exercitat asupra sa „o presiune puternică”. Erau cerute circumstanțe atenuante pentru că din anii 1945–1946, Pacha „și-a slăbit activitatea de culegere și transmitere de informații secrete”, și pentru că „la un moment dat” locul său a fost luat de Boroș. Avocatul George Dumitrescu, pledând pentru Schubert, a dat vina pe O’Hara. El a spus că Schubert „a înțeles să recunoască faptele ce i s-au imputat” și că „și-a desfășurat activitatea în interesul Vaticanului numai în perioada iunie 1950 – februarie 1951.” Pentru acuzatul Boroș, avocatul Nicolae Hogaș a dat vina și el pe O’Hara și Del Mestri, cerând „să se țină seama de aceste elemente (!) și să i se dea lui Adalbert Boroș o pedeapsă echivalentă cu faptele sale.” Avocatul Barbu Solomon, în numele lui Waltner, „a arătat gravitatea faptelor comise de acuzat”! Și de data aceasta țapul ispășitor era Vaticanul, față de care acuzații nu erau decât „unelte sale oarbe”. În concluzie, el a cerut pentru clientul său „o pedeapsă justă”. În apărarea lui Heber a vorbit avocatul Vasile Gheciu, care a invocat „atitudinea lui de sinceritate în cursul desfășurării procesului.” Întreaga sa activitate de spionaj a fost dusă din ordin, el fiind doar un „executant”, o „simplă unealtă”. Toate „pledoariile” celorlalți avocați au avut același aspect dezagreabil.⁵⁴

A urmat imediat ultimul cuvânt al acuzaților. Augustin Pacha a declarat: „Am încredere în înțelepciunea domnilor judecători și în iubirea lor față de dreptate. Vă rog să luați în considerație vârsta mea înaintată, vă rog de asemeni să luați în considerație că în anchetă, cât și aici în instanță, am recunoscut în mod sincer toate crimele comise de mine.

Rog cu profund respect Tribunalul și pe onoratul domn președinte ca să binevoiască să pronunțe pentru mine o sentință miloasă.”

Waltner a spus: „Cu cea mai mare încredere în justiție aștept sentința dvs., care nu poate să fie decât justă. Faptele mele criminale le recunosc și le-am mărturisit sincer fără camuflare și fără scuze. Recunosc că am fost împins pe un drum care m-a dus la catastrofă de către reprezentanții Vaticanului din România și regret că alături de mine nu se află în boxă acei care sunt adevărații vinovați, acei care m-au împins la crimele săvârșite de mine. Regret ce am făcut și vă rog ca la sentință să țineți seamă de atitudinea mea sinceră pe care am avut-o în cursul cercetărilor și în fața instanței. Aștept cu încredere absolută sentința dvs.”

Schubert a fost mai scurt: „Eu nu am nimic nou de adăugat în ceea ce mă privește și aștept și eu cu toată încrederea justa dvs. sentință în cazul meu.”

Boroș a spus: „La ultimul cuvânt aș vrea să menționez și vă rog să luați în considerare că în cursul cercetărilor și în instanță am recunoscut în mod sincer și deschis tot ce am făcut.

Ceea ce am făcut nu am făcut din propria inițiativă, ci la cererea și din ordinul primit de la Nunțiatură, adică de la nunțul O’Kara și secretarul Del Mestri. Cu toate că am știut că este un lucru ilegal, am primit și am dus la îndeplinire însărcinările.”

Iar Heber a declarat: „Sunt conștient că prin faptele mele criminale am sacrificat situația mea, libertatea mea, executând ordinele superiorilor de la episcopie și Nunțiatură, care s-au folosit de disciplina canonică spre a mă împinge la activitatea de spionaj și activitatea subversivă.

Rog onoratul Tribunal să-mi aplice pedeapsa pe deplin meritată și să-mi deschidă și o cale de reabilitare.”⁵⁵

Sentința a fost pronunțată la 17 septembrie 1951, ora 12. „Scânteia” de a doua zi consemna: „Deliberând în secret, Tribunalul Militar București a condamnat în unanimitate pe:

Pintori Eraldo, la muncă silnică pe viață, degradare civică, 40.000 lei amendă penală și-l obligă să plătească suma de 14.174.565 lei cu titlu reparatoriu în folosul statului;

Boroș Adalbert, la muncă silnică pe viață și degradare civică;

Săndulescu Gheorghe, la muncă silnică pe viață și degradare civică;

Ștefănescu Lazăr, la muncă silnică pe viață, degradare civică, 30.000 lei amendă penală și-l obligă să plătească, solidar cu Pintori Eraldo, lei 45.000 cu titlu reparatoriu în folosul statului;

Schubert Iosif, la temniță grea pe viață și degradarea civică;

Pacha Augustin, 18 ani temniță grea, 10 ani degradare civică, 880.000 lei amendă penală și-l obligă să plătească suma de 306.000 cu titlu reparatoriu în folosul statului;

Gatti Clement, la 15 ani temniță grea și 10 ani degradare civică;

Waltner Iosif, la 15 ani muncă silnică și 10 ani degradare civică;

Heber Ioan, la 12 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, 20.000 lei amendă penală și-l obligă să plătească, solidar cu Pacha Augustin, lei 306.000 cu titlu reparatoriu în folosul statului;

Topa Petre, la 10 ani temniță grea și 10 ani degradare civică.

Tuturor condamnaților le-a fost confiscată averea și au fost obligați să plătească fiecare 50.00 lei cheltuieli de judecată.

Oamenii muncii care au umplut până la refuz sala Tribunalului și-au manifestat satisfacția pentru sentința dreaptă a justiției populare.”⁵⁶

Ce vor fi simțit și gândit acuzații la aflarea acestor sentințe nimicitoare la adresa lor, care practic îi condamnau la o moarte lentă, dar sigură? Poate ar fi fost tentați să riposteze în modul în care a făcut-o marele avocat Istrate Micescu în 1948, când a fost condamnat de același tribunal de lachei, pentru „complot împotriva statului”, la 20 de ani de muncă silnică: „vă mulțumesc că mi-ați urat o viață atât de lungă. Dar vă pot asigura că eu nu voi face decât doi, trei ani, atât cât va dura republica voastră populară, restul îl veți face voi!”⁵⁷ Peste trei ani, el murea în închisoare, la Aiud.

În comentariul său, intitulat *Sentința în procesul grupului de spioni, trădători și complotiști în slujba imperialismului americano-englez și a Vaticanului*, ziarul oficial al partidului comunist menționa: „Justiția populară, exprimând năzuințele, interesele și voința poporului muncitor, a pedepsit fără îndurare, așa cum se cuvine, pe aceste unelte netrebnice ale imperialismului americano-englez, care au furnizat dușmanilor de moarte ai poporului nostru informații secrete din toate domeniile vieții noastre de stat și au pus la cale crearea unor bande subversive, care cu ajutorul armamentului primit de la imperialiștii americani, urmăreau să treacă la acte de teroare și sabotaj. Acești bandiți fără scrupule au comis fapte pe care legile țării le sancționează ca pe cele mai mari crime îndreptate împotriva patriei și a poporului muncitor.” Se mai arăta că „acuzații și-au recunoscut întrutotul faptele lor mârșave.” Ei erau definiți drept „episcopul hitlerist Pacha și ceilalți spioni în sutană de prelați catolici” și, firește, „agenți plătiți în slujba imperialismului americano-englez.” Un alt pasaj din articol poate fi revelator:

„Regimul nostru de democrație populară, care acordă tuturor cultelor cea mai deplină libertate, nu poate tolera activitatea criminală a elementelor care, folosind biserica drept paravan, uneltesc împotriva Republicii Populare Române și se pun în slujba monștrilor omenirii, imperialiștii americani.

Pe bună dreptate, reprezentanții tuturor cultelor din raionul și orașul Stalin au înfierat și stigmatizat acțiunea de subminare a păcii și securității patriei pe care au desfășurat-o spionii din slujba imperialismului americano-englez și ai Vaticanului și au hotărât să lupte cu puteri sporite, alături de toți oamenii cinstiți, pentru victoria forțelor păcii.” În consecință, „urletele turbate ale posturilor de radio imperialiste dovedesc că poporul nostru a izbit la țintă.”⁵⁸

În acest mod se încheie procesul intentat (între alții) conducătorilor Bisericii romano-catolice bănățene! Acest proces nu a reprezentat decât o simplă verigă din nesfârșitul lanț al crimelor și ororilor epocii staliniste, un mic episod din genocidul organizat împotriva unor întregi popoare. Dar, la fel ca și celelalte odioase acte comise, și acest proces s-a transformat într-un veritabil cap de acuzare la adresa regimului comunist.

- ¹ Ion Rațiu, *Moscova sfidează lumea*, Timișoara, Ed. Signata, 1990, p. 116.
- ² André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. II, Ed. Militară, 1992, p. 134–135.
- ³ *Ibidem*, p. 136.
- ⁴ Ion Rațiu, *op. cit.*, p. 118.
- ⁵ *Ibidem*, p. 116.
- ⁶ Francesco Strazzari, *Cruciada împotriva lui Christos*, în „Magazin istoric”, nr. 11/1992, p. 22.
- ⁷ Anton Moisin, *Au biruit prin credință*, în „Magazin istoric”, nr. 7/1994, p. 48.
- ⁸ Francesco Strazzari, *Art. cit.*, p. 22–23.
- ⁹ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 259.
- ¹⁰ Ion Rațiu, *op. cit.*, p. 117.
- ¹¹ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Ed. Humanitas, 1990, p. 392.
- ¹² Ion Rațiu, *op. cit.*, p. 123.
- ¹³ Francesco Strazzari, *Art. cit.*, p. 23.
- ¹⁴ „Scânțea”, nr. 2140 din 11 septembrie 1951.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, Ed. Direcției generale politice M.A.I., 1951, p. 276; de asemenea, broșura specială intitulată *Procesul unui grup de spioni, trădători și complotiști în slujba Vaticanului și a Centrului de spionaj italian*, București, 1952.
- ¹⁷ *Culegere de materiale...* p. 276.
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 277.
- ²⁰ *Ibidem*.
- ²¹ *Ibidem*.
- ²² Francesco Strazzari, *Art. cit.*, p. 24.
- ²³ *Culegere de materiale...*, p. 278.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 279.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 282.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ „Scânțea”, nr. 2140 din 11 septembrie 1951.
- ²⁸ *Culegere de materiale...*, p. 288.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 289.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 290.
- ³¹ *Ibidem*, p. 291.
- ³² *Ibidem*, p. 293.
- ³³ *Ibidem*, p. 294.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 295–296.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 296.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 297.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 305.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 306–307.

⁴¹ *Ibidem*, p. 308.

⁴² *Ibidem*, p. 316.

⁴³ *Ibidem*, p. 317.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 318–319.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 321.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 321–322.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 322.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 324.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 326.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 326–327.

⁵² *Ibidem*, p. 327.

⁵³ *Ibidem*, p. 328–329.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 329–330.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 331–332.

⁵⁶ „Scântea”, nr. 2146 din 18 septembre 1951.

⁵⁷ Nicolae Baci, Agonia României 1944–1948, *Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, p. 251*.

⁵⁸ „Scântea”, nr. 2146 din 18 septembre 1951.

LE PROCÈS INTENTÉ AUX DIRIGEANTS DE L'ÉGLISE CATHOLIQUE DU BANAT (1951) ET SON LIEU EN LA CAMPAGNE ANTIRELIGIEUSE DU RÉGIME COMMUNISTE

(Résumé)

L'instauration du communisme en Roumanie a déterminé le déchaînement d'une oppression extrême de violant contre l'Église Catholique minoritaire à l'ici, était divisée en deux ramifications: Uniate et Romaino-Catholique. La dernière contenait des croyants allemandes (suabes) et magyars de Banat et de Transsylvanie, ainsi que roumains de Moldavia et de Bucarest. Elle était persécutés à cause de se dépendance à l'égard de Saint Siège. Le 7 juillet 1950, le gouvernement communiste rompait officiellement les relations diplomatiques avec la Vatican.

En période 10–17 septembre 1951 a été jugée la direction du plus fort diocèse catholique de pays, le diocèse de Timișoara et Banat, en tête avec l'évêque titulaire, Dr. Augustine Pacha. Le procès a eu lieu devant la Tribunal Militaire de Bucarest, et le complet de jugée a été présidé par le plus célèbre inquisiteur stalinien de l'époque, le criminel de guerre général-commandant magistrat Alexandre Petrescu. Parmi s'incluraient: Augustine Pacha, l'évêque catholique de Timișoara et Banat; Adalbert Boroș, recteur du Séminaire catholique de Timișoara et évêque catholique clandestin; Joseph Waltner, prélat

papal, directeur du diocèse catholique de Timișoara; Jean Heber, prêtre catholique, secrétaire du diocèse catholique de Timișoara; Joseph Schubert, curé de paroisse canonique de Bucarest et évêque catholique clandestin. Ils étaient accusés par de crimes graves contre la sécurité d'état et d'espionnage en faveur du Vatican. Ces „crimes” ont été reconnues intégralement de les accusés. Ils ont été condamnés aux punitions très lourdes. Ce procès a été un simple anneau dans l'infinie chaîne des crimes et des horreurs d'époque stalinienne.

CÂTEVA TIPĂRITURI OCAZIONALE TIMIȘORENE IDENTIFICATE ÎN FOSTA COLECȚIE BIBLIOFILĂ JÂNOS VÁSÁRHELYI DIN ARAD

Elena Rodica Colta

Colecția bibliofilă János Vásárhelyi¹ reprezintă unul dintre fondurile de carte² rămase până astăzi pe teritoriul județului Arad, constituind o parte din patrimoniul cultural al zonei.

După cum se știe, familia Vásárhelyi, luând exemplul baronului Orczy,³ donează în anul 1873 valoroasa sa bibliotecă Gimnaziului Superior Regal din Arad.⁴

Aici, cele două biblioteci nobiliare vor fi reunite într-un fond special (cu ștampilă proprie)⁵, care va constitui, vreme de mai bine de 70 de ani, una din mândriile școlii.

După 1948, odată cu reforma învățământului, are loc și o restructurare a vechii biblioteci a școlii, o epurare a cărților considerate „nocive”, ocazie cu care cea mai mare parte din fondul bibliotecii Orczy-Vásárhelyi va fi transferat, parte actualei Biblioteci județene „A. D. Xenopol”, parte bibliotecii Arhivelor Statului Arad.

Liceul va rămâne, până în ultimii ani, când va avea loc un nou transfer către Biblioteca județeană, cu o mică parte din donația inițială a celor doi colecționari.

Este de prisos să spunem că au fost încălcate niște clauze și că, în timpul acestor mișcări de fonduri, au avut loc și unele sustrageri.⁶ Cert este însă faptul că, astăzi o eventuală încercare de reconstituire a celor două biblioteci de familie din veacul XIX a devenit o operație extrem de dificilă, dacă nu imposibilă.

Pe când în cazul Orczy a fost găsit totuși, printre manuscrisele ajunse la Arhivele Statului, Catalogul fostei colecții,⁷ problema principală devenind aceea a regăsirii cărților înscrise în registru, în cazul Colecției Vásárhelyi catalogul bibliotecii lipsește, singurul indiciu de proveniență rămânând ex libris-ul manuscris, reprezentând numele posesorului, înscris pe foaia de titlu a unora din cărți.

Pornind de la acest indiciu am reușit să identificăm printre cărțile transferate la Arhivele Statului,⁸ 22 de volume, de format –4° și –8°, conținând foi volante și tipărituri ocazionale de mică întindere, care inițial i-au aparținut lui Vásárhelyi.

Colligarea s-a făcut la cererea proprietarului, legătorul adăugând fiecărui volum o filă de gardă și mai multe file la sfârșit, pe care Vásárhelyi va scrie,

el însuși, cu mâna, un titlu provizoriu de volum⁹ și un sumar, conținând principalele date ale tipăriturilor incluse (autor, titlu, volum și anul tipăririi).

Volumele prezintă, pe cotor, o etichetă tipărită, cu numărul cărții în bibliotecă, titlul prescurtat și numărul volumului din seria de colligate.

O altă etichetă, pe coperta interioară, indică numărul raftului, locul cărții pe raft și numărul de colligate pe care le conține.

În ciuda acestei meticulozități în organizarea bibliotecii, dispunerea colligatelor în toate cele 22 de volume nu respectă nici un fel de criterii, legarea făcându-se la întâmplare, uneori prin mutilarea blocului cărții, ceea ce ne determină să credem că operația s-a desfășurat în mai mulți ani, pe măsura strângerii exemplarelor.

Această ipoteză este susținută și de anii înregistrați, pe trei din volume, alături de semnătura posesorului (1838, 1839, 1840).

Cele 338 de tipărituri adunate în acest mod în cuprinsul volumelor, executate în tipografiile diferite (Bratislava, Pesta, Szeged, Oradea, etc.) într-un interval lung de timp (1747–1841), ne permit să vorbim despre un interes special manifestat de colecționar față de acest gen de scrieri.

Menite a fi rostite sau recitate public, multe din aceste creații, comandate pentru o dată fixă, erau tipărite cu ceva timp înainte de eveniment, pentru a putea fi distribuite, de organizatori, invitaților, spre amintire.

Însă, în ciuda acestei intenții clare de fixare a unor momente din viața urbei în memoria colectivă, cea mai mare parte din foile volante și broșurile tipărite în acest scop vor sfârși prin a fi aruncate sau distruse.

Acceastă distrugere masivă, care le-a transformat ulterior în rarități tipografice, s-a datorat în principal subiectului lor limitat și aspectului extrem de modest și de neatrăgător, în care au fost tipărite (hârtie ordinară, caiete nelegate).

Puținele care au supraviețuit, în biblioteci sau colecții particulare, s-au dovedit, la un examen literar, îndoielnice ca valoare. Ele sunt pentru cititorul de azi extrem de greu de citit, din cauza limbajului utilizat de autori.

Totuși nu putem să le declarăm fără valoare. Pe lângă faptul că sunt o raritate bibliofilă, au și o valoare documentară, constituind o sursă de informație referitoare la epoca care le-a produs.

Fiecare lucrare se referă la câte un eveniment local (terminarea unei construcții, adunare de fonduri, numiri în funcții, ședințe de comitat), azi fără importanță.

La vremea aceea însă, multe din aceste evenimente au presupus pregătiri, invitați străini, baluri, constituind o sursă de emoție, un pretext de a comanda o rochie nouă, o ocazie de a-ți încerca talentul literar.

Obiceiul de a scrie la comandă despre ceva anume, de a compune discursuri erudite, într-un stil pretențios, plin de înflorituri, sau de a scrie versuri în limba latină, citând din clasici și utilizând, în comparații întregul Pantheon al Antichității, era foarte apreciat de societatea aristocratică a vremii, pentru care o înmormântare devenea un pretext de întâlnire transformându-se într-un eveniment monden.

Din această serie de tipărituri de mică întindere identificate, o parte, care se referă la evenimente din orașul Arad și împrejurimi, ne interesează în mod special. 20 din ele au fost produse la Timișoara, în perioada 1806–1834, în tipografiile Klapka și Beichel.

Asupra lor dorim să ne oprim în cele ce urmează.

Față de alte centre tipografice din care provind unele imprimate, cu care colecționarul nostru n-a avut contacte directe, în cazul Timișoarei situația a fost cu totul alta.

Vásárhelyi, prin funcția sa de Vice Comite în Comitatul Cenad, va participa, el însuși, ca invitat, la mare parte din festivitățile organizate în Timișoara, fiind un obișnuit al orașului.

Chiar arădenii erau la începutul secolului XIX mult mai legați de acest oraș.

În absența unei tipografii proprii, până în anul 1819, tot ce s-a scris în Arad a trebuit să fie tipărit într-o altă localitate (Pesta, Oradea sau Timișoara).¹⁰

În felul acesta autorii arădeni îl vor cunoaște pe Klapka încă înainte ca acesta să deschidă o filială a tipografiei sale la Arad.¹¹

Același lucru s-a întâmplat și cu Josef Beichel. Tipărind în tipografia lui, în unele situații, acești clienți arădeni îl vor determina ulterior să cumpere, în anul 1834, tipografia lui Klapka din Arad, care tocmai fusese pusă în vânzare.¹²

Revenind însă la colecționar, includerea lui pe listele celor ce primeau oficial aceste broșuri s-a făcut în virtutea funcțiilor deținute.

Faptul că, (spre deosebire de ceilalți aristocrați ai vremii, care le-au primit și aveau și ei bibliotecă, în care să le păstreze, însă nu le-au dat importanță), Vásárhelyi a adunat tot ce a găsit s-a dovedit benefic.

Simpla trecere în revistă a acestor broșuri ne permite să reconstituim un șir de evenimente care au tulburat, pentru o zi, viața acestor îndepărtate orașe de provincie, din Răsăritul Imperiului.

Prima tipăritură (–4, 4 f), apărută în tipografia lui Jonás Lajos, cuprinde două poezii în limba maghiară, scrise de un mic nobil local, funcționar al comitatului, Peretsenyi Nagy Laszló, cu ocazia acordării domeniului Iratos, Comitetului Suprem al Aradului din acei ani, Almasy Pál.¹⁴

Autorul versurilor, intitulată *Lantolag azon...*,¹⁵ explică (într-un exces de erudiție cerut de gustul vremii, care impunea „cântărețului” să evidențieze, documentat, valoarea darului regal), în note de subsol etimologia numelui localităților ce compun domeniul acordat, dă informații despre proprietarii săi trecuți, vorbește despre bogățiile sale.

Tot într-o notă de subsol apare și numele trimisului regal, acel „Homo Regius” desemnat să aducă scrisoarea, în persoana lui Török Josef, consilier la Curtea de Apel din Oradea, care n-a putut să apară în poezie decât aluziv.

Cu vremea aceste informații mărunte au fost ignorate, fiind considerate prea puțin semnificative pentru istoria zonei.

Ele dau însă tipăriturii din 1806, modestă ca aspect, o notă de veridicitate și de autoritate „științifică”, ce salvează versul greoi.

Versurile de laudă și de prea mărire a momentului au fost rostite în una din cele trei zile (29, 30 apr. și 1 mai) în care s-au desfășurat festivitățile de instalare ale noului proprietar în domeniu Iratoș.

Un eveniment, trist de data aceasta, îl determină pe același Peretsenyi, care între timp publicase două cărți la Oradea, să compună la începutul lunii iulie a anului 1815 două poezii funebre, prima în limba latină, a doua în maghiară, cu ocazia morții nobilului Ștefan Atzel din Ineu,¹⁶ persoană importantă în viața comitatului, decedat la numai 68 de ani.

Ele au fost rostite, la catafalc, în Ineu, în prezența unei asistențe bogate, venită să-și ia un ultim rămas bun de la prestigiosul bărbat.

Ulterior poeziile vor fi publicate într-o broșură având titlul „*Lessus in memoriam pie denati*”¹⁷... în tipografia lui Joseph Carol Klapka, în format –4°(8 p).

Două săptămâni mai târziu, prin moartea Vice Comitelui Aradului Georg Stanislovici,¹⁸ survenită la Cicir (jud. Arad), la 55 de ani, după 35 de ani de activitate în serviciul statului, se ivește un alt motiv de jale pentru arădeni și noi călătorii, pentru a participa la înmormântare.

Cel care își încearcă din nou pana pentru el plânge pe decedat în numele asistenței, este tot Peretsenyi, „poetul de ocazie al comitatului”.

Noua creație, intitulată *Carmen lugubre*...,¹⁹ va apare în aceeași tipografie timișoreană, în formatul deja cunoscut (–4°, 8 p). Rețeta este și ea aceeași: prima poezie în limba latină, a doua în maghiară.

Numele autorului nu mai apare însă pe fila de titlu, fiind scris la sfârșit.

În schimb din titlu aflăm că înmormântarea a avut loc în 16 iulie 1815, corpul Vice Comitelui fiind depus pentru veci în mausoleul familiei Edelspacher din Ghioroc.²⁰

Tot din pagina de titlu aflăm numele succesorului, Joan Nepom. de Kovats, a cărui numire a avut loc la 1 august.

Dar Peretsenyi n-a fost un poet profilat în exclusivitate pe „iertăciuni”.

Cu aceeași ușurință și plăcere scrie, în anul 1816, de Anul Nou, două „*Urări*” pe care le adresează nobilului Paul Csernovits de Macea,²¹ un „mecena al literelor” local.

Intitulate *Xenium*,²² poeziile, prima în latină, a doua în maghiară, apar sub formă de broșură (–4°, 8 p) în tipografia Klapka.

Înclinațiile de istoric, dovedite în *Monografia Comitatului Arad* ce apăruse în 1807, îl determină pe Peretsenyi să facă un nou exces de erudiție prin numeroase note de subsol în care explică „aluziile poetice”.

Cele mai multe se referă la familia Csernovits.

Informațiile sunt preluate de „funcționarul poet” din diferiți istorici, la care și face trimiteri bibliografice (Du Fresné, Forgats, Pray).

Deosebit de interesantă ni s-a părut referința preluată din Flavius Commenus, potrivit căreia, în anul 1450, printre nobilii venețieni figura și un Stephan Csernovits de Csernahora.

Referitor la această broșură, dedicată nobilului din Macea, trebuie să spunem, ținând seama de actuala raritate a acestui gen de tipărituri, că Vászrhelyi a deținut două exemplare, incluse, la legare, în volume diferite.²³

Probabil unul l-a primit oficial, iar al doilea i-a fost dăruit, mai târziu, de o persoană care îi cunoștea interesul pentru aceste scrieri.

Ieșind din sfera poetică, următoarea tipăritură este o *Predică (Egygy Szent Bészéd)*,²⁴ apărută în anul 1818, în tipografia Klapka.

Autorul ei este Varga Pál, „nobil din Arad”,²⁵ preot predicator al Ordinului Minorităților Conventuali.

Predica este compusă de ziua morților și tipărită pe cheltuiala „unui adevărat domn maghiar”, al cărui nume nu este făcut public, în foaia de titlu. Formatul este unul de buzunar (–8°, 12 p).

Doi ani mai târziu o altă *Predică*²⁶ este predată tipografiei Klapka spre tipărire.

Autorul este Hieronymus Rätz, aparținând aceleiași ordin călugăresc, profesor de filosofie la gimnaziul arădean.

Predica a fost ținută în 20 august de ziua Sf. Ștefan, tipărirea fiind ulterioară.

Aprobarea de tipar este acordată de censorul Timișorii, Hieronymus Zimandchek, la 30 august.

Broșura, de format –8°, cuprinde 31 p, din care textul predicii ocupă doar 26 p.

În continuarea textului au fost adăugate două poezii (compuse în cinstea aceleiași sărbători) despre care foaia de titlu nu face nici o mențiune.

Aceste poezii, prima în limba latină, a doua în maghiară, sunt scrise de autori diferiți.

Dacă autorul celei de a doua, intitulată *Rövid emlékezete*, este deja cunoscutul Peretsenyi, autorul poeziei latine, *Pietas*, rostită în numele „Stărilor și a Ordinilor Provinciei Arad”, semnat cu inițiale (L. N. de B.) n-a putut fi identificat.

Această broșură încheie o anumită etapă în cultura arădeană, aceea a tipăriturilor produse în alte centre.

De la această dată autorii arădeni își vor tipări lucrările în tipografia orașului, deschisă de Anton Micheck în anul 1819, apelând doar rareori la alte tipografii din orașele vecine.

Ceea ce explică dispariția „evenimentului arădean” din tipăriturile timișorene identificate în continuare.

O primă broșură, în care scena festivităților se mută în Comitatul Krassó, este cea din 1825.²⁸

Tipografia este aceeași însă poezia pe care o conține a fost compusă, în limba maghiară, de Înalțul Incasator Regal al Comitatului Krassó, Szölösy Pál, în cinstea numirii baronului Forray Andras de Săvârșin,²⁹ în funcția de Comite Suprem al acestui comitat.

Tipăritura (–4°, 4 f) va fi scoasă cu patru zile înainte de instalarea Prefectului, adică în 27 mai 1825.

Avizul este dat de noul censor timișorean, Antonius Schmidt.

Importanța evenimentului pentru comitat explică apariția unei a doua broșuri,³⁰ realizată tot de Klapka, la solicitarea celor din Lugoj.

Ea conține discursurile rostite în 31 mai 1825, în timpul festivităților de instalare, primul de Forray, iar al doilea, reprezentând un răspuns din partea comitatului, de Toth Mihaly, notarul șef.

Imprimarea este ulterioară, după revizuirea textelor, făcându-se abia în 14 iulie 1825. Avizul este dat de Antonius Schmidt, iar formatul ales de tipograf cel obișnuit (–4°, 12 p).

Următoarea tipăritură identificată în colecție a fost produsă după trei ani.

Ea reprezintă un poem funebru, un *Epicedion*³¹, compus de tinerii clerici din Timișoara la moartea Episcopului catolic de Cenad, Ladislau Köszegeyi de Remete, survenită la 4 ianuarie 1828.

Tipărirea, avizată de censură, se va face câteva luni mai târziu, în 8 aprilie. Tipograf este Klapka iar formatul cel comun (–4°, 4 f. nen).

Această moarte îl determină și pe Anton Györfy, preot în Sân Miclăușul Mare să alcătuiască o *Cuvântare*³² în limba germană, pentru a fi citită la comemorarea înaltului prelat, planificată a avea loc la Timișoara în 16 aprilie.

Tipărită de același Klapka, Cuvântarea comemorativă va apare după rostirea ei, în 28 aprilie, într-un format de buzunar (–8°, 16 p).

Din vara anului următor, 1829, am identificat un mic imprimat, conținând *Versuri de bucurie (Öröm Verse)*,³³ compuse de Jakob Bogdan spre a fi rostite în 5 august, „în orașul de câmpie Lugoj”, cu ocazia aniversării a 50 de ani de la trecerea zonei la Ungaria.

Execuția tipăriturii (–4°, 4 f) este anterioară evenimentului, efectuându-se în 31 iulie, cu avizul censorului timișorean, la Klapka.

În luna octombrie a aceluiași an este adus spre tipărire un poem de laudă, intitulat *Ode*,³⁴ în cinstea numirii baronului Michael de Gerliczy în funcția de Administrator al Comitatului Timiș.

Autorul versurilor este arhivarul comitatului, Aloysius Sándor Tohaty de Nagy-Magura.

Imprimarea este anterioară evenimentului, broșura ieșind în 25 octombrie 1829, cu patru zile înainte de momentul rostirii ei. Tipograf este Klapka, censor Schmidt, iar formatul cel de caiet (–4°, 4 f).

Trecând la producția tipografică a anului 1839 constatăm că, unul dintre evenimentele care a determinat redactarea unor noi creații literare de moment a fost moartea Episcopului ortodox al Timișorii, Josif Putnic.

Prima scriere legată de acest eveniment este o *Cuvântare funeabră*,³⁵ în limba germană, compusă de Maximilian Szmirnovich.

Textul se termină cu o scurtă poezie în limba maghiară.

Tipărirea este ulterioară înmormântării din 23 noiembrie, având nevoie de revizuirii. Apare așadar abia în 8 decembrie, de data aceasta în tipografia lui Josef Beichel, care o scoate în format de buzunar (–8°, 8 p).

Apariția acestei broșurele germane îl incită pe profesorul de limba maghiară de la gimnaziul arădean, Csernaton Vaida Péter,³⁶ să o traducă în maghiară și să încerce să o versifice. Rezultatul este o creație nouă.³⁷

Pagina de titlu maghiară preia o parte din informațiile tipăriturii germane, la care vor fi adăugate de autorul poeziei date noi.

Avizul este acordat de data aceasta de censorul arădean, Mandik Aloys,³⁸ însă pentru tipar va fi solicitat Beichel. Tipăritura apare la Timișoara, în anul 1831, în formatul obișnuit (–4°, 6 f).

Revenind la producția tipografică a anului 1830, menționăm și o altă broșură, produsă în tipografia lui Klapka, cuprinzând *Discursurile*³⁹ rostite cu ocazia instalării lui Losonczi Gyurky Pál⁴⁰ în funcția de Locțiitor de Comite Suprem în Comitatul Krassó.

Tipărirea discursurilor are loc, cu avizul censurii, două zile după instalare, în 17 iulie 1830. Formatul este cel obișnuit. (–4°, 16 p).

Prima cuvântare din broșură este cea rostită de Losonczi, urmată de un răspuns din partea comitatului, cu care fusese însărcinat același notar șef, Toth Mihaly.

Doi ani mai târziu, în 5 noiembrie 1832, Losonczi primește numirea definitivă de Comite Suprem.

Are loc o nouă adunare festivă, sunt rostite alte discursuri potrivite momentului, care, conform obiceiului, vor fi ulterior tipărite în broșură.

Tipăritura,⁴¹ realizată în 14 decembrie 1832, în tipografia lui Beichel, în forma de caiet (–4°, 12 p) este foarte apropiată de cea din 1830. Discursurile sunt rostite și de data aceasta de cei doi, Losonczi, proaspătul numit, și notarul șef al Comitatului Krassó. Diferă doar anul și numărul de pagini, mai mic în cazul celei de a doua tipărituri.

Următoarele trei tipărituri din colecție au fost produse cu ocazia sfințirii lui Joseph Lonovici ca Episcop catolic de Cenad.

Prima, intitulată, *Carmen*,⁴³ este o poezie în limba latină compusă în numele Colegiului Piarist din Timișoara.

Autorul propriu-zis al versurilor nu este menționat. Poezia este tipărită în 1834, în tipografia lui Beichel, sub forma de caiet (–4°, 4 f) pe o hârtie subțire, fără filigran.

A doua broșură care marchează această numire cuprinde un *Discurs (Dictio)*,⁴⁴ redactat în limba latină, de canonicul Marcell Dániel de Szamos Ujvár.

Ea este produsă în 29 iulie 1834, în tipografia Beichel, urmând a fi rostită în Timișoara, în 24 septembrie, la instalarea Înaltului Prelat.

Și de data aceasta textul nu depășește un caiet tipografic (–4°, 4 f).

A treia scriere,⁴⁵ de data aceasta în limba germană, este mult mai scurtă ca întindere, tipăritura reducându-se la 2 f (–4°).

Ea conține două poezii, puse pe muzică de Kratschwill, capelanul Domului din Timișoara, pentru a fi cântate în aceeași zi de 24 septembrie.

Tipograf este tot Beichel.

În sfârșit, ultima tipăritură timișoreană din fondul arădean este o broșură conținând o poezie, intitulată *Emlék Iras*,⁴⁶ scrisă de arădeanul Vaida Péter, cu ocazia serbărilor din 21 august 1834, generate de acordarea titlului de Oraș Liber Regesc Aradului.

Cärticica, de mici dimensiuni (–8°, 16 p) este produsă în 10 august în tipografia lui Beichel din Timișoara, cu cheltuiala unui negustor arădean, Lillin Iosif.

Versurile, distribuite invitațiilor, au fost rostite în piața publică în fața numeroșilor invitați.

Evenimentul, de o deosebită importanță pentru oraș va fi „cântat” în numeroase alte scrieri ocazionale, tipărite în tipografia arădeană.

Încheind prezentarea celor 20 de imprimare timișorene identificate, o concluzie se impune.

La un studiu comparativ, aceste producții tipografice timișorene nu diferă cu nimic față de alte produse ale tipografiilor vecine.

Ele sunt aproape identice cu imprimările scoase de Klapka și Beichel în tipografia de la Arad, la care diferă doar numele orașului și al censorului, ceea ce ne determină să credem că nici nu s-au gândit la o individualizare a unei anumite producții tipografice.

În cazul tuturor broșurilor hârtia, chiar cu filigran, este groasă, literele sunt comune, iar frontispiciile și vignetele apar extrem de rar.

Dacă ar fi să le comparăm cu alte tipărituri contemporane europene, am putea să le asemănăm cu periodicele germane ale vremii (Stats-Anzeigen sau Europäische Annalen) la care conținutul, „știrile”, erau mai importante decât forma și calitatea.

Conținutul este de altfel cel care le salvează și pe aceste mărunte tipărituri, fiindcă, dincolo de aspectul banal ele rămân, ceea ce au vrut autorii lor să fie, „amintiri” ale unor lucruri întâmplate în orașul lor cândva.

Orânduindu-le cronologic, obținem, așa cum s-a văzut, chiar din aceste piese răzlețe, descoperite într-o colecție bibliofilă din veacul trecut, secvențe din acea cronică mărunță de provincie, care în mod obișnuit scapă marilor istorii.

NOTE

¹ Familia Vásárhelyi (Kézdivásárhelyi) a fost înnobilită în anul 1754, prin Jonathan Vásárhelyi, avocatul familiei Grassalcovics. Proprietarul ex libris-ului manuscris identificat pe cărți este János Vásárhelyi, născut în 1800 la Ineu. Din anul 1832 îndeplinește funcția de Vice Comite (Subprefect) în Comitatul Cenad. Este cunoscut în epocă drept autorul a 6 discursuri tipărite sub formă de broșuri. Moare la Lökösháza în 9 septembrie 1843, la trei ani după ce se semnează pe unul din volumele sale de colligate. Vezi Márki Sándor, *Arad Vármegye és Arad Szabad Király Város Története*, II, Arad, 1895, p. 716; Lakatos Ottó, *Arad Története*, III, Arad, 1881, p. 90-91.

² Dintre colecțiile bibliofile de familie înglobate ulterior în fonduri de carte publice din Arad, menționăm: Bibliotecile Mocioni din castelele de la Căpâlnaș și Bulci, Biblioteca Orczy, Biblioteca Carol Brünnek, Biblioteca Fabian Gabor, Biblioteca Vörös de Farad etc.

³ Informații despre familia Orczy în *Révai Nagy Lexikona*, XIV, Budap. 1916, p. 771-772.

⁴ Márki Sándor, op. cit., II, p. 779; Lakatos Ottó, op. cit., III, p. 115-116.

⁵ Textul ștampii ei, de formă ovală, este: AZ ARADI KIR FÖGIMNAZIUM ORCZY-VÁSÁRHELYI KÖNYVTÁRA.

⁶ În aceste împrejurări a dispărut incunabilul Thwroc, *Illustrissimorum Hungarie regum chronica* (Brno, 1488). În anii din urmă el a reapărut în Lipova, la un colecționar,

de unde a fost cumpărat de Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, pentru biblioteca sa. Cartea figurează în Catalogul Orczy.

⁷ Elena Rodica Colta, *Un document bibliografic de la începutul secolului XIX: Catalogul bibliotecii Orczy*, în Biblioteca și cercetarea, VIII, Cluj-Napoca, 1984, p. 252–267.

⁸ Elena Rodica Colta, *Valori bibliofile din colecția Filialei Arhivelor Statului Arad*, în Revista Arhivelor, Seria III, vol. I, 1995, nr. 1–2, Cluj-Napoca, p. 61–70.

⁹ Titlul primului volum de colligate improvizat de Vásárhelyi este: *Egyveleg Nyomtatások Negyedrésben I Kötet*.

¹⁰ După cum se știe, medicul șef al Comitatului Arad, Ludovic Haidenreich, alege orașul Timișoara pentru a-și tipări cele două cărți ale sale de medicină (*Medicina aradiensis* și *Historia astheniae scorbuticae*). Peretsenyi își tipărește cărțile la Oradea, însă pentru poezii apelează la tipografia timișorene. Horga Popovici tipărește cu litere latine la Oradea și cu chirilice la Pesta.

¹¹ În anul 1826 când Micheck își încetează activitatea, Klapka deschide în Arad o filială a tipografiei sale timișorene. Vezi Márki Sándor, op. cit., II, p. 792.

¹² Când această tipografie din Arad va fi pusă în vânzare, în anul 1834, ea va fi cumpărată de tipograful timișorean Iosif Beichel. Vezi Marki S., p. cit., II, p. 792.

¹³ Márki Sándor, op. cit., II, p. 696, 786–798; Lakatos Ottó, op. cit., III, p. 74.

¹⁴ Marki Sandor, op. cit., III, p. 656–657.

¹⁵ Peretsenyi Nagy Laszló, *Lantolag azon* (... TEMESVARON, Nyomtatott Jónás Lajos betüivel, 1806), ASA Arad, cota 2399, coll 2.

¹⁶ Márki Sándor, op. cit., II, p. 659

¹⁷ Peretsenyi Nagy Laszló, *Lessus in memoriam pie denati...* (Temesvarini, Typis Josephi Caroly Klapka, 1815), ASA Arad, cota 2399, coll. 7

¹⁸ Márki Sándor, op. cit., II, p. 708–709.

¹⁹ Peretsenyi Nagy Laszló, *Carmen lugubre...* (Temesvarini, Typis Josephi Klapka, 1815), ASA Arad, cota 2399, coll. 13

²⁰ Marki Sandor, op. cit., II, p. 671–673

²¹ Idem, p. 668–669

²² Peretsenyi Nagy Laszló/ *Xenium Novi Anni M D CCC XVI...* (Temesvarini, Typis Josephi Klapka, 1816), ASA Arad, cota 2399, coll. 8.

²³ Exemplarul II. ASA Arad, cota 2394, coll. 2

²⁴ Varga Pál, *Egygy Szent Beszéd...* (Temesváron, Klapka József Betüivel, 1818), ASA Arad, cota 2400, coll. 7

²⁵ Marki Sandor, op. cit. II, p. 715

²⁶ Rátz Hieronymus, *Egyházi Beszéd...* (Temesváron, Nyomt. Klapka József CS K pr. Könyv. Betüivel, 1820), ASA Arad, cota 2405, coll. 6

²⁷ Lakatos Ottó, op. cit., III, p. 77.

²⁸ Szölösy Pál, *Ő Császári Királyi Felsegetől...* (Temesváron, Klapka Iosef Betüivel, 1825), ASA Arad, cota 2399, coll. 11.

²⁹ Márki Sándor, op. cit., II, p. 676–677.

³⁰ *Beszédek mellyek...* (Temesváron, Klapka József Betüivel, 1825), ASA Arad, cota 2396, coll. 7

³¹ *Epicedion quo Memoriam...* (Temesvarini, 1828), ASA Arad, cota 2393, coll. 20.

³² Anton Györfy, *Worte der Wahrheit und der Liebe...* (Temeswar, gedruckt bei Joseph Klapka K. K. priv. Buchdrucker, 1828), ASA Arad, cota 2402 coll. 10.

- ³³ Jakabb Bogdán, *Öröm Versek...* (Temesvárott, Klapka Josef Betüivel, 1829) ASA, Arad, cota 2394, coll. 9.
- ³⁴ Aloisio Sándor alias Totáty, *Ode...* (Temesvarini, Typis Josephi Klapka Priv, Typograph, 1829), ASA Arad, cota 2393, coll. 15.
- ³⁵ Maximiliam Szimonovich, *Todten-Opfer den Manen...* (Temeswar, gedruckt mit Joseph Beichel schen Schriften, 1830), ASA Arad, cota 2402, coll. 12.
- ³⁶ Csernaton Vajda Péter funcționa în acea perioadă ca profesor de limba maghiară la gimnaziul arădean. Vezi Lakatos Ottó, op. cit., III, p. 90.
- ³⁷ Tsernaton Vajda Péter, *Halotti Aldozat mellyet...* (Temesváron Nyomtatattot Beichel Josef Betüivel, 1831), ASA Arad, cota 2394, coll. 22
- ³⁸ Mandik Aloys András a fost în perioada 1803–1831, directorul gimnaziului din Arad. De la înființarea tipografiei arădene el va îndeplini și funcția de cenzor și revizor regal al orașului. Vezi Lakatos Ottó, op. cit., II, p. 98 și III, p. 96.
- ³⁹ *Beszédek...* (Temesvárott, Klapka Jozsef Császári Királyi Priv. Könyvnyomtatónál, 1830), ASA Arad, cota 2396, coll. 5
- ⁴⁰ Borovszky Samu, *Temes Vármegye*, Budapest, s.a. p. 411
- ⁴¹ *Beszédek...* (Temesvárott, Nyomttatott Beichel József Betüivel, 1832), ASA Arad, cota 2396, coll. 16
- ⁴² Borovszky Samu, op. cit., p. 414
- ⁴³ *Carmen...* (Temesvarini, Typis Josephi Beichel, C.R. Priv. Typograph, 1834), ASA Arad, cota 2393, coll. 6
- ⁴⁴ Marcell Dániel de Szamos-Ujvár, *Dictio ad...* (Temesvarini, Die 24 to Mense septembri Anno 1834), ASA Arad, cota 2401, coll. 5
- ⁴⁵ Kratochwill, *Ein Bewillkommungs = Gedicht dann.* (Temeswar, gedruckt mit Joseph Beichel, schen Schriften, 1834), ASA Arad, cota 2402, coll. 14
- ⁴⁶ Csernaton Vajda Péter, *Emlék Iras...* (Nyomt. Beichel, József Betüivel, 1834) ASA Arad, cota 2406, coll. 16.

SOME OCCASIONAL PRINTINGS FROM TIMISOARA IDENTIFIED IN THE FORMER „IANOS VASARHELYI” BIBLIOPHILE COLLECTION OF ARAD

Abstract

Among the rare books identified in family Vásárhelyi's library of Arad (the XIX th ct), a distinct group is formed by the booklets containing occasional writings. They were printed in Timisoara between 1806–1834.

Though they are extremely modest in aspect and of a doubtful artistic value, they constitute a precious documentary source for the epoche that has produced them.

W o r t e

107

Wahrheit und der Liebe,

zum Denkmal

Hoch-Priesterlicher Tugenden

bei der letzten und feierlichen Requial-Ehrenbeizeugung

Car.

Seine Excellenz, Geheimen Staats-Rath

und Land-Bischof von Csanad

Herrn

LADISLAV v. KOSZEGHY.

Gewidmet und geschenkt

zu Temeswar am 16. April 1828

Anton Györffy

Temeswar, gedruckt bei Joseph Klapka, K. k. priv. Buchdrucker.

Fig. 1. Cuvântarea preotului Anton Györffy din Sânnicolau Mare închinată episcopului romano-catolic de Cenad Ladislav v. Kőszeghy, Timișoara, 1828

B E S Z É D E K.

M E L L Y E K

MÉLTÓSÁGOS LOSONTZI

G Y Ü R K Y P Á L Ú R

Ó NAGYSÁGANAK

TEKINTETES NEMES KRASSÓ VÁRMEGYE

FŐ-ISPÁNYI HIVATALÁBA TÖRTÉNT

DISZES BÉVEZETÉSE

POMPÁS BEIKTATÁSA

ALKALMÁVAL 1832 ESZTENDŐ NOVEMBER 5-DIKÉN LUGOSON
TARTATTAK.

TEMESVÁRÓTT

NYOMTATTATOTT REICHEL JOSEF BETŐTTEL

Fig. 2. Culegerea de discursuri rostite la Lugoj, 5 noiembrie 1832 cu prilejul instalării noului prefect de Caraș, Losontzi Gyúrky Pál, Timișoara, 1832

Ein Bewillkommungs-Gedicht. 193

zwey Dank-Chöre,

am 24. September 1834

am hohen Installations-Tage Seiner bischöflichen Gnaden

Hochwürdigsten Esanader Diöcesan-Bischofs

Herrn Herrn

Joseph von Lonovics,

Gelegenheit der abgehaltenen Tafel von einigen Dilettanten und der Dom-Kapelle
mit Gesang und Harmonie Begleitung vorgetragen.

Gedichtet von einem Herrn Diöcesan-Pfarrer, und in Musik gesetzt vom
Dom-Kapellmeister Kratochwill. 1834

gedruckt mit Joseph Kratochwill'schen Schriften.

Fig. 3. Odă corală cu muzica compusă de capelmaistorul Kratochwill dedicată momentului instalării noului episcop romano-catolic de Cenad, Joseph v. Lanovics, Timișoara, 24 sept. 1834

ASPECTE ALE VIEȚII ECONOMICE ȘI POLITICE DIN JUDEȚUL SEVERIN ÎN PERIOADA 1944–1946

Vasile Râmneanțu

În urma evenimentelor internaționale de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial,¹ societatea românească a cunoscut o evoluție deosebit de complexă în primii ani postbelici. Evenimentele politice ce au avut loc în perioada precizată mai sus au putut fi evaluate corect de către istoricii români doar după 1989.²

Studiul de față își propune să contribuie la reanalizarea vieții economice și politice din județul Severin în perioada 1944–1946.

În vederea împlinirii acestui scop am consultat arhiva Legiunii de jandarmi Severin din anii respectivi, legiune ce își desfășura activitatea pe teritoriul acestui județ.

Datorită războiului economia României trecea printr-o perioadă dificilă în anul 1945, criza făcându-și simțită efectele și în această zonă.

Astfel în primele două luni ale anului 1945 starea de spirit a locuitorilor din Mehadia devenea tot mai agitată. Aceștia se confruntau cu lipsa de pe piață a alimentelor și a articolelor de primă necesitate, cu faptul că prețurile maximale fixate erau prea mici față de prețurile de pe piață.³ Aceiași situație o întâlnim în localitățile Cosava,⁴ Nădrag, Crivina de Jos.⁵

În comuna Poiana locuitorii erau nemulțumiți că autoritățile de stat nu le-au plătit contravaloarea lânii predate către stat,⁶ iar în Valea Boului majoritatea populației a început să-și vândă vacile din cauza prețului mic primit pe laptele predat la Primărie.⁷

Aceiași situație s-a menținut și în primăvara și vara anului 1945. Astfel pe raza secției de jandarmi Făget, datorită inexistenței articolelor de îmbrăcăminte, țăranii erau nevoiți să se îmbrace cu haine de cânepă. O altă cauză a nemulțumirilor locuitorilor de pe raza acestei secții de jandarmi a constituit-o creșterea impozitelor, care au devenit în perioada pe care o analizăm foarte mari.

În privința muncitorilor din această zonă a județului Severin, cei ce dețineau mici gospodării aveau un nivel de trai mai ridicat față de cei ce erau obligați să trăiască doar din salariu.⁸ O notă de sinteză întocmită la 4 martie 1945 de către comandantul Legiunii de jandarmi Severin sublinia că populația era nemulțumită de continua creștere a prețurilor, precum și de inexistența articolelor de primă necesitate. Cei mai afectați de această situație erau funcționarii, pensionarii, vădulele, parte din țăranii și muncitorii din domeniul forestier. În privința muncitorilor din alte domenii industriale, aceștia obțineau câștiguri mai mari și în consecință starea lor materială era mai bună.⁹

Situația economică grea s-a menținut și în a doua parte a anului 1945. În localitatea Herindești cota de sare primită în lunile de toamnă era insuficientă, iar în perioada octombrie-18 decembrie 1945 nu a fost primită cota de zahăr.¹⁰ În localitatea amintită mai sus, precum și pe raza sectorului de jandarmi Lugoj, micii comercianți nu-și mai puteau procura mărfurile datorită prețurilor ridicate.¹¹ Criza i-a afectat și pe micii industriași ce se confruntau cu impozitele mari, cu lipsa de materii prime de pe piață, precum și cu prețul ridicat al acestora (Boldur).¹² Deși condițiile de trai ale muncitorilor erau mai bune față de ale celorlalte categorii sociale o notă a Legiunii de jandarmi Severin cerea urmărirea atentă a acestora din cauza situației economice dificile existente pe raza legiunii.¹³

Starea economică dificilă a locuitorilor de pe raza Legiunii de jandarmi Severin a fost cauzată și de obligațiile pe care aceștia au fost nevoiți să le achite conform prevederilor Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944.

Comunele situate pe raza postului de jandarmi Caransebeșul-Nou nu au primit banii pentru alimentele pe care armata sovietică le-a rechiziționat.¹⁴ Același lucru îl întâlnim și în localitatea Barna, unde sătenii erau nemulțumiți că nu li s-a achitat plata pentru transporturile de lemn efectuate în contul sovieticilor.¹⁵ Rapoartele întocmite de către postul de jandarmi Birchiș evidențiau că prețul plătit de către sovietici pentru vitele rechiziționate era mult mai mic decât prețul existent pe piața liberă. Astfel pentru o vită, sovieticii plăteau 70–80.000 de lei, iar pe piață acesta ajungea la suma de 150.000–200.000 de lei.¹⁶ Aceiași situație este întâlnită și în localitățile Parul, Gruni, Cutina, Bodo,¹⁷ Zăbalți, Bruznic, Glimboca unde țăranii refuzau să mai predea animalele în contul sovieticilor (la Glimboca se cerea să se intervină cu forța).¹⁸

O notă de sinteză întocmită de către conducerea Legiunii de jandarmi Severin la 26 februarie 1945 sublinia că datorită rechizițiilor pentru sovietici, țăranii nu vor mai avea animale pentru muncile câmpului. Această situație a fost întâlnită de fapt în localitățile Topleț și Jupalnic, unde au fost ridicate de la unii locuitorii ultimele vite.¹⁹

Nemulțumirea populației față de rechizițiile ce s-au efectuat în contul Convenției de Armistițiu a persistat pe tot parcursul anului 1945 (Birchiș,²⁰ Teregova,²¹ Ferdinand,²² Făget,²³). În localitățile Herindești²⁴ și Făget locuitorii au refuzat să preda vitele și au fugit cu ele în pădure.²⁵ Un raport al postului de jandarmi Criciova sublinia că locuitori nu au de unde preda cota de lapte cerută pentru sovietici,²⁶ în localitatea Visag nu au predat cota de lână șase locuitori,²⁷ în Scăiuș 72 de locuitori,²⁸ iar în Luncavița 70 de locuitori.²⁹ În localitatea Fârliug în toamna lui 1945 populația a refuzat să se prezinte cu caii în fața comisiei de cumpărare pentru U.R.S.S. (la ultima convocare a fost adus doar un cal), existând potrivit raportului o tendință de saturație a țăranilor față de cererile sovietice.³⁰ Această stare de spirit o întâlnim în perioada 20 noiembrie – 5 decembrie 1945 și pe raza postului de jandarmi Făget,³¹ unde a fost nevoie de intervenția în forță a autorităților pentru a fi ridicate vitele. Trebuie menționat faptul că cei ce nu-și predau cotele pentru Convenția de Armistițiu erau considerați sabotori și deferiți justiției.

La toate acestea s-au adăugat jafurile comise de către militarii sovietici pe raza Legiunii de jandarmi Severin. Astfel în toamna anului 1944 a fost spartă casa de bani de la ocolul silvic Coșava, furându-se suma de 720.000 de lei. În același timp militarii sovietici au furat o cantitate însemnată de spirt rafinat de la Fabrica de oțet Margina.³² La 10 octombrie 1944 ostași sovietici aflați în stare de ebrietate au dezarmat pe traseul Coșava-Margina un soldat român aflat în misiune.³³

Tot în toamna lui 1944, au fost jefuiți 46 de locuitori din comuna Obreja.³⁴

Jafurile au continuat pe tot parcursul anului 1945. În localitatea Boldur sovieticii au ridicat în perioada 10 iulie-20 septembrie, fără nici o formă legală 51.425 kg. trifoi, 13.615 kg. fân natural; 2.222 kg. zarzavaturi; 160 kg. grâu; 1370 kg porumb și 250 de metri material de construcții.³⁵ Pagubele pricinuite de sovietici în Fârliug s-au ridicat la 2.219.500 lei.³⁶ Trupele sovietice aflate în trecere au prădat localitățile Găvojdia, Jena, Sacul, Tincova-Căvăran. Prisaca, Zăguzeni, Jupa.³⁷

În localitatea Plugova 20 de soldați sovietici au pătruns cu forța în casa învățătorului, urmărind să-i fure aparatul de radio. Au intervenit locuitorii comunei, revoltați față de comportamentul sovieticilor.³⁸ Aceiași nemulțumire o întâlnim la locuitori din Mâtnicul-Mare, Copăcele și Ohaba-Mâtnic.³⁹ În localitatea Jena a fost devastată casa preotului.⁴⁰ A fost tâlhărit și preotul din Cornea, din locuința căruia au fost furate un aparat de radio, un covor mare, cămăși, fețe de masă, prosoape.⁴¹ Sovieticii întreprindeau jafuri și pe șoseaua Lugoj-Lugojel, în special în zilele de târg.⁴² În localitățile Criciova și Cireșul, soldații sovietici beți cereau alimente și țuică.⁴³ Datorită comportamentului lor un document al postului de jandarmi Fârliug sublinia că nu se puteau întreține relații bune cu sovieticii datorită comportamentului acestora.⁴⁴

O situație deosebită o întâlnim în localitatea Sâlha-Coștei, ostașii sovietici prezenți aici având un comportament relativ bun.⁴⁵ În același timp rutenii din Copăcele și Criciova practicau un comerț ilegal cu militarii sovietici. Aceștia primeau băutură și dădeau în schimb diverse mărfuri furate. Jandarmii nu puneau capăt acestui comerț la negru de teama unor incidente cu „aliații” sovietici,⁴⁶ deși ordinul general nr. 984.200 din 30 septembrie 1944 semnat de către generalul Gh. Mihail (la acea dată șeful Marelui Stat Major Român) prevedea că armata, poliția, jandarmeria să se opună, la nevoie chiar recurgând la arme, în cazurile când ostașii sovietici, izolați sau în grupuri, vor încerca să ridice cu forța, sau să jefuiască bunurile statului, sau cele particulare.⁴⁷

De pe urma comportamentului abuziv al militarilor sovietici au avut de suferit și șvabii din județul Severin. Astfel în localitatea Margina au fost ridicați cu forța, fără participarea autorităților românești, șase germani, dintre care două femei.⁴⁸

Anul 1945 a fost agitat și din punct de vedere politic. După cum se cunoaște la începutul anului 1945 au avut loc demonstrațiile violente de la București. Populația de pe raza postului de jandarmi Armeniș era îngrijorată față de aceste evenimente, raportul evidențiind că țărani luând „cunoștință din ziare de programul F.N.D. îl discută cu dispreț și îl dezaprobă”.⁴⁹

Aceiași stare de spirit o întâlnim la Balinți, unde localnicii erau foarte neliniștiți datorită manifestațiilor de stradă din capitala țării, existând temerea că se urmărea ca la conducerea statului să se instaleze un guvern F.N.D., cu tendințe comuniste.⁵⁰

În privința evenimentelor politice ce au avut loc în luna februarie 1945 pe raza Legiunii de jandarmi Severin, la 15 februarie a fost organizată o întrunire F.N.D. la Caransebeș, la care au participat cca. 100 de muncitori de la Fabrica Balta-Sărată și un număr redus de muncitori de la I.A.R. Majoritatea muncitorilor de la I.A.R. au părăsit adunarea când au văzut că aceasta avea o tentă politică, afirmând că ei s-au organizat în sindicate doar pentru a-și apăra interesele lor de breaslă. Totodată l-au împiedicat pe reprezentantul de la centru al F.N.D.-ului să ia cuvântul, dându-l jos de la tribună. La miting au mai rămas doar 16 muncitori de la I.A.R., toți comuniști. Adunarea a cerut desființarea comunității de avere.⁵¹

În aceeași lună a mai fost organizată o adunare a muncitorilor de la Balta-Sărată, participând cca. 100 de persoane.

Fiind zi de piață au luat parte la întrunire și țăranii veniți la târg, care însă au fost sceptici față de promisiunile făcute de reprezentanții stângii. În ciuda amenințărilor comitetului de conducere al sindicatului fabricii, muncitorii ce aveau domiciliu în mediul rural au refuzat să participe la manifestație.⁵²

În privința numărului membrilor P.C.R. acesta s-a menținut destul de mic în anul 1945. Astfel în localitatea Surduc erau 27 de comuniști, în Răchita 11, în Dumbrava 78, în Băsești nici unul, în Făget 10, Bucovăț 7,⁵³ Coștei : 3, Gruni : 0, Valea Lungă : 12, Herendești : 0.⁵⁴ Dintre partidele care alăcătuiau, începând din 6 martie 1945, guvernul României, aderența cea mai mare o avea pe raza Legiunii de jandarmi Severin, PNL Tătărașcu, urmat de Frontul Plugarilor.⁵⁵ Un raport al postului de jandarmi Făget evidențiază că majoritatea preoților și învățătorilor de pe raza acestui post simpatizau cu P.N.T. Maniu și cu P.N.L. Brătianu.⁵⁶

Referindu-se la muncitori de la Fabrica de cherestea Mănăstur, documentul sublinia, că ideile comuniste au prins în rândurile muncitorilor de origine etnică maghiară și la o parte dintre români.⁵⁷ O situație asemănătoare o întâlnim și pe raza postului de jandarmi Birchiș, unde majoritatea populației era potrivnică guvernului Groza. La Zăbalți, nici un locuitor nu a voit să se înscrie într-o formațiune politică de stânga, autoritățile județene fiind nevoite să numească un primar dintr-o altă localitate.⁵⁸

Un document al conducerii Legiunii de jandarmi Severin sublinia că țăranii, funcționarii și intelectualii nutreau convingeri național-țărănești și național-liberale, iar muncitorii și lucrătorii manuali îmbrățișau ideile comuniste și social-democrate. O parte dintre țărani, funcționari și intelectuali simpatizau cu formațiunea condusă de dr. Petru Groza.⁵⁹

Din punct de vedere etnic, pe raza secției de jandarmi Ferdinand, toți maghiarii erau înscriși în P.C.R.⁶⁰ Situația era identică la Bunea Mică, unde întreaga populație (210 locuitori) făcea parte din P.C.R. Nota jandarmeriei sublinia că aceștia aveau ca sarcină să denunțe pe toți basarabenii și bucovinienii din zonă ce aveau convingeri anti-comuniste.⁶¹

La Făget majoritatea membrilor F.N.D. erau maghiari și evrei care aveau o atitudine dușmănoasă față de populația românească.⁶² Aceiași situație este întâlnită și pe raza sectorului de jandarmi Lugoj.⁶³ Privitor la înscrierea maghiarilor în P.C.R., un document sinteză elaborat de către conducerea Legiunii de jandarmi Severin reliefa că iredentiștii maghiari s-au înscris în P.C.R. pentru a-și putea desfășura nestingheriți activitatea. În general toți maghiarii și în special cei înscrși în F.N.D. erau foarte recalcitranți față de autoritățile române. În localitățile cu populație compact maghiară, liderii de stânga ai acesteia au cerut desființarea premilităriei, lăsarea la vatră a celor mobilizați și concentrați, înlocuirea funcționarilor români cu cei maghiari.⁶⁴

În localitatea Țipari, liderii Uniunii Populare Mahiare ademeneau populația cu diverse promisiuni pentru ca aceasta să se înscrie în organizație. Cei ce nu se înscriau erau amenințați că vor fi trimiși în Siberia și erau supuși la numeroase corvezi și rechiziții. Din această cauză majoritatea locuitorilor din Țipari s-au înscris în U.P.M.⁶⁵ În comuna Dumbrava organizația locală a P.C.R. a ales ca primar pe un maghiar care a dezertat în Ungaria în 1942. Acesta odată investit în funcție a cerut directorului școlii din localitate să-i predea toate fondurile și materialele ce le deținea cantina școli.⁶⁶ Maghiarii din Balinț au participat la manifestația de la 1 mai organizată la Lugoj având căruțele și caii împodobiți cu diferite panglici în culorile maghiare și au intonat diverse cântece maghiare. Populația română din localitate era nemulțumită față de drepturile pe care le aveau maghiarii, precum și datorită faptului că nu erau luate măsuri contra celor ce au dezertat din armata română, au fugit în Ungaria și apoi au revenit în țară.⁶⁷ La Fabrica de cherestea Mănăstur liderul comunist era tot un maghiar care săvârșea, în numele partidului, numeroase abuzuri.⁶⁸

Aceiași poziție dură au adoptat-o și evreii ce făceau parte din organizațiile de stânga. Astfel, la 18 noiembrie 1945 circula printre evreii din Lugoj un manifest foarte dur la adresa poporului român. Intitulat „Frați evrei din Ardeal și Banat” documentul evidenția în prima sa parte că Armata Roșie „care a luat totdeauna sub protecție neamul evreiesc” l-a eliberat de sub tirania fascistă. Dar, continua manifestul, nu există victorie deplină fără răz bunare și în acest sens „toți cei care au atins fie și numai cu vorba neamul evreiesc trebuiau să sufere ei cât și tot neamul lor până la a șaptea viață”.

Pentru atingerea acestui scop urmau să fie întocmite liste cu miniștrii, funcționarii, polițiștii, industriașii, jandarmii, comercianții români „care au lovit vreodată cu vorba, cu scrisul, sau cu fapta neamul nostru”. Manifestul se încheia cu îndemnul „Fiți fără milă, fără cruțare”.⁶⁹

Alături de aceste elemente minoritare, în P.C.R. au intrat și foști legionari.⁷⁰ Astfel în localitate Bunia-Mare preotul, fost legionar, a devenit membru al P.C.R.⁷¹ Situații identice sunt întâlnite pe raza sectorului Lugoj,⁷² Fârliug,⁷³ Herendești⁷⁴ etc. Au mai intrat în rândurile P.C.R. o serie de oameni foarte săraci, cu o pregătire profesională minimă, sau cu o moralitate îndoielnică. În comuna Bunea Mare comitetul local P.C.R. era alcătuit din derbedeii satului, care săvârșeau numeroase abuzuri.⁷⁵ Abuzuri comiteau și

tinerii comuniști din Făget, care lansau și zvonul că jandarmeria va fi desființată, ordinea publică urmând a fi asigurată de către comuniști precum și de membrii Diviziei „Tudor Vladimirescu”.⁷⁶ În localitatea Sacul primarul și subprimarul făceau parte din categoria celor mai săraci oameni din comună, și nu se bucurau de nici o autoritate în fața consătenilor, ceea ce a stârnit nemulțumirea acestora. Documentul jandarmeriei preciza că majoritatea locuitorilor s-au înscris în P.S.D. doar pentru a-i elimina pe cei doi de la conducerea primăriei.⁷⁷

Aceleași situații sunt întâlnite și în localitățile Fârdea, Bujor, Surducu Mic.⁷⁸

Un document din vara lui 1945 evidențiază că o parte dintre cei aflați în fruntea localităților s-au înscris în organizațiile de stânga doar pentru a ajunge să dețină posturile de conducere respective.⁷⁹ Metodele utilizate de liderii comuniști locali erau prea puțin ortodoxe. Astfel la adunarea F.N.D. din Căpâlnaș, vorbitorii i-au somat pe locuitorii comunei să se înscrie în P.C.R., în caz contrar urmând a li se lua și „pernele de sub cap”. Cei prezenți nu au fost impresionați de aceste amenințări, mai ales că din delegația F.N.D. făcea parte și un țigan.⁸⁰

Spre sfârșitul anului 1945, populația de pe raza postului de jandarmi Ferdinand era îngrijorată datorită evenimentelor ce au avut loc la București la 8 noiembrie 1945,⁸¹ iar la Boldur se comentau aprins alegerile din Austria și Bulgaria.⁸² În același timp la Herindești circula zvonul că sârbii ar avea pretenții asupra întregului Banat, iar Timișoara urma să se numească Tito-Grad.⁸³

O situație aparte o aveau șvabii aflați în sectorul de jandarmi Severin. Potrivit unui raport al conducerii Legiunii de jandarmi Severin, pe raza acesteia au fost înscrși în Grupul etnic german 5700 de locuitori, majoritatea șvabi, dar și cehi români, ruteni.⁸⁴ Cei din ultima categorie erau săraci și s-au înscris în G.E.G. pentru că primeau ajutoare.⁸⁵ De asemenea șvabii s-au înrolat în armata germană sau în unitățile „SS”, majoritatea dintre cei plecați voluntar pe front fiind tineri. Și pe raza acestei Legiuni de jandarmi cu prilejul înrolărilor au existat mari neînțelegeri între liderii G.E.G. și cei ce se opuneau plecărilor pe front. Aceștia din urmă au fost șicanați de către conducătorii lor.⁸⁶

După 23 August 1944 șvabii au fost internați în lagăre sau tabere de muncă obligatorie din țară, expropriați sau trimiși în lagărele din U.R.S.S. Pentru a scăpa de sub urmărire, o parte din șvabi au căutat să-și procure acte de identitate false care să ateste că sunt de origine etnică cehă, slovacă, ori franceză, sau au intrat în P.S.D. și în Frontul Plugarilor.⁸⁷ Cei ce au rămas în țară au trăit permanent într-o stare de nesiguranță, teama de a nu fi ridicați și trimiși în U.R.S.S. fiind permanentă.⁸⁸ La 20 octombrie 1945 a intrat în țară primul transport de șvabi ce au fost deținuți în U.R.S.S., majoritatea lor fiind bolnavi. O notă redactată de către postul de jandarmi Lugoj relatează că cei întorși din Uniunea Sovietică nu întreprindeau nici o propagandă toți fiind bolnavi și externați, singura lor preocupare era asigurarea liniștii familiilor lor.⁸⁹

În primele luni ale anului 1946 locuitori de pe raza postului de jandarmi Boldur se confruntau, în continuare, cu inexistența articolelor de primă necesitate,⁹⁰ situație întâlnită și la Stiuca (aici sătenii erau nemulțumiți și datorită colectărilor de cereale efectuate pentru ajutorarea regiunilor înfometate),⁹¹ Teregova,⁹² Birchiș, unde erau afectați și micii meșteșugarii ce nu-și puteau procura materiile prime necesare.⁹³

În comuna Obreja o parte a locuitorilor s-a opus colectărilor de untură destinate Centrului de Exploatare Caransebeș deoarece nu au primit banii pentru cantitatea de untură predată în toamna lui 1945.⁹⁴

În privința muncitorilor de pe raza postului de jandarmi Făget aceștia aveau un nivel de trai mai bun decât restul populației.⁹⁵ Situația era identică la Întreprinderea forestieră Nădrag, precum și la cele două fabrici de cherestea din Jdioara.⁹⁶ Dar și în aceste condiții economatele muncitorilor nu erau aprovizionate cum trebuie,⁹⁷ situație resimțită în localitatea Ferdinand, unde muncitorii erau nemulțumiți și de salariile prea mici pe care le primeau, precum și față de prețul ridicat al articolelor de primă necesitate. De asemenea muncitorii nu mai aveau încredere în reprezentanții lor sindicali.⁹⁸

În același timp fabricile se confruntau cu lipsa materiilor prime, în vreme ce prețurile produselor finite rămăneau aceleași. Din cauza inexistenței materiei prime, fabrica de unelte agricole Cireșa și-a închis porțile, fapt întâlnit și la mina de cărbuni Rusca-Montană A.C.E.⁹⁹

Pe raza sectorului de jandarmi Balinț, situația a cunoscut o oarecare ameliorare la sfârșitul iernii și începutul primăverii datorită ordinului de deblocare a cerealelor, precum și a posibilității ca vitele să fie vândute la prețuri destul de ridicate.¹⁰⁰ În luna martie au început să apară și articolele de primă necesitate (petrol, sare, pânzeturi). Totuși articolele de îmbrăcăminte și încălțăminte se mențineau la prețuri ridicate, iar starea materială a funcționarilor nu s-a ameliorat în această perioadă de timp.¹⁰¹

În privința aplicării legii reformei agrare în județul Severin, potrivit unui raport întocmit de către conducerea Legiunii de Jandarmi existau o serie de nemulțumiri datorate abuzurilor săvârșite de către comitetele locale pentru înfăptuirea reformei agrare, mulți luptători de pe front nefiind împroprietăriți conform legii.¹⁰² În același timp împroprietăriții erau nemulțumiți că nu au primit titlurile de proprietate.¹⁰³

Lipsa articolelor de primă necesitate, prețurile ridicate la produsele industriale, măsura luată de către autorități de blocare din nou a cerealelor au reprezentat tot atâtea surse de nemulțumiri ale țăranilor aflați pe raza de activitate a Legiunii de Jandarmi Severin în primăvara și vara anului 1946.

Situația era mai critică în regiunea muntoasă, care se confrunta cu o lipsă acută de alimente.¹⁰⁴

În zona Balinț, unde recolta de grâu a fost foarte bună, oamenii trăiau mai bine, în schimb impozitul agricol, precum și cel pentru mașini agricole și pentru cazane de fierț țuică erau exagerat de mari. Impozitele mari afectau și activitatea micilor meseriași (hotărâți să-și închidă atelierele) și a micilor meșteșugari.¹⁰⁵

Starea materială a funcționarilor se menținea foarte grea în continuare, astfel încât cu salariul primit într-o lună un funcționar își putea procura două perechi de pingele și o pereche de găini.¹⁰⁶

În vara anului 1946 au existat și o serie de conflicte de muncă în întreprinderile de pe raza Legiunii de jandarmi Severin. Astfel a avut loc o acțiune grevistă timp de 4 zile la Uzinele metalurgice Ferdinand în vederea măririi rațiilor de alimente și pentru reducerea prețurilor la alimentele și articolele ce se distribuiau prin economatul întreprinderii. Muncitorii mai erau nemulțumiți că nu li s-a achitat salariul pe ultimele două luni. Aceleași revendicări le întâlnim și la cariera de marmoră Ruschița, unde muncitorii aveau un moral foarte scăzut, nemaiavăd încredere în comitetele sindicale.¹⁰⁷ Și muncitorii de la uzinele Nădrag se plâneau de prețul ridicat al produselor de primă necesitate.¹⁰⁸

În vara lui 1946 au avut loc numeroase incendii de pădure datorate secetei, dar autoritățile bănuiau că acestea ar fi fost provocate și intenționat pentru a fi create noi locuri de pășune sau de teren arabil.¹⁰⁹

Locuitorii județului Severin s-au confruntat cu o situație economică dificilă și în a doua parte a anului 1946 (Belinț,¹¹⁰ Ferdinand,¹¹¹ Jabăr, Boldur, Hodoș¹¹² etc.). La Căvărnan din cauza recoltei proaste care a fost obținută la păioase și fânețe, locuitorii doreau să se deplaseze în județul Timiș-Torontal pentru a cumpăra cereale în schimbul fructelor, dar autoritățile au impus restricții în acest sens.¹¹³ Din această cauză au fost obligați să-și vândă vitele, fapt ce a fost întâlnit și în alte zone ale acestui județ bănățean.¹¹⁴

Cei ce munceau la întreprinderea forestieră Nădrag, precum și la cele două fabrici de cherestea din Jdioara erau plătiți în toamna și iarna lui 1946 destul de bine, astfel încât puteau să trăiască o viață modestă, dar mai bună față de locuitorii din mediul rural. O stare asemănătoare era întâlnită și la întreprinderea din Nădrag.¹¹⁵ În schimb, în luna noiembrie 50 de muncitori de la întreprinderea forestieră Lomoș Zăvoiu au încetat lucrul deoarece n-au mai primit cota de alimente din septembrie 1946,¹¹⁶ fapt petrecut și la cariera de marmoră „I. BIBEL” RUSCHITA”.¹¹⁷

Un raport al conducerii Legiunii de jandarmi Severin întocmit la sfârșitul anului 1946 prezenta situația economică de la sate ca fiind „mulțumitoare”, cu excepția zonei de munte (Orșova Teregova, Caransebeș) unde populația era amenințată de foamete din cauza blocării cerealelor de către autorități.¹¹⁸

Locuitorii din județul Severin au fost obligați și în anul 1946 să predea diverse produse în contul Convenției de Armistițiu. În localitățile Stiuca¹¹⁹ și Cliciova sătenii erau nemulțumiți față de solicitările autorităților în acest sens, solicitări care în multe rânduri au depășit posibilitățile locale.¹²⁰ În același timp populația dorea ca prețul cerealelor rechiziționate să fie identic cu cel de pe piața liberă și nu mai mic.¹²¹ Au continuat să fie trimiși în judecată cei ce nu predau produsele destinate Uniunii Sovietice (Fârlug,¹²² Herendești¹²³ etc.).

Și în anul 1946 locuitorii acestei regiuni bănățene au avut de suferit de pe urma abuzurilor militarilor sovietici aflați în zonă. Astfel între 30 ianuarie – 3 februarie 1946 mai mulți ostași sovietici au devastat sălașele a cinci locuitori din Buchin și Zervenești, luând cu forța oi, fân, scânduri, etc. Din

fericire în acest caz, trei dintre cei participanți la această tâlhărie au fost arestați și trimiși la Comandamentul sovietic din Caransebeș.¹²⁴ La 2 ianuarie 1946, patru soldați sovietici l-au jefuit și apoi l-au ucis pe preotul român din Găvojdia. Și aceștia au fost arestați. La Teregova, în aceeași lună, au fost jefuite două femei, una fiind găsită moartă în urma acestei fărâdelegi.¹²⁵ În localitatea Părul un ofițer și trei soldați sovietici au intrat în conflict cu un invalid de război, producându-se o încăierare, iar în Prisia, un soldat sovietic a rănit două persoane (mamă și fiu) cu pistolul pe care-l deținea.¹²⁶ Sovieticii (îndrumați de un localnic) au intrat în mod abuziv pe domeniul Mocsonyi din comuna Căpâlnaș, devastând locuința administratorului general al domeniului.¹²⁷ În nopatea de 12/13 iunie 1946 un ofițer sovietic a ridicat o serie de refugiați care trecuseră prin comisia de triere și se aflau domiciliați în comuna Fădimac,¹²⁸ Populația a fost îngrijorată și de faptul că în cursul verii sovieticii au întrerupt legătura telefonică între Orșova și Baziaș.¹²⁹ Referindu-se la relațiile dintre militarii sovietici și populația rurală, o notă a Legiunii de jandarmi Severin preciza că primii îi obligau pe țărani să le cedeze caii, dându-le înapoi cai slabi, sau chiar care nu mai puteau merge.¹³⁰

Din punct de vedere politic anul 1946 a fost un an foarte agitat pentru România.¹³¹ Pe raza Legiunii de jandarmi Severin numeric la începutul anului 1946 P.C.R. nu avea nici un membru în Petroasa Mare, avea 48 în Satu-Mic, 1 în Oloșag, 1 în Stiuca; 16 în Boldur; 35 în Jabăr; 4 în Hodoș; 2 în Visag; 0 în Valea Mare. Cele mai importante formațiuni de stânga rămăneau PNL Tătărăscu și Frontul Plugarilor.¹³² Etnic, majoritatea maghiarilor făceau parte în continuare din P.C.R. Un document elaborat de către postul de jandarmi Margina sublinia că maghiarii înscrși în P.C.R. lucrau „pentru dărâmarea ordinei în stat”. Aceștia la auzul imnului regal părăseau sala în care se aflau, caz petrecut cu prilejul revelionului ce a fost organizat la fabrica din Margina.¹³³ Aceiași situație a fost întâlnită și pe raza postului de jandarmi Balinț, unde maghiarii au beneficiat de o serie de înlesniri din punct de vedere economic din partra autorităților.¹³⁴

La Făget a avut loc și un incident între populația română care sprijinea pentru postul de primar un candidat al PNL Tătărăscu și populația maghiară care sprijinea candidatul PCR.¹³⁵

În privința muncitorilor de pe raza acestei Legiuni de jandarmi majoritatea erau înscrși în B.P.D. O mică parte dintre aceștia, deși înscrși în B.P.D., simpatizau cu P.N.L. Brătianu sau cu P.N.T. Maniu și erau supravegheați de către autorități.¹³⁶

Au existat și neînțelegeri între reprezentanții partidelor de stânga. Astfel în comuna Obreja primarul (membru în Fr. Plugarilor) nu admitea amestecul în treburile primăriei a organizației locale P.C.R.¹³⁷

În ceea ce privește moralitatea liderilor locali de stânga, aceasta lăsa de dorit în Birchiș,¹³⁸ Balinț,¹³⁹ Ohaba-Română unde conducătorul organizației P.C.R. nu avea nici o profesie, fiind dezertor din armata română, iar ajutorul de primar și-a construit casa pe izlazul comunei și a acoperit-o cu țigla primăriei.¹⁴⁰

Intrarea reprezentanților PNT Maniu și PNL Brătianu în guvernul Groza a fost primită cu satisfacție de către populația de pe raza postului de jandarmi Birchiș care simpatiza cu cele două partide.¹⁴¹

Printre localitățile unde P.N.T. Maniu și P.N.L. Brătianu se bucurau de o popularitate ridicată la începutul anului 1946 se numărau și comunele Știuca, unde până la instaurarea regimului autoritar al lui Carol al II-lea, majoritatea populației era de partea celor două partide democratice¹⁴² și Cliciova (aici sătenii își aduceau aminte de măsurile care au fost luate în favoarea lor de către cele două formațiuni politice de-a lungul anilor: împroprietărire, conversiunea agricolă, etc.¹⁴³

Alegerile din 1946 au tensionat și mai mult viața politică din România. La 25 martie a avut loc în localitatea Boldur o adunare electorală PNT, la care a participat și unul dintre cei mai marcanți lideri ai organizației județene Severin, colonelul Uță (fost prefect). În cuvântul său, acesta a îndemnat populația prezentă să dea dovadă de calm, să se comporte într-un mod pașnic.¹⁴⁴

Un limbaj cu totul diferite l-au utilizat însă reprezentanții P.C.R. Într-o adunare ținută, la Birchiș în aceeași perioadă, secretarul organizației județene P.C.R. Severin arăta că „ei sunt aleșii poporului sovietice și ca atare vor face ce vor voi ei. Vor face alegerile când vor voi și cum vor voi. Vor curăța opoziția indiferent că vor fi unul sau două milioane, vor trece prin ei ca prin rahat.”¹⁴⁵

Într-o altă ordine de idei, în prima parte a anului 1946, majoritatea populației de pe raza postului de jandarmi Știuca aștepta încheierea tratatelor de pace,¹⁴⁶ iar în zona Făgetului în rândul locuitorilor exista o oarecare îngrijorare cu privire la soarta Ardealului la Conferința de Pace, îngrijorare resimțită și în alte zone din acest județ bănățean.¹⁴⁷

La începutul verii, o notă de sinteză a conducerii Legiunii de jandarmi Severin evidenția că deși propaganda electorală a opoziției nu era prea intensă, în multe localități majoritatea populației simpatiza cu aceasta.¹⁴⁸ Au avut loc și incidente între reprezentanții partidelor de stânga și cei ai opoziției. La Balint, la 2 iunie 1946 o adunare național-țărănistă a fost întreruptă de către o echipă culturală a organizației P.C.R. din Lugoj. Cei prezenți la întrunire au sărit asupra comuniștilor, în încercare murind secretarul P.C.R. din Lugoj.¹⁴⁹

La Făget cu ocazia hramului bisericii, a fost dată jos și ruptă în bucăți firma P.C.R.¹⁵⁰ iar la Căpâlnaș s-a tras asupra locuinței unui comunist.¹⁵¹

În privința legionarilor, un document elaborat de Legiunea de jandarmi Severin infirma zvonul potrivit căruia membrii marcanți ai Gărzii de Fier se aflau într-un contact strâns cu PNT. În continuare se sublinia că „aceste elemente se înscriu în B.P.D.”¹⁵²

La sfârșitul lunii august majoritatea populației din acest județ bănățean simpatiza, potrivit estimărilor conducerii Legiunii de Jandarmi Severin, cu partidele de opoziție, în special cu PNT, ale căror programe de guvernare erau cunoscute de către localnicii. Același document sublinia necesitatea unei verificări serioase a cadrelor partidelor de stânga, deoarece nu existau lideri locali care să se bucure de popularitate în rândul sătenilor.¹⁵³

Un alt document din 3 septembrie releva că propaganda B.P.D. era intensă, dar popularitatea P.N.T. rămânea aceeași, programul său fiind cunoscut de către țărani. Programul B.D.P. era „ascultat de oameni, aprobat însă doar pentru a masca adevărata lor credință”. În partea finală a notei se arăta că doar o mică parte a populației va vota pentru B.P.D., în acest sens se putea conta pe sindicatele muncitorești.¹⁵⁴

La începutul lunii septembrie 1946 victoria opoziției se anticipa în plasele Teregova, Făget, Margina, Balinț. Se preciza că în aceste plase oamenii opoziției se bucurau de popularitate în rândul sătenilor.¹⁵⁵ Aceiași situație o întâlnim în satele situate pe raza postului de jandarmi Bara. În aceste localități populația era neîncrezătoare în B.P.D. care a promis mult, dar nu a realizat nimic concret.¹⁵⁶

Situația era asemănătoare în zona Caransebeșului-Nou, unde doar în Ohaba-Bistra și în Ferdinand se preconiza reușita în alegeri a BPD. Aici membrii opoziției comentau cu rezervă programul blocului partidelor de stânga. De partea opoziției se situau și un număr apreciabil de locuitori care nu activau în nici un partid politic.¹⁵⁷

PNT și PNL se bucurau de sprijin și pe raza postului de jandarmi Jupa.¹⁵⁸ În Sâlha-Coștei nu se putea prevedea în mod cert rezultatul alegerilor,¹⁵⁹ în schimb autoritățile jandarmerești preconizau victoria stângii pe raza postului de jandarmi Birchiș, unde aderența cea mai mare o avea PNL Tătărăscu.¹⁶⁰ În consecință se sugera înlocuirea în această zonă a tuturor primarilor comuniști cu oameni care făceau parte din PNL Tătărăscu.¹⁶¹

La sfârșitul lunii septembrie popularitatea B.P.D.-ului era în scădere în localitatea Căprioara, în parte și datorită cotelor la cereale impuse de către autorități. Potrivit unui document al postului de jandarmi din comuna amintită mai sus aici opoziția nu are o organizație propriu-zisă pentru a nu putea fi supravegheată de către autorități.¹⁶²

În același timp membrii B.D.P. nu erau siguri, situația întâlnită la Margina,¹⁶³ Bara¹⁶⁴. În localitatea Ohaba-Română deși B.P.D. a exercitat o serie de presiuni față de cei ce au primit titlurile de împrumut, aceștia au refuzat să se înscrie în organizațiile de stânga.¹⁶⁵ În privința intelectualilor, majoritatea învățătorilor și preoților simpatizau cu PNT¹⁶⁶.

În fața acestei situații organele jandarmerești au propus să nu se acorde dreptul de vot tuturor locuitorilor.¹⁶⁷

Acest lucru s-a și întâmplat în localitatea Bara unde numeroși localnici ce se situau de partea opoziției, nu au fost trecuți pe listele electorale,¹⁶⁸ Glimboca unde au fost excluși de pe listele electorale un număr de aproximativ 200 de locuitori, Obreja¹⁶⁹, Bujor, Sacu, comune în care reprezentanții opoziției nu au primit cărți de alegători.¹⁷⁰ De asemenea s-a sugerat să se ordone învățătorilor și preoților de la sate să convingă populația să voteze în favoarea B.P.D.-ului.¹⁷¹ Au fost întocmite liste pentru supravegherea intelectualilor și funcționarilor care erau anti-comuniști,¹⁷² precum și cu principalii membrii național-țărăniști.¹⁷³

O notă de sinteză redactată la sfârșitul lunii octombrie 1946 sublinia că pe teritoriul județului Severin propaganda electorală guvernamentală s-a dovedit

a fi anemică. În continuare dintre toate formațiunile politice din cadrul B.P.D.-ului, PNL Tătărăscu beneficia de cei mai mulți aderenți. Documentul mai evidențiază că programul BPD era privit cu neîncredere de către populație.¹⁷⁴

La 1 noiembrie 41% din populație se menținea în rezervă (Darova 54%; Boldur 71%; Hodoș 98%; Jabăr 68%).¹⁷⁵

Potrivit rapoartelor Legiunii de jandarmi Severin această parte a electoratului urma să voteze cu opoziția.¹⁷⁶

Nici în preajma alegerilor autoritățile nu erau sigure că toți membrii B.P.D. își vor da voturile pentru formațiunile din care făceau parte. Această situație o întâlnim în localitățile Boldur, Jabăr, Sâlha, Coștei, Herindești, Satul-Mic. În aceste localități erau nesiguri și foștii legionari care s-au înscris apoi în BPD.¹⁷⁷

O situație identică o întâlnim și la Bethausen, unde populația era îngrijorată și de perspectiva înființării colhozurilor,¹⁷⁸ precum și la Găvojdia, Tincova, Zgribești.¹⁷⁹

În zilele de 6-7 noiembrie 1946 a avut loc o întrunire a prefectului județului Severin cu șeful poliției Lugoj, precum și cu comandantul Legiunii de jandarmi Severin. Cu acest prilej s-a evidențiat că majoritatea muncitorilor din gara și portul Orșova se aflau de partea P.S.D. Titel Petrescu. Muncitorii din gara Caransebeș se pronunțau contra guvernului Groza, iar tineretul din școlile secundare erau în marea lui parte contra B.P.D. Tot cu acest prilej s-a arătat că lista cu candidații B.P.D. era comentată nefavorabil de către populație, majoritatea candidaților fiind necunoscuți, iar din punct de vedere social nu figura nici un muncitor.¹⁸⁰

În zilele premergătoare alegerilor propaganda contra opoziției s-a intensificat. În noaptea de 12 noiembrie 1946 au fost efectuate percheziții la domiciliile conducătorilor național-tărăniști și național-liberali în întreg județul Severin.¹⁸¹ Au fost rupte afișele PNT la Făget și Bata,¹⁸² iar la Lugoj au fost bătuți doi studenți liberali. Tot aici un grup de comuniști au luat cu forța toate afișele electorale aflate asupra candidatului opoziției din această localitate. În același timp a fost percheziționată locuința unui alt candidat al opoziției.¹⁸³ În localitatea Domașnea a avut loc o descindere la locuința unui student liberal, prilej cu care a fost confiscat materialul propagandist.¹⁸⁴

În ultima parte a campaniei electorale se prevedea reușita în alegeri a BPD în localitățile Jabăr, Darova, Petroasa, Stiuca, Valea Lungă, Hezeriș,¹⁸⁵ Obreja, Var, Poiana, Curtea, Coșteiu de Sus, Luncani, Sintești, Tomești, Temerești.¹⁸⁶

În același timp conducerea Legiunii de jandarmi Severin atrăgea atenție asupra necesității întocmirii unor rapoarte care să evidențieze situația politică exactă din teritoriu. Astfel se sublinia că relațiile potrivit cărora opoziția nu activa pe tărân propagandistic nu corespundeau adevărului.¹⁸⁷

A fost infierat și zvonul care pretindea că președintele organizației județene PNT Severin a distribuit bani pentru atragerea populației din plasa Teregova de partea PNT.¹⁸⁸

După terminarea alegerilor, populația din localitatea Căprioara era nemulțumită de modul în care s-au desfășurat acestea în comuna amintită mai

sus. Astfel președintele secției de votare, precum și comandantul gărzii militare i-au scos pe bărbații de încredere ai opoziției din sala de votare în timpul zilei, iar la numărarea voturilor nu i-au lăsat să vadă buletinele de vot, instalând santinele lângă masa pe care se numărau acestea. Nemulțumiri cu privire la modul în care s-au desfășurat alegerile au existat și în localitățile Sălciv și Pojoga.¹⁸⁹

Un document din 12 decembrie 1946 emis de către postul de jandarmi Balinț cuprinde „rezultatul real” al alegerilor din noiembrie 1946 de pe raza acestui post.¹⁹⁰ (vezi anexa 1).

După alegeri autoritățile au întocmit tabele cu funcționarii de stat care au avut o atitudine anti-guvernamentală în timpul votării.¹⁹¹ Totodată printre locuitorii comunei Coșava circula zvonul potrivit căruia în februarie 1947 urmau să aibe loc noi alegeri parlamentare, deoarece alegerile din noiembrie 1946 nu au fost libere.¹⁹² În această localitate există și teama de colhoz, motiv pentru care nu a fost însămânțată decât o mică porțiune din terenul arabil.¹⁹³ Aceiași stare de spirit era întâlnită la sfârșitul anului 1946 și în sectorul de jandarmi Caransebeș.¹⁹⁴

În Glimboca locuitorii nu doreau instalarea în fruntea comunei după alegeri a unui primar comunist.¹⁹⁵

În privința refugiaților din Basarabia și Bucovian aceștia, în marea lor parte au votat cu opoziția. Ei erau îngrijorați după publicarea rezultatelor oficiale ale alegerilor, de posibila extrădare în U.R.S.S.¹⁹⁶

În cursul anului 1946 populația de pe raza Legiunii de jandarmi Severin (în special cea din sectorul Orșova) era îngrijorată de zvonurile ce circulau privind cedarea întregului Banat Iugoslaviei.¹⁹⁷

Pe plan economic locuitorii de pe raza Legiunii de jandarmi Severin s-au confruntat în perioada 1944–1946 cu o serie de greutăți, datorate atât războiului, dar și politiciii promovate de către guvernul Groza în acest domeniu (blocarea cerealelor, etc.).

Populația se confrunta cu lipsa produselor alimentare și industriale de primă necesitate, precum și cu prețul ridicat al acestora. S-au adăugat la aceasta, livrările către U.R.S.S. prevăzute în Convenția de Armistițiu din septembrie 1944. Obligațiile în acest sens erau deosebit de mari, de multe ori ele situându-se peste posibilitățile țăranilor din această parte a Banatului. Totodată prețul de achiziționare al animalelor practicat de către sovietici era mult mai mic decât cel existent pe piața liberă.

Populația era nemulțumită față de aceste rechiziții, în multe localități din județul Severin existând cazuri de împotrivire a locuitorilor față de obligațiile de acest gen.

Starea materială a muncitorilor era mai bună, dar și în rândul acestei categorii sociale efectele crizei economice se făceau simțite. Au avut loc acțiuni revendicative prin care muncitorii cereau creșterea salariilor, o aprovizionare mai bună a economatelor, reducerea prețurilor la produsele de primă necesitate. O serie de întreprinderi și-au întrerupt activitatea datorită inexistenței materiilor prime.

Dar nivelul de trai cel mai scăzut îl aveau în această perioadă funcționarii de stat și intelectualii.

Au fost loviți de consecințele crizei economice și micii meșteșugari, aflați în imposibilitatea de a-și mai putea procura materiile prime necesare.

La toate acestea s-au adăugat numeroasele jafuri comise de către militarii sovietici aflați în zonă.

În plan politic asistăm și în această parte a țării la ofensiva stângii în vederea preluării controlului politic.

În județul Severin numărul membrilor P.C.R. era destul de scăzut. Din punct de vedere etnic, în P.C.R. au intrat foarte mulți maghiari, care sub protecția partidului au organizat o serie de acțiuni cu caracter iredentist. În P.C.R. își desfășura activitatea și oameni cu o moralitate îndoielnică, fără nici o pregătire profesională, care nu se bucurau de nici un prestigiu în rândul concetățenilor lor. Acești noi lideri locali au și săvârșit o serie de abuzuri în funcțiile pe care le dețineau.

Dintre formațiunile de stânga care au activat în această zonă, PNL Tătărăscu și Frontul Plugarilor se bucurau de popularitatea cea mai mare.

Pentru cucerirea puterii politice P.C.R. a recurs la metode ce nu aveau nimic comun cu o competiție politică democratică. Limbajul folosit contra adversarilor politici a fost violent, iar în multe localități aceștia au fost împiedicați de către echipele speciale ale comuniștilor de a-și desfășura activitatea.

Cu toate aceste amenințări, documentele emise de către Legiunea de jandarmi Severin sublinia că majoritatea populației simpatiza cu partidele democratice din opoziție, în special cu PNT Maniu.

În preajma alegerilor parlamentare din noiembrie 1946 activitatea îndreptată contra opoziției s-a intensificat. Au fost urmăriți funcționarii, intelectualii cu vederi anti-comuniste, au fost rupte afișele electorale ale opoziției și împiedicate a se desfășura adunările acesteia. Numeroși locuitori ce simpatizau cu PNT și cu PNL nu au fost trecuți pe listele electorale, sau nu au primit cărțile de alegători.

Înainte alegerilor, autoritățile nu erau sigure că toți membrii B.P.D. urmau să voteze cu formațiunile politice din care făceau parte. De asemenea o parte a muncitorilor din județele Severin și Caraș nu simpatizau cu P.C.R.

Modul în care s-au desfășurat alegerile i-a nemulțumit pe locuitori din unele comune aflate pe raza de activitate a Legiunii de jandarmi Severin. În același timp documentul emis de către sectorul de jandarmi Balint în decembrie 1946 contribuia la realizarea unei imagini clare privind alegerile parlamentare desfășurate în România în acel an.

Se desprinde astfel ideea că în ciuda condițiilor interne și externe deosebit de complexe de după război și locuitorii din această zonă a României au respins ideea de comunism, alegerile din 1946 fiind elocvente în acest sens.

VASILE RĂMNEANȚU

NOTE

¹ Vezi în acest sens Lloyd C. Gardner, *Sferele de influență*, București, Edit. Elit, 1993, André Fontaine, *Istoria războiului rece*, București, Edit. Militară, 1992.

² În acest sens amintim volumele de documente Ion Chiper, Fl. Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, București, Ed. Iconica, 1993; Gh. Buzatu, *Românii în arhivele Americii*, Iași, Edit. Moldova, 1992; *România, marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial*, București, 1944, etc.

³ Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Legiunea de jandarmi Severin*, d. 25/1945–1946 f. 7.

⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁵ *Ibidem*, f. 20.

⁶ *Ibidem*, f. 9.

⁷ *Ibidem*, f. 15.

⁸ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 135.

⁹ *Ibidem*, d. 25/1945, f. 73.

¹⁰ *Ibidem*, d. 9/1945, f. 35.

¹¹ *Ibidem*, f. 37–38.

¹² *Ibidem*, d. 23/1945–1946, f. 253.

¹³ *Ibidem*, d. 18/1945, f. 5.

¹⁴ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 5.

¹⁵ *Ibidem*, f. 53.

¹⁶ *Ibidem*, f. 30.

¹⁷ *Ibidem*, f. 33.

¹⁸ *Ibidem*, f. 47.

¹⁹ *Ibidem*, f. 34, f. 158.

²⁰ *Ibidem*, f. 232.

²¹ *Ibidem*, f. 233.

²² *Ibidem*, f. 234.

²³ *Ibidem*, f. 235.

²⁴ *Ibidem*, f. 190

²⁵ *Ibidem*, f. 264.

²⁶ *Ibidem*, d. 67/1944–1945, f. 17

²⁷ *Ibidem*, d. 42/1945, f. 2.

²⁸ *Ibidem*, f. 7.

²⁹ *Ibidem*, d. 57/1945, f. 38.

³⁰ *Ibidem*, d. 9/1945, f. 27.

³¹ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 81.

³² *Ibidem*, d. 40/1944, f. 44.

³³ *Ibidem*, f. 161.

³⁴ *Ibidem*, d. 389/1944–1945, f. 24.

³⁵ *Ibidem*, d. 100/1945, f. 5.

³⁶ *Ibidem*, d. 42/1945, f. 26.

- ³⁷ *Ibidem*, f. 270.
- ³⁸ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 165.
- ³⁹ *Ibidem*, f. 213.
- ⁴⁰ *Ibidem*, f. 52.
- ⁴¹ *Ibidem*, d. 57/1945, f. 55.
- ⁴² *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 55.
- ⁴³ *Ibidem*, d. 67/1944–1945, f. 4, 14.
- ⁴⁴ *Ibidem*, d. 9/1945–1946, f. 14.
- ⁴⁵ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 152.
- ⁴⁶ *Ibidem*, f. 270.
- ⁴⁷ *Ibidem*, d. 40/1944, f. 79.
- ⁴⁸ *Ibidem*, d. 17/1945, f. 197.
- ⁴⁹ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 91.
- ⁵⁰ *Ibidem*, f. 74.
- ⁵¹ *Ibidem*, f. 78.
- ⁵² *Ibidem*, f. 90.
- ⁵³ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 204.
- ⁵⁴ *Ibidem*, d. 23/1944–1945, f. 35.
- ⁵⁵ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 53.
- ⁵⁶ *Ibidem*, f. 55.
- ⁵⁷ *Ibidem*, f. 54.
- ⁵⁸ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 159.
- ⁵⁹ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 56.
- ⁶⁰ *Ibidem*, d. 20/1945, f. 53.
- ⁶¹ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 110.
- ⁶² *Ibidem*, f. 137.
- ⁶³ *Ibidem*, d. 9/1945, f. 34.
- ⁶⁴ *Ibidem*, d. 18/1945, f. 1.
- ⁶⁵ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 99.
- ⁶⁶ *Ibidem*, d. 27/1945, f. 40.
- ⁶⁷ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 125.
- ⁶⁸ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 54.
- ⁶⁹ *Ibidem*, d. 27/1945, f. 69–70.
- ⁷⁰ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 81.
- ⁷¹ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 128.
- ⁷² *Ibidem*, d. 9/1945, f. 26.
- ⁷³ *Ibidem*, f. 261.
- ⁷⁴ *Ibidem*, d. 9/1945, f. 35.
- ⁷⁵ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 128.
- ⁷⁶ *Ibidem*, f. 130.
- ⁷⁷ *Ibidem*, f. 108.
- ⁷⁸ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 53.

- ⁷⁹ *Ibidem*, d. 25/1945–1946, f. 159.
- ⁸⁰ *Ibidem*, f. 100.
- ⁸¹ *Ibidem*, f. 321.
- ⁸² *Ibidem*, d. 9/1945, f. 32.
- ⁸³ *Ibidem*, f. 301.
- ⁸⁴ *Ibidem*, d. 102/1945, f. 1–95.
- ⁸⁵ *Ibidem*, d. 26/1945, f. 14.
- ⁸⁶ *Ibidem*, d. 23/1946, f. 121.
- ⁸⁷ *Ibidem*.
- ⁸⁸ *Ibidem*, d. 9/1945, f. 26.
- ⁸⁹ *Ibidem*, f. 31.
- ⁹⁰ *Ibidem*, d. 23/1945–1946, f. 2.
- ⁹¹ *Ibidem*, d. 21/1946, f. 1.
- ⁹² *Ibidem*, d. 41/1946, f. 23.
- ⁹³ *Ibidem*, d. 16/1946, f. 13, 22, 23.
- ⁹⁴ *Ibidem*, d. 99/1946, f. 175.
- ⁹⁵ *Ibidem*, d. 41/1946, f. 135.
- ⁹⁶ *Ibidem*, d. 44/1946, f. 192.
- ⁹⁷ *Ibidem*, d. 9/1946, f. 57.
- ⁹⁸ *Ibidem*, d. 44/1946, f. 24.
- ⁹⁹ *Ibidem*, f. 180, 188.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, d. 12/1946, f. 26.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, f. 31–32.
- ¹⁰² *Ibidem*, d. 41/1946, f. 88.
- ¹⁰³ *Ibidem*, f. 148.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, d. 18/1946, f. 74.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 28.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 78.
- ¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 26.
- ¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 32.
- ¹⁰⁹ *Ibidem*, d. 609/1946, f. 56.
- ¹¹⁰ *Ibidem*, f. 58.
- ¹¹¹ *Ibidem*, d. 73/1946, f. 145.
- ¹¹² *Ibidem*, d. 165/1946, f. 150.
- ¹¹³ *Ibidem*, d. 73/1946, f. 66.
- ¹¹⁴ *Ibidem*, d. 40/1946, f. 39.
- ¹¹⁵ *Ibidem*, d. 44/1946, f. 192.
- ¹¹⁶ *Ibidem*, d. 9/1946, f. 5.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, d. 165/1946, f. 156.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, d. 9/1946, f. 5.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, d. 103/1945–1947, f. 5.
- ¹²⁰ *Ibidem*, d. 12/1946, f. 21.

- 121 *Ibidem*, d. 9/1946, f. 5.
- 122 *Ibidem*, d. 22/1946, f. 17–34.
- 123 *Ibidem*, d. 23/1946, f. 111–112.
- 124 *Ibidem*, d. 41/1946, f. 133.
- 125 *Ibidem*, f. 133.
- 126 *Ibidem*, d. 61/1946, f. 8–9.
- 127 *Ibidem*, d. 15/1946, f. 27.
- 128 *Ibidem*, d. 18/1946, f. 74.
- 129 *Ibidem*, f. 30.
- 130 *Ibidem*, d. 127/1946, f. 3.
- 131 Vezi în acest sens, *România. Viața politică în documente*, 1946, București 1996, 578 p.
- 132 Direcția județeană Timiș a Arhivelor Naționale, *fond Legiunea de jandarmi Severin*, d. 23/1944–1946, f. 40.
- 133 *Ibidem*, d. 165/1946, f. 40.
- 134 *Ibidem*, d. 27/1946–1947.
- 135 *Ibidem*, d. 46/1946, f. 2.
- 136 *Ibidem*, d. 57/1946, f. 20.
- 137 *Ibidem*, d. 44/1946, f. 58.
- 138 *Ibidem*, d. 16/1946, f. 26.
- 139 *Ibidem*, d. 12/1946, f. 23.
- 140 *Ibidem*, d. 27/1946, f. 259.
- 141 *Ibidem*, d. 16/1946, f. 13.
- 142 *Ibidem*, d. 21/1946, f. 1.
- 143 *Ibidem*, d. 12/1946, f. 21.
- 144 *Ibidem*, d. 23/1945–1946, f. 46.
- 145 *Ibidem*, d. 44/1946, f. 144.
- 146 *Ibidem*, d. 21/1946, f. 1.
- 147 *Ibidem*, d. 41/1946, f. 226.
- 148 *Ibidem*, d. 18/1946, f. 57.
- 149 *Ibidem*, f. 84.
- 150 *Ibidem*, d. 64/1946, f. 41.
- 151 *Ibidem*, f. 11.
- 152 *Ibidem*, d. 55/1946, f. 267.
- 153 *Ibidem*, d. 24/1946, f. 4.
- 154 *Ibidem*, f. 7.
- 155 *Ibidem*, f. 8, 73.
- 156 *Ibidem*, d. 26/1946, f. 55, 62.
- 157 *Ibidem*, d. 24/1946, f. 31–32.
- 158 *Ibidem*, f. 36.
- 159 *Ibidem*, f. 38.
- 160 *Ibidem*, f. 28.

- ¹⁶¹ *Ibidem*, f. 36.
- ¹⁶² *Ibidem*, d. 29/1946–1947, f. 2.
- ¹⁶³ *Ibidem*, d. 59/1946, f. 1.
- ¹⁶⁴ *Ibidem*, d. 26/1946, f. 71.
- ¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 159.
- ¹⁶⁶ *Ibidem*, d. 55/1946, f. 26.
- ¹⁶⁷ *Ibidem*, d. 26/1946, f. 62.
- ¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 71.
- ¹⁶⁹ *Ibidem*, d. 55/1946, f. 300.
- ¹⁷⁰ *Ibidem*, d. 28/1946, f. 34.
- ¹⁷¹ *Ibidem*, d. 24/1946, f. 61.
- ¹⁷² *Ibidem*, d. 165/1946, f. 4.
- ¹⁷³ *Ibidem*, d. 57/1946, f. 40.
- ¹⁷⁴ *Ibidem*, d. 24/1946, f. 130.
- ¹⁷⁵ *Ibidem*, d. 23/1945–1946, f. 323.
- ¹⁷⁶ *Ibidem*, d. 24/1946, f. 131.
- ¹⁷⁷ *Ibidem*, d. 55/1946, f. 317.
- ¹⁷⁸ *Ibidem*, d. 27/1946, f. 115.
- ¹⁷⁹ *Ibidem*, d. 35/1946, f. 18–19.
- ¹⁸⁰ *Ibidem*, d. 24/1946, f. 179.
- ¹⁸¹ *Ibidem*, f. 202.
- ¹⁸² *Ibidem*, f. 131.
- ¹⁸³ *Ibidem*, d. 47/1946, f. 5.
- ¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 44.
- ¹⁸⁵ *Ibidem*, d. 24/1946, f. 23.
- ¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 47.
- ¹⁸⁷ *Ibidem*, d. 20/1946, f. 20.
- ¹⁸⁸ *Ibidem*, d. 55/1946, f. 17.
- ¹⁸⁹ *Ibidem*, d. 16/1946–1949, f. 1.
- ¹⁹⁰ *Ibidem*, d. 27/1946, f. 218.
- ¹⁹¹ *Ibidem*, d. 165/1946, f. 4, 13.
- ¹⁹² *Ibidem*, d. 73/1946, f. 95.
- ¹⁹³ *Ibidem*, d. 165/1946, f. 135.
- ¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 137.
- ¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 138.
- ¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 151.
- ¹⁹⁷ *Ibidem*, d. 18/1946, f. 30.

LOCALITATEA	Lista nr. 1	Lista nr. 4	Lista nr. 5	Lista nr. 6
Balinț	97	5	200	43
Bodo	616	2	8	18
Târgoviște	95	2	150	126
Părul	28	1	270	–
Tipari	662	–	28	–
Valea Lungă	9	–	215	–
Herzeniș	30	–	62	–
Bara	145	–	280	75
Rădmănești	70	–	210	90
Ohaba Română	197	–	105	77
Spata	78	–	8	95
Dobrești	30	–	160	55
Lăpușnic	85	–	75	65
Bathausen	130	4	145	–
Cutina	48	–	282	10
Leucușești	23	4	190	153
Cladova	127	–	140	45
Ohaba-Lungă	46	–	190	62

ASPECTS OF THE ECONOMICAL AND POLITICAL LIFE IN THE SEVERIN COUNTY BETWEEN 1944–1946

Summary

The Soviet expansion in the eastern part of Europe at the end of the World War II severely touched the national interests of Romania.

Even if Romania participated at the war against the Nazi Germany since August 1944, it was treated by the Soviet as an enemy state, our country being occupied by the Soviet troops that committed numerous abuses. In parallels, the Romanian Left, having only few adhesive members among the population, launched a strong offensive with a view to take over the political power, being strongly systained for this by Kremlin. A first success was ob-

* Lista nr. 1 reprezenta Blocul Partidelor Democratice

Lista nr. 5 era lista candidaților PNT Maniu

Lista nr. 6 reprezenta PNL Brătianu în localitățile Bodo și Tipari populația majoritară era maghiară.

tained in March 6, 1945, when the pro-communist government led by Petru Groza installed ahead of Romania. This government launched in an annihilation campaign of the Romanian democratic opposition, action that reached the maximum point in November 1946 when the parliamentary elections were falsified.

All these political mutations had repercussions also over the inhabitants of Caras and Severin districts. With a view to an analysis of the evolution of the political and economical life from this part of Banat, we have consulted the Archives of the Gendarmerie Legion of Severin, which are in the National Archives from Timisoara.

From an economical point of view, the inhabitants of these two districts confront themselves with the lack of goods of first necessity, partially, because of the war. But in the same time, the peasants were forced to deliver some agricultural products into the account of the Truce Convention as well as to keep the Soviet troops that were in region. For many times, these obligations overtook their economical possibilities, and the acquisition price of the products was much lower than that existent at the market. To all these, there added all kinds of agricultural restrictions imposed by the authorities (the block up of the cereals, etc.).

In this region too, the Soviet soldiers indulged in stealing from the private property or from the state property, in murdering etc.

Politically, the Romanian Communist Party had also only few adhesive members in Severin and Caras districts, the great majority being Hungarian, Jew, ex-iron guardists or people from outskirts of the society. From the Left Parties that acted in the two districts, the greatest adherence was held by the National Liberal Party Gh. Tatarascu and the Ploughmen Party.

The language and the political actions of the Left wing were violated here too, but nevertheless the great majority of the population supported the National Peasant Party Maniu and with the National Liberal Party Brătianu.

After the elections, the anti-communist intellectuals and the clerks were oppressed by the authorities. The houses of the local leaders of the two democratic parties (NPP and NLP) were searched. The electoral meetings of the opposition were forbidden. The inhabitants who fostered sympathy for the National Peasant Party or for the National Liberal Party were not taken down on the electoral lists. The consulted documents show that the authorities were not sure even concerning all the members of the left political groups.

The fact that the result of the poll was falsified follows also from some materials of the Gendarmerie Legion Severin (see also annexe 1).

During the period between 1944-1946, the population from Severin and Caras districts was worried about the rumours concerning a possible integration of the whole Banat in Yugoslavia.

Also, the great majority of the Swabian settled in the two districts from Banat were put in working, camps from Romania or from URSS, without being performed an objective searching of their political activity during the war.

The state of mind of the inhabitants from Caras and Severin districts between 1944-1946 show clearly that they opposed to the communist doctrine, this being considered as a doctrine that had nothing in common with the mind of the Romanian people, situation encountered in the other regions of Romania, too.

RESTAURARE CONSERVARE

RESTAURAREA ȘI CONSERVAREA MONUMENTULUI „SFÂNTA TREIME”

Ion Oprescu, Marcela Oprescu

Într-un itinerar baroc prin Timișoara, monumentul *Sfânta Treime* constituie, fără îndoială, un reper important. Este un ansamblu monumental statuar, cu semnificație și valoare istorică, alegoric-legendară și culturală. Pentru prima dată este inclus pe lista monumentelor de cultură din România în anul 1955.

Istoric. Monumentul a fost sculptat de un meșter necunoscut¹, într-un atelier vienez. A fost comandat și donat orașului Timișoara prin grija consilierului administrației de stat de atunci, Johann Deschan. Piatra de fundație a statuii a fost sfințită la 21 noiembrie 1740, în cadrul unei procesiuni religioase.²

Descriere. Baza monumentului este un postament cu trei laturi unite prin trei console în formă de volută; pe fețele laterale sunt trei basoreliefuri alegorice³ cu scene din timpul războiului, ciumei și foametei. Primul grup de personaje se sprijină pe consolele postamentului:

- Sfântul Sebastian reprezentat în manieră clasică-legat de copac și cu trupul străpuns de săgeți;

- Sfântul Rochus călătorul, cel invocat împotriva ciumei, are la picioare câinele; cu o mână bastonul de pelegin, cu cealaltă își arată rana;

- Sfântul Carol Boromeus, în veșmânt ecleziastic, poartă crucea în mâna stângă, iar dreapta este poziționată pentru a ține la piept cartea sfântă. Din mijlocul lor se înalță coloana; ea se termină cu un capitel și este decorată cu două capete de îngeri și nori dispuși în torsadă. Pe postamentul coloanei este așezat al doilea grup de personaje:

- Sfântul Ioan Nepomuk, protectorul orașului, ține crucea la piept; la picioarele lui, culcată, Sfânta Rozalia, un personaj alegoric poartă pe cap cununa de trandafiri;

- Sfânta Barbara;

- Proorocul David, reprezentat conform iconografiei, cu craniul în mână. Susținut de capitelul coloanei se găsește al treilea grup de personaje, cel al Sfintei Treimi: Isus, Dumnezeu cu globul și crucea, iar între ei, puțin mai jos, Fecioara Maria îngenunchată. Deasupra lor se înalță porumbelul, coroana și cununa de raze. Analogii cu acest monument avem pe tot teritoriul fostului imperiu, cea mai apropiată fiind monumentul Sfintei Treimi din Linz (1723)⁴.

Starea de conservare. Monumentul este lucrat dintr-o gresie de natură calcaroasă organogenă provenită din bazinul vienez, asemănătoare calcarului de Podeni (Cluj). Materialul prezintă calități deosebite pentru cioplirea artistică dar

are o rezistență scăzută la factorii de climat. Din raportul de investigații se constată o degradare generală foarte avansată a monumentului: fisuri verticale și orizontale de suprafață și în profunzime, zone pulverulente și zone fracturate, strat întins de mușchi și licheni, crustă neagră. Prin urmare, ipoteza mutării monumentului pentru conservare a fost exclusă din cauza friabilității excesive a materialului litic.⁵

Cauzele degradării. La ora actuală nu există o metodologie exhaustivă care să explice și să prevină toate fenomenele care duc la îmbolnăvirea pietrei. În schimb este acceptată ideea unei metodologii selective în raport cu cazul în speță.⁶ Există circumstanțe permanente și accidentale care au condus la o deteriorare atât de avansată a monumentului *Sfintei Treimi*.

Morfologia pietrei. Porozitatea mărită a gresiei în corelare cu acțiunea directă a umidității este un factor specific de alterare. Succesiunea ciclurilor termice (îngheț-dezgheț), depunerile saline la nivel capilar prin absorbția și evaporarea rapidă a apei au produs fisuri și suprafețe pulverulente.

Acțiunea curenților de aer și a ploilor. Perimetrul mare al Pieții Unirii în mijlocul căreia este amplasată statuia și înălțimea monumentului (12 m) diminuează protecția pe care clădirile înconjurătoare ar putea să o asigure împotriva vântului și ploilor. Prin simpla examinare vizuală s-a putut constata că fenomenul de erodare este cel puțin dublu pe axa de acțiune a curenților în raport cu celelalte laturi.

Factorii biodegradanți. Prezența mușchilor și lichenilor îndeosebi pe latura nordică a monumentului și inerenta transformare a produselor metabolice în substanțe chimice acționează asupra pietrei prin decoeziune cristalină. Prin analizele mineralogice s-au descoperit în masa calcitică multe goluri bordate cu cristale de gips purtătoare de resturi organice. Pe suprafața pietrei de sub stratul de mușchi și licheni porozitatea era considerabil mărită.

Poluarea chimică (naturală și industrială). Analizele chimice au pus în evidență, în crusta neagră și în piatra din imediata ei vecinătate, prezența sulfatilor și, în cantitate mai mică, a clorurilor solubile. Pentru piatra de natură calcaroasă procesul chimic cel mai periculos este sulfatarea.⁷ Sulfatul de calciu nu rămâne mult timp aderent pietrei calcaroase, ci se elimină prin exfoliere. În cazul gipsului (sulfat de calciu hidratat) desprinderea de materialul suport se produce prin dizolvarea în apa ploilor și zăpezilor iar materialul suport se corodează. În cazul monumentului Sfânta Treime acest proces de coroziune a fost generalizat.

Intervenții anterioare. Date despre o reparare a monumentului în anul 1835 avem dintr-o sursă indirectă.⁸ În anul 1847 consiliul orășnesc scrie episcopului Lonovics József și propune restaurarea statuii Mariei și a Sfântului Nepomuk (Piața Libertății). În încheierea răspunsului său, episcopul scrie: „Dacă această încercare ar fi considerată prea riscantă sau foarte costisitoare (strămutarea statuii prin dezmembrare și refacerea la noul loc), atunci rog Stimatul Consiliu să ordone și, având în vedere stricăciunile ce cresc zilnic, să medieze repararea acestei statui... tot la fel cum a fost făcută repararea statuii *Sfintei Trinității*, cu puțini ani în urmă”. Aici urmează o notă a autorului extrasă din Arhivele orașului (nr. 3733/1835) în care se arată că orașul, prin doi

funcționari a strâns de la populație banii necesari reparării statuii Sfintei Treimi din piața Domului. Nici despre această reparare, nici despre restaurarea din vara anului 1899⁹ nu avem la dispoziție informații în legătură cu volumul sau calitatea intervențiilor.¹⁰ În anul 1939 se intervine în mod arbitrat asupra monumentului. Ștefan Gomboșiu¹¹ are o atitudine cât se poate de fermă față de diletantismul cu care a fost făcută această intervenție: „Este vorba de monumentul *Sfintei Treimi* din Piața Unirii, în jurul căruia pietrarul Kendelofer și-a ridicat schelăria... a angajat la rândul lui alți pietrari mai nepricepuți decât el, care să ciopârțească această operă pe care vremurile ne-au lăsat-o. Există în orașul acesta cel puțin șapte sculptori și nu și-a dat nimeni osteneala să le ceară măcar un sfat cu privire la o renovare de monument. Nici unul din acești artiști cred că n-ar fi refuzat să se angajeze la această renovare... Desigur că un simplu pietrar nu este specialistul care să-și ia răspunderea unei asemenea lucrări... el nu poate fi făcut responsabil de oribila desfigurare a monumentului.” La actuala restaurare pe unul din multele chituri de ciment extrase erau trecute inițialele KL și anul 1939. Ultimele intervenții din anii șaizeci-șaptezeci au fost făcute cu scop de curățare superficială, fără nici un suport științific.

Necesitatea unei intervenții curative generale asupra monumentului era evidentă. Această acțiune nu ar fi fost posibilă fără interesul și concursul mai multor instituții. Inițierea și finanțarea proiectului de restaurare-conservare aparțin Asociației Șvabilor Bănățeni din Germania iar întregul suport organizatoric a fost coordonat de Muzeul Banatului. Executarea lucrării îi aparține artistului plastic Ion Oprescu.¹² Lucrările au fost supravegheate de Comisia Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice pentru Banat-Crișana.

Pe baza analizelor menționate mai sus, la care s-au adăugat testări efectuate pe noi probe în laboratoarele austriece și pe baza examinării în detaliu a monumentului, a fost întocmit planul de restaurare-conservare. Lucrările s-au desfășurat pe o perioadă de zece luni (ianuarie-octombrie 1994) și au avut două etape.

În etapa preliminară (ianuarie-martie) s-au efectuat probele de lucru în laborator:

- pe eșantioane originale s-au făcut încercări de curățire mecanică pentru crust neagră, chimică pentru mușchi și licheni, încercări de întărire și lipire a pietrei;

- au fost executate zeci de probe de piatră pentru a obține o consistență și o culoare cât mai apropiate de cea originală;

- s-au adunat martorii necesari reconstituirii de portret și refacerii unor părți mari care lipseau complet;

- confruntarea martorilor a fost necesară pentru o cât mai mare apropiere de tiparul iconografic¹³;

- remodelarea portretelor și pregătirea formelor de turnare pentru una sau mai multe variante, în funcție de complexitatea subiectului;

- celelalte părți care lipseau (porțiuni din figuri, membre, veșminte, etc) au fost reconstituite in situ¹⁴.

Etapa de șantier (aprilie-octombrie) a început cu organizarea acestuia: montarea schelei pe trei nivele de lucru, închiderea perimetrală, montarea

instalațiilor electrice etc. În rândurile care urmează ne vom limita la enumerarea operațiilor executate conform planului de restaurare-conservare:

- extragerea tuturor părților dislocate, înregistrarea și depozitarea lor;
- consolidarea zonală a părților de piatră aflate în pericol de degradare prin tratament de fortificare cu întăritor la piatra care se macină și prin injectarea fisurilor cu rășini epoxidice fluide;
- extragerea completărilor vechi lipsite de aderență și care au afectat piatra (chiturile de ciment);
- înlăturarea armăturilor atacate de rugină;
- curățarea impurităților, a mușchilor și lichenilor cu soluție pe bază de amoniu, urmată de spălări și limpeziri succesive prin procedee hidropneumatice;
- extragerea crustei negre prin aplicarea compreselor cu celuloză și apă distilată, însoțită de curățare mecanică;
- îndepărtarea locală, în special în zona postamentului, a sărurilor prin comprese cu apă și celuloză schimbate de două, trei sau chiar de mai multe ori, în funcție de gradul de saturare al gresiei;
- după aceste operații zonale cu rol curativ, întreaga suprafață a monumentului a fost supusă tratamentului general de întărire a pietrei; operația s-a făcut pe fond umed cu Wacker OH, iar această umiditate a fost menținută pe durata celor 14 zile cât a durat reacția, prin împachetare în folie de acetilenă (această operație a fost supravegheată în mod deosebit, dată fiind temperatura neobișnuit de ridicată în acea perioadă iunie-iulie 1994: 40° C la umbră);
- injectarea fisurilor din piatră cu rășini epoxidice; reluarea acestei operații a fost prevăzută în planul de restaurare deoarece, dată fiind degradarea avansată a monumentului, era previzibil că în urma curățării generale a pietrei se vor pune în evidență fisurile acoperite de impurități;
- armarea și lipirea cu rășini epoxidice a părților originale rupte și recuperate; aplicarea armăturilor de oțel inoxidabil s-a realizat pentru toată lucrarea, pregătindu-se zonele ce urmau să suporte reîntregiri;
- completarea părților care lipseau, pe baza martorilor existenți, s-a făcut din piatră artificială cu o structură asemănătoare celei originale;
- reconstituirea părților care lipseau (capetele Sfântului Nepomuk și al Sfintei Barbara) s-au făcut prin modelare și turnare în piatră artificială; refacerea lor s-a realizat pe bază de analogii, cu atenție la integrarea în stilistica monumentului;
- modelarea părților completate a fost executată cu asigurarea planurilor de scurgere a apei, aspect urmărit și corectat în toate zonele în care exista pericolul de stagnare a apei;
- curățarea și înlăturarea ruginii de pe părțile metalice prin metodă mecanică și chimică în baie de complexon;
- refacerea, pe bază de martori, a unor părți metalice care lipseau (baston, cruce, săgeți), tratarea, aurierea, conservarea pentru exterior și montarea lor;
- după analiza părților metalice extrase din partea superioară (în speță, cununa de raze) s-a dovedit că în cea mai mare parte metalul corodat de

rugină este irecuperabil, motiv pentru care s-a produs înlocuirea cununii cu o replică; ea a fost executată sub controlul restauratorului, într-un atelier de confecții metalice;

- conservarea monumentului prin barbotinare (reducerea porozității printr-un amestec de var stins și pulbere de piatră în dispersie acrilică);

- hidrofobizarea lucrării s-a făcut până în zona postamentului cu substanțe fluide (Wacker 280) pe fond umed; fundația este înconjurată de o centură cu adâncimea mai mare de un metru și diametrul de aproximativ șase metri. Ea a fost turnată cu scopul de a consolida monumentul când s-au executat lucrările de coborâre a Pieții Unirii. Această centură nu permite evaporarea apei freatiche, care astfel este dirijată spre postamentul monumentului; de aceea, în perioadele de mare umezeală, el va fi umed. Considerăm că tratamentul pentru eliminarea sărurilor poate fi repetat la intervale variabile (5–7 ani), în funcție de necesitate. El nu este costisitor și nici greu de executat.

Problema reversibilității nu intră în discuție pentru că ea este condiția de bază a unei restaurări științifice; un restaurator nu gândește nici cea mai nesemnificativă intervenție fără a cunoaște soluția reversibilității acesteia.

Dosarul de restaurare-conservare (planul, întreaga documentație fotografică, filmele, probele de laborator, materialele originale recuperate care n-au mai putut fi folosite etc.) au fost făcute publice în cadrul expoziției-document care a fost deschisă în perioada aprilie-mai 1995, la Secția de Artă a Muzeului Banatului.

Ion Oprescu, restaurator

Marcela Oprescu, muzeograf O.J.P.C.N.

N O T E

¹ Berkeszi István – *Temesvári Művészek*, Timișoara, 1910, pag. 103–104 nu exclude posibilitatea ca statuia să fie opera unor sculptori mutați aici de la Viena. În acest sens, pomeneste numele sculptorului Major Gusztáv, strămutat la Timișoara din Bavaria. Deși devine cetățean al orașului doar în anul 1744, nu se poate deduce de aici că Major nu locuia în Timișoara cu ani în urmă. Mai departe (pag. 109) Berkeszi spune despre Major Gáspár (și nu Gusztáv cum îl numise anterior) că la data la care devine cetățean al orașului (25 august 1744) declara că are 31 de ani, este catolic și necăsătorit. Berkeszi prezintă și recomandarea consiliului orașenesc către administrație spre a i se acorda sculptorului dreptul la cetățenie. În anul 1748 pleacă din Timișoara și i se pierde urma. Având atâtea date despre trecerea sculptorului Major Gáspár prin Timișoara, credem că dacă ar fi fost unul din meșterii-autori ai monumentului, acest lucru ar fi fost consemnat (poate chiar în recomandarea amintită).

² Johann N. Preyer – *Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Ed. Amacord, Timișoara, 1995, pag. 202.

³ Pe unele porțiuni relieful este înalt.

⁴ Adriana Buzilă – *Trei monumente de sculptură barocă*, în *Tibiscus (Artă)*, Timișoara, 1974, pag. 49–50.

⁵ Analizele petrografice, mineralogice și chimice au fost efectuate în cadrul Facultății de geologie-geografie a Universității din Cluj, respectiv Laboratorului I.C.P.M.S.N. Cluj. Au fost prelevate 17 probe din diferite zone ale monumentului și au fost făcute patru tipuri de analize mineralogice și 96 de analize chimice. Pe baza rezultatelor obținute a fost fixat diagnosticul și stabilit tratamentul în cadrul planului de restaurare-conservare elaborat ulterior. Raportul de investigații a fost întocmit de doamnele Doina Boroș, chimist și Mihaela Bodea, arhitect.

⁶ Gheorghe Vartic – *Câteva aspecte în legătură cu patologia pietrei; probleme de diagnosticare și tratament*, Muzeul Național, II, 1975, pag. 557–562.

Georges Millot et Daniel Jeannette de l'Institut de géologie de l'Université Louis Pasteur de Strasbourg – *Altérations des grès dans Les monuments historiques de la France* (extras).

⁷ Idem

⁸ Tóth Ferenc – *Istoria statuii Mariei din Timișoara-Cetate*, în *TRET*, 1913, caiet III–IV, pag. 66.

⁹ Berkeszi István – *Temesvári művészek*, Timișoara, 1910, pag. 103–104.

¹⁰ Mulțumim d-nei Miklossik Elena pentru amabilitatea cu care ne-a ajutat.

¹¹ Ștefan Gomboșiu – *Pietrarii din Piața Unirii (Cum se masacrează un monument)*, articol în *Dacia*, an I, nr. 12/1939, pag. 5.

¹² Pentru această restaurare pregătirea și documentarea au fost asigurate de Oficiul federal al monumentelor din Viena; specializarea a avut două etape: una teoretică în laboratoarele Oficiului federal și una practică pe șantierul de la Lilienfeld (Austria).

¹³ Exemplu: pentru reconstituirea capului Sfântului Nepomuk au folosit drept martori statuia Sf. Nepomuk (1722) aflată în curtea Bisericii Romano-Catolice din Iosefin (Timișoara), monumentul Sfânta Maria și Sfântul Nepomuk (1756) din Piața Libertății (Timișoara), statuile Sf. Nepomuk (1757), din Sănnicolau-Mare (jud. Timiș) și Sf. Nepomuk (1752) din Lilienfeld (Austria).

¹⁴ Dat fiind numărul mare de zone degradate, este dificilă enumerarea lor în aceste pagini; celor interesați le putem pune la dispoziție inventarul complet însoțit de documentația fotografică, defalcarea lor pe zone (postament, coloană, personaje), pe tip de afecțiune (licheni, mușchi, crustă neagră, fisuri etc.) și tip de tratament.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

- Fig. 1. Monumentul înainte de restaurare
- Fig. 2. Schela de lucru
- Fig. 3. Martor de la restaurarea din 1939
- Fig. 4. Aspect din timpul curățării hidro-pneumatice
- Fig. 5. Aspect din timpul curățării chimice
- Fig. 6. Sf. Nepomuk – înainte de restaurare
- Fig. 7. Sf. Nepomuk – după restaurare
- Fig. 8. Fragmente de piatră originală
- Fig. 9. Sf. Boromeus – înainte de curățarea chimică
- Fig. 10. Sf. Boromeus – după curățarea chimică
- Fig. 11. Sf. Boromeus – după restaurare
- Fig. 12. Grup de personaje la nivelul I – înainte de restaurare
- Fig. 13. Grup de personaje la nivelul I – după restaurare

Fig. 1

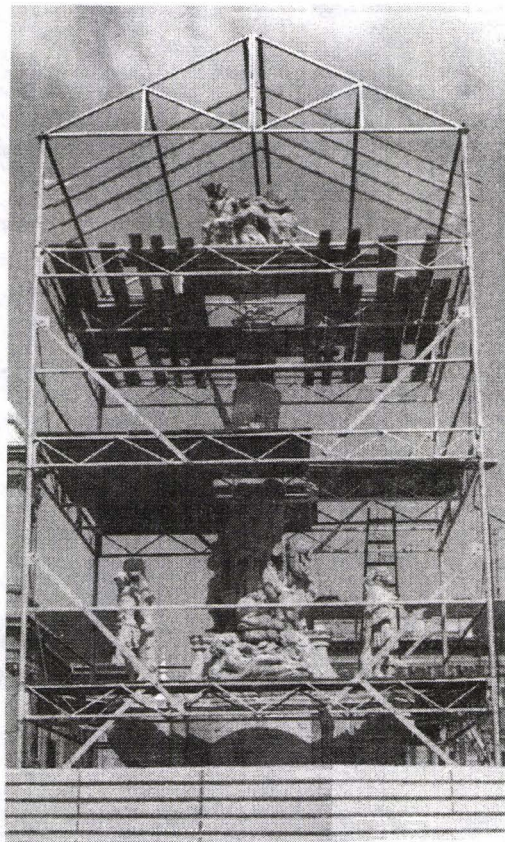

Fig. 2

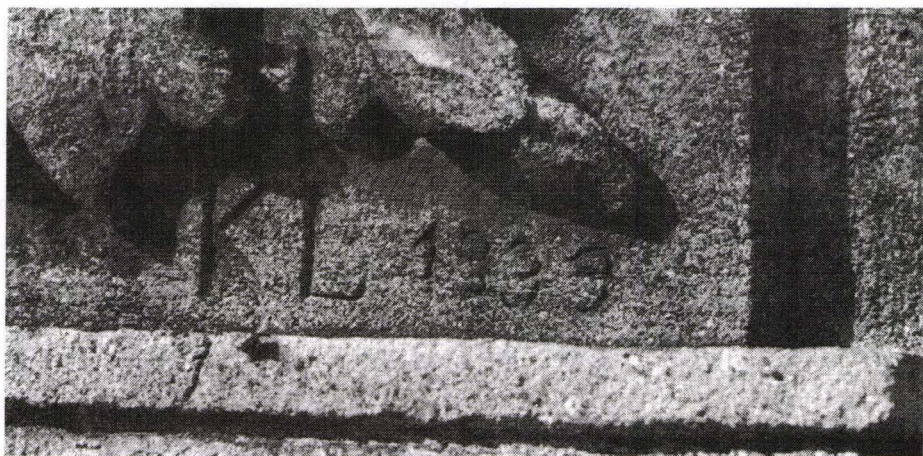

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

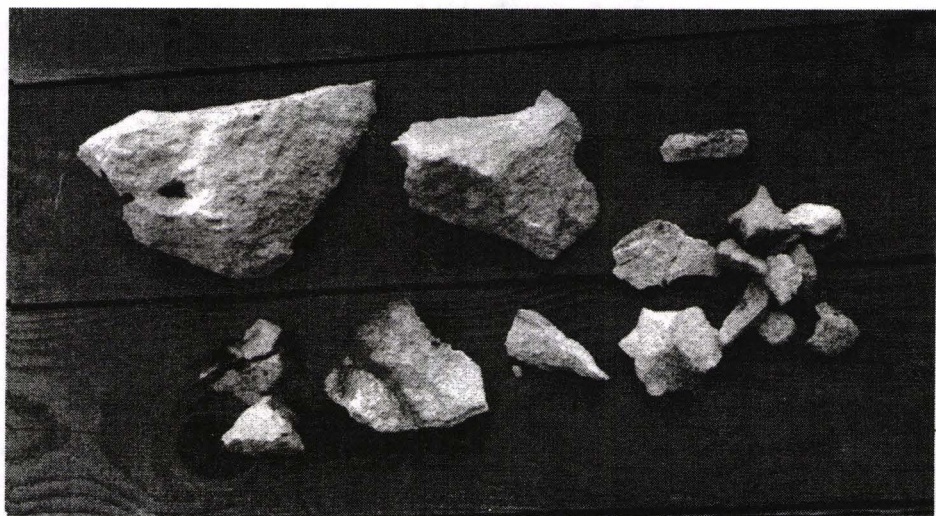

Fig. 8

Fig. 9

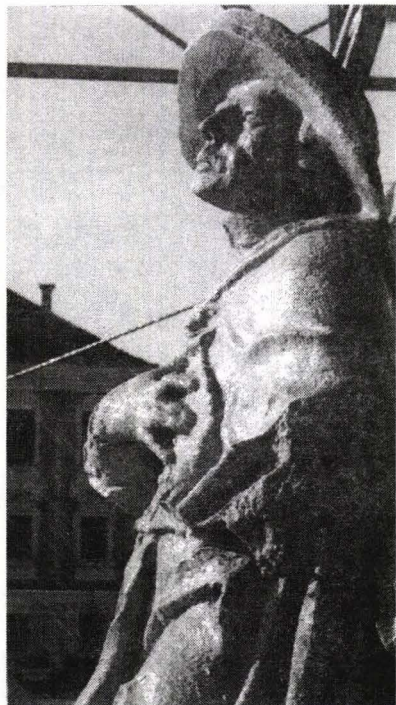

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

LA RESTAURATION ET LA CONSERVATION DU MONUMENT DE „LA SAINTE TRINITE”

Résumé

On y présente les circonstances et le travail qui ont redonné á la ville de Timișoara l'un de ses beaux monuments baroques: la statue de la Sainte Trinité de la Place de l'Union.

RECENZII

Lucrarea, de o însemnată importanță pentru numismatica transilvană, debutează cu „Cuvânt înainte” unde ne este prezentată pe scurt o bibliografie a celui ce a fost colecționarul ing. Constantin Orghidan, membru de onoare al Academiei Române, membru activ al Societății Numismatice Române, pentru ca apoi să ni se arate, în mare, întreaga componență a colecției sus numitului, modul cum a ajuns acesta într-o colecție de stat (prin testament), precum și intenția colectivului de la Cabinetul Numismatic al Muzeului Național de Istorie a României de a publica toată această colecție (ce cuprinde în totalitate sa 10.167 de piese, din care 8.025 sunt numai monede), catalogul de față fiind primul dintr-o serie mai mare. În finalul acestui capitol introductiv ni se comunică faptul că lucrarea cuprinde 779 de piese emise în perioada 1538–1780 și în anul 1837 (o parte dintre emisiile omagiale apărute în acel an). Raritatea unor piese (unele chiar unicate până la ora actuală), subliniază importanța acestei colecții.

Urmează „Prefața” unde ne sunt prezentate condițiile în care s-a dezvoltat monetăria transilvană în perioada respectivă. Pentru aceasta se explică, foarte pe scurt, situația Transilvaniei după lupta de la Mohacs, se trece apoi la sistemele monetare uzitate și la caracteristicile lor, după care sunt amintiți principii cu cele mai mari cantități de monetă emisă și monetăriile care au funcționat. De asemenea se fac referiri la stilul artistic al monedelor în discuție, precum și la situația acestora în timpul autorității habsburgice. În final suntem informați că monetele ne-au fost prezentate în ordine cronologică.

Următoarele două capitole ale lucrării reprezintă catalogul în sine: „Emisiunie monetare ale principatului Transilvaniei din timpul suzeranității otomane” și „Emisiuni monetare ale principatului Transilvaniei din timpul stăpânirii habsburgice”. Pentru fiecare suveran transilvan (emitent de monetă ce se regăsește în colecție) există câte un subcapitol cu monetele acestuia, subcapitol de debutează cu situația principatului în perioada respectivă, succesiunea la tron și politica economică și monetară ale principelui în cauză. Pentru catalogarea monedelor s-au dat următoarele caracteristici: nr. ordine, valoarea nominală, anul emisiei, descrierea, monetăria, gramajul, diametrul, nr. inventar, gradul de raritate (numai pentru piesele rare și foarte rare), trimiterea la planșe (la o parte dintre ele), corespondența cu cataloagele de bază (în special G. Buzdugan Oct. Luchia, C.C. Oprescu – *Monede și bancnote românești*, București, 1977; A. Resch – *Siebenbürgische Münzen und Medailles vom 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901 și *nachtrag zu Siebenbürgische Münzen und Medailen vom 1538 bis zur Gegenwart*, Kronstadt, 1925). Parcurgând întreaga lucrare aflăm că în această colecție sunt piese numismatice de la următorii emitenți: Ioan Zapolya (1538–1540), Ioan II Sigismund (1541–1551; 1556–1571), Ștefan Bathory (1551–1586), Christofor Bathory (1576–1581), Sigismund Bathory (1581–1599; 1601–1602), orașul Brașov (1601–1602), Moise Székely

(1603), orașul Sibiu (1605), Ștefan Bocskay (1604–1606), Sigismund Rakoczi (1607–1608), Gabriel Bathory (1608–1613), orașul Brașov (1612–1615), Gabriel Bethlen (1613–1629), Katharina Bethlen (1629–1630), Ștefan Bethlen (1630), Gheorghe Rakoczi I (1630–1648), Gheorghe Rakoczi II (1648–166), Francisc Rhédei (1657–1558), Acatus Barcsai (1658–1660), Ioan Kemény (1661–1662), Mihail Apafi (1661–1690), Emerik Thököli (1682–1690), Leopold I (1690–1705), Iosif I (1705–1711), Carol VI (1711–1740), Maria Theresia (1740–1780) și Ferdinand I (1835–1848). Printre acestea se găsesc și unele contrafaceri moderne (piese inventate), precum și câteva copii după unele monete extrem de rare.

Urmează „Bibliografia generală” și „Lista abrevierilor”, „Sumar”-ul fiind la începutul lucrării. În final sunt câteva cuvinte din partea sponsorului (Fundatia Prințul Paul pentru România).

Ultimile file ale publicației sunt rezervate planșelor cu ilustrații realizate de fotografii Marius Amariei și Ion Osmulichievici. Cu toate că reproducerile de aici nu sunt de cea mai bună calitate (posibilitățile de la noi fiind încă departe de așa ceva), totuși ele sunt pe deplin folosibile. Ilustrația este abundentă, dar nu integrală, fapt ce nu afectează cu nimic valoarea lucrării, mai ales că pentru piesele mai comune cel interesat poate consulta și ilustrația din lucrările ceva mai sus menționate.

Lucrarea cunoaște și o ediție concomitentă în limba germană (*Katalog der Münzausgaben des Fürstentums Siebenbürgen. Der Sammlung Ing. Constantin Orghidan*) identică cu varianta în limba română.

Catalogul de față reprezintă și o restituire aceluia ce a fost ing. Constantin Orghidan, una dintre figurile marcante ale numismatiei românești.

Colecția tratată, cuprinde unele piese și variante inedite ce îmbogățesc repertoriul pieselor numismatice transilvane. Pentru elaborarea și publicarea acestei lucrări, atât autoarea, cât și cei doi fotografi trebuie să fie felicitați.

Raoul M. Șepilici

Cu această nouă lucrare, Huszár Lajos îmbogățește literatura numismatică transilvăneană.

Volumul de față debutează cu o introducere (Bevezetés) unde se fac referiri la mai vechea bibliografie ce tratează numismatica transilvăneană, pentru ca apoi să fim anunțați că accentul s-a pus pe vechile colecții și mai puțin pe literatură, uneori fiind incluse cu titlu informativ și unele emisii dubioase. Tot aici ni se spune că autorul a încercat prezentarea integrală a ilustrației, lucru care din păcate nu s-a reușit, un regret deosebit exprimându-se pentru imposibilitatea de a se fotografia monetele din Colecția Muzeului Brukenthal din Sibiu. În finalul acestei părți autorul își exprimă părerea în legătură cu posibilitatea de îmbunătățire a lucrării și cu alte piese la care el nu a ajuns.

Urmează o scurtă istorie a banilor („Pénztörténeti vázlat”), desigur pe meleagurile transilvane, începându-se cu evul mediu, pentru ca apoi să se facă referiri la monetele princiare din Transilvania, care vor fi tratate pe epoci începând din 1540, trecând prin perioada habsburgică și terminând cu anul 1871.

În continuare avem un capitol despre monetăriile ce au emis monete pentru Transilvania („Az erdélyi pénzek verdehelyei”). Acestea sunt așezate în ordine alfabetică, având în paranteză alte denumiri cunoscute ale localității respective și țara de care aparține la această dată. De asemenea ne sunt date unele informații istorice și siglele sau semnele distinctive folosite, în finalul capitolului fiind înșiruite siglele nelocalizate încă. Capitolul cuprinde și o hartă cu dispunerea acestor monetării în vechiul regat maghiar.

După notele științifice este redat un tabel cu determinarea siglelor („A verdejegyét feloldása”) ce sunt așezate în ordine alfabetică specificându-se perioada în care au fost folosite în forma respectivă.

Un alt capitol ne înșiruie, în ordine alfabetică, legendele monetare („A köriratok feloldása”), redându-se și întregirea lor.

Lucrarea continuă cu prezentarea unui sistem de notare (prescurtată) a colecțiilor folosite („Az idézett gyűjtemények jegyzéke”). Astfel aflăm că s-au folosit 19 mari colecții din următoarele țări: Germania (4), România (4), Ungaria (4), Austria (2), Anglia (1), Elveția (1), Franța (1), S.U.A. (1) și Suedia (1).

În finalul acestei prime părți a lucrării ne sunt indicate bibliografia folosită și prescurtările ei („A felhasznált irodalom és rövidítései”) și o listă de prescurtări („Rövidítésjegyzék”), urmate de o scurtă descriere a monetelor („Az éremleírások”).

Urmează catalogul propriu-zis, catalog ce se divide în două părți principale: piese emise în perioada voevozilor naționali („A nemzeti fejedelmek korának veretei”) și perioada Habsburgilor („Habsburg-kor”). Pentru catalogarea pieselor autorul a folosit următoarele caracteristici: valoarea nominală, sigla,

descrierea celor două fețe, anul emisiei, colecția, gramajul, corespondența cu un alt determinant, eventual gramajul din determinant, note (unde este cazul). Din păcate nu sunt date diametrele, dar aproape fiecare monedă este reprodusă fotografic în mărime naturală. Piese sunt prezentate după criteriul emitentului, în funcția de valoarea nominală, în ordine descrescătoare, monedele identice, dar din ani diferiți fiind date la același număr de catalog (lucru mai puțin indicat, după părerea noastră), cu specificarea anilor de emisie. Catalogul începe cu emisiile lui Ioan Sigismund (1540–1571), fiind amintite și cele ale lui Ioan Zăpolya (1538–1540) și Ferdinand I (1551–1556), și se termină cu cele ale Mariei Theresia (1740–1780).

La sfârșitul lucrării autorul a considerat necesară prezența unui tabel de echivalență („Egyeztető táblázatok”) între lucrările lui Resch și lucrarea de față. Cuprinsul este așezat la începutul lucrării.

Lucrarea aduce unele completări determinatoarelor mai vechi, prin adăugarea de variante nou descoperite, sau necunoscute de ceilalți autori. Ea este de o calitate superioară, cu o grafică aproape perfectă. Dar Huszár Lajos ne-a obișnuit deja cu astfel de lucrări.¹

Raoul M. Șepilici

N O T E

¹ Mulțumim și pe această cale domnului Thomas-Remus Mochnács care ne-a tradus unele părți din această lucrare în vederea recenzării ei.

DUMITRU ȚICU, Arheologia satului medieval din Banat
(Die Archäologie des mittelalterlichen Dorfes aus dem Banat),
Reșița, Edit. Banatica, 1996, 104 p., 47 planșe, hărți și foto.

Volumul se vrea o prezentare a satului medieval bănățean, fiind structurat în șapte studii, p. 5–92, după cum urmează: În primul studiu intitulat „O reședință feudală românească la începutul Reșiței medievale” autorul descrie bazinul izvoarelor Bârzavei din punct de vedere hidro-geografic, urmând să prezinte în continuare cercetările arheologice ale vestigiilor de la Ogășele. Cercetarea arheologică a bisericiuței din acest punct, aduce valoroase mărturii pentru tot cursul veacului al XIV-lea, perioadă în care izvoarele istorice lipsesc. Stăpânirea exercitată de cnezii țeroveni în valea superioară a Bârzavei are toate caracteristicile unui cnezat de vale, în sensul precizat de literatura istorică și confirmat de cercetările autorului.

În capitolul intitulat „Câteva observații în legătură cu cetatea și districtul medieval românesc Cuiеști” sunt prezentate date legate de amplasarea, localizarea și datarea cetății Cuiеști. Amplasarea ei pe cursul mijlociu al Bârzavei se leagă de existența zăcămintelor de fier din M-ții Dognecei, așa cum precizează autorul. Pe baza documentelor cercetate se afirmă că Districtul Cuiеști se numără printre primele districte medievale românești documentat la 1349. Evident, datele prezentate în capitol încearcă să restabilească adevărul istoric în privința habitatului medieval românesc în Valea Bârzavei.

Capitolul „Cercetări de arheologie medievală la Berzovia” pune în lumină cercetările arheologice executate în această localitate, coroborând rezultatele lor cu cele furnizate de documentele existente.

Potrivit acestor date, biserica de zid de la Berzovia a fost construită în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Prin prisma cercetărilor de până acum autorul oferă o bază temeinică pentru identificarea și localizarea așezării și curții medievale Remetea în Valea Bârzavei, la Berzovia.

În capitolul „Observați privind geografia istorică a Văii Bistrei la începutul secolului al XV-lea” autorul argumentează științific stăpânirea pe Valea Bistrei în secolul XV a nobililor de Bizere.

Capitolul intitulat „Biserica medievală de la Cârnecea” pune în evidență monumentul de arhitectură ce aparține sec. al XV-lea, dispărut datorită vicisitudinilor vremii. Documentele de cancelarie nu au păstrat amintirea bisericii de la Cârnecea deși fac referiri câteodată, cum a fost cazul cu biserica de pe moșia Valea, din vecinătate.

Capitolul „Despre începuturile arhitecturii de fortificații medievale în Banat” pune în evidență influențele Imperiului Bizantin asupra sistemului de fortificații din secolele XI–XII din spațiul românesc. Monumentul de arhitectură (biserică) de la Ilidia se plasează în fruntea unor astfel de creații în spațiul locuit de români.

Ultimul capitol intitulat „Atelierul metalurgic din secolul al XII-lea de la Gornea” tratează într-o nouă viziune problemele mineritului în Banatul sudic

(Valea Dunării). Rolul atelierului metalurgic de secol XII de la Gornea-Zomonițe era acela de a prelua resursele de magnetit-hematit și limonit și a le exploata, deservind nevoilor locuitorilor acestei așezări.

Volumul beneficiază de un rezumat în limba germană de la p. 94–104. În încheierea acestor rânduri remarcăm ilustrația bogată și sugestivă, notele de la finele fiecărui capitol, precum și condițiile grafice excelente în care a apărut volumul.

Apariția acestei lucrări este benefică pentru cercetarea arheologică medievală românească venind în sprijinul noilor colegi de breaslă prin această așteptată contribuție bibliografică.

Dacian Rancu

FLORIN DRAȘOVEAN, DUMITRU ȚICU, MARIUS MUNTEANU,
Hodoni, locuirile neolitice și necropola medievală timpurie (Späte neolitische
Siedlungen und das frühmittelalterliche Gräbfeld), Reșița, 1996, Edit.
Banatica, 148 p., 69 p. cu planșe (la finele lucrării).

Prima parte a volumului prezintă rezultatul cercetărilor arheologice în așezarea neolitică de la Hodoni (jud. Timiș). În capitolul introductiv este prezentat cadrul geografic cât și istoricul cercetărilor în așezare. De asemenea este prezentată stratigrafia punctului Hodoni-Pocioroane.

Capitolul II, intitulat *Locuirea viciană* prezintă complexele de locuire, în număr de 12, unelte și armele, ceramica, plastica în lut și încadrarea cronologică și culturală. În subcapitolul *Ceramică* se prezintă detaliat formele ceramice, ornamentica, realizându-se o clasificare în trei categorii: ceramică groșieră, fină și intermediară. În subcapitolul *Încadrare culturală și cronologică. Concluzii* autorul propune, pe baza importurilor descoperite în locuirea viciană, sincronismul Vinca C1-Tisa veche/clasică/ – Herpaly timpuriu/clasic – Bucovăț IIb.

Capitolul III, intitulat *Locuirea Tisa* este structurat pe subcapitolele: *Complexe de locuit, Unelte, Ceramica, Plastica, Încadrarea culturală și cronologică. Concluzii.*

În subcapitolul *Complexele de locuit* sunt prezentate cercetările arheologice în cele șapte locuințe, dintre care trei săpate integral. *Uneltele* sunt realizate din roci silicioase, cuprinzând tipurile lame și gratoare. Cele din piatră aparțin la două categorii topoare și topoare cu gaură de înmănușare. Analiza atentă a materialului ceramic sub raportul facturii, formelor, ornamenticii este expusă în subcapitolul *Ceramica*. Plastica este relativ săracă, constând în amulete din lut și statuete antropomorfe din pastă ceramică. În subcapitolul *Concluzii* se evidențiază faptul că locuirea Tisa de la Hodoni este singura de acest fel din Banatul românesc, care a fost sistematic cercetată, fiind – așa cum subliniază autorul – cea mai sudică așezare a purtătorilor culturii Tisa. Așezarea de la Hodoni se încadrează în fenomenul tisoid. În sudul Banatului, la acest orizont cronologic evoluează cultura Vinca, faza C2.

Partea a doua a volumului tratează *Necropola din secolul al XI-lea de la Hodoni*, sub raport arheologic. După o sumară prezentare a istoricului cercetărilor în necropolă se trece la prezentarea detaliată a mormintelor și inventarului aferent, în capitolul *Descrierea mormintelor și a inventarului arheologic*. După descrierea celor 18 morminte se prezintă inventarul acestora ce constă în: piese de harnașament, vârfuri de săgeți, inele de tâmplă simple, inele de tâmplă cu capete în formă de „S”. Pe baza celor de mai sus se evidențiază elemente de rit funerar. Ambele grupe de morminte (de călăreți și cele orientate după tradiția creștină) conțin schelete inhumate conform tradiției creștine, cu privirea spre răsărit. Necropola de la Hodoni face parte, prin inventarul său, din aria așa-numitei culturi Belo-Brdo. Ea aduce un plus de cunoaștere în evoluția etno-demografică a Banatului de câmpie la începuturile

evului mediu. Cartea se completează cu o pertinentă cercetare antropologică a materialului osteologic din necropola de la Hodoni. După o descriere a resturilor scheletice autorul (Marius Munteanu) prezintă rezultatele obținute. Potrivit acestora, talia celor trei subiecți, un bărbat și două femei era de 170 cm pentru primul subiect și de 155,5; 7; 154,4 cm pentru femei. Dintre cele 15 schelete determinate, 8 sunt de copil, 7 de adulți, 3 bărbați și 4 femei. Din punct de vedere etnic cimitirul aparține populației autohtone românești în amestec cu pecenegii.

În finalul lucrării se prezintă lista prescurtărilor bibliografice (p. 55–61), apoi un substanțial rezumat în lb. germană, p. 63–77. De la p. 79–148 sunt redată desene de ceramică, unelte, arme, podoabe, cât și fotografii ale materialului antropologic. În încheiere remarcăm calitatea bună a materialului auxiliar (desene, fotografii), cât și valoarea demersului interdisciplinar încercat de autori.

Dacian Rancu

CRONICA

ACTIVITATEA EXPOZITIONALĂ DESFĂȘURATĂ DE CĂTRE COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN PERIOADA 1995–1996

1995:

1. Expoziție documentară: *Ideea de unitate națională la români*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu: Inspectoratul pentru Cultură al Județului Timiș, Biblioteca Județeană Timiș, și Direcția Județului Timiș a Arhivelor Naționale. Vernisajul a avut loc în ziua de 20 ianuarie 1995 în sala festivă a Bibliotecii Județene Timiș.
2. Expoziție de desene: *Drepturile omului în reprezentarea grafică a copiilor*. Lucrările premiate au fost trimise în Franța pentru o expoziție internațională. Vernisajul a avut loc în ziua de 15 februarie la sediul Secției de Artă a Muzeului Banatului.
3. Expoziție foto-documentară: *Piețele Revoluției*. Expoziția a fost organizată sub egida Consiliului Județean Timiș. Vernisajul a avut loc în ziua de 4 mai 1995 la sediul Muzeului Banatului.
4. Expoziție foto-documentară: *9 Mai 1945 – ziua Victoriei Națiunilor Unite împotriva fascismului*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu: Cercul Militar Timișoara, Direcția Județului Timiș a Arhivelor Naționale, Biblioteca Județului Timiș.
Vernisajul a avut loc la sediul Cercului Militar Timișoara în ziua de 9 mai 1995.
5. Expoziție documentară: *Mircea Hoinic – 85 de ani de la naștere*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Biblioteca Județului Timiș. Vernisajul a avut loc în ziua de 10 iulie în sala festivă a Bibliotecii Județene Timiș.
6. Expoziție documentară: *Centenar – Traian Doda*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu: Direcția Județului Caraș-Severin a Arhivelor Naționale, Direcția Județului Timiș a Arhivelor Naționale, Cercul Militar Timișoara, Biblioteca Județeană Timiș, Liceul Traian Doda din Caransebeș. Vernisajul a avut loc în ziua de 17 iulie la sediul Cercului Militar Timișoara.
7. Expoziție documentară: *Dictatul de la Viena – mărturii documentare provenind din arhive, muzee și biblioteci din Banat*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Direcția Județului Timiș a Arhivelor Naționale și Biblioteca Județului Timiș. Vernisajul a avut loc în ziua de 24 august la sediul Muzeului Banatului.

8. Expoziție itinerantă: *valori arheologice greco-romane în spațiul vest-pontic*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Muzeul Național de Arheologie și Istorie din Constanța. Vernisajul a avut loc în ziua de 19 noiembrie la sediul Muzeului Banatului.
9. Expoziție documentară: *Contribuții bănățene la Marea Unire*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Direcția Județului Timiș a Arhivelor Naționale și Biblioteca Județeană Timiș. Vernisajul a avut loc în ziua de 28 decembrie la sediul Muzeului Banatului.

1996

1. Expoziție foto-documentară: *Ideea de unitate la Romani reflectată în mărturii documentare*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Direcția Județului Timiș a Arhivelor Naționale și Biblioteca Județeană Timiș. Vernisajul a avut loc în ziua de 24 Ianuarie în sala festivă a Bibliotecii Județene Timiș.
2. Expoziție de arheologie: *Descoperiri arheologice recente din Banat*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Muzeul Județean Arad. Vernisajul a avut loc în ziua de 20 februarie la sediul Muzeului Banatului.
3. Expoziție documentară: *90 de ani de la primul zbor mecanic din lume întreprins de către Traian Vuia*. Vernisajul a avut loc în ziua de 19 martie la sediul Muzeului Banatului.
4. Expoziție documentară: *Centenar Victor Vlad Delamarina*. Expoziția a fost organizată în colaborare cu: Fundația Europeană Iosif Constantin Drăgan din Lugoj, Inspectoratul Școlar al Județului Timiș, Biblioteca Județeană Timiș, Biblioteca Municipală Lugoj.

Tatiana Bădescu, Vasile Dudaș

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN PERIOADA 1995–1996*

1995

1. FOENI (com., jud. Timiș) – așezare neolitică și de epoca bronzului necropolă prefeudală și așezare feudală; martie – aprilie, Fl. Drașovean, Mircea Mare, Nicoleta Toma.
2. SÂNANDREI (com., jud. Timiș) – așezare neolitică și necropolă prefeudală; iulie, Fl. Drașovean, Mircea Mare, Nicoleta Toma.
3. PARȚA (sat, com. Șag, jud. Timiș) – așezare neolitică; iulie, Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean.
4. TIBISCUM (sat Jupa, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin) – castru roman; iulie-august, Doina Benea.
5. GĂTAIA (com., jud. Timiș) – așezare prefeudală și feudală timpurie; iulie-august, Al. Rădulescu.
6. FREIDORF (municipiul Timișoara) – așezare sec. III–IV d. Hr. și necropolă prefeudală; august, Mircea Mare, Nicoleta Toma.
7. FĂGET (oraș, jud. Timiș) – cetate medievală; septembrie, Al. Rădulescu
8. FOENI (com., jud. Timiș) – așezare neolitică și de epoca bronzului necropolă prefeudală și așezare feudală; octombrie – noiembrie, Fl. Drașovean, Mircea Mare, Nicoleta Toma.

1996

1. FOENI (com., jud. Timiș) – așezare neolitică și de epoca bronzului, necropolă prefeudală și așezare feudală; martie – aprilie, Fl. Drașovean, Mircea Mare, Dan Ciobotariu, Al. Szentmiklosi, Valentin Cedică.
2. FREIDORF (municipiul Timișoara) – așezare sec. III–IV d. Hr. și necropolă prefeudală; iulie, Mircea Mare, Nicoleta Toma.
3. FOENI (com., jud. Timiș) – așezare neolitică și de epoca bronzului, necropolă prefeudală și așezare feudală; iulie, Fl. Drașovean, Dan Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, Valentin Cedică.
4. FOENI (com., jud. Timiș) – așezare neolitică și de epoca bronzului, necropolă prefeudală și așezare feudală; octombrie – noiembrie, Fl. Drașovean, Dan Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, Valentin Cedică.

* Enumerarea s-a făcut în următoarea ordine: localitatea, comuna, județul, tipul sitului, epoca istorică, perioada de cercetare, șeful de șantier și colectivul.

Mircea Mare

**PUBLICAȚII INTRATE ÎN PATRIMONIUL BIBLIOTECII MUZEULUI
BANATULUI PRIN SCHIMB NAȚIONAL, INTERNAȚIONAL, DONAȚII
ȘI ACHIZIȚII ÎN PERIOADA 1996 – FEBRUARIE 1997**

VASILE ARJOCA

A. CĂRȚI ROMÂNEȘTI

1. Danciu-Petniceanu Nicolae, *Adio în septembrie*, Ed. Societatea Literar Artistică „Sorin Titel” din Banat, Timișoara, 1995.
2. Dr. Gligor Popi, *Formarea, dezvoltarea și activitatea Partidului Român (1923–1929), din regatul sârbilor, croaților și slovenilor*, Ed. Cenaclul Literar „Tibiscus”, Uzdin, 1993.
3. Danciu-Petniceanu Nicolae, *Drumul cu sănii*, Ed. Mirton, Timișoara, 1996.
4. Marian Florin, *Trilogia vieții*, vol. I, II, III, Ed. Grai și suflet – Cultura Națională, București, 1995.
5. Munteanu Ioan, *Ghidul municipiului Timișoara*, Ed. Helicon, Timișoara, 1994.
6. Dr. Mircea Mușat, *1940 – Drama României Mari*, Ed. Fundația România Mare, București, 1992.
- 6a. Marcel Dumitru Ciuca, *Procesul Mareșalului Antonescu (Documente)* vol. I, II, Ed. Saeculum-Europa Nova, București, 1995.
7. Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare-Europenism, România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, Ed. Universității „Al. I. Cuza” Iași, 1995, vol. I, II.
8. Petru Călin, *Valori ale tiparului european*, vol. I, II, (catalog) editat de Muzeul de Istorie al jud. Caraș-Severin, Reșița, 1993.
9. Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914–1919)*. Ed. Muzeul de Istorie al jud. Caraș-Severin, Reșița, 1995.
10. Aurel Papadopol, *Păsările din Muzeul Satului*, Ed. Museion, București, 1996.
11. Franz Metz, *Societatea filarmonică din Timișoara – 125 de ani de la înființare (1871–1966)*. Ed. Dinamis Print, Timișoara, 1996 (catalog).
12. Baumann V. H., *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării, Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I–IV p. Chr.)* Ed. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea, 1995.
13. Ioan Godea, *La ceramique*, Ed. de Vest, Timișoara, 1995.
14. Stan V. Cristea***, *Alexandria – 160 de ani (monografie)*, Ed. „Teleormanul Liber”, Alexandria, 1994.
15. Stan V. Cristea, Gheorghe Sarău, *Publicații periodice alexandrene, 1889–1994* (catalog bibliografic), Ed. „Teleormanul Liber”, Alexandria, 1994.
16. Danciu-Petniceanu Nicolae, *Nuvele*, (donație), Ed. Mirton, Timișoara, 1995.
17. Danciu-Petniceanu Nicolae, *Primul lup de mare*, (centenarul Victor Vlad Delamarina), donație, Ed. Societatea Literar-Artistică „Sorin Titel” din Banat, Mirton, Timișoara, 1996.
18. Victor M. Jurca Lugojanul, *Comoara pictorului începător*, (donație), Ed. Fundația Europeană Drăgan – Filiala Lugoj, Lugoj, 1995.

19. Gelcu Sefedin Maksutovici, *Istoria comunității albaneze din România*, (donație) Ed. Kriterion, București, 1992.
20. Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919*. (donație) Ed. enciclopedică, București, 1994.
21. Dumitru Țicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Ed. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, Reșița, 1996.
22. Florin Drașovean, Dumitru Țicu, Marius Muntean, *Hodoni. Locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Ed. Muzeul de Istorie al jud. Caraș-Severin, 1996.
23. Mihai Dancus, *Sighetul Marmației. Muzeul Etnografic al Maramureșului*. Ed. Museion, București, 1995.
24. Ioan Constantinescu, *Mihai Eminescu 1889–1989*, Ed. Südtdeutsches Kulturwerk, München, 1992.
25. Ioan Biriș, *Istoria culturii și civilizației*, (curs) Editat de Universitatea de Vest, Facultatea de Litere, Filozofie și Istorie, Catedra de Filozofie, Timișoara, 1994.
26. Doina Benea, *Istoria Universală Antică. I. Orientul antic*, Editat de Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, Timișoara, 1994.
27. Dan Negrescu, *Cultura și civilizație latină în cuvinte*, Editat de Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, Catedra de limbi clasice, Timișoara, 1995 (curs).
28. Ilona Barzescu, *Axiologie*, (curs) Editat de Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, Catedra de Filosofie, Timișoara, 1994.
29. Dan Negrescu, *Texte latine din antichitatea creștină*. Antologie de texte, (curs) editat de Universitatea din Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, Catedra de limba română și limbi clasice, Timișoara, 1994.

B. CĂRȚI STRĂINE

1. Dr. Anđelko Badurina, *Datja i Prijatja primici i izdaci samostana franjevac trécoredaca glagoljaša u Martinšćici na otoku Cresu*. Kniga I. 1578–1618. editat de arhiva Rijeka, Rijeka, 1995.
2. Rastko Rašajski, *Bibliografija Radova Feliksa Milekera*, vol. III. Ed. Narodni Muzej u Vrsu i Gradska biblioteka, Vrsat, 1995.
3. Nemet Ferent, *Torontalski cilim*, Ed. Muzeja Vojvodine, Forum, Novi Sad, 1994.
4. Marko Popovici, *Yjiciki Grad*, Ed. Arheoloski Institut Beograd, Beograd, 1995.
5. Jelena Erdelban, *Sredhbovekovni nadgrobni spomeniti u oblasti rasa*, Ed. Arheoloski Institut Beograd, Muzej „Ras” Novi Pazar, Beograd, 1996.
6. Vesna Bichici, *Srednbovekovna keramika Beograda*, Ed. Arheoloski Institut Beograd, Beograd, 1994.

7. Stanimir Baracichi, *Arheolosko nalaziste na Dynavskoj Adi Kraj Ctare Palaik*, Ed. Narodni Muzej u Virstu, Vârsat, 1995.
7. Bozo Otorepec, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhiv in bibliotekah vidma (Udine)*. 1270–1405, Ed. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti Ljubljana, Ljubljana, 1995.
9. Aleksandar Lukovic, *Retrospektivna izložba slika 1948–1994*, Ed. Narodni Muzej Beograd, Beograd, 1994.
10. Branisla Zivkovic, Mesic, *Les dessins des fresques*, Ed. Galerie de Matica Srpska, Novi Sad, 1990.
11. Paul Niedermaier, *Der mittelalterliche Städtebau*, vol. I, Ed. Siebenburgische Landeskunde, Heidelberg, 1996.
12. Claus Deimel, *Hikuri ba. Peyoriten der Tarahumara*, Ed. Landesmuseum Hannover, Hannover, 1996.
13. Otto Fitz, Peter Huber, *Bergmänische Geduldflaschen*. Ed. Österreichisches Museum für Volkskunde, Viena, 1996.
14. Friedrich Gottas, *Südostdeutsches archiv*. vol. 36, 37, Ed. R. Oldenbourg Verlag München, 1994.
15. Hans Bergel, *Im Spiegellicht des Horizonts*. Ed. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1996.
16. Hans Bergel, *Irkundungen und Erkennungen (Notizen eines Neugierigen)*. Ed. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995.
17. Dr. Ortwin Schultz, *Zur identifizierung des mozartschädels*, Ed. Naturhistorisch Museum Wien, Viena, 1991.
18. Horst Schäfer, *Die Turmuhr Lässt der Zeit den Lauf, Siebenbürgen in Bildern* Ed. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995.
19. Hans Meschendorfer, Otto Mittelstrass, *Atlas von Siebenburgen*, Ed. Innenministerium Baden-Württemberg, Stuttgart, 1996.
19. Allard W. Mees, *Modelsignierte Dekoration auf südgallischer Terra Sigillata*, Ed. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Stuttgart, 1995.
20. Eberhard Wagner, *Cannstatt*, Ed. Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Stuttgart 1995.
21. Martin Bohm,***, *Beiträge zur Eisenverhüttung auf der Schwäbischen Alb* Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Stuttgart, 1995.
22. Eva Szmodis-Eszlary, *The Treasures of the Old Sculpture collection*, Ed. Museum of Fine Arts, Budapest, 1995.
23. Mellersch H.E.L. *The Ancient World*, Ed. Helicon, Oxford, 1995 (donatie)
24. Storey R.L. *The Medieval World*, Ed. Helicon, Oxford, 1995 (donatie)
25. Neville Williams, *The Expanding World*, Oxford 1994. (donatie)
26. Neville Williams, Philip Waller, *The Modern World*, Ed. Helicon, Oxford, 1995, (donatie)
27. Sara C. Bisel, Jane Bisel, Shelley Tanaka, *The secrets of Vesuvius*, Ed. A Hodder & Stoughton / Madison Press, Toronto, 1990 (donatie)
28. Jessica Hodge, *Who, s'who in classical mythology*, Ed. Bison Books Ltd. Hong Kong, 1995.

29. Peter Clayton, *Treasures of ancient Rome*, Ed. Crescent Books, New York, 1986 (donație).
30. Edward Gibbon, *Gibbon's decline and fall of the Roman Empire*, Ed. Bison group, Londra, 1995, (donație).
31. Lesley and Roy Adkins, *Abandoned Places*, Ed. Grange Books, Londra, 1996 (donație).

C. REVISTE ȘI ANUARE STRĂINE

1. *Turul*, nr. 1992/1; 1,2,3,4/1994; 1,2,3,4./1995; Ed. de Magyar Országos Levéltár, Budapesta.
2. *Medieval Visegrad*, Seria III, vol. 4/1995, editat de Institutul Arheologic al Universității Roland Eötvös, Budapesta, 1995.
3. *Balacai Kozlemények*, nr. IV/1996, editat de Muzeumi Igazgatóság Veszprém.
4. *Studia Archaeologica*, nr. 1/1995, editat de A Móra Ferenc Muzeum, Szeged.
5. *Folia Archaeologica*, nr. XLIV/1995, editat de Magyar Nemzeti Muzeum, Budapesta.
6. *Arabona*, nr. 34/1995, editat de A Xantus Muzeum es a Győr-Sopron Megyei Muzeumok Evkonyve, Győr.
7. *Aro eskereszt*, (catalog) Editat de Laczó Dezső Muzeum, Veszprém, 1996.
8. *Parhuzamok es Különbözősegek*, Editat de Veszprém Megyei Muzeumi, Veszprém, 1996 (catalog).
9. *Jókai Balatonfüred* (catalog) editat de Veszprém Megyei Múzeumi, Veszprém, 1996.
10. *Mindszenty József Veszprémi Püspök 1944–1945*. editat de Veszprémi Muzeumi Konferenciák, Veszprém, 1996.
11. *Bilgarska etnologia*, vol. 1,2,3,4./1995 editat de Etnografski Institut S Muzei Pri Ban, Sofia, 1995.
12. *Rad Muzeja Vojvodine*, nr. 36/1994, editat de Muzej Vojvodine, Novi Sad, 1994.
13. *Geografski Zbornik*, nr. XXXV/1995, editat de Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Biblioteka, Ljubljana, 1995.
14. *Razprave. Dissertationes*, nr. XXXVI/1995 editat de Slovenska Akademia Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 1995.
15. *Acta Carsologica*. Krasoslovni Zbornik, nr. XXIV/1995, editat de Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana, 1995.
16. *Traditiones*. Zbornik Instituta za slovensko narodopisje nr. 23, 24/1994. editat de Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1994.
17. *20 Vekova novta y Jugoistocinom Banatu*, (catalog) editat de Narodni Muzej Vrsat, 1994.
18. *Glasnik*, nr. 6/1995, editat de Muzeja Banata, Vrsat, Zrenjanin, Panceo i Kikinda, Pancevo, 1995.
19. *The yugoslav Danube, Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.*, editat de Serbian Academy of Science and Arts. Institute for Balkan Studies, Belgrade-Vrsac, 1996.

20. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, nr. 97 A, 97 B/1995, editat de Naturhistorisches Museum Wien, 1995.
21. *Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter*, nr. 45/1996, editat de Südostdeutsche Kulturwerk, München, 1996.
22. *Willdenowia* – Annals of the Botanic and Botanical Museum Berlin-Dahlem. nr. 26 (1/2) 1966, editat de Botanic and Botanical Museum, Berlin, 1996.
23. *Natur Wissenschaften*, nr. 7/96, editat de Max-Planck zur Forderung der Wissenschaften Gessllscahft Naturforscher und Arzte, Heidelberg, 1996.
24. *Unterricht Chemie*, nr. 4/96 editat de Pedagogische Zeitschriften in Zusammen arbeit mit Klett, Bonn, 1996.
25. *Archäologische Nachrichten aus Baden* (catalog), editat de Förderkreis Archäologie in Baden, Freiburg, 1995.
26. *Schweizerisches Landesmuseumm*, (catalog) Editat de Schweizerisches Landesmuseum, Zurich, 1996.
27. *Japanische Fotografie der 60-er Jahre* (catalog), editat de Ministeriums für Wissenschaft und Kultur, Tübingen, 1996.
28. *Monumentet* nr. 1–2/1992 editat de Instituti i Monumenteve te Kulture, Tirana, 1991.
28. *Bulletin of the National Science Museum*, seria A vol 22, nr. 2 și seria B, vol. 22, nr. 3/1996, editat de National Science Museum, Tokyo, 1996.
29. *Natural History Research*, vol. 4, nr. 1, editat de Natural History Museum and Institute, Chiba, 1996.
30. *Flora and vegetation in Boso Peninsula*, nr. 2/1995, editat de Natural History Museum and Institute, Chiba, 1995.
31. *Bulletin of the Botanic Gardens of Toyama* nr. 1/1996 editat de Botanic Garde of Toyama, 1996.
32. *Notizie Archeologiche Bergomensi*, nr. 3/1995, editat de Civico Museo Archeologico, Bergamo, 1995.
33. *Rivista Archeologica Dell, Antica Provincia E Diocesi di Como*, nr. 2/1995, editat de Societa Archeologica Comense, Como, 1995.
34. *Préhistoire Ariégeoise*, tom L/1995, editat de Société Préhistorique Ariège-Pyrénées, Foix, 1995.
35. *Bulletin de la Societé Archéologique et Historique de l'Orléanais*, nr. 110/1996 editat de Sociéte Archéologique et Historique de L, Orléannais, Orleans, 1996.

Reviste, cataloage și anuare românești

1. *Revista Muzeelor*, nr. 3/1996, editat de Ministerul Culturii, București, 1996.
2. *45 artiste țărănci din România*, prima ediție a Societății de Cooperare Interbalcanică a Femeilor Române, București, 1996.
3. *Cucuteni aujourd'hui*, editat de Centre de Recherches sur la Civilisation Cucuteni, Biblioteca Memoriae Antiquitatis II, Piatra Neamț, 1996.
3. *Simpozion – 125 de ani de la înființarea Societății filarmonice din Timișoara*, (program) editat de Ministerul Culturii, Consiliul Județean Timiș,

Inspectoratul pentru Cultură Timiș, Consiliul Local Timișoara, Timișoara, 1996.

4. *Comunicări și referate*, editat de Muzeul Județean de Științele Naturii Prahova, Ploiești, 1995.
5. *Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, serie nouă, i/1995, editat de Complexul Muzeal Național Moldova, Iași, 1995.
6. *Revista Arhivelor*, seria a III-a, vol. i, nr. 1–2/1995, editată de Asociațiunea Arhiviștilor „David Prodan Cluj-Napoca, 1995.
7. *Frăția – Almanah cultural* nr. 2/95–96, editat de Societatea literar-artistică „Tibiscus”, Uzdin, 1995.
8. *Nymphaea* / 1991, editat de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1991.
9. *Crisia* nr. XIII/1993, editat de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1993
10. *Banatica*, nr. 13/1995 editat de Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, Reșița, 1995.
11. *Acta Musei Devensis-Sargetia* nr. XXV/1992–1994, editat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, 1994.
12. *Revista Bistriței* nr. VII/1993, editat de Muzeul Județean Bistrița-Năsăud. Iași-Rădăuți, 1993.
13. *Pontica*, nr. XX/87, XXI/88–89, XIII/90, XXIV/91, XXV/93, XXVI/95, editată de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
14. *Analele Dobrogei* – 65 de ani de la apariția primului număr, serie nouă, anul i, nr. 1, editată de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, 1995.
15. *Analele Banatului*, serie nouă, Arheologie-Istorie, III/1994, editat de Muzeul Banatului, Timișoara, București, 1994.

Valeria Arjoca

28 august 1913 – 24 noiembrie 1996

A plecat dintre noi profesorul Marius Moga, unul din ctitorii Muzeului Banatului și ai muzeografiei moderne din Banat.

În 1993, Muzeul Banatului și Asociația Muzeografilor din Banat îl sărbătoreau la împlinirea vârstei de 80 de ani în al doilea volum al seriei noi a *Analelor Banatului – arheologie – istorie* – care era în același timp primul apărut fără a fi cenzurat. Nu o să repet cele ce le-am scris cu acel prilej, omagiind un om de știință și un muzeograf de înaltă ținută. Voi spune doar că viața lui Marius Moga s-a împletit cu viața Muzeului Banatului, muzeul crescând odată cu numărul anilor profesorului. Dânsul a organizat prima expoziție științifică de arheologie a muzeului pe când acesta era adăpostit în anii

1939–1940, în actuala clădire a Operei și Teatrului Național numită în vremea aceea „Palat Cultural”. Vreme de mai bine de un deceniu, a vegheat nu numai la restaurarea integrală a Castelului Huniade, la mutarea și așezarea colecțiilor muzeului în expoziții congruente dar și la prefacerea unui modest muzeu municipal într-o mare instituție muzeală, cu statut de complex. În anii în care Marius Moga a condus destinele Muzeului Banatului, acesta (la a 75-a sa aniversare) a dobândit pentru prima oară în istoria sa un spațiu adecvat nevoilor colecțiilor sale dar și statutului său de muzeu al ținutului. În aceiași ani prin dezvoltarea continuă a colecțiilor de istorie, arheologie, științele naturii și etnografie, muzeul a dobândit o nouă clădire (în 1971) care adăpostește secția de etnografie și, de asemenea (din 1966) s-au pus temeliiile Muzeului Satului Bănățean. În acești ani, de la aniversarea a 75 de ani de existență a Muzeului până la sărbătorirea centenarului (1947–1972), colectivul muzeului a sporit de la 5 persoane la 100 și tot aproape de douăzeci de ori au sporit și spațiile de expoziție, depozitele și patrimoniul adăpostit în acest chezaș pentru cultura și știința ce s-au dezvoltat în Banat. Voi mai aminti că profesorul Marius Moga a contribuit direct la organizarea sau reorganizarea modernă a muzeelor din Caransebeș, Lugoj, Reșița, Arad, Lipova, Lenauheim, Sânnicolaul Mare și Deta. Tot astfel, a vegheat la formarea profesională a unei

întregi generații de cercetători și muzeografi. Deși s-a pensionat în 1974, retrăgându-se pe malul Mureșului la Păuliș, nu a încetat să urmărească evoluția Muzeului Banatului și repetatele colocvii ce le-am avut cu domnia sa au fost pentru mine tot atâtea prilejuri de a învăța noi și noi fapte despre zbuciumul facerii unui muzeu.

Domnul profesor nu mai este printre noi dar printre zeli protegiutori ai Muzeului Banatului, alături de un Sigismund Ormos, Ștefan Berkeszi, Ioachim Miloia sau Aurel Ciupe se află cu siguranță și Marius Moga.

OPTO SIT TIBI TERRA LEVI!

Florin Medeleț

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUE

AAA - Athena Annals of Archaeology, Athen.

I ACIEBSEE - Actes du premier Congrès International des études Balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1969.

II ACIT - Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.

ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.

ActaArchcarp - Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.

ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.

ActaArchKopenhaga - Acta Archaeologica, København.

ActaHarghitisia - Acta Harghitisia, Miercurea Ciuc.

ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj.

ActMuz - (Din) Activitatea muzeelor, Cluj.

ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.

ADATTÁR -Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I-III, Temesvár, 1893-1896.

AEA - Archivo Español de Arqueología, Madrid.

Aem - Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien.

AFB - Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.

AfÖG - Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Wien.

AIIC - Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.

AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.

AJA - American Journal of Archaeology, Baltimore.

AlbaRegia - Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.

Alb.Cat - Albanien. Schätze aus dem Land der Skiptaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.

AnB (S.N.) - Analele Banatului, Timișoara.

ANRW -Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen

AnStUniv - Analele Științifice ale Universității Iași.

AntHung - Antiquitas Hungarica, Budapest.

Antiquity - Antiquity, Cambridge, Newbury.

APA -Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.

Apulum - Apulum, Alba Iulia.

AR - Archeologické Rozhledy, Praga

ArcAustr - Archaeologia Austriaca, Viena

ArchÉrt - Archaeologiai Értesítő, Budapest.

ArchHung - Archaeologia Hungarica, Budapest.

Archivi - Archivi di arte preistorica, Brescia.

ArchJug - Archaeologia Jugoslavica, Beograd.

ArhMold - Arheologia Moldovei, Iasi - București.

ArhOlt - Arhivele Olteniei, Craiova.

ArhSofia - Arheologija, Sofija.

ArhVestnik - Arheološki Vestnik, Ljubljana.

AS - Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.

Atti X SINBE - Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età del Bronzo in Europa, Verona.

AVSL - Archiv des Vereins für Siebenburgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).

Balcanica - Balcanica. Godišnjak Balkanološkog Instituta SANU, Beograd.

BAME - Beri Ádám Múzeum Évkönyve.

Banatica - Banatica, Reșița

BAR - British Archaeological Reports, Oxford

BCH - Bulletin de Correspondence Hellénique, Paris.

BCMI - Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.

BCSP - Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.

BerRKG - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaeologischen Instituts, Frankfurt a.M. Berlin.

BeriBaloghEvk - Beri Balogh Évkönyve.

BIAl - Bulletin of the Institute of Archaeology, London.

BKL - Bányászati és Kohászati Lapok, Budapest.

BMI - Buletinul Monumentelor Istorice, București.

BMMKozlemenyei - Békésmegyei Múzeum Közleményei.

BPI - Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.

BRTÉO - Biharmegyei régészeti és történelmi egyesület Évkönyve, Oradea, 1888.

BSA - Annuaire of the British School of Archaeology at Athens, London.

BSSH - Buletin për Shkencat Shpërore, Tirana.

CAH - Cambridge Ancient History, Cambridge.

CahRhodaniens - Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhone.

Carpica - Carpica, Bacău.

CercArh - Cercetări arheologice. Biblioteca Muzeologica. Muzeul de Istorie a R.S.R., București.

Cercetări Istorice - Cercetări Istorice, Iași.

CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.

CIT - Thraco-Dacica. Recueils d'études a l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București

Clio - Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.

CMO - Centenar muzeal orădean, Oradea.

ANA - Cronica Numismatică și Arheologică, București.

ComArchHung - Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.

ComBR - Comori ale epocii bronzului din România, Catalog, București, 1995 (Muzeul Național de Istorie al României).

Comori - Comori arheologice în regiunea Porților de Fier. Catalog, București, 1978.

Crisia - Crisia, Oradea.

Cumidava - Cumidava, Brașov.

Dacia (N.S.) - Dacia, București.

DissPann - Dissertationes Panonicae, Budapest.

DolgCluj - Dolgozatok a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj).

DolgSzeged - Dolgozatok, Szeged.

Drobeta - Drobeta, Turnu Severin

EDR - Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma.

Erd.Rep. -Erdélyi Régészeti Repertoriuma, I, 1942, Cluj.

ESA - Eurasia Septentrionalis Antiqua, helsinki.

FBKN - Die Frühbronzezeit des Karpatenbodens und in die Nachbargebieten Internationales Symposium, Budapesta-Velem.

Festschrift Pittioni - Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologica Austriaca, Beiheft 13, 1976

Fillst - File de Istorie. Muzeul de istorie, Bistrița.

FoliaArch - Folia Archaeologica, Budapesta.

FVL - Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu

GCBI - Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.

Germania - Germania, Frankfurt a.M.

GlasnikMKiŠM - Glasnik Muzej Kosovo i Metohija, Priština.

GlasnikSAD - Glasnik Srpskog Arheološkog Društvo, Beograd.

GlasnikZMS - Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

GNAPM - Godišnik na Narodnija archeologiceski muzej u Plovdiv.

GodišnikSevBălg - Godisnik na muzeite ot Severna Bălgaria.

Godišniak - vezi GCBI.

B. V. Gonde, 1896 - Die Regulierung des Eisernen Thorres und der übrigen Katarakte an der unteren Donau, Budapest, 1896

HOMÉ - A Herman Otto Muzeum Évkönyve, Miskolc.

HTRTÉ - A Hunyadmegyeyi történelmi és régészeti Évkönyve, Budapest - Deva.

IAI - Izvestija na Arheologiceski Institut, Sofia.

IDR - Inscriptiile Daciei Romane, Bucureşti.

Iliria - Iliria. Studime dhe materiale arheologjike, Tirane.

Iliri şi Daci - Iliri şi Daci. Catalog, Cluj - Bucureşti, 1972.

InMemCD - In Memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974

4 Int. Thr. Conf. - 4th International Thracian Conference, Boston, 1984.

InvArch - Inventaria Archaeologica. Corpes des ensembles archéologique, Bucureşti.

IstMitt - Istambuler Mitteilungen, Istanbul.

Istraživanja - Istraživanja, Novi Sad.

IstRom - Istoria României, I, Bucureşti, 1960.

Istros - Istros, Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.

JFA - Journal of Field Archaeology.

JGN - Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.

JPMÉ - Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.

JRGZM - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz

JRS - The Journal of Roman Studies, London.

KFKNB - Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Beograd.

KKSE - Konferenca Kombatare e Studime Etnografike, Tirana

Klio - Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.

KözlCluj - Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából Kolozsvár (Cluj).

KSI - Kuvendi i Studimene Ilire, Tirana.

Kulturraum Donau - Kulturraum mittlere und untere Donau. Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens, Reşiţa, 1995.

Latomus - Latomus, Bruxelles.

Macedoniae AA - Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
 MAGW - Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien.
 MarbStud - Marburger Studien, Marburg, 1938
 Marisia - Marisia, Târgu-Mureș.
 Marmația - Marmația, Baia Mare.
 Materiale (MCA) - Materiale și Cercetări Arheologice, București.
 Materialy - Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica.
 MemAnt - Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
 MFME -A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
 MIA - Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moskva.
 MIMBuc - Materiale de Istorie și Muzeografie, București.
 MittAI - Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapest.
 MKE - Múzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapest.
 MuzNat - Muzeul Național (de Istorie), București.
 NC - The Numismatic Chronicle, London.
 NK - Numizmatikai Közlöny, Budapest.
 NListy - Numismaticke Listy, Praga.
 NNU - Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig, Hildesheim.
 NumSbor - Numismaticky Sbornik, Praga.
 OmCD - Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960
 PBF - Praehistorische Bronzefunde, Berlin.
 PBG - A Pedro Boscch-Gimpera en el septuagessimo aniversario de su nacimiento, Mexic, 1963.
 PJZ - Praistorija Jugoslovenskih Zemalija, Sarajevo.
 PMMB - Publicațiile Muzeului municipiului București, București.
 Pontica - Pontica, Constanța.
 Posebna izdania - Posebna izdania, Sarajevo.
 PPS - Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge, London.
 Praehistorica - Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
 Prehistorische - Archeologie in Südöteuropa - Südöteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.
 PMJHD - Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara, Deva.
 Potaissa - Potaissa. Studii și comunicări, Turda.
 PresiAlp - Preistoria Alpina, Trento.

Pulpudeva - Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofija.

PZ - Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Lepzig.

RadVM - Rad Voivodjanskih Muzeja, Novi Sad.

RegFuz - Régészeti Füzetek, Budapest.

Repertorium - Roska Marton, Erdely régészeti repertorium. I. Öskor. Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum. Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.

RevIst (RI) - Revista de Istorie, București.

RevMuz - Revista Muzeelor, București.

RevMuz - Revista Muzeelor (și Monumentelor) București.

RGF - Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.

RISBC - Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.

RMM - Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.

Römer in Rumänien - Römer in Rumänien. Ausstellungs Catalog, Koln, 1969.

RRH - Revue Roumaine d'Histoire, București.

SA - Studia Albanica, Tirana.

Sargeția - Sargeția. Buletinul Muzeului Județean Hunedoara, Deva.

SCIA - Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.

SCIM - Studii și cercetări de istorie medie, București.

SCIV (A) - Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie) București.

SCMI - Sesiunea de Comunicări a Muzeului de Istorie, București 1964.

SCN. Studii și Cercetări de Numismatică, București.

SH - Studime Historike, Tirana.

SIB - Studii de istorie a Banatului, Universitatea de Vest Timișoara.

SIArch - Slovenska Archeologia, Bratislava.

SMIM - Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.

SRIR - Studii și referate privind istoria României, București, 1954.

Starije - Starije Crno Gore, Cetinj.

Starinar - Starinar, Beograd.

StComCaransebeș - Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.

StComP - Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.

StComSatu Mare - Studii și comunicări, Satu Mare.

StComSibiu - Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie, Sibiu.

StDac - Studii Dacice, Cluj, 1981.

StudClas - Studii Clasice, București.

Studentski Proucivanija - Studentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofija.

Studia - Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj.

Studia Balcanica - Studia Balcanica, Sofija.

Studia Praehistorica - Studia Praehistorica Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.

Studii - Studii. Revista de Istorie, București.

Studii și Materiale - Studii și Materiale, Târgu-Mureș.

StZ - Studije Zvesti Archeologicky ustav SAV, Nitra, Bratislava.

Swiatowit - Swiatowit. Annuaire de L'archeologie prehistorique polonaise, Warszawa.

SympThrac - Symposia Thracologica.

Thracia - Thracia, Sofija.

Thraco-Dacica, București.

Tibiscum - Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.

Tibiscus - Tibiscus, Timișoara.

TIR, L. 34 - Tabvla Imperii Romani. Aquincum - Sarmizegetvsa - Sirmivm. L. 34, Budapest, 1968.

TRÉT - Történelmi és régészeti értesítő, Temesvár (Timișoara).

UPA - Universitätsforschungen zur prähistorische Archäologie, Bonn.

VAH - Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.

Viesnik - Viesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, Split.

WPZ - Wiener Prahistorischer Zeitschrift, Wien.

YUGDANBAS -The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2-nd Millenium B.C., Symposium Vrsac 11-14 Oct. 1995, Belgrad-Vrsac, 1996.

ŽAnt - Ziva Antika, Scoplje

ZborNM - Ybornik Radova Narodnog Muzeia, Beograd.

ZborStip - Zbornik na Stipskiot Naroden Muzej, Stip.

ZfA - Zeitschrift für Archaeologie, Berlin.

ZfE - Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.

Ziridava - Ziridava, Studii și cercetări, Arad.

ZMS - Zbornik za prustvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.

ARHEOLOGIE, ISTORIE VECHE, ANTROPOLOGIE, ARHEOZOOLOGIE

FLORIN DRAȘOVEAN, Some Remarks Concerning the Turdaș and Tăuâlaș Groups	7
PETRU ROGOZEA, Scurte considerații despre inelele de buclă ("Lockenring"-uri) din Banat	11
<i>Some Remarks on the Lockrings from Banat</i>	15
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Trei celturi inedite din Banat	21
<i>Three Unpublished Socketed-Axes from Banat</i>	24
MARIUS MUNTEAN, Considerații antropologice asupra unor oase calcinate provenite dintr-o necropolă de la Voiteni, județul Timiș, datată la sfârșitul epocii bronzului	27
<i>Antropologische Betrachtungen Über Einige Kalzinierte Knochen aus Einer Spätbronzezeitlichen Nekropole von Voiteni (Kr. Temesch)</i>	30
SORIN M. PETRESCU, Descoperirile aparținând epocii fierului în peșterile din Munții Aninei	31
<i>Entdeckungen aus der Eisenzeit aus Anina Gebirge</i>	36
GEORGETA EL SUSI, Resturile de faună dintr-o locuință hallstattiană de la Remetea Mare - Gomila lui Gabor (județul Timiș)	47
<i>The Faunal Remains of a Hallstattian Dwelling from Remetea Mare - Gomila lui Gabor (Timiș County)</i>	53
LJILJIANA BAKIC, Findings of Coins from the Romanian Part of Banat Region in the Collection of the National Museum in Vrsac	55
FLORIN MEDELEȚ, Zona Porților de Fier ale Dunării. Istoricul cercetărilor arheologice dintre Baziaș și Orșova pe malul românesc al Dunării (Partea I - până la cucerirea romană a Daciei)	63
<i>The Iron Gates Region on the Danube. The History of Archaeological Research on the Romanian Side of the Danube Between Baziaș and Orșova (Part I - Until the Roman Conquest).</i>	74
EDUARD NEMETH, Die Romanisierung in den Auxiliartruppen aus dem Südwesten Dakiens	75
LUCIA CARMEN ARDEȚ, O protornă dionisiacă descoperită la Tibiscum	79
<i>Eine in Tibiscum Ausgegrabene "Dyonysische Henkelattasche"</i>	81
NICOLAE GUDEA, RADU ARDEVAN, NICOLETA TOMA, Tezaurul monetar de la Moldova Nouă (sec. IV p. Chr.)	83
<i>Le tresor monetaire de Moldova Nouă (IV-e siècle ap. J.-C.)</i>	107
MIRCEA MARE, Tipuri de locuințe din Banat între sec. IV-IX. d. Hr.	113
<i>Dwelling Patterns in Banat Between 4th-9th c. AD</i>	127

ADRIAN BEJAN, MIRCEA MARE, Dudeștii-Vechi - Pusta Bucova. Necropola și morminte de înhumare din secolele VI-XII (I)	139
<i>Dudeștii Vechi - Pusta Bucova. The Inhumation Grave and Necropolis from the 6th-12th Centuries (I)</i>	149
MARIUS MUNTEAN, Determinarea antropologică a unor schelete provenite dintr-un cimitir descoperit în comuna Satchinez, județul Timiș, datat în secolele XVII-XIX	159
<i>Die Anthropologische Bestimmung Einiger Skelette aus Einem in die 18-19 Jhd. Datierten Friedhof von Satchinez (Kr. Temesch)</i>	168

ISTORIE MEDIE

IOAN HAȚEGAN, LUCIA SAVULOV, Banatul medieval	179
<i>Le Banat medieval</i>	216
SIPOS IBOLYA, Rolul banului de Caransebeș-Lugoj Petru Petrovici în cadrul luptelor interne din Transilvania de la mijlocul secolului al XVI-lea	217
<i>Le rôle du ban de Caransebeș- Lugoj Petru Petrovics pendant la lutttes intestines de la Transilvaniae du moyenne du XVI-ème siecle</i>	233
ISTVAN PETROVICS, Foreign Ethnic Groups and Urban Development in Medieval Hungary: the Case of Temesvar	235

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ELEONORA CALINCOF, Date privind românii din Jamu Mare (sec. XVIII-început sec. XIX)	249
<i>Daten über die Rumanen aus Gross-Scham (18 Jh.-Anfang des 19 Jh.)</i>	272
MARIUS MOGA, File din istoria Banatului. Pe marginea unor documente din 1741	275
<i>Pages of Banat History</i>	305
COSTIN FENEȘAN, Mărturii despre cnezii și obercnezii din jurul Timișoarei la mijlocul secolului al XVIII - lea	307
<i>Dokumente über die Knesen und Oberknessen aus der Gegend um Temeswar um die Mitte des 18. Jahrhunderts</i>	314
VIRGIL GRĂDINARU, Câteva considerații referitoare la populația Banatului în anul 1825	315
<i>Some Remarks Concerning the Banat Population in 1825</i>	325
STELIAN MÂNDRUȚ, Contribuții documentare privind revoluția de la 1848 în Banat (martie-iunie)	327
<i>Documentary Contributions on the 1848 Revolution in Banat (March-June)</i>	349

LUMINIȚA WALLNER BĂRBULESCU, Asociaționismul Teatral - Comitetul Filial Lugoj al Societății pentru fond de teatru român	351
<i>Der Tochterkomitee Gesellschaft für Rumanische Theaterwesen</i>	357
DAN DEMȘEA, Constantin Missici în mișcarea națională. Contribuții documentare	359
<i>Constantin Missici et le mouvement nationale. Contributions documentaire</i>	368
DUMITRU TOMONI, Astra Bănățeană în perioada 1937-1948	369
<i>Astra Bănățeană between 1937-1948</i>	381
MIRCEA RUSNAC, Procesul intentat liderilor sârbi “titoiști” (1950) și implicațiile sale	383
<i>Le proces intenté aux dirigeants serbes “titoistes” (1950) et ses implications</i>	395
MIRCEA RUSNAC, Procesul intentat conducătorilor bisericii romano-catolice din Banat (1951) și locul său în campania antireligioasă a regimului comunist	397
<i>Le procès intenté aux dirigeants de l’église catholique du Banat (1951) et son lieu en la campagne antireligieuse du regime communiste</i>	412
ELENA RODICA COLTA, Câteva tipărituri ocazionale timișorene identificate în fosta colecție bibliofilă Janos Vászrhelyi din Arad	415
<i>Some Occasional Printings from Timișoara Identified in the Former “Janos Vasarhelyi” Bibliophile Collection of Arad</i>	424
VASILE RĂMNEANȚU, Aspecte ale vieții economice și politice din județul Severin în perioada 1944-1946	429
<i>Aspects of the Economical and Political Life in the Severin County Between 1944-1946</i>	448

RESTAURARE - CONSERVARE

ION OPRESCU, MARCELA OPRESCU, Restaurarea și conservarea monumentului “Sfânta Treime”	453
<i>La restauration et la conservation du monument de “La Sainte Trinite”</i>	464

RECENZII

ANA-MARIA VELTER, <i>Catalogul monedelor principatului Transilvaniei. Colecția ing. Constantin Orghidan, Muzeul Național de Istorie a României, 1994 (Raoul M. Șeptilici)</i>	467
HUSZAR LAJOS, <i>Az erdelyifejedelemség pénzverése - Akademiai Kiadó, Budapest, 1995 (Raoul M. Șeptilici)</i>	469

DUMITRU ȚEICU, <i>Arheologia satului medieval din Banat (Die Archäologie des mittelalterlichen Dorfes aus dem Banat)</i> , Reșița, Edit. Banatica, 1996 (Dacian Rancu)	471
FLORIN DRAȘOVEAN, DUMITRU ȚEICU, MARIUS MUNTEAN, <i>Hodoni, locuirile neolitice și necropola medievală timpurie (Späte neolitische Siedlungen und das frühmittelalterliche Gräbfeld)</i> , Reșița, 1996 (Dacian Rancu)	473

CRONICA

TATIANA BĂDESCU, VASILE DUDAȘ, Activitatea expozițională desfășurată de către colectivul Secției de Istorie a Muzeului Banatului în perioada 1995-1996	477
MIRCEA MARE, Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în perioada 1995-1996	479
VALERIA ARJOCA, Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții în perioada 1996 – februarie 1997	481

IN MEMORIAM

MARIUS MOGA, 28 august 1913 – 24 noiembrie 1996 (<i>Florin Medelet</i>)	487
Prescurtări bibliografice / Abreviations bibliographiques	489

ISBN 973 - 578 - 361 - 4

<https://biblioteca-digitala.ro>